

NAZIONALE
BIBLIOTECA
VITT. EMANUELE
ROMA
8
16 — L
7

RERVM LITVRGICARVM LIBRI DVO.

Quibus quid contineatur, ostendet Index post Præfationem.

AVCTORE

IOANNE BONA

S. R. E. tit. S. Bernardi ad Thermas

PRESBYTERO CARDINALI

Ordinis Cisterciensis.

ROMAE, Typis Nicolai Angeli Tinassij. 1671.

SVPERIORVM PERMISSV.

Sumptibus Ioannis Casoni Bibliopolæ.

Imprimatur,

Si videbitur Reuerendissimo Patri Magistro Sacri Palatij Apostolici.

I. de Angelis Archiep. Vrbini Vicesgerens.

Rerum Liturgicarum libros ab Eminentissimo & Reuerendissimo D. Ioanne Bona Cardinali compositos, honoris causa iussus, perlegi, eximiæ pietatis, doctrinæ, & eruditionis refertos, & quos religiosissimus quisque inoffenso decurrat pede: tum ob facundiam, perspicuitatem, ordinem, elegantiamque dignissimos, qui, diu, multumque expectati, magno Ecclesiæ bono, & Eminentissimi nominis ornamento proferantur in lucem. III. Kal. Decembres. M DC LXX.

Alexander Pollinus.

Imprimatur.

Fr. Hyacinthus Libellus Sacri Palatij Apostolici Magister.

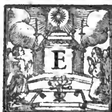

IESV CHRISTO

FILIO DEI

SVMMO ET AETERNO SACERDOTI

Ioannes solâ eius miseratione S. R. E. Presbyter Cardinalis.

RVCTAVIT cor meum verbum bonum, dico Tibi & consecro opera mea, Pontifex sempiterne, qui discessurus de hoc mundo ad Patrem, factus sacerdos tuæ victimæ, & victima Tui Sacerdotij, corporis & sanguinis Tui admirabile sacrificium instituisti. Offero inquam Tibi quod Tuum est; neque enim dare Tibi aliquid possum, quod Tuum non sit; neque Tu acciperes, si quid dare vellem, quod à Te non accepissem. Ideò Te adoro, & gratias ago misericordiæ Tuæ, quia omnia bona mea Tua sunt; nihilque meum est, nisi peccatum & infirmitas & ignorantia, præuaricatoris Adæ miseranda hæreditas, jugumque grauissi-

mum humanæ captiuitatis, à quo solui numquam potero, nisi Tu à seruitute me liberes discussâ caligine & depulsâ ægritudine, manu Tuâ omnipotenti. Tu dixisti, fiat lux, & facta est lux: cuius fulgore illustratus has Rerum Liturgicarum disquisitiones aggressus sum, priscos Ecclesiæ ritus perlustrans, quantum Tu posse dedisti, de cuius plenitudine omnes accipiunt. Intraui vbi aperuisti, asserendo & defendendo quæ certa sunt, incerta verò & occulta sollicitè inquirendo, donec Tu, qui doces hominem scientiam, latentem veritatem seruis Tuis manifestes. Tuum nunc est hunc qualemcumque laborem benigno fauore prosequi, vt Fideles Tui, ad quorum manus peruenerit, tantum mysterium impensiùs colant, & profectu accrescente frequentent: reliqui verò, qui sectis adhæserunt, auspice Te, reducantur in viam, à qua infeliciter aberrarunt. Hoc votum meum est in Te & per Te, Iesu Christe Redemptor mundi, qui omnium desideriorum meorum scopus & meta es, & merces mea magna nimis.

LECTORI

Qua occasione, quouè consilio scriptus hic liber. Eius argumentum, & difficultas.

AVCIS me præfari oportet, & tibi, benigne Lector, suscepti operis rationem reddere. Edideram Romæ ante aliquot annos Tractatum de Diuina Psalmodia; eiusque caussis, mysterijs, & disciplina; deque varijs ritibus omnium ecclesiarum in psallendis diuinis officijs. Vidit eum aliquando & percurrere dignatus est Sfortia Pallauicinus Cardinalis amplissimus, de literis & de ecclesia optimè meritus, & vt erat mihi arctissima iunctus amicitia ab eo tempore, quo in domo S. Andreæ Societatis Iesu historiam Concilij Tridentini toti orbi notissimam scribebat, protinus vrgere me atque compellere cohortatione, imperio, ac quotidiano penè conuitio cœpit, vt de Augustissimo nostræ Religionis sacrificio simile opus adornarem, amicè testatus me in hoc genere aliquid posse. Ego verò tametsi hominem tantæ dignitatis summa veneratione prosequerer, multoque difficilius existimarem id negare quod præcipiebat, quàm efficere; conscius tamen imbecillitatis meæ diu reluctatus sum. Pondus enim grauissimum, & vix tractabile perhorrescebam, nec audebam opus aggredi longum, perplexum, ac plurimi otij, quo maximè indigebam. Cumque hoc seculum eruditissimum sit, nimiæ audaciæ ac temeritatis notam incurrere verebar, si quidpiam in publicum proferrem, quod non esset elaboratum & omni ex parte perfectum. Terrori denique fuerunt inextricabiles difficultates in singulis ritibus diuinæ Liturgiæ explicandis, ac è ruderibus antiquitatis in lucem proferendis, qui cum profundis tenebris sepulti sint, quædam dumtaxat tenuissima vestigia apud priscos scriptores reliquerunt. In his autem angustijs constitutum vrgebat quotidie Pallauicinus, adhibitis etiam amicorum auxiliaribus copijs & eorum interposita auctoritate, quorum præceptis refragari nefas erat; donec tandem timorem abijcere, onusque suscipere satius duxi, quàm deesse obedientiæ, quæ perfecta tunc esse censetur, cum nihil videt, nihil dijudicat.

Quicquid igitur obstabat patientia ac studij pertinacia vincere ten-

tans, multa volumina euoluere, & ex ijs diligenter excerpere cœpi quæcumque ad propositum argumentum spectare visa sunt: & aspirante diuina gratia tanta mihi sensim rerum congeries parata est, quæ exactoris desiderio & expectationi aliqua saltem ex parte satisfacere possem. Iam septimus annus elapsus est à prima operis delinatione, cui cum assiduè instarem, nullique parcens labori extremam manum imponere sperarem, longa & molesta correptus infirmitate & studijs & libris repudium dicere coactus sum. Pristina verò valitudine restituta, alijsque rebus peractis, quæ quia differri non poterant, me diu occupatum tenuerunt; cum paulisper respirare, & ad intermissa studia redire cœpissem, mox grauius impedimentum subortum est, quod non solùm ab opere perficiendo, sed ferè per annum ab omni librorum commercio auocauit. Nam Beatissimus Pontifex Clemens IX. me nihil tale aut merentem aut cogitantem à tranquillitate & pace quibus in Monasterio perfruebar, repentè abstractum & auulsum ad fastigium euexit maximæ in ecclesia dignitatis, cui cum impar omnino sim, vereor ne vox illa Prophetæ ad me pertineat, Eleuans allisisti me. *Vixeram in Religione ab anno XV. ætatis meæ vsque ad LX. & agnoscens in me aliquod signum diuinæ misericordiæ optabam mori in nidulo meo, nec diem hominis desideraui, Deus scit. Nunc autem expulsus à iucunditate monasticæ vitæ rerum exteriorum tumultus patior, quibus assuetus non eram, & omissis genialibus studijs ad curas seculi eiectus sum, à quibus maximè abhorrebam. Ideò in longum protractum opus seriùs, quàm promiseram, editum est.*

Ceterùm in eo conscribendo historiæ limites prætergressus non sum. Ex concilijs & sanctis Patribus, cæterisque ecclesiasticis atque eruditis Scriptoribus, & ex codicibus M. SS. ea dumtaxat delibaui, quæ ad Missæ institutionem, sacrorumque rituum originem spectant: quibus verbis, quo ritu, quo loco, qua hora, quo apparatu, qua lingua olim Missa celebraretur; idemne an diuersus omnium ecclesiarum mos fuerit: quando, quomodo, & à quibus addita quædam & immutata. In quibus explicandis vt certo ordine progrederer, quæcunque pertinent ad Liturgiam duobus libris complexus sum. Primus ea continet, quæ de illa generatim prænosci debent. Alter singillatim edisserit omnes eiusdem partes ab accessu sacerdotis ad altare vsque ad eius recessum, vt ex subiecto Capitum indice apparebit. In tanta autem consuetudinum diuersitate, priscarumque rerum densa caligine nonnulla ex coniecturis deduxi,

quæ-

quædam verò me nescire professus sum, Magni Cassiodori consilium sequutus, qui lib. de Anima cap. 14. *ait;* Melius esse in occultis causis confiteri ignorantiam, quàm periculosam sumere audaciam. *Quæ cunctis nota sunt, non nisi leuiter tetigi, Lacedæmonios imitatus, quorum est apud Thucydidem lib.* 4. *illa, quæ semper mihi placuit, sententia,* Non opportere multis verbis vti, vbi pauca sufficiunt. *Quæ magis abstrusa visa sunt, vel ipse fusius exposui, vel fontes indicaui, è quibus possint curiosi explere sitim.*

Partem asceticam opusculo seorsum euulgato pridem exposui. Symbolica explicatio à pluribus haberi potest, qui de illa copiosissimè scripserunt. Scholasticis disputationibus plena sunt ingentia Theologorum volumina. Polemica illis reliqui, qui Missam vindicant à calumnijs hæreticorum. Alia fortassis erunt è profundiore sapientia atque vberiori eruditione petenda, quæ me fugerunt carptim & per interstitia scribentem. Norunt autem experti quàm sit difficile ad huiusmodi lucubrationes redire, postquam ab illis discessum est. Multos quoque nodos vindice dignos superesse agnosco, quos peritioribus soluendos relinquo. Omnium autem in quibus deliqui ab æquis rerum æstimatoribus veniam facilè obtinebo, quia vt preclarè scribit Dionysius Longinus, In magnis labi generosum peccatum est.

E R R A T A,

Pag. *lege*

8. *linea* 5. *a fine lege* euidentissimè.
18. l. *penult.* offerrent.
20. l. 23 ad *lege* cum.
23. l. 2. fateantur.
24. l. 30 Dionysius.
34. l. 6. *a fine* nimium.
35. l. 15. Venerabilis.
41. l. 15. hac.
44. l. 9. Abaelardus.
47. l. 5. Nomocanone.
49. l. 26. inusitatus.
50. l. 9. mutuata.
52. l. 26. nosti,
63. l. 4. sint.
70. l. 17. monentur.
74. l. 33. fuerint.
87. l. 4. *a fine* fuerint.
101. l. 15 Illiberitani.
102. l. 5. afferunt.
107. l. 3. *a fine* in vsu erat.
115. l. 4. *a fine* Erat.
118. l. 7. *a fine* idololatria.
120. l. 12. conciliciatum.
l. 17. Pacianus.
123. l. 10 *a fine* lib. 2.
127. l. 11. *a fine* relatu.
136. l. 25. eodemque munere.
141. l. 3. *pro* tum *lege* non.
142. l. 22. cap. 11.
155. l. 11. *a fine* Gregorius.

Pag. *lege*

162. l. 29. alt. vt in die.
165. l. 5. publicè fiant.
168. l. 3 *a fine* cum.
174. l. 10 *a fine* ex ipso ære.
181. l. 4 in sacrificio. *& in fine lineæ dele* in.
Ibid. num 3. l. 5 partem.
182. l. 8 offerre.
183. l. 25. de qua re.
187. l. 9. *a fine* Ad idem.
188. l. 3. *a fine* non desciuisse.
197. l. 29. formam.
199. l. 26. quæ.
210. l. 11. *a fine* vt ferunt.
216. l. 7. *a fine* quia.
218. l. 23. videtur.
237. l. 21. *post* item *adde* concilij.
238. l. 5 inueniatur.
l. 5. *a fine* plures.
240. l. 1. *post* sequitur *adde* cui.
243 l. 5. Vnus.
256. *num* 14. l. 13. propter.
258. *num.* 15. l. 6. facientes.
283. l. 3 solus.
296. l. 22. illum.
299. l. 25. ab ipso.
303. l. 4. *a fine* quæ.
308. l. 19 ordine.
309. l. *penult.* præcitati.
316. l. 22. hebdomadæ.

Pag. *lege*.

321. l. 3. incinuetur.
328. l. 1 Apostolicis.
333. l. 6. *a fine* notis.
336. l. 22. Noruegiæ.
338. l. 30. at lectionem.
339. *num* 2. l. 7. cereostata.
341. l. 6. *a fine* osculis.
344. l. 4. *a fine* analogiam.
356. *num* 6. l. 21. et ius.
357. l. 30. proprijs.
361. l. 17. ille.
363. l. 15. explicari.
364. l. 13. discimus.
368. l. 10 *a fine* sed plus.
391. l. 13. pœna.
l. 20. Bosphori.
392. *num.* 2. l. 8. idololatria.
393. l. 6 pro eis.
396. l. 25. genuino.
397 *num* 1. l. 12. vt possit.
398. l 22 his quæ.
401. *num.* 3. *in fine lin.* 16. *adde* in.
412. l. 24. indicenda
420. *num.* 1. l. 19 eamdem.
424. l. 7. Aurelianensi.
425 *num.* 4 l. 4. Ioannes XXII.
442. num. 3 l. 15. diaconi.
448. l. 7 *a fine* sumendam.
477. l. 5. cognitor.
l. 10. *a fine* redeant.

INDEX LIBRORVM ET CAPITVM.

LIBER PRIMVS.

De his quæ ad Missam generatim spectant.

CAP.

Basi-

CAP.

 pana.

la

 2

latior

LIBER SECVNDVS.

Quo singulæ Missæ partes ac ritus singillatim explicantur.

CAP. I.

CAP.

tus

RERVM LITVRGICARVM LIBER PRIMVS.

De his quæ ad Missam generatim spectant.

CAP. I.

De Missæ nomine, eiusque origine. Non esse Hebraicum, Græcum, aut alterius idiomatis, sed Latinum. Reijciuntur quorumdam opiniones. Quædam obiter de Agapis veterum Christianorum. A duplici missione Missæ nomen deductum.

E Missæ sacrificio clarè & strictim disceptaturo prima statim occurrit de nomine difficultas; sunt enim nomina indicia rerum, & vt Epictetus apud Arianum *lib.* 2. *cap.* 17. auctor est, principium eruditionis est intelligentia vocabulorum. Quidam Doctores Hebraicæ antiquitati nimiùm addicti Hebraicum nomen esse putant ex Deuteronomij cap. 16. V. 10, vbi vox *Missah* reperitur, quæ oblationem significat. Quam sententiam mordicus sustinent Ioannes Reuchlinus *lib.* 2. *hebraicarum Eruditionum*, Claudius de Sainctes in *præf. ad Liturgias Patrum*, Baronius *ann.* 34. *numer.* 59. Genebrardus de *Liturgia Apostolica cap.* 7. Antonius Demochares aduersus Misoliturgos *tom.* 2. *cap.* 1. & alij istorum asseclæ, qui nullo suffulti veterum testimonio asserunt Apostolos ab Hebræis, Latinos à Petro Principe Apostolorum Missæ vocabulum accepisse, ac si nihil antiquum, nihil catholicum foret, nisi hebræo nomine insignitum. Sed vt optimè Bellar- I.

minus obseruat, *lib. 1. de Missa cap. 1.* Si vox ista hebraica in vsu Apostolis fuisset, eam certè retinuissent etiam Græci & Syri, atque aliæ nationes, vt retinuerunt alias similes, vt *Amen*, *Alleluia*, *Sabbaoth*, *Osanna*, *Sathan*, *Sabbatum*, *Pascha*. Vocabula enim Hebraica per Græcos ad nos deuenerunt; cum ipsi etiam Apostoli, & primi Ecclesiæ Doctores græcè scripserint. Porrò apud Græcos nulla est mentio huius vocis, neque apud Patres hebraicæ linguæ peritos, Origenem, Epiphanium, Iustinum, Hieronymum, quod certè admirandum videri posset, si ex Hebræis ad Christianos illa vox emanasset.

II. Aliam huius nominis originem proponit Genebrardus, libri citati cap. 3. ex græca voce *Myesis* à verbo *myeo*, quod est doceo, instituo, & spiritualiter initio: & significat propriè initiationem, seu mysticam doctrinam, quæ per diuinam inspirationem in abdito mentis percipitur sine humano magisterio; vt docet Corderius in Onomastico Dionysij: hinc autem ait Genebrardus deriuatum forsitan esse nomen Missæ mutatâ terminatione, quæ secundum diuersitatem linguarum variari solet. Nam Græci, inquit, hanc vocem sic pronunciant *Myisis*, vnde mutata terminatione Missa à Latinis deduci potuit. At hæc leuissima Genebrardi coniectura est, tanti viri doctrinâ & eruditione prorsus indigna. Neque obstat quod apud quosdam Græcos scriptores aliquando vox *Missa* legatur, vt apud Constantinum in Tacticis, quem Ioannes Meursius citat in glossario Græco-barbaro; hi enim recentiores sunt post annum Christi Millesimum, & hanc vocem, sicut & alias, à Latinis acceperunt, & alio sensu vsurpant, præsertim scriptores Tactici, qui eâ passim vtuntur pro precibus, quas in exercitu milites Christiani mane & vespere recitabant.

III. Tertia & singularis hac de re opinio est viri doctissimi Gabrielis Albaspinæi, qui *lib. 2. de Sacram. Euchar. cap. 3.* reiectis aliorum etymologijs Missam dici autumat à nomine *Mess*, quod apud gentes septemtrionales significat festum siue congregationem. Quia verò populi, vt sacrificio intersint, in vnum adunantur, ideò Missæ nomen ipsi sacrificio inditum arbitratur. Vt autem probet Missæ nomen pro festo accipi, & pro populi adunatione, multa congerit ex Capitularibus & Concilijs Franciæ, sed ex illis potius deducitur Missæ nomen ad festum & conuentum populi denotandnm translatum fuisse, vt ex his quæ Capite sequenti num. v. dicemus, manifestè patebit. Nec verisimile videtur quod à gentibus septemtrionalibus Missæ nomen emanare potuerit, quia cum seriùs ad eas Euangelij prędicatio peruenerit, illud potius ab illis acceperunt, à quibus fidei mysterijs imbuti sunt. Ioannes Lidius in Glossario Latino-barbaro vocum quæ reperiuntur in Epistolis Nicolai Clemangij, *Missa*, inquit, *Mess*, *mercatus*, *nundinæ*. Cur verò Missæ nomen nundinis tributum fuerit, commodiùs dicam Capite sequenti.

His

His explosis, quarta sententia, eaque vera & indubitata stabilienda est, Missę vocabulum Latinum esse à mittendo dictum. Est enim Missa idem ac missio, sicut *remissam* pro remissione dicebant Antiqui. Tertullianus lib. 4. aduersus Marcionem cap. 18. *Diximus de remissa peccatorum*. Cyprianus de bono patientiæ: *Dominus baptizatur à seruo, & remissam peccatorum daturus ipse non dedignatur lauacro regenerationis corpus abluere*. Optatus Mileuitanus lib. 1. *Non potuit in remissam peccatorum tingi*. Victor Tunonensis in Africa Episcopus lib. de Pœnitentia cap. vlt. *Merebimur remissam omnium peccatorum*. Huius autem appellationis causam non omnes eamdem tradunt. Quidam volunt Missam dictam à mittendo, quòd olim fieret ex donis à populo missis, & in vnum collatis, quæ expositio Sectariorum est, Missam cum *Agape*, seu conuiuio Christianorum confundentium. Erat autem *Agape* conuiuium publicum, quod in Ecclesiâ post sumptam Eucharistiam fieri solebat ad mutuam charitatem fouendam, & ad pauperes refocillandos. Hieronymo adscripta Commentaria in Epist. 1. ad Cor. cap. 11. *In Ecclesia conuenientes oblationes suas separatim offerebant, & post communionem quæcumque eis de sacrificijs* (de his nimirum, quæ quisque obtulerat) *superfuissent, illic in Ecclesia communem cœnam comedentes, pariter consumebant*. Et Chrysostomus in eandem Epistolam hom. 27. *Statis diebus mensas faciebant communes, & peracta synaxi, post Sacramentorum communionem omnes commune inibant conuiuium, diuitibus quidem cibos adferentibus, pauperibus autem & qui nihil habebant etiam vocatis, & omnibus communiter vescentibus*. Oecumenius quoque in ipsam Pauli Epistolam, *Præcipuis diebus siue festis, post sacrorum Mysteriorum participationem, agebantur communes cœnæ, præparantibus illas diuitibus, ac pauperes inuitantibus*. His verò testimonijs diuersam fuisse Agapen à Sacrificijs euincitur: idque etiam probat Pamelius ex pluribus Tertulliani Textibus *ad cap. 39. Apologetici*, quo in loco magnus ille Africanus elegantissimè Agapen describit. Quædam dumtaxat decerpo, quia parerga hæc sunt. *Cœna nostra de nomine rationē sui ostendit. Vocatur enim* Agape, *id quod dilectio penes Græcos est. Quantiscunque sumptibus constet, lucrum est pietatis nomine facere sumptum. Siquidem inopes quoque refrigerio isto iuuamus. Non prius discumbitur, quam oratio ad Deum prægustetur. Editur, quantum esurientes capiunt: bibitur, quantum pudicis est vtile: ita saturantur, vt qui meminerint etiam per noctem adorandum sibi Deum esse: ita fabulantur, vt qui sciant Dominum audire. Æquè oratio conuiuium dirimit, inde disceditur, non in cateruas cæsionum, neque in classes discursationum, nec in eruptiones lasciuiarum; sed ad eandem curam modestiæ & pudicitiæ, vt qui non tam cœnam cœnauerint, quàm disciplinam*. Ad hæc eadem conuiuia respexisse puto Plinium Iuniorem, cum in epistola ad Traianum de Christianorum cœtibus differens ait, *coëunt ad capiendum cibum, promiscuum tamen & innoxium*. Triplex autem erat Agape, Natalitia, IV.

Funebris, & Connubialis, quas commemorat Nazianzenus in carmine de diuersis vitæ generibus hoc disticho:

Non epulum natale *adiens cum pluribus*, *aut quod*
Funereum *est*, *vel quod* connubiale *petens*.

Solitas quoque exhiberi in dedicationibus Ecclesiarum Gregorius Magnus testatur *lib. 1. ep.* 54. ad Petrum Subdiaconum, & *lib. 9. ep.* 71. ad Mellitum Abbatem. Agunt de ijsdem passim antiqui Patres, quos refert Iacobus Bosius *lib. 6. Roma subterranea cap.* 27. & Concilium Gangrense anathemate pestringit illos, qui eas spernebant. Postea ob luxum, dissensiones, & alios abusus, qui sensim irrepserant, sublatæ sunt, vt scribit Augustinus *lib. 6. confess. cap. 2. & epist.* 64. & ab Oriente quidem eas proscripsit Synodus Laodicena, ab Africa verò tertia Cartaginensis, à Gallia Aurelianensis secunda, & Cabilonensis.

V. Alijs placuit Missam dici quasi *transmissam*, eo quod populus per ministerium Sacerdotis preces & oblationes ad Deum transmittat. Stephanus Eduensis *lib. de Sacram. altaris cap.* 18. Hac salutatione, *nempe Ite Missa est*, monentur astantes recedere, quia missa est hostia: Propterea ministerium Sacro-sanctum Missa nuncupatur. Petrus Cluniacensis *lib. 2. miracul. cap.* 28. Sacrificium offerunt, quod ex vsu iam veteri tracto nomine, quia Deo mittitur, Missa vocatur. Rupertus Abbas *lib. 2. de diu. off. cap.* 23. Sacrosanctum altaris ministerium idcircò Missa dicitur, quia ad placationem inimicitiarum, quæ erant inter Deum & homines, sola valens & idonea mittitur legatio. D. Thomas *tertiâ P. qu. 83. art. 4. ad 9.* In fine Missæ Diaconus populum licentiat dicens, *Ite Missa est*, scilicet hostia ad Deum per Angelum, vt scilicet sit Deo accepta. Alio sensu Magister sententiarum *lib. 4. dist.* 13. Missam à mittendo dictam asserit, quod Angelus à Deo mittatur, vt assistat Sacrificio. Nicolaus Beguinius Rhemensis *lib. 3. de Paschate cap. 3.* à mittendo deriuatam ait eo sensu, quo Christus à Patre missus dicitur: quia hæc hostia & à Deo Patre primum ad nos salutis nostræ causâ missa est, & eandem eius quoque causâ ad eumdem rursus mittimus. Alcuinus *lib. de diu. officys cap.* 40. aliam rationem commemorat, quia nos mittit ad Deum.

VI. Alij denique, quorum non ambigimus verissimam esse sententiam, à missione seu dimissione populi, Missæ nomen ortum esse asseuerant, ita vt Missa idem sit ac missio populi, & licentia discedendi. Audiendus primo loco Auitus Viennensis Archiepiscopus, qui circa finem quinti Seculi, & initio Sexti floruit. Is epist. 1. ad Gundobadum Burgundionum Regem, *non missum facitis*, inquit, *nihil est aliud quam non dimittitis. A cuius proprietate Sermonis in Ecclesiis, palatysque, sine pratorys* Missa *fieri pronuntiatur, cum populus ab obseruatione dimittitur. Nam genus hoc nominis etiam in Secularys auctoribus, nisi memoriam vestram per occupationes lectio desueta subterfugit, inuenietis.* Hæc Auitus, qui

qui non exprimit feculares auctores, apud quos nomen Missæ hoc sensu reperitur. Mihi verò occurrunt, Cicero, qui in fine Philipp. 5. placere dixit, *legiones bello confecto missas fieri*: & Suetonius in Caligula cap. 25. vbi agens de Lollia Paulina, quam in vxorem duxerat, *Breui*, ait, *missam fecit*, hoc est, dimisit. Porrò verbis Auiti nihil efficacius ad supra memoratos scriptores redarguendos, qui Missæ nomen exoticum fingunt, & aliunde deriuant. Missio autem in veteri ecclesia duplex erat: vna post Euangelium & Sermonem, quando Catechumeni, infideles, pœnitentes, & alij, quibus vetitum erat Sacramentorum participationi interesse, à Diacono dimittebantur hac voce, *si quis est Catechumenus, exeat foras*: vel vt dicit Gregorius lib. 2. Dialog. cap. 23. *Si quis non communicat, det locum*: & hæc dicebatur Missa seu missio Catechumenorum, de qua ex professo agam infra Capite XVI. Altera erat Initiatorum, cum re diuina peracta eos Diaconus dimittebat dicens, *Ite Missa est*: & hæc Missa Fidelium vocabatur. Isidorus *lib. 6. originum cap.* 19. Missa tempore sacrificij est, quando Catechumeni foras mittuntur, clamante Leuita, si quis Catechumenus remansit, exeat foras: & inde Missa. Subscribit Isidoro iisdem verbis Rabanus Maurus *lib. de institut. Clericorum cap.* 32. Florus Magister, & Remigius Antissiodoren. in fine expositionis Missæ, *Missa*, inquiunt, *nihil aliud intelligitur, quam dimissio, id est absolutio, quam celebratis omnibus tunc Diaconus esse pronunciat, cum populus à solemni obseruatione dimittitur*: quæ verba ab Alcuino transcripserunt. S. Gregorius in libro Sacramentorum feriâ sextâ Parasceues: *Deinde communicat ipse, & omnis clerus, & fiant Missæ.* Vbi Pamelius ad marginem adnotauit, *ex postrema hac clausula colligere est, cur Missa nuncupetur, nempe à dimittendo populo*. Menardus, & Ordo Romanus ibidem sic legunt: *& communicant omnes sub silentio, & expleta sunt vniuersa*. Cassianus *lib.* 11. *Institut. cap.* 15. vanitatem describens cuiusdam solitarij, qui in cella sua quasi in Ecclesiâ Sacrum agebat, *tum*, inquit, *quasi Diaconus Missam Catechumenis celebrabat*. Hugo Victorinus *lib. 2. de Eccles. officijs cap.* 41. *Dicit Diaconus*, Ite Missa est, *quasi reuertimini ad propria. Ab hac missione, id est dimissione Missam dicunt appellari*. Bernoldus Presbyter Constantiensis in expositione Ordinis Romani apud Cassandrum *in Liturgicis cap.* 26. *Missam ideo appellari dicimus, quia lecto Euangelio foras mittuntur ex pronunciatione Diaconi, qui minimè offerendo vel communicando non poterant interesse sacramentis diuini Mysterij*. Cassianus *lib.* 3. *Instit. cap.* 7. mores describens veterum Monachorum ait, illum qui ad diurnam orationem non occurrebat, priusquam primus psalmus finiretur, non audere oratorium introire, sed Congregationis Missam pro foribus præstolari, hoc est dimissionem Monachorum peracto officio. Et ibidem *cap.* 11. ait, die Dominico vnam tantum Missam, hoc est dimissionem ante prandium celebrari: quia nimirum semel tantum conueniebant, & officia

quæ

quæ ante prandium dici consueuerant, sine interuallo & dimissione vno contextu simul cum solemni sacrificio recitabant. Apud Goldastum to.2. rerum Alamannicarum extat Interpretatio vocabulorum barbaricorum Keronis Monachi S.Galli,qui ait; *Missa, quia mittitur populus.*

Possem paginas latè implere aliorum testimonijs, sed ex allatis satis constat Missam à missione dici, & populi dimissionem significare. Frustrà nititur Genebrardus hanc Missæ etymologiam conuellere quasi nimis frigidam, & modicæ reuerentiæ erga tantum mysterium: cum enim doceat Plato in Cratylo, nomina ex propria rei nota deducenda esse, inconueniens, inquit, foret Augustissimum Sacrificium à minima sui parte vel accidente nuncupari. Sed Genebrardus nimis addictus fuit rebus Hebraicis, & fortasse non legit Auiti, & aliorum quos supra citauimus testimonia,quæ si vidisset,eorum procul dubio auctoritati cessisset: neque enim credibile est viros sapientissimos temerè, & sine ratione tale nomen Diuino Sacrificio imposuisse; cum præsertim nullum sit,quo ipsum, vtpote ineffabile exprimere valeamus. Facilè etiam diluitur quod obijcit Albaspinęus, tribus nimirum primis seculis Missæ nomen inauditum fuisse, cum tamen essent dimissiones; nam primo non admittimus Missæ nomen post tertium Seculum cœpisse, de qua re Capite III. agendum erit: deinde nomina posteriora sunt rebus, & illis iam existentibus, vel ex ipsarum naturâ, vel ex circumstantijs, vel ab aliquo euentu imponuntur.

CAP. II.

De multiplici nominis Missæ significatione. Olim pro Collectis & lectionibus, & pro diuinis officijs vsurpatum. Quo sensu ad dies festos, & ad omnes populi conuentus translatum. Cur veteres plurali numero Missas dixerint. Quid sit Missas tenere.

I. PErit rerum cognitio, si nomen ignoratur, à noscendo enim dictum est nomen, quasi notamen & index rei quam designat, vt docet Isidorus *lib.* 1. *Orig.cap.*7. Quia verò nōnunquam ad plures res significandas idem nomen adhibemus, exactam rei notitiam habere non possumus, nisi prænoscamus ad quid primitùs ipsum nomen constitutum vel excogitatum fuerit, & qua ratione ad ipsius participationem aliæ res admissæ sint: nam vt præclarè Maximus Martyr ait disputans aduersus Pyrrhum; *Dicere aliquid, nec eius quod dicitur varias significatio-*

cationes discernere, nihil aliud est quam confundere. Optime quoque Ptolemæus lib. de iudicandi facultate docuit, vtiles esse dissertationes, quæ dictionem explicant, non sui ipsius causâ, sed quia ad reddendum de re iudicium conferunt. Quia igitur in Missæ nomine multiplex significatio reperitur, de singulis aliquid dicendum est, ne quis nominis æquiuocatione deceptus à vera rei, de qua agitur, intelligentiâ aberret.

Communi autem & primigeniâ significatione accipitur primò pro missione, vt in Concilio Carthaginensi quarto can. 84. *Episcopus nullum prohibeat vsque ad Missam Catechumenorum,* idest vsque ad missionem, seu dimissionem, & expulsionem Catechumenorum, *neque Hæreticum, neque Iudæum, neque Gentilem ecclesiam ingredi, & audire verbum Dei.* Eodē sensu Cassianus caput 13. lib. 2. Instit. sic inscribit, *quare post Missam nocturnam,* videlicet post missionem Monachorum à nocturnis officijs, *dormire non oporteat* & cap. 15. sic, *qua lege modestiæ post Orationum Missam vnusquisque ad suam cellulam redeat.* Sanctus quoque Benedictus in Regula cap. 17. *Post expletionem trium psalmorum, recitetur lectio vna, versus, & Kyrie eleison, & Missæ sint.* & in fine. *Kyrie eleison, benedictio, & fiant Missæ.* Quam phrasim, vt patet, à Cassiano mutuatus est, & ipse supra explicauit cap. 12. vbi agens de matutinis Laudibus, *Canticum,* inquit, *de Euangelio, Litania, & Completum est*: & in fine cap. 9. *supplicatio Litaniæ id est Kyrie eleison, & sic finiantur vigiliæ nocturnæ.* Ita cum Diaconus dicit, *Ite Missa est,* sensus est dimissionem esse congregationis, licere omnibus abire.

Secundò accipitur pro lectionibus, & precibus, quæ ab initio Liturgiæ vsque ad dimissionem Catechumenorum explentur: qua acceptione Concilium Valentinum c. 1. sanciuit, vt Sacrosancta Euangelia in Missa Catechumenorum post Apostolum legerentur.

Tertiò pro illa parte Liturgiæ, quæ est ab offertorio vsque ad finem, & dicitur *Missa Fidelium.* Hoc sensu Missæ nomine vtitur Cæsarius Arelatensis Hom. 12. his verbis *si diligenter attenderitis, cognoscetis quia non tunc fiunt Missæ, quando diuinæ lectiones in Ecclesia recitantur; Sed quando munera offeruntur, & corpus, vel sanguis Domini consecratur. Nam lectiones siue Propheticas, siue Apostolicas, siue Euangelicas etiam in Domibus vestris aut ipsi legere, aut alios legentes audire potestis: Consecrationem vero corporis, & sanguinis Christi non alibi, nisi in domo Dei, audire vel videre poteritis.*

Quartò sumitur Missa in Concilio secundo Mileuitano cap. 12. pro II. collectis siue orationibus, quæ in Missæ sacrificio legi solent. *Placuit vt preces, vel orationes, seu Missæ, quæ probatæ fuerint in Concilio ab omnibus celebrentur.* Eodem sensu Missæ nomen vsurpatum à S. Benedicto, Smaragdi Abbatis opinio est in expositione Regulæ S. Benedicti ad illa verba cap. 17. *& fiant Missæ, & Missæ sint.* Missarum enim nomine Colle-

Collectas intelligit siue orationes, quæ in fine officij à Sacerdote dicuntur, quas ideo Missas dici putat, quia Deo mittuntur. Consensit Smaragdo vir doctissimus Hugo Menardus *in notis ad cap. 23. & 24. concordiæ Regularum*, qui huc trahit Cassianum lib. 2. cap. 7. vbi eos reprehendit, qui nec dum benè finito psalmo in orationem procumbunt *ad celeritatem Missæ* properantes, hoc est ad finem officij, vt Alardus Gazæus Cassiani Scholiastes bene interpretatur, non *ad celebritatem Missæ*, id est ad recitationem collectæ, quæ post Psalmos recitatur, vt minus probabiliter legit & explicat Menardus. Trahit huc etiam Isidorum & Tetradium in suis Regulis, quos aliter intelligendos esse mox demonstrabo. Quod verò attinet ad S. Benedictum, manifestum est ibi Missarum nomine dimissionem indicari, formulâ tunc temporis in diuinis officijs vsitatâ. Quod si de oratione locutus fuisset, eam proculdubio expressisset, sicut expressit *Kyrie eleison*, & orationem Dominicam. Porrò Collectæ S. Pater mẽtionem facit cap. 11. sub nomine benedictionis, cum statuit lecto Euangelio, & data benedictione incipiendos esse Matutinos. Reliqua officia oratione Dominicâ concludi voluit, vt latius tradidi in tractatu de Diuina Psalmodia *cap. 16. §. 17. num. 2.*

III. Quintò S. Aurelianus Arelatensis Episcopus in Regula Monasterij, quod iussu Childeberti Regis Arelate constructum fuit, modum psallendi præscribens ait: *Sexta feria post Nocturnos duæ Missæ fiant in æstate, in hieme tres. Nam Dominica omni tempore, & in æstate, & in hieme, post Nocturnos sex Missæ fiant. Si verò euenerit, vt tardiùs ad vigilias surgatur, quantum Abbati visum fuerit, tantum legatur. Quando signum fecerit, qui legit sine morâ consurgat, vt canonicus Missarum numerus possit impleri.* Et infrà. *Quotidie ad librum facite Missas tres. Vnus Frater legat paginas tres, aut quatuor, & fiat oratio. Iterum legat tantum, fiat alia oratio. Tertio legat idem tantum, & surgite, dicite Antiphonam de Psalmis in ordine, postea responsum, deindè Antiphonam. Iterum legat alius Frater, & sic impletis tribus Missis dicite Matutinarios canonicos.* Et paulò post. *In Natali Domini, & in Epiphania dicite vnum Nocturnum, & facite sex Missas de Esaia Propheta; iterum dicite secundum Nocturnum, & legantur aliæ sex de Euangelio.* Et mox. *In Martyrum festiuitatibus tres aut quatuor Missæ fiant: primam Missam de Euangelio legite, reliquas de passionibus Martyrum.* Hic luce clarius constat Missam accipi pro lectione; quo sensu quoque eadem voce vtitur S. Cæsarius in sua Regula dicens, *Omni Dominica sex Missas facite, primâ Missâ semper Resurrectio legatur: perfectis Missis dicite Matutinos.* Itemque in sua Regula Tetradius, vbi ait, *Duos Nocturnos faciunt, & tres Missas*, quæ euidentissimæ lectiones sunt, non autem Collectæ, vt putat Menardus. Quarè autem ab istis Patribus Missæ nomen lectionibus tributum fuerit, non est facile explicare, nisi dixerimus ex eo desumptam nomenclaturam, quia dum illæ leguntur, psalmorum decantatio dimittitur: quæ expositio est Benedicti Haëfteni *Disquis.*

Mona-

Monastic. lib. 7. tract. 8. disq. 5. ita vt lectio sit quædam dimissio, seù intermissio Psalmorum. Obscurior est Isidori sententia, qui cap. 7. suæ Regulæ ait: *In quotidianis officijs vigiliarum primum tres psalmi canonici recitandi sunt: deinde tres Missæ Psalmorum, quarta Canticorum, quinta matutinorum officiorum. In Dominicis verò diebus, vel festiuitatibus Martyrum, solemnitatis causâ, singulæ superaddantur Missæ.* Neque enim satis percipio de quibus Missis hic sermo sit: an videlicèt tres Missæ psalmorum sint tres orationes post singulos psalmos, vt Menardus exponit: an tres lectiones tribus psalmis correspondentes, vt censet Haeftenus: an potiùs Missam Psalmorum, deindè Canticorum, tum Matutinorum ille vocauit totum complexum ex psalmis, & lectionibus, quæ nunc sunt primum, secundum, & tertium Nocturnum, & Laudes. Nisi fortè tres Missæ psalmorum sint totidem eorumdem, tum Canticorum, & Laudum sub vna conclusione modulationes, quæ ideò dicantur Missæ, quia post singulas fit quædam quasi dimissio, & interruptio. Id sanè non improbabile ex eo mihi videtur, quod in eodem capite disertis verbis orationum, & lectionum meminit in vigilijs autem Missas, siue interruptiones proximas varietatis causâ statutas, ex ipso contextu non obscurè colligimus: *Vt seruorum Dei mentes diuersitatis oblectamento exerceantur, & ad laudem Dei sine fastidio excitentur.*

Sextò solet Missa pro diuino officio interdum accipi, vt in Concilio IV.
Agathensi cap. 30. vbi statuitur, quod in conclusione matutinarum, vel vespertinarum Missarum post hymnos capitella de psalmis dicantur, & plebs collecta oratione ad vesperam ab Episcopo cum benedictione dimittatur. Cassianus loco supra citato, *Quare post Missam Nocturnam*, idest post nocturnum officium, *dormire non oporteat*: & rursum, *Missa canonica celebrata*, id est Hora, siue officio. Petrus Ciaconius in suis ad Cassianum alphabeticis Annotationibus; Missa, inquit, pro quacumque synaxi, siue congregatione, quam Monachi publicè orandi causa faciebant, apud Cassianum sumitur, nempè tertia, sexta, nona, & alijs, siue noctu fieret, siue interdiu. Regula cuiusdam Patris cap. 30. *Duodecim psalmi in nocturnis conuentibus cantabantur, præter illam Missam, quæ celebratur in ortu Solis*: id est præter officium Primæ.

Septimò, quia Missa actio præcipua est, quæ in die festo peragitur, V.
ideò nomen Missæ pro ipsa festiuitate à mediæ ætatis scriptoribus passim vsurpatur, apud quos Missa S. Martini, vel S. Ioannis idem est, ac festum S. Martini, vel S. Ioannis. Iuo Carnotensis in Decreto *p.* 15. *cap.* 190. Et si totam Quadragesimam ante Missam S. Ioannis implere non potest, post Missam impleat, id est post festum. & infra permittens in quibusdam festiuitatibus aliquam publicè pœnitentibus indulgentiam, inter cæteras numerat Missam S. Ioannis Baptistæ, & S. Mariæ. In concilio Pistensi sub Nicolao I. c. 3. communi placito constituimus, vt vsq; ad Missam S. Remigij, *idest Kalendas Octobris*, spatium habeant. Heraldus

raldus Turonensis Archiepiscopus in suo Capitulari c. 61. agens de festiuitatibus anni in quibus feriari oportet, Missam recenset S. Ioannis Baptistæ, Apostolorum Petri & Pauli, S. Martini, & S. Andreæ. Eginardus Abbas *epist.* 23. *Volumus circa Missam S. Martini ad palatium venire*. Frodoardus in Chronico an. 921. *Facta pactione vsque ad Missam S. Martini*, & an. 945. *Circa Missam S. Ioannis Hugo Dux placitum cum Rege habuit*. Aimonius lib. 5. cap. 34. Refectiones commemorat in *Missa S. Germani*. Annales Bertiniani an. 877. *Richildis veniens ad Ludouicum in Missa S. Andreæ attulit ei præceptum*. Idem frequentius reperitur in Capitularibus Caroli Magni, & Ludouici Pij, vt *lib.* 2. *cap.* 18. *Spatium vsque ad Missam S. Martini dare decreuimus*, & cap. 20. edicit, *vt pontes ad Missam S. Andreæ restaurati sint*. In edicto quoque Pistensi in Capitulari Caroli Calui *sec.* 31. §. 31. *Qui lucrum de vineis in illis partibus promeruerit, octo dies post Missam S. Remigii sibi prouideat, & si necesse illi fuerit ad Missam S. Martini ad suum conductum redeat*. In Appendice tomi 2. Scriptorum historiæ Francorum Andreæ du Chesne extat epistola cuiusdam Catuphi ad Carolum Magnum, in cuius fine eum hortatur, vt cum consilio Synodi Francorum celebrari constituat in Regno suo *Missam* S. Michaelis, & passionem S. Petri. Eamdem ob causam ad quemcumque populi cœtum, siue congregationem indicandam Missæ nomen translatum legimus, quia populi multitudo numquam frequentiùs solet in vnum congregari, quàm vt Missæ sacrificio intersit. Hinc apud Baronium anno 519. in Indiculo, seu Relatione de scelere Thessalonicensium, statuerunt Episcopi, ne quis Missas foras Ciuitatem teneret, vt multitudo esset futuræ seditioni congregata. Hinc etiam Germanis, teste Kiliano in Dictionario, *Francfurter Misse, Strasburger Misse*, idem est, ac nundinæ Francfurti, & Argentorati; quæ nominatio, vt Ioachimus Vadianus ait *lib.* 1. *de veteribus Germaniæ Monasterijs*, inde nata videtur, quia multis in locis statæ, & annuæ nundinæ festis diebus annectuntur, idque ob populi frequentiam ad Missas celebriores confluentis.

VI. Octauò tandem sumitur Missa pro tota diuini Sacrificij celebratione, quatenus vtramque comprehendit Catecumenorum, & Fidelium: quæ acceptio adeò in ore omnium communis est, vt recentiores vix aliam agnoscant huius nominis significationem. Hinc errandi occasionem accepit magni nominis Theologus, qui solum nostri temporis vsum attendens, quoties apud Cassianum, & S. Benedictum Missę nomen inuenit, de Missæ sacrificio intellexit; ex quo sequeretur pluries in die, imò etiam post prandium sacrificia olim à Monachis oblata; quia etiam post Vesperas, & post Completorium S. Pater Benedictus sua illa phrasi vtitur, *& Missæ sint, & Missæ fiant*. Hoc autem errore nihil absurdius. Porrò apud Antiquos Missæ, & Missarũ solemnia plurali numero sępius quam singulari legentibus occurrunt; vel quia duplex erat Missa Catecume-

norum, & Fidelium; vel quia Missæ nomine omnia diuina officia, omnemque Sacramentorum administrationem intelligebant. Ideò S. Benedictus *in Regula cap.60.* loquens de Sacerdotibus, qui in Monasterio ad habitum, & professionem recipiebantur, ait, *Concedatur ei post Abbatem stare, & benedicere, & Missas tenere*; id est sacrum celebrare, & Sacramenta administrare. In quibusdam Editionibus legitur *Missas canere*; sed vera lectio est, & phrasis in Ecclesiâ visitata *Missas tenere*. Concilium Agathense cap. 21. Si quis extra parochias Oratorium in agro habere voluerit, vt ibi *Missas teneat*, iustâ ordinatione permittimus. Concilium Bracharense primum cap. 16. Si quis feria quinta, quæ vocatur cœna Domini, *Missas non tenet*, anathema sit. Est autem *Missas tenere*, & eas celebrare, & eis interesse, vt in præcitato concilio Agathensi c.47. *Missas* die Dominico secularibus totas *tenere* speciali ordinatione præcipimus.

CAP. III.

Missæ nomen antiquissimum. A quibus primò vsurpatum. Epistolis Decretalibus ab Isidoro Collectis, quæ fides habenda. De varijs Missæ nominibus. Dicta à Latinis Collecta, Dominicum, Agenda, Communio Oblatio; à Græcis Liturgia, Mystagogia, Synaxis, Telete, Anaphora, Prosphora, Oeconomia. Tertulliani de Missa Sacrificio circumscriptiones.

His de nomine Missæ, eiusque notatione prælibatis, eiusdem nominis antiquitas disquirenda est. Putat Baronius anno 34. n.59. I.
natam hanc vocem simul cum Ecclesia, & à primis eius post Christum Fundatoribus Petro, & Paulo ex Hebraicis fontibus Romanis traditam: qua etiam vsum fuisse ait Iacobum fratrem Domini, & Episcopum Hierosolymorum in sua quam posteris reliquit Liturgiâ. Sed pace tanti viri, vtrumque, quo nititur, fundamentum falsum est. Nam Missa non est nomen Hebraicum, vt supra diximus: & vt concedamus legitimam esse Iacobi Liturgiam, quod suo loco examinabitur, nomen Missæ non Iacobi, qui græcè scripsit, sed latini interpretis est: nec vsquam Græci Scriptores, nisi post multa sæcula ea voce vsi sunt. Adstipulantur Baronio Ioseph Vicecomes, & Ioannes Baptista Scortia in suis tractatibus de sacrificio Missæ, & Stephanus Durantus libro de Ritibus Ecclesiæ, at-

que alij recentiores, qui vt probent Missæ nomen Apostolicæ ætatis esse,& Christianæ Religioni coæuum,ex Romanis Pontificibus primi, & secundi seculi,testimonia nullius roboris coaceruant: dudum enim ab Eruditis obseruatum est illorum Epistolas decretales vsque ad Siricium supposititias esse, à quodam Hispano sub nomine Isidori (quicumque ille fuerit) sub finem septimi seculi pia fraude confictas,& ex sententijs veterum Canonum, legum etiam ciuilium, & Sanctorum Patrum, qui quarto, & quinto seculo floruerunt,turpi anachronismo, eodemque ferè stylo, ac dicendi charactere, magna ex parte contextas, quas primum ex Hispania in Galliam detulit labente octauo seculo Riculfus Episcopus Moguntinus; & inde in alias regiones disseminatæ, ac communiter receptæ sunt. Sed tandem impostura detecta est, & Baronius de his Epistolis disserens anno 865. earum falsitatem agnoscit, & apertè fatetur, *ne quis*, inquit, *calumniari possit ab Ecclesia Romana aliquid huiusmodi commentum esse*. Earum igitur testimonijs tamquam falsis, & inutilibus reiectis, certiora ex veris; & legitimis Pontificum, ac Patrum scriptis proferenda sunt. Extat primo loco epistola Pij ad Iustum Episcopum Viennensem, (quam recipiunt Orthodoxi,nec audent omninò reprobare Sectarij) scripta, vt Baronio visum est,anno Christi 166. Eius initio sic loquitur S. Pontifex: *Soror nostra Euprepia, sicut bene recordaris, titulum domus suæ pauperibus assignauit, vbi nunc commorantes Missas agimus*. Extat etiam alia Cornelij Papæ ad Lupicinum eiusdem Viennensis Ecclesiæ Episcopum,in qua ait nō licuisse tunc Christianis,neque in Cryptis notioribus publicè Missas agere propter acerrimam persecutionem. Scripta est circa annum 254. & inter pseudepigraphas, nec quidem ab eterodoxis recensetur. Quarto seculo vixit Ambrosius, qui ep. 13. ad Marcellinam sororem, *Ego*, inquit, *mansi in munere, Missam facere cœpi*. & ser.34. *Moneo vos, vt qui iuxta Ecclesiam est, & sine graui impedimento potest, quotidie audiat Missam*. In oratione item præparatoria ad Missam inter genuinos eius partus agnita à Casaubono; Anselmo autem contra fidem veterum Codicum à nupero scriptore perperam tributa; *Concede mihi*, ait, *hodie, & semper Missarum solemnia puro corde, & pura mente celebrare*. Augustinus Ambrosio æqualis serm. 91. de temp. *In lectione quæ nobis ad Missas legenda est*. Item serm. de temp. 237. *Ecce post sermonem fit Missa Catecumenis, manebunt Fideles*. Ruffinus Aquileiensis in latina interpretatione Clementis Romani Missæ nomine vsus est, cum in textu græco nomen Liturgiæ, siue Sinaxis,inuenit. Quinti seculi testis, & assertor est S. Leo cognomento Magnus, qui epist. 81. ad Dioscorum Alexandrinum sacrificium iterari iubens, cum vna celebratio multitudini populi non sufficit, *Necesse est*, inquit, *vt quadam pars populi sua deuotione priuetur, si vnius tantum Missæ more seruato, sacrificium offerre non possint, nisi qui prima diei parte conuenerint*. Victor Africanus eiusdem temporis scriptor initio lib. 2. Vvandalicæ persecutionis,

Liberum arbitrium habetis in Ecclesijs vestris Missas agere. Paulinus, non ille celebris Nolanus Episcopus, sed, alius qui paucis post illum annis vixit, in *vita S. Martini lib.* 4.

Praecedat Missam miseratio, gratior haec est
Hostia, mandatum faciens prius obtege nudum.

Porrò Ambrosius, Augustinus, & alij citati eo nomine vsi sunt tanquam consueto, & dudum Fidelibus vsitato, vt patet: qui vsus, post Augustini tēpora adeò communis factus est, vt superfluum sit sequentiū seculorum testes proferre. AEtate verò Gregorij Magni eumdem vsum inualuisse ex epistolis, & sermonibus eius passim, & ex scriptoribus Synchronis manifestum est. Iulianus Antecessor Cpolitanus, qui primus omnium Nouellas Iustiniani, paulò post eius decessum, latinas fecit, Nouellam 58. sic transfert: *Si quis in domo sua Oratorium habuerit, non audeat in eo sacram facere Missam, nisi Clericos Catholicae fidei habuerit deputatos ex iussione religiosissimi Episcopi Ciuitatis, vel beatissimi Patriarchae*. Hanc sententiam ex translatione Iuliani refert Iuo *P. 3. Decreti cap.* 191. *& p.* 6. *cap.* 424. Communis ergò apud Antiquos non solum sacros, sed & profanos scriptores, Missae acceptio pro Christiano sacrificio fuit; & quamuis nos lateat, quis primum ea voce vsus sit, liquet tamen antiquissimam esse, à Sanctis Pontificibus Pio, & Cornelio, quorum primus secundo, alter tertio seculo vixit, ac deinceps vbique ab omnibus Occidentalibus vsurpatam.

Quia verò nomina ad abditas rerum naturas, & proprietates, quantum fieri potest, exprimendas à Sapientibus inuenta sunt: res autem altissimae, & supernaturales adeò humanum intellectum excedunt, vt non solum nominari, sed nec concipi quidem possint; hinc factum arbitror, vt Sancti Patres ad explicandum hoc Mysterium plura vocabula excogitarint, de quibus nonnulla hîc adnotanda sunt; quae ad hanc tractationem illustrandam plurimùm conferent. II.

Latinorum nominum primum, & vsitatissimum est *Collecta*, quia colligitur in vnum populus, vt sacrificio intersit: quo sensu etiam in veteri testamento *Leuit.* 23. *& Deuter.* 16. coetus fidelium, diesque solemnes *Collecta* dicebantur. Tertullianus in fine libri de fuga in persecut. *Sed quomodo colligemus? Quomodo Dominica solemnia celebrabimus? Postremo si colligere interdiu non potes, habes noctem*. Optatus Mileuit. lib. 2. *Non enim grex, aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta, & quod excurrit, Basilicas, locum vbi colligerent, non habebant*. Irenaeus lib. 3. cap. 3. *Confundimus omnes eos, qui quoquo modo, praterquam oportet, colligunt*. Augustinus in Breuiculo Collationum cum Donatistis in Collatione tertiae diei: *Confitebantur se Collectam, & Dominicum egisse*. In Actis Sanctorum Martyrum Saturnini, & sociorum apud Bollandum die 11. Februarij, oblati fuisse Proconsuli dicuntur, quia contra interdictum Imperatorum *Collectam*, siue *Dominicum* celebrassent. Sed quia colligi

colligi in vnum populus, & conuenire solebat, non solum ad sacrificiū; sed etiam ad alia diuina officia peragenda, Veteres *Collectæ* nomine pro quouis solemni conuentu vtebantur. Hieronymus in Epitaphio Paulæ, *Post Alleluia cantatum, quo signo vocabantur ad Collectam*. In synodo S. Patricij tom. 1. Conciliorum Angliæ, *Quicumque negligentia causa ad Collectas manè, vel vespere non occurrerit, alienus habeatur*. De alijs huius nominis significationibus agam commodiùs lib. 2. cum *de Collectis* sermo erit.

Dicitur secundò *Dominicum*, vt ex locis modo citatis constat, quia nimirum maxima, & præcipua functio est, quæ ex Domini institutione, & præcepto in Ecclesia peragitur. Clarè Cyprianus epist. 63. ad Cœcilium, *Numquid ergò Dominicum post cœnam celebrare debemus, vt sic mysticum calicem frequentandis* Dominicis *offeramus?* & lib. de op. & eleemosinis: *Locuples, & diues es, &* Dominicum *celebrare te credis, qua corbonam omnino non respicis, qua in Dominicum sine sacrificio venis, qua panem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumis*. Augustinus item ep. 86. versus finem loquens de sermone Pauli in Troade, *Per diem*, inquit, *hora* Dominici *fuerant congregati*, hora scilicet celebrandi sacrificij. Hinc vox illa Christianorum, quæ in actis proconsularibus S. Saturnini sæpius legitur, *Christiani sumus, & sine* Dominico *esse non possumus*: Dominicum *cum fratribus celebraui*: *Non potest intermitti* Dominicum. Et in Romano Martyrologio 8. kal. Ianuarij multa millia Martyrum commemorantur, qui Nicomediæ, cum ad *Dominicum* in Christi Natali conuenissent, iussu Diocletiani in Ecclesia clausi, incenso igne consumpti sunt. Templum quoque, siue locus, in quo ad sacrum celebrandum Fideles conueniebant, Dominicum olim dicebatur, vt infra Cap. 19. explicabo.

Tertiò, in Concilio Cartaginensi sub Celestino Papa vocatur *Agenda* his verbis, *Numidius Episcopus Massylitanus dixit: In quibusdam locis sunt Presbyteri, qui aut ignorantes simpliciter, aut dissimulantes audacter, præsente, & inconsulto Episcopo cumplurimis in domicilijs agant Agenda, quod disciplinæ incongruum cognoscit esse Sanctitas vestra. Ab vniuersis Episcopis dictum est: Quisquis Presbyter inconsulto Episcopo Agenda in quolibet loco voluerit celebrare, ipse honori suo contrarius existit*. Est autem hic Canon insertus Capitularibus Caroli Magni *lib. 6. cap.* 234. & distinctiùs *Additione 4. cap.* 50. Vtrobique verò decernitur, ne quis Presbyter inconsulto Episcopo celebret *Agendam*: Agendam, inquam, in singulari, non *Agenda* in neutro plurali, vt malè legitur in synodo præcitata. Anastasius Bibliothecarius in Leone II. *Ne Mauri Episcopi Agenda celebraretur*. Ritum quoque sacrificij ordinem agendi vocat Augustinus *ep.* 118. *cap.* 6. Agendam denique mortuorum passim legimus in Antiphonario S. Gregorij, & in antiquis Scriptoribus officiorum Ecclesiasticorum. Sicut enim *facere* apud sacros, & profanos scriptores significat *sacrificare*, ita ipsum sacrificium Agenda nuncupatur. Leuitici cap. 15: loquens Moy-

ses

ses de duobus Turturibus in sacrificium offerendis ait: *Faciet vnum pro peccato, & alterum in holocaustum.* & cap. 23. *Facietis Hircum pro peccato.* Iudicum cap. 13. *Faciemus tibi hædum.* Plautus in Aulularia act. 4. sc. 2. *O Fides Mulsi congialem plenam faciam tibi fideliam.* Virgilius ecl. 3. *Cum faciam vitulâ pro frugibus, ipse venito.* Cicero pro Muræna, *Iuno sospita cui omnes Consules facere necesse est.* Porrò actio non tota Missa, sed pars eius præcipua dicitur, nempè Canon, vt suo loco videbimus.

Quartum nomen est *Communio*, quod non solum pro vsu Eucharistiæ, sed etiam pro sacrificio quo conficitur, aliquando acceptum est: non quia necesse sit plures in Missa communicare, vt ostendam, cum de Missa priuata agendum erit; sed quia in ea fit consecratio, & participatio corporis, & sanguinis Christi, & ideò sine communione esse non potest. Damascenus lib. 4. de fide orthod. cap. 14. inter alias huius diuini sacrificij nuncupationes, & hanc recensens ait, *Communio optimo iure appellatur, quia per illud cum Christo commercium habemus, ac carnem ipsius, & diuinitatem percipimus, atque adeò nos inter nos communicamus, atque copulamur. Quia enim ex vno pane participamus, omnes vnum Christi corpus & vnus sanguis, & alij aliorum membra efficimur, Christique concorporei existimus.* Quia igitur inseparabilis est à Sacrificio eiusdem participatio, & olim extra ipsum nemo communicabat, idcircò illi communionis nomen inditum fuit. Attingunt traditam à Damasceno communionis notionem Nazianzenus Orat. 3. Isidorus Pelusiota *lib. 1. ep. 228.* & Pachymeres ad *cap. 3. Hierarchiæ Ecclesiasticæ.*

Quintò vocari solet *Oblatio*, quia in ea Christus Agnus sine macula offertur, & immolatur, quód vocabulum communissimum est, vt ostendit Pamelius ad lib. Tertull. de cultu fœminarum cap. 11. vbi multas cōgerit ipsius Tertulliani, & aliorum Patrum auctoritates. Ennodius Ticinensis sub finem Apologetici Ecclesiam sic loquentem inducit; *Me, quam Dei summi templa, repudiatis Fanorum cultibus, & noua lucis nitore gaudentem fecerunt esse conspicuam, quam à victimis liberauit Oblatio.* Vbi perspicuè pro Sacrificio incruento oblatio accipitur, licet aliæ sint eius vocis significationes. Ita offerendi verbum pro sacrificij celebratione reperitur apud Augustinum ep. 118. *Alibi nullus dies omittitur, quo non offeratur, alibi Sabbato tantum, & Dominico.* Et apud Optatum lib. 1. *Erat altare loco suo, in quo Pacifici Episcopi suo tempore obtulerunt.* Possem & alia nomina afferre, quæ Missam apud Latinos significant, qualia sunt *hostia, fractio panis, mysterium, latria, pignus, sanctum, mensa, pretium, bonum, gratia,* & similia: sed de his legi possunt Ioseph Vicecomes *lib. 1. de ritibus Missæ,* Ioan. Dartis *de consec. dist. 2. tract. de Euchar. cap. 19.* & diffusissimè Theophilus Raynaudus in Onomastico Eucharistico.

A Græcis Patribus vocatur primò *Liturgia*; quæ vox apud Grammaticos quodcumque publicum munus, seù ministerium denotat. Vtuntur eâ in hoc sensu Plato, Aristoteles, Demosthenes, Xenophon, Isocra- III.

tes,

tes, & alij profani scriptores, quorum testimonia proferunt Lexicographi Græci. Eadem in Pandectis hac ipsa notione reperitur, *lib.* 50. *tit.* 6. *in rescripto Marci Antonini, ac Lucii Veri*, qui Diui Fratres nuncupantur: passimque in Græcis legibus *Aliturgesia* pro immunitate à publicis muneribus occurrit. Apud Christianos autem ab ipsis nascentis Ecclesiæ incunabulis consuetudo inualuit, vt pro sacrificio Corporis, & Sanguinis Domini accipiatur: nulla siquidem functio est, nullum ministerium magis publicum, quam actio Sacerdotis Deo sacrificium offerentis. Actuum 13. vox illa *Ministrantibus illis Domino* græcè est *Liturgunton*, quod quidem ministerium nihil aliud fuisse creditur, quàm sacrificium, atque ideò Textum illum sic vertit Erasmus, *cum illi Domino sacrificarent*. Hinc translatum Liturgiæ nomen ad ipsum contextum, & ordinem sacrificij, cum dicimus Liturgiam Iacobi, Basilij, Chrysostomi. Obseruat tamen vir eruditus Vincentius Riccardus in commēt. ad Proclum de traditione Missæ, quod quando Patres vocem Liturgiæ pro sacrificio vsurpant, semper Epitheton *sacra*, vel *mystica* adiungunt.

Secundò, à S. Dionysio cap. 1. Ecclesʃ. hierarchiæ *Mystagogia* appellatur, quæ idem est, ac secreta actio, diuina participatio, introductio ad mysteria; vndè Mystagogicæ dictæ sunt Catecheses quinque Cyrilli Hierosolymitani, in quibus disserit de hoc sacrificio. Nazianzenus Orat. 17. ad Ciues suos, alloquens Præfectum illis iratum, *Eodem*, inquit, *ore, quo hanc ad te deprecationem obeo, sacrosanctum Mysterium perago in cælum nos tollens*: vbi græcè est *Mystagogia*. Damascenus etiam Orat. de Defunctis, ait eos iuuari Mystagogijs, id est sacrificijs.

Tertiò idē Dionysius initio cap. 3. eiusdē libri *Synaxim* nominat, hoc est collationē, quia nos in Christo simul adunat, & in ijs qui eâdē mēsa fruuntur, diuinā efficit morū similitudinē, animū colligens, & reducēs in vnū, ac Deo coniungens. Quamuis autem alij Patres hac voce, vti soleāt pro quacumque Fidelium congregatione, siue ad Orationem, siue ad Psalmodiam, siue ad audiendum verbum Dei, vt ex Cassiano constat *lib.* 2. *cap.* 10. *& coll.* 2. *cap. vlt.* Dionysius tamen eam semper adhibet ad denotandam Liturgiam; imò Pachymeres in Paraphrasi cum vtramque notionem adducat, hanc solam probat, aliam reijciens tanquam nimis humilem, & ingenio Dionysij indignam. *Synaxis*, inquit, *minimè intelligenda populi congregatio, prout aliqui nunc temporis vocem illam accipiunt, sed cum Deo coniunctio, communioque*.

Quartò ab eodem ibidem *Telete* nuncupatur. Est autem *Telete* Lexicographis initiatio, consecratio, perfectio. Suidas ait esse sacrificium mysteriorum plenum, maximum, & honoratissimum. Synesius in fine ep. 58. de hoc Sacramento loquens *Arcanum mysterium* vocat, græcè *Teleten*. Plato in Phœdone *Teletas* vocat ceremonias, & 2. de Rep. *Expiationes*. Apuleius propè finem lib. 11. describens ritum quo Sacerdotio, more Ethnicorum, initiatus fuit, *Mihi*, inquit, *prædicat quæ forent*

ad

ad vsum Teletæ *necessariò præparandâ*. Et infra, *Inopinatis, & vsquequaque mirificis imperijs rursum interpellor, & cogor tertiã quoq;* Teletã *suscitare*. Lucianus Samosatenus Christum blasphemans in Dialogo de morte Peregrini ait, ipsum cruci affixum fuisse ob institutam nouam *Teleten*, nouum scilicet mysterium, nouum Sacrificium, nouam Religionem. Augustinus lib. 10. de Ciuitate Dei cap. 9. de Teletis agit, magicis nimirum consecrationibus, quibus impius Porphyrius docebat aptam fieri animam susceptioni spirituum, & diuinæ visioni. Vera autem notio, ad quam respexit Dionysius, cum hoc nomen sacrificio tribuit, est perfectio, & consummatio; quia in illo Christus offertur fons totius perfectionis: vel quia functio perfectissima est Christianæ Religionis, vim habens perfectricem, qua carent cætera Sacramenta, quibus proindè nomen *Teletæ* nullo modo conuenire potest, nisi istud accesserit tanquam vltima perfectio, & consummatio. Qua de causa consueuit Ecclesia reliqua Sacramenta conficere, & administrare vel intra Missarum solemnia, vel saltem coram Eucharistiâ, quæ idcirco *Omnium Teleton Telete* dicitur, quia omnibus mysterijs, & Sacramentis supremam veluti manum imponit, eisque vim & sanctitatem largitur.

Quintò dicitur *Anaphora*, eleuatio, sursum elatio: siue vt Hesychius Christianus Lexicographus explicat, supplicatio, & inuocatio. Hoc nomine inscribitur sancti Basilij Liturgia ab Andrea Masio è Syriaco idiomate in Latinum translata. Dicitur autem Anaphora, quia sacrificium sursum ad Deum fertur: vel quia Sacerdotis & assistentium corda ad eundem attollit. Nam si omnis oratio est ascensio mentis in Deum, multò potiori ratione hoc sacrificio conuenit, quod Actum habet nobilissimum latriæ, & genus orandi perfectissimum. Optimè hoc expressit Anastasius Sinaita Orat. de Synaxi. *State obsecro cum reuerentia, state cum timore tremendâ illa eleuationis hora. Quo enim affectu, & quo animo quisque illo tempore assistit, sic & ad Dominum sursum fertur. Anaphora enim dicitur, quia sursum ad Deum fertur*. In Liturgia Basilij Diaconus dicit, *Stemus cum timore, attendamus ad sanctam oblationem*, græce anaphoran, *in pace offerendam*. In fine item Psalmi 50. *Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationem*, græcâ versio LXX. legit *Anaphoran*.

Sextò dicitur *Prosphora*, quæ vox latinè oblationem significat, de qua supra actum est. Loca Sanctorum Patrum, à quibus Prosphora pro sacrificio accipitur, multa congerit Riccardus in comment. ad Orat. 6. Procli pag. 242. Ego vnum afferam Eusebij Cæsariensis lib. 6. hist. Eccl. cap. 43. vbi agit de iuramento, quod Nouatus extorquebat à suis, ne redirent ad Cornelium. *Oblatione facta*, inquit (græcè habetur Prosphora) *portionem singulis diuidens, dum eam tradit, miseros homines benedictionis loco iurare cogit, manus eius qui portionem accepit ambabus suis manibus comprehensas retinens, nec prius dimittens, quam iurati ista dixerint; ipsis enim vtar illius verbis: Iura mihi per corpus, & sanguinem Domini nostri*

Iesu Christi, te nunquam meas partes deserturum, nec ad Cornelium esse reditur um.

Septimò Epiphanius Hær.75. *Oeconomia* nomine vtitur pro sacrificio; idemque est apud illum facere œconomiam, ac sacrificium offerre, vt scitè notat Billius in scholijs ad Iambicum XV. Nazianzeni n. 25. Scio quidem hanc vocem frequenter à Patribus vsurpari ad exprimendum Incarnationis mysterium, vt à Tertull. adu. Praxeam cap. 23. ab Athanasio Orat.3.à Clemente Alex. lib.5.Strom. à Cyrillo sæpè in libris de Incarnatione, ab Anastasio Sinaita in Odego cap. 2. & ab alijs, sed ob summam connexionem Incarnationis cum Eucharistia, pro hoc quoque mysterio non incongruè accipitur, in quo teste Damasceno lib.4. de Fide orth. cap. 14. omnis Dei charitas & suauitas exhibita nobis est, quæ splendet in Incarnatione. Ideò Eusebius lib.8. Demonstr.Euangel.dixit tradidisse Christum discipulis suis *symbola diuinæ Oeconomiæ*. Est autem Oeconomia prouida rei administratio,ad aliorum commodum, & vtilitatem ordinata, quæ tam in Incarnatione, quàm in Eucharistiæ institutione mirabiliter eluxit.

Alia à Græcis diuinæ Liturgiæ tributa nomina (qualia sunt *Hierurgia, Eulogia, Agathon, Mysterion, Latria, Dipnon, Telaion*, & similia, quæ latinè sunt *Actio sacra, Benedictio, Bonum, Mysterium,Cultus,Cœna,Perfectio*) supracitati Auctores Vicecomes, Dartis, & Raynaudus suppeditabunt.

IV. Consigno hoc caput varijs appellationibus, quibus vetustissimus Latinorum Tertullianus hoc sacrificium, siue Eucharistiam circumscribit, licet interdum obscurè, ne arcana mysteria infidelibus, & indignis proderentur. Apologetici cap. 39. *Edam iam nunc ego ipse negotia Christianæ factionis. Corpus sumus de conscientia Religionis, & disciplina vnitate, & spei fœdere. Coimus ad Deum, coimus ad literarum diuinarum commemorationem: summumque futuri iudicij præiudicium est, si quis ita deliquerit, vt à communicatione orationis & conuentus & omnis sancti commercij relegetur.* Et infra, cœnam Christianorum, siue Agapen supra commemoratam eleganter describit. Rectè autem hoc caput, vt notat Pamelius, ab omnibus penè inscribitur, *De disciplina Christianorum*, in quo Missa describitur, qualis tunc in Africa agebatur. Cœtus enim præcipuè cogebantur propter sacrificium, cui lectio Scripturarum, & peccatorum, ac pœnitentium exclusio annexa erant. Mysteria autem ante Agapen celebrata haud obscurè indicat Apostolus ep. 1. ad Cor. cap.11. in eodem Apologetico cap.30. postquam dixit Christianos orare pro Imperatoribus,atque ipsis precari quæcumque hominis vota sunt, ait: *Hæc ab alio orare non possum, quam à quo scio me consecuturum, quoniam, & ipse est, qui solus præstat, & ego famulus eius,qui eum solus obseruo, qui ei offero opimam, & maiorem hostiam* (maiorem scilicet quàm Gentes offerent) *quam ipse mandauit*. Non ignoro hunc locum aliò detorqueri à Centuriatoribus, sed lib. ad Scapulam cap. 2. disertè meminit

sacri-

sacrificij dicens, *Itaque & sacrificamus pro salute Imperatoris, sed Deo nostro, & ipsius, sed quo modo praecepit Deus, pura prece*. Addit autem puram precem, sicut & in Apologetico addidit, *orationem de carne pudica*, non quod de solo precum sacrificio loquatur: verum quia nostrum sacrificiũ Ethnico opponit, in quo *reprobi Bouis* sanguis immolabatur; *non enim* inquit, *eget Deus conditor vniuersitatis odoris, aut sanguinis alicuius: hac enim daemoniorum pabula sunt*. Nos verò prece pura Deo sacrificamus, quia nostrum sacrificium incruentum est, solisque precibus, & inuocationibus perficitur. lib. 2. ad vxorem cap. 4. agens de muliere fideli viro infideli nupta ait. *Quis vxorem suam nocturnis conuocationibus, si ita oportuerit, à latere suo adimi libenter feret? Quis solemnibus Pascha abnoctantem securus sustinebit? Quis ad conuiuium illud Dominicum, quod infamant, sine sua suspicione dimittet?* Et infra cap. vlt. felicitatem praedicat matrimonij Fidelis cum Fideli, *quod Ecclesia conciliat, & confirmat oblatio, & obsignat benedictio. Simul orant, simul ieiunia transigunt; in Ecclesia Dei pariter vtrique, pariter in conuiuio Dei: eleemosyna sine tormento, sacrificia sine scrupulo.* lib. 2. de cultu foeminarum cap. 11. *Vobis*, ait, *nulla procedendi causa non tetrica. Aut imbecillus aliquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermo administratur. Quiduis horum grauitatis, & sanctitatis negotium est.* Lib. de Anima cap. 17. aduersus Academicos disputans non esse in dubium sensus deuocandos docet, *ne & in Christo de fide eorum deliberetur: ne fortè dicatur, quod deceptus sit, & alium postea senserit vini saporem, quod in sanguinis sui memoriam consecrauit*. Quod autem hic obscuriùs loquitur, clariùs explicat lib. 4. adu. Marcionem cap. 40. dicens, *Sanguinem suum in vino consecrauit*. Et paulò ante iam dixerat, *Acceptum panem, & distributum discipulis, corpus illum suum fecit, hoc est corpus meum dicendo, id est figura corporis mei*. Quomodo autem haec verba Catholicum sensum habeant, ita vt in Sacramento sit simul veritas, & figura corporis Christi; atque vnum alteri non repugnet, ostendunt Pamelius in Notis, & Bellarminus lib. 2. de Euchar. cap. 7. eâdem phrasi vsus est Tertullianus lib. 3. contra eundem Marcionem cap. 19. Nam cum iste impiè assereret corpus Christi phantasticum fuisse, eum redarguit Tertullianus ex eo, quod Christus Eucharistiam instituit tamquam figuram corporis sui, corporis scilicet veri, & non phantastici in cruce postea immolandi. Eodem modo loquendi vsus est Apostolus in ep. ad Hebr. cap. 1. cum dixit filium Dei esse figuram substantiae Patris, cum quo tamen stat eum esse Patri consubstantialem. Ipse verò Tertullianus mentem suam clariùs explicat infra lib. 5. cap. 8. dicens: *Panis, & calicis Sacramento iam in Euangelio probauimus corporis, & sanguinis Dominici veritatem aduersus phantasma Marcionis*. Lib. de orat. cap. 6. *Christus panis noster est, quia vita Christus, & vita panis. Tum quod & corpus eius in pane censetur: Hoc est corpus meum*. Et propè finem expresse differit de ritu orandi, de osculo pacis, de orationibus sacrifi-

ciorum, de Stationibus, & de sacrificij participatione. Rursum lib. de Anima cap. 9. falsas Priscillæ reuelationes commendans, postquam defecerat ad Montanum; *Est hodie*, inquit, *Soror apud nos reuelationum charismata sortita, quas in Ecclesia inter Dominica solemnia per ecstasin in spiritu patitur. Prout Scripturæ leguntur, aut psalmi canuntur, aut adlocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur; ita inde materia visionibus subministrantur. Post transacta solemnia dimissa plebe solet nobis renunciare quæ viderit.* Porrò hic exactam eorum omnium, quæ etiam nunc in Missarum celebratione aguntur, periphrasim habemus; lectionem scripturarum, cantum psalmorum, adlocutiones, cum Sacerdos populum salutat, docet, hortatur; petitiones in Collectis, & alijs orationibus, ac demum in fine populi dimissionem. lib. de Resurrect. carnis cap. 8. *Caro corpore, & sanguine Christi vescitur, vt & anima de Deo saginetur.* Et infrà eiusdem mysterij meminit cap 16. & 37. lib. de præscript. cap. 36. nonnulla recensens, quæ docebat Romana Ecclesia, inter cætera ait: *Legem, & Prophetas cum Euangelicis, & Apostolicis literis miscet, & inde potat fidem: eam aqua signat, Sancto Spiritu vestit, Eucharistia pascit.* lib. de Corona cap. 3. agens de traditionibus, quæ sine scripto in Ecclesia seruantur, *Eucharistiæ*, inquit, *Sacramentum & in tempore victus, & omnibus mandatum à Domino, etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu quàm præsidentium sumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalitijs annua die facimus. Calicis, aut panis etiam nostri aliquid decuti in terram anxiè patimur.* Omitto alia, vt ad lib. de Pudicitia cap. 9. nos vesci ait *opimitate Dominici corporis, scilicet Eucharistia.* Et cum lib. de Idolatria cap. 7. ingemit Christianum, *eas manus admouere corpori Domini, quæ Dæmonijs corpora conferunt:* & his similia plura. Libuit autē ex hoc potissimū scriptore allegata testimonia sumere, quod magni ponderis eius auctoritas sit ad probandas diuinas, & apostolicas institutiones.

CAP. IV.

Missæ sacrificium à Christo institutum, ab Apostolis frequentatum. Ethnicorum calumniæ aduersus Christianos, & earum origo. Testimonia veterum Patrum de primitiuæ Ecclesiæ sacrificijs.

I. CHristus Redemptor noster, *immutabile habens sacerdotium*, vt ait Cyrillus Hierosolymit. Catec. 10. *neque factitio oleo vnctus; sed ante secula à Patre*, ipse per seipsum nouæ legis, quam condidit, sacrificium instituit, infinitæ suæ erga nos charitatis indicium: idque adeò euidenter astruunt Matthæus, Marcus, & Lucas Euangelistæ, vt nefas sit

viro

viro Christiano hoc Fidei dogma in dubium reuocare. *Ipse enim Dominus*, vt scitè Paulinus scribit epist. 5. ad Seuerum, *Hostia omnium Sacerdotum est, qui semetipsum pro omnium reconciliatione Patri libans, victima Sacerdotij sui, & Sacerdos sua victimæ fuit*. Cuius institutionis rationem reddens B. Laurentius Iustinianus serm. de Euch. cap. 7. ait *Ad roborandam fidelium credulitatem nullum præter se fieri voluit huius Sacramenti institutorem: Non Prophetam, non Patriarcham, non Iustum, non Angelorum quempiam, siue de inferioribus, siue de medijs, siue de superioribus. Ipse planè illud instituit, qui semetipsum tradidit, cuius eloquia verissima sunt, cuius sapientia falli nullatenus potest, cuiusue sententia mutari nequit, ipso perhibente qui ait*, Cœlum, & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt. *Nulla igitur humanis mentibus inesse debet infidelitatis ambiguitas, quando Deus solus istud perficit mysterium*. Ideò Christus *Teletarchus* Magni Dionysij voce *cap. 1. cæl. hier.* nuncupatur, quia ab ipso prima ratio initiandi, primusque ritus celebrandi profluxit; cum in vltima cœna seipsum obtulit Deo Patri sub specie panis, & vini; idemque fieri iussit ab Apostolis, eorumque successoribus vsque ad mundi consummationem, *Hoc facite*, inquit, *in mei commemorationem*.

Christi verò mandata non neglexerunt Apostoli, nam vt scribit in eorum Actis cap. 2. S. Lucas, *Erant perseuerantes in communicatione fractionis panis*, Et infrà cap. 20. *Vna Sabbatorum cum conuenissent ad frangendum panem*; ad Sacramenta scilicet, & mysteria celebranda, vt exponunt Augustinus epist. 88. ad Casulanum, Beda in Commentarijs citati capitis, & alij Patres passim. Paulus quoque 1. ad Cor. cap. 11. sic scribit. *Conuenientibus vobis in vnum iam non est Dominicam cœnam manducare*. Et paucis interiectis, à Christo sacrificium institutum narrat dicens, *Ego enim accepi à Domino, quod & tradidi vobis, quoniam Dominus Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panem, & gratias agens fregit, & dixit*, Accipite, & manducate, *Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem*. Idem ad Timotheum ep. 1. cap. 2. *Obsecro fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones*. Quem locum ad sacrificiū Missæ aptissimè refert Augustinus epist. 59. ad Paulinum quæst. 5. dicens: *Eligo in his verbis hoc intelligere, quod omnis, vel penè omnis frequentat Ecclesia, vt precationes accipiamus dictas, quas facimus in celebratione Sacramentorum, antequam illud, quod est in Domini mensa, incipiat benedici: orationes, cum benedicitur, & sanctificatur, & ad distribuendum comminuitur, quam totam petitionem ferè omnis Ecclesia Dominica oratione concludit. Interpellationes autem, siue vt nostri Codices habent, postulationes fiunt, cum populus benedicitur. Tunc enim Antistites velati Aduocati susceptos suos per manus impositionem misericordissimæ offerūt pietati. Quibus peractis, & participato tanto Sacramento, gratiarum actio cuncta concludit*. Hæc Augustinus, ex cuius expositione euidentissimè colligitur talem eius æuo fuisse ordinem Missæ, qualis nunc permanet II.

in

in Ecclesia Romana, quæ cum Africanâ tunc contesseraúit, vt loquitur Tertullianus, *de Præscript. cap. 36.* Nam primo præmittuntur precationes vsque ad Canonem: sequitur Canon, quem nomine orationis intelligit Augustinus, in cuius fine oratio Dominica recitatur. Tum meminit benedictionis Episcopalis, quæ olim communioni præmitti solebat. Demum post communionem gratiarum actione Missarum solemnia terminantur. Omnes autem Apostolos ad modum, & ritum Sacri Ministerij aliquid contulisse, testatur Epiphanius Hær. 79. *Petrus*, inquit, *& Andreas, Iacobus, & Ioannes, Philippus, & Bartholomæus, Thomas, Thaddæus, & Iacobus Alphæi, & Iudas Iacobi, & Simon Cananæus, & Matthias in complementum duodecim electus, hi omnes electi sunt Apostoli per orbem sacram Euangelij functionem administrantes, vna cum Paulo, & Barnaba, ac reliquis, & mysteriorum institutores cum Iacobo fratre Domini, & primo Hierosolymorum Episcopo.* Mysteriorum autem nomine sacrificij celebrationē intelligi superuacuè hic probare conarer. Idem tradūt Nicolaus Methonensis *Tract. ad eos qui hæsitant*, & Cabasila in *Expositione Liturgiæ cap. 29.*

III. Huc pertinent aduersus Christianos Ethnicorum calumniæ ob cœtus anteculanos, & occulta conuenticula, vnde *natio latebrosa, & lucifugax* dicta apud Minutium Felicem. Et quia aliquid subobscurè perceperant de Sacramento corporis, & sanguinis Christi, accusabant eos de cœde infantis, & epulis Thyesteis. *Dicimur sceleratissimi*, ait Tertullianus Apolog. cap. 7, *de Sacramento infanticidij, & pabulo, inde & post conuiuium incesto.* Cœcilius apud Minutium: *Infantis sanguinem sitienter lambunt, huius certatim membra dispertiunt, hac fœderantur hostia.* Iustinus Martyr in dialogo cum Tryphone: *An vos etiam de nobis creditis, homines nos vorare, & post epulum lucernis extinctis nefario concubitu promiscuè inuolui?* Athenagoras in Apologia pro Christianis: *Trium flagitiorum infamis rumor de nobis spargitur, impietas quæ Deos tollat, epulæ Thyesteæ, concubitus incesti.* Idem obiectum à Tyranno Martyribus Lugdunensibus ex illorum Actis didicimus apud Eusebium initio lib. 5. Eccles. historiæ. Theophilus ad Autolycum lib. 3. *Illud præterea, & crudelissimum, & immanissimum est, quod nobis intendunt crimen, nos humanis carnibus vesci.* Quæ profectò calumnia ex eo est orta, quod Christiani metu persecutionis clam conuenirent, vt Missæ interessent, & Christi corpore reficerentur. Promiscui autem concubitus hinc fortè nata suspicio, quod vtriusque sexus Fideles *antelucanis coitionibus*, vt ait Minutius, cōgregarentur; quæ prima fuit Celsi Epicurei aduersus Christianos criminatio, teste Origene lib. 1. aduersus eumdem: vel quia per osculum pacis se inuicem ante communionem salutabant. Ideò Tertullianus *lib. 2. ad vxorem cap. 4.* non passurum ait maritum gentilem vxorem fidelem cum cæteris Fidelibus nocturnis conuocationibus conuenire *ad Conuiuium Dominicum, quod infamant*, suspicionibus videlicet supra enarratis. Miratus sum virum magnæ eruditionis, & dignitatis

in

in Notis ad Tertullianum contrà communem sententiam hunc locum de Agapis explicare; cum ipsimet Sectarij fatentur, non posse aliter exponi, quam de conuiuio Eucharistico, nisi vis manifesta textui inferatur. Prædictas verò criminationes quidam ad Gnosticos, & Adamitas referunt, & ad eorum nefarios congressus, quod quamuis à veri similitudine non abhorreat; verius tamen videtur Ethnicorum malitiæ adscribendas esse, qui ex odio aduersus Christianos, & ex eorum occultis, vt diximus, coitionibus occasionem arripuerunt falsa illis crimina imponendi. Sed præstat alia testimonia Patrum afferre, quæ nulla possint interpretatione in alium sensum detorqueri.

Ignatius Apostolorum discipulus consuetudinem, quæ tunc vigebat, sacrificium offerendi sæpè commemorat in suis Epistolis, in ea præsertim, quam Smyrnensibus scripsit, ex qua hæc verba recitat Theodoretus in impatibili dialogo 3. *Eucharistias, & oblationes non admittunt, quod non confiteantur Eucharistiam esse carnem Saluatoris nostri Iesu Christi*. Presbyteri Achaiæ in Epistola quam de Martyrio S. Andreæ conscripserunt, ipsum Proconsuli dixisse referunt, *Ego omni die sacrifico omnipotenti Deo*. Irenæus Polycarpi discipulus lib. 4. cap. 32. *Dominus suis discipulis dans consilium primitias Deo offerre ex suis creaturis non quasi indigenti, sed vt ipsi nec infructuosi, nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est accepit, & gratias egit dicens*: Hoc est corpus meum. *Et calicem similiter, qui est ex ea creatura quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est, & noui testamenti nouam docuit oblationem, quam Ecclesia ab Apostolis accipiens in vniuerso mundo offert Deo*. S. Laurentius apud Ambrosium lib. 1. offic. cap. 41. dicebat Sixto: *Quo Sacerdos Sancte sine Diacono properas? Nunquam sacrificium sine ministro offerre consueueras*. Iustinus Martyr, qui Apostolorum temporibus proximus fuit, circa finem Apologię 2. pro Christianis sic diuinæ Liturgiæ seriem describit. Nos preces, & supplicationes fundimus, *vt digni idoneique simus, qui veritate agnita per opera etiam ipsa boni, atque officiosi rerum administratores, & datorum nobis mandatorum custodes inueniamur, atque vt salute saluemur sempiterna. Finitis verò precibus, mutuis nos inuicem osculis salutamus. Deinde ei qui fratribus præest, offertur panis, & poculum aquæ, & vini; quibus ille acceptis laudem, & gloriam rerum vniuersarum Patri per nomen Filij, & Spiritus Sancti offert, & Eucharistiam sine gratiarum actionem pro eo quod nos donis suis hisce dignatus sit, prolixè exequitur. Atque vbi ille preces, & gratiarum actiones absoluit, populus, qui adest omnis fausta approbatione acclamat dicens*, Amen: *Amen autem voce hebræâ* Fiat *significat. Præsidens verò postquam gratiarum actionem perfecit, & populus vniuersus apprecatione læta eam comprobauit, qui apud nos vocantur Diaconi, atque Ministri distribuunt vnicuique præsentium, vt participet eum, in quo gratiæ actæ sunt, panem, vinum, & aquam, & ad absentes perferunt. Porrò alimentum hoc apud nos appellatur Eucharistia, quod nulli alii participare licitum est, quam veram* IV.

esse

esse doctrinam nostram credenti, & lauacro propter remissionem peccatorum, & generationem abluto, & ita vt Christus tradidit viuenti. Non enim, vt communem panem, & communem potum ista sumimus, sed quemadmodum per verbum Dei caro factus Iesus Christus seruator noster, & carnem, & sanguinem salutis nostræ causâ habuit, ad eumdem modum etiam eam, in qua per preces verbi eius ab ipso profecti gratiæ sunt actæ, alimoniam, vnde sanguis, & caro nostra per mutationem aluntur, incarnati illius Iesu carnem, & sanguinem esse docti sumus. Nam Apostoli in Commentarijs a se scriptis, quæ Euangelia vocantur, ita tradiderunt præcepisse sibi Iesum. Eum enim pane accepto cum gratias egisset dixisse, Hoc facite in mei recordationem; Hoc est Corpus meum. *Et poculo similiter accepto, & gratiis actis dixisse;* Hic est sanguis meus: *ac solis ipsis ea tradidisse.* Hæc Iustinus, qui post pauca ait die Solis, hoc est die Dominica, fieri omnium conuentum, legique scripta Apostolorum, & Prophetarum: tum ab eo qui præsidet, orationem haberi, qua populum instruit, & ad imitationem eorum quæ lecta sunt adhortatur. Post hæc consurgere omnes, Deumque precari, offerri deinde panem, vinum, & aquam, & reliqua fieri, quæ supra commemorauit. Optatus Mileuitanus lib. 1. meminit Ecclesiæ, & altaris, in quo Cyprianus, Lucianus, & alij Sancti Episcopi celebrauerant. Dionysios *cap. 3. Eccl. hier.* postquam magnificis verbis salutaris hostiæ oblationem, & sacrificij excellentiam extulit, Pontifex, inquit, de sacrificio dignitatem suam superante se purgat, ad Christum prius exclamando, *Tu dixisti, Hoc facite in meam commemorationem.* Cyprianus ep. 63. ad Cœcilium quosdam reprehendit, qui *in calice Dominico sanctificando, & plebi ministrando non hoc faciunt, quod Iesus Christus Dominus, & Deus noster sacrificij huius auctor, & Doctor fecit, & docuit.* Eusebius *lib. 1. Demonstr. Euang. cap.* 10. postquam multum disseruit de sacrificio à Christo instituto, tandem concludit nos sacrificare memoriam celebrantes magni illius sacrificij, secundum mysteria, quæ ab ipso tradita sunt. Ambrosius in precatione ante Missam: *Ego Domine*, inquit, *memor venerandæ passionis tuæ accedo ad altare tuum, licet peccator, vt offeram tibi sacrificium, quod tu instituisti, & offerri præcepisti in tui commemorationem pro salute nostra.* Augustinus lib. 83. quæstionum qu. 61. *Sacerdos noster in æternum secundum ordinem Melchisedech seipsum obtulit holocaustum pro peccatis nostris, & eius sacrificii similitudinem celebrandam in suæ passionis memoriam commendauit, vt illud quod Melchisedech obtulit Deo, iam per totum orbem terrarum in Christi Ecclesia videamus offerri.* Possem hic longum Sanctorum Patrum Catalogum texere asserentium sacrificium nostrum à Christo ad Apostolos, ab istis ad nos profluxisse; sed nolo in re clarâ & indubitata, nimiâ prolixitate grauare lectorem.

CAP.

CAP. V.

Quo tempore, & quo loco prima Missa ab Apostolis celebrata sit. Quis ex illis primus omnium celebrauerit. Quo apparatu, quibus vestibus, quibus verbis, qua lingua. Addita quædam de linguarum mutatione. Cur lingua vulgo ignota Ecclesiastica functiones peragantur.

QVia Christus in vltima Cœna, qua corporis & sanguinis sui tremendum sacrificium instituit, omnes Apostolos Sacerdotio initiauit, tributâ eis consecrandi potestate, vt vnanimi consensu Sancti Patres & Theologi asseuerant; hinc orta est controuersia quandonam cœperint tradita sibi facultate vti, statimne ac Dominus à morte rediuiuus surrexit, an post aduentum Spiritus Sancti. Silent de hac re Scripturæ, silent antiqui Patres: vulgus autem Scriptorum in duas partes scissum est. Quidam putant abstinuisse Apostolos à celebratione in triduo Passionis, vtpotè mœstos de nece sui Domini, & dispersos sicut oues absque pastore; depulsâ verò mœstitiâ per gaudium Resurrectionis nihil obstitisse, quin illicò Sacrum peregerint, vt hunc supremum cultum redderent Deo, siue in gratiarum actionem pro gloriosa Magistri à mortuis Resurrectione, siue in memoriam acerbissimæ mortis eius, siue pro sua, aliorumque Fidelium consolatione: idque feruidus eorum zelus, amorque ardentissimus, & aliæ quædam congruentiæ, quas affert Raynaudus *lib. de prima Missa sect.* 1. *cap.* 2. persuadere videntur. Alij existimant nequaquam ausos fuisse tam sublime ministerium aggredi, donec ad illud disponerentur diuinæ gratiæ plenitudine, qua in aduentu Spiritus Sancti imbuti sunt. Et hæc quidem sententia probabilior mihi videtur, cuius præcipuum momentum ex eo deduci puto, quod vt affirmant melioris notæ Theologi, adhuc lex antiqua vsque ad Pentecosten vigebat, nouâ nondum sufficienter promulgata; nec decebat nouum offerri sacrificium, Sacerdotio nondum translato. Fauent Actus Apostolorum, in quibus *cap.* 2. legimus Apostolos accepto Spiritu Sancto hortatos esse populum ad pœnitentiam; continuòque subdunt, fuisse eos *Perseuerantes in communicatione fractionis panis, & orationibus*: cumque eadem verba ante descriptam missionem Spiritus sancti Lucas *cap.* 1. dixisset, nullam facit mentionem fractionis panis, sed *erant*, inquit, *perseuerantes vnanimiter in oratione, & obsecratione*; quia nimirum ante Pentecosten nondum erat vsus Sacrificij, & Communionis. Suffragatur huic sententiæ Hesychius in *cap.* 9. *Leuitici* dicens Christi sacrificium innotescere cœpisse,

D se,

se, ex quo Spiritus adueniens Parthos, & Medos, & Elamitas, & omnium gentium primitias ad Apostolorum Cœnaculi superiora collegit. Consentit quoque Paschasius *lib. de corp. & sanguine Domini cap.* 21. *Ex quo,* inquit, *renouati sunt Sancti Apostoli per aduentum Sancti Spiritus de Cælis, & inebriati musto Charitatis; ex eo sanè credimus hunc calicem in Ecclesia consecratum, quoniam ille Spiritus veritatis, in quo renouati sunt ex vetustate; induxerat eos in omnem veritatem, & confirmauerat in plenitudinem Doctrina.* Primum igitur Christianæ Ecclesiæ sacrificium Hierosolymis peractum est, in ipsomet Cœnaculo, in quo Spiritum Sanctum acceperant, non à Iacobo Fratre Domini, vt *lib. de Apostol. Liturgia* existimat Genebrardus; sed à Petro Principe Apostolorum, vt scribit Demochares *Tomo* 2. *de Missa cap.* 5. Nemini enim conuenientiùs hæc prærogatiua tribui potest, quã Petro, *Quem,* vt verbis vtar S. Leonis Magni Serm. 3. in sua Assumpt. *Omnibus Apostolis, cunctisque Ecclesiæ Patribus Christus præposuit, cui consortium potentiæ suæ tribuit Diuina Dignatio.* Rectè Asterius Amasenus Hom. in Principes Apostolorum: *Sicut Petrus primus omnium, Gentibus ac Israelitis tanquam Episcopus & Pastor omnium prædicauit; ita credendum eum primum sacrificium obtulisse.*

II. Quis verò qualisue fuerit primi huius sacrificij apparatus, incertum est; vixque aliud dici potest quàm omnia decentissimè composita, & ornata fuisse, quantum loci, temporis, personarumque conditio, atque aliæ circumstantiæ permittebant. Succensa lumina non defuisse credibile est, illorum enim vsus in Sacris apud Hebræos vigebat, quibus iusserat Deus *Exodi* 25. *& Leuitici* 24. aureum Candelabrum in templo fieri, & lucernas septem. Adhibitam quoque vestem à profana, & communi distinctam, quamuis negent Hugo Victorinus *lib.* 2. *de officiis Eccles. cap.* 11. & Vualfridus Strabo *cap.* 24. consentaneum videtur Apostolicæ pietati, & reuerentiæ erga tantum mysterium, cum præsertim ante oculos haberent Sacerdotum Legalium exemplum, imò & Gẽtilium, quibus in sacrificijs vestis erat peculiaris. Planetæ S. Petri ab Antiochia Parisios delatæ, & in tẽplo S. Genouefæ collocatæ meminit in vita S. Hugonis Cluniacensis alter Hugo eiusdem Monasterij Monachus apud Surium die 29. Aprilis. Sacram item vestem S. Ioannis Euangelistæ Gregorio Magno transmissam refert Ioannes Diaconus in eius vita *lib.* 3. *cap.* 59. Sunt & aliæ quædam historiæ de vestibus Apostolorum, quibus in oblatione diuini sacrificij vsi fuisse dicuntur, quarum dubia est fides, tum propter antiquitatem, tum propter Veterum de illis silentium. De Penula Pauli Troade relicta, quam Planetam siue Casulam fuisse plerique existimant, sermo erit infra capite XXIV. Puto autem hic locum habere regulam traditam ab Augustino lib. 4. de Baptismo cap. 24. *Quod vniuersa tenet Ecclesia, nec à Conciliis institutum, sed semper retentum est, non nisi auctoritate Apostolica traditum rectissimè creditur.* Audaciùs igitur quàm par esset Nicolaus Alemannius in *Dissertatione de parietinis Lateranensibus*

cap.

cap. 9. Sacrarum vestium vsum non solum Apostolis, sed etiam Apostolicis viris abnegat; idque ait explodendum esse tanquam ridiculum, & ab omnibus viris doctis improbari. Nimia prorsus audacia. Nemo enim negabit viros doctos fuisse Valdensem, Democharem, Baronium, Stapletonium, Saussayum, & alios contrariæ sententiæ assertores. Fatemur quidem Christum non alijs quàm proprijs vestibus indutum hoc Sacramentum instituisse: Apostolis verò, & Apostolicis viris sacra indumenta auferre nemo potest, nisi simul ostendat à quo primùm fuerint introducta, alioquin regulæ ab Augustino traditæ, & Concilio Tridentino aduersabitur, à quo *sess. 22. cap. 5.* inter cætera quæ pia Mater Ecclesia sacrificio adhibet ex Apostolica disciplina & traditione, vestes recensentur. Honorius in Gemma animæ cap. 89. Apostolos ait, & eorum successores in quotidianis vestibus Missas celebrasse: mox subdit, *Sed Clemens tradente Petro Apostolo vsum sacrarum vestium ex lege sumpsit; & Stephanus Papa in sacris vestibus Missas celebrari constituit.* At hæc quis non videt asystata esse? Nam si tradente Petro vsus sacrarum vestium sancitus est, quomodo Apostoli, & eorum successores, Apostolorum Principis traditionem, seu præceptum neglexerunt in quotidianis vestibus celebrantes? Stephanus auté id tantum decreuisse dicitur, ne ministri vestes sacras ferrent extra Ecclesiam. Ioseph Vicecomes, vt probet Apostolos profanis indutos vestibus sacrificasse, nascentem Ecclesiam summa rerum inopiâ laborasse, & pecunia caruisse ait, qua vestes peculiares ad vsum sacrificij compararet: tum inquit Gentiles id nequaquam permissuros, quorum persecutioni se palam exposuissent, si diuersa à communibus vestimenta in Sacris adhibuissent. Sed istæ obiectiones suo vitio cadunt. Ex Actibus siquidem Apostolorum constat, eos qui ad Christum conuertebantur prædia vendidisse, eorumque pretium Apostolis obtulisse, quo abundè poterant & egenorum necessitatibus prouidere, & vestes ac reliqua emere, quæ ad sacrificij vsum requirebantur. Nec illis Christi discipulis, quos Euangelium diuites, & potentes vocat, pietatem defuisse credimus ad emendas vestes Apostolis incruentum Sacrificium offerentibus, qua prius moti fuerant ad pretiosa aromata comparanda, quibus corpus Christi mortuum vngeretur. Quod verò de Gentilibus addit, inane est: non enim publicè Sacris operabantur Apostoli, sed in locis ab infidelium notitia remotis, seruata ab omnibus inuiolabilis silentij fide, sine testibus, sine arbitris. Vnde est illud Tertulliani in Apologetico cap. 7. *Si semper latemus, quando proditum est quod admittimus? Imò à quibus prodi potuit? Ab ipsis enim reis? Non vtique, cum vel ex forma omnibus mysterijs silentii fides debeatur. Si ergò non ipsi proditores sui, sequitur vt extranei. Et vnde extraneis notitia? Cum semper etiam piæ initiationes arceant profanos, & arbitris caueant.* Nihil igitur obstat, quin Apostoli sacris vestibus vti potuerint: quod verò vsi sint, pietas eorum & erga augustissimum ministerium reuerentia euincit. Et si aliquando com-

communibus indumentis vti instans necessitas coegit, non alijs sanè quam illis, quæ tunc honestiora habebantur. Nec improbabile puto, quod quædam ex illis in sacros vsus translata, & quodammodo sanctificata fuerint, quibus propterea profani homines ad fidem conuersi, vti deinceps, ob diuini sacrificij reuerentiam, desierint.

III. His præmissis de primæ Missæ apparatu, disquirendum nunc est quibus verbis, siue qua formula Apostoli Sacrum peregerint; de qua re duas inuenio veterum Patrum sententias inter se discrepantes. Nam Gregorius Magnus *lib. 7. ep. 63.* morem Apostolorum fuisse scribit, sola oratione Dominica oblationis hostiam consecrare; additis procul dubio verbis Consecrationis. Honorius item in Gemma animæ cap. 86. *Missam*, inquit, *Dominus Iesus instituit, quando ex pane & vino corpus & sanguinem suum fecit, & memoriam sui Suis celebrare præcepit. Hanc Apostoli auxerunt, dum super panem & vinum verba quæ Dominus dixit, & Dominicam orationem dixerunt.* Clariùs idem expressit Vualfridus Strabo cap. 22. de rebus Ecclesiasticis. *Quod nunc agimus multiplici orationum, cantilenarum, & consecrationum officio, totum hoc Apostoli & post ipsos proximi, vt creditur, orationibus & commemoratione passionis Dominicæ, sicut ipse præcepit, agebant simpliciter. Et relatio Maiorum est, ita primis temporibus Missas fieri solitas, sicut modò in Parasceue Paschæ, in quo die apud Romanos Missæ non aguntur, communionem facere solemus, id est præmissa oratione Dominica, & sicut ipse Dominus noster præcepit commemoratione passionis eius adhibita, eos Corpori Dominico communicasse & Sanguini, quos ratio permittebat.* E contrario Proclus Constantinopolitanus in libello de traditione diuinæ Liturgiæ sic loquitur. *Saluatore nostro in cælis assumpto, Apostoli antequam per omnem terrarum orbem dispergerentur, conspirantibus animis conuenientes ad integram orandum diem conuertebantur: & cum multam consolationem in mystico illo Dominici Corporis sacrificio positam reperissent, fusissimè longoque verborum ambitu Missam decantabant: id enim pariter ac docendi institutum cæteris rebus omnibus tanquam præstantius anteponendum existimabant. Maxima sanè cum alacritate plurimoque gaudio huic diuino Sacrificio tempus insumentes instabant impensè, iugiter memores illorum verborum Domini dicentis,* Hoc est corpus meum: & Hoc facite in meam commemorationem: *et* Qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinem in me manet, & ego in eo. *Quo circa & contrito spiritu multas preces decantabant impensè diuinum implorantes Numen.* Chrysostomus quoque Hom. 27. in primam ad Cor. idem affirmat. *Cum sacras illas cænas accipiebant Apostoli, quid tum faciebant? Nonne in preces conuertebantur & hymnos? nonne in sanctas vigilias? nonne in longam illam doctrinam & multa philosophia plenam?* Hæ sunt in speciem diffidentes Patrum sententiæ, quæ facilè conciliari possunt, si dixerimus Apostolos vtramque formulam & breuem & prolixam diuersis temporibus adhibuisse: breuem quidem cum temporis angustia, vel persequentium metu

tu

tu premebantur; prolixam verò cum per tempus & occupationes licebat. Credo autem ab initio breuissimum fuisse Liturgiæ ritum, ita exigente primę Christianitatis inter procellas aduersantium nascentis conditione: postea verò crescente Fidelium numero cœperunt Apostoli lectiones, preces, ceremonias adijcere, quibus & sacrificij dignitas clariùs elucesceret, & major ipsi venerati o concilliaretur, pietasque Fidelium ac feruor magis accenderentur; exemplo nimirum veteris Testamenti, in quo plures à Deo ceremonias institutas sacræ Literæ nos docent.

Superest nunc alia difficultas explananda, quâ linguâ Apostoli celebrauerint. Ioannes Echius *lib. 2. de sacrif. Missæ cap. 2.* nullo adhibito teste ausus est diffinire, Missam non nisi Hebraicè actam tam ab Apostolis quàm ab eorum Successoribus vsque ad tempora Adriani Imperatoris: & tunc demum cœpisse Ecclesiam lingua Græca in Sacris vti. Sed huius sententiæ nullum reperio apud Veteres fulcimentum; multa autem habeo quæ ipsam conuellant. Secundo enim labente seculo, quo vixit Adrianus, iam fides nostra in varias regiones propagata erat; Apostoli autem donum linguarum à Spiritu sancto acceperant; vt fidem, eiusque mysteria singulis gentibus proprio cuiusque idiomate prædicarent & docerent, non exotico, & præsertim Hebraico, quod tunc temporis nec vulgo quidem Hebræorum notum erat. Deinde Iacobus Liturgiam suam græcè scripsit: hanc autem legitimum illius Apostoli fœtum esse suo loco ostendemus. Paulus item de publicis Ecclesiæ precibus ad Corinthios scribens, *Si benedixeris*, inquit, *Spiritu, qui supplet locum idiota quomodo dicet* Amen *super tuam benedictionem, quoniam quid dicas nescit?* Hæc autem verba S. Thomas & alij ita interpretantur, vt velint Apostolum loqui de sacrificio Missæ, & nolle ipsum agi sermone prorsus ignoto & peregrino; qualis tunc erat Hebraicus Corinthijs & alijs nationibus. Asserendum itaque videtur Apostolos eorumque Successores eo idiomate in singulis regionibus vsos, quod tunc illis commune & vernaculum erat: & ita Hierosolymis Chaldaicè; Antiochiæ verò, Alexandriæ & in alijs Græcorum Ciuitatibus Græcè; Romæ autem & in toto Occidente latinè celebrasse. Nititur hæc mea assertio antiquissimæ & immemorabili Ecclesiæ consuetudini: in Occidente enim non inueniuntur antiquæ Liturgiæ, nisi Latinæ: In Oriente verò, quamuis multæ diuersarum linguarum nationes sint, quæ Christiana professione censentur veteres tamē Liturgias nō habent, nisi Græcâ quâ Græci, & Melchitę, & Chaldaicâ linguâ, qua Maronitæ, Nestoriani, & Iacobitæ per varias prouincias dispersi vtuntur. Hinc autem liquet vetustas offerendi formulas maximâ curâ & religiosissima sollicitudine à Maioribus nostris custoditas fuisse, vt sicut vna est fides, ita vna esset lingua communis, qua multæ nationes possent mutuò communicare. Missæ enim Chaldaico, Græco, & Latino sermone primum compositæ, eodem semper

per celebratæ sunt, quamuis illæ linguæ desierint esse vulgares. Gentes autem quæ in Occidẽte successu temporis Christianam Religionem amplexæ sunt, Germani, Franci, Angli, Poloni, & alij Septemtrionales, latinâ linguâ, licet illis ignota esset, Sacrificium offerebant. In Africa etiam Latinæ linguæ vsus in Sacris semper viguit, licet eam populus non intelligeret, vt Augustinus testis est in Expositione inchoata Epistolæ ad Romanos. Idem accidit in Oriente quo ad linguam Græcam & Chaldaicam, nam ijs vtuntur in diuinis officijs, quamuis Populis ignotæ sint, qui vel Græcâ vulgari, vel Arabicâ communiter loquuntur. Fert hoc rerum humanarum vicissitudo, vt linguæ vulgares mutationibus subiectę sint, vel quia corrumpuntur alterius Nationis commercio, vel quia Prouinciæ in extraneorum Principum dominium transeunt, qui proprias leges, & mores, & linguam in eas introducunt. Vetus Gallorum lingua, qua vti solebant priusquam Regnum illud in Prouinciam à Romanis redigeretur, penitùs abolita est. Sic etiam Hispani proprium amiserunt sermonem, cum potestati Romanorum subditi fuerunt. Veteres Francos, qui Regnum in Gallijs constituerunt, Germanicâ linguâ loquutos Beatus Rhenanus *lib. 2. rerum Germanicarum* ostendit, ex antiquissimo Codice Euangeliorum, quem Frisingæ se vidisse ait in linguam Francicam translatum, quæ eadem est ac Germanica. Regiones quoque Septemtrionales à Romanis subactæ latinè loqui didicerunt; donec ipsa latina lingua interijt, & ex eius corruptione in Italiâ, Galliâ, & Hispania vulgares hodiernæ exortæ sunt. Eodem fato Græcâ, & Chaldaicâ extinctis, Turcica, Arabica, & aliæ vulgares in plerisque Regnis Orientalibus successerunt. Vt autem Religio aduersus huiusmodi mutationes inconcussa maneret, semper & vbique Orthodoxa Ecclesia vetus idioma in diuinis officijs retinuit, id exigente Sacrarum rerum dignitate & maiestate, vt nihil in ijs immutetur, nihilque erroneum aut impurum in eas irrepat; quod facilè contingeret, si eas ab antiquo sermone, quo ab Apostolis & Apostolicis viris traditæ sunt, in alium recentiorem, vel à primæuo diuersum transferre liceret. Quod si Gręca, & Latina lingua conseruatæ olim non essent, & vsque ad nos propagatę propter necessarium earum vsum in Sacris functionibus, iam inutiles nobis forent veterum Cõciliorum Canones, Antiquorum Pontificum Constitutiones, Sanctorum Patrũ & aliorum Lucubrationes Græco, vel Latino sermone exaratæ, quia nec eas legere, nec intelligere possemus, sicut non intelligimus priscos Hispaniæ characteres, qui in nummis conseruati sunt, nec scimus quid dicat Pœnulus apud Plautum, quia lingua Punica, qua ille loquitur, dudum interijt. Narrat Polybius *Lib. 3. hist.* quod cum inita pax est post secundum bellum Punicum, pacta primę pacis vix intelligebantur, adeò lingua tempore interiecto mutata erat. Idem nunc apparet in Italicâ nostra, & in Gallicâ, multum enim discrepat hodierna ab antiqua. Cum ergò experientia docuerit singulis ferè seculis vulgare,

idioma mutari, si Missa sermone vulgi celebraretur, ijsdem mutationibus subiecta foret, non sine graui dispendio debitæ venerationis, & cum euidenti periculo deprauationis. Tolleretur etiam necessaria ad Fidei vnitatem Ecclesiarum communicatio, quæ hoc vinculo nectitur: nec posset Sacerdos Italus in Galliâ, aut in Germaniâ, nec Germanus aut Gallus in Italia sacris operari. Quare sapientissimè ab Ecclesia constitutum est, vt quo idiomate Missæ primùm institutæ sunt, eo semper celebrentur, licet populo ignotum sit. Præcessit exemplum huius disciplinæ in veteri Testamento, nam cum populus post captiuitatem Chaldaicè loqueretur, Psalmos tamen & Scripturas Hebraicè semper cantauit, & legit; quem morem Hebræi etiam hodie in Synagogis obseruant: nec enim voluit Deus mutari Scripturam, licet Populus linguam mutasset. Eadem Romanis cura fuit seruandi in Sacris sermonis antiquitatem, nam carmina Saliorum vix Sacerdotibus suis intellecta, vt ait Quintilianus *Lib. 1. Instit. Orat. cap. 6.* numquam mutarunt, quia vetabat Religio, & consecratis vtendum erat. De alijs gentibus, quæ linguâ peculiari sacra mysteria celebrant, locus agendi erit cum de proprijs cuiusque nationis Liturgijs tractabo.

CAP. VI.

Diuersas Ecclesiarum consuetudines in Missa celebratione olim fuisse, & nunc esse. Quæ sit earum causa & origo. Sacrificium idem vbique quo ad essentiam. Varios ritus fidei vnitatem non lædere. Quid peccatum in hoc genere.

Missæ institutio ita ad Christum referenda est, vt ipsum eius Au- I.
ctorem agnoscamus quo ad essentiam, quæ mutari non potest; cętera verò, quæ ad Preces, & Ritus, & Ceremonias pertinent; & quæ parasceuastica, & accessoria, ac veluti parerga sunt; ab Apostolis, eorumque Successoribus constituta fateamur. Huc enim pertinent Apostoli verba ad Corinthios, *Cætera cum venero disponam*, vt docet Augustinus hunc locum tractans ep. 118. ad Ianuarium: *Vnde*, inquit, *intelligi datur, quia multum erat, vt in epistola totum illum agendi ordinem insinuaret, quem vniuersa per Orbem seruat Ecclesia, ab ipso ordinatum esse, quod nulla morum diuersitate variatur*. Sunt igitur quædam in omnibus Liturgijs, in quibus omnes Ecclesiæ conueniunt, vtpotè sine quibus Sacrificij ratio nullo modo subsisteret; cuiusmodi sunt Panis & Vini præparatio, Oblatio, Consecratio, Consummatio, & ipsius Sacramenti communicare volentibus

bus distributio. Aliæ item præcipuæ partes sunt, quæ licet ad Sacrificij integritatem non spectent; in omnibus tamen omnium gentium Liturgijs reperiuntur, Psalmorum scilicet modulatio, lectio sacræ Scripturæ, Ministrorum apparatus, thurificatio, Catechumenorum & aliorum profanorum exclusio, Precatio pacis, Preces diuersæ, Gratiarum actio, & si quæ alia sunt eiusdem generis. Modus autem & ritus, quibus hęc omnia peraguntur, verba quibus preces concipiuntur, Ordo ceremoniarum, & reliqua minoris momenti diuersis Ecclesijs diuersa, & peculiaria sunt: nec ita ab Apostolis & Apostolicis viris instituta fuerunt, vt perpetua forent & immutabilia. Ideò in illis varietates apparent, & mutationes, quæ vnitatem Ecclesiæ non scindunt, nec Fideles offendunt. Narrat Augustinus Ep. 118. sibi dubitanti de varijs Ecclesiarum obseruationibus dixisse Ambrosium, *Ad quam fortè Ecclesiam veneris, eius morem serua, si cuiquam non vis esse scandalo, nec quemquam tibi*. Idem Ep. 86. *In his rebus, de quibus nihil certi statuit diuina Scriptura, mos populi Dei vel instituta maiorum pro lege tenenda sunt: de quibus si disputare voluerimus, & ex aliorum consuetudine alios improbare, orietur interminata luctatio*. Hieronymus Ep. 28. ad Lucinium, *Illud te breuiter admonendum puto traditiones Ecclesiasticas, præsertim quæ fidei non officiunt, ita obseruandas vt à maioribus traditæ sunt: nec aliorum consuetudinem aliorum contrario more subuerti*. Nicolaus I. Epist. 2. ad Photium, *De consuetudinibus, quas nobis opponere visi estis scribêtes per diuersas Ecclesias diuersas esse consuetudines, si illis canonica non obsistit auctoritas, pro qua obuiare debeamus, nihil iudicamus, vel eis resistimus*. Fulbertus Carnotensis Ep. 2. ad Finardum: *Plura sunt in ecclesiasticis officijs, in quibus Orientales Ecclesiæ & nostra communi obseruatione sibi respondent: sunt verò alia, in quibus alias ab alijs cultu dispari, & varia obseruatione audiuimus dissonare. Nec tamen nos offendit obseruantiæ diuersitas, vbi fidei non scinditur vnitas*. Ernulfus Roffensis Episcopus Epist. 2. Tomo 2. Spicilegij editâ, Christum ait docuisse quæ facienda erant, sed non præfixisse modum quo fieri deberent. Tum subdit. *Hinc esse videtur quod ait*, Hoc facite in meam commemorationem: *Non ait, hoc modo facite. Vnde nonnulla Christianæ Religionis instituta eum in Ecclesiæ nascentis initio suæ modum originis accepere, quem in progressu eiusdem credentis propter quasdam rationabiles causas non diu tenuere*. Eodem tomo Spicilegij, quod vir eruditissimus Lucas Dacherius Monachus Benedictinus Congregationis S. Mauri de re literaria optimè meritus, ex veterum monumentis, è situ Bibliothecarum erutis summa cura & iudicio in plures Tomos distinctum edidit; extat Tractatus Ratramni Monachi Corbejensis contra Græcorum opposita, qui lib. 4. multa diffusè congerit, vt ostendat mutari subinde salua Fide consuetudines, easque in diuersis Ecclesijs diuersas esse. Gregorius Protosyncellus aduersus Marcum Ephesinum apud Leonem Allatium de Synodo Photiana pag. 531. *In ritibus*, inquit, *Ecclesiasticis consue-*

suetudo est varia. Nam Constantinopolitana maior Ecclesia in celebrandis officijs alio more vtitur, alio verò maiora Monasteria, alio minora ad quietem accommodata; denique alia Sacerdotum secularium Ecclesia. Quin Tabennesiota in vno eodemque cænobio varios ieiunandi, psallendiq. modos habebant, alijs per biduum ieiunantibus, aliis per hebdomadam: & his quidem ad vesperam, illis verò de media nocte sacros hymnos canentibus: quod fiebat etiam in Monasterio Acœmetorum. Alia de hac rituum diuersitate Græcorum testimonia idem Allatius affert in Hottingero conuicto *cap.3.* & *lib.3. de perpetua consensione Ecclesiæ Occid. & Orient.* Cap. 13. & 14. Asserit Sozomenus *lib.7. c.19.* neminem posse easdē traditiones per omnia similes in omnibus Ecclesijs reperire, quamuis inter se consentiant. Cui Socrates suffragatur *lib.5. Cap.21.* dicens cuiusque religionis varios esse ritus, licet in eadem fide consentiant. Vt enim doctè Bernardus ait *Ep.77.* ad Hugonem Victorinum, *Ibi vnusquisque in suo sensu securus abundat; vbi aut certa rationi, aut non contemnendæ auctoritati quod sentitur non obuiat.* Tertullianus denique his omnibus antiquior initio libri de Velandis Virginibus, *Regula fidei*, inquit, *vna omnino est, sola immobilis & irreformabilis. Cætera iam disciplinæ & conuersationis admittunt nouitatem.*

Causæ verò tantæ rituum varietatis in tanta Fidei vnitate hæ fuisse videntur. Vel quia dispares diuersarum Nationum mores & ingenia sunt, quæ diuersos ritus & ceremonias vt in rebus politicis, ita etiam in Ecclesiasticis exigunt: vel quia nullo extante de his Christi vel Apostolorum præcepto, libera facultas Episcopis relicta est id sentiendi & decernendi, quod vnicuique salua Fide magis expediens visum fuit: vel quia sæuiente in Christianos persecutione, cœtus Episcoporum in vnum cogi non potuit, in quo communibus suffragijs communis forma Sacrificij celebrandi ab omnibus custodienda stabiliretur. Diuisis enim Prouincijs inter Apostolos ad Euangelij prædicationem, credibile est vnumquemque illorum gentibus, quas fide imbuerant, modum quoque Liturgiæ tradidisse ad eorum mores & consuetudines, quibus ante susceptam fidem viuebant, accommodatū. Quia verò dissimiles apud varias Nationes mores semper fuerunt, hinc orta rituum diuersitas est. II.

III. Eadem libertate alios item Antistites vsos fuisse, qui in varijs regnis successu temporis Euangelium disseminarunt, Ecclesiasticæ historiæ Scriptores docent. Nota est Epistola Gregorij Magni ad Augustinum, quem in Angliam misit, vt illas gentes ad Fidem conuerteret. Illi enim interroganti, *Cur vna cum sit fides, sunt Ecclesiarum consuetudines tam diuersæ? & altera consuetudo Missarum est in Romana Ecclesia, atque altera in Galliarum Ecclesiis tenetur?* Sic respondet S. Pontifex. *Nouit fraternitas tua Romanæ Ecclesiæ consuetudinem, in qua se meminit enutritam. Sed mihi placet, vt siue in sancta Romana, siue in Galliarum, siue in qualibet Ecclesia aliquid inuenisti, quod plus omnipotenti Deo possit placere, solicitè eligas, & in*

in Anglorum Ecclesia, qua adhuc in fide noua est, institutione pracipua, quæ de multis Ecclesijs colligere potuisti, infundas. Non enim pro locis res, sed pro bonis rebus loca nobis amanda sunt. Anselmus quoque Cantuariensis in Responsione ad querelas Valeranni Cap. 1. eidem conquerenti de varietate rituum Ecclesiasticorum, habere nos à Sanctis Patribus ait, quod si vnitas seruatur charitatis in fide Catholica, nihil officit consuetudo diuersa. Natas autem varietates asserit ex humanorum sensuum diuersitate, qui quamuis in vnitate non dissentiant, in aptitudine tamen & decentia administrationis non concordant: quia quod vnus aptius esse iudicat, alius sæpe minùs aptum æstimat. In Ecclesia Neocæsariensi quædam suo tempore introducta refert Basilius Magnus *Epist. 57. ad Clerum eiusdem Ecclesiæ*, quæ tempore Gregorij Thaumaturgi in vsu non erant. Andreas Masius vir eruditus cum animaduerteret breuiorem esse apud Syros quā apud Græcos Basilij Liturgiam, hanc huius rei affert rationem Præf. in Liturgiam Syrorum: *Quippe is fuit perpetuus hominum in religione sensus, vt intra præscriptas à Patribus ceremonias quantumuis sanctissimas sese continere pauci potuerint. Vnde pro temporis tractu ad illas pro vario Antistitum pietatis affectu alia atque alia addita, multa etiam mutata videre est.* Solus Fidei Canon, vt supra diximus, inconcussus, & immutabilis est, cætera quæ ad ritus, & disciplinam pertinent, iusta interueniente causa, sine reprehensione mutari possunt. Hoc Pelagius II. Epistola ad Episcopos Istriæ, post Magnum Leonem & alios suos Prædecessores, professus est, specialem scilicet Synodalium Conciliorum causam fidem esse: quicquid verò præter fidem agitur, nihil obstare, si ad iudicium reuocetur. Hoc idem asserit Augustinus lib. 2. de Baptismo contra Donatistas, dicens, *Ipsa Concilia, quæ per singulas regiones vel prouincias fiunt, plenariorum Conciliorum auctoritati, quæ fiunt ex vniuerso orbe Christiano, sine vllis ambagibus cedere: ipsaque plenaria sæpe priora posterioribus emendari, cum aliquo experimento rerum aperitur quod clausum erat, & cognoscitur quod latebat, sine vllo typho sacrilegæ superbiæ, sine vlla inflata ceruice arrogantiæ, sine vlla contentione liuidæ inuidiæ, cum sancta humilitate, cum pace Catholica, cum charitate Christiana.*

III. Atque vtinam Ecclesiæ Antistites ab hac regula pacis & charitatis nullo vnquam tempore recessissent; in tanta enim consuetudinum diuersitate nulla fuisset animorum dissensio, nullæ inter Christianos scissuræ, nulla scandala: nihilque ineptum, nihil reprehensibile in Ecclesiasticos ritus irrepsisset. Sed dum plerique potestate sibi tradita abutuntur, dum nimirum sibi suisque adinuentionibus indulgent, dum veterum Patrum statuta paruipendunt, in varios errores lapsi sunt. Et primò quidem rituum varietas, qua Græci à Latinis, & vtrique inter se olim discrepabant, ingens augmentum sumpsit ex nimia libertate, quam sibi temerè arrogarunt, quidlibet in hoc genere audendi, minorum etiam gentium Episcopi, & ipsi quoque Monasteriorum Præfecti, adeò vt nonnulli

nulli Apostolicis institutionibus neglectis, veterumque Patrum auctoritate posthabita, multa prorsus insulsa, & ab Ecclesiastica grauitate aliena Ritualibus libris inseruerint, quæ in antiquatis Codicibus hodie legimus, & detestamur. Aduersus hanc licentiam iusta percitus indignatione S. Innocentius Papa huius nominis Primus sic ad Decentium Episcopum Eugubinum scripsit. *Si instituta Ecclesiastica, vt sunt ab Apostolis tradita, integra vellent seruare Domini Sacerdotes, nulla diuersitas, nulla varietas in ipsis Ordinibus & Consecrationibus haberetur. Sed dum vnusquisque non quod traditum est, sed quod sibi visum fuerit, hoc æstimat esse tenendum, inde diuersa in diuersis locis vel Ecclesiis aut teneri aut celebrari videntur, ac fit scandalum populis, qui dum nesciunt traditiones antiquas humana præsumptione corruptas, putant sibi aut Ecclesias non conuenire, aut ab Apostolis vel ab Apostolicis viris contrarietatem inductam. Quis enim nesciat, aut non aduertat, id quod a Principe Apostolorum Petro Romanæ Ecclesiæ traditum est, ac nunc vsque custoditur, ab omnibus debere seruari, nec superinduci aut introduci aliquid, quod aut auctoritatem non habeat, aut aliunde accipere videatur exemplum? Præsertim cum sit manifestum in omnem Italiam, Gallias, Hispanias, Africam, atque Siciliam, insulasque interiacentes nullum instituisse Ecclesias, nisi eos quos Venerabilis Apostolus Petrus, aut eius Successores constituerunt Sacerdotes. Aut legant si in iis Prouinciis alius Apostolorum inuenitur aut legitur docuisse. Quod si non legunt, quia nusquam inueniunt, oportet eos hoc sequi, quod Ecclesia Romana custodit, à qua eos principium accepisse non est dubium, ne dum peregrinis assertionibus student, caput institutionum videantur omittere. Sæpè Dilectionem tuam ad Vrbem venisse, ac nobiscum in Ecclesia conuenisse, & quem morem vel in consecrandis mysteryis, vel in cæteris agendis arcanis teneat, cognouisse, dubium non est: quod sufficere ad informationem Ecclesiæ tuæ, vel reformationem, si Præcessores tui minus aliquid aut aliter tenuerunt, satis certum haberem, nisi de aliquibus consulendos nos esse duxisses.* Hæc fusiùs ex Innocentio huc transcribenda putaui, vt eius testimonio euincerem primarias Ecclesias proprios ritus à Fundatoribus accepisse; quosdam verò ex successoribus per licentiam, & potestatis abusum sæpè illos immutasse, & nouitates introduxisse. Hoc primum in hoc genere peccatum fuit, quod dum alij euitare nimio studio conati sunt, stultorum more in contrarium inciderunt, semel enim susceptis cō-suetudinibus pertinaciùs adhærentes turbas in Ecclesia suscitarunt, vt mox videbimus, cum Romani Pontifices, vel abusus Episcoporum incuria introductos euellere, vel errores hæreticorum fraude insertos expungere, vel aliquid in ijs innouare iustis de causis voluerunt. Alij denique nullum statuentes discrimem inter capita fidei & disciplinæ, ex varietate rituum, dogmatum quoque diuersitatem æstimantes, mutuis inter se odijs & concertationibus exarserunt, disruptoque vinculo pacis & dilectionis, Schismati, & erroribus patentissimum ostium apertum est. Quot & quam

luctuosæ tragœdiæ inter Græcos & Latinos hac de causa exortæ sint, notum est omnibus. A Photio illarũ initium sæculo nono, & nondũ finis: adhuc enim in plerisq; Orientalibus ferox odium aduersus Latinos feruet, & fortè acrius, quam cum primum ab vnitate, & obedientia Romanæ Ecclesiæ defecerunt. Superbia omnium malorum causa rebellionis origo fuit; tum accesserunt ex Rituum diuersitate vani prætextus: nec enim Orientalibus lis vnquam de ritibus mota est à Romana Ecclesia, quæ sedulò potius in hanc curam semper incubuit, vt illibati seruarentur. Debet igitur vnaquæque Ecclesia custodire ritus suos, sed receptos à Maioribus, longoque vsu præscriptos, & legitima auctoritate approbatos. Si quid verò innouatum, si quid perperam immutatum, id expungendum, & corrigendum est.

CAP. VII.

Actum in Concilijs de Rituum obseruantia, eorumque varietate tollenda. Quomodo Sectarij Missam peruerterint. Romana Missa studio Pontificum ab omnibus Occidentalibus recepta. Quorumdam in hoc renitentia, eiusque causa. Romana Ecclesia tradita Missa à Petro Apostolo, ab alijs aucta. Romæ olim diuersa officia. Quid in his immutatum à Fratribus Minoribus.

I. INitium cogendi Concilia in Actibus Apostolorum describitur Cap. 15. cum Christianorum causa aduersus Iudæos, qui Gentibus ad fidem conuersis Circumcisionem & alia Mosaicæ legis præcepta ad salutem necessaria esse docebant, discussa ac definita fuit. Nata igitur cum Ecclesiâ simile cum ipsa incrementum, & summam in ea auctoritatem habuerunt, semperque à Fidelibus cum ingẽti veneratione suscepta sunt. *Aguntur*, inquit Tertullianus Lib. de ieiu. cap. 13, *certis in locis Concilia ex vniuersis Ecclesiis, per quæ & altiora quæque in commune tractantur, & ipsa repræsentatio totius nominis Christiani magna veneratione celebratur*. Altiora autem quæ in his tractantur, nemo est qui ignoret. Ad ea enim pertinet non solum de dogmatibus fidei agere, sed ritus etiam in sacris functionibus seruandos præscribere, succrescentibus malis remedia afferre, exortas controuersias componere, collapsam disciplinam reparare. Ideò sancitum fuit, vt frequenter in vnum Episcopi conuenirent, vt si quid alienum à fide & ab Ecclesiasticis obseruationibus diabolica fraude irrepsisset, communi consensu corrigeretur. Magna Synodus Nicœna

Nicæna Can. 5. Statuit bis in anno hæc concilia celebrari, ante Quadragesimam, & circa tempus Autumni. Ad quem Canonem S. Leo respexit, cum ad Episcopos Siciliæ scripsit saluberrimè à Sanctis Patribus constitutum, vt bini debeant in annos singulos Episcoporum esse conuentus. Hæc sanctio innouata est in concilio Antiocheno sub Iulio I. Can. 20. & in Regiensi sub Sixto III. c. 7. In primo autem Arausicano sub Leone Magno c. 29. in Agathensi sub Symmacho c. 71. in Emeritensi sub Vitaliano c. 7. in Aurelianensi secundo & quarto ordinatum est singulis annis Episcopos congregari; quod item præcepit Hilarius Papa Epist 8. ad Galliæ Metropolitanos. Nicolaus I. Ep. 27. Ludouico & Carolo Regibus conqueritur Episcopos de ipsorum Regnis non fuisse Romam ad Synodum missos, vt nouitatum mala, quę multiplicata erant, faciliùs tolli possent. Romę autem conuocari Concilium solebat circa finem Septembris, vt ex pręcitata Leonis Magni Epistola colligitur, ad quod singulis annis aliquot Episcopi ex qualibet Prouincia specialiter electi conuenire debebant: ita enim decernit ibidem S. Pontifex his verbis; *Terni semper ex vobis ad diem tertium Kalendarum Octobrium Romam fraterno concilio sociandi occurrant, & indissimulanter à vobis hæc consuetudo seruetur. Quoniam adiuuante gratia Dei faciliùs poterit prouideri, vt in Ecclesiis Christi nulla scandala, nulli nascantur errores, cum coram Beatissimo Petro semper in communione tractatum fuerit, vt omnia instituta Canonumque Decreta apud omnes Domini Sacerdotes inuiolata permaneant.* Quia verò discrepantia rituum, dissensionum fomenta præbebat, sedulò huic tollendę Sancti Episcopi Synodaliter congregati incubuerunt. Vnde in Concilio Epaunensi anno 509. c. 27. & in Gerundensi anno 517. c. 1. Statutum est, vt idem Missę ordo in vniuersa Prouincia seruaretur, quem seruabat Ecclesia Metropolitana; anno autem 563. Bracarense I. c. 22. constituit, vt eodem ordine Missæ ab omnibus celebrarentur, quem Profuturus eius Ecclesię Archiepiscopus à Sede Apostolica susceperat. Et seculo sequenti Bracarense II. C. 1. sanciuit, *Vt per singulas Ecclesias Episcopi per Diœceses ambulantes primùm discutiant Clericos, quomodo Ordinem Baptismi teneant vel Missarum, & qualiter quæcumque officia in Ecclesia peragantur. Et si rectè quidem inuenerint, Deo gratias agant; si autem minus, docere debeant ignaros.* Vlterius progressus Teodulfus Aurelianēsis in Ep. ad Clerum suum Cap. 4. decreuit deferri ad Synodum libros, vestimenta & vasa sacra. *Quando*, inquit, *more solito ad Synodum conuenitis, vestimenta, & libros & vasa sacra, cum quibus vestrum ministerium & iniunctum officium peragitis, vobiscum deferte: nec non duos aut tres Clericos, cum quibus Missarum Solemnia celebratis, vobiscum adducite, vt probetur quam diligenter, & quam studiosè Dei seruitium peragatis.* Idem in suo Capitulari precepit Riculfus Episcopus Suessionensis. Tanta solitucitudine & zelo antiqui Patres satagebant, ne quis in ordine Sacrificij statutos à maioribus terminos transiliret. Nouerant enim quam facile

foret

foret in superstitiones & ineptias incidere, si omnibus permitteretur quidpiam vel minimum in sacris Ritibus innouare.

II. Sectariorum hoc proprium fuit, vt cum à fide deficerent, libros quoque Rituales vel suis erroribus inficerent, vel priuata auctoritate immutarent. Quid ausi sint in hoc genere Gnostici, Adamitæ, Pepuziani, & alia huiusmodi monstra, turpe est enarrare. De Nestorio, siue de Theodoro Mopsuesteno eius magistro ita LeôriusBizantinus scribit Lib. 3. aduersus eumdem Nestorium. *Audet & aliud malum non secundum ad superiora, aliam enim Missam effutiuit, præter illam, quæ à Patribus tradita est* Ecclesijs, *neque reueritus illam Apostolorum, nec illam magni Basilij in eodem spiritu conscriptam. In qua Missa blasphemijs, non precationibus, Eucharistiæ mysterium oppleuit.* Donatistæ vt calumniam Catholicis struerent, sparserunt in vulgus, eos solitum Sacrificij rituum immutasse, vt patet ex Optato Mileuitano in fine lib. 3. *Nihil,* inquit, *probauit aspectus ex ijs quibus perturbatus erat auditus. Visa est puritas, & ritu solito solemnis consuetudo perspecta est. Cum viderent diuinis Sacrificijs, nec mutatum quicquam, nec additum, nec oblatum, pax à Deo commendata volentibus est.* De ijsdem sic scribit Augustinus Epist. 119. c. 18. *Donatistæ nos reprehendunt, quod sobriè psallimus in Ecclesiâ diuina cantica Prophetarum, cum ipsi ebrietates suas ad canticum Psalmorum humano ingenio compositorum quasi tubas exhortationis inflamment.* Ipsorum autem tanta erat rabies, tam immane odium aduersus Catholicos, vt altaria frangerent tanquam polluta, in quibus celebrauerant. Sacrificia enim Cæciliani, & eorum qui cum ipso communicabant impura esse & Deo inuisa prædicabant: Iacobitas diuersas Missarum editiones habuisse contra traditiones Ecclesiasticas, testatur auctor Anonymus editus à P. Combefis *Tract. de hæresi Iacobitarum*, quem putat esse Demetrium Cyzicenum. De Pauli Samosateni in hac re impietate legenda Epistola Synodi Antiochenæ apud Eusebium lib. 7. hist. cap. 30. De sectatoribus Apollinarij refert Sozomenus lib. 6. hist. Eccl. cap. 25. quod ritibus vtebantur alienis à catholicæ Ecclesiæ institutis. Isaac Catholicus Armeniorum Inuect. 2. aduersus eosdem, hæresi 25. *Rem sacram,* inquit, *contemnunt, neque ornamentum mutant, aut habent sacrarum vestium varietatem pro sacro ministerio, quas magnus Siluester lege sanxit. Eorum autem quilibet ijs vestibus indutus, quarum vsus communis est, quasque nullo passim discrimine adhibere solemus, ita ad altare ingreditur.* Nimis in longum irem, si cunctas Sectas percurrere vellem, & quid in sacros ritus singulæ peccarint, enarrare. Postquam enim ab Ecclesia resilierunt, minus se fecisse putarunt, nisi id quod in ea excellentius & sanctius est, Sacrificium videlicet, & Sacramentum Corporis & Sanguinis Christi, falsis & inter se contrarijs opinationibus peruerterent. Et vt veteres omittam, adeò multa nobis exempla recentiores Misoliturgi suppeditant, vt omnium seculorum errores nedum exæquent, sed excedant. Ipsum Missæ nomen ita

ple-

plerisque exosum est, vt Missam odisse amoris inter ipsos, & fraternitatis symbolum sit.

Et hæc quidem fuit hæreticorum peruersitas & audacia, quam Patres Orthodoxi sedulò semper comprimere studuerunt, eos ritus illibatos custodientes, quos Ecclesiæ legitimè traditos agnouerunt. Et ne in re tanti momenti à veritatis semita aberrarent, omnes ferè Occidentales regiones Romanæ Ecclesiæ adhæserunt, *In qua*, vt ait August. Ep. 162, *semper viguit Apostolica Cathedra principatus*. Ita docuit in suis Præscriptionibus cap. 36. Latinorum antiquissimus Tertullianus, percurrendas nimirum Apostolicas Ecclesias veritatem scire cupientibus, *Romanam præsertim, cui totam doctrinam Apostoli cum Sanguine suo profuderunt*. Et eiusdem seculi scriptor Irenæus Lib. 3. Cap. 3. *Ad hanc*, ait, *Ecclesiam*, nempè Romanam, *propter principalitatem necesse est omnem conuenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt vndique Fideles, in qua semper ab his qui sunt vndique conseruata est ea, quæ ab Apostolis est traditio*. Hoc summorum Pontificum, hoc Episcoporum, piorumque Principum studium, hæc cura fuit, vt omnes gentes, quæ in Occiduis partibus sunt, traditiones & Ritus Romanæ Ecclesiæ in ordine Missæ sequerentur; ex quo paulatim factum est, vt proprijs, si quos habebant, vsibus abrogatis Romanos receperint, adeò vt in plerisque Ecclesijs veterum consuetudinum non solùm nulla remanserint vestigia, sed ipsa etiam memoria euanuerit. Africanam Ecclesiam vt fide, ita & ritibus cum Romana conuenisse ex scriptis Tertulliani, Cypriani, Optati, & Augustini non obscurè colligimus: quod si qua varietas fuit, ea, vt sæpe dictum est, ad sola accidentalia pertinebat, Sacrificij non solum substantia, quæ rituum diuersitate labefactari non potest, sed forma etiam ac serie Psalmodiæ, Lectionum, & Precum, vt supra ostensum est Capite III. num. 4. inconcussa permanente. Marius Victorinus Afer Lib. 1. adu. Arium sententiam citat ex Liturgia Africana, quæ in ordine Romano non extat: *Sicut*, inquit, *& in oblatione dicitur, Munda tibi populum circumuitalem, æmulatorem bonorum operum, circa tuam substantiam venientem*. Fulgentius quoque Ruspensis in Fragmentis editis à Sirmondo cap. 14. in Epist. 1. ad Cor. quodam testimonio Liturgiæ Africanæ vtitur, quod in Romana non reperitur. Ex quibus, & ex alijs quibusdam coniecturis suspicor ritum Africanum illi similem tunc fuisse, qui in Hispania *Mozarabicus* dictus est. In Anglia prima fidei semina sparsisse dicitur Ioseph ab Arimathia, vt Gildas Britannus scribit: & Tertullianus testis est *Lib. adu. Iudæos Cap.* 7. Britannorum inaccessa Romanis loca, ipso viuente Christo subdita fuisse; nam tempore Eleutherij Papæ sub Lucio Rege Euangelium publicè susceperunt, vt narrat Beda Lib. 1. cap. 4. Hist. gentis Anglorum. Cum autem pulsis Britannis ab Anglis & Saxonibus idololatris Insula occupata fuisset, Gregorius Magnus misso in eam Augustino, gentes illas ab idolorum cultu ad fidem Christi conuertit. Nec vlli dubita-

re

re fas est, quin ab iisdem Pontificibus Eleutherio & Gregorio Romanos ritus acceperint à quibus fidem susceperunt: Licet Gregorius facultatem tribuerit Augustino ex aliarum Ecclesiarum, præsertim Gallicanæ, vsibus decerpendi quicquid magis ad Dei gloriam expedire iudicasset. Postea verò iussu Agathonis missi sunt ex Vrbe Cantores, qui populum illum cantum Romanum docerent, de qua missione prolixam historiam refert Beda *Lib.* 4. *cap.* 18. Hispaniam Iacobi Apostoli prædicatione ad fidem conuersam, constans illarum partium traditio est: nec desunt qui sentiant Paulum quoque eas regiones peragrasse, & illic prædicasse. Asserit Tertullianus ad Scapulam Cap.4.nomen Christianum ibidem vexatum à Præside Legionis, & Cyprianus Epist.68.scripsit ad Clerum & plebes in Hispania consistentes. Quo verò ritu tunc vterentur nos latet, nisi quod Concilium Bracarense I. refert, Profuturum Archiepiscopum Ordinem Missæ ab Apostolica Sede accepisse. Sed hic Ordo qualis fuerit incertum est. Scimus autem quod omnes Hispaniarum & Galliæ Narbonensis Ecclesiæ ritu Mozarabico, de quo agam Cap.XI. diu vsæ sunt vsque ad Gregorium VII. quo procurante Romanum susceperunt. Germaniæ & Septentrionis plures nationes inter eas quæ suo tempore Christi legem amplexæ fuerant, enumerat Tertullianus Lib. adu. Iudæos: cumque S. Bonifacius fundato Moguntino Episcopatu Euangelium plurimùm propagasset, Romanum etiam ritum ibidem constituit, de qua re extant Gregorij Secundi Literæ ad eundem Bonifacium. In Gallia ferè omnes ciuitates primos Episcopos ab Apostolis illuc missos venerantur, quorum Catalogum hic texere & examinare, non est mei instituti. Cum verò Franci Galliarum regnum in suam potestatem redegissent, gentes illæ, Clodouæo Rege baptizato, Christo initiatæ sunt. Ritus ibidem varios fuisse fusiùs ostendam, cum de Missa Gallicana tractabo. Pipino autem & Carolo Magno regnantibus, proprijs vsibus relictis, Romanis vti cœperunt.

IV. Hac vniformitate in omnes Ecclesias Occidentales, excepta Mediolanensi, tandem introducta, factum est vt errores & abusus tollerentur, quos experientia docuit in multa consuetudinum discrepantia vix posse euitari. Non omnibus tamen Ecclesijs, quæ Latino sermone sacra persoluunt, eadem facilitate potuerunt Pontifices persuadere, vt proprios Ritus abrogarent, & Romanis vterentur. Exortę sunt enim turbæ & contentiones, pugnantibus quibusdam pro patrijs moribus tanquam pro aris & focis, ac si salus in illis, & fidei fundamenta consisterent. Adhærent nimirum plerique mortalium consuetudinibus, quas cum lacte imbiberunt, longo vsu assueti ea omnia respuere, quæ ab illis diuersa sunt. Quod si robur accedat pręiudicatæ opinioni ex eorum sanctitate, quos veluti Auctores Rituum suorum colunt, vix locus relinquitur contrariæ persuasioni, omnem inobedientię & peruicaciæ notam eluente prętextu pietatis & Religionis. Hanc reddit rationem Sozomenus *Lib.*7.*Cap.* 19.

cur

cur plerique semel susceptis ritibus pertinaciter inhæserint; quia videlicet ob reuerentiam vel eorum qui eos ab initio introduxerunt, vel eorum qui istis successerunt, præuaricari sibi nec licitum, nec tolerandum esse putabant. Sequitur Sozomenum Nicephorus lib. 12. cap. 34. *Tales*, inquit, *dissensiones in Ecclesiis inualuisse opinor, reuerentia eorum qui eis ab initio præfuerunt, & qui illis deinde successerunt. Nam ij tanquam leges quasdam ab illis acceptas per manus posteris tradiderunt; non satis pium, neque ferendum esse arbitrati, si traditiones in quibus educati essent non honorificè colerent, sed contemptim reiicerent*. Accedit alia ratio ex ipsa vi & potentia consuetudinis, quæ cum inueterata est, vix potest vinci. Ideò homines vindices esse solent & acerrimi propugnatores legum, & ceremoniarum, quas à Maioribus acceperunt, & cum ijs innutriti sint, non facile possint ab earum vsu diuelli. Omnes denique in his quæ fidei non aduersantur, abundant in proprio sensu, adeò, vt nec Sancti viri ab hoc communi mortalium affectione immunes fuerint. Cui dicto fidem præstat Ambrosius lib. 3. de Sacram. cap. 1. *In omnibus*, ait, *cupio sequi Ecclesiam Romanam, sed tamen & nos homines sensum habemus, ideò quod alibi rectiùs seruatur, & nos rectè custodimus*. Hæc Ambrosius, si tamen ipse horum librorum, qui de Sacramentis inscribuntur, Auctor est. Testatur quidem Augustinus scripsisse Ambrosium libros de Sacramentis, siue de Philosophia aduersus Platonem, quorum meminit *lib. 2. Retract. cap. 4. & de doctrina Christiana lib. 2. cap.* 28. eosque petiit sibi mitti à S. Paulino epist. 34. Sed illi vel perierunt, vel alicubi latent, longèque diuersi sunt ab his qui nunc extant, vt patet ex sententijs quas ex illis citat idem Augustinus Lib. 2. primi operis aduersus Iulianum cap. 5. & tribus sequentibus. De his verò, quos hodie habemus, fecit primò vt dubitarem styli diuersitas: cum enim Opera Ambrosij ante aliquot annos haud perfunctoriè percurrerem, cum ad hoc perueni, visus sum mihi alterius linguæ hominem ab Ambrosio prorsus diuersum loquentem audire. Tum animaduerti loca Scripturæ in his citata non esse eius versionis, qua in alijs libris Ambrosius vti consueuit. Quædam etiam in his reperi, quæ seculo Ambrosij minùs conuenire visa sunt. Nihilominus à scriptoribus octaui & noni Seculi laudantur sæpius tanquam Ambrosij legitimus fœtus, quorum auctoritati cedens eos deinceps sub eius nomine, cuius est possessio, semper citabo. Meam autem suspicionem seu coniecturam Doctioribus examinandam relinquo, & ad Missam Romanam redeo à qua digressus sum. Hæc, vt dixi, ab omnibus in Occidente recepta est, cunctorum enim repugnantium & contradicentium peruicaciam vicit Pontificum potestas & industria, Regumque ac Principum erga Apostolicam Sedem reuerentia.

Porrò hic de Missa Romana inquirendum necessariò videtur, à quo primùm instituta fuerit, & quibus incrementis ad eum statum peruenerit, in quo nunc reperitur. Vtrumque dubium egregiè dissoluit Vual- V.

F fridus

fridus Abbas *lib. de reb. Eccl.cap.22.* Nam postquam statuit ex Maiorum traditione constare Missam temporibus Apostolorum multò breuiorem fuisse quam nunc fit,proficiente deinde Religione à Successoribus Apostolorum auctam, non quod illis fuerint scientia & pietate maiores, sed quia tempora sic exigebant: tum subdit. *Et Romani quidem vsum obseruationum à B. Petro Principe Apostolorum accipientes, suis quique temporibus quæ congrua indicata sunt addiderunt. Quorum morem ideò in sacris rebus tam multæ gentes imitantur, quia & tanti magisterii ex apice Apostolico primordiis clarent, & nulla per orbem Ecclesia æquè vt Romana ab omni fæce hæreseon cunctis retrò temporibus pura permansit.* Post hæc percurrens ordinem Missæ fusiùs edisserit, à Celestino Papa *Introitum*, à Telesphoro *Hymnum Angelicum*, ab alijs alia instituta, quæ à nobis Lib. II. cum de singulis Missæ partibus agemus, singillatim examinabuntur. Vigilius Papa epist. ad Eutherium, *Ordinem precum*, ait, *in celebritate Missarum nullo nos tempore, nulla festiuitate significamus habere diuersum, sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare. Quapropter ipsius canonicæ precis textum direximus subter adiectum, quem Deo propitio ex Apostolica traditione suscepimus.* Idem asserit Isidorus lib.1. de Eccl. Offic. cap.15. *Ordo Missæ vel orationum, quibus oblata Deo Sacrificia consecrantur primùm à Sancto Petro est institutus, cuius celebrationem vno eodemque modo vniuersus peragit orbis.* Legendus quoque Innocentius I. loco citato Capite superiori. Ex quo & alijs habemus antiquam, & immemorabilem traditionem esse, Missæ ordinem à Petro Apostolo traditum Romanæ Ecclesiæ, cui Successores aliquot preces, & ceremonias addiderunt. Ita enim fert rerum omnium conditio, vt initium suum habeant, sequatur incrementum, omnibus demum numeris perficiantur. Quod verò dixit Isidorus Missæ celebrationem vno eodemque modo peragi ab vniuerso Orbe, hoc de re & substantia, non de verborum tenore ac ceremonijs intelligendum est. Quod item asserui omnes Ecclesias Occidentales, Mediolanensi exceptâ, Missâ Romana nunc vti, de illis etiam dictum volo, quæ Missale proprium habent, siue Seculares sint, siue Regulares. Omnes enim cum Romanis conueniunt in forma & dispositione Missæ, idem prorsus apud omnes est Canon; idem ordo & eadem series Confessionis, Introitus, Collectarum, Epistolæ, Gradualis, Versus, vel Tractus, Euangelij, Symboli, Offertorij, Præfationis, Canonis, Communionis, gratiarum actionis, & finis. Quod autem aliqui omittant psalmum ante Confessionem, quod formulam confessionis breuiorem habeant, quod panem & vinum vnica oblatione offerant, quod item oblatio alijs verbis concepta sit: quod diuersas à Romanis Epistolas & Euangelia legant, quod non easdem festiuitates Sanctorum celebrent, quod in modo procedendi, thus adolendi, & alijs huiusmodi minutioribus ab vsu Romano discrepent, hæc proculdubio nec Ritus diuersitatem inducunt, nec Ritum peculiarem constituunt.

Scri-

Scribit Ioannes Langhecrucius *lib. 2. de Diuinis officijs ritè peragendis*, relatus à Cornelio Schultingio Tomo 1. Bibliothecæ Eccl. p. 1. cap. 45. Missalia particularia diuersarum Ecclesiarum post Concilium Aquisgranense sub Ludouico Pio introducta fuisse. Nam Carolus Magnus hortatu & iussione summorum Pontificum Ritum Romanum in Gallia seruari præcepit; varietas autem, & diuersitas à Romano in aliquibus Ecclesijs inde exorta videtur, quod singuli Episcopi pro suo arbitratu, vel pro loci cōditione, aut patriæ moribus aliquid vel addiderūt, vel subtraxerunt, sibique propria officia composuerunt; idemque fecerunt Ordinum religiosorum Præfecti, & dum vnus vnam, alius aliam partem mutat; à vestigijs & institutione primorum Auctorum deflexerunt. Hoc ipsum in Hispania contigisse arbitror post Gregorium VII. qui illic Romanum officium introduxit. Ordines autem Religiosi illum ritum ab initio susceperunt, qui vigebat in ea Prouincia, in quâ prima ordinis cuiusque fundamenta iacta sunt. Successu verò temporis tam generalia comitia, quam supremi Ordinum moderatores potestatem sibi arrogarunt plura mutandi & innouandi, quod manifestum cuique erit, si antiqua, & noua, & medij temporis Ritualia inter se conferre voluerit. Hæc autem licentia quidlibet pro arbitrio audendi sine certa lege, & disciplina adeò quandoque excreuit, vt in multis codicibus adhuc extent officia, Missæ, Hymni, Orationes, quę sine risu, vel potiùs indignatione legi non possunt. Olim in Concilio Mileuitano, seu potius Carthaginensi, vt citatur in Codice Ecclesiæ Africanæ cap. 103. sancitum fuit, ne quid publicè in Ecclesia recitaretur, nisi prius in Synodo approbatum foret. Sciebant enim sapientissimi Patres non omnium esse Ecclesiasticam in his grauitatem & disciplinam seruare; magnamque futuram in rebus sacris perturbationem, si sapientibus & insipientibus passim & sine delectu licuisset proprias adinuentiones, tanquam Spiritus Sancti dictata, Ecclesiæ obtrudere; & diuinis altaribus admouere. Nouissimè verò Apostolica Sedes sacram Rituum Congregationem instituit, à qua non solum summa sapientia & prudentia examinantur officia, quæ particulares Ecclesiæ sibi concedi petunt; sed leges etiam sancitę sunt, quibus per licentiam vsurpata potestas coërcetur, & abusibus olim gliscentibus via deinceps præclusa est. VI.

Ipsam Romanam Ecclesiam ab aliqua varietate non fuisse immunem testatur Petrus Abaelardus Epistola Apologetica, quam vir turbulentus temerè scripsit aduersus S. Bernardum pag. 250. *Antiquam*, ait, *Romanæ Sedis consuetudinem nec ipsa Ciuitas tenet; sed sola Ecclesia Lateranensis, quæ mater est omnium, antiquum tenet officium, nulla filiarum suarum in hoc eam sequente, nec ipsa etiam Romani Palatij Basilica.* Quæ autem fuerit hæc diuersitas, & quando cœperint aliæ Ecclesiæ à Lateranensi discrepare, nec Petrus dicit, nec alibi memini me legisse. Illud verò certissimum est, quòd vir doctissimus, sacrorumque rituum peritissimus Ra- VII.

dulfus Tungrensis docuit *Lib. de canonum obseruantia*, duplicem olim in Vrbe fuisse modum diuini officij, vnum breuiorem quo Romana curia, siue Capella Pontificia vtebatur; alterum prolixiorem pro cæteris ecclesijs Vrbis, qui propriè Ritus Romanus dicebatur. Atque hinc ortum est discrimen in antiquis codicibus sæpe occurrens officiorum ad vsum Curiæ, & ad vsum Ecclesiæ Romanæ. Officium Curiæ breuius erat & mutationibus obnoxium, ob varias & continuas occupationes summi Pontificis & Cardinalium, aliorumque Prælatorum, qui ei in Sacello, siue vt loquitur Abaleardus, in Basilica Palatij diu noctuque interesse solebant. Officium Ecclesiæ prolixius erat, mansitque multo tempore integrum absque vlla mutatione. Quæ fuerit vtriusque differentia incertum est, nisi quod ex ipso Radulfo & ex alijs officiorum expositoribus liquet discrimen potius in Horis canonicis, quam in Missa fuisse: idque libri Missarum M.SS. euincunt, qui cum libro Sacramentorum, & Antiphonario S. Gregorij in forma & serie Missę vniformiter conueniunt. Docet autem Radulfus in præcitato libro proposit. 22. operâ Fratrum Minorum vtrumque officium Curiæ & Ecclesiæ in vnum coaluisse, ita vt prolixiori & proprio abrogato, omnes postea Ecclesiæ officio Curiæ vsę sint. Quomodo verò id acciderit, ipse enarrat his verbis. *Hodie omnium credulitas & opinio diuulgatur, quod nullæ Ecclesiæ seruent Ordinem S. Romanæ Ecclesiæ, nisi Fratres Minores: nec in aliquorum, nisi in ipsorum Breuiariis & libris contineatur, ex eo quia B. Franciscus in Regula præcipit, vt clerici faciant diuinum officium secundum dictum Ordinem, vbi Breuiaria habere possunt. Huius autem rei Romæ contrariam didici veritatem. Nam olim quando Romani Pontifices apud Lateranum residebant, in eorum Capella seruabatur diuinum Officium non ita completè, sicut in aliis Vrbis ecclesijs collegiatis. Imò Clerici Capellares siue de mandato Papæ, siue ex se officium Romanum semper breuiabant, & sæpe alterabant, prout Domino Papæ & Cardinalibus congruebat obseruandum. Et huius officii Ordinarium vidi Romæ à tempore Innocentij III. recollectum, & istud officium breuiatum secuti sunt Fratres Minores. Inde est quod Breuiaria eorum, & libros officij intitularunt secundum consuetudinem Romanæ Curiæ: non autem curauerunt mores aliarum ecclesiarum vrbis Romæ recipere & obseruare. Aliæ autem nationes Orbis Romani libros & officia sua habent è directo ab ipsis Ecclesijs Romanis, & non à Capella Papæ, sicut ex libris & tractatibus Amalarij, Valfridi, Micrologi, Gemmæ & cæterorum de Officio diuino scribentium colligitur euidenter.* Et multis interpositis, quibus ostendit officium Fratrum Minorum nullo modo posse dici Romanum, quod ab ipsis immutatum & confusum fuit, subdit. *Sciendum tamen quod Nicolaus Papa III. natione Romanus de gente Vrsinorum, qui cœpit anno Domini MCCLXXVII. & palatium apud S. Petrum construxit, fecit in Ecclesijs Vrbis amoueri Antiphonarios, Gradualia, Missalia, & alios libros officij antiquos quinquaginta, & mandauit vt de cætero ecclesiæ Vrbis vterentur*

libris & Breuiarijs Fratrum Minorum, vnde hodie in Roma omnes libri sunt noui & Franciscani. Hæc Radulfus, qui omnia quæ spectant ad Romanos ritus diligentissimè inuestigauit, eorumque vindex acerrimus fuit.

CAP. VIII.

De Liturgijs Apostolorum. Explodetur à Lindano edita sub nomine Petri. Dubiæ fidei eas esse, quæ Matthæo & Marco tribuuntur. Astruitur Liturgia Iacobi. Cuius aui censeantur Constitutiones Apostolicæ, & in eis descripta Clementis Missa. De Liturgia à Dionysio tradita. Anceps de eo iudicium.

Ecclesias ab Apostolis institutas formam aliquam & ritum offerendi Sacrificium ab ijsdem accepisse nemo opinor inficias ierit, cui nota sit sacrificij cum religione inseparabilis & intrinseca connexio. An verò Liturgiæ, quæ nomine quorumdam Apostolorum inscriptæ circumferuntur, legitimæ sint, disquirendum nunc est. Et primò quidem occurrit illa, quam Petri Apostolorum Principis inscriptione insignitam circa finem superioris seculi grecè, & latinè edidit ex Codice M.SS. Cardinalis Sirleti, & notis illustrauit vir doctus Guilelmus Lindanus, addiditque pro ea Apologeticon multa eruditione refertum. Sed qui ipsum accuratè perlegerit, mecum fatebitur nihil aliud ex eo concludi, nisi quod Petrus seu voce, seu scripto, Ecclesię primum Antiochenę, deinde Romanæ Liturgiam aliquam tradiderit. Quod verò ista, quam Sirletum in Apulia reperisse ait, ea ipsa sit, nec ille probat, nec vllus credet, qui nouerit verum à falso, & proprium ab alieno discernere. Si enim hæc Missa verè est Principis Apostolorum, quomodo Romana Ecclesia, quæ eius lipsana & epistolas inter tot persecutionum procellas vsque in præsentem diem solicitè conseruauit, hanc egregiam sacrificandi formulam neglexit? Cur nullum eius vestigium extitit per mille quingentos & amplius annos apud Orthodoxos scriptores? Vbi tanto tempore delituit, & vnde emersit? Nempe in Apulia, quæ olim magna Græcia, reperta est, *pulcherrima calographia descripta*, vt Lindanus ait cap. 9. Apologiæ, *vt impressam non pauci spectatores iudicarint*. At ex hoc liquet istud exemplar recentiori manu scriptum fuisse, & fortassis idem qui scripsit, composuit, cum nulla præsertim fiat mentio antiqui Codicis, ex quo descriptum sit. Detegit quoque imposturam Canon Romanus, prout hodie

die in vsu est, eidem insertus, quem à quodam Scholastico compositum, vt ait Gregorius Magnus *Lib.7.Ep.64.* & ab aliquot Pontificibus auctum suo loco demonstrabimus. Sunt in ea quædam orationes ex libro Sacramentorum Gregorij, estque consarcinata ex Missa latina, & ex Liturgijs Iacobi, Basilij, & Chrysostomi. Quibus ritè perpensis, ea mihi suspicio in mentē venit, præterito seculo scriptam fuisse ab aliquo Sacerdote Italo-græco, vel exercitij gratia, vel vt Græcam Liturgiam, de cuius nimia prolixitate sæpe Romæ conquesti sunt, ad hanc breuiorem formam redigeret. Nomen autem Petri ei præfixit, vel quia Canon Romanæ Ecclesiæ, cuius Petrus fundator fuit, præcipua eius pars est: vel vt ei auctoritatem tanti nominis interpositione conciliaret. Narrat Lindanus breuissimam Petri Liturgiam apud Franciscum Turrianum extitisse, sed ea nusquam comparuit.

II. Extant etiam Matthæi & Marci Euangelistarum nominibus Liturgiæ, quas, cum plerisque, inter dubiæ fidei scripta recenseo. Illa Aethiopum, hæc Alexandrinorum dicitur esse: Matthæum enim fidem in Aethiopia prædicasse asserit Romanum Martyrologium; Marcus verò Alexandrinę Ecclesiæ primus Antistes fuit. Et illa quidem vnde primum prodierit, nescio: hæc Sirleti manu obstetricante educta est in lucem ex vetusto Codice Monasterij Rossanensis in Calabria Ordinis S. Basilij, ex quo idem Sirletus eam describi curauit, misitque Parisios Ioanni à S. Andrea eius ecclesiæ Canonico, atque ibidem græcè, & latinè edita fuit. De illa altissimum vbique silentium est: hanc commemorat & veluti Pseudepigrapham reijcit seculi XII. Scriptor Theodorus Balsamon *Resp. 1. ad Marcum Patriarcham, & ad Can. 32. Concilij Trullani.* Nicolaus Methonensis in *libello ad eos qui hæsitant* ait, Marcum Liturgiam Ecclesiæ Alexandrinæ tradidisse, quod & alij asserunt, & nos vltrò fatemur: an verò ista, quæ ad nos peruenit, ipsa sit, quam Marcus scripsit, res in ambiguo est, deficientibus per multa secula veterum Patrum attestationibus.

III. His ergò reiectis, vel in quæstione relictis, de Liturgia Iacobi fratris Domini Hierosolymorum Episcopi omnium celeberrima paulò fusiùs differendum est. Scripsit de illa eruditissimam epistolam ad Bartoldum Nihusium Leo Allatius in eius Symmictis editam pag. 176. qua eam ab hæreticorum oppositionibus vindicat, & prolatis Antiquorum testimonijs genuinum Iacobi fœtum esse demonstrat. Magni autem ponderis ad eius veritatem stabiliendam, in primis est perpetua Ecclesiæ Græcæ traditio, quæ illam semper vt legitimam agnouit. Consentiunt Græcis Syri, qui teste Abrahamo Ecchelensi in notis ad Hebediesu de Scriptoribus Chaldaicis pag. 135. asserunt S. Iacobum primum omnium Liturgiam scripsisse, & ad eius normam cæteras institutas fuisse: idque confirmat Abraham, Ioannis Maronis, qui intra sextum & septimum viuebat seculum, aliorumque Antiquiorum testimonio, qui in eius Liturgiæ Commentarijs affirmant hanc traditionem ad ipsos per manus deductam

à tem-

à tempore Apostolorum. Accedunt traditioni eiusdem exemplaria in vetustissimis Codicibus exarata, & ex ea veterum Patrum excerptæ apud Allatium auctoritates ad Catholicæ fidei dogmata comprobanda. Synodus Trullana c.32. eius testimonio vtitur, vt refellat eorum errorem, qui solam aquam in Sacrificio offerebant. Manuel Malaxus *in Homocanone cap. 220.* eam in vsu fuisse ait vsque ad tempora Basilij Magni: eiusque meminit Proclus *in Tract. de traditione Diuinæ Liturgiæ*, & Cyrillus Hierosolymitanus multa ex ea transtulit in quintam Catechesim mystagogicam. Varias adhibent machinas ad eam abolendam Sectarij, sed omnem ipsorum conatum irritum esse facilè ostendam. Aiunt reperiri in ea vocem *Homousion* ante Concilium Nicænum ignotam: vocem quoque *Theotocos* in Concilio Ephesino repertam. Atqui id temerè & falsò ab illis dicitur. Nam Athanasius *in Libro de Decretis Concilij Nicæni* auctores profert qui nomine *Homousij* ante ipsum Concilium vsi sunt. Theodoretus item *Lib. 1. hist. Eccl. cap. 13.* eam vocem non esse nouam ait, neque à Patribus Nicææ congregatis inuentam, sed à maioribus receptam. Et vt alios sileam, ipsemet Eusebius Cæsariensis Arianæ factionis propugnator hoc idem asserit apud Theodoretum ibidē, & apud Socratem *Lib. 1. Cap. 5.* Simili modo ante Concilium Ephesinum B. Virginem *Theotocon*, idest Dei Genetricem nuncupatam Euagrij testimonio euincitur, qui *Lib. 1. hist. Cap. 2.* Nestorium reprehendit, quod hanc vocem à multis spectatisque Patribus vsurpatam reiecerit: cui consentit Theodoretus *lib. 4. hæret. fabul. cap. 12.* dicens, antiquissimos fidei Orthodoxæ Prædicatores iuxta traditionem Apostolicam Matrem Domini *Deiparam* nominasse & credidisse. Aiunt insuper *Trisagion* & *Doxologiam* recentioris æui esse, atque inde concludunt perperam tribui Iacobo hanc Liturgiam, in qua ista reperiuntur, sed nugas agunt, nam *Hymnus ter Sanctus* Isaiæ cap. 6. legitur, & Glorificatio Sanctissimæ Trinitatis ab Apostolis emanauit, qui cum credentes baptizarent in nomine Patris & Filij & Spiritus Sancti, eos docuerunt Patri & Filio & Spiritui Sancto solemnem *Doxologiam* decantare. Aiunt denique alia quædam in ea esse, quæ recentiorum sunt. Hoc probandum ipsis erat; aiunt enim illi, nos negamus. Sed vltro concedamus nonnulla addita à recentioribus, vt in similibus fieri solet, an idcircò abijcienda omnia velut spuria, illa etiam quæ genuina sunt? An ideò Pentateuchum Moysi tribuendum non erit, quia in fine Deuteronomij ipsius mors & sepultura ab alio scriptore addita est? Non est hominis sani sic argumentari. Nihil igitur officiunt Iacobi Liturgiæ Nouatorum obiectiones. Eam ipsi temerè explodunt, nos veterum testimonio nixi amplectimur & approbamus.

Duodecim Apostolorum nomine duas extare Liturgias apud Orientales scribit Abraham Ecchellensis in notis præcitatis. Liturgiæ quoque S. Barnabæ meminit Alexander Monachus in eius vita apud Metaphrastem. Hæc autem perijsse creditur, illas non vidi. Recenseri item IV.

potest

potest inter Apostolicas sancti Clementis Romani Liturgia in Libro Constitutionum descripta & ab Apostolis accepta, vt ille ait, à qua paucis me expediam. Testimonium de illa perhibet Proclus Initio tract. *de traditione Missæ* asserens B. Clementem Apostolis dictantibus eam edidisse: cuius sententiæ adhærent Baronius anno 102. num. 23. Bellarminus *lib. de Scriptorib. Ecclesiasticis*, & alij, qui eam legitimam esse putant, sed auctam à successoribus. Sicut enim formulam Symboli ab Apostolis traditam Patres deinde auxerunt, vt fidei mysteria clarius exprimerent: ita Liturgiæ ab illis prout ferebant tempora contextæ, ab alijs postea amplificatæ fuerunt. Alij tamen non infimi subsellij scriptores, qui negant Clementem Apostolicarum Constitutionum auctorem esse, ab eo consequenter Missam abiudicant, quæ pars illarum notabilis est. Photius Cod. 112. tria capita ipsis Constitutionibus opponi ait, sed quæ facilè dilui possint. Epiphanius hæresi 70. num. 10. citat librum Constitutionum Apostolicarum, tum ait. *Qui Liber tametsi dubiæ apud nonnullos fidei sit, non est tamen improbandus; Nam in eo quæ ad Ecclesiæ disciplinam attinent omnia comprehenduntur; neque quidquam aut in fide ac Catholica professione deprauatum, aut Ecclesiæ administrationi ac decretis contrarium continent.* Sed has Constitutiones quas Epiphanius citat, diuersas videri ab his quæ octo libris comprehensæ circumferuntur, obseruat Petauius in suis Animaduersionibus: quædam enim illarum sententiæ ab Epiphanio citatæ in vulgatis non extant. At hæc Petauij coniectura est, qua non obstante haud improbabile existimo easdem esse, sed interpolatas, & aliquibus in locis vel librariorum incuria, vel hereticorum fraude deprauatas. Quidam putant ad eas alludere Dionysium Alexandrinum in epistola quam refert Eusebius lib. 7. cap. 7. in qua nihil prorsus deprehendo, quod ad Clementem referri possit. Quicquid autem sit de Auctore harum Constitutionum, certum apud omnes & exploratum nunc est, quod si ab Apostolis immediatè dictatæ non fuerunt, Concilio tamen Nicæno antiquiores sunt, & in his continetur disciplina Ecclesiastica, qua Orientalis Ecclesia sub Ethnicis Imperatoribus ante Magnum Constantinum regebatur, vt vir eruditissimus Ioannes Morinus docet *Parte 2. de sacris Ordinat. pag.* 20. Cui adstipulatur Ioannes Fronto in prænotatis ad Kalendarium Romanum §. 5. Petrus item de Marca *lib. 3. Concordiæ cap.* 2. eius libri Auctorem saltem seculo tertio floruisse ait, idque omnibus hodie persuasum esse. Est igitur Missa Clementis antiquissima, eiusque testimonio sæpius vtar, si non præcisè vt ab Apostolis editæ, & à successoribus auctæ, quod valde probabile est; saltem vt à Patribus secundi vel tertij seculi vsurpatæ.

V. Illam denique Apostolicam Liturgiam plerique existimant, quam Dionysius magnifico stylo describit Cap. 3. *eccles. Hierarchiæ*. Si enim iste Areopagita fuit, Athenarum Episcopus, & S. Pauli discipulus: Sacrificij ritum, & ceremonias ipsum ab eo accepisse, à quo fide imbutus

fuerat

fuerat, rationi consentaneum videtur. At insurgunt multi ex aduerso, & multa obijciunt, quibus probare conantur non esse Dionysij Areopagitæ opera, quæ illi tribuuntur, sed alterius recentioris. Aiunt ipsum nunquam se Areopagitam aut Episcopum nominare, cum tamen non defuerint illi occasiones hos sibi titulos tribuēdi. Cap. 7. Eccl. Hier. Millenariorum hæresim confutat, quæ circa annum Christi 120. exorta est. Cap. 6. eiusdem libri Monachorum solemnem consecrationem refert, asserens eos multò antiquiores fuisse, quam ipse fuerit. *Hinc Sancti*, inquit, *Praceptores nostri diuinis eos appellationibus sunt prosecuti*. De his tamen apud scriptores primi & secundi seculi nulla distincta mentio reperitur, sed de solis Deo dicatis Virginibus: neque si fuerunt tunc Monachi, credibile videtur, illius seculi persecutionibus & alijs circumstantijs attentis, eos tot ceremonijs fuisse ab episcopis Deo dicatos. Cap. 7. cœl. Hierarch. & c. 1. de Diu. nominibus Deum *Trishypostaton* vocat, suntque illi tres personæ *tres hypostases*, eâque voce vtitur tanquam suo tempore vsitata; cum tamen constet hoc nomine Græcos primùm vsos post Concilium Alexandrinum anno 362. celebratum, repugnantibus Latinis, vt ex Hieronymo constat epist. 57. Cap. vltimo eccl. Hier. de infantium baptismo, eiusque circumstantijs agens, quas Ethnici irridebant, se id scribere ait, quod diuini Pontifices ab antiqua traditione edocti vsque ad ipsum produxerunt. Qui sunt autem hi Pontifices, quæ antiqua traditio, si hic fuit Areopagita Pauli discipulus? Plura de his Morinus *lib. de sacr. ordinat. Praf. in ritus Ordinationum traditos à Dionysio*. Omitto magis vulgatas obiectiones, vt quod de illo siluerint antiqui Patres, Eusebius præsertim & Hieronymus: quod à seculo Apostolorum stylus abhorreat, grandiloquus, inusitatæ, ac in rebus etiam facilibus dithyrambos supergrediens: quod ea scripta hominis videantur, qui in otio & pace senuerit: quod nullum in illis vestigium appareat persecutionum & calamitatum, quibus primi seculi Ecclesia vexabatur: quod sacrorum rituum pompa & apparatus, templorumque maiestas, & magnificentia, sicut ab eo describuntur, nascenti Ecclesiæ & Sacerdotibus, sæuientium tyrannorum metu, secretò celebrantibus non conueniant: & alia eiusdem generis, quæ apud alios legi possunt. His verò oppositionibus, qui hæc opera Areopagitæ vindicant, acerrimis & prolixis dissertationibus respondent; sed quam plenè, & quam solidè, viderint doctiores: neque enim tanti me facio, vt quæstionem inter viros doctos diu agitatam, & perplexis hinc inde difficultatibus intricatam dirimere, vel componere ausim. Mota hæc lis erat ante annos octingentos viuente Photio, qui cod. 1. suæ Bibliothecæ Theodori Presbyteri librum de hac controuersia à se lectum refert, sed non exprimit tempus quo ille scripsit. Per me igitur cuique licebit, cui maluerit, parti adhærere, nam qui Apostolico seculo vixisse contendunt, proposito nostro magis fauent; qui posterioris æui fuisse volunt, fateri tamen debent cir-

ca finem quarti seculi vixisse, ante annos scilicet mille trecentos, quod ad conciliandam Dionysij scriptis venerationem & auctoritatem satis est. Vnus fortassis fuit ex professoribus Platonicæ Philosophiæ, qui in schola Alexandrina, circa finem quarti seculi vel initio quinti, sapientiæ laude floruerunt; Christi verò fidem amplexus, doctrinam qua prius imbutus fuerat retinuit: nulla enim eius pagina legi potest, in qua non appareant phrases, axiomata, & idiotismi Platonicorum. Iacobus Billius *Sacrarum obseruationum lib. 1. cap. 23.* ostendit apud Gregorium Nazianzenum quædam reperiri mutata à Dionysio, sed vereor ne ex præiudicata opinione id quod sibi probandum erat, tanquam certum posuerit, Dionysium scilicet, vtpotè Pauli discipulum, Nazianzenum præcessisse; dicent enim qui contrariæ sunt sententiæ, Dionysium potius ea à Gregorio accepisse. Sermo quoque extat inter opera Ioan. Chrysostomi de Pseudoprohetis & falsis Doctoribus editus à Gerardo Vossio, in quo hæc verba leguntur, *Vbi Dionysius Areopagita volucris Cœli?* Sed plerique viri docti hunc sermonem Pseudepigraphum putant. His ergò omissis tanquam incertis, id breuiter referam quod indubitatum & ab omnibus concessum est; primam scilicet mentionem Dionysij Areopagitę eiusque operum, quæ ad nostram notitiam peruenerit, factam fuisse in Collatione habita Constantinopoli in Palatio Iustiniani Imperatoris anno 532. inter Catholicos & Seuerianos, siue Acephalos, in Collatione secundæ diei: siquidem in eo congressu ab hęreticis citata, & ab Orthodoxis tanquam spuria repudiata fuerunt. Sed cum postea matura consideratione agnouissent eorum librorum in fide soliditatem, & admirabilem doctrinam, eos amplexi sunt, & tributum Areopagitę nomen auctori permansit. Primi inter Græcos, qui Dionysium Areopagitam cum laude citarunt, fuere Leontius *lib. de Sectis Act. 3. & Lib. 2. contra Nestorium & Eutichetem*: & Anastasius Sinaita *Lib. 7. Anagogic. contempl. in Hexaëmeron*, qui ambo Iustiniano imperante viuebant. Inter Latinos primus fuit Gregorius Magnus hom. 34. quem plures deinde sequuti sunt. Lis autem de Auctore tunc nulla erat, postea à Criticis septimi vel octani seculi excitata fuit, quorum argumentis respondit Theodorus relatus à Photio Cod. 1. Atque vtinam aut ille extaret, aut epitomen responsionum eius Photius excerpsisset, forsitan enim solidas Dionysij vindicias haberemus.

CAP.

CAP. IX.

De varijs Ritibus Ecclesiæ Orientalis. Cur noua Liturgia à Basilio Magno composita. De Liturgia Chrysostomi. Quæ gentes lingua Illyrica Missas agant. De Colchis, Iberis, Albanis, Melchitis, Nestorianis, Iacobitis, Coptis, Aethiopibus, Maronitis, eorumque Liturgijs. Hymnus S. Ephram. Plurimas esse apud Orientales Liturgias.

PLurimæ nationes, quæ Christi fidem profitentur, per Orientem dispersæ sunt, non tam locorum interuallo à nobis dissitæ, quàm lingua, moribus, & rituum diuersitate. De singulis strictim agendum: licet enim multæ ab Ecclesiæ communione præcisæ sint, omnes tamen nobiscum vnanimiter conueniunt in substantia Sacrificij, & in his omnibus quę Fides Orthodoxa de tanto mysterio credenda proponit; in modo tantum & ritu offerendi discrepantes. A Græcis ordior, qui quondam per Orientem longè latèque dominati sunt. Habent illi Iacobi Apostoli Liturgiam, qua diu vsi sunt, donec Basilius Magnus diuino edoctus magisterio suam composuit. De illa actum est supra. Hanc verò commendat Proclus in sępe laudato opusculo *De traditione diuinæ Missæ*, Trullana Synodus can. 32. Leontius *lib. 3. adu. Nestorium*, & alij Patres Græci quàm plurimi. Causam verò, qua motus fuit Basilius ad nouum offerendi Sacrificij ordinem componendum, hanc tradit Proclus, quia Missam à Iacobo editam, fidei feruore deficiẽte, homines terrenis negotijs immersi nimiæ prolixitatis accusabant, quare salubri vsus consilio eam in compendium redegit. *Magnus*, inquit, *Basilius hominum socordiam & in deterius prolapsionem conspicatus, ac proinde longinquitate productæ Missæ pertæsos; non quod ipse superuacaneum quidquam vel nimis longius productum in ea fore arbitraretur, sed vt pariter tum simul orantium, tum audientium ignauiam ex longo illo temporis interuallo præcideret, breuiorem recitandam tradidit.* Ipsa autem Basilij Vita inter opera Amphilochij aliam profert causam his verbis. *Postulauit à Deo*, postquam Episcopus ordinatus fuit, *quò sibi gratiam & sapientiam & intellectum concederet, vt suis ipse verbis incruentum Deo sacrificium offerret, vtque in ipsum Spiritus Sancti aduentus fieret. Post sex autem dies adstans Dominus in visione cum Apostolis, pane & vino in sacro altari propositis, Basilium excitauit dicens, secundum petitionem tuam repleatur os tuum laude, vt tuis ipse verbis incruentum sacrificium offeras. At ille non ferens oculis visionem surrexit tremebundus, accedensque*

I.

densque ad sacrum Altare cœpit dicere, ita in charta scribens: Repleatur os meum laude, vt cantem gloriam tuam Domine Deus noster, qui nos creasti, & duxisti ad hanc vitam, *ac reliquas sacræ Liturgiæ preces. Post precum verò finem eleuauit panem, intensè orans & dicens*, Attende Domine Iesu Christe Deus noster de sancto habitaculo tuo, & veni ad sanctificandum nos: *& quæ sequuntur.*

II. Iacobus Goar vir doctus, sacrorumque rituum peritissimus in Græcorum Euchologio pag. 185. ex gemino fine, quem sibi Basilium in edenda Liturgia præfixisse afferunt Proclus & Auctor vitæ, geminam quoque ab ipso diuersis temporibus scriptam fuisse suspicatur. Vnam prolixiorem, quo diutius Deo vacaret, alteram breuiorem, ne Populo & ipsis sacris ministris tædium pareret: & hanc putat Goar posteritati traditam, omniumque consensu approbatam. At quicquid sit de hac coniectura, illud certissimum est duplicem extare Basilij Liturgiam, vnam è græco translatam, quæ incipit, *Dominus Deus noster, qui cælestem panem, vniuersi mundi nutrimentum, Dominum nostrum & Deum Iesum Christum Saluatorem & Redemptorem & Benefactorem nos benedicentem & sanctificantem misisti, ipse benedic hanc propositionem, & eam suscipe in supercælesti tuo altari*: Alteram ex Syriaco sermone ab Andrea Masio Latinè redditam, quæ *Anaphora* inscribitur, & sic incipit: *Aeterne Deus, qui in principio homines creasti ad immortalitatem*: & hæc à græca in multis diuersa est, & multò breuior. His accedit tertia à prædictis etiam differens, quam Victorius Scialach Maronita ex vetusto Codice linguâ Aegiptiacâ cum Arabicâ interpretatione scripto in latinum transtulit, quæ Bibliothecæ Patrum inserta est; & ab hac oratione exorditur, *Domine qui nostri corda omnium*. Ipsa quoque græca exemplaria dissimilia esse agnoscit Goar, adeò vt difficile sit iudicare quinam sit purus & germanus Basilij textus. Obseruauit hanc diuersitatem prædictus Scialach, eiusque reddidit hanc rationem; quod sicut Latini & Græci Antistites in suis Liturgijs, quas ab Apostolis acceperunt, multa vel addiderunt vel immutarunt; idem etiam ab Alexandrinis & Aegyptijs par est credere pro temporum opportunitate factitatum. Nemo se continuit intra terminos à Maioribus constitutos, sed quisque addidit quæ sibi aptiora visa sunt ad excitandam in se & in alijs pietatem. Porrò Missa Basilij certis dumtaxat diebus vtuntur Græci, in Dominicis scilicet sanctæ & magnæ Quadragesimæ, dempta Dominica Palmarum; in sancta & magna Feria quinta, in magno Sabbato, in Vigilia Natiuitatis Christi & Epiphaniæ, & in die festo ipsius Basilij.

III. Reliquo anni tempore Liturgia Chrysostomi vtuntur, qui nouę formulæ componendæ manum admouit eâdem qua Basilius ratione impulsus, vt B. Proclus eius discipulus, & in throno successor affirmat, sic in eodem opusculo scribens. *Haud verò multò post* Basilium *Pater ille noster aurea præditus lingua Ioannes de ouium salute, vt pastorem decet, strenua*

curâ solicitus, naturæ humanæ socordiam ignauiamque respiciens, fibras omnes ac radices sathanici prætextus huius prorsus voluit euellere. *Et idcircò multa præcidit, & concisiori pressiorique oratione Sacrum conficiendum statuit, ne sensim homines, qui libertatem quandam & inertiam, quam maximè complectuntur, fallacibus aduersarij rationibus decepti ab eiusmodi Apostolica hac & diuina absterriti traditione eam omitterent, quemadmodum hoc ipsum multis, variis sæpe in locis, accidisse ad hunc vsque diem deprehendimus.* Hanc Chrysostomi Liturgiam edidit in suo Euchologio Iac. Goar, & cum pluribus tam impressis quàm M. SS. exemplaribus contulit, discussit, & notis illustrauit adeò copiosè & eruditè, vt nihil eius diligentiæ addi possit. Excerpsit quædam Chrysostomus ex Basiliana, & in suam transtulit: plura deinde ab alijs addita, & pro cuiusque nutu inserta sunt, vnde maxima exemplarium varietas emanauit.

Aliæ nationes sunt, quæ quamuis alterius linguæ sint, Græcorum tamen ritibus adhærent; Roxolani in primis seu Moscouitæ, qui cum Episcopi Græci & schismatici prædicatione à cultu idolorum ad Christi fidem conuersi fuerint, ab eodem Græcorum ritus acceperunt & adhuc retinent, sermone Illyrico. Hos panem ordeaceum in Missa offerre & consecrare scribit, nescio qua fide, Ioannes Faber Viennensis Episcopus *Tract. de eorum Religione*. Ijdem ritus eâdem linguâ in vsu sunt apud Christianos Tartaros circa Tauricam Chersonesum, apud Circassos, & quasdam Ponticas nationes: itemque in Seruia, Mysia, Bosnia, Bulgaria, Russia minori Regi Poloniæ subiecta, in Volhinia, Podolia, & parte quadam Lituaniæ, & in alijs finitimis regionibus. In Istria verò, in Liburnia, & in Dalmatia littorali, Missa & alia officia linguâ quoque Sclauonica celebrantur, sed ritus Romanus est. Cœpit autem hæc lingua in sacris Ecclesiæ functionibus audiri seculo nono, quo Moscouitas Christianæ religioni nomen dedisse sub imperio Basilij Macedonis ostendit Baronius in Appendice Tomi VII. *de Ruthenis à Sede Apostolica receptis*; licet alij id serius contigisse putent prope finem seculi decimi, imperantibus Basilio iuniore, & Constantino. Eodem seculo nono S. Methodius Morauiæ Apostolus vixit, qui literis Sclauonicis à Constantino quodam Philosopho repertis eam gentem instruxit, Deique laudes decantare docuit: tum Ioannes VIII. Romanus Pontifex *Epist. 247. ad Sfentopulchrum Morauiæ Comitem scripta anno* 880. Missas in ea prouincia linguâ Sclauonica cantari permisit, dummodo Euangelium prius Latinè, deinde Sclauonicè legeretur. Narrat Thomas Archidiaconus Spalatensis in historia Episcoporum Salonitanorum editâ à Ioanne Lucio cap. 16. tempore Alexandri II. à Legato Apostolicæ Sedis coactam Synodum omnium Prælatorum Dalmatiæ & Croatiæ, in qua statutum est, ne quis de cætero in lingua Sclauonica præsumeret diuina Mysteria celebrare, nisi tantum in Latina & Græca. Idem statuit Gregorius VII. Alexandri Successor *lib. 7. epist. 11.* ad Vratislaum Bohemiæ Ducem sic scribens.

IV.

Quia

Quia Nobilitas Tua postulauit, quod secũdum Sclauonicam linguam apud vos Diuinum celebrari annueremus officium, scias nos huic petitioni tuæ nequaquam posse fauere. Et paulò post. *Vnde ne id fiat auctoritate B. Petri inhibemus, Teque ad honorem omnipotentis Dei huic vanæ temeritati viribus totis resistere præcipimus.* In prouincijs tamen supra nominatis dudum recepta consuetudo præualuit.

V. Vtuntur item Græcis ritibus Colchi & Iberi, inter mare Caspium & Pontum Euxinum siti, nunc Mengrellenses & Georgiani dicti, suo quisque idiomate. Horum mores & hæreses fusè describit Clemens Galanus, qui eas regiones perlustrauit, *Parte 1. Conciliationis Ecclesiæ Armeniæ cum Romana cap.* 12. In eodem Isthmo inter Iberiam & mare Caspium sita est Albania, quæ Armeniorum sequitur ritus. Alia est Albania in Europa, quæ ad mare Ionicum vergit, & Illyrico siue Dalmatiæ iungitur, atque etiam Epirum complectitur, habetque proprium idioma ab Illyrico & Græco diuersum, quo gentes illæ sacra peragunt ritu græco. Inter Orientales multitudo numerosa Christianorum est, qui à quibusdam *Græci-Arabes*, ab alijs communiter *Melchitæ* vocantur. Horum vulgaris sermo Arabicus est, sed in sacris græco vtuntur, græcę enim opinionis & ritus sunt; atque ideo *Melchitæ* siue Regij & Imperiales nuncupati fuerunt, quia edictis Imperatorum obedientes Chalcedonense Concilium receperunt, & in hoc differunt à Nestorianis & Iacobitis. Ipsi verò Nestoriani & Iacobitæ per Syriã, Assyriam, Persidem, & Indiam, aliasque finitimas Asiæ regiones ingenti numero disseminati, proprias habent Liturgias sermone Chaldaico, non multum à Græcis discrepantes, in quibus Nestoriani Nestorium & Theodorum Mopsuestenum; Iacobitę autem Dioscorum & Eutychen tanquam Sanctos inuocant & venerantur. Noti sunt eorum errores, nec opus est in his recensendis immorari. Alij sunt Iacobitæ Aegyptij, quos Cophtos, seu Coptos incerta deriuatione vocamus, forsitan à Copto non incelebri superioris Aegypti ciuitate, cuius Strabo, Plinius, & Ptolemæus mentionem faciunt. Istis peculiaris est Liturgia linguâ Cophticâ, quam Athanasius Kircherius in Prodromo Copto veterem Aegyptiacam esse docet, contradicente Ioanne Grauio, qui in descriptione Pyramidum Aegyptiarum Græcam corruptam esse contendit.

VI. Copticæ similem Missam habent Aethiopes siue Abassini, vtraque enim Ecclesia Aegyptia & Aethiopica à Patriarcha Alexandrino ritus Coptici olim administrata, & ijsdem ferè ceremonijs imbuta fuit. Officia diuina linguâ Aethiopicâ celebrant, quæ tamen à populari diuersa est. In Lexico Aethiopico Iobi Ludolfi edito Londini post Epistolam præliminarem Io: Michaelis Vvanslebij extat Indiculus librorum M.SS. Aethiopicorum, quorum primus est *Liber Liturgiarum*, in quo sunt decem Liturgiæ sic inscriptę. 1. Sancti Ioannis Euangelistę. 2. Trecentorum decem & octo Patrum Orthodoxorum. 3. Sancti Epiphanij Orthodoxi. 4. S. Ia-

4. Sancti Iacobi Syracensis. 5. Sãcti Ioannis Chrysostomi. 6. Cuiusdam innominati. 7. Sanctorum Apostolorum. 8. Sãcti Cyriaci. 9. Sancti Gregorij. 10. Sancti Dioscori Patriarchæ Alexandrini, impij scilicet illius, qui in Cõcilio Chalcedonensi damnatus fuit, quem Aethiopes illius erroribus imbuti vt sanctum colunt. Edita est eiusdẽ Dioscori Liturgia in fine huius Codicis linguâ Aetiopica cum Latina interpretatione prædicti Vuaslebij. Sed non est integra, nam multæ orationes primis dumtaxat verbis initialibus indicantur, integræ verò reperiuntur in Liturgia Aethiopica editâ Romæ simul cum nouo Testamento. Multa etiam deesse arbitror, nam breuissima est, & non nisi fragmentum prolixioris Liturgiæ, quales esse solent apud Orientales. Sic incipit; *A seculo & vsque in seculum est Dominus in regno suo, Dominus in Trinitate, Dominus in Diuinitate sua. Antequam aurora & diluculum, antequam dies & noctes essent, antequam crearentur Angeli, fuit Dominus in Regno suo: Antequam expanderentur Cæli, & antequam appareret facies Arida, & antequam germinarent herbæ, fuit Dominus in Regno suo. Ante Solem, & Lunam, & Stellas, & ante circuitus luminarium, fuit Dominus in regno suo. Antequam animalia quæ repunt, antequam aues quæ volant, & antequam belluæ maris essent, fuit Dominus in Regno suo. Antequam crearetur homo ad imaginem, & similitudinem eius, & antequam transgrederetur præceptum, fuit Dominus in Regno suo. Gloria Patri, & Filio, & Spiritui Sancto in secula seculorum.* Dicit Diaconus, *Pro beato* &c. est oratio pro statibus Ecclesiastico, Politico, Oeconomico, quæ hic deest, & habetur in ea quæ Romæ edita est. Sacerdos. *Audiat Cælum & auscultet Terra, & contremiscant fundamenta Fortium. Beneplacito Patris sui descẽdit ad* (monet hic interpres hiatum esse in M.S.) *Peregrinus fuit. In virginitate immaculata Deus natus est. In cauernâ pecudũ illutus est. Munera Regij sui honoris accepit.* Et sic breuiter cõmemorat vitã Christi, & suo ordine vltimam cœnam, & prolatis verbis consecrationis prosequitur Passionem, Mortem, Resurrectionem, Ascensionem, & Missionem Spiritus Sancti. Postea ait. *Illum Spiritum tuum mitte super hunc Panem, & super hunc Calicem. Veniat Agnus & videamus illum in castris, ut mactemus illum, & lætemur in illo.* Sic enim orat, ac si nondum peracta esset consecratio. Similis autem oratio reperitur in Liturgia Græca, quã explicabimus Lib. II. Cap. XIII. *Ne autem videatur cuiquam ex nobis, quasi corpus hoc quod comedit, sit corpus absque sanguine & spiritu: & dum bibit calicem hunc, quod sit sanguis tantùm absque corpore & spiritu: sed corpus, sanguis, & Spiritus est. Prout est Deitas eius, quæ cum humanitate vnum est.* Ita Blasphemus ille, qui vnam dumtaxat in Christo naturam impiè asserebat. Demum indicantur aliquot orationes communes, & alia breui superaddita terminatur hoc Fragmentum.

Armenia inter cæteras Asiæ regiones multitudine populorum nulli secunda, S. Bartholomæi Apostoli, ac deinde S. Grogorij illuminatoris prædicatione ad Christi fidem conuersa, eam diu illibatam conseruauit, VII.

donec

donec tandem Græciæ erroribus inquinata ab vnitate Ecclesiæ miserabili & adhuc permanente dissidio scissa est. Multa de Armeniorum religione, & hæresibus Clemens Galanus scripsit tomis tribus Romæ editis de illius ecclesiæ cum Romana conciliatione. Habent & ipsi specialem Liturgiam proprio idiomate, quæ ab erroribus ipsorum expurgata Romæ excusa est Armenicè & Latinè typis S. Congregationis de propaganda Fide: sed illis gentibus displicuit, quod in ea quædam mutata. Præter omnium Orientalium morem, Eucharistiam in azymis conficiunt, & contra diuinam atque Apostolicam traditionem aquam vino non miscent. Inter ipsos & Græcos implacabiles semper dissensiones fuerunt, suosque ritus inuicem detestantur. Horum tamen Liturgia gręcanicum ritum in plerisque imitatur: adeò vt verba quædam græca in ea permanserint: extat eius synopsis apud Cassandrū in Liturgicis cap. 12. Aliam etiam vidi M. S. à quodam Sacerdote Armenio in latinum translatam, quæ paucis exceptis ab impressa Romæ non differt, & illi prorsus conuenit, quæ à Cassandro descripta est. In Armenia maiori Nasciuanensis prouincia sita est, quæ ad veram & Catholicam fidem tempore Ioannis XXII. à B. Bartholomæo Bononiensi Ordinis Prædicatorum conuersa ab eodem Latinos ritus accepit, quibus omnes in ea degentes linguâ Armeniâ vtuntur.

VIII. Hactenus recensitis nationibus pauciores numero, sed fide ac religione præstantiores sunt Maronitæ, Libani montis iuga, & vicinas planities incolentes. Vnde nomen acceperint, an à Maronia Syriæ ciuitate, an à S. Marone Abbate, vel potius à quodam Marone hęretico Monothelita, incertum est. Et ipsi quidem à Marone Abbate sui nominis originem deriuant: sed probabilior videtur posterior deriuatio, de qua testimonium perhibet testis oculatus Guillel. Tyrius, qui *lib. 22. cap. 8. sua historia* refert, eos suo tempore Maronis errores abiurasse, & deinceps Romanę Ecclesię adhęsisse, in cuius fide vsque in hodiernum diem constantissimè perseuerant. De his plura Morinus *in præf. ad ipsorum ordinationes*, & ego etiam quædam breuiter tetigi *lib. de diu. Psalmodia cap. 18. §. 16.* Arabicè loquuntur, sed sacras functiones peragunt linguâ Chaldaica, siue Syriaca. Cum Gręcis conueniunt in quibusdam consuetudinibus, ab ipsis verò & à reliquis Orientalibus, exceptis Armenijs, discrepant, quod Eucharistiam in azymis conficiunt. Liturgiam peculiarem habent, eamque prolixam, quam vidi M. S. & in latinum conuersam in Romano ipsorum Collegio. Gabriel Sionita in Epistola ad Nihusium de nonnullis ritibus Maronitarum, inter Symmicta Leonis Allatij, in eorum Liturgijs eadem ferè contineri ait, quæ in Missa Latina, diuerso tamen ordine, diuersisque ceremonijs. Apparet autem hic consensus & vniformitas, ac veluti ex diuersis vocibus consonantia, siue discors concordia in omnibus Liturgijs: & inde palam fit ordinem sacrificij ab Apostolis traditum esse, & in omnem terram diffusum.

Quam-

Quamuis enim differant diuersarum gentium Liturgię in singularum partium collocatione, & in verbis, quibus Orationes concipiuntur, ijsdem nihilominus membris coalescunt, quæ sunt, peccatorum ante omnia confessio, tum introitus siue quoddam quasi proëmium, deinde Psalmi, ac lectiones sacræ Scripturæ, & potissimùm Euangelij; Symboli recitatio, lotio manuum, commemoratio & inuocatio Sanctorum, præces pro omnibus viuis & defunctis, gratiarum actio & benedictio, præter ea quæ essentialia sunt, oblationem scilicet, consecrationem, & communionem. Porrò hæc constans & perpetua omnium gentium conspiratio nonnisi à Spiritu Sancto esse potest, cuius influxu totum corpus Ecclesiæ in pace & vnitate fouetur, & conseruatur. Id verò Maronitis peculiare est, quod dum Sacerdos celebrat, Chorus subinde concinit hymnos quosdam S. Ephrem Syri, quos valde elegantes esse eius linguę periti testantur. Vnum hic transcribo qui lectori non displicebit. Sunt autem omnes versus in textu syriaco septem syllabarum.

Hymnus dum Sacerdos incensat.

Gloria Trinitati
Perpetua atque æterna
Super incensum hoc suauitatum,
Quod offerimus in honorem tuum.
Remittas in eo Domine debita nostra,
Et dimittas in eo stultitias nostras,
Et sit in eo requies mortuis,
Ac spes & custodia viuis.
Erigantur in eo Ecclesiæ,
Et custodiantur in eo Monasteria.
Multiplicetur in eo tranquillitas in terra,
Et in Regibus pax dominetur.
Mitte in eo Domine sanitatem,
Et curationem omnibus languentibus,
Et surgent è lectulis
Corpora iacentia in angustijs.
Et ille qui fecit de labore suo
Indigentibus ac pauperibus
Opus gratia tua,
Habitare faciat in habitaculo eius benedictiones.
Et illorum qui attulerunt oblationes
Et primitias ad templum sanctum,
Oblationes acceptentur,
Ac peccata dimittantur.

Benedic fruges anni,
Ac semina & fructus custodiantur,
Et à noxijs prohibeantur.
Et edant esurientes,
Et gratias agant tibi.
Recordamur in oratione
Super incensum hoc suauitatum
Annuntiationis tuæ Domine & conceptionis,
Natiuitatis & nutritionis tuæ,
Et crucifixionis tuæ pro nobis,
Mortis & sepulturæ tuæ,
Excitationis ac resurrectionis tuæ,
Ascensionis tuæ in cœlum,
Ac sessionis tuæ ad dexteram,
Et totius dispensationis tuæ,
Quam operata est apud nos voluntas tua.
Et parentum ac magistrorum nostrorum,
Qui fatigati sunt, & laborauerunt, & docuerunt nos,
Et ostenderunt nobis viam vitæ,
Vt ambularemus in ea in domum Regni.
Et mortuorum ac defunctorum,
Qui induerunt te ex baptismo.
Et participes fecisti eos per pietatem tuam corpore tuo,
Et sanguine tuo sancto.
Et omnes qui dixerunt, Recordamini nostri
In oratione propter Dominum nostrum,
Visita eos Domine pietate tua.
Et per miserationem misericordiæ tuæ
Sit à thesauro tuo,
Per orationem benedictæ Mariæ
Matris quæ genuit te,
Et per orationem Martyrum benedictorum,
Qui interfecti sunt propter te,
Et Sanctorum ac Iustorum
Qui placauerunt te odore incensorum tuorum,
Pater, & Fili, & Spiritus Sancte,
Vnus Deus verus,
Tibi gloria, ac super nos misericordia tua,
In omni momento in secula. Amen.

IX. Erunt fortassis & aliæ gentes peculiaribus & diuersis vtentes consuetudinibus, sed vt verba vsurpem Nicephori Callisti lib. 12. cap. 34. *Valde mihi laboriosum & difficile esset variantes per vrbes & regiones omnes Ecle-*

clesiarum consuetudines enumerare & perscribere; id enim omnino fieri nequit. Abraham Ecchellensis in notis ad Catalogum Hebediesu pag. 134. numerari ait apud Orientis Christianas gentes supra quinquaginta Liturgias partim communes, partim proprias singularum gentium; ex his autem extare penes se triginta & vnam, quæ sic ab eo recensentur: Vna S. Iacobi, duæ duodecim Apostolorum nomine, maior scilicet ac minor; duæ S. Petri, vna S. Ioannis Euangelistæ, vna S. Marci, præterea S. Dionysij Areopagitæ, S. Sixti Papæ, Iulij Romani Pontificis, S. Ioannis Chrysostomi, S. Basilij, S. Cyrilli Alexandrini, S. Iacobi Nisibensis, S. Gregorij Theologi, D. Ioannis Maronis Patriarchæ Antiocheni, alterius Ioannis Patriarchæ Antiocheni, Eustathij item Patriarchæ Antiocheni, Mosis Barcephæ, Iacobi Edesseni, Philoxeni, Eleazari Episcopi Babylonis, Marutæ Episcopi Tagritensis, Thomæ Giarmachitæ, Matthęi Pastoris, Ioannis Barsusan, Nestorij, Theodoreti, Diodori, Narsis, Barsomæ. Gabriel quoque Sionita in epistola præcitata se habere codicem M. S. testatus est sexdecim Anaphoras, seu Liturgias complectentem, quarum prima adscribitur Xysto Pontifici Romano, secunda Ioanni Euangelistæ. 3. Petro Principi Apostolorum. 4. duodecim Apostolis. 5. Iacobo fratri Domini. 6. Sancto Marothæ. 7. Dionysio, quem Barselibæum nuncupant. 8. Ioanni Chrysostomo. 9. Matthęo Pastori. 10. Ioanni Patriarchę cognomento Barsusan. 11. Eustathio. 12. Marco Euangelistæ. 13. Proclo Episcopo Byzantino discipulo S. Ioannis Chrysostomi. 14. Mosi Barecphæ. 15. Phillixino. 16. Iulio Pontifici Romano. Duę in Bibliotheca Patrum postremæ editionis reperiuntur, Gregorij Nazianzeni & Cyrilli Alexandrini nomine pręnotatæ, quas Victorius Scialach ex textu Arabico Latinas fecit.

CAP. X.

De Missa Ambrosiana. A quo fuerit instituta. Ordo eius describitur. Aliquot Ritus peculiares Ecclesiæ Mediolanensis.

DE Ritibus Mediolanensis Ecclesiæ multa scripsit Ambrosiani collegij Doctor Ioseph Vicecomes, *lib. 2. de Ritibus Missæ*, quæ nec approbare, nec refellere in animo est. Ait illos à S. Barnaba Apostolo institutos, à S. Miroclete auctos, à S. Ambrosio illustratos, ideòque Ambrosianos post eius decessum dici cœpisse: cumque de illis abolendis ageretur, miraculis approbatos fuisse. Ad hæc autem probanda, cum multa sibi suppetere testimonia afferat, nullum tamen profert, præter Galuaneum & Beroldum, quos inquit in instructissima Bibliotheca I.

Ambrosiana, & in tabulario ecclesiæ Metropolitanæ M. SS. asseruari. Sed isti ignoti scriptores sunt, quorum auctoritas quanti ponderis sit, alijs discutiendum relinquo. Nescio enim qua ætate vixerint, & quo nixi fundamento ea scripserint, quæ Vicecomes ex illis refert. Quod verò attinet ad Missæ Ambrosianæ institutionem, de qua nobis sermo est, Vualfridus Strabo ante annos octingentos Ambrosio adscribit *lib. de reb. Eccles. cap. 22.* his verbis. *Ambrosius Mediolanensis Episcopus tam Missæ, quam cæterorum dispositionem officiorum suæ ecclesiæ & alijs Liguribus ordinauit. Quæ & vsque hodie in Mediolanensi tenentur Ecclesia.* Straboni autem suffragatur illius Ecclesiæ & totius Italiæ traditio, à qua sine euidenti ratione recedendum non est. Sed siue Ambrosius, siue alius antiquior eos ritus instituerit, id pro certo habendum, non fuisse à mutationibus immunes, quas alijs contigisse supra ostendimus. Fuerunt enim ab Archiepiscopis aucti sæpius, & aliqua ex parte innouati, vt perspicuum erit antiqua Missalia cum recentioribus conferenti.

II. Ordo autem Missæ Ambrosianæ hic est. Sacerdos Missam celebraturus stans in infimo altaris gradu signat se signo crucis, tum Psalmo *Iudica me Deus* cum antiphona alternatim recitato, dicit Versum *Confitemini Domino quoniam bonus*, respondentque Ministri, *Quoniam in sæculum misericordia eius*. Et immediatè sequitur confessio more Romano. Ea peracta dicit Versus *Adiutorium nostrum in nomine Domini*, & *Sit nomen Domini benedictum*, post quos secretò recitat hanc orationem. *Rogo te altissime Deus Sabaoth, Pater Sancte, vt pro peccatis meis possim intercedere, & astantibus veniam peccatorum promereri, ac pacificas singulorum hostias immolare.* Mox accedens ad altare dicit aliam orationem, *Oramus te Domine*, vt in Romano. Deinde in cornu Epistolæ legit *Ingressam*, quæ est veluti Introitus Romanus, sed sine Psalmo, sine *Gloria*, & sine repetitione. Eâ finita dicit *Dominus vobiscum* non se vertens ad populum, statimque sequitur *Gloria in Excelsis*, si dici debeat, postea ter *Kyrie eleison*, & iterum *Dominus vobiscum*. Sequitur Oratio super populum vna vel plures, vt ordo officij postulat, & rursus dicit *Dominus vobiscum*. Legit deinde Epistolam, & post eam *Alleluia* & Versum, vel cantum sine *Alleluia* pro ratione temporis. Diebus verò Dominicis & alijs solemnioribus ante Epistolam legitur Lectio vna ex veteri Testamento cum Psalmello, vt vocant, instar Gradualis Romani. Post Epistolam præmissa oratione *Munda cor meum*, dicit *Dominus vobiscum*, seque signans in fronte, ore, & pectore ait, *Lectio S. Euangelij* &c. & dum respondetur *Gloria tibi Domine*, inclinans versùs Crucem petit benedictionem, quæ est similis Romanæ: tum legit Euangelium. Eo lecto in medio altaris dicit *Dominus vobiscum*, ter *Kyrie eleison*, atque iterum *Dominus vobiscum*. Legit deinde Antiphonam post Euangelium, & tertiò repetit *Dominus vobiscum*: tum ait *Pacem habete*, cui respondetur, *Ad te Domine*. Subiungit quartò *Dominus vobiscum*, & orationem siue Collectam vnam vel plures,

res, quas vocant super sindonem clara voce. Mox accipit patenam cum hostia & eam offert, infusoque vino & aqua in calicē ipsum quoque offert: & super oblata recitat aliquot orationes, post quas legit Offertorium, & post ipsum ait *Dominus vobiscum*, & si *Credo* dicendum sit, hoc loco dicitur. Postea præmisso *Dominus vobiscum*, dicit clara voce vnam vel plures orationes nostris Secretis similes. Sequitur Præfatio singulis ferijs & festis propria: tum Canon idem cum Romano, paucis quibusdam verbis exceptis, quæ infra suo loco notabuntur. Immediatè ante consecrationem priusquam dicat *Qui pridie*, accedit ad cornu Epistolæ, & summitates digitorum lauat & extergit nihil dicens. Canone autem persoluto vsque ad orationem Dominicam exclusiuè frangit hostiam, & particulā in calicem mittit, legit Confractorium, & est quædam Antiphona in singulis Missis diuersa: statimque subdit, *Oremus. Præceptis salutaribus moniti*, cum oratione Dominica; & *Libera nos quæsumus Domine*, alta voce. His finitis ait, *Pax & communicatio Domini nostri Iesu Christi sit semper vobiscum*: cui respondetur, *Et cum spiritu tuo*. Dicit deinde, *Offerte vobis pacem*, & respondetur, *Deo gratias*. Tum recitat tres orationes ante communionem, dictoque *Domine non sum dignus*, communicat se corpore & sanguine Domini: & facta purificatione dicit in cornu Epistolæ Transitorium, quod idem est ac Romanis Communio, *Dominus vobiscum*, & vnam vel plures orationes post communionem. Subdit iterum, *Dominus vobiscum*, ter *Kyrie eleison*, & in medio altaris signat se dicens, *Benedicat & exaudiat nos Deus*. Respondetur, *Amen*. Sequitur *Procedamus in pace*. Respondetur, *In nomine Christi*. Mox ait, *Benedicamus Domino*, & responso *Deo gratias*, dicit orationem *Placeat tibi*, benedicitque populum, & legit initium Euangelij secundum Ioannem. Denique recedit dicens canticum *Benedicite* more Romano. In Missis solemnibus altare, & oblata incensant, sicut Romani solent.

Cæterum Ambrosiani numquam dicunt *Agnus Dei* nisi in Missa pro Defunctis. Textus Scripturarum quas legunt in Missa non semper congruit cum editione vulgata: in his enim, & præsertim in Psalmis vtuntur peculiari versione quæ antiqua & Italica nuncupatur, de qua agam Libro II. Cap. III. In Dominicis Quadragesimæ dicto *Dominus vobiscum* post Ingressam, preces recitant pro Ecclesia, pro Pontifice & omni Clero, pro Imperatore & Rege, pro omni statu hominum, & pro diuersis necessitatibus, Choro vel Ministro ad singulas respondente *Domine miserere*, vel *Kyrie eleison*. In die sancto Resurrectionis & per octauam in ecclesijs Collegiatis duas Missas cantant, vnam pro baptizatis, alteram de Festo. Per totam Quadragesimam nullam habent Missam pro feriā sextā, nec celebrant ea die: idque omnino prohibuit S. Carolus in tertia Synodo Diœcesana Decreto 20. etiam funeris, vel exequiarum, siue alterius cuiusue rei occasione. Et in Synodo XI. huius antiquæ cōsuetudinis hanc reddit rationem, quod illa dies plena mœroris sit ob acerbissimam Chri- III.

sti

sti passionem; sacrificium verò spiritualem populi lœtitiam præ se ferat. Tum statuit vt illis diebus Crux in altari adoranda solemni ritu exponatur, & concio de passione Domini habeatur. In Ecclesia Metropolitana hoc inter cætera specialiter obseruatur, quod celebrans cantata oratione. super sindonem medius inter Diaconum, & Subdiaconum, præcedentibus duobus Acolythis cum duobus vasis argenteis, descendit ad ingressum Presbyterij, vbi recipit oblationes panis & vini more antiquo, quas duo senes de schola quam vocant S. Ambrosij, induti linteo albo, nigroque caputio cæteris senibus comitantibus offerunt, singuli videlicet tres hostias, & vasculum argenteum vino albo plenum. Post hæc descendens ad ingressum chori inferioris recipit mulierum oblationes, quas duæ item seniores ijsdem ceremonijs offerunt. Sunt & alia multa, quæ ab illa insigni & celeberrima Ecclesia speciali ritu obseruantur, sed pro meo instituto hæc pauca sufficiunt.

CAP. XI.

De Missa Mozarabum. *Cur Hispani dicti Mozarabes. Huius ritus institutio. Hæreticorum fraude deprauatur. Desijt tandem Romanis ritibus subrogatis. Quo tempore hac mutatio contigerit, & de turbis ob eam exortis. A Francisco Ximenio restituitur. Describitur Missa* Mozarabica, *eiusque ritus.*

I. OFficium diuinum, quo olim Hispania, & vicinæ gentes vtebantur, Gothicum & Mozarabicum dictum est. Gothicum, quia originem habuit eo tempore, quo Reges Gothi ibidem dominabantur: Mozarabicum verò, quia cum Arabes Hispaniam penè omnem occupassent, Christiani *Mixtarabes*, & corrupto vocabulo Mozarabes, idest mixti cum Arabibus dicti sunt. Quidam à Muza Arabe, qui Toletum expugnauit, Christianos qui in ea ciuitate remanserant, Muzarabes dictos autumant; sed prior etymologia præferenda, cui rerum Hispanicarum scriptores consentiunt. A quibus & quo tempore hoc officium institutum fuerit, incertum est. Baronius anno 633. eius auctorem fuisse putat Isidorum Hispalensem. Cum enim Patres in Concilio quarto Toletano, cui præfuit Isidorus, congregati decreuissent Can. 2. per omnem Hispaniam & Galliciam vnum & eumdem modum seruari in Missarum solemnitatibus, & in matutinis, ac vespertinis officijs, ipsi Isidoro, qui cæteris doctrina & san-

& sanctitate antecellebat, hoc munus ex Baronij coniectura demandatum fuit, vt ecclesiastica officia componeret, quibus omnes Hispaniarum Ecclesiæ deinceps vterentur. Confirmat Baronij assertionem inscriptio librorum, quibus hæc officia continentur. Sic enim inscribi solent, *Officium Gothicum, siue mixtum secundum regulam S. Isidori dictum Mozarabes*. Mihi autem, ne huic sententiæ statim adhæream, quædam sunt, quæ granem ingerunt difficultatem. Nam primò in Missa S. Martini in oratione *post nomina* hæc verba leguntur; *Hunc virum, quem etatis nostra tempora protulerunt, iubeas auxilium nostris ferre temporibus*: Martinus autem obijt anno Domini 402. & primus ex Confessoribus paulo post obitum publico cultu cœpit honorari, ergo multò ante Isidorum hæc Missa scripta fuit. Deinde si Isidorus huius officij auctor fuit, cur nec Braulio Cæsaraugustanus, nec Ildefonsus Toletanus viri sancti & Isidoro familiares, ille in elogio ipsius Isidori, hic in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis nullam operis adeò excellentis mentionem faciunt? His accedit quod Concilium quartum Toletanum aliquot huius officij ritus *Can. 11. & sequentibus* tanquam iam antea vsitatos commemorat: & tertium item Toletanum, annis 44. ante quartum, Can. 2. statuit in singulis ecclesijs Symbolum recitari priusquam dicatur oratio Dominicalis, qui est mos peculiaris Missæ Mozarabicæ. Ipse quoq; Isidorus *lib. de Script. Eccles.* Leandri fratris sui & in sede Hispalensi antecessoris scripta recensens, testatur ipsum in Ecclesiasticis officijs non paruo studio laborasse, & in sacrificij Laudibus atque Psalmis multa dulcisonè composuisse. Ioannes Mariana *lib. 6. de rebus Hispaniæ cap. 5.* vsum inquit obtinuisse, vt Isidoro ritus Mozarabicus tribuatur, nonnulla tamen Leandrum inuenisse. Quod si Leander dumtaxat inuenit, crediderim hoc officium Concilio tertio Toletano, cui Leander interfuit, antiquius esse, & seculo quinto iam in vsu fuisse, vt ex Missa Sancti Martini modò ostendimus; sed de primo eius Auctore non constare, ab ipso tamen Leandro illustratum, ab Isidoro auctum, ab alijs progressu temporis amplificatum, nominatim ab Ildefonso, cuius opera Iulianus Toletanus *in Appendice ad librum eius de Scriptoribus Ecclesiasticis* in quatuor partes diuisit, & tertiam fuisse ait Missarum, Hymnorum, atque Sermonum. Ipse item Iulianus, qui diem clausit extremum Aera Hispanica 728. anno scilicet Christi 690. scripsisse dicitur, vt in eadem Appendice Felix Episcopus refert, *Librum Missarum de toto circulo anni in quatuor partes diuisum, in quibus aliqua vetustatis incuria vitiatas ac semiplenas emendauit, atque compleuit, aliquas verò ex toto composuit. Item librum orationum de festiuitatibus, quas Toletana Ecclesia per totum circulum anni est solita celebrare, partim stylo sui ingenij depromptum, partim etiam insolita antiquitate vitiatum, studiosè correctum in vnum congessit, atque ecclesiæ Dei vsibus ob amorem reliquit sancta Religionis*. Petrus quoque Ilerdensis Episcopus orationes & Missas edidit eleganti sermone diuersis solemni-

tatibus

tatibus congruentes. Et Saluus Abbas Albaildensis Monasterij Missas etiam & orationes atque hymnos composuisse dicitur, plurimam cordis compunctionem legentibus & audientibus tribuentes.

II. Quamuis autem hoc officium à viris sanctis, & Orthodoxis compositum fuerit, Hispania tamen ab Infidelibus deuastata, ita erroribus refertum est, vt Elipandus Toletanus Episcopus ex ipsis officijs deprauatis plura acceperit testimonia ad suam hæresim astruendam, vt constat ex Albino Flacco libro aduersus eumdem Elipandum. Diu viguit hic ritus in Hispania, in Gallia item Narbonensi, & in alijs regionibus Gothorum regno subiectis, donec Gregorij VII. auctoritate in Romanum mutatus est. Extat de hac re ipsius Gregorij Epistola exhortatoria ad Alfonsum Castellæ & Sancium Aragoniæ Reges, & ad Episcopos in eorum ditione constitutos, in qua primò asserit Hispaniam in ordine diuini officij cum Romana Vrbe initio susceptæ fidei habuisse concordiam; *Sed postquam*, inquit, *vesania Priscillianistarum diu pollutum, & perfidia Arianorum deprauatum, & à Romano ritu separatum, irruentibus prius Gothis, ac demum inuadentibus Saracenis, regnum Hispaniæ fuit; non solum religio est diminuta, verum etiam mundanæ sunt opes labefactatæ*. Tum illos hortatur, vt Romanæ Ecclesiæ ordinem & officium recipiant: *quod etiam*, ait, *Episcopi vestri ad nos nuper venientes iuxta constitutionem Concilij per scripta sua facere promiserunt, & in manu nostra firmauerunt*. Hæc Gregorius epist.64. lib.1. qui etiam per legatum suum in Hispaniam missum ad hoc negotium perficiendum ipsos Reges solicitabat. Narrat Petrus de Marca in historia Bearnij lib. 2. cap. 9. Romanum officium Gothico exploso receptũ primò fuisse in Regno Aragoniæ anno millesimo sexagesimo octauo tẽpore Alexandri II. qui hac de causa Hugonem Candidum Cardinalem legatum suum misit in Hispaniam. Idem ait in Catalonia obseruari curasse Comitem Raimundum Berengarium. Explosum item à Regno Nauarræ curante Sancio Rege Aragonum, postquam operâ & ope Gregorij VII. Nauarræ Rex electus fuit. Et Sancium quidem primum omnium Pontifici obtemperasse testantur historici, quem propterea idem Gregorius lib.1. ep.63. valde commendat. Alfonsus verò adhuc nutabat & obnitebatur suasu cuiusdam Roberti Cluniacensis, qui nefandissimus seductor & ab introitu ecclesiæ separatus dicitur à Gregorio lib.8. ep.3. Rem denique promouente Constantiâ Reginâ Alfonsi vxore, quæ in Galliâ nata Romano officio à tempore Caroli Magni illic recepto, vt pote illi assueta, fauebat; consensit Rex vt Gothico officio abrogato Romanum reciperetur. Hac de causa sic ipsum Regem laudat Gregorius lib.6. epist.2. *Nouerit Excellentia tua, Dilectissime, illud vnum admodum nobis, imò clementiæ diuinæ placere, quod in ecclesijs regni tui matris omnium S. Romanæ Ecclesiæ ordinem recipi, & ex antiquo more celebrari, feceris. Denique in illo quem hactenus tenuisse videmini, sicut suggerentibus Religiosis viris didicimus, quædam contra Catholicam fidem inserta esse patulò* con-

coniunguntur. Quæ cum relinquere, & ad priscam consuetudinem, scilicet huius Ecclesiæ, reuerti deliberasti, non dubiè te B. Petrum patronum optare, & subditorum tuorum salutem cælesti gratia inspirante, sicut Regem decet, curare monstrasti.

III: Acta sunt ista circa annum millesimum octuagesimum, subditis peruicaciter contradicentibus, qui à veteri precandi ordine, & ab auitis ceremonijs ęgerrimè discedebant. Placuit autem primoribus populi rem non ratione sed ferro decerni, ac si omne ius in armis foret. Duo viri electi sunt, quorum vnus pro Romano, alter pro Gothico officio singulari certamine pugnarent. Aiunt vicisse illum qui pro Gothico pręliabatur. Sed vrgente Regis præcepto, & adhuc populo tumultuante, litem igni dirimendam tradiderunt. Vterque Codex officiorum Romani & Gothici succenso rogo iniectus est. Gothicus illæsus in igne permansit, Romanus flammis consumptus est. Vtrumque euentum pugnæ & ignis Rodericus Archiepiscopus Toletanus refert *lib. 6. de rebus Hispaniæ cap. 26.* testis vnicus & singularis, qui illis non interfuit, nec potuit interesse. Nam Gregorius VII. quo præcipiente officium mutatum est, obijt anno 1085. Rodericus autem 1245. Alij recentiores ipsum Rodericum sequuti sunt, penes quem huius fabulæ vel historiæ fides sit. Tunc igitur in Hispania Romanus ritus Mozarabico abrogato receptus fuit; qui tamen in aliquibus Monasterijs aliquanto tempore custoditus est, vt asserit Rodericus, qui etiam testatur translationem Psalterij ritus Gothici propriam adhuc ipso viuente in plurimis Ecclesijs Cathedralibus, & in Monasterijs recitatam fuisse. Adeò verum est ęgrè diuelli homines à consuetudinibus, quas à maioribus receperunt. Ne autem tantæ antiquitatis ritus omnino interiret, viri celeberrimi Francisci Ximenij Archiepiscopi Toletani cura prouidit. E Gothicis enim tumulis suscitatum nouis characteribus recudi iussit, instituto Sacerdotum collegio, à quibus quotidie diuina officia & Missarum solemnia vsque in hodiernum diem hoc ritu celebrantur in sacello, quod in maiori Ecclesia Toletana ędificauit. Sunt etiam Toleti aliquot Parœcię, in quibus Ordo iste Mozarabicus adhuc seruatur, idemque fit Salmanticę in sacello Doctoris Talabricensis. De illius origine, duratione & instauratione diffusè & eleganter tractat Aluarus Gometius *lib. 2. de rebus gestis Cardinalis Ximenij.*

Porrò Missa Mozarabica hæc est. Postquam Sacerdos vestes sacras induit, dicit Responsorium, *Pater peccaui in cælum & coram te. Kyrie eleison. Pater noster. Ab occultis meis.* cum oratione, *Deus qui de indignis dignos facis.* Deinde procedit ad altare, & præmissa Angelica salutatione ait: *In nomine Domini nostri Iesu Christi. Amen. Spiritus Sancti adsit nobis gratia. Introibo ad altare Dei. Iudica me Deus.* Finito Psalmo, & repetita Antiphona dicit hos versus, *Dignare Domine die isto. Confitemini Domino quoniam bonus. Ora pro nobis sancta Dei genitrix,* sequi- IV.

turque Confessiô cum verſibus, & oratione, *Aufer à nobis*. Et ſtatim accedit ad altare,facitque crucem ſuper aram dicens, *In nomine Patris & Filij & Spiritus Sancti*. Et oſculato altari recitat Antiphonam de cruce, *Salue Crux pretioſa*, cum quatuor Collectis. Tum demiſſo capite dicit. *Per gloriam nominis tui Christe Fili Dei viui, & per interceſſionem S. Mariæ Virginis, & B. Iacobi, & omnium Sanctorum tuorum auxiliare, & miſerere indignis ſeruis tuis, & eſto in medio noſtri Deus noſter, qui viuis, & regnas in ſecula ſeculorum*. Mox in dextro cornu altaris legit Introitum cum verſiculo Pſalmi, & glorificatione Sanctiſſimæ Trinitatis his verbis concepta: *Gloria & honor Patri & Filio & Spiritui Sancto in ſecula ſeculorum, Amen*. Vltima pars Introitus repetitur poſt Pſalmũ; & iterum poſt *Gloria*. Qua repetitione peracta dicit; *Per omnia ſecula ſeculorum*. Reſpondetur, *Amen*. Sequitur immediatè *Gloria in excelſis*: & iterum, *Per omnia ſecula ſeculorum*, & oratio, ante quam non dicitur *Oremus*, nec in fine *Per Dominum noſtrum*: ſed tantum reſpondetur, *Amen*. Recitata oratione progreditur ad medium altaris dicens, *Per miſericordiam tuam Deus noſter, qui es benedictus & viuis & omnia regis in ſecula ſeculorum*. Reſpondetur *Amen*. Poſtea ſtans in medio ait, *Dominus ſit ſemper vobiſcum*. Reſpondetur, *Et cum ſpiritu tuo*. Legitque Prophetiam: *Lectio Iſaiæ Prophetæ*. Reſpondetur *Deo gratias*, & in fine lectionis, *Amen*. Iterum Sacerdos dicit, *Dominus ſit ſemper vobiſcum*. Tum canitur Reſponſorium non diſſimile Graduali Romano. Quo decantato Sacerdos dicit, *Silentium facite*: & legit Epiſtolam, *Sequentia Epiſtolæ Pauli Apoſtoli ad Romanos*. Reſpondetur *Deo gratias*, & in fine *Amen*. Eâ lecta petit benedictionem, & præmiſſa ſalutatione *Dominus ſit ſemper vobiſcum*, legit Euangelium, *Lectio S. Euangelij ſecundum Ioannem*. Reſpondetur *Gloria tibi Domine*, & in fine *Amen*. Tum iterum dicit, *Dominus ſit ſemper vobiſcum*, & cantatur laus, ideſt verſus cum *Alleluia* in principio & in fine. Offert deinde hoſtiam & calicem cum orationibus proprijs, & thus adolet, ſi Miſſa ſolemnis ſit. Sequitur oratio, *In ſpiritu humilitatis*, vt in officio Romano. Tum ait, *Adiuuate me fratres in orationibus veſtris, & orate pro me ad Deum*. Reſpondetur. *Adiuuet te Pater, & Filius, & Spiritus Sanctus*. Cantatur deinde *Sacrificium*, & eſt Antiphona cum quibuſdam verſiculis correſpondens Offertorio Romano: & lauat manus dicens, *Lauabo inter innocentes manus meas*. Et poſt lotionem benedicit oblata. Mox inclinatus ante altare dicit ſub ſilentio hanc orationem. *Accedam ad te in humilitate ſpiritus mei, loquar ad te, quia multam ſpem in fortitudine dediſti mihi. Tu ergo Fili Dauid, qui reuelato myſterio ad nos in carnem veniſti, clauo crucis tuæ ſecreta cordis mei adaperi, mittens vnum de Seraphim, qui candenti carbone illo, qui de altari tuo ſublatus eſt, ſordentia labia mea emundet, mentem enubilet, docendique materiam ſubminiſtret, vt lingua quæ proximorum vtilitati per charitatem ſeruit, nec erroris inſonet caſum, ſed veritatis reſultet ſine fine præconium.*

Per

Per te Deus meus, qui viuis & regnas in secula seculorum. Amen.

Post hanc orationem sic in Missali scriptum est. *Incipit Missa.* Fortè V. quia huc vsque adesse poterant Catechumeni. Dicit Sacerdos, *Dominus sit semper vobiscum,* & orationem diei conuenientem, cui respondetur *Amen.* Subdit, *Per misericordiam tuam Deus noster, qui es benedictus & viuis & omnia regis in secula seculorum.* Et responso *Amen,* eleuat manus dicens, *Agios, Agios, Agios, Domine Deus aeterne, tibi laudes & gratias. Ecclesiam sanctam catholicam in orationibus in mēte habeamus, vt eam Dominus fide & spe, & charitate propitius ampliare dignetur. Omnes lapsos, captiuos, infirmos, atque peregrinos in mente habeamus, vt eos Dominus propitius respicere, redimere, sanare, & confortare dignetur.* Respondet chorus vel Minister. *Praesta aeterne Omnipotens Deus.* Sequitur breuis sermo ad Populum, qui inscribitur *Missa,* in qua Sacerdos astantes hortatur, vt diei siue festiuitatis mysteria contemplentur. Formula hæc est ex die Ascensionis Domini.

Placeat, dilectissimi fratres, secularium cogitationum fasce deposito in sublime mentibus subuolare, & impositam aetheris fastigio assumpti hominis communionem sequacibus cordis oculis contueri. Ad incomparabilem nobis claritatem attonitus vocandus aspectus est. Iesus Dominus noster humilitatem nobis terrarum, caelorum dignitate commutat. Acutus necesse est visus esse, respicere quo sequamur. Hodie Saluator noster post assumptionem carnis sedem repetit Deitatis. Hodie hominem suum intulit Patri, quem obtulit passioni. Hunc exaltans in caelis, quem humiliauerat in infernis. Hic visurus gloriam, qui viderat sepulturam. Et qui aduersùs mortem mortis suae dedit beneficium, ad spem vitae donauit resurrectionis exemplum. Hodie rediit ad Patrem; cum tamen sine Patris, qui sibi aequalis est, potestate non venerit. Hodie ascendit in caelum, qui obsequia caelestium, cum descenderet, non amisit. Ita in Patris naturae vnitate consistens, vt cum homo caelum nouus intraret, nouum tamen Deus hominem non haberet. Petamus igitur ab omnipotentia Patris per nomen Filii Saluatoris gratiae spiritualis ingressum, aeternae beatitudinis donum, beatae mansionis ascensum, catholicae credulitatis augmentum, haereticae infidelitatis excidium. Audiet profectò in confessione, quos in perditione quaesiuit. Adsistet suis, qui non destitit alienis. Aderit agnitus, qui non defuit agnoscendus. Non patietur orphanos esse deuotos, qui filios facere dignatus est inimicos. Dabit effectum supplicationis, qui promisit spiritum sanctitatis. Amen.

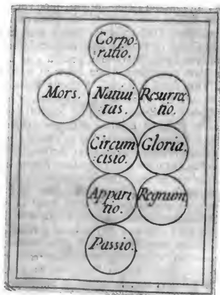
Hac lecta concione, quæ in singulis Missis diuersa & propria est, subsequitur oratio desinens in hæc verba, *Per misericordiam tuam Deus noster, in cuius conspectu ss. Apostolorum, & Martyrum, Confessorū atque Virginum nomina recitantur. Amen. Offerunt Deo Domino oblationem Sacerdotes nostri, Papa Romensis & reliqui pro se, & pro omni Clero, & plebibus Ecclesiae sibimet consignatis, vel pro vniuersa fraternitate. Item offerunt vniuersi Presbyteri, Diaconi, Clerici, ac Populi circumadstantes in honorem Sanctorum*

pro se & suis. Respondetur, *Offerunt pro se, & pro vniuersa fraternitate*. Subdit Sacerdos: *Facientes commemorationem beatissimorum Apostolorum & Martyrum, gloriosæ S. Mariæ Virginis, Zachariæ, Ioannis, Infantium, Petri, Pauli, Ioannis, Iacobi, Andreæ, Philippi, Thomæ, Bartholomæi, Matthæi, Iacobi, Simonis, & Iudæ, Matthiæ, Marci, & Lucæ*. Respondet Chorus, *& omnium Martyrum*. Ait Sacerdos, *Item pro spiritibus pausantium Hilarij, Athanasij, Martini, Ambrosij, Augustini*, & recenset quadraginta sex nomina, quorum pleraque sunt episcoporum Toletanorum. Respondetur, *& omnium pausantium*. Quomodo autem cum cæteris defunctis quorumdam quoque Sanctorũ commemoratio hîc fiat, Lib. II. Cap. XIV. explicabo. Sequitur oratio quæ dicitur *Post nomina*, cui respondetur *Amen*, statimque dicit Sacerdos: *Quia tu es vita viuorum, sanitas infirmorum, ac requies omnium fidelium defunctorum in æterna secula seculorum*. Tum legit aliam orationem, quæ vocatur *Ad pacem*, & sic concluditur, *Quia tu es vera pax nostra, & charitas indisrupta, viuis tecum, & regnas cum Spiritu Sancto vnus Deus in secula seculorum. Amen*. Subiungit Sacerdos eleuans manus, *Gratia Dei Patris Omnipotentis, pax ac dilectio Domini nostri Iesu Christi, & communicatio Spiritus Sancti sit semper cum omnibus vobis*. Respondetur, *& cum hominibus bona voluntatis*. Deinde dicit, *Quomodo astatis pacem facite*. Respondet Chorus, *Pacem meam do vobis, pacem meam commendo vobis, non sicut mundus dat, pacem do vobis*. Quibus cum versiculo *Gloria & honor Patri* repetitis, ait Sacerdos, *Habete osculum dilectionis & pacis, vt apti sitis sacrosanctis mysterijs Dei*. Et statim dat pacem diacono vel ministro, & ille populo. Post hæc iunctis manibus inclinat se dicens: *Introibo ad altare Dei mei*. Respondetur, *Ad Deum qui lætificat iuuentutem meam*. Mox ait Sacerdos, *Aures ad Dominum*, Respondet Minister, *Habemus ad Dominum*. Sacerdos, *Sursum corda*: Minister, *Leuemus ad Dominum*. Sacerdos, *Deo ac Domino nostro Iesu Christo Filio Dei, qui est in cælis, dignas laudes, dignasque gratias referamus*. Minister, *Dignum & iustum est*. Tum dicit Sacerdos quam vocant *Illationem* propriam in singulis Missis, & vt plurimum valde prolixam ad instar Præfationis Romanæ: & post eam cantatur *Sanctus* more Romano, nisi quod in fine addunt græcè; *Agios, Agios, Agios, Kyrie Otheos*. Et protinus subiungit Sacerdos orationem, quæ dicitur *Post sanctus*, & est veluti appendix Præfationis, *Verè Sanctus, verè benedictus Dominus noster Iesus Christus filius tuus &c.* Quâ finita illico submissa voce incipit Canonem his verbis.

Adesto, adesto, Iesu bone Pontifex in medio nostri, sicut fuisti in medio discipulorum tuorum & sanctifica hanc oblationem, vt sanctificata sumamus per manus S. Angeli tui, sancte Domine, & redemptor æterne. Quibus dictis ait. *Dominus noster Iesus Christus in qua nocte tradebatur* &c. Fitque consecratio, & eleuatio. Sequitur deinde oratio, quæ dicitur *Post pridie* diuersa pro diuersitate Missarum, Dum ait, *Te præstante sancte Domine*,

quia

quia tu hæc omnia nobis indignis seruis tuis valde bona creas, sanctificas, viuificas, benedicis & præstas nobis, vt sit benedicta à te Deo nostro in secula seculorum. Amen. Accipit deinde Corpus Domini de patena, & ponit super calicem discoopertum, & ait *Dominus sit semper vobiscum*, respondet Chorus, *Et cum spiritu tuo.* Ait Sacerdos, *Fidem quam corde credimus, ore autem dicamus*: statimque eleuat corpus Domini, vt videatur à populo, & dicunt omnes Symbolum, *Credimus in vnum Deum Patrem Omnipotentem.* Interim Sacerdos frangit hostiam per medium in duas partes: & accepta vna parte facit ex ea quinque particulas & ponit in patena in linea recta, habentque singulæ proprium nomen: nam prima vocatur *Corporatio*, hoc est incarnatio, 2. *Natiuitas*, 3. *Circumcisio*, 4. *Apparitio*, 5. *Passio*. Accepta similiter altera parte, facit ex ea quatuor particulas, quarum hæc sunt nomina, 6. *Mors*, 7. *Resurrectio*, 8. *Gloria*, 9. *Regnum*; & eas collocat in patena ordine hîc expresso.

Statimque digitos benè purgat, & cooperto calice orat secretò pro Fidelibus viuentibus, siue vt verbis Missalis vtar, facit *Memento pro viuis*: Hæc autem omnia ferè complentur, dum Chorus cantat Symbolum. Tum recitat orationem Dominicam præmissa breui præfatione, quæ in-

fin-

singulis Missis variatur. Ad singulas petitiones respondetur *Amen*; hac excepta *Panem nostrum quotidianum*, cui respondetur, *Quia Deus es*. Sequitur immediatè oratio semper eadem, *Liberati à malo, confirmati semper in bono tibi seruire mereamur Deo ac Domino nostro. Pone Domine finem peccatis nostris, da gaudium tribulatis, præbe redemptionem captiuis, sanitatem infirmis, requiemque defunctis. Concede pacem & securitatem in omnibus diebus nostris, frange audaciam inimicorum nostrorum, & exaudi Deus orationes seruorum tuorum omnium fidelium Christianorum in hac die & in omni tempore. Per Dominum nostrum*. Post hanc orationem accipit particulam, cui nomen *Regnum*, & mittit in calicem dicens submissa voce, *Sancta Sanctis, & coniunctio corporis Domini nostri Iesu Christi sit sumentibus & potantibus nobis ad veniam, & defunctis præstetur ad requiem*. Tum dicit alta voce, *Humiliate vos ad benedictionem. Dominus sit semper vobiscum*. Et benedictionem tribus distinctis petitionibus largitur, quibus singulis respondetur *Amen*. Qua impertita iterum ait, *Dominus sit semper vobiscum*. Et cantatur Responsorium, quod vocatur *Ad accedentes*, quo mouentur fideles accedentes ad communionem, vt diligenter perpendant quem cibum sint suscepturi. Postea accipiens aliam particulam, cui nomen *Gloria*, tenet illam super calicem, & facit *Memento pro defunctis*, eorumque commemoratione peracta, ac breui præmissa oratione sumit illam particulam quam habet in manu, cæterasque per ordinem. Tum sumit calicem, factaque ablutione legit hanc Antiphonam, *Refecti Christi corpore & sanguine, te laudamus Domine. Alleluia, Alleluia, Alleluia*. Sequitur oratio Romanæ *Postcommunioni* similis, & post eam *Dominus sit semper vobiscum*, finemque annuntiat dicens, *Solemnia completa sunt in nomine Domini nostri Iesu Christi, votum nostrum sit acceptum cum pace*. Respondetur *Deo gratias*. Recitat denique flexis genibus ante altare *Salue Regina* cum oratione, *Concede nos famulos tuos*. Et conuersus ad populum dat ei benedictionem dicens, *In vnitate Sancti Spiritus benedicat vos Pater & Filius*. Amen. Statimque discedit ab altari. Et notandum quod Sacerdos nunquam se vertit ad populum, nisi cum hanc postremam benedictionem largitur; & cum dicit, *Adiuuate me fratres in orationibus vestris*.

Confessionem more Romano, & alias orationes ante Introitum, sicut & Antiphonam *Salue regina* in fine addidit officio Gothico Franciscus Ximenius. Addidit etiam officia quædam Sanctorum & alia festa recentioris æui, atque ideò propter hæc quæ adiecit, Missale mixtum nuncupauit.

CAP.

CAP. XII.

De Missa Gallicana ante tempora Pipini & Caroli Magni. Eorum cura Ritus Romanos in Galliam introductos. Quæ sit Missa ante annos centum edita ab Illyrico. Eam veterem Gallicanam non esse. Ritus Gallicani vestigia ex antiquis Scriptoribus. An idem fuerit Galliæ, & Hispaniæ mos in Diuinis officijs. Coniecturæ & exempla veteris Missæ Gallicanæ?

IMplicatum hærere me fateor in hac disquisitione, in qua suscepti operis ratio exigit, vt de Missa ante Pipinum, & Carolum Magnum in Gallijs vsitata, eiusque ritibus agam: cum enim tot seculorum decursu eorum memoria interierit, nemo non videt quam difficile futurum sit è ruderibus antiquitatis veluti è tumulis sepultos eruere, & ad lucem reuocare. Conabor tamen, Dei gratia aspirante, quæ & qualis ea Missa fuerit ex quibusdam vestigijs, quæ in veterum scriptorum monumentis supersunt, indagare; & cum quorumdam hac de re coniecturas examinauero, meas proponam, liberumque iudicium de vtrisque lectori relinquam. Vt autem certa ab incertis ante omnia secernam, hoc tanquam exploratissimum suppono, veteres ritus in Gallicanis ecclesijs abrogatos, & Romanos introductos fuisse iussu pijssimorum Regum Pipini & Caroli Magni ante annos ferè nongentos. Cuius rei luculentum testimonium præbet idem Carolus in Tractatu de sacris Imaginibus contra synodum Græcorum, quem à diuersis auctoribus compositum, vt docet Baronius anno 794. Religiosissimus Princeps Adriano Papæ examinandum misit. Nam lib. 1. cap. 6. postquam dixit Ecclesiam Gallicanam nunquam à Romana recessisse, ait: *Quæ dum à primis fidei temporibus cum ea perstaret in religionis sacra vnione, & ab ea paulò distaret, quod tamen contra fidem non est, in officiorum celebratione, venerandæ memoriæ genitoris nostri Illustrissimi atque Excellentissimi viri Pipini Regis curâ & industriâ, siue aduentu in Gallias Reuerendissimi & Sanctissimi viri Stephani Romanæ Vrbis Antistitis, est ei etiam in psallendi ordine copulata, vt non esset dispar ordo psallendi, quibus erat compar ardor credendi, & quæ vnita erant vnius sanctæ legis sacra lectione, essent etiam vnita vnius modulationis veneranda traditione, nec seiungeret officiorum varia celebratio, quas coniunxerat vnica fidei pia deuotio. Quod quidem & Nos collato nobis à Deo Italiæ regno fecimus, sanctæ Romanæ Ecclesiæ fastigium sublimare cupientes,* I.

pientes, & Reuerendissimi Papæ Adriani salutaribus exhortationibus parere nitentes, scilicet vt plures illius partis ecclesiæ, quæ quondam Apostolicæ sedis traditionem in psallendo suscipere recusabant, nunc eam cum omni diligentia amplectantur, & cui adhæserant fidei munere, adhæreant quoque psallendi ordine. Quod non solum omnium Galliarum Prouinciæ, & Germania, siue Italia; sed etiam Saxones & quædam Aquilonaris plagæ gentes per Nos, Deo annuente, ad vera fidei rudimenta conuersæ, facere noscuntur. Idem Carolus in præfatione Homiliarum totius anni, quas eius iussu Alcuinus collegit, Pipinum ait genitorem suum totas Galliarum ecclesias Romanæ traditionis cantibus decorasse. Extant de hac cura Pipini & Caroli in propagandis Romanis ritibus aliquot epistolæ Summorum Pontificum inter eas, quas ipse Carolus collegisse dicitur, edid itque Gretzerus, nempè 25. Pauli Papæ ad Pipinum, in qua scribit se ei misisse Antiphonale & Responsale: & ex 43. eiusdem Pauli constat, quanta solicitudine optimus Rex satageret, vt Religiosi sui regni bene instructi essent in cantu Romano. Ibidem Epist. 82. Adrianus Papa Carolo scribit se illi misisse Sacramentarium S. Gregorij, quod petierat. Et *Lib. 5. Capitularium cap. 219.* sancitum est, vt vnusquisque Presbyter Missam celebret ordine Romano. Possem & alia ex historicis illorum temporum testimonia afferre, sed illis in re aperta opus non est. His igitur prætermissis ad rem propositam accedendum est.

II. Matthias Flaccus Illyricus Centuriatorum Magdeburgensium ac rigidorum Lutheranorum Princeps, Missam Latinam in antiquo codice M. S. repertam typis mandauit Argentinæ anno 1557. eique hunc titulum præfixit, *Missa Latina, quæ olim ante Romanam circa septingentesimum Domini annum in vsu fuit, bona fide ex vetusto authenticoque Codice descripta.* Et in Epistola præliminari ad Principem Palatinum Rheni opinari se ait eam in vsu fuisse in Occidente, præsertim in Gallia, & in Germania, *antequam Romana* Missandi *ratio vbique recepta est.* Desunt in ea Introitus, Collectæ, Epistola, Graduale, Euangelium, Offertorium, Præfatio, Postcommunio, & quædam alia, quæ generaliter tantùm sine vlla speciali assignatione nominantur; quia dierum festorumque varietas diuersos exigit Introitus, diuersas Orationes, Epistolas, & reliqua, quę singulis Missis peculiaria sunt. Ex quo destruitur falsa Illyrici opinatio existimantis vnicam olim fuisse Missę celebrandę rationem absque vllo discrimine temporum & festiuitatum. Huius autem Missę euulgatione credidit vir improbus se plurimum detrimenti Catholicę Ecclesiæ allaturum, ac si illa antiquos sacrificij ritus perperã innouasset; sed excœcauit illum malitia sua, nam è contrario Orthodoxæ fidei dogmata, receptique Ecclesię ritus ex ea passim confirmantur, Sanctorum scilicet, & B. Virginis inuocatio, realis præsentia Christi in Eucharistia, confessio auricularis, oratio pro viuis & defunctis, & alia eiusdem generis multa. Quod cum Lutheri asseclæ statim animaduertissent, omnia edita exemplaria quot-

quot

quot reperire potuerũt, in vnum congesta igne protinus concremarunt: & hinc factum est, vt codex ille rarissimus sit, quem nec Cassander, nec Pamelius viderunt, licèt eo tempore vixerint, & in perquirendis libris ad sacros ritus pertinentibus diligentissimi fuerint. Vidit tamen Menardus, qui eam Missam examinat, & eum alterâ simili à se edita confert in notis ad librum Sacramentornm S. Gregorij *pag. 380. & sequentibus*. Vidit Guillelmus Duperatius, qui eius synopsim refert in Tractatu de iuribus & antiquitatibus capellæ Regis Galliarum *lib. 2. cap. 13. à pag. 561. & deinceps*. Hanc ego Romæ & alibi diu, sed frustra, quæsitam reperi tandem Viennæ in instructissima Imperatoris Bibliotheca studio ac diligentia cantoris celeberrimi Caroli Veterani, qui eam transcripsit ex edito Codice, quem ipsi libentissimè communicauit V. Cl. eiusdem Bibliothecæ præfectus Petrus Lambecius. Incidit postea in manus meas eruditum opus Annalium Ecclesiasticorum Francorum auctore Carolo le Cointe, quibus inserta est *Tomó 2. anno 601. num. 20.* cum varijs notis & obseruationibus. Ne quid autem hîc desit, quod ad Missæ Latinæ illustrationem pertineat, eam in calce huius operis veluti appendicem recudi faciam, simul cum alterius similis Missæ fragmento nondum edito.

Porrò Guillelmus præcitatus, & eum sequutus Carolus, quamuis non ignorarent, quæ fides præstari posset hæretico peruicacissimo; alijs tamen studijs impediti ne rem accuratius perpenderent, ipsi asserenti sine teste, & ex mera suspicione omni fundamento destituta, illam esse Missam in Gallicanis ecclesijs vsitatam, antequàm Romanam recepissent, facilè crediderunt, idque nonnullis coniecturis stabilire conati sunt. Sed quam longè absit hæc Missa à veteri Gallicana, & quam falsum de ipsa ac præposterum iudicium tulerit Illyricus hîc primitus ostendam; mox meas de vera Gallicana Missa coniecturas proponam, peritorumque ac eruditorum hominum, quibus Gallia abundat, censuræ subijciam. Quæro autem primo loco, vnde sciat Illyricus Missam quam edidit regnum Pipini antecessisse, aut quo teste, quoue argumento id probet. An Pythagoricum illud obtrudet, *Ipse dixit*? At ego didici nulli mortalium credere, nisi dicti sui rationem reddat. Credo potiùs viro sapientissimo Hugoni Menardo, qui loco citato haud contemnendis rationibus demõstrat non tantæ esse antiquitatis, quantam illi sectarius affinxit, sed duobus aut tribus seculis posteriorem. Quis etiam illum docuit Romanâ antiquiorem & ab ea diuersam esse? Clausis enim vel in totum Homericis oculis liquet, vt phrasim Tertulliani vsurpem, eam meram ac puram Missam Romanam esse diuersis orationibus interpolatam. Notauit hoc Georgius Vvicellius Lutheri primùm discipulus, postea catholicus in defensione Liturgiæ Ecclesiasticæ, statim ac in eam oculos fixit. *Edidit*, inquit, *Illyricus repertam Missam Latinam non triumphans tamen de thesauro tanto aduersus Catholicos, cum vel cæcutienti homini appareat totum il-* III.

lud quod edidit, contra Lutheri, Caluinique sectas edidisse, sed & nobis Catholicis rem longè gratissimam fecisse. Quid enim ibi nisi Missam Latinam, quæ hodie in vsu generali est, insciens imprudensque defendit? Tantum abest, vt suo sectæque more oppugnet. Locupletior est illa quidem, plusque precum continet, sed omnino tamen eadem est cum vsitata; cuius etiam dicta factaque omnia passim sequitur, vt diuersam esse confirmare nemo audeat. Hæc Vuicellij verba refert & laudat Carolus le Cointe anno supra notato num. 21. Eidemque consentit agnoscens hanc esse puram putam Missam Romanam, quæ hodie in vsu est, licet plures insertæ sint ei orationes. Ait nihilominus hanc Missam his precationibus auctam Gallicanam fuisse: ac si Gallicanæ ecclesiæ tunc relictis proprijs ritibus ordinem Romanum iussu Pipini suscepisse censeantur, cum reiectis precationibus Missæ Illyrici adiunctis puram Missam Romanam frequentare cœperunt, quod sanè absurdum foret. Sicut enim homo nudus, & idem diuersis indutus vestibus, vnus & idem homo est; ita Missa Romana semper Romana est, etiam si plures eidem orationes immisceantur. Deinde Illyrici Missa nullam habet similitudinem aut conuenientiam cum his quæ de Missa veteri Gallicana mox citandi auctores tradiderunt. Aiunt enim in Gallicanis Missis Martyrum passiones descriptas fuisse, cuius rei in Missa Illyrici ne minimum quidem vestigium extat. Aiunt antiquum ordinem Missarum diuersum prorsus fuisse ab vsu Romanæ Ecclesiæ, at Missa Illyrici à Romana non differt, imò eadem est, sed interpolata. Denique obseruo nullam huius Missæ Illyricianæ apud antiquos Patres & ecclesiasticos scriptores mentionem reperiri; nullam eius in Concilijs siue in Decretis summorum Pontificum approbationem extare: ex quo conficitur priuatâ alicuius Episcopi institutione Missæ communi & Romanæ tot orationes superadditas, vt ijs recitandis Sacerdos occuparetur, cum Missam solemniter decantabat, eo præsertim tempore, quo Introitum, Graduale, Symbolum, & cætera huiusmodi Chorus modulatur. Idem prorsus dicendum de duabus similibus Missis, quas ex antiquis codicibus Hugo Menardus edidit in Appendice ad librum Sacramentorum S. Gregorij, eas nimirum peculiari deuotione ab aliquo Episcopo institutas: Tantum abest vt olim toti Galliæ communes fuerunt. Cumque in illis regionibus tot Concilia habita sint, tot viri doctrina & ecclesiastica eruditione præstantissimi floruerint, quorum etiam nunc scripta leguntur, nulla tamen harum Liturgicarum precationum vel tenuis vmbra in illis apparet, quod certè magni momenti est ad Illyrici commentum explodendum de ipsius Missa communiter in Gallijs vsurpata.

IV. Accedit aliud argumentum ad falsam Illyrici persuasionem euertendam, quod alia quædam Missa eodem modo interpolata reperitur ad vsum alicuius ecclesiæ Romanæ Diœceseos, quam opportunè mihi videre contigit, dum Illyricianam euoluerem. Ea extat in Codice M. S. Bibliothecæ Eminentissimi Cardinalis Chisij num. 1521. charactere

Lon-

Longobardico, cui desunt quædam folia in principio, & multò plura in fine. Continet primò aspirationes ad Deum ex psalmis artificiosè contextas, & alias orationes ac Litanias: secundò ordinem Missæ vsque ad Euangelium dumtaxat, nam reliqua vel ab iniqua manu auulsa, vel hominum incuria desunt, magno ecclesiasticæ eruditionis detrimento. Hoc fragmentum hactenus ineditum, ne prorsus intereat, publici iuris faciam in fine huius Tractatus post Missam Illyrici, cui ferè in omnibus cōsonat, quamuis orationes superadditæ sæpe dissimiles sint. Hæc autem nullo modo spectabat ad Galliam, nam vtitur versione Psalmorum Italica, quæ diu in vsu fuit non solum in Vrbe, sed & in omnibus Ecclesijs suburbicarijs, ac etiam in alijs regionibus, excepta Gallia quæ versionem à S. Hieronymo emendaram statim recepit, atque ideò Versio Gallicana dicta est. Cum igitur Missa Romana multis superadditis orationibus ad instar eius quam Illyricus veterem Gallicanam fuisse dixit, in Italia quoque vsitata, atque alijs ecclesijs communis fuerit, hinc satis perspicuè infertur non fuisse eum ritum specialem alicuius regni aut prouinciæ; sed vni tantùm vel aliquot ecclesijs priuatâ proprij Episcopi auctoritate absque vlla synodorum, vel Apostolicæ Sedis approbatione tributum. In Missali item M. S. Bibliothecæ Vaticanæ num. 3807. proponitur oratio *Summe Sacerdos* pro celebrantis arbitrio recitanda, dum in Choro *Kyrie* vel *Gloria* cantatur. Eadem præscribitur in Missali Hispalensis Ecclesiæ & ordinis Prædicatorum. Ex quibus omnibus & ex duabus Missis editis à Menardo id quoque deducitur, quod prædictę interpolationes in solis Missis solemnibus locum habebāt, vt tam Sacerdos quam Ministri, psallente Choro, ijs vel ex integro vel ex parte recitandis occuparentur. Ex silentio autem veterum scriptorum, qui nullam harum Missarum mentionem faciunt, & ex raritate codicum in quibus repertæ sunt, non improbabiliter conijcio, vel ab ecclesijs, quibus traditæ erant, non fuisse receptas; vel statim cum suis auctoribus interijsse. Abhorrent enim plerique à prolixitate; & qui religiosiores sunt ægrè nouitatibus consentiunt; nec orationes in publicis ecclesiæ functionibus facilè admittunt, nisi fuerint iuxta decretum Mileuitani Concilij, aliasque Ecclesiasticas sanctiones synodali vel Apostolica auctoritate approbatæ. Missas huiusmodi cœpisse arbitror prope finem seculi decimi, siue initio vndecimi, vt de suis asserit Menardus, qui Illyricianam his antiquiorem non putat. Eiusdem æui, decimi nimirum seculi, est Codex Chisius, nam characterem Longobardicum, quo scriptus est, in fine eius seculi desijsse viri periti à me consulti asseuerant. Idem colligitur ex Sanctis, qui prima parte libelli in litanijs recensentur, nam cum omnes sancti Monachi singillatim inuocentur, non tamen illi qui circa annum millesimum & deinceps floruerunt. Notæ quoque musicales, quibus in Ordine Missæ prænotantur *Gloria in excelsis*, & *Dominus vobiscum*, illæ sunt, quæ in vsu erant ante Guidonem Aretinum. Hæc omnia, si rite perpendantur,

Illyrici commentum refellunt, qui sine probabili testimonio ausus est Missam à se repertam veteris Gallicanæ nomine publicare.

V. Restat nunc pars disquisitionis obscurior, quæ reuerâ, & qualis fuerit in Gallijs sacrificij offerendi ratio ante Pipinum vsitata. Et quia non licet in re tam graui aliquid proprio ingenio fingere, aut diuinare; euoluenda Antiquorum monumenta sunt, & solerter inuestigandum, an saltem eius vestigia alicubi reperiantur, vt ex ijs, quantum fieri poterit, de toto corpore, quod interijt, iudicium ferre possimus. Occurrit autem hæc indaganti primus omnium Hilduinus, qui in epistola ad Ludouicum Pium, quam suis Areopagiticis præfixit, postquam de vitâ S. Dionysij Scripta cuiusdam Visbij commemorauit, alterum testem profert antiquum ordinem Missæ Gallicanæ his verbis. *Cui adstipulari videntur antiquissimi, & nimia penè vetustate consumpti Missales libri continentes Missæ ordinem more Gallico, qui ab initio receptæ fidei vsu in hac Occidentali plaga est habitus, vsquequò tenorem, quo nunc vtitur, Romanum susceperit. In quibus voluminibus habentur duæ Missæ, quæ sic inter celebrandum ad prouocandam diuinæ miserationis clementiam, & corda populi ad deuotionis studium excitanda, tormenta Martyris sociorumque eius succinctè commemorant, sicut & reliquæ Missæ ibidem scriptæ aliorum Apostolorum vel Martyrum, quorum passiones habentur, notissimè decantant.* Hæc Hilduinus, ex quo habemus primam notam Missæ Gallicanæ, quod eius scilicet orationes sanctorum Martyrum passiones strictim complecterentur. Alteram suppeditat Carolus Caluus Imperator sic scribens in Epistola ad Clerum Rauennatem. *Vsque ad tempora abaui nostri Pipini Gallicana ecclesia aliter quàm Romana vel Mediolanensis ecclesia diuina celebrabant officia, sicut vidimus & audiuimus ab eis, qui ex partibus Toletanæ ecclesiæ ad nos venientes secundum morem ipsius ecclesiæ coram nobis sacra officia celebrarunt. Celebrata etiam sunt coram nobis Missarum officia more Hierosolymitano auctore Iacobo Apostolo, & more Constantinopolitano auctore Basilio: sed nos sequendam ducimus Romanam Ecclesiam in Missarum celebratione.* Hæc altera nota est, quod Missa Gallicana eadem esset ac Toletana, quandoquidem Carolus, vt eius discrimen à Romana oculis & auribus perciperet, more Toletano iussit coram se celebrari. Huc etiam spectat Berno Augiensis Abbas, qui cap. 2. ait, *In nostri Monasterij Archiuo habetur Missalis longè aliter ordinatus, quam Romanæ Ecclesiæ se habeat vsus.* Loquitur autem ibi de diuersitate veteris Missæ Gallorum & Hispanorum à Romana. Cum igitur ex testimonio Hilduini Abbatis hoc Missæ Gallicanæ peculiare fuerit, quod eius orationibus Martyrum passiones insertæ essent: cum Carolus Rex testetur se ab ecclesia Toletana adsciuisse Presbyteros, qui prisco & dudum in Gallijs abolito ritu coram se sacrificium offerrent: hinc manifestè deducitur veterem Missam Gallicanam ei similem fuisse, quæ Toleti & per vniuersam Hispaniam atque etiam in Gallia Narbonensi Gothorum regno subdita agebatur, eo ritu qui Mozarabicus nuncupatur, de quo

quo Capite superiori actum est; eo siquidem ritu sanctorum gesta & passiones in præfationibus, & alijs liturgicis precibus commemorantur, eique soli conuenit esse prorsus diuersum à Romano, vt de suo Missali asseruit Berno Abbas. Accedit huic sententiæ, seu mauis coniecturæ, robur ex Gregorio Turonensi, in cuius historia quædã Missæ Gothicæ vestigia in ecclesijs Gallicanis eo viuente celebratæ mihi deprehendere visus sum. Nam *lib. 4. cap. 16.* lectam primò ad Missam ait Prophetiam, tum Lectionem ex Apostolo, demum Euangelium: agit autem de S. Tetrico Episcopo Lingonensi. Et lib. 8. cap. 7. *Aduenient e*, inquit, *die Dominico Rex ecclesiam ad spectanda Missarum solemnia petit, fratres verò consacerdotesque qui aderant, locum Palladio Episcopo ad agenda festa præbuerunt. Quo incipiente Prophetiam, Rex interrogat quis esset.* Libro item 7. cap. 8. meminit silentij indicti in Missa, quod proprium est Missę Mozarabicæ, sicut & legere in singulis Missis Prophetiam ante Epistolam. Cæsarius quoque Arelatensis hom. 12. Lectiones Propheticas, Apostolicas, & Euangelicas recitatas in Missa commemorat. Poterunt & alia huiusmodi vestigia in rerum Gallicarum scriptoribus fortassis reperiri, si quis eos attentiùs euoluat; sed mihi tantum otij non est.

Cæterum non absurdam neque incredibilem esse hanc sententiam de VI.
vtriusque Missæ Gallicanæ & Hispanicæ similitudine, præter ea quæ dicta sunt, alia etiam persuadent. Dum enim vetustos Codices ad propositum mihi scopum pertinentes in celebrioribus Bibliothecis perquiro, factum est Dei nutu vt duos antiquissimos repererim, quorum seriem, stylum, characterem, singulasque Missas in eis contentas sedulò consideranti venit protinus in mentem, vtrumque esse vetus Missale Gallicanum, quia & illis adamussim conueniunt, quæ Hilduinus tribuit Gallicis Missalibus à se visis; & priscis ritibus consonant Ecclesiæ Toletanæ, ex qua Carolus Caluus sacerdotes adsciuit, vt antiquum Galliæ morem ab ipsis celebrantibus disceret. Vtrumque autem cum ipso Gothico, seu Mozarabico à Cardinali Ximenio edito conferens, inueni ordinem & methodum Missæ eumdem esse, orationes verò diuersas. Vnus ex his codicibus extat in Bibliotheca Serenissimæ Suecorum Reginæ ante annos nongentos scriptus, vt periti censent, literis quadratis & maiusculis, signatus num. 626. quem olim fuisse aiunt amplissimi viri Petauij Senatoris Parisiensis, emptum verò à Regina post eius decessum. Desunt ei aliquot folia in principio, & in fine. Initio præfixus hic titulus est manu recentiori, *Missale Gothicum*; & ex eo quædam liturgicæ precationes excerptæ sunt, & tomo VI. Bibliothecæ veterum Patrum editionis nouissimæ Parisiensis insertæ pag. 155. Alter est Bibliothecæ Vaticanæ Palatinæ eiusdem ferè antiquitatis, cui imperitus Antiquarius manu quoque recentiori Missæ Romanæ titulum inscripsit, cum ab ea plurimum distet. In Codice Reginæ, quo diu vti licuit benignitate V. Cl. Benedicti Mellini eius Bibliothecæ præfecti, est Missa propria S. Martini

Tuto-

Turonensis Episcopi, tributo ei nomine Patris nostri; ex quo suspicor hoc Missale vel Turonensis, vel alterius Gallicanæ ecclesiæ fuisse huic Sancto specialiter dedicatæ; nam in Missali Mozarabico extat quidem de eo Missa propria, sed sine additione *Patris nostri*. Vt autem appareat vtriusque Missæ discrimen, aliquot eius orationes hîc transcribam primùm quidem ex Codice Reginæ, quem Gallicanum vocabo, deinde ex Mozarabico.

Collecta de S. Martino ex Missali Gallicano.

SVmmi Sacerdotis tui Patris nostri Martini Episcopi hodie depositionem celebrantibus tribue nobis Domine, vt sicut commemorationem eius deuotissimè colimus, ita & opus fideliter imitemur.

Eadem ex Mozarabico.

IEsus Deus noster & Domine, qui inlustrem meritis Martinum Confessorem atque Pontificem ita fecisti sapientiam custodire, vt in gloria mereretur & iucunditate consistere: da nobis verę sapientię intellectum, & sanctæ operationis studium, vt pauperibus prærogantes substantiam, facinorum nostrorum euadamus vindictam.

Oratio post nomina ex Gallicano.

AVditis nominibus offerētium, Fratres Carissimi, omnipotentis Dei inenarrabilem misericordiam supplices postulamus, vt nomina nostra, qui in hunc celeberrimum diem in honorem sancti Antistitis sui Martini offerimus, benedicere & sanctificare ipso suffragante dignetur: & quod illi hodie collatum est ad gloriam, nobis quoque proficiat ad salutem.

Eadem ex Mozarabico.

DEus qui mirabilis es in Sanctis tuis, cuius cultui deputatur, quicquid amicis tuis honoris impenditur; intenta oratione te poscimus, vt hunc diem quem sancti, & incomparabilis viri Martini inlustrauit excessus, prosperum nobis & posteris in rebus actionum propitiatus indulgeas. Tribuasque vt cuius veneratores sumus, imitatores effici mereamur. Hunc etiam virum, quem Cœlicolis admirandum, Martyribus adgregatum ætatis nostræ tempora protulerunt, iubeas auxilium nostris ferre temporibus. Dubium enim non est, quod sit Martyr in cœlo, qui fuit Confessor in seculo. Cum sciatur non Martino martyrium, sed martyrio defuisse Martinum. Oramus Domine, vt qui tantum potuit tuis æquari virtutibus, vt vitam mortuis redderet, dignetur etiam defun-

defunctorum spiritus consolari, ac viuentes in tribulatione defendere, qui potens fuit mortuos suscitare.

Oratio Ad pacem *ex Gallicano*.

INclina Domine aurem tuam ad preces familiæ tuæ, & da pacem, quam permanere iugiter præcepisti. Illud etiam specialiter præstare digneris, vt parem charitatem teneamus, quam Pontifex tuus Martinus in hoc seculo, te opitulante, meruit obtinere.

Eadem ex Mozarabico.

MVltis coram te Deus Pater exultantes in laudibus Confessoris tui Martini hodierna die obitus memoriam facimus, doctrinam recolimus, operum memoramus. Qui licet totum vitæ suæ cursum gloriosa decorauerit pace, finem tamen ineffabili charitatis bono reddidit & probabilem & inlustrem. Cum vicinum sui cernens terminum finis, pacem inter se discordantibus restituit Clericis. Quo ad æternam continuò vocatus hæreditatem, exemplo Domini tenendam suis pacem discipulis commendaret. Huius ergo viri suffragijs pelle à nobis Deus quicquid diuidit vnitatem, & dona, vt eidem consortes simus in proemio, cuius hic dilectionis edocemur exemplo.

Inlatio, siue Præfatio ex Gallicano.

DIgnum & iustum est nos te Domine Deus noster in laudibus S. Martini honorare, qui sancti spiritus tui dono succensus, ita in ipso tyrocinio fidei perfectus, vt Christum texisset in paupere, & vestem quam egenus acceperat mundi Dominus induisset. O felix largitas, qua Diuinitas operitur. O clamidis gloriosa diuisio, quæ militem texit & regem. Inæstimabile donum est, quod vestire Dominum meruit Deitatis. Dignè huic confessioni tuæ proemium commisisti: dignè Arianorum non subiacuit feritati: dignè tanto amore Martinus persecutoris tormenta non timuit, securus quia tanta erat gloriatio passionis, vt per quantitatem vestis exiguæ & vestire Dominum meruit, & videre. O animi imitanda benignitas. O virtutum veneranda potentia. Sic egit suscepti pontificatus officium, vt per formam probabilis vitæ obseruantiam exegerit disciplinæ. Sic Apostolica virtute sperantibus contulit medicinam, vt alios supplicationibus, alios visu saluaret. Hæc tua Domine veneranda potentia, cui cum lingua non supplet meritis exorare, operibus S. Martini te opitulante mereamur imitari. Per Christum Dominum nostrum.

Eadem

Eadem ex Mozarabico.

DIgnum & iuſtum eſt nos tibi gratias agere, Domine Sancte, Pater æterne, Omnipotens Deus, in depoſitione anniuerſariæ commemorationis S. Martini epiſcopi, & confeſſoris tui. Quem pro pietate tua, & ſeruitute ſua, tam beatum labore, quàm munere inter Sanctorum omnium florentiſſimas legiones, ac feliciſſimos Martyrum choros, & inluſtres eminentium Seniorum cathedras dextri ordinis locum tenere confidimus. Quia bona arbor bonos fructus facit, & bonus homo de bono theſauro cordis ſui bona profert. Cumque in eodem Euangelio ipſe docuerit, ex fructibus eorum cognoſcetis eos: hunc ergo inter iuſtos iuſtè numerandum teſtantur facta per ſeculum, ſigna poſt tranſitum, opera dum vixit, mirabilia poſt receſſum. Cum præſertim ad vnum ſanctitatis culmen diuerſus mittat aſcenſus, non vna eſt virtutum via, quæ gloriæ tuæ ducit ad regnum. Quid enim minus eſt crucem ferre per tempora, quàm mortem ſubire per vulnera? Quid inferius eſt mundum vincere, quàm gladium non timere? Cum plus luctaminis habeat diuturnitas crucifixi, quam celeritas interempti. Quid ſupereminet affectus martyrij conſummatus, quam diutius cuſtoditus? Non diſtat propter te mortificatus à mortuo, cum in vtroque ſit glorioſum & abuti velle quod placeat. Pugnam ſuſtinere ſine defectu, an coronam rapere ſine metu? Propoſitum non mutare ſub ſpatio, an implere deſiderium ſub momento? Par eſt vt credimus inlecebris non cedere per dolorem, vbi æqualis in dilectione animus. Percuſſor deeſt fidei, non confeſſor. Voluit triumphare dum militat, qui militare non deſtitit dum conſummat. Inter carnales pugnas & ſpiritales inſidias laborofius eſt hoſtem occultum ſuperare, quàm publicum. Quia non ſit leuius ſperare ſemper quem caueas, quàm non formidare quem videas. Iugiter in procinctu prouidere cautelam, quàm fortiter in congreſſu ſeruare conſtantiam. Non intereſt in anguſtia viuere ſeruitutis, aut in pœna deuincere feriendum. Quotidie declinare quod decipiat, aut cum compendio ambire quod finiat. Poſtremò in agone Martyrum & extruendam fidem, hoc ſemper proponitur quod horreat; hic etiam quod delectat. Ibi tormenta terrori, hîc etiam blandimenta diſcrimini. Ibi homo nititur expugnare per amara, hic diabolus inlaqueare per dulcia. Ibi mors ſecuritatem præſtat, hic ſecuritas mortem facit: ibi alienæ impietas, hic propriæ naturæ mobilitas inimica eſt. Sed in his omnibus nihil ſibi ſine adiutorio tuo arroget humana fragilitas. Tuis muneribus debet vnuſquiſque deputare quod vicit, qui tuis viribus portauit vterque quod pertulit. Horum tu verus arbitror Deus, quos propter nos ſupplices quæſumus, vt ſicut illi tibi accepti, ita nos illis mereamur eſſe ſuſcepti. De quibus hoc nobis ſufficit credere quod vna amoris tui causâ per diuerſa merita, diſcreto vel ſine vel tempore, feliciter afflicti, veraciter probati, potenter præditi,

diti,

diti, clementer assumpti, & æqualiter sint beati. Cui meritò omnes Angeli & Archangeli non cessant clamare quotidie, ita dicentes. *Sanctus, Sanctus*, &c.

Ex his in exemplum adductis palam fit vtramque Missam eodem, vt dixi, tenore procedere, licet orationes diuersæ sint. Sunt autem in his quædam obscura in quibus hæret sensus, vitio procul dubio scriptoris, sed ego apographum fideliter expressi, venerandam reueritus antiquitatem. Vt verò magis appareat quis & qualis sit tenor Missæ, quam Gallicanam puto, operæ pretium duxi ex eodem Missali M. S. Reginæ integram Missam S. Stephani Protomartyris hoc loco in publicum proferre, in qua desunt Antiphonæ, Epistola, Euangelia, & alia huiusmodi quæ in distincto Codice contineri solent. Desunt quoque ea omnia, quæ omnibus Missis communia sunt. Si quis eam conferat cum Mozarabica edita à Ximenio, inueniet orationes diuersas esse, sicut vidimus supra in Missa S. Martini, sed forma eadem est.

Ordo Missæ in Natali S. Stephani Protomartyris. VII.

Præfatio.

Hac præfatione carent Missæ Mozorabicæ.

VEnerabilem atque sublimem beatissimi Protomartyris Stephani passionem hodie celebrantes, Dominum Martyrum Fratres carissimi deprecemur, vt sicut illi contemplatione meritorum suorum coronam dare dignatus est, nobis quoque plenissimam misericordiam ipsius precibus flexus in omnibus largiatur. Per Dominum nostrum.

Collectio sequitur.

DEus qui S. Stephano Martyri tuo & principatum in ministerio, & principem in martyrio contulisti, dum nobis sancti diei huius festiuitatem pro eius vel commemoratione vel passione donasti; exaudi quæsumus supplices familiæ tuæ preces, nobis eius peculiare præsidium tribue, cuius pro inimicis ac peccatoribus preces pijssimus acceptasti. Tribue etiam vt pro nobis intercessor existat, qui pro suis persecutoribus supplicauit. Per Dominum nostrum Iesum Christum filium tuum, qui tecum beatus viuit.

Collectio post nomina.

OMnipotens sempiterne Deus, qui Sanctorum virtute multiplici Ecclesiæ tuæ sacrum corpus exornans, primitias Martyrum glorio-

si Leuitæ tui Stephani sanguine dedicasti: da nobis diem natalis eius honore præcipuo celebrare, quia non diffidimus eum fidelibus tuis posse suffragari, qui Dominicæ charitatis imitator, etiam pro suis persecutoribus supplicauit. Tribue quæsumus per interuentum ipsius, vt viuentes salutem, defuncti requiem consequantur æternam.

Collectio ad Pacem.

DEus charitatis indultor, Deus indulgentiæ munerator, qui S. Martyri tuo Stephano in passione largitus es, vt imbrem lapidum clementer exciperet, & pro lapidantibus supplicaret; pietatem tuam Domine subnixis precibus exoramus, vt dum Martyris tui passionem recolimus, per intercessionem ipsius, pacis securitatem, & peccatorum nostrorum veniam consequi mereamur.

Contestatio Missæ.

DIgnum & iustum est, æquum & iustum est te laudare, teque benedicere, tibi gratias agere omnipotens sempiterne Deus. Qui gloriaris in conuentu sanctorum tuorum, quos ante Mundi constitutionem prælectos spiritali in cœlestibus benedictione signasti: quosque vnigenito tuo per assumptionem carnis & crucis redemptionem sociasti: in quibus spiritum tuum sanctum regnare fecisti, per quem ad felicis martyrij gloriam pietatis tuæ fauore venerunt. Dignè igitur tibi Domine virtutum festa solemnitas agitur, tibi hæc dies sacrata celebratur, quam B. Stephani primi Martyris tui sanguis in tuæ veritatis testimonium profusus magnificum nominis tui honore signauit. Hic est enim illius nominis primus confessor, quod est supra omne nomen, in quo vnicum salutis nostræ præsidium, Pater æterne, posuisti. Hic in ecclesia tua quam splendidum ad cunctorum animos confirmandos vnicæ laudis præcessit exemplum. Hic post passionem Domini nostri Iesu Christi victoriæ palmam primus inuasit. Hic vt Leuitico ministerio per spiritum sanctum ab Apostolis consecratus est, niueo candore confestim emicuit, martyrij cruore purpureus. O benedictum Abrahæ semen, Apostolicæ doctrinæ & dominicæ crucis prior omnium factus imitator & testis. Meritò cœlos apertos vidit, & Iesum stantem ad dexteram Dei. Dignè igitur ac iustè talem sub tui nominis confessione laudamus, Omnipotens Deus, quem ad tantam gloriam vocare dignatus es: suffragia eius nobis pro tua pietate concede. Talis pro hac plebe precetur, qualem illum post trophœa venientem exultans Christus excepit. Illi pro nobis oculi sublimentur, qui adhuc in hoc mortis corpore constituti stantem ad dexteram Patris Filium Dei in ipsa passionis hora viderunt. Ille pro nobis obtineat, qui pro persecutoribus suis, dum lapidaretur, orabat ad te San-

sancte Deus, Pater omnipotens. Per Dominum nostrum Iesum Christum filium tuum, qui pro peccatis nostris nasci carne per Virginem, & pati dignatus est mortem, vt Martyres suos suo pati doceret exemplo. Cui meritò omnes Angeli atque Archangeli sine cessatione proclamant dicentes. *Sanctus, Sanctus,* &c.

Collectio post Sanctus.

VErè sanctus, verè benedictus Dominus noster Iesus Christus vnigenitus tuus, qui Martyrem suum Stephanum cœlestis aulæ Collegio numerauit, qui corporis nostri infirmitatem suscepit, priusquam pium sanguinem pro humana salute funderet, mysterium sacræ solemnitatis instituit. Ipse enim pridie quam pateretur, accepit panem &c.

Hic sequitur consecratio.

Post Mysterium.

HOc ergo facimus Domine, hæc præcepta seruamus; & sacri corporis passionem sacris solemnibus prædicamus. Quæsumus Omnipotens Deus, vt sicut veritatem nunc sacramenti cœlestis exequimur, ipsi veritati Dominici Corporis & Sanguinis hæreamus. Per Dominum.

Ante Orationem Dominicam.

GLoriosi Leuitæ exemplis, & beatissimi Martyris Stephani magisterijs instituti æterno Regi & Patri Deo precem, Fratres carissimi, cum omni humilitate fundamus, vt dato nobis fidei calore vel munere ad martyrij nos desiderium amoris sui igne succendat, eiusque imitatores efficiat, qui non solum pro sui gloria, verùm etiam pro exemplis eruditionis nostræ passionem sustinuit. Et cui conferre dignatus est in passione virtutem, intercedendi pro nobis tribuat facultatem. Et orationem, quam præcipere dignatus est, dicere sine cunctatione permittat. *Pater noster.*

Post orationem Dominicam.

LIberà nos à malo Omnipotens Deus, & tribue nobis supplicibus tuis tam promptum pro Christo tuo ad patiendum animum, vt probemur non nos martyrio, sed nobis defuisse martyrium. Per eumdem Dominum nostrum.

Benedictio populi.

DEus qui tuos martyres ita vinxisti charitate, vt pro te etiam mori cuperent, ne perirent. Amen.

Et Beatum Stephanum in confessione ita succendisti fide, vt imbrem lapidum non timeret. Amen.

Exaudi precem familiæ tuæ, amatoris inter festa plaudentem. Amen.

Accedat ad te vox illa intercedens pro populo, quæ pro inimicis orabat in ipso martyrio. Amen.

Vt se obtinente, & te remunerante perueniat illuc plebs ad quæsita per gratiam, vbi te cœlis apertis ipse vidit in gloria. Amen.

Quod ipse prestare digneris, qui viuis & omnia regis in secula seculorum. Amen.

Collectio post Eucharistiam.

DEus perennis salus, beatitudo inæstimabilis, da quæsumus omnibus tuis, vt qui sancta & beata sumpserunt, & sancti iugiter ac beati esse mereantur. Quod ipse præstare digneris.

Consummatio Missæ.

GRatias agimus tibi Domine multiplicatis circa nos miserationibus tuis, qui & Filij tui natiuitate nos saluas, & Martyris Stephani deprecatione sustentas. Per. &c.

Explicit Missa S. Stephani,

VIII. Vt autem proposita à nobis de Missa Gallicana opinio seu coniectura & clarior euadat, & firmiùs stabiliatur, non ingratum lectori vel iniucundum fore existimaui, si ex alio antiquissimo Codice M. S. nempe ex Palatino Bibliothecæ Vaticanæ supra memorato aliam Missam adijcerem, quę omnino consonat cum superiori S. Stephani, eademque methodo ac eodem tenore procedit. Scriptus autem fuit Codex ab homine linguæ latinæ prorsus imperito, adeò enim miserè depratatus est, vt vix vlla linea legatur sine mendis. Verborum errores, vt *dilixi* pro *dilexi*, *antestes tuos* pro *antistes tuus*, *consequerit* pro *consequeretur*, & alios eiusdem generis passim occurrentes facilè emendaui: vbi autem sensus nutat, nec verba cohærent, nihil mutare volui, ne fortè perperam diuinando longiùs à scopo aberrarem. Lectoris peritioris erit fœdis vulneribus à rudi scriptore inflictis medicam manum adhibere. Porrò Missa de S. Germano est, cuius festiuitas, quamuis in Missali Mozarabico descripta sit, caret tamen Missâ propriâ, totumque officium in communi Confessorum Pontificum assignatur.

Mis-

Missa S. Germani.

Præfatio.

VEnerabilem diem atque sublimem, Fratres Carissimi, prompta deuotione celebremus, misericordiam Domini nostri suppliciter exorantes, vt Beatissimi Germani Antistitis, & Confessoris sui, cuius exempla miramur, & si æquari factis eius non possumus, saltem vestigia sequi, & fidem nobis contingat imitari.

Collectio.

GRatias tibi agimus Omnipotens Deus pro virtutibus Beatissimi Germani Antistitis tui, quas ei Pater omnipotens non immeritò tribuisti, quia te Apostolica confessione rebus omnibus plus amauit; discussit à se diuitias, vt paupertate spiritus cœlorum regna conscenderet: mansuetudinē tenuit, vt terram sui corporis spiritualiter possideret: lugere delectatus est in seculo, vt cœlestem consolationem ex muneris tui largitate perciperet: iustitiam esuriuit atque sitiuit, vt tuis saturaretur eloquijs: eleemosinam iugiter fecit, vt indesinenter non tantùm sibi, sed & cæteris pietatis tuæ misericordiam obtineret: puritatem cordis habuit, vt te videret: fidem seruauit, vt filijs tuis fraterna se participatione coniungeret. Per cuius interuentum precamur.

Desunt hic duæ lineæ abrasæ.

Post nomina.

AVditis nominibus offerentum indeficientem diuinam clementiam deprecemur, vt has oblationes plebis, quas in honorem Beatissimi Germani Antistitis & Confessoris offerimus (*deest aliquid*) Signatum diem hodiernæ solemnitatis celebremus cum inconcussa fidei libertate, quam ille constanti mente defendit, vt robur patientiæ eius —

Desunt hic etiam duæ lineæ abrasæ.

Oremus etiam & pro spiritibus carorum nostrorum; quorum idem Omnipotens Deus & numerum nouit & nomina, vt omnium memoriam faciat, omnium peccata dimittat. Per Dominum nostrum Iesum Christum.

Collectio ad pacem.

DEus pro cuius sacro nomine Beatus Germanus Antistes tuus desiderauit persecutionem *pati* propter iustitiam, vt & si martyrium non perferret, fide tamen pertenderet: nec timeret odijs hominum & maledictionibus subiacere, dummodo mercedem copiosam consequeretur

tur in cœlo, & ad illas beatitudines euangelicas perueniret; te per huius interuentum precamur, vt pacem quam te iubente dilexit in ſeculo, perpetualiter Eccleſiæ poſſidendam tribuas in futuro. Per Dominum noſtrum.

Conteſtatio Miſſæ.

DIgnum & iuſtum eſt, verè æquum & iuſtum eſt, nos tibi gratias agere, & pietati tuæ in honorem ſummi Sacerdotis tui Germani Epiſcopi & Confeſſoris laudes canere, vota perſoluere, eiuſque enarrare virtutes, quas ei Domine Pater Omnipotens non immeritò tribuiſti, quia te Apoſtolica confeſſione rebus omnibus plus amauit, &c. *Repetit ea quæ habentur ſupra in prima Collecta, tum ſubdit.* Dilexit te Domine ex toto corde, & ex tota mente, & ex tota anima ſua, & proximum ſuum tanquam ſeipſum; vt ſecundum quod in his duobus mandatis vniuerſa lex & Prophetæ pendebant, ad eas quas diximus euangelicas beatitudines perueniret. Et quia tu Domine Ieſu Chriſte Apoſtolis tuis dixeras, vt euntes per vniuerſum mundum vniuerſæ creaturæ euangelium prædicarent, & virtutes efficerent, hæc tuus deuotiſſimus Germanus Epiſcopus. . . . eorum veſtigia ſubſecutus per totas Gallias, Romæ, in Italia, in Britannia annis triginta corpore afflictus. . . . iugiter in tuo nomine prædicauit, hæreſes abſtulit, adduxit populum ad plenam & integram fidem, eiecit dæmones, mortuos ſuſcitauit, ægris reddidit priſtinam ſanitatem, impleuitque omnia ſigna, virtutes vtique adeptus. Sic cœpit vt creſceret: Sic pugnauit vt vinceret. Sic conſummauit, vt mortis tenebras præteriret. Martyrijs ſe coniungeret ſtola, eum centeſimum fructum perceperit, & vita hac peracta regnum inhabitarit æternum. Quod credentes Deus Pater Omnipotens ſupplices exoramus, vt in eius apud te patrocinijs & interceſſionibus pietati tuæ commendati nos in omnibus tuam miſericordiam conſequamur, Angelica te exultatione laudantes & dicentes. *Sanctus, Sanctus, Sanctus.*

Collectio poſt Sanctus.

BEnedictus planè qui venit in nomine Domini, benedictus Deus, Rex Iſraël; pax in terra, gloria in excelſis. Per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum Filium tuum, qui pridie quam pateretur.

Poſt Secreta.

DEſcendat, precamur Omnipotens Deus, ſuper hæc quæ tibi offerimus, Verbum tuum ſanctum: deſcendat inæſtimabilis gloriæ tuæ ſpiritus: deſcendat antiquæ indulgentiæ tuæ donum, vt fiat oblatio noſtra hoſtia ſpiritalis in odorem ſuauitatis accepta. Etiam nos famulos tuos per ſanguinem Chriſti tua manus dextera inuicta cuſtodiat.

Ante

Ante orationem Dominicam:

AGnosce Domine verba quæ præcepisti, ignosce præsumptioni quam imperasti: ignorantia est non nosse meritum, contumacia est non seruare mandatum, quo dicere iubemur, *Pater noster*, &c.

Post Orationem.

LIbera nos à malis omnibus, auctor bonorum Deus, ab omni tentatione, ab omni scandalo, ab omni opere tenebrarum; & constitue nos in omni bono, & da pacem in diebus nostris, auctor pacis & charitatis. Per Dominum nostrum.

Benedictio Populi deest.

Collectio post Eucharistiam.

SVmpsimus ex sacris altaribus Christi Domini ac Dei nostri corpus & sanguinem... credentes vnitatem beatæ Trinitatis. Oremus vt semper nobis fide plenis esurire detur ac sitire iustitiam, sicque opus eius confortati salutaris escæ gratia faciamus, vt non in iudicium, sed in remedium, sacramentum quod accepimus, habeamus. Per Dominum nostrum.

Collectio in fine Missæ.

CHriste Domine, qui & tuo vesci corpore, & tuum corpus effici vis Fideles, fac nobis in remissionem peccatorum esse quod sumpsimus: atque ita se animæ nostræ diuina alimonia per benedictionem tuam facta permisceat, vt caro spiritui subdita, & in consensum pacificum subiugata obtemperet, non repugnet, per Spiritum Sanctum, qui in vnitate Patris & Filij coæternus viuit & regnat in secula seculorum. Amen.

Hæ sunt Missæ, quas veluti Gallicanas è M. SS. Codicibus nunc primùm produxi, breuiores quidem quàm editæ in Mozarabico, sed eodem stylo, eodemque tenore contextæ. Sicut autem Basilius, & Chrysostomus, alijque Ecclesiæ Orientalis Antistites, quamuis haberent à senioribus suis sibi traditas Liturgias, proprijs tamen verbis sacrificium offerre maluerũt: ita credendum sanctos Episcopos, qui ritu in hoc & superiori Capite descripto vtebantur, eo retento in ordine ac veluti textura Missę, mutasse nihilominus orationes, vt & ipsi proprijs verbis Deum ad aram precarentur. A quibus primùm compositæ fuerunt, ignoramus; non est tamen dubitandum quin à viris & vitæ sanctimonia & fidei integritate conspicuis editæ sint, alioquin non fuissent ab Ecclesia receptæ. Nec cuiquam scrupulum ingerere debet quod in Missa Sancti Germani IX.

in

in oratione quæ *Post secreta* inscribitur, Sacerdos iam peracta consecratione orat, vt descendat Verbum in oblata, nam hæc oratio nihil habet alienum à fide, vt *Lib.II. Cap.XIII.* explicabo. Ioannes Morinus ecclesiasticæ antiquitatis sagacissimus indagator in Comment. de sacris Ordinationibus *parte 2. pag.* 261. antiquissimum Codicem se vidisse testatur scriptum in Gallia post annum 511. & ante annum 560. ad vsum, vt ipse purat, Ecclesiæ Pictauiensis, continentem Ordinem Romanum, in quo ter Regni Francorum, & sæpius sancti Hilarij mentio fit: quæ, si vera sunt, euidenter euincunt Romanos ritus initio seculi sexti in Gallia receptos fuisse. Sed quàm firmum sit Morini argumentum alijs examinandum relinquo: ego enim non dubito, quin leuissimæ coniecturæ testimonium præferri debeat omni exceptione maius tum Caroli Magni & Caroli Calui asserentium Ordinem Romanum curante Pipino in Gallicanis Ecclesijs introductum fuisse, cum antea proprio vterentur: tum Gregorij Magni, qui in epistola ad Augustinum Anglorum episcopum Gallicanos ritus à Romanis distinguit: tum aliorum Scriptorum, qui vnanimi consensu eidem veritati adstipulantur. Illum verò Codicem tantæ esse antiquitatis non credo, quantã illi Morinus tribuit. Nam nec satis intelligo, cur Regnum Francorum illis annis coarctet, qui à quingentesimo vndecimo vsque ad 560. elapsi sunt: nec Hilarij memoriam solius Pictauiensis ecclesiæ, aut solius Galliæ finibus circumscriptam fuisse arbitror, cum Romæ etiam & vbicunque Christus colitur celeberrima fuerit. Verum hæc & reliqua omnia, quæ in hoc Capite pertractaui peritorum censuræ lubens subijcio, paratus de sententia decedere, cum quis certiora protulerit.

CAP. XIII.

De varijs Missarum generibus. Quæ sit Missa publica & solemnis. Eandem generalem & legitimam dictam esse. Missam ab initio sic institutam, vt ei populus adesset, offerret, & communicaret. Missa publica cur vetita in Monasterijs. Missæ priuatæ & solitariæ discrimen. Origo solitariæ à Monachis. A quibus, & quando prohibita. An et quatenus nunc licita sit.

I. PLura Missarum genera, sicut & varios ritus supra recensitos, in vsu olim fuisse, atque etiam nunc esse manifestum est. Sunt enim Missæ solemnes & quotidianæ, publicæ & priuatæ, legitimæ & solitariæ, ge-

generales & peculiares, de tempore & de sanctis, feriales & votiuæ, pro viuis & pro defunctis. Est & Missa Præsanctificatorum, & alia quam siccam vocant, de quibus deinceps agendum erit.

Missa solemnis, quam hodie conuentualem, canonicam, capitularem, præcipuam, & maiorem vocamus, illa propriè dicitur, quæ cum cantu & solemni ceremoniarum apparatu, Ministris & Clero assistentibus, suorumque Ordinum munia exercentibus celebrari consueuit; cui pompæ addebant Antiqui frequentiam populi offerentis & communicantis. Publicæ nomen inde sortita est, quod publicè fiat in ecclesia, & priuatæ opponatur; quo sensu ait Anastasius in vita Agathonis Papæ Missam publicam latinè factam Constantinopoli: nonnulli tamen obscuri nominis scriptores hoc statuunt inter solemnem & publicam discrimen, quod illa cum cantu & pompa, hæc verò sine cantu & apparatu, sed in Ecclesia coram Fidelium multitudine, peragatur. A Valfrido Strabone in fine cap. 22. legitima nuncupatur, quod hæc potissimum Ecclesiastica lege instituta & comprobata sit. Ab Amalario generalis dicta est, qua denominatione interdum vtuntur antiqua Monachorum Ritualia, quia totus cœtus ei solet interesse. Vna igitur & eadem censeri debet, quæ à quibusdam solemnis, ab alijs publica, legitima, & generalis nominatur, quibus vocibus indiscriminatim vtemur pro ea, quæ solemniter, in publico cœtu, præscriptis ab ecclesia legitimis ritibus celebratur.

Et quidem ab initio sic Sacrificium principaliter institutum fuisse, vt II.
publicè ac solemniter fieret, clero, & populo astante, offerente, ac communicante, ipse tenor Missæ, & veteris Ecclesiæ praxis euincunt. Omnes enim orationes, atque ipsa Canonis verba in plurali numero, tanquam plurium nomine proferuntur. Hinc Sacerdos populum inuitat ad orationem dicens, *Oremus*: & cum eumdem salutat, ait, *Dominus vobiscum*. Tum moniti fideles vt corda erigant ad Deum, respondent, *Habemus ad Dominum*. Hinc etiam in Canone collectæ plebis nomine semper orat, vt cum dicit, *Supplices rogamus & petimus*: *Hanc oblationem cunctæ familiæ tuæ: offerimus præclaræ Maiestati tuæ: Vt quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filij tui corpus & sanguinem sumpserimus*: *Nobis quoque peccatoribus*, & alia huiusmodi multa, ex quibus liquet nihil aliud esse Missam, quam Sacerdotis & totius cœtus actionem; cui plures circumstetisse indicant illa verba, *& omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est & nota deuotio*, quæ aliò detorqueri non possunt. Ad communionem verò astantium ea spectant, quibus Sacerdos Deum precatur, fieri corpus & sanguinem Domini omnibus sumentibus in vitam æternam. & post communionem ait, *Quod ore sumpsimus pura mente capiamus: satiasti familiam tuam muneribus sacris*: suntque ferè omnes eiusdem tenoris orationes, quæ peractâ communione recitantur; quia nimirum illi, dumtaxat intererant Missæ, qui possent offerre & de Sacramento participare. Hinc Cyprianus *Serm. de Lapsis*, & Leo Papa *Serm. 4. de Quadrag.*

M populi

populi communicantis mentionem faciunt; & can. 10. Apostol. ac 2. Concilij Antiocheni sub Iulio I. decernitur vt omnes Fideles, qui ad ecclesiam conueniunt, communicent, recusantes ab ecclesia eijciantur & excommunicentur. *Sciendum est*, inquit Micrologus cap. 51. *quod soli communicantes diuinis mysterijs interesse consueuerunt, vnde & ante oblationem iuxta canones iubebantur exire catechumeni & pœnitentes, videlicet qui nondum se parauerant ad communicandum. Hoc quoque ipsa Sacramentorum innuit confectio, in qua Sacerdos non pro sola sua oblatione & communicatione, sed & aliorum, rogat, & maximè in Oratione post communionem pro solis communicantibus orare videtur. Nec propriè communio dici potest, nisi plures de eodem sacrificio participent.* Hæc fuit consuetudo primorum Fidelium, quam suo adhuc tempore Romæ viguisse S.Hieronymus *lib. adu. Iouinianum* testatur. Sed pristino populi feruore postea refrigescente, retenta est communio Cleri, quæ deinde redacta est ad communionem dumtaxat Diaconi, & Subdiaconi, vt fusiùs ostendemus, cum de ipsa communione sermo erit. De hac autem publica, siue solemni Liturgia pro temporum, seu regionum varietate varij quoque mores fuerunt. Iustinus *Apolog.*2. solo die Dominico conuentum tunc factum, & sacramentum præsentibus distributum, absentibus per Diaconos missum asserit. In Prato spirituali *cap.* 108. legimus sanctum quemdam Presbyterum ab Angelo eductum è carcere, vt die Dominico sacrificium offerret. Palladius in Vita Abbatis Arsisij scribit Sabbato solùm & Dominico die conuenisse in ecclesiam Monachos, qui erant in monte Nitriæ, ex more videlicet illius Prouinciæ. Socrates item *lib.* 5. *cap.* 21. die Dominico Sabbatum additum ait ab omnibus Ecclesijs, excepta Romana & Alexandrina. Pachomio Abbati mandatum ab Angelo, vt primo, & vltimo die hebdomadæ Monachi sub eo degentes ad diuinorum mysteriorum communionem accederent, refert *lib.*3.*cap.*13. Sozomenus. Quotidie demum Missa solemnis peragi cœpit, quod non vbique, sed alicubi suo tempore receptum testatur Augustinus *epist.*118. Plura de hac re infra Cap.XVIII.

III. Porrò hæc Missa publica dicta est, non à loco, quia olim in cryptis, abditisque ac remotissimis locis agebatur, sed à conuentu populi circumstantis, offerentis, & communicantis. Qua de causa Gregorius Magnus Castorio Ariminensi Episcopo scribens *lib.*4. *cap.*43. Missas publicas fieri in Monasterio vetat; *ne scilicet in seruorum Dei secessibus occasio præbeatur popularibus conuentibus, & simpliciores ex hoc animas plerumque, quod absit, in scandalum trahat; frequentior quoque introitus mulieribus arceatur.* Et *lib.*5. *ep.*46. Felicem Pisauri Episcopum reprehendit, quod in templo Monasterij à se constructi suam Cathedram collocasset, ibique publicas Missas egisset, iubetque Cathedram illicò auferre, nec deinceps ibidem Missas publicas celebrare. Idem *lib.* 7. *Indict.*1. *ep.*6. Episcopo Lunensi, & *Indict.*2. *ep.*72. Episcopo Firmano; item-

itemque *lib.8.ep.3.* Episcopo Neapolitano præcipit Oratorium Monasterij absque Missis publicis ab eis consecrari. Vita enim Monachorum ex proprio instituto ab omni strepitu aliena esse debet, solitudini dedita & contemplationi: atque ideò illorum ecclesiæ sine titulo & statione diu fuerunt, & quamuis amplissimè essent ac magnificentissimè extructæ, Oratoria potius siue Capellæ vocabantur, vt ex titulo Decretalium de Capellis Monachorum constat, in quibus vetitum erat sacramenta pœnitentiæ & Eucharistiæ fidelibus administrare, publicosq; conuentus, & publicas Missas celebrare: quam consuetudinem vsque ad tempora S. Bernardi permansisse testis est Philippus Abbas *lib. de Continentia Clericorum cap.83.* Vetuit quoque Missas publicas in Monasterijs Concilium Lateranense sub Callixto II. *cap.17.* his verbis. *Interdicimus Abbatibus & Monachis publicas pœnitentias dare, & infirmos visitare, & vnctiones facere, & Missas publicas cantare.* Et Innocentius III. *lib.2.Regesti 14.ep.18.* Veterum vestigijs insistens prohibet ne Diœcesis Episcopus in Monasterio Carroffensi, cuius priuilegia confirmat, publicas Missas agat. Non tamen ex his infertur, vt quidam perperam existimant, vetitam olim fuisse in Monasterijs Missam solemnem cum cantu & Ministrorum assistentia; sed ea dumtaxat prohibita est, ad quam Fideles promiscuè admittebantur, & quæ ab Episcopis cum totius populi cœtu agebatur: ne secularium concursus Monachos distraheret, & ab interna mentis tranquillitate auocaret. Ipsis autem Monachis semper licuisse Missam solemniter decantare exclusis Secularibus, sicut nunc etiam solent arctissimæ solitudinis cultores Carthusiani, antiquissima Ritualia nos docent, quæ ritus & ceremonias Missæ solemnis exactissimè præscribunt, seruatis ad amussim omnibus, quæ ad Missæ apparatum & celebritatem spectant. Idem colligitur ex Regula S. Benedicti *cap.38.* vbi de hebdomadario mensæ Lectore tractans præcipit eum die Dominico post Missas & communionem petere ab omnibus pro se orari, & ter repetito versu *Domine labia mea aperies*, accipere in Ecclesia benedictionem, qui mos apud Monachos adhuc viget.

Missis autem publicis siue solemnibus & generalibus opponuntur IV. priuatæ & solitariæ, siue peculiares, quæ priuatim & peculiariter sine cantu, vno dumtaxat Clerico ministrante; siue in ecclesia, siue in priuato Oratorio aguntur. Sunt qui velint hoc discrimen inter solitarias & priuatas intercedere, quod solitariæ illæ sint, in quibus solus Sacerdos communicat, etiamsi plures intersint: priuatæ verò, quæ vel in priuatis domibus, vel extra populi frequentiam, ijs tamen qui adsunt communicantibus agi solent. Alij rectiùs, & conformius ad praxim aliquando in ecclesia vsitatam, solitariam vocant, quæ à solo Sacerdote nemine præsente & respondente fiebat olim in Monasterijs: priuatam verò, quæ sine diacono & subdiacono & cantoribus, vno tantùm ministrante celebratur; siue aliqui Fideles ei intersint, siue nullus adsit: sine solus celebrans

communicet, siue sint aliqui communicantes. Huic etiam quotidianæ nomen tributum fuit, quia singulis diebus à Sacerdotibus frequentari consueuit. Gregorius lib. 4. Dialog. cap. 56. *Cassius*, inquit, *Narniensis Episcopus quotidianum offerre consueuerat Deo sacrificium, seque in lacrymis inter ipsa sacrificiorum arcana mactabat.* Priuatæ nomenclaturam accepit, vt à solemni, quæ publicè fit, discerneretur: alioquin omnes Missæ publicæ sunt, quatenus publicum distinguitur à secreto & occulto. Nam ipsum sacrificium munus publicum est, & publico totius Ecclesiæ nomine offertur, in commemorationem mortis Christi quæ est publicum beneficium, geritque Sacerdos ministri publici officium, & pro omnibus orat, neminemque qui velit & dignus sit, repellit à communione: neque vllæ sunt Missæ occultæ & angulares, vt blasphemat Lutherus. Odo Cameracẽsis in expositione Canonis ad illa verba, *& omnium circumstantium eum primitus*, inquit, *Missæ sine Collecta non fierent, postea mos inoleuit Ecclesiæ solitarias, & maximè in Cœnobijs, fieri Missas. Et cum non habeant, quam pluraliter Collectã salutent, nec plurales mutare possint salutationes, conuertunt se ad Ecclesiam, dicentes se Ecclesiam in Ecclesia salutare*, & paucis interiectis. *Secundum quem sensum in hoc loco circumastantes accipiuntur omnes vbique Fideles, qui in vnitate totius corporis & sibi adhærent inuicem & summo capiti.* Consonat Stephanus Eduensis ita scribens lib. de Sacram. altaris cap. 13. *Sciendum est quod si vnus tantum sit præsens, vel nulli sint præsentes, vt in Missis solitarijs, non idea mutantur quæ pluraliter solent fieri orationes. Primò enim Missæ non solebant celebrari sine collecta Fidelium multitudine. Postea mos inoleuit, solitarios sicut Monachos celebrare solitarias, quod eis concessum est ex indulgentia. Inde etiam Seculares consueuerunt Missas cantare priuatas. Tunc fiunt salutationes ad omnes Fideles, qui assistunt quasi præsentes, fide, & charitate sacramentis communicantes.* Ex quibus verbis palam fit actas aliquando in Monasterijs Missas à solo Sacerdote nemine præsente & respondente, quæ idcircò solitariæ dictæ sint: & inde ad alios Sacerdotes Missæ priuatæ, qualem supra descripsimus, celebrationem emanasse. Verum Missas priuatas non à Monachis, sed à primæ ecclesiæ Patribus originem traxisse Capite sequenti ostendam: Missas autem solitarias in cœnobijs actas ex indulgentia, vt loquitur Eduensis, siue ex priuilegio; canonicæ sanctiones demonstrãt, quæ sublatis omnibus priuilegijs, ne quis solus Missas ageret, districtè prohibuerint.

V. Concilium Moguntinum sub Leone III. c. 43. ait, *Nullus Presbyter, vt nobis videtur, solus Missam cantare valet rectè. Quomodo enim dicet* Dominus vobiscum, *vel* sursum corda *admonebit habere, & alia multa his similia, cum alius nemo cum eo sit?* Quæ verba transtulit in Capitulare Regũ Franciæ Benedictus Leuita *lib. 5. c. 93.* & Synodus Parisiensis sub Gregorio IV. lib. 1. cap. 48. *Irrepsit in plerisque locis partim incuriâ partim auaritiâ reprehensibilis vsus, & congrua emendatione dignus, eo quod nonnulli Presbyterorum sine ministris Missarum solemnia frequentent. Vnde conueniendus imò* in-

interrogandus nobis videtur huiusmodi corporis & sanguinis Domini solitarius confecrator, quibus dicit Dominus vobiscum, *& à quo illi respondetur,* & cum Spiritu tuo: *vel pro quibus supplicando Domino inter cætera*, Memento Domine, & omnium circumstantium, *cum nullus circumstet*, *dicit. Quæ consuetudo quia Apostolica & Ecclesiastica authoritati refragatur, & tanto mysterio quandam dehonorationem irrogare videtur, omnibus nobis in commune visum est, vt deinceps huiusceemodi vsus inhibeatur, prouideatque vnusquisque Episcoporum, ne in sua parochia quisquam Presbyterorum Missam solus celebrare presumat.* Extat & decretum Concilij Nannetensis idem vetans apud Iuonem p. 3. c. 70. *Definiuit sanctum Concilium, vt nullus Presbyter solus præsumat Missam celebrare. Cui etenim dicit* Dominus vobiscum, Sursum corda, *aut* Gratias agamus Domino Deo nostro, *cum nullus sit qui respondeat? aut aut in Canone* & omnium circumstantium, *cum nemo adsit? aut quem inuitat ad orationē, cum dicit* Oremus, *cum nullus sit qui secum oret? Aut ergo ista penitus reticenda sunt, & non solum non erit perfectum sacrificium, verum etiam incurret, quisquis est ille, illam terribilem sententiam*: si quis tulerit de hoc, tollat Deus partem eius de libro vitæ: *aut si hac muris & parietibus insusurrauerit, ridiculosum erit. Quapropter illa periculosa superstitio, maximè à Monasterys Monachorum, exterminanda est. Prouideant autem Prælati, vt Presbyteri in Cænobys & in alys Ecclesys cooperatores habeant in celebratione Missarum. Si quis hac transgressus fuerit, ab officio suspendatur.* Similiter Theodulfus Aurelianensis Episcopus in suo Capitulari ad Clerum cap. 7. ait: *Sacerdos Missam solus nequaquam celebret. Esse enim debent, qui ei circumstent, quos ille salutet, à quibus ei respondeatur, & ad memoriam illi reducendum est illud Dominicum*, Vbicumque fuerint duo vel tres in nomine meo congregati, & ego sum in medio eorum. Ratherius item Veronensis Episcopus editus à Luca Dacherio *tomo 2. Spicilegy* in epistola Synodica ad Presbyteros, *Nullus solus Missam cantet*. Porrò cantare Missam Priscorum phrasi illi etiam dicebantur, qui sine cantu & priuatim celebrabant. Ita loquuntur Cluniacenses in statutis ante annos sexcentos scriptis, quæ extant tomo 4. Spicilegij, lib. 2. cap. 30. *Sacerdotes possunt sine licentia Missas priuatas cantare*. Sic etiam loquitur liber vsuum Ord. Cistercien. ante annos quingentos conscriptus cap. 59. *Per totum annum possunt fratres cantare Missas priuatim tempore lectionis & post offerendam Missa in conuentu*, idest post offertorium Missæ conuentualis. Et infra. *Qui cantant priuatas Missas, moderentur ita voces suas tam ipsi quàm adiutores eorum, ne aly impedimentum patiantur.* Reiectæ itaque & reprobatæ fuerunt Missæ solitariæ, quæ à solo sacerdote nemine adstante & respondente dicebantur, hac potissimum ratione, quia absurdum visum est, quod Sacerdos diceret, *Dominus vobiscum, sursum corda, Gratias agamus*, cum nullus responderet: aut inuitaret ad orandum dicens *Oremus*, nemine præsente qui secum oraret: & in canone memoriam faceret omnium circumstantium, cum nemo adesset.

Fue-

VI. Fuerunt etiam aliqui plus iusto scrupulosi, qui ne mendaces inuenirẽtur, si ad vnum solum præsentem plurales salutationes dirigerent, à sacrificij oblatione abstinebant, nisi præter Clericum ministrantem vnus saltẽ præsens adesset, vt verè posset celebrans duobus astantibus dicere, *Dominus vobiscum*, & *Orate Fratres*. Extat canon de hac re apud Gratianum de consec. dist. 1. c. 61. *Hoc quoque*, inquit, *statutum est, vt nullus Presbyterorum Missarum solemnia celebrare præsumat, nisi duobus præsentibus, sibique respondentibus ipse tertius habeatur: quia cum pluraliter ab eo dicitur* Dominus vobiscum, *& illud in secretis* Orate pro me, *aptissimè conuenit, vt ipsius respondeatur salutationi*. Idem sancitum fuit in Concilio Coloniensi p. 2. c. 18. Et liber vsuum Cistercien. *Qui Missam*, ait, *cantare voluerit, duos testes habeat*. Refert autem Gratianus præcitatum canonem ex Soteris Papæ Constitutionibus: ab alijs tribuitur Anacleto, in cuius epist. 1. leguntur hæc verba: *Sacerdotes quando Domino sacrificant, non soli hoc agere debent, sed testes secum adhibeant, vt Domino perfectè in sacratis Deo sacrificare locis probentur*. Micrologus cap. 2. vtrique adscribit. At neutri conuenire certissimum est; nihil enim magis alienum à praxi & spiritu illius seculi, quam solitariæ Missæ celebratio: nec puto voluisse sanctos illos Pontifices editâ lege abusum tollere, qui nonnisi post aliquot secula inter Monachos irrepsit. Nota est Laurentij Diaconi ad Sixtum vox, cum duceretur ad martyrium, *Tu nunquam sine ministro sacrificium offerre consueueras*; ita enim ferebant illorum temporum recepti mores: & aliunde constat Anacleti epistolam suppositititiam esse, & ex malè compactis recentiorum sententijs consarcinatam. An verò vsus sacrum agendi sine ministro nunc omnino sublatus sit, fateor me ignorare. Memini tamen me legisse quibusdam Monachis, siue Eremitis perpetuò inclusis indultum aliquando à Romano Pontifice, vt soli possent sine respondente sacrificium offerre: idque de inclusis confirmat glossa ad citatum canonem Gratiani. Nec alienum à ratione videri debet, quod quis solus dicat *Dominus vobiscum*; nam his verbis salutatur Ecclesia, quæ est vna in multis, & tota in singulis, vt doctè probat Petrus Damiani in opusculo ad Leonem inclusum, qui huius dubij solutionem ab eo petierat, an liceret Eremitis, cum singulares in cellula commorantur, dicere *Dominus vobiscum*: cui lucubrationi titulum idcircò præfixit, *Dominus vobiscum*. Multa congerit Petrus, vt hoc licitum esse ostendat, quæ apud ipsum legi possunt. Quod si Sacerdos, cum solus recitat nocturnas & diurnas preces, omnia pluraliter profert, quæ plurali numero in diuinis officijs digesta sunt; dicit enim *Venite adoremus, venite exultemus, Oremus, Benedicamus*, cum nemo illic sit, qui secum adoret, exultet, oret, benedicat: cur id non liceat sacrificium offerenti, cum id agat in persona totius Ecclesiæ, cuius corpus vnum est vnius fidei soliditate subsistens, & viuificantis spiritus vna virtute perfusum? Nulla igitur absurditas est in plurali salutatione, cum quis solus Missas agit, licet hodie fieri nequeat sine speciali Aposto-

stoli-

ftolicæ Sedis diſpenſatione,contrario vſu,qui olim vigebat,dudum antiquato,& Eccleſiaſticis legibus abrogato.

CAP. XIV.

Miſſa priuata perpetuus vſus Veterum teſtimonio & exemplis probatur ab initio Eccleſiæ & deinceps. Idem varijs argumentis oſtenditur. In vna eccleſia plura altaria, pluresque Miſſas olim fuiſſe. Miſſa ſine cõmunicantibus antiquiſſima. Diluitur obiectio ex epiſtola S. Franciſci.

SEmper viguit in Eccleſia priuatæ Miſſæ, vno ſaltem præſente & miniſtrante, laudabilis conſuetudo, quam Hęretici Miſoliturgi aliquando prohibitam fuiſſe nunquam poterunt demonſtrare. Siue enim dicatur priuata à loco, quia in priuato aliquo Oratorio agitur: ſiue à tempore, quia non feſtis, ſed priuatis diebus fit: ſiue ab aſſiſtentibus, quia vel vnus dumtaxat, vel pauci ei interſunt: ſiue ex eo quod ſolus Sacerdos in ea communicet: ſiue alia quacumque ex cauſa: ſemper eam licitam, ſemperque in vſu fuiſſe, probatiſſimis veterum Patrum teſtimonijs & exemplis demonſtrabo. Nam primò Apoſtoli circa domos panem frangebant, Euchariſticum videlicet, vt illorum acta teſtantur. Viros deinde Apoſtolicos, qui eos proximè ſequuti ſunt, ſæpè priuatim celebraſſe in domibus, in carceribus, in cryptis, in cœmeterijs, in tugurijs, ex his quę hic & infra Cap. XIX. dicemus manifeſtum erit. Tertullianus lib. de fuga in perſecut. cap. 14. *Si colligere interdiu non potes, habes noctem. Non potes diſcurrere per ſingulos, ſit tibi & in tribus Eccleſia.* Ac ſi diceret, ſi die luceſcente, atque omnibus congregatis celebrare non potes, noctu celebra & priuatim, etiamſi vel tres ſoli præſentes ſint. Hoc autem ſenſu Miſſa priuata *Collecta* ſiue *Synaxis* dici non poteſt, & ideò Auguſtinus in Breuiculo Collationum diei tertiæ *Collectam à Dominico* tanquam ſpeciem à genere diſtinguit. Scribit Euſebius in vita Conſtantini *lib.4.cap.17.* eum ſtatim poſt baptiſmum Oratorium in Palatio extruxiſſe, quin & ambulatoriam eccleſiam ſiue motorium templum habuiſſe, cum in caſtra proficiſcebatur, cuius exemplum nobiles Palatinos poſtea ſequutos eſſe narrat Sozomenus *lib.1.cap.8.* ne Miſſæ ſacrificio, etiam in caſtris, carerent. Idem Euſebius *ibid.cap.45.* refert Epiſcopos, qui ex omnibus prouincijs ad dedicationem Eccle- I.

ſiæ

sitæ Hierosolymorum copiosa multitudine conuenerant, incruenta sæpius sacrificia obtulisse. Marcellum Papam sæpe in domo Lucinæ celebrasse Acta eius commemorant. Gregorius Nazianzenus orat. 19. in laudem Patris, eum in cubiculo suo Sacrum egisse asseuerat: & in encomio sororis suæ Gorgoniæ domesticum ei altare fuisse testatur. Meminit etiam Oratorij priuati Auitus Viennensis *ep. 6. ad Victorium Episcopum*. Paulinus Nolanus ante lectulum suum parari sibi altare iussit, ibique Sacrificium obtulit, Vranio teste in eius vitâ, paucis horis antequam moreretur. De Ambrosio hoc refert Paulinus Presbyter qui gesta eius conscripsit: *Per idem tempus cum transTyberim apud quandam clarissimam inuitaretur, vt sacrificium in domo offerret, quadam balneatrix, quæ paralytica in lecto iacebat, sellulâ ad eandem domum portari se fecit*, & osculatis ibidem sancti viri vestimentis sanata est. Augustinus *lib. 22. de Ciuit. Dei cap.* 8. missum fuisse ait vnum ex suis Presbyteris in domum cuiusdam Hesperij à malignis spiritibus vexatam, qui obtulit ibi sacrificium corporis Christi, & cessauit vexatio. Cabades Rex Persarum, vt Theophanes scribit anno Christi 508. audiens ingentium pecuniarum & pretiosi lapidis congeriem in quodam castro repositam esse, ipsum occupare conabatur. Dæmones autem ipsum thesaurum custodientes impedimento illi erant; quare admota Magorum & Iudæorum arte, nec eo potitus, Episcopum Christianum præcepit adduci, qui peracta Synaxi & particeps factus diuinorum mysteriorum dæmones expulit, & nullo negotio castrum tradidit Regi, qui eo miraculo commotus potestatem fecit, vt quicumque vellet ad baptismum accederet. Iterum Augustinus *lib. 3. contra Cresconium Donatistam cap.* 29. Acta publica refert, quibus Syluanus conuincebatur plures cuiusdam ecclesiæ calices tradidisse, ex quo non leue indicium sumitur plures Missas in ea priuatim actas, neque enim tot calices necessarij fuissent, si sola solemnis acta foret. Chrysostomus *hom. 3. in ep. ad Ephesios, & 17. ad Hebræos* quotidianam oblationem suo tempore fieri solitam affirmat: idemque Hieronymus asserit *in cap. 1. ep. ad Titum*. Concilium Agathense *c.* 21. priuata Oratoria in agris permisit, in quibus Missa haberi posset, etiam in festiuitatibus, exceptis diebus Paschæ, Natalis Domini, Epiphaniæ, Ascensionis, Pentecostes, sancti Ioannis Baptistæ, & alijs, si quæ fuerint, maioribus solemnitatibus. Gregorius Magnus *lib. 5. ep. 43.* mandat Ioanni Episcopo Syracusano, vt Missas agi permittat in domo Venantij Patricij. Et *hom. 37. in Euang.* de Cassio Narniensi Episcopo sermonem habens, morem illi fuisse ait, quotidianas Deo hostias offerre, ita vt penè nullus dies vitæ eius abscederet, quo non omnipotenti Deo hostiam placationis immolaret. Tum ait eumdem morti proximum in Episcopij Oratorio Missas fecisse. Ioannes Eleemosynarius, vt Leontius narrat in eius vita cap. 41. cum populum vidisset ab ecclesia egredi post lectum Euangelium, & ipse exijt, seditque cum turbâ dicens, ego prop-

ter

ter vos descẽdo in sanctam ecclesiam, nam Missas poteram mihimet facere in Episcopio. Barlaam Presbyter, vt ex Ioannis Damasceni narratione didicimus, in cubiculo Iosaphat, ipso solo præsente, sacrum peregit. Ven. Beda *lib.4. hist. Anglorum cap.* 14. pestiferam mortalitatem intercessione Osuualdi Regis sublatam describens, Missas ait celebratas fuisse per cuncta Monasterij Oratoria pro gratiarum actione. Plura autem Oratoria loco & situ separata in Monasterijs extruere vsus antiquissimus fuit, nam S. Benedictus, teste Gregorio Magno *lib.2. Dialog. cap.* 8. in montis Cassini summitate duo ædificauit, vnum S. Ioannis Baptistæ, alterum S. Martini. Et Maurus eius discipulus, teste Fausto in vitâ ipsius, quatuor in suo Monasterio construxit, in honorem sanctorum Petri Apostoli, Martini, Seuerini, & Michaëlis Archangeli. Concilium Toletanum XVI. cap.8. quotidie Missas peculiares pro Rege & filijs celebrari præcepit. Extat & Rescriptum Zachariæ Papæ ad Pipinum Regem mandans nullum Oratorium pro Missis priuatis, nisi prius dotatum ab Episcopo consecrari. Theodulfus Aurelianensis in suo Capitulari *cap.*45. decreuit vt Missæ quæ per dies Dominicos peculiares à Sacerdotibus fiunt, non ita in publico fiant, vt per eas populus à publicis Missarum solemnibus, quæ hora tertia canonicè fiunt, abstrahatur. In chronico Centulensi *Tomo* 4. *Spicilegij lib.* 2. *cap.* 11. extat constitutio Angelberti Abbatis, qua præcipit singulis diebus triginta saltem Missas in diuersis altaribus à Monachis agi, in quibus memoria haberetur Adriani Papæ & Caroli Magni, qui tunc viuebant. Grodegandus Metensis Episcopus, qui tempore Pipini vixit, in regula Canonicorum *Tom.*1. *Spicilegij editâ cap.*42. meminit eleëmosynæ datæ Sacerdotibus pro Missis priuatis. Apud Christophorum Brouuerum *lib.3. Antiq. Fuldensium cap.* 12. supplex libellus à Monachis porrectus legitur, in quo petunt inter cætera, vt possint Presbyteri Missas sæpius celebrare, vtque competens ad hoc spatium eis detur, sicut à maioribus suis dabatur. Ionas Aurelianensis *lib.*1.*Institut. Laicalium cap.* 11. *tomo* 1. *Spicil.* ait Sacerdotes tunc solitos fuisse sacrificium Deo offerre in ædiculis extra templum ædificatis.

Nullus erit finis, si paginas implere voluero Scriptorum Ecclesiasticorum testimonijs asserentium Missas priuatas seculo nono, decimo, & sequentibus in vsu fuisse; sed & superfluum est, nam ipsimet Sectarij hoc fatentur, qui priuata sacrificia sine frequentia & communione veteri Ecclesiæ ignota fuisse procaciter affirmant, cœpisse autem dicunt octauo seu nono seculo Aeræ Christianæ. Horum peruicacia vt fortiùs reprimatur, alia quædam argumenta & indicia præterire non possum, quibus priuatæ Missæ antiquitas vberiùs confirmetur. Et primum quidem argumentum desumitur ex Missis, quæ quotidie in honorem Sanctorum fieri consueuerunt: cuius moris Gregorius Papa testis irrefragabilis est *lib.7. ep.*29. *Indict.*1. ad Eulogium Alexandrinum, *Nos*, inquit, II.

 penè

penè omnium Martyrum, distinctis per dies singulos passionibus, collecta in vno Codice nomina habemus, atque quotidianis diebus in eorum veneratione Missarum solemnia agimus. Ideò antiquis Calendarijs pauca Sanctorum nomina inscripta legimus, illorum scilicet quorum dies Natalis festiuo populi concursu, & solemni sacrificio colebatur, & hi olim exiguo numero continebantur. De cæteris Missæ priuatæ diebus singulis agebantur, tametsi Calendario non essent adscripti. Alterum inditium suppeditant Missæ pro defunctis, quæ particulariter & priuatim quotidie agebantur. Nam Concilium Vasionense II. actum anno 529. vt peritiores Chronologi ostendunt, licèt cum primo in vulgatis editionibus confundatur, Missas Defunctorum à Missis publicis distinguit, statuens cap. 3. vt in Missis, quæ fiunt in defunctorum commemorationibus, semper *Sanctus* dicatur, eo ordine quo dicitur ad Missas publicas. Et Amalarius *lib. 4. cap. 41.* loca quædā fuisse testatur, in quibus quotidie Missa pro defunctis celebrabatur. Tertium ex multitudine Sacerdotum deduci potest, qui quotidie sacris operari solebant. Erant autem multi in eadem Ecclesia, & Cornelius Papa apud Eusebium *lib. 6. hist. cap. 43.* scribens ad Fabium Episcopum Antiochenum, quadraginta quatuor tunc Romæ fuisse asserit, quos specialibus Ecclesijs addictos fuisse non cōstat; neque enim scimus an tot fuerint sub Cornelio in Vrbe tituli, siue Basilicæ. Quidam etiam, saltem ante Concilium Chalcedonēse à quo id prohibitum est, sacerdotio initiabantur, nec vlli certè ecclesiæ alligabantur, sicut de se ipso S. Paulinus ep. 6. ad Seuerum scribit, *Ea conditione in Barcinonensi Ecclesia consecrari adductus sum, vt ipsi Ecclesiæ non alligarer, in sacerdotium tantùm Domini, non etiam in locum Ecclesiæ dedicatus.* Eadem libertate S. Hieronymus à Paulino Episcopo Antiocheno, vt ipse inquit, *epist. 61. cap. 16.* Presbyter ordinatus fuit. Eodem modo Flauianus Macedonium Anachoretam ordinauit, quem laudat in historia Monastica *cap. 13.* Theodoretus. Et hos tamen sæpius celebrasse nemo dubitabit; sed priuatim, quia titulo & ecclesia carebant.

III. Non leue tandem inditium Missæ peculiariter actæ præbet altarium multitudo in eâdem ecclesia, de quibus veterum Patrum testimonia non desunt. Gregorius Magnus *lib. 5. ep. 50.* ad Palladium Santonensem Episcopum, *Veniens*, inquit, *lator præsentium insinuauit nobis Fraternitatem vestram ecclesiam construxisse, atque illic tredecim altaria collocasse, ex quibus quatuor necdum dedicata comperimus remansisse.* Loquitur autem de altaribus ad vsum sacrificij, nam & reliquias Sanctorum ipsi Episcopo mittit in ijs collocandas; atque eidem præcipit, vt prouideat ne ibidem seruientibus alimoniarum suffragia desint. Acca Episcopus, vt refert Beda *lib. 5. hist. cap. 21.* acquisitis vndecumque reliquijs beatorum Apostolorum & Martyrum, in venerationem illorū altaria ædificauit distinctis porticibus intra muros ecclesiæ. Plura item altaria Romæ fuisse in Basilica Principis Apostolorum, non solum ad

Orien-

Orientem iuxta ritum Ecclesiæ, sed & in alias partes distributa scribit Vualfridus cap.4. Apud Bedam Missas actas in cunctis Oratorijs Monasterij: plura item Oratoria constructa à sanctis Benedicto & Mauro, iam supra commemorauimus. Alia huiusmodi occurrunt passim in Actis Sanctorum, & in chronicis ac Ritualibus Monachorum, siue fuerint Oratoria à corpore ecclesiæ muro seiuncta, siue altaria sub eodem tecto; quæ sanè multiplicatio inutilis proculdubio fuisset, si non nisi semel in die sacrificium offerre in eadem ecclesia licuisset. Græcorum alia est consuetudo, vnicum enim altare in singulis ecclesijs habent, nec fas esse putant intra septa eiusdem templi sacrum eâdem die iterare. Ideò Patres & Historici Græci vnius tantum altaris in vna Ecclesia mentionem faciunt; cuius vnitatis analogiam inde accipi ferunt, quia vnus est Christus, vna Fides, vna Ecclesia, vnicum Sacrificium. Vnigenam aram vocat Tyrius Orator in Panegyrico Encœniorum templi à Paulino Episcopo ædificati, quem libro X. suæ historiæ inseruit Eusebius. An verò hic ritus ab Ecclesia Latina olim receptus fuerit, non liquet; nisi quod huc respexisse videtur Concilium Antisiodorense anno 578. vt Sirmondus docet, celebratum, cum cap. 10. edicit non licere super vno altario vna die duas Missas dicere. Verum hæc synodus Oecumenica non fuit, & fortassis de Missis solemnibus intelligi debet: nam statim subdit, non licere Presbytero sacrum facere in altario, in quo illa die Episcopus Missas dixerit: quod de quacumque Missa interpretor, ne eadem sanctio bis inutiliter repetita censeatur. Porrò Græci tametsi vnicum in Ecclesia altare habeant, plura tamen ipsi Ecclesiæ proxima, muroque disiuncta construunt Sacella siue Oratoria, quæ *Parecclesiæ* ab illis vocantur, quasi Ecclesiarum Appendices, in quibus profestis diebus, vt refert Goar in notis ad Euchologium pag. 16. Liturgias priuatim agunt, feriâ secundâ de Angelis, tertiâ de B. Virgine, quartâ de S. Ioanne Baptista, quintâ de Apostolis, sextâ de cruce, Sabbato pro defunctis. Non omnes tamen Parecclesiæ templi muro adhærent, sed quædam longè absunt, & per ambitum Monasterij dispersę sunt, celebrantque in his Hebdomadarij per vices, vt notat Leo Allatius in epist. ad Ioannem Morinum de Grecorum recentiorum templis. Et Græci quidem pristinum morem constanter retinuerunt: Latini autem, quamuis antiquitus plura Oratoria loco dissita in Monasterijs habuerint, ea iam pridem in maiorem ecclesiam, varijs ædificatis altaribus, transtulerunt.

Aiunt nonnulli, quorum sententiæ non inuitus accedo, creuisse numerum altarium & Sacerdotum, postquam populus qui Missæ aderat, aderant autem omnes, desijt communicare: nam cum omnes vni Missæ præsentes erant, & communicabant, pluries celebrare necessarium non erat. Quo verò tempore desierint Fideles, qui Missæ intererant Sacramenti participes fieri; & quando in vna ecclesia plures Missæ dici cœpe- IV.

 rint,

rint, non est facile definire: vtrumque tamen antiquissimum est. Leo Magnus in ep.ad Dioscorum Alexandrinum mandat iterari sacrificium, cum Fidelium multitudo tanta est, vt omnes simul Basilica recipere non possit; ex hoc enim sequeretur, quod vna pars populi suâ deuotione priuaretur, si vnius tantum Missæ mos seruandus esset. Tum ait plenum pietatis ac rationis esse, vt quoties Basilicam præsentia nouæ plebis impleuerit, toties sacrificium subsequens offeratur. Hanc verò Sacrificij iterationem S. Pontifex præcepit ex more, qui tunc Romæ vigebat; *Vt in omnibus*, inquit, *obseruantia nostra concordet*. Et infra. *Vt quod nostræ consuetudini ex forma paternæ traditionis insedit, tua quoque cura non negligat*. De S. Pontifice Deus dedit auctor Pontificalis sic scribit: *Hic constituit secundam Missam in Clero*. Ad quæ verba Petrus Vrbeuetanus in scholijs ait: *Quia tunc forsitan ad instar Græcorum non cantabatur in Ecclesia nisi vna Missa, quod magis ædificabat secundum antiquos*. At ex allato Leonis testimonio patet morem iterandi sacrificium multò ante in Romanam Ecclesiam inductum fuisse. Prosper etiam *lib. de prædictionibus dimidij temporis cap.6.* bis intra paucas horas sacrum oblatum scribit in eadem ecclesia. Huc item referenda sunt, quæ de duplici Sacro eadem die celebrato Cap. XVIII. afferemus, cũ de diebus polyliturgicis agẽdũ erit.

V. Missas præterea nemine communicante antiquis Patribus cognitas fuisse, notissimum est. Chrysostomus Tom.3. in ep. ad Ephesios, *Frustrà est*, inquit, *quotidianum sacrificium, frustrà adstamus altari, nemo est qui participet*. Idem repetit hom. 61. ad populum Antiochenum. Et hom. 5. in ep. 1. ad Timoth. postquam mala recensuit indignè communicantium, in eorum persona obijcit sibi, *Quomodo ista perpetimur, cum semel tantùm per annum ea sacramenta sumamus?* In Mediolanensi Ecclesia quotidie oblatum sacrificium docet Ambrosius serm. 34. in quo populum adhortatur, vt qui non est legitimè impeditus singulis diebus intersit Missæ. Mox admonet vt in Quadragesima, die saltem Dominico, offerant & communicent. Cum igitur populo suadeat quotidie Missam audire, in Quadragesima verò saltem die Dominico communicare, satis euidenter ostendit nullam tunc fuisse consuetudinem in illa Ecclesia toties communicandi, quoties Missa audiretur. Gennadius Massiliensis *lib. de Eccl. dogm. cap.53.* populum item hortatur ad communicandum omnibus Dominicis diebus, si tamen mens sine affectu peccandi sit. Concilium quoque Agathense præcipit Secularibus vt die Dominico Missam audiant: ad communionem verò eos non adigit, nisi in die Natiuitatis Domini, Paschatis, & Pentecostes. Varios autem hac de re cuiusque ecclesiæ mores fuisse asserit Augustinus *ep.118.* vbi ait alios quotidie, alios duntaxat certis diebus communicasse: quam varietatem prolixè describit Vvalfridus Strabo *cap. 20.* qui rursum de eâdem differens *cap.22* hoc addit: *Esse quosdam qui semel in die communicare, etiam si pluribus interfuerint Missis, pro dignitate sacramentorum sufficere credant:*

esse

esse verò alios, qui sicut in vna, sic in omnibus quibus affuerint Missis in die communicare velint, quorum neutros culpandos existimo. Erant igitur viuente Strabone nõnulli Fideles adeò tenaces prisci moris communicandi in Missa cui aderant, vt communionem sæpius sumere eadem die non dubitarint si pluribus Missis interessent. Verum huius moris an alij præter Strabonem testes proferri possint, haud scio. Vsus autem communicandi, quoties quis sacris intereerat, iampridem desierat, vt modo ostensum est ex testimonio Chrysostomi, Ambrosij, & aliorum, in vtraque Ecclesia Græca & Latina. Primi & secundi post Christum seculi felicitas hæc fuit, cum multitudo Credentium, quorum erat cor vnum & anima vna, ardentissimo Dei amore succensa nihil impensiùs desiderabat, quàm ad hoc supercæleste conuiuium accedere, in quo anima de Deo saginatur, vt loquitur Tertullianus. At propè finem tertij cœpit feruor ille languescere, & numerus communicantium imminui: quam tepiditatem ægrè ferentes Patres Concilij Illibertiani *cap.* 28. statuerunt Episcopum non debere munera ab eo accipere qui non communicat. Patres item Concilij Antiocheni *can.* 2. omnes qui ingrediuntur Ecclesiam, & se à perceptione sanctæ communionis auertunt, ab Ecclesia remoueri decreuerunt. Patres denique Concilij Toletani I. *c.* 13. eos abstineri præceperunt, qui intrant Ecclesiam & non communicant. Ex quibus infertur hanc desuetudinem, quæ sanctis illis Episcopis multùm displicuit, eo tempore cœpisse quo Concilium Illiberitanum actum est, labente nimirum tertio seculo, vt probabilior sententia fert, quam solidè probat Morinus *lib.* 9. *de pœnitentia cap.* 19. & illi quidem infrequentiam communionis damnarunt, nunquam tamen dixerunt ideò à Missæ celebratione abstinendum, quia nulli essent qui vellent communicare, alioquin deterior foret Sacerdotis quàm populi conditio, si tunc solùm celebrare posset, cum adsunt communicantes, his verò deficientibus non posset, vt ipsemet de corpore & sanguine Domini participaret.

Multa obijciunt Sectarij, vt Missam priuatam abrogandam esse persuadeant, quibus doctissimè satisfecerunt Bellarminus & alij, qui in hac palæstra summâ cum laude desudarunt. Nequeo tamen vnum illorum argumentum omittere, quod ex epistola S. Francisci ad Sacerdotes sui ordinis desumunt, summoperè exultantes ac si per eam praxis priuatim celebrandi radicitus euellatur. Epistolæ verba hæc sunt. *Moneo præterea & exhortor in Domino, vt in locis in quibus morantur fratres vna tantùm Missa celebretur in die, secundum formam Sanctæ Romanæ Ecclesiæ. Si verò in loco plures fuerint Sacerdotes, sit per amorem charitatis alter contentus auditâ celebratione Sacerdotis alterius.* En inquiunt vir Dei vnam dumtaxat in die Missam admittit, idque secundum formam Romanæ Ecclesiæ. Porrò Catholici vim huius obiectionis varijs modis declinare nituntur. Lucas Vvaddingus longo commentario ostẽdit eum loqui de Missa publica & conuentuali, priuatas autem cuiusque arbitrio reliquisse. Alij dicunt VI.

non

non determinari qualis sit, vel esse debeat illa Missa, solemnisne an priuata, & sic contra ritum priuatim offerendi nihil ex hoc testimonio concludi. Sunt etiam qui dicant agi ibidem de sola quinta feria aute Pascha, non de alijs diebus. At hæ solutiones parum solidæ mihi videntur, nam vim offerunt textui, in quo manifestè hortatur, vt vna tantum in die Missa dicatur, cui reliqui Sacerdotes intersint eâ contenti. Ideò alij, vt se faciliùs à difficultate expediant, falsam esse aiunt & supposititiam epistolam, sanctoque viro perperam tribui; dicit enim Romanæ Ecclesiæ tunc morem fuisse, vt vna tantum Missa diceretur, quod procul à vero distat, nec fas est suspicari virum sanctum aut scienter mendacium scripsisse, aut Ecclesiæ Romanæ vsum, qui tunc vigebat, ignorasse. At ego admissâ epistola tanquam vera, & legitima, sumptam ex ea obiectionem nullo negotio dilui posse existimo, si dixerimus Seraphicum Patrem, qua humilitate à Sacerdotij susceptione ipse abstinuit, eâdem hortari suos ne quotidie celebrent. Quod verò ait *secundum formam Romanæ Ecclesiæ*, de ritu seruando in ipsa celebratione exponi & intelligi debet; neque trahendum ad vnicam celebrationem, ac si ea tunc foret Romanæ Ecclesiæ institutio: Optimè enim nouerat plures in die fieri oblationes; sed sicut in regula præcepit vt fratres officium recitarent secundum morem Romanæ Ecclesiæ; ita hic monet vt secundum formam eiusdem Ecclesiæ agantur Missæ: tum humilitatis causâ, & ne Sacerdotes ex frequenti celebratione tepidiores fierent, hortatur, vt vnica oblatione, cui omnes interessent, contenti; reliqui abstinerent. Quia verò sciebat id contra vsum communiter receptum esse, sola exhortatione vsus est, non præcepto. Scio quidē Cartusianos, & alios quosdam Monachos vnam tantum Missam, ad quam omnes conueniebant, solis dieb. Dominicis & solemniorib. antiquitus egisse, vt ostendam Capite XVIII. sed in Romana Ecclesia nunquam legi hunc vsum fuisse. Si autem hæc solutio non placeat, respondendum erit, singularem vnius quantumuis Sancti assertionem, seu opinionem non tanti esse, vt iustè possit alijs innumerabilibus & omni exceptione maioribus, qui pro vsu priuatæ Missæ testimonium perhibent, anteponi, eorumque vim & auctoritatem infringere ac superare.

CAP.

CAP. XV.

Alia quædam Missarum genera. Missarum de Tempore & de Sanctis ratio & antiquitas. Quæ sint Missæ votiuæ. Sacrificium pro defunctis ex Apostolica traditione offerri. De Missa Præsanctificatorum. Addita quædam de ea quam siccam *vocant. Refertur quorundam abusus, qui plures Missas in vnam congerebant.*

SIc stabilitâ tam publicæ quàm priuatæ Missæ vera notione & antiquitate, ad alia earum genera explicanda procedendum est. Primò autem occurrunt quæ de Tempore dictæ sunt: sicut enim annus solaris quatuor temporum successione dilabitur, hiemis scilicet, veris, æstatis, & autumni; ita annus ecclesiasticus suas habet temporum varietates, in quibus vitæ, passionis, & doctrinæ Christi mysteria, fideique nostræ sacramenta recoluntur. Anni verò solaris cũ Ecclesiastico Analogiã diffusè explicat *lib.6.sui Rationalis* Guil. Durandus, vbi docet hiemẽ repræsentari à Septuagesima vsq; ad Pascha, ver ab Aduentu vsque ad Septuagesimã, æstatem à Paschate vsq; ad octauam Pentecostes, & ab hac vsq; ad primam Dominicam Aduentus autumnum. Quędam autem officia propria Missarum his tẽporibus assignata fuisse, vel ab Apostolis, vel ab eorũ successoribus, quæ ideò de tẽpore nuncupantur, antiqua traditio est. Festa siquidẽ Natiuitatis, Epiphaniæ, Resurrectionis, & Ascẽsionis Christi, ac Pentecostes, & ieiunia Paschæ solemnitatem antecedentia, atque his diebus Synaxes Apostolica institutione cœpisse testes sunt Constitutiones Apostolicæ, Tertullianus lib. de ieiunijs, Theophilus Alexandrinus in Epistolis Paschalibus, Irenæus apud Eusebium lib.5. historiarum: & in his conuenerunt omnes Ecclesiæ; licèt de die, quo Natiuitas Domini, eiusque Apparitio, ac Resurrectio coli deberent, lites olim acerrimæ motæ sint. De tempore Aduentus ante Natiuitatem mentio fit in Concilio Turronensi II. cap. 17. & in Matisconensi I. c. 9. quæ ante Gregorium Magnum acta sunt. Officia verò & Liturgiæ tum his diebus, tum singulis Dominicis, certisque ferijs per annum agendæ extant in antiquissimis sacramentorum libris sanctorum Pontificum Gelasij & Gregorij, & in Lectionario S. Hieronymi, atque in Ordine Romano. I.

II. Aliæ Missæ sunt, quæ in honorem Sanctorum agi solent, cum illorum memoria annuâ solemnitate recolitur. Audiendus de his Cyprianus epist.34. *Sacrificia pro eis*, pro eorum scilicet honore, *semper offerimus*,

mus, quoties Martyrum passiones & dies anniuersariâ commemoratione celebramus. Et epist. 37. ad Clerum suum, diligenter annotari mandat dies, quibus Martyres excedunt, ac sibi significari; *vt*, inquit, *celebrentur hic à nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum*: quo testimonio nullum præstantius. Ad idem respexit Cypriani Magister Tertullianus, cum libro de corona militis cap. 3. ait, *oblationes pro natalitijs annua die facimus*; quem locum malè detorquet Rhenanus ad cuiusque diem natalem more Ethnicorum, quod valde alienum est à spiritu Christianorum illius æui, & à seueritate Tertulliani. Confirmant eiusdem ritus antiquitatem Ecclesiæ Smyrnensis Fideles in epistola, qua Polycarpi martyrium describunt apud Eusebium *lib. 4. hist. Eccl. cap. 15.* eiusque ossa se collegisse aiunt, & in loco decenti condidisse; & in eodem loco natalem ipsius hilari conuentu, qui sine sacrificio non erat, quotannis celebraturos. Subscribit Augustinus *lib. 8. de Ciu. Dei cap. 27.* vbi docet non sanctis Martyribus, sed Deo sacrificium offerri, cum Sacerdotes in honorem ipsorum sacrum faciunt. *Quis*, inquit, *audiuit aliquando stantem Sacerdotem ad altare, etiam super sanctum corpus Martyris ad Dei honorem cultumque constructum, dicere in precibus: offero tibi sacrificium Petre, vel Paule, vel Cypriane, cum apud eorum memorias offeratur Deo, qui eos & homines & Martyres fecit?* Idem fusius prosequitur lib. 20. contra Faustum Manichæum hæc inter cætera scribens: *Populus Christianus memorias Martyrum religiosa solemnitate concelebrat, & ad excitandam imitationem, & vt meritis eorum consocietur, atque orationibus adiuuetur: ita tamen vt nulli Martyrum, sed ipsi Deo Martyrum sacrificemus, quamuis in memorias Martyrum constituamus altaria. Quis enim Antistitum in locis sanctorum corporum assistens altari, aliquando dixit: Offerimus tibi Petre, aut Paule, aut Cypriane? Sed quod offertur, offertur Deo, qui Martyres coronauit, apud memorias eorum, quos coronauit*. Porrò citati Patres de solis Martyribus loquuntur, quia Confessorum festiuitates seriùs in Ecclesia receptæ sunt; & in Frontonis Calendario ante nongentos annos scripto non nisi quatuor adscripti sunt, Martinus scilicet Turonensis, Gregorius Magnus, Leo Papa, & Syluester. Cum autem Martinus obierit anno Domini 402. vt Baronius computat, Temporis notam habemus, quo festa sanctorum Confessorum celebrari cœperunt, nam ipsi primùm hic honor delatus fuit, in cuius postea memoriam S. Benedictus in monte Cassino Oratorium construxit.

III. Sunt & Missæ, quæ pro aliqua speciali causa aut necessitate seu publica seu priuata interdum celebrautnr, quæ votiuæ dicuntur. Ad has spectant Missa quam scribit Augustinus *lib. 22. de Ciuit. Dei cap. 8.* actam in domo priuata, vt liberaretur à spirituum vexatione: Missa quam Prosper *lib. de Prædict. dimidij temporis cap. 6.* narrat celebratam in gratiarum actionem ob puellæ à diabolo obsessæ liberationem: Missa pro Ca-

Catechumenis Feriâ quartâ post quartam Dominicam Quadragesimæ, cuius mentionem faciunt Amalarius *lib. 1. cap. 8.* & ordo Romanus: Missa ad prohibendum ab idolis, quæ olim Kalendis Ianuarij fieri solebat, de qua Menardus in notis ad librum sacramentorum pag. 33. Quotquot denique pro aliqua, vt dixi, necessitate, vel in B. Virginis, siue Sanctorum venerationem extra solemnes eorum festiuitates, & antiquitus agebantur, & nunc quoque aguntur, inter votiuas computandæ sunt. Orabat autem & offerebat vetus Ecclesia non solùm pro omnibus in ea viuentibus, sed etiam pro infidelibus, vt eos Dominus ad fidem conuerteret, & pacem illis ac prosperitatem largiretur. Notissimum est illud Tertulliani ad Scapulam, *Christianus nullius est hostis, nedum Imperatoris, quam sciens à Deo suo constitui, necesse est vt & ipsum diligat, & reuereatur, & honoret, & saluum velit cum toto Romano imperio. Itaque & sacrificamus pro salute Imperatoris.* Et ante ipsum Apostolus *ep. 1. ad Timoth. cap. 2.* præcepit fieri obsecrationes pro Regibus, & omnibus qui in sublimitate sunt: & tamen Reges tunc Deum non colebant, vt Chrysostomus *hom. 6. in hanc epistolam* notat, sed in infidelitate multis postea temporibus perstiterunt. In libro sacramentorum Reginæ Suecorum ante annos nongentos scripto plures leguntur Missæ votiuæ, quarum refero inscriptiones. Pro salute Fidelium viuorum, pro iter agentibus, in tribulatione, in natali Presbyteri qualiter sibi Missas agat, tempore mortalitatis, pro mortalitate animalium, pro sterilitate, ad postulandam pluuiam, ad poscendam serenitatem, post tempestatem & fulgura, pro his qui Agapen faciunt, Missa in Monasterio, *siue pro Monachis*; in natali genuino, *in die scilicet anniuersaria, qua quis natus est*; pro sterilitate mulierum, in benedictione viduæ quæ castitatem professa sit, in consecratione virginis, tempore belli, pro Regibus, contra Iudices malè agentes, in contentione, contra obloquentes, pro irreligiosis vt conuertantur, pro infirmo, pro reddita sanitate, pro domus seu familiæ incolumnitate. Cornelius Schultingius *Tomo 3. Biblioth. Eccles.* P. 1. Missas votiuas pro varijs necessitatibus, & pro diuersis hominum statibus centum & quindecim ex diuersarum ecclesiarum Missalibus collegit. Alias item habet P. 2.

Apostolica quoque traditio est sacrificium pro defunctis offerre. IV.
Tertullianus de cor. mil. c. 3. *Oblationes pro defunctis annua die facimus.* Idem lib. de exhort. Castitatis cap. 11. loquens de vxore defuncta, *pro cuius*, inquit, *spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis.* Et de monogamia cap. 10. *Offert annuis diebus dormitionis eius.* Cyprianus epist. 66. ad Furnitanos, *Episcopi*, ait, *antecessores nostri censuerunt, ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur: neque enim apud altare Dei meretur nominari in Sacerdotum prece, qui ab altari Sacerdotes & Ministros voluit auocare.* Epiphanius hær. 75.

inter errores Aëtij hunc enumerat, quòd negaret offerendum esse sacrificium pro defunctis. Chrysostomus hom. 69. ad Populum Antiochenum, *Non temerè*, inquit, *ab Apostolis hæc sancita fuerunt, vt in tremendis mysterijs defunctorum agatur commemoratio*. Isidorus lib. de Officijs Eccl. cap. 18. *Sacrificium pro defunctorum fidelium requie offerri, vel pro eis orari, quia per totum hoc orbem custoditur, credimus quod ab ipsis Apostolis traditum sit*. Augustinus cum alibi sæpe, tum præcipuè in libro de cura pro mortuis gerenda eidem veritati suffragatur. Ritum verò pro defunctis offerendi magnificè, vt solet, describit Dionysius in ecclesiastica hierarchia: & Damascenus Orat. pro mortuis Apostolicum hoc esse institutum sanctorum Patrum testimonio ostendit. Sed pluribus testibus opus non est, nam in hunc morem tota conspirat antiquitas. Nec Fideles dumtaxat, sed etiam Ethnicos sacrificij quodam genere Defunctos coluisse docet Scæuola lib. 34. digestorum tit. 1. de alim. vel cib. legatis lib. 18. §. vlt. *Cibaria & vestiaria per fideicomissum testator dederat, & ita adiecerat; quos libertos meos, vbi corpus meum positum fuerit, ibi eos morari iubeo, vt per absentiam filiarum mearum ad sarcophagum meum memoriam meam quotannis celebrent*. Ad quam legem notat Gothofredus ea sacra anniuersaria fuisse.

V. Est denique Missa Præsanctificatorum, quæ tamen æquiuocè dicitur Missa, cum careat consecratione corporis & sanguinis Iesu Christi. De ea scripsit Leo Allatius eruditissimam & omnibus numeris absolutam dissertationem ad Bartoldum Nihusium editam in fine operis de Ecclesiæ occidentalis atque orientalis perpetua consensione, in qua curiosus lector quicquid ad eam pertinet reperiet. Basilio & Chrysostomo antiquior est, eiusque origo ad Synodum saltem Laodicenam referri debet, quam Baronius *anno* 314. Nicænam antecessisse ostendit. Sancitum enim in ea fuit can. 49. *Non oportere in Quadragesima panem offerre, nisi Sabbato & Dominicis tantùm*. Quibus diebus fiat, ostendit can. 52. Concilij Trullani. *In omnibus*, inquit, *sanctæ Quadragesimæ ieiunij diebus, præterquam Sabbato & Dominica, & sancto Annuntiationis die, fiat sacrum Præsanctificatorum ministerium*. Hunc morem adhuc seruat Orientalis Ecclesia, Occidentalis autem eo numquā vtitur, aut vsa est nisi feriâ sextâ maioris hebdomadæ. Ritus eius apud Græcos hic est. Die Dominica præter illius diei oblationem quinque alios panes consecrant pro totidem sequentibus ferijs vsque ad Sabbatum. Tum singulis diebus sub vesperam conueniunt in ecclesia, & in ipso Vespertinarum precum officio Sacramentum antea consecratum proponunt & sumunt, præmissis psalmis gradualibus, & recitatis quibusdam canticis, lectionibus, & orationibus, quæ legi possunt in Euchologio cū notis Goar *pag.* 187. *& sequentibus*. Et quia panem antea consecratum, & sanctificatum sumunt, vocant hoc officium Præsanctificatorum, siue ante consecratorum; quo in sola Quadragesima, non in alijs ieiunijs vtuntur, quia vt ait Theodorus Bal-

Balsamon in notis ad prædictum canonem Trullanum, hoc ieiunium præcipuum est, magisque solemne, & à Domino institutum.

Confundunt nonnulli cum Præsanctificatis Missam quam *siccam*, siue *nauticam* vocant; sed turpiter hallucinantur: nam Missa Præsanctificatorum legitimâ auctoritate instituta est, & verè in ea Christi corpus adest & sumitur, licèt antea consecratum. At Missa sicca ab indiscreta & priuata quorundam deuotione duxit originem, cui nimium indulgentes fuerunt Sacerdotes. Larua est & simulatio quædam veræ Missæ, sicca proculdubio & ieiuna, vtpotè carens non solum consecratione, sed etiam sumptione corporis Christi, similis cœnæ ligneæ & lapideæ, quam Lampridius & alij referunt sæpe conuiuis suis Heliogabalum exhibuisse. Inualuit tamen, adeò vt aliquando viris sanctis & doctis non displicuerit. Guillelmus de Nangiaco Monachus in libro gestorum S. Ludouici narrat Religiosissimum Regem, cum è transmarinis partibus rediret in Galliam, corpus Christi in naui decentissimè collocari, atque ibi officia diuina & Missam excepto Canone quotidie celebrari fecisse. Eandem commendat Genebrardus *lib. de Liturgia Apostolica cap. 30.* pro his qui mane integræ Missæ interesse non possunt, pro nauigantibus, pro infirmis, & quando defuncti post meridiem sepeliendi sunt; pro qua re in vsu fuisse suis temporibus testatur, seque Taurini *anno* 1587. in exequijs viri nobilis, qui vespere sepeliebatur, huiusmodi Missæ cum Diacono & Subdiacono cantatæ interfuisse. Modum eam celebrandi sic describit Durandus in Rationali lib. 4. cap. 1. Sacerdos *si ex deuotione non ex superstitione velit totum officium Missæ sine sacrificio dicere, accipiat omnes vestes sacerdotales, & Missam suo ordine celebret vsque ad finem offerendæ, dimittens Secreta quæ ad sacrificium pertinent. Præfationem verò dicere potest, licèt in eâdem videantur Angeli inuocari ad consecrationem corporis & sanguinis Christi. De canone verò nihil dicat, sed orationem Dominicam non prætermittat, & quæ ibi sequuntur sub silentio dicenda non dicat: calicem vel hostiam non habeat, nec de his quæ super calicem seu Eucharistiam dicuntur vel fiunt, aliquid dicat vel faciat. Potest etiam dicere*, Pax Domini sit semper vobiscum: *& exinde Missæ officium suo ordine peragat. Melius est tamen alia omittere.* Hæc autem Missa nautica dicitur, vt ait Durandus *lib. 2. de Ritibus Ecclesiæ cap. 4.* ex libro Sacerdotali, quia in mari & fluminibus celebrari solebat, in quibus propter motum & agitationem fluctuum vix potest sacrificium offerri sine periculo effusionis. Declamant acriter aduersùs eam Guil. Estius *orat. 13. Theologica*, & Laur. Landmeter *lib. 2. de veteri Clerico & Monacho cap.* 84. qui ambo existimant paulò ante Guidonem de monte Rocherij cœpisse, à quo laudatur & approbatur *tract. 4. cap. 7. Manipuli Curatorum* quem scripsit anno 1333. sed errant; quia, vt vidimus, iam in vsu viuente S. Ludouico Rege, qui obijt anno 1270. eamque describit Durandus qui eodem tempore vixit, & Petrus Cantor qui floruit anno 1200. eiusdem meminit in Verbo abbre- VI.

O 2 uia-

niato cap. 19. vbi ait Missam siccam esse sine gratia & humore confectionis Eucharistiæ, & nihil Fidelibus prodesse. Nunc prouidâ Episcoporum curâ vbique gentium, vt puto, obliterata & abrogata est.

VII. Cæterum præter Missam siccam irrepserat & alius detestabilis abusus, quem Petrus Cantor loco citato acerrimè perstringit. Solebant enim eo tempore nonnulli Sacerdotes plures Missas in vnum congerere, celebrantes Missam diei, vel aliam præcipuam suo ordine vsque ad offertorium; tum aliam incipientes vsque ad eundem locum, deinde tertiam & quartam eodem modo. Postea tot secretas orationes dicebant, quot Missas inceperant: demum sub vno canone sacrum perficiebant, totidem additis in fine Collectis, quot initio recitauerant. Originem huius abusus adscribit Petrus Sacerdotum cupiditati, qui cum illicitum esse scirent pluries in die celebrare, has plurium Missarum insitiones inuenerunt, vt deuotioni multorum petentium pro se offerri sacrificium, vnica celebratione satisfacientes, plura pro vno sacrificio stipendia acciperent. Has autem Missas barbaro vocabulo *Bifaciatas* & *trifaciatas* nuncupat, quia duplicem vel triplicem habebant faciem: quas veluti monstruosas & contrarias institutioni & consuetudini Ecclesiæ improbat, & detestatur.

CAP. XVI.

Duplex Missa Catechumenorum & Fidelium. Vtriusque ratio & origo. Missæ Catechumenorum quinam adessent. Veteris Ecclesiæ erga Catechumenos disciplina. Altum de mysterijs silentium illis præsentibus. Quot fuerint eorum classes. De tempore Catechesi constituto. Expulsio eorum ab Ecclesia quo seculo desierit. Expulsi cum illis etiam pœnitentes, & Energumeni.

I. Vigente in Ecclesia seueriori disciplina, anxiè admodum & solicitè cauebant antiqui Patres, ne vlla sibi esset cum impijs, profanis, & impuris hominibus cõmunicatio, quos non solùm à mysteriorum participatione, sed ab ipso etiam aspectu arcere solebant. Ideò cancellis & velis ecclesiarum sanctuaria vndique clausa erant, ne quispiam in ea aut nondum Christianâ fide imbutus, aut aliqua sorde pollutus introspiceret. Cumque inchoarentur eorundem mysteriorum solemnia, omnes indigni à Diaconis eijciebãtur, donec prioris vitæ maculas præscriptis purgationibus eluissent. Hinc orta duplicis Missæ diuisio à duplici missione, quarum vna Catechumenorum, altera Fidelium dicebatur. Et illa quidem duobus vel tribus primis Ecclesiæ seculis, aliquot precibus & psal-

psalmis constabat; quibus absolutis voce Diaconi dimittebantur Catechumeni, & alij qui Missæ fidelium adesse non poterant. Sed cum postea sancti Patres & episcopi animaduertissent sermones & Scripturarum expositiones ad infidelium conuersionem, cæterorumque instructionem multum conferre, admissi sunt omnes in ecclesia donec lecto Euangelio fieret sermo; quo habito, & illis exclusis, Missa Fidelium incipiebat. Ita sancitum fuit in Concilio Carthaginen. 4. c. 84. *Vt Episcopus nullum prohibeat ingredi ecclesiam, & audire verbum Dei, siue gentilem, siue hæreticum, siue iudæum, vsque ad Missam Catechumenorum.* Huius autem edicti rationem reddit Concilium Valentinum Hispaniæ c. 1. dicens, *Hoc inter cætera censuimus obseruandum, vt sacrosancta euangelia ante munerum illationem vel Missam catechumenorum in ordine lectionum post Apostolum legantur, quatenus salutaria præcepta Domini nostri Iesu Christi, vel sermonem sacerdotis non solùm Fideles, sed etiam Catechumeni ac pœnitentes, & omnes qui ex diuerso sunt, audire licitum habeant. Sic enim Pontificum prædicatione audita nonnullos ad fidem attractos euidenter scimus.* Ideò Augustinus & alij Patres, interdum gentiles, interdum hæreticos, sæpè etiam iudæos in suis sermonibus exagitant, quia simul cum fidelibus illis interesse consueuerant. Quamuis autem cum catechumenis etiam pœnitentes & energumeni dimitterentur, Missa tamen, siue dimissio, à solis catechumenis nomen accepit, quia maior tunc erat illorum numerus, & nonnunquam contingere poterat, vt nulli essent pœnitentes vel energumeni. Ven. Beda *lib. 2. comment. in Esdram* ipsos Catechumenos nouæ vitæ auditores appellat, quia vox Græca Catechumenus idem est ac Latinè auditor. Et ante ipsum Isidorus lib. 7. orig. cap. 14. *Catechumenus dictus pro eo quod adhuc doctrinam fidei audit, nec dum tamen baptismum percepit; nam Catechumenus græcè auditor est.* Tertullianus lib. de pœnit. cap. 6. *Nemo sibi aduletur, quia inter Auditorum tyrocinia deputatur,* & paulò post. *Itaque audientes optare intinctionem, non præsumere oportet.* Cyprianus ep. 13. *Audientibus si qui fuerint periculo prauenti & in exitu constituti, vigilantia vestra non desit.* & ep. 24. *Optatum inter lectores doctorem Audientium constituimus,* Magistrum scilicet Catechumenorum, seu Catechistam; quo munere functi sunt Alexandriæ viri celeberrimi Pantænus, Clemens, & Origenes. Erant autem Catechumeni Christianæ fidei tyrones, de quibus sic loquitur Tertullianus l. c. *Quicquid mediocritas nostra ad pœnitentiam semel capessendam & perpetuò continendam suggerere conata est, omnes quidem deditos Domino spectat, sed præcipuè Nouitiolis istis imminet, qui incipiunt diuinis sermonibus aures rigare.* Nemo enim admittebatur ad baptismum, nisi præmisso tyrocicinio: & si quis infans baptizabatur, susceptores se illos docturos spondebant, cum ad ætatem capacem peruenissent.

Non omnia tamen Religionis nostræ mysteria, nec ipsum quidem II.
Symbolum fidei illis exponebant; sed quædam reseruabant vel circa finem tyrocinij, vel post baptismum. Auctor est Isidorus *lib. 2. de offic.*

fic. Eccl. cap. 21. Symbolum Catechumenis traditum non fuisse, nisi cum mox baptizandi erant, & dicebantur *Competentes*. Ambrosius ep. 33. ad Marcellinam sororem, *Post lectiones*, inquit, *& tractatum dimissis Cathecumenis symbolum aliquibus Competentibus in baptisterijs tradebam*. Sozomenus *lib.* 1. *cap.* 19. Concilij Niceni historiam texens Symbolum omittit; *nam verisimile est*, ait, *nonnullos qui non sunt initiati mysterijs hunc librum perlecturos*. Modus verò, qui in traditione Symboli seruabatur, accuratè describitur in Ordine Romano in denuntiatione Scrutinij ad electos; præmissis enim exorcismis, lectisque initijs quatuor Euangeliorum, Symbolum ipsis recitabatur primum græcè, deinde latinè, addita præfatione parenetica, & subiuncta appendice in eiusdem Symboli commendationem. Orationem quoque Dominicam nefas erat Catechumenis discere, vel recitare, sed eam audiebant post Symboli traditionem adiecta singulis petitionibus breui, & solida expositione, quam dabimus infra lib. II. Cap. XV. Ideò autem interdicta illis erat hæc oratio ante lauacrum, quia vt scitè loquitur Cyprianus ep. 74. ad Pompeium, *Natiuitas Christianorum in baptismo fit*, nec potest Deum patrem habere, qui filius Ecclesiæ non est. Filij ergo Dei, & fratres fidelium non censebantur, nisi per aquam regenerati, ac propterea priusquam renati essent, dicere non audebant, *Pater noster qui es in cælis*. Hac ipsa de causa cum Fidelibus orare nequibant, teste Chrysostomo, qui *hom.* 79. *ad Pop. Antioch.* disserens de vi, & potentia orationis factæ in Ecclesia, ait: *Et Cathecumenis quidem permissum hoc nondum est, quoniam nondum ad hanc peruenere fiduciam: vobis autem & pro terrarum orbe, & pro Ecclesia, & pro gubernantibus ipsam & præsidentibus iubetur orationes emittere*. Primi etiam Arausicani Concilij canone 20. vetitum erat, ne cum Fidelibus benedictionem acciperent, sed seorsim: nec licebat Episcopis, illis præsentibus, manus imponere super ordinandos, vt statuit Concilium Laodicenum c. 4. aut baptizare, ex decreto præcitati Arausicani c. 19. adeò vt ab aspectu eius lauacri remouerentur, quod tantoperè exoptabant. Innocentius I. ep. ad Decentium Eugubinum agens de sacramento Confirmationis eiusque formâ ait: *Verba dicere non possum, ne magis prodere videar, quàm ad consultationem respondere*. Et Cyrillus Alexandrinus lib. 7. adu. Iulianum, *Dicerem*, inquit, *de his*, nempè de baptismi mysterijs, *nisi reuererer aures non initiatorum*. Ambrosius item baptismatis mysteria expositurus initio libri de initiandis ait: *Nunc de mysterijs dicere tempus admonet, atque ipsam sacramentorum rationem edere, quam ante baptismum si putassemus insinuandam nondum initiatis, prodidisse potiùs, quàm edidisse æstimaremur*. Ex hac autem disciplina emanasse puto canonem 37. Concilij Illiberitani, quem Baronius suppositiتium suspicatur: alij verò multùm se torquent, vt congruam eius atque orthodoxam interpretationem inueniant. Verba canonis hæc sunt. *Placuit picturas in ecclesia esse non debere, ne quod colitur & adoratur in parietibus*

depin-

depingatur. Quibus verbis frustrà abutuntur sectarij, vt huius Concilij auctoritate sacrarum Imaginũ vsum & cultum conuellant. Alia enim fuit illorũ Patrum mens, quæ ex more illius seculi solicitè cauentis, ne Religionis nostræ arcana infidelibus proderentur, æstimanda est. Vetuerunt ergo, ne id quod colitur & adoratur, in parietibus pingeretur; id verò quod pingendum non erat, obscurè explicarunt illis verbis, *quod colitur & adoratur*, vt soli fideles intelligerent eo canone prohiberi imagines Dei, & Christi Saluatoris, ne à Gentilibus irruentibus sæpe in ecclesias contumelia afficerentur, & irriderentur Christiani ac si hominem colerent tanquam Deum: neuè catechumeni Deum, quem incircumscriptum, immensum, & materiæ expertem prædicari audiebant, humana figura pictum videntes, aliquid alienum ab eius maiestate conciperent. Deinde obseruandum non prohibuisse in tabulis pingi, quia commodè auferri poterant, & obducto velamine à profanorum aspectu submoueri.

Nullum verò sacramentum studiosiùs celabant, quam Eucharistiam, III.
de qua propterea antiqui Patres & pauca scripserunt, & obscuriùs loquuti sunt; quia vel aderant eorum sermonibus non initiati, vel timebant ne libri siue tractatus in manus illorum inciderent. Optimè Basilius lib. de Spiritu Sancto ad Amphiloch. cap. 27. *Quæ nec intueri fas est non initiatis, non conueniebat eorum doctrinam scripto publicitus circumferre*. Et Gregorius Nazianzenus *Orat.* 42. Pleraque, ait, mysteriorum nostrorum ne enunciari quidem ijs posse, qui sunt extra fidelium communionem. Ambrosius item lib. 1. offic. cap. 50. *Non omnes vident alta mysteriorum, quia operiuntur à Leuitis, ne videant qui videre non debent*. Quod si aliquando de hoc mysterio mentio habenda foret, illud eâ periphrasi obuoluebant, *Norunt Fideles*. Augustinus in Psal. 33. *Nondum erat sacrificium, quod fideles norunt*. Idem in Psal. 39. *Sacrificium verum quod fideles norunt*. Et infra. *Corpus, quod nostis, quod non omnes nostis, quod vtinam qui nostis omnes, non ad iudicium noueritis*. Et in Ps. 109. ad illa verba, Tu es Sacerdos in æternum: *Fidelibus loquor. Si quid non intelligunt Catechumeni, auferant pigritiam, festinent ad notitiam*. Chrysostomus hom. 72. in Matth. *Eucharistiæ mysterium quanta misericordia plenum sit, initiati solummodo nouerunt*. Et hom. de proditione Iudæ. *Norunt initiati quæ dicuntur*. Idem hom. 40. in 1. ad Cor. *Volo quidem apertè hoc dicere, non audeo tamen propter eos, qui non sunt initiati*. Rursum Augustinus lib. 10. de Ciu. Dei cap. 6. *Hoc est sacrificium Christianorum, quod Sacramento altaris fidelibus noto frequentat ecclesia*. Orthodoxus apud Theodoretum *Dialogo* 1. & 2. Cum in Eucharistiæ mentionem incidisset, obscurè & ænigmaticè loquendum esse monet, quod fortè aliqui adessent non initiati. Hac autem circumspectione vsi sunt passim antiqui Patres, vel quia putabant mysteriorum maiestatem quodammodo imminui, si apertè coram catechumenis, & profanis hominibus enunciarentur: vel vt co-

eorum desiderium in corde initiandorum magis accenderent. Cyrillus Hierosol. in præfat. Catechefeon: *Cum catechesis recitatur, si catechumenus ex te quæsierit, quid dicebant Doctores? nihil dicas externo.* Et infra. *Fueras & tu aliquando catechumenus, neque proposita mysteria tibi enarrabantur. Quando autem sublimitatem eorum, quæ nunc traduntur, experientia didiceris, tunc planè intelliges dignos non esse catechumenos, qui ea audiant.* Augustinus verò tract. 96. in Ioannem testis est sacramenta Fidelium ideò catechumenis non prodi, *vt ab eis tanto ardentiùs concupiscantur, quanto honorabiliùs occultantur.* Hanc disciplinam spernentes Marcionistæ ad omnia mysteria catechumenos cum Fidelibus indiscriminatim admittebant, vt Epiphanius *hær.* 42. & Hieronymus in *cap.* 6. *ep. ad Galatas* referunt. Eosdem à Tertulliano perstringi credo lib. de Præscript. hæreticorum cap. 41. *Non omittam ipsius conuersationis hæreticæ descriptionem, quàm futilis, quàm terrea, quàm humana sit: sine grauitate, sine auctoritate, sine disciplina, vt fidei suæ congruens. In primis quis catechumenus, quis fidelis incertum est: pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant.* Catholici autem adeò religiosè Fidelium, & Catechumenorum distinctionem seruabant, vt Athanasius *Apolog.* 2. falsi conuincat aduersarios, qui sacræ mensæ tempore sacrificij à Macario euersæ testes catechumenos producebant, hac illatione: *Si catechumeni intus erant, ergo non est celebrata oblatio.* Eodem argumento Teophanes Abbas & Confessor in Chronographia Constantinum Magnum Romæ à Syluestro, non autem Nicodemiæ ab Eusebio baptizatum fuisse euincit, *Nondum enim lustratus,* ait, *si Nicænæ Synodo interfuisset, neque diuinorum mysteriorum, neque precum à sanctis Patribus factarum extitisset particeps: id verò dicere, ne dum sentire iniquissimum est.* Palladius consonat in vita Chrysostomi, vbi tanquam scelus grauissimum exaggerat, quod in tumultu aduersùs illum excitato, quidam non initiati irruptione facta in ecclesiam ea aspexerint, quæ nefas erat illis intueri. Gaudentius item Brixianus serm. 2. ad Neophytos regressos à fonte, *Ea solum,* inquit, *aperienda Neophytis, quæ præsentibus Catechumenis explanari non possunt.* Epiphanius denique, vt alios omittam, sacramentum Eucharistiæ expendens in Ancorato, Audientium & ipse præsentiam reueritus formam eius occultè refert hoc modo. *Videmus quod accepit Saluator noster in manus, & vbi gratias egisset dixit, Hoc meum est hoc & hoc.* Quod si aliquis ex cathecumenis ignoranter suscepisset Eucharistiam, statim baptizabatur, vt ex Constitutionibus Apostolicis lib. 7. cap. 26. colligitur, & ex Timotheo Alexandrino, addita interpretatione Balsamonis. Etiam Eulogiæ siue panis reliquiæ, quæ distribui solebant post Missam, negabantur Catechumenis, vt constat ex cap. 7. Theophili Alexandrini cum eiusdem Balsamonis explicatione. Nam cum panis vsualis & communis aliquid in terram decuti anxiè, eo quod esset materia Eucharistiæ, Fideles paterentur, vt loquitur Tertullianus multo

magis

magis inconueniens existimabant frusta panis benedicti dare profanis & nondum initiatis. Illis tamen dabant sal, non solùm in baptismate, sed etiam in catechumenatu; ad quem ritum, non autem ad Eulogias, respexit Augustinus *lib. 2. de pecc. mer. & remiss. cap. 26.* cum ait, *Quod accipiunt Catechumeni quamuis non sit corpus Christi, sanctum est tamen, & sanctius quàm cibi quibus alimur, quoniam sacramentum est.* Et lib. 1. confess. cap. 11. agens de suo catechumenatu, *Audieram ego*, inquit, *adhuc puer de vitâ æternâ nobis promissa per humilitatem filij tui Domini Dei nostri, & signabar iam signo crucis, & condiebar eius sale.* Hoc vnicum erat catechumenorum sacramentum, de quo Concilium tertium Carthaginense can. 5. *Placuit vt etiam per solennissimos Paschales dies sacramentũ catechumenis non detur, nisi solitum sal.* Mos autem in hoc canone præscriptus vigebat in Gallia tempore Caroli Magni, eius enim Capitularia *lib. 7. cap. 190.* præcipiunt, vt in Paschate sacramentum catechumenis non detur, *sed tantùm benedictum sal à Sacerdotibus pro communione tribuatur.* Post baptismum verò egressi de lauacro mel & lac degustabant tanquam symbola mysticæ infantiæ: idque Tertullianus *lib. de corona cap. 3.* inter antiquas traditiones enumerat, *Inde suscepti*, ait, id est ex fonte *lactis & mellis concordiam prægustamus.* Cui consonat Hieronymus adu. Luciferianos dicens, *Multa quæ per traditionem in ecclesijs obseruantur, auctoritatem sibi scriptæ legis vsurpauerunt: veluti in lauacro ter mergitare caput, deinde egressos lactis ac mellis gustare concordiam ad infantiæ significationem.* Rursum Tertullianus lib. 1. contra Marcionem cap. 14. *Ille vsque nunc nec aquam reprobauit creatoris, qua suos abluit: nec oleum, quo suos vnguit: nec mellis & lactis societatem, qua suos infantat.* Hunc ipsum ritum sancta virgo Agnes expressit, cum dixit: *Mel & lac ex ore eius suscepi.*

Porrò Catechumenos in varias olim classes distinctos reperio. IV.
Nam primò infideles declarabant se Christi fidem amplecti velle: tum priuatim in aliqua domo Paganismi falsitatem edocebantur: post hæc in ecclesia admittebantur ad conciones audiendas: deinde in eâdem ecclesia precum & orationum participes effecti poterant in genua procumbere: demum datis nominibus in albo eorum scribebantur, qui mox sacro fonte abluendi erant. Singularum classium ordo & nomina can. 7. Concilij primi Constantinopolitani sic exprimuntur. *Primo die ipsos Christianos facimus, secundo catechumenos, deinde tertio exorcizamus siue adiuramus ipsos, ter simul in faciem eorum & aures insufflando; & sic eos catechizamus siue initiamus, & curamus, vt longo tempore versentur in ecclesia, & audiant Scripturas, & tunc eos baptizamus.* Idem ordo indicatur can. 95. Concilij Trullani. Alij alijs nominibus vtuntur: sed in latina ecclesia omnes classes ad quatuor redactæ sunt, quæ in sermonibus & tractatibus latinorum Patrum passim occurrunt. Quidam enim ab infidelitate ad fidem conuerti desiderantes audiebant in ecclesia verbum Dei, sed nondum petebant baptismum, & ij dicebantur *Audientes*. Alij audito sermone procumbebant in genua, & orationũ ecclesiæ aliquo modo partici-

ticipes erant, & vocabantur *Substrati*, siue *Genua flectentes*. Alij in fide rectè instituti baptismum petebant, & dicti sunt *Competentes*. Qui verò ex istis in albo baptizādorum descripti erant, *Electi* nuncupari solebant. Augustinus *serm. 116. de tempore* Competentium nomen ex eo deducit, quod gratiam baptismi simul peterent. *Primùm*, inquit, *Cōpetentes isti, quare hoc nomine vocentur, agnoscat. Competentes dicuntur simul petentes, quo modo consedentes nihil aliud est nisi simul sedentes, & colloquentes nihil aliud est nisi simul loquentes, concurrentes sine dubio non intelliguntur, nisi simul currentes: ita & competentes non possunt aliud intelligi, nisi simul petentes.* Idem sentit Isidorus lib. 2. de eccl. off. cap. 21. *Competentes sunt, qui iam post doctrinam fidei, post continentiam vitæ, ad gratiam Christi percipiendam festinant: ideoque appellantur competentes, id est, gratiam Christi petentes, nam catechumeni tantùm audiunt, necdum petunt.* Hæ duæ classes Catechumenorum & Competentium frequentiùs à sanctis Patribus commemorantur: quia nomine catechumeni Audientes & Substratos intelligunt, & Electos à Competentibus vt plurimùm non distinguunt. In Codice M. S. Reginæ Suecorum *num.* 914. extat antiquissima collectio Canonum, & post eam sermo ad Coniugatos sine nomine Auctoris, in quo omnes compellans qui adesse concioni solebant fideles & pœnitentes sine classium distinctione, catechumenos autem, & competentes distinctè nominat. *Audite*, inquit, *Carissimi membra Christi, & matris Catholicæ filij. Quod dico Competentibus audiant Fideles: quod dico Fidelibus, audiant Competentes: quod dico competentibus & fidelibus, audiant pœnitentes: quod dico Fidelibus, & Competentibus, & pœnitentibus, audiant Catechumeni. Audiant omnes, omnes timeant, nemo contemnat.*

V. In primordijs ecclesiæ, & cum necessitas exigebat, nullum tempus Catechesi præfinitum erat, sed quoscumque constabat de sua salute solicitos esse, & in fide sufficienter instructos, Apostoli, eorumque discipuli baptizabant. Postea visum est Patribus, vt diu persisterent in ediscendis fidei rudimētis, certo tempore instructioni præfixo, diuerso tamen pro regionum, & personarum varietate, atque exigentia. Concilium Illiberitanum Flaminibus triennium præscripsit c. 4. Fœminis, quæ maritum sine causa reliquissent, quinquennium, c. 11. Reliquis biennium, c. 42. Iudæos octo mensibus inter Catechumenos retinendos esse statuit Concilium Agathense c. 34. Ipsos verò catechumenos lapsos tribus annis inter Audientes morari Nicæna Synodus sanciuit c. 14. Et cum sæuiente persecutione hæc spatia contracta fuissent, hæc ipsa Synodus c. 2. vetuit, ne id deinceps fieret, sed statuta tempora seruarentur. Demum post aliquot secula redactum tempus est ad dies quadraginta, ad tempus scilicet Quadragesimæ, in qua sex scrutinia haberi solebant, & septimum in vigilia Paschæ, de quibus non est hic tractandi locus. Inquirebant autem Episcopi & Presbyteri qui mores essent, quæ vita, quæ fides Catechumenorum, & si qui discoli reperiebantur, seueriori disciplina vsque ad eie-

eiectionem coërcebantur, vt patet ex can. 5. Concilij Neocæsariensis. Præclarè Iustinus Martyr Apolog. 2. *Quicumque persuasum habuerint & crediderint esse ea vera, quæ à nobis docentur & dicuntur; ac viuere se ita posse polliciti fuerint, docentur orare ieiunantes, & à Deo anteriorum peccatorũ veniam postulare, nobis vnà cum illis orantibus & ieiunantibus. Deinde eò à nobis ducuntur, vbi aqua est, & eodem regenerationis modo, quo ipsi regenerati sumus, regenerantur.* Alludit ad hanc disciplinam Arnobius lib. 2. adu. gentes, cum ait *feritate atque inhumanitate depositis resumere animas ingenia mitiora, vt ad illud quod dabitur, possint esse parata*, ad baptismum scilicet & ad Eucharistiam, de quibus Sacramentis obscurè loquitur & timidè propter infideles. Priùs itaque docebantur, tum fidem profitebantur, deinde precibus ac ieiunijs, alijsque operibus pœnitentiæ incumbebant, feritatem atque inhumanitatem deponentes, vt Arnobius ait accommodatè ad profanorum mysteriorum institutiones; Christiana verò phrasi, priori vitæ renunciantes ac peccatorum veniam postulantes. Mox lauacro abluti synaxi aderant, & ad communionem corporis Christi admittebantur. In his autem gradatim procedebant seruato ordine supra descripto, donec lotis salutaribus vndis omnia mysteria pandebantur. Ab impijs etiam sectis hoc olim obseruatum, vt profani procul à sacris arcerentur, Iamblichus docet lib. 2. de vita Pythagoræ cap. 32. *Cum externis & vt sic dicam profanis, si quandoque vsus ferret congrediendum esse, nequaquam sua sacra enunciabant, sed per symbola & arcanas tesseras obscurè & latenter sibi mutuò sensa mentis velut ænigmatibus significabant.* Et Plutarchus lib. de garrulitate, *Dicendi homines, tacendi Deos magistros habemus, in eorum sacris & mysterijs vnà nobiscum accepto silentio.* Apuleius quoque *lib. 11. fabula Milesia* postquam narrauit se à Sacerdote, semotis procul profanis, ad sacratij penetralia deductum: *Quæras forsitan satis anxiè quid deinde dictum, quid factum? Dicerem, si dicere liceret: cognosceres, si liceret audire. Sed parem noxam contraherent aures & lingua temerariæ curiositatis.* Tum ænigmaticè subdit. *Accessi confinium mortis, & calcato Proserpinæ limine per omnia vectus elementa remeaui. Nocte media vidi solem cãdido coruscantẽ lumine, Deos inferos, & Deos superos. Accessi coram & adoraui de proximo. Ecce tibi retuli, quæ quamuis audita, ignores tamen necesse est.* Eodẽ modo à sacris Cereris submotos impios, & sceleratos voce præconis, eâq; territũ Neronẽ ijs adstare ausum non esse scribit Suetonius.

Sed redeo ad Missam, è qua habito post Euangelium sermone VI. tam Catechumeni, quàm infideles, & alij immundi abire, ac è foribus templi egredi voce Diaconi iubebantur, ipsas fores custodientibus Ministris, easque claudentibus postquam fuerant egressi. Erantque olim hoc munus Diaconorum, vt notant Maximus & Pachymeres ad cap. 5. Ecclesiasticæ Hierarchiæ. *Nota*, inquit Maximus, *quod Diaconi fores tunc custodierint, nunc verò subdiaconi.* Clemens autem *lib. 8. Constitut.* ait Diaconos tunc stetisse ad portas per quas viri; Subdiaconi ad

cas, per quas mulieres ingrediebantur. Concilium verò Laodicenum statuit Ministrum, idest Subdiaconum, vt Zonaras, Balsamon, & alij interpretes explicant, non oportere fores relinquere. A Subdiaconis tandem ad Ostiarios hoc officium peruenit, quia vt obseruat S. Thomas in *supplem. 3. p. qu. 37. art. 2.* antiquis temporibus ob paucitatem ministrorum omnia inferiora ministeria Diaconis committebantur, sed ampliatus est postea cultus diuinus, & Ecclesia alios ordines sibi instituit. At nunc abijt in desuetudinem hic ritus, & à foribus templorum discesserunt Ostiarij, sublatisque repagulis omnes indiscriminatim ad ipsum altare irrumpunt, ad quod nonnisi Sacerdotibus, eorumque ministris fas erat accedere. Qua ætate id fieri cœperit incertum est: ex his autem, quæ S. Thomas quæstione præcitata scribit, colligunt nonnulli ante ipsius tempora hunc morem desijsse; quæ coniectura certior redditur ex Ioanne Zonara, qui in notis ad Concilium Laodicenum, ait suo tempore, centum scilicet & quinquaginta annis ante Thomam, à ianuæ custodia ministros recessisse. Mihi haud improbabile videtur ecclesiæ fores cunctis introire volentibus tunc patuisse, cum iam nulli erant infideles, nulli catechumeni & pœnitentes, qui à Synaxi arcerentur, & peracta concione dimitterentur. Id verò in Ecclesia Latina circa annum Christi septingentesimũ contigisse, argumento esse multa possunt. Nam primò istius dimissionis nulla fit mentio in antiquis Missalibus, & Ritualibus: nec vllum eius vestigium extat apud veteres officiorum expositores, Strabonem, Micrologum, Rabanum, Amalarium, Alcuinum: licet alios quoscumque ritus minutissimè soleant explicare. Patres etiam & Concilia post annum 700. nihil prorsus de hac re agunt, quamuis nonnunquam de Missa Catechumenorum atque Fidelium ex prisco vsu sermonem habeant. Neque obstat Amalarius ita scribens lib. 3. cap. 36. *Consuetudo nostra est, vt Catechumenos repellamus ante Euangelium*: nam de alio ritu loquitur, qui à media Quadragesima vsque ad Sabbatum sanctum suo tempore vigebat, & aliquot post ipsum seculis in vsu fuit, eius enim meminit Ioannes Beleth, qui viuebat anno 1190. *lib. de diu. offic. cap. 34.* quia cum nemo esset qui baptismum peteret ex Ethnicismo vel Iudaismo conuersus, sed omnes baptizandi filij Christianorum & infantes essent, quidam ex illis ad solemne Paschatis baptisma reseruabantur. Et hi manebant in ecclesia donec legeretur Epistola, & cantato Graduali Diaconus elata voce dicebat; *Catechumeni recedant: si quis Catechumenus est, recedat: omnes Catechumeni recedant foras.* Et egrediebantur expectantes præ foribus ecclesiæ, vsque ad finem Missæ; ipsisque egressis legebat Diaconus Euangelium. Hic mos erat primi & secundi scrutinij: in tertio verò quod apertionis aurium dicebatur, tradito Symbolo & explicata Dominica oratione, annuntiabat Diaconus vt discederent; & egrediebantur parentes cum infantibus, eisque relictis sub custodia, donec Missarum solemnia perficerentur, re-

gressi in ecclesiam tam ipsi parentes quàm susceptores cum oblationibus, eas pro illis offerebant: quæ omnia fusiùs in Ordine Romano describuntur. De hac igitur dimissione Amalarius, & Beleth intelligendi sunt; non de illa solemni & quotidiana, à qua Missa Catechumenorum nomen accepit, licet hæc ab illa promanarit. Augustinus serm. 237. de temp. *Ecce post sermonem fit Missa Catechumenis, manebunt fideles, venietur ad locum orationis.*

Græci pristinum morem adhuc retinent, & quamuis in eorum ecclesijs nulli sint Catechumeni, nulli pœnitentes, in singulis tamen Liturgijs solemni formula Diaconus ait: *Quotquot estis Catechumeni recedite. Ne quis Catechumenus supersit. Quicumque fideles in pace Dominum oremus.* Siue vt habetur in Liturgia Iacobi, *Nullus Catechumenus, nullus eorum qui nondum initiati sunt: nullus eorum, qui nobiscum orare non possunt, intersit. Recognoscite vos inuicem. Fores obseruate. Omnes recti.* Distinctio tamen expressa in Liturgiam Catechumenorum & Fidelium apud Græcos non reperitur; tametsi semper eadem fuerit actio Missæ apud illos, & apud Latinos: eademque apud vtrosque circa Catechumenos & pœnitentes disciplina. Dionysius *cap. 3. Eccl. Hierarchiæ* magnificè hunc ritum & diffusissimè describit, ex quo præcipua quædam excerpam. Exinde, inquit, sacrarum literarum lectio recitatur, qua finita sacro ambitu arcentur Catechumeni, & cum ijs energumeni ac pœnitentes, illis qui diuinorum aspectu & communione digni sunt, remanentibus. Porrò Catechumenos & Energumenos, eosque qui pœnitentia ducuntur, sacrosanctæ Hierarchiæ mos patitur quidem audire sacram Psalmodiam, diuinamque sacrarum Scripturarum recitationem; verum ad ea quæ deinceps sequuntur sacrificia & spectacula nequaquam hos conuocat, sed perfectos perfectorum oculos. Ac postremus quidem ordo Catechumenis tributus est, quod exortes sint & ignari omnis hierarchicæ perfectionis, neque dum per diuinam natiuitatem diuinum statum assecuti, paternis eloquijs foueantur, viuificisque formis ad beatum illum, qui ex diuina generatione proficiscitur, vitæ, lucisque principem progressum efformentur. Porrò energumenorum turba immunda quidem & ipsa est, verumtamen secundum locum superiorem à Catechumenorum extremitate obtinet. Cæterum opinor, imò verò compertum habeo, sincerissimum sacrorum Ordinum iudicium censere, præ istis detestabilissima obsidione teneri eos, qui deformem vitam deserentes, sententijs moribusque perditis dæmonibus consentiunt, dum ea quidem quæ & verè sunt, & immortaliter possidentur, atque æternaliter delectant, per extremam sibique perniciosam dementiam auersantur, materialem verò pluribusque perturbationibus obnoxiam immutationem, perditasque ac corruptrices voluptates, & instabilem, eamque alienam, neque verè existentem, sed apparentem delectationem ambiunt & consectantur. Hi ergò primi, & quidem magis propriè quam illi, segregatiua ministri voce ar-

cean-

ceantur: neque fas sit eis cuiuslibet alterius rei sacræ participes euadere, præterquam eloquiorum Dei, quorum magisterio ad meliorem frugem conuerti possint. Hæc Dionysius, ex quo constat morem eijciendi cum Catechumenis; Energumenos & Pœnitentes antiquissimum esse. Nomen autem Energumeni ad eos extendit Dionysius, qui carnalibus immunditijs seruientes peruersis moribus cum dæmonibus consentiunt, quod alibi me legisse non memini: nec puto veterem Ecclesiam Energumeni appellatione carnales homines vitiosis passionibus agitatos, sed eos dumtaxat, qui corporaliter à Diabolo obsessi & possessi erãt, intellexisse. Agit de Energumenis, & de oratione super illos effusa in Ecclesia, antequam expellerentur, Chrysostomus *hom. 3. & 4. de Dei natura aduersus Anomæos*. Cæterum in his omnibus dimittendis certus ordo seruabatur, qui vix percipi aut explicari poterit, nisi de Pœnitentibus, eorumque gradibus & classibus quædam ex veteris Ecclesiæ disciplina breuiter præmittantur.

CAP. XVII.

Quibusdam olim peccatis negata venia: tum omnibus concessa. Pœnitentium quatuor classes, Flentium, Audientiũ, Substratorum, & Consistentium. De singulis Classibus, earumq; origine, statione, et disciplina. De mulierum pœnitentia. Qui fuerint hiemantes. Pœnitentes, & alij, qui Missæ Fidelium adesse non poterant, quo ordine dimitterentur. De Sacramentali absolutione.

I. IN exordio Christianæ Religionis tantum erat pietatis studium, tantum odium improbitatis, vt quibusdam sceleribus, quæ atrociora visa sunt, omnis prorsus veniæ spes, omnis pœnitentia denegaretur; adeò vt qui ea commisisset, quamuis à diuina misericordia eorum remissionem veræ contritionis subsidio obtineret, nunquam tamen posset cum Ecclesia reconciliari. Ea erant idolatria, homicidium, & adulterium. Constat ex Tertulliano *lib. de Pudicitia* vbi iam factus Montani assecla acriter inuehitur aduersùs decretum Zephyrini Papæ, quo adulteros ad pœnitentiam admitti edixerat. Idem liquet ex Concilio Illiberitano, & ex epistola Innocentij Primi ad Exuperium *cap. 2.* in qua ait duriorem fuisse obseruationem tempore persecutionum, ne communionis concessa facilitas, homines de reconciliatione securos non reuocaret à lapsu; reddita

autem

autem ecclesijs pace rigorem illum in misericordiam commutatum esse. An verò priori, ac seueriori vigente disciplina prædictorum criminum reis in fine vitæ, siue in periculo mortis constitutis reconciliatio concessa fuerit, dubiæ quæstionis est. A Patribus enim Concilij Illiberitani sancitum fuit, vt nec quidem in fine daretur eis communio; & ex nonnullis epistolis Cypriani patet hunc vsum tunc viguisse in ecclesia Africana: alij ex aduerso remouere ab ecclesia etiam illius temporis hunc feralem rigorem satagunt, nec vllum vnquam in fine vitæ verè pœnitentem exclusum fuisse asserunt à venia & reconciliatione. Et quidem si veniæ nomine sacramentalem dumtaxat à peccatis absolutionem intelligant, non est hæc sententia improbabilis: sed plenam reconciliationē, quæ in publicarum precum participatione, & in iure offerendi munera in synaxi, ac percipiendæ Eucharistiæ consistebat, illis concessum nego; & hic saltem est sensus antiquorum canonum statuentium, vt nec in fine eis communio concederetur. Quod si aliquis absolutionem sub mortem consecutus conualuisset, intra cœtum Fidelium non admittebatur, nisi priùs peracta pœnitentia illorum consortio dignus redderetur.

Postquam autem rigidioris disciplinæ emollita duritie omnibus criminibus, etiam tribus supradictis, indulgentiæ, & misericordiæ ianua aperta est; non tamen facilè quibuslibet petentibus facultas concedi solebat agendi in ecclesia pœnitentiam, nisi prius constaret admissa flagitia eos seriò detestari, & verè optare dignos facere pœnitentiæ fructus, ac mores emendare. Ideo in area vltra omne ecclesiæ tectum diu ante porticum permanebant, vbi sacco induti, & cinere aspersi omnium Fidelium ecclesiam ingredientium pedibus prouoluti rogabant, vt pro ipsis apud Episcopum, & Presbyteros, ac vniuersam fraternitatem intercederent, & ius agendæ pœnitentiæ impetrarent; Huc alludit Tertullianus lib. de Patientia cap. 12. *Hac expectat, hac exoptat, hac exorat pœnitentiam quandoque inituris salutem*. Et de Pœnit. cap. 3. *Adsistit pro foribus, & de nota sua exemplo cæteros admonet, & lacrymas fratrum sibi quoque aduocat, & redit plus vtique negotiata, confessionem scilicet, quam communicationem. Nec amittit, sed praparat fructum.* Cyprianus quoque lib. de lapsis, Casti & Aemilij, qui tormentis vexati lapsi erant, pœnitentiam commemorans ait; *Sic sic Casto & Aemilio aliquando Dominus ignouit; sic in prima congressione deuictos, victores in secundo prælio reddidit; vt fortiores ignibus fierent, qui ignibus ante cessissent, & vnde superati essent, inde superarent. Deprecabantur illi non lacrimarum miseratione, sed vulnerum, nec sola lamentabili voce, sed laceratione corporis & dolore*. Eusebius item in fine *libri 5. Historiarum* petitam & obtentam à Natali confessore, qui ab hæreticis deceptus Episcopatum apud illos acceperat, pœnitentiam enarrat dicens, ad pedes Zephyrini Episcopi sese cum lacrymis indutum sacco & conspersum cinere abiecisse; nec solum cleri, sed & secularium vestigijs aduolutum, mul- II.

tisque

tisque precibus vsum, ostensis etiam vibicibus plagarum, quas pro Christi confessione pertulerat, Ecclesiam tãdem suis fletibus commouisse. Ipsa verò pœnitentiæ opera Tertullianus eleganter commemorat lib. de pœnit. cap. 9. *Exomologesis prosternendi & humilificandi hominis disciplina est, conuersationem iniungens misericordiæ illicem, de ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco, & cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum mæroribus deijcere, illa, quæ peccauit tristi tractatione mutare: cæterum pastum & potum pura nosse, non ventris scilicet, sed animæ causâ: plerumque verò ieiunijs preces alere, ingemiscere, lacrymari, & mugire dies noctesque ad Dominum Deum suum, Presbyteris aduolui, & caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suæ iniungere*. Idem de pudicitia *cap.* 13. pœnitentem depingit conciliatum & concineratum, cum dedecore & horrore compositum, omnium lacinias inuadentem, omnium vestigia lambentem, omnium genua detinentem. Simili modo Cyprianus *lib. de Lapsis* hæc esse ait pœnitentium exercitia, impensiùs orare, diem luctu transigere, vigilijs ac fletibus noctem ducere, stratos solo cineri adhærere, in cilicio & sordibus volutari. Sic Pacianum *Parenæsi de pœnit.* Deijcere mœroribus animum, sacco corpus inuoluere, cinere perfundere, macerare ieiunio, mœrore conficere, multorum precibus adiuuare.

III. Obseruant Eruditi, in scriptis Tertulliani, Cypriani, & aliorum Patrum qui ducentis & quinquaginta annis post Christum floruerunt, nullam reperiri pœnitentium in varias classes distinctionem, siue Episcoporum prudentiæ commissa tunc fuerit, siue reuerâ post Nouati hæresim inceperit, quod probabilius existimo. Cum enim Nouatiani perperam assererent non esse in ecclesia potestatem peccata post baptismum dimittendi, in quo, teste Paciano, eorum hæresis sita erat, non quod simpliciter negarent Lapsis pœnitentiam: visum est Patribus modum & ordinem pœnitendi certis legibus stabilire; atque ideò quatuor pœnitentium gradus siue stationes constituerunt, quarum prima dicebatur *Fletus*, secunda *Auditio*, tertia *Substratio*, quarta *Consistentia*. Has Græci proprio idiomate vocant *Proclausin*, *Acroasin*, *Hypoptosin*, & *Systasin*.

IV. Primus itaque gradus, seu prima statio flentium erat, qui admissi ad pœnitentiam in porticu extra ecclesiam commorabantur peccata sua publicè confitentes & deplorantes, cilicio & cinere sorditati, & ad misericordiam excitandam omni ex parte compositi. Nihil ad istos pertinebat Missa Catechumenorum, nullæ super eos manuum impositiones erant, nullæ orationes recitabantur; sed Fideles priuatim Deum orabant, vt veram illis pœnitentiam largiretur. Hac veluti fibula, vt Pacianus *in parænesi* ait, cum ecclesia nectebantur: à templi enim vestibulo exclusi ne prædicationem quidem audire poterant, pietatem dumtaxat ingredientium implorabant, vt pro ipsis apud Episcopum & Clerum intercederent. In hac statione manebant quidam per annum, alij per biennium, alij

alij etiam per plures annos pro criminum varietate, & feruore pœnitentiæ.

Secundus gradus Auditio est. Stabant Audientes intra fores Ecclesiæ in propylæo, siue intra portam in Narthece, vbi lectionem Scripturarum, earumque interpretationem, & sermonem audiebant, ab illa lugubri & humili deprecatione absoluti; sed nullæ erant super eos manuum impositiones, nullæ orationes, eo quod istarum expiationum nondum capaces æstimarentur. Statio autem, seu locus auditionis, præter hos pœnitentes, quinque hominum genera complectebatur, Ethnicos, Iudæos, Hæreticos, Schismaticos, & primi generis cathecumenos. Pro ratione autem contritionis & humiliationis citiùs vel tardiùs transitus ab hac classe ad tertiam concedebatur.

In tertio gradu erant Substrati manentes intra ambitum Ecclesiæ vsque ad Ambonem, vltra quem progredi nefas illis erat. Hi ieiunijs, precibus, humicubationibus, alijsque operibus laboriosis affligebantur, atque in singulis synaxibus preces super illos in genua procumbentes cum manuum impositione fundebantur; idque per longum tempus, & interdum per plures annos; atque interim in eorum mores diligens inquisitio fiebat, an verè contriti essent, an sincera eorum conuersio. Stabant etiam in hac statione Catechumeni secundi & tertij generis, & energumeni. Hi postremi licèt distincti essent à Pœnitentibus, impuri tamen æstimabantur, nec poterant cum Fidelibus permisceri, eo quod essent dæmonis habitaculum. Curabantur autem extra Missarum solemnia ab exorcistis per exorcismos, intra Missam ab Episcopo siue Presbytero per manuum impositionem, cui semper oratio adiungebatur.

Quartus gradus dicitur Consistentia, in quo constituti pœnitentes Fidelium precibus & sacrificio vsque ad finem assistebant, offerre tamen munera ad altare, & consequenter communicare non poterant, quia ius offerendi iuri communicandi annexum erat, atque his potissimum Fideles ab alijs discernebantur. Sedes consistentium erat ab Ambone versùs Sanctuarium, siue permixti fuerint cum fidelibus, siue ab illis separati, quæ res obscura est: fuisse tamen seiunctos probabili coniectura ex hoc deduco, quia alioquin potuissent cancellis appropinquare, quod illicitum erat non offerentibus & exclusis à communione. In hac quoque statione illi sæpius collocabantur, qui ob aliquam leuiorem culpam communione aliquando priuabantur, nullâ præter hanc pœnâ mulctati. Ita Concilium Illiberitanum c. 21. *Si quis in ciuitate positus tres Dominicas Ecclesiam non accesserit, pauco tempore abstineat, vt correptus esse videatur.* Et cap. 50. *Si quis Clericus, siue Fidelis cum Iudæis cibum sumpserit, placuit eum à communione abstinere.* Sunt & alij eiusdem Concilij canones huc referendi, ex quibus constat sic abstentos sola communione priuatos in reliquis fidelium commercio non caruisse. Quidam addunt quintum gradum perfectionis, & malè: quia perfectio non

Q gra-

gradus, sed finis erat & fructus pœnitentiæ, cum ea plenè perfuncti, & à peccatis absoluti id quod perfectum est, corpus scilicet & sanguinem Iesu Christi percipiebant.

IV. Mulieribus numquam publica pœnitentia, saltem primis Ecclesiæ seculis imponi solebat; sed priuatim flebant, ieiunabant, & alia pœnitentiæ opera exercebant. Id postea permissum Viduis, quia cessabat metus, ne à viris vexarentur. Exemplum habemus nobilissimæ matronæ Fabiolæ, quæ repudiato viro ob adulterium, alteri incauta nupsit, in se autem reuersa post obitum secundi, errorem publicè confessa est, *Et tota Vrbe Romana spectante*, vt in eius Epitaphio epist. 30. Hieronymus scribit, *ante diem Pascha in Basilica Laterani stetit in ordine Pœnitentium, Episcopo, Presbyteris, & omni populo collacrymante, sparsum crinem, ora lurida, squalidas manus, sordida colla submittens*. Erant & aliqui Pœnitentes, qui *Hyemantes* dicti sunt. Nam Synodus Ancyrana c.17. leprosos, & eos qui cum brutis rem habuerunt, inter Hyemantes orare præcepit. At qui fuerint isti, dubiæ quæstionis est. Quidam putant fuisse *Arreptitios*, quos S. Maximus *in Scholijs ad cap.6. Eccles. Hier.* ita vocari arbitratur, quod veluti tempestatibus agitati in continua quasi hyeme versentur. Horum vero sententiam reprobat Zonaras in notis ad citatum canonem Ancyranum: *Sed qui sint*, inquit, *haud facilè dixerim*. Alij collocant eos in primo ordine pœnitentium, nullumque agnoscunt discrimen inter hyemantes & lugentes. Quibusdam magis placet hyemantium nomine illos intelligi, qui sub dio extra omne ecclesiæ tectum manebant, cuiusmodi erant maiori excommunicatione percussi, ab ecclesia prorsus præcisi: quo etiam in loco procul scilicet à porticu, iussi sunt stare leprosi, ne cæteros inficerent; & qui cum brutis atque contra naturam luxuriabantur, quos monstra, portenta, & furias nuncupabant. Horum autem coniecturam ideò censeo probabiliorem, quod illi fauere videatur Tertullianus *lib. de Pudicitia*, apud quem aliud est limine Ecclesiæ, aliud toto tecto submoueri. Fornicatores enim & adulteros ad limen, seu fores Ecclesiæ inter Pœnitentes admissos ait *cap.3.* quamuis frustra, vt benè notat Pamelius *num. 30*, si Ecclesia eis veniam dare non poterat, vt ipse perperam asseruit: *Reliquas autem*, inquit cap.4. *libidinum furias impias & in corpora & in sexus vltra iura naturæ, non modò limine, verùm omni ecclesiæ tecto submouemus, quia non sunt delicta, sed monstra*. Hi ergo qui in area, & flentes qui in porticu morabantur, diuini sacrificij nullo modo consortes erant: cæteri omnes qui ecclesiam ingrediebantur, sed Missæ fidelium interesse non poterant, hoc ordine, præuia Ministri iussione è templo excedebant.

V. Primi omnium voce Diaconi post Euangelium & sermonem admoniti exibant Infideles, & post illos Catechumeni primi generis, & Pœnitentes secundi. His egressis monebat Diaconus populum, quid peteret à Deo pro Catechumenis secundæ classis, qui substrati dicebantur, qui-

bus

bus etiam indicebat vt capita inclinarent orationibus Sacerdotum, quibus super illos recitatis, & ipsi exibant. Idem ritus his egressis erga Energumenos seruabatur: & his post preces dimissis, vocati aderant Competentes & Electi, & postquam isti oratione item super eos peracta recesserant, idem Diaconus Pœnitentes tertiæ classis ad orationem aduocabat, iisque procumbentibus manus imponebantur ab Episcopo & Presbyteris, recitatis orationibus, quarum formulæ prolixæ & distinctæ super omnes ab ecclesia emittendos legi possunt lib. 8. Apostolicarum Constitutionum; ac demum his dimissis fores ecclesiæ claudebantur, quas Ministri custodiebant, ne quis à sacris exclusus denuò ingrederetur, aut aliquis Fidelium abscederet: statimque Missa fidelium, quam Iuo Carnotensis *epist.* 219. Missam Sacramentorum vocat, inchoabatur. Sancitus est hic ordo expulsionis *can.* 19. Concilij Laodiceni, deque eo agit Theodorus Antiochenus ad *can.* 5. Concilij Neocæsariensis. Pœnitentes verò quartæ classis vsque ad finem Missæ, vt supra diximus, cum fidelibus morabantur communionis expertes. Quod autem spectat ad Sacramentalem absolutionem, an eam Episcopi seu Sacerdotes sub finem consistentiæ, an in fine substrationis impertirentur, cum ab ea ad consistentiam transibant, diuersæ sunt Eruditorum sententiæ, quas non est huius loci examinare. Quod si specialiter sermo fit de consuetudine Romanæ Ecclesiæ, ex Sozomeno *lib.* 7. *cap.* 16. & ex Nicephoro *lib.* 12. *cap.* 28. manifestè colligitur dilatam Romæ absolutionem vsque ad finem quarti gradus. De hac enim Ecclesia tractantes, pœnitentes commemorant qui Missæ intererant, nec tamen Eucharistiæ participes erant: & eos aiunt peractâ Missâ in terram cum fletu corruisse, quibus occurrens Pontifex similiter cum lacrymis collabebatur, & eos erigens pro illis orabat, ac deinde dimittebat. Illi verò priuatim ieiunijs & alijs pœnis se affligebant, ac postea elapso tempore ab Episcopo constituto à peccatis absoluebantur. Non ergo Substratis, qui cum catechumenis exibant, sed Consistentibus, qui vsque ad finem Missæ manebant in ecclesia, absolutio dari solebat. Eumdem morem seruatum in Africa, vt intra Missarum solemnia absoluerentur pœnitentes proximè ante orationem Dominicam non obscurè docet Optatus Mileuitanus lib. 2. *Etenim inter vicina momenta dum manus imponitis & delicta donatis, mox ad altare conuersi Dominicam orationem prætermittere non potestis.* Manuum autem impositio super Substratos quædam tantum oratio & benedictio erat, quam in terram procumbentes à Sacerdotibus accipiebant. A qua prostratione probabile est ortam aduersus Christianos Paganorum calumniā asserentium apud Minutium Felicem, *Eos Antistitis ac Sacerdotis colere genitalia, & quasi parentis sui adorare naturam*; eo quod Pœnitentes Presbyteris aduolui solerent, & charis Dei adgeniculari, vt loquitur Tertullianus.

CAP. XVIII.

Veteris Ecclesiæ mores ex præsentibus æstimandos non esse. Cur interdum mutati ritus. De diebus Aliturgicis. Feria Quinta quare olim Missa caruerit. An quotidie veteres Monachi celebrarint. De diebus Liturgicis, & de quotidiana oblatione. Qui fuerint dies Polyliturgici. Ab vno Sacerdote plures quandoque Missas vna die actas, & vnam à pluribus.

I. De sacris Ecclesiæ ritibus, eorumque veneranda antiquitate illi proculdubio malè merentur, qui priscos mores præsentis temporis consuetudine metientes, omnem veterem disciplinam ad huius æui praxim expendunt, ea persuasione decepti, quod nihil vnquam ab ijs vsibus diuersum fuerit, quos à parentibus & præceptoribus didicerunt, & quibus ab infantia assueuerunt. Quod si aliquando priscorum Patrum monumenta euoluunt, quæ in illis obscura sunt obscuriora reddunt veterem Ecclesiam cum præsenti comparantes: & si fortè in aliquid incidunt, quod ab hodiernis ritibus discrepet, subsistunt & nutant, vel inconsultò respuentes, vel falsa interpretatione in alienum sensum detorquentes quicquid à suis præiudicatis opinionibus abhorret. Ex quo fit vt in maximos errores, inque rituum Ecclesiasticorum confusissimam perturbationem labantur, quia nimirum illorum causas, & fundamenta, ac ipsasmet definitiones ignorant, quas bene percipere nemo potest, nisi ideam & imaginem antiquæ disciplinæ in mente habeat. Multa quidem vocabula nobis & priscis Patribus communia retinemus, sed sensu ab eo quem tunc habebant non minùs alieno, quàm nostra tempora à primis post Christum seculis remota sunt, vt palam fiet cum de oblatione, de communione, deq; alijs partibus diuini Sacrificij Libro secundo disseremus. Possem multa proferre Ecclesiasticæ disciplinæ detrimenta, quæ mater errorum ignorantia peperit, sed alienum hoc est à meo instituto, & quicquid in hoc genere peccatum est, naturæ lapsæ corruptioni semper in peiora ruentis malim adscribi, quàm illorum negligentiæ qui succrescentibus malis non obstitisse vel fomenta præbuisse censentur. Vetus mortalium querimonia est, à maiorum pietate, feruore, & zelo nos recessisse, Christianæ probitatis vix remansisse vestigia: & quamuis fides vna, perpetua, & inuariabilis est, verè tamen ere-

credentium numerus adeò in dies decrescit, vt Christus Saluator noster prænuntiarit, vix se fidem in hominibus inuenturum, cùm terrarum orbem iudicaturus adueniet: *Cùm venerit*, inquit, *Filius hominis, putas inueniet fidem in terra?* Moribus autem immutatis, sacros quoque ritus variari consequens fuit. Et multa quidem sapientissimè ab Oecumenicis Concilijs & à summis Pontificibus, quorum est in populum Christianum summa potestas, & irrefragabilis atque infallibilis auctoritas, innouata fuerunt, id exigente temporum conditione, quæ pristinæ consuetudinis districtionem semper in eodem statu manere non patitur: sed & fatendum nihilominus est non paucos abusus sensim irrepsisse hominum vitio vel imperitiâ, quibus nunc aduersum ire & remedium afferre difficillimum est, cum in mores transierint quæ vitia fuerunt. Distinguendæ igitur ætates, disquirenda mutationis ratio, & omnia ad sua principia reuocanda sunt, vt certa rerum notitia habeatur. Tum illud solerter cauendum est, ne ea quæ iustè & prudenter statuta sunt, cum abusibus & corruptelis absque legitima auctoritate introductis temerè confundantur. Optimè de hac re Hugo à S. Victore lib. 2. de sacram. Fidei par. 11. in fine cap. 12. *Etiamsi alijs temporibus aliquando non ita fuisse, & nunc aliter esse quàm fuit, demonstretur: non tamen cogitare debemus, quasi leuitate aliqua factum sit, vt nunc aliter teneatur & aliter institutum sit, quàm fuit. Sed quod tunc oportebat & ita salubre fuit, vt sic teneretur, & sic iuberetur: nunc autem alia esse tempora, & aliud esse congruum sine necessarium saluti humanæ.* Hac monitione necesse fuit lectorem initio huius Capituli præmunire, in eo siquidem & deinceps quædam tractanda sunt ab vsu hodierno longè diuersa, quæ præcipiti sententia damnare quidam scriptores ausi sunt, vel peruicaciter ea olim facta negantes, quæ hodie non fiunt, vel susque deque omnia vertentes, vt eadem ad hodiernas consuetudines accommodent. Sed iam tempus est vt de diebus Aliturgicis, Liturgicis, & Polyliturgicis, quorum occasione hæc præmissa sunt, tractationem aggrediamur.

II. Apud Græcos dies *Aliturgici* erant & hodie item sunt omnes dies Quadragesimæ, quibus Missâ Præsanctificatorum vtuntur, exceptis Sabbato, Dominica, & die Annunciationis. Diem Sabbati Alexandriæ & Romæ Liturgiâ olim caruisse testatur Socrates lib. 5. hist. Eccl. cap. 21. *De Synaxi*, inquit, *varia consuetudines sunt: nam quamquam omnes vbique in orbe terrarum Ecclesiæ singulis septimanis vertentibus die Sabbati mysteria celebrant, Alexandrini tamen & Romani ex antiqua traditione istud facere renuunt.* Addebant Sabbato Alexandrini feriam quartam & sextam, vt idem asserit eodem loco. *Rursus*, ait, *Alexandriæ quartâ feriâ & eâ quæ dicitur Parasceue, & leguntur Scripturæ, & Doctores eas interpretantur, omniaque quæ ad synaxim pertinent administrantur; præter mysteriorum celebrationem.* Socrati adstipulatur eisdem ferè verbis Nice-

pho-

phorus Callistus *lib. 12. cap. 34.* Ecclesia Mediolanensis sextas quasque ferias Quadragesimæ sine sacrificio transigit, vt supra dictum est Cap. X. In eadem Quadragesima officio Missæ caruit feria quinta, vsque ad Gregorium II. cuius vitam scribens Anastasius ait, *Hic quadragesimali tempore, vt in quinta feria ieiunium, atque Missarum celebritas fieret in ecclesijs, quod non agebatur, instituit.* Notat verò Durandus *lib. 6. Rationalis cap. 36. & 43.* hinc ortam esse varietatem Epistolarum & Euangeliorum, quæ huic feriæ assignantur. Cum enim eius officium à Gregorio Magno institutum non fuerit, diuersæ epistolæ & diuersa Euangelia à diuersis Ecclesijs pro eo ordinata sunt, vel quia seriùs ad eas peruenit Gregorij II. decretum, vel quia eiusdem officium à quorumdam Ecclesiarum Episcopis pridem fuerat institutum. De hac feria Vualfridus Strabo cap. 20. hæc scribit. *Melchiades Romæ præsulatum agens statuit vt nulla ratione Dominicâ aut quintâ feriâ ieiunium quis fidelium ageret. Pagani enim his diebus quasi ieiunia frequentabant. Ideò B. Gregorius in dispositione officiorum anni infra Quadragesimam quintam feriam vacantem dimisit, vt quia festiua erat veluti Dominica, etiam officio diei Dominicæ celebris haberetur. Quæ quinta feria, quoniam postmodum cœpit vt cæteræ ieiunijs applicari, Gregorius iunior statuit eam Missis & orationibus esse solemnem, & vndecumque colligens eiusdem diei augmentauit officia.* At hæc Anastasio aduersari videntur: ille enim ait Gregorium constituisse vt ieiunium & Missarum celebritas hac die fieret, quod prius non agebatur: Strabo verò Missam propriam ab illo institutam asserit, cum prius Missa diei Dominicæ ipsâ feriâ quintâ repeteretur. Melchiadis statutum à Strabone citatum refert Gratianus *de consecr. dist. 3. cap. Ieiunium*, ex epistola eius supposititia ad Episcopos Hispaniarum. Habetur quoque in libro de Romanis Pontificibus Damaso Papæ perperam tributo his verbis. *Hic constituit, ne vlla ratione die Dominica, aut quinta feria ieiunium quis fidelium ageret, quia eos dies Pagani quasi sacrum ieiunium celebrabant.* Quicquid autem sit de hoc Melchiadis Decreto, certum est in antiquis Sacramentorum libris, itemque in Lectionarijs & Calendarijs nullam inueniri Missam vel Euangelium tam in Quadragesima, quàm extra ipsam per totum annum feriæ quintæ assignatum, nisi post Gregorium II. in Quadragesima tantùm, & in octauis Paschæ. Cuius Ecclesiastici ritus ex Concilio Narbonensi anno 589. celebrato rationem petendam putat Ioannes Fronto in Prænotatis ad suum Calendarium §. 6. in quo statutum est, ne vllo religioso cultu hæc dies transigeretur. *Ad nos peruenit*, aiunt Patres illius Concilij, *quosdam de populis Catholicæ fidei execrabili ritu quintam feriam, qui & dicitur dies Iouis, multos excolere & operationem non facere. Quam rem pro Dei timore execrantes & blasphemantes, quicumque ab hac die præter festiuitates in eo die venientes, ausus vel ausa fuerit vacare & operam non facere, si ingenuus est aut ingenua de Ecclesia repellendus, & sub pœnitentia mittendus anno vno, & eleemo-*

syna-

sina & metu satisfaciat, vt eis Dominus ignoscat: si seruus aut ancilla fuerit, contenta flagella correcti Domino consignantur, & vltra talia eos obseruare non permittant. Declamat quoque aduersùs eos qui feriam quintam colebant Augustinus in fine sermonis 215. de tempore, vbi inter cætera hæc habet. *Quia audiuimus quòd aliquos viros vel mulieres sua diabolus circumueniat, vt quinta feria nec viri opera faciant, nec mulieres lanificium, coram Deo & sanctis Angelis eius contestamur, quia quicunque hoc obseruare voluerint, nisi per prolixam & duram pœnitentiam tale sacrilegium emendauerint, vbi arsurus est diabolus, ibi & ipsi damnandi sunt. Isti enim infelices & miseri, qui in honore Iouis in quinta feria opera non faciunt, non dubito quòd ipsa opera die Dominicô facere nec erubescunt nec metuunt*. Nullo igitur honore feria quinta colebatur, nec vllus in ea cogebatur Fidelium conuentus, donec Gregorius II. statuit, vt in Quadragesima ieiunio & Missâ, sicut & aliæ legitimæ feriæ, coleretur. Extra Quadragesimam verò diu mansit sine proprio & solemni Sacrificio, & si quis priuatim sacrificare voluisset, præcedentis Dominicæ Missâ vtebatur. Sic Anastasij & Strabonis sententiæ conciliari commodè possunt, neque enim puto vni potius quam alteri credendum, cum ambo eodem tempore vixerint. Præcitata Strabonis verba Micrologus transcripsit c. 50. hæc de suo adiungens, *In hebdomada quoque Pentecostes quinta feria officio Dominica inofficiatur. Sabbata etiam ante Quadragesimam & ante Palmas Dominicarum suarum officia recipiunt, nec immeritò, cum quilibet dies priuati de suis Dominicis soleant inofficiari*. Cur autem hæc Sabbata carerent officio, ratio assignari potest ex libro Sacramentorum S. Gregorij apud Pamelium, quia D. Papa dabat eleemosynam, cuius ritus mentionem faciunt Amalarius *lib. 1. cap. 9.* & alij officiorum expositores, nihil tamen quod ad historiam pertineat afferentes. *Sabbatum ante Palmas*, inquit Amalarius, *prætitulatur in Sacramentario nostro, & in Antiphonario, Sabbato vacat, Dominus Papa eleemosynam dat*. Deinde pias huius rei expositiones comminiscitur. Clariùs de hac re disserit Grimoldus Abbas in Præfatione libri Sacramentorum editi à Pamelio tomo 2. Liturgic. pag. 388. Agens enim de diebus, qui in Sacrament. Gregorij Magni carent officio, ait. *Sicut quorundam relatu didicimus Domnus Apostolicus in eisdem diebus à Stationibus penitus vacat, eo quod cæteris septimanæ ferijs Stationibus vacando fatigatus, eisdem requiescat diebus, ob id scilicet vt tumultuatione populari carens & eleemosynas pauperibus distribuere & negotia exteriora liberiùs valeat disponere*. Erant igitur Romæ Aliturgici illi dies in quibus Pontifex, qui semper solebat Missarum solemnijs assistere, quiescebat; quem ritum seruabant etiam omnes Ecclesiæ Romanis vsibus adhærentes.

Dies item Aliturgici olim erant feria sexta maioris hebdomadæ, quę III.
sola hodie in Ecclesia Latina sacrificio caret, & Sabbatum sanctum, qua die licet Missa nunc celebretur, ea tamen agi solebat in nocte Re-

sur-

surrectionis, ad quam spectat. Et hoc quidem Sabbatum omni officio vacabat, feria autem sexta habet Missam Præsanctificatorum, qua Græci semper in Quadragesima vtuntur modo supra explicato. Extat de hoc biduo testimonium S. Innocentij Papæ epist. ad Decentium, in qua docens oportere sabbato ieiunare, hanc rationem affert, quia si *sextâ feriâ propter passionem Domini ieiunamus, Sabbatum prætermittere non debemus, quod inter tristitiam atque lætitiam temporis illius videtur inclusum. Nam vtique constat Apostolos biduo isto & in mœrore fuisse, & propter metum Iudæorum se occuluisse. Quod vtique non dubium est in tantum eos ieiunasse biduo memorato, vt traditio Ecclesiæ habeat isto biduo sacramenta penitùs non celebrari*. Ait deinde hanc formam singulis hebdomadis esse tenendam; quod procul dubio de solo ieiunio exponi debet, de quo præcipuè loquitur, non autem de omissione Missæ, quam obiter assumit ad ieiunij conuenientiam astruendam. Possent quoque inter Aliturgicas computari feria secunda & tertia, quibus extra Quadragesimam nulla in antiquis Codicibus Missa annotatur. Epiphanius in expositione fidei *num*.22. sacros conuentus & synaxes quartâ, sextâque feria, & Dominica ab Apostolis institutas ait. An verò hæc institutio de Liturgia intelligenda sit, incertum est: nam cum varij Ecclesiarum mores essent, si Liturgiam illis tantùm diebus agi Apostoli præcepissent, omnes eam legem obseruassent. Crediderim Epiphanium de consuetudine Alexandrinæ Ecclesiæ loquutum, quam Cypria sequebatur. His diebus Basilius Magnus *Ep*.289. *Ad Cæsariam Patriciam* addidit Sabbatum. *Singulis certè diebus*, inquit, *communicare & participare sancti corporis & sanguinis Christi bonum & fructuosum est, cum dixerit ipse perspicuis verbis, Qui comederit carnem meam & biberit sanguinem meum vitam habet æternam. Iam verò quis dubitat, quin vita frequentiùs participare, non sit aliud omnino quam frequenter viuere? Quater igitur nos singulis septimanis communicamus, Dominico die, feria quarta, in Parasceue, & Sabbato: Sed & per dies etiam alios, si Martyris alicuius memoria celebretur*. Additum quoque est Sabbatum ab Occidentalibus, qui quartâ & sextâ feriâ, ac Sabbato ieiunabant, & celebrato sacrificio ieiunium soluebant. Tertullianus de ieiunijs cap.14. *Stationibus quartam & sextam feriam dicamus, & ieiunijs Parasceuen*, idest Sabbatum vtpote quod sit Parasceue Dominicæ, vt notat Pamelius. Olim etiam ad diem Sabbati remitti solebant Sanctorum festiuitates in diebus Quadragesimæ occurrentes ex statuto Synodi Laodicenæ cap.51. *Quod non oporteat in Quadragesima Martyrum natales peragere, sed eorum in Sabbato & Dominica tantùm memoriam fieri*. Idem clariùs exprimitur in Capitulis Martini Bracarensis cap.48. *Non liceat in Quadragesima natales Martyrum celebrare, sed tantùm Sabbato & Dominico die pro commemoratione eorum oblationes offerri*. In secundo Concilio Matisconensi c.6. decernitur, vt reliquiæ sacrificiorum feriâ quarta vel sexta dentur infantibus vino permixtæ, quia nimirum hæ

feriæ

feriæ præ cæteris celebres erant. Nusquam tamen reperio, quod secunda, & tertia omni prorsus sacrificio carerent, vnde non credo Aliturgicis accensendas esse. Restat Dominica post sabbatum quatuor Temporũ, quæ propriâ Missâ caret, & vacare dicitur in priscis sacramentorum libris. Nam cum Sabbati huius Missa & ei annexa Sacrorum Ordinum collatio Vespere celebraretur, sæpe contingebat vt ieiunio vsque ad lucem producto Missa die sabbati inchoata sequenti Dominicâ perficeretur, ipsaque Dominica proprio officio careret, nisi propriam haberet celebritatem, sicut Dominica Resurrectionis. Tempore S. Augustini diuersæ erant diuersarum Ecclesiarum hac de re consuetudines; sicut ipse testatur tract. 26. in Ioannem: *Sacramentum corporis, & sanguinis Christi alicubi quotidie, alicubi certis interuallis dierum in Dominicâ mensa præparatur, & de mensa Dominica sumitur.* Et ep. 118. ait, *Alibi nullus dies intermittitur, quo non offeratur: alibi Sabbato tantùm & Dominico, alibi tantùm Dominico.* In Monasterijs antiquo ritu omnes dies Liturgiâ carebant excepta Dominica & solemnitatibus; idque ex regulis & historijs veterum Monachorum perspicuum est. S. Benedictus Missæ mentionem bis facit in regula sua *cap. 35. & 38.* ex vtroque autem loco colligitur Dominicis tantùm & festiuis diebus ad Missæ sacrificium Monachos cõuenisse. Aegyptios Monachos sabbato dumtaxat & die Dominica ad diuina mysteria celebranda & percipienda in vnum congegari consueuisse narrat Cassianus *lib. 3. Institut. cap. 2.* Cartusianos olim diebus tantùm Dominicis & festis Missas celebrasse referunt Petrus Cluniacensis *lib. 2. Miracul. cap. 28.* Guibertus Abbas *lib. 1. de vita sua cap. 11.* & Petrus Blesensis *Epist. 86.* quæ legenda cum notis viri eruditissimi Petri de Gussanuilla. S. Fructuosus Bracarensis Episcopus in regula secunda Monachorum *cap. 13.* omni die Dominico congregari Monachos ad Collectam præcipit, & non plusquam septem dies interponere. Regula Magistri *cap. 45.* Missam agi mandat diebus Dominicis & in Natalitijs Sanctorum. Eiusdem ritus occurrunt passim exempla in vitis Patrum Orientalium, quæ hîc referre vt nimis longum, ita & superfluum foret: nusquam enim solemnis conuentus ibidem mentio fit, nisi festis diebus, qui soli publica Sacri oblatione colebantur.

Venio nunc ad dies Liturgicos, quo nomine si priuatam & quotidianam celebrationem complectimur, extra controuersiam est semper licuisse quacumque die Sacrificium offerre, paucis dumtaxat exceptis quibus id nominatim vetitum fuit, quales sunt in Ecclesia Orientali dies Quadragesimæ quibus Præsanctificatis vtuntur, & in Ecclesia Romana feria sexta & sabbatum maioris hebdomadæ, in Ecclesia autem Mediolanensi omnes feriæ sextæ Quadragesimæ. Testimonia veterum Patrum de vsu quotidiani Sacrificij quædam attuli supra Capite XIV. cum de Missis priuatis agerem, quibus alia hîc superaddam, vt priuatæ oblationis laudabilis consuetudo firmiùs IV.

stabiliatur. Tertullianus de ieiun. cap. 14. *Nobis certè omnis dies etiam vulgata consecratione celebratur*. Andreas Apostolus se quotidie hostiam incruentam immolasse testatus est, vt Acta eius referunt à Presbyteris Achaiæ conscripta. Cyprianus epist. 54. ad Cornelium, *Episcopatus nostri honor grandis & gloria est pacem dedisse Martyribus, vt Sacerdotes qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo & victimas præparemus*. Basilium Magnum quotidie sacris operatum scribit Amphilochius in eius vita: idemque Baronius de S. Ambrosio asseuerat. Chrysostomus hom. 60. ad Pop. Antioch. Deum ait nobis sua beneficia per singulos dies quodammodo per hæc mysteria alligare, non annuatim sicut olim Hebræis. Et hom. sequenti Dominum per singulos dies venire inquit, vt videat in sacra mensa discumbentes. Innocentius I. epist. ad Exuperium Episcopum Tolosanum ideò à Sacerdotibus seruandam pudicitiam docet, quia non præterit dies, qua à sacrificijs diuinis vacent. Petrus Chrysologus serm. 5. loquens de Christo, *Hic est vitulus*, ait, *qui in epulum nostrum quotidie ac iugiter immolatur*. S. Bonifacium Archiepiscopum Moguntinum quotidie Missam celebrasse refert Serarius *lib. 3. rerum Mogunt. notat. 12. in eius vitam* ex quodam fragmento S. Ludgeri. Gregorius Turronen. *lib. 1. de gl. confess. cap. 22.* calicem & patenam vocat ministerium quotidianum. In veteri Missa edita ab Illyrico Sacerdos post communionem Deum orat, ne ad damnationem sibi proueniat, quod corpus & sanguinem Christi quotidie audet accipere. Ne verò deessent diebus singulis propriæ Missæ, Alcuinus Caroli Magni Magister rogatu S. Bonifacij Archiepiscopi Missam composuit de Trinitate pro die Dominica, pro feria II. de Sapientia, pro feria III. de Spiritu Sancto, pro feria IV. de Charitate, pro feria V. de Angelis, pro feria VI. de Cruce, pro Sabbato de S. Maria. *Et hoc ideò*, teste Micrologo cap. 60. *vt Presbyteri illius temporis nuper ad fidem conuersi, nondum Ecclesiasticis officijs instructi, nondum etiam librorum copia praditi vel aliquid haberent cum quo officium suum qualibet die possent explere. Vnde & adhuc quidam easdem orationes quotidie, etiam cum proprio abundent officio, nolunt pratermittere. In singulis quoque hebdomadibus sexta feria de Cruce, sabbato de S. Maria penè vsquequâque seruatur, non tam ex auctoritate, quàm ex deuotione*. In antiquis Vsibus Monachorum feria II. notatur Missa pro Defunctis, feria III. de S. Benedicto, siue de Sancto cuiusque congregationis institutore; feria IV. pro familiaribus, feria V. de Spiritu Sancto, feria VI. de cruce vel de passione Domini, sabbato de S. Maria. Missam de Trinitate olim Cistercienses singulis diebus Dominicis cantabant post Primam. Nunc autem quæ Missæ singulis ferijs proprio officio carentibus assignatæ sint, ex Rubricis Missalis Romani constat, & ex praxi communiter recepta. Sunt & Missæ votiuæ nulli diei addictæ, quæ quoties occasio fert ad arbitrium Sacerdotis celebrantur. Extat de Missis quotidianis Concilij primi Toletani sub Anastasio Papa hoc decre-

cre-

eretum c. 5. *Presbyter, vel Diaconus, vel Subdiaconus, vel quilibet Ecclesiæ deputatus clericus, si intra ciuitatem, vel in loco in quo ecclesia est, aut castello, aut vico, aut villa, ad ecclesiam ad sacrificium quotidianum non accesserit, clericus non habeatur.* At hic canon ad Missam solemnem pertinet, quandoquidem iubet omnes Ecclesiasticos ordines ad eam conuenire. Ex hoc autem infertur eam quotidie in Ecclesia Toletana initio quinti seculi actam fuisse, quod teste Augustino supra citato alicubi ipso viuente seruabatur. Cæterum de Missa solemni singulis diebus cãtanda varias olim fuisse diuersarum Ecclesiarum consuetudines superiori paragrapho demonstratum est, recensitis diebus qui apud Antiquos Aliturgici erant. Quo verò tempore Sacrum quotidianum atque solemne vbique cœperit frequentari, non liquet: ex antiquis autem Sacramentorum libris, & ex Ritualibus Monachorum manifestum est octauo seculo hunc ritum in omni ferè regione receptum, vt non solùm diebus Dominicis, & festiuis, ac in diebus Stationum, siue in peruigilio maiorum festiuitatum solemnis Missa celebraretur, sicut Apostolica traditio, primique & secundi seculi vsus ferebat; sed singulis etiam diebus, sola feria VI. ante Pascha excepta: qui mos hodie in omnibus ecclesijs collegiatis & conuentualibus exactissimè obseruatur.

Erant & alij dies in veteri Ecclesia, quos Polyliturgicos vocare libet, V. in quibus ab vno Sacerdote plures Missæ dicebantur, sicut hodie fit in die Dominicæ Natiuitatis. Quamuis enim Leo Magnus *Epist. ad Dioscorum Alexandrinum* eâdem die iterari Missam prohibeat, nisi ob angustiam Ecclesiæ omnis populus interesse non possit: hoc tamen decretum vel ita intelligendum est, vt id passim non liceat, & quandocumque Sacerdoti libuerit; sed certis tantùm diebus & ex aliqua causa: vel non vsu, aut contraria sanctione à summis Pontificibus abrogatum fuit. Leonem III. septem quandoque imò & nouem Missas celebrasse ex Vualfrido Strabone cap. 21. refert Baronius tom. 9. an. 816. Notabilia sunt Strabonis verba, & ideò non omittenda. *Diuersitas quædam inter Sacerdotes oboriri solet, quia est talis qui semel tantùm in die Missam celebrare velit, nimirum credentes idem mysterium passionis Christi cunctarum necessitatum esse generale subsidium. Alius verò bis, ter, vel quoties libet, eadem mysteria in die iterare congruum putat, credentes tanto amplius Deum ad misericordiam flecti, quanto crebriùs passio Christi commemoratur. Et fortasse consuetudinem suam inde confirmandam existimant, quia Romanorum vsus habet duas vel tres interdum vnius solemnitatis facere Missas, vt in Natiuitate Domini Saluatoris & aliquorum festis Sanctorum. Et reuerà non esse absurdum crediderim, si dum plures in vna die faciendæ sunt Missæ, vnus Sacerdos duas vel tres necessitate vel voluntate persuadente celebret potius, quàm quasdam dimittat. Ad hoc accedit, quod totius vsus Ecclesiæ habet sæpius Missas agere pro viuis, pro defunctis, pro eleemosynis, & alijs diuersis causis, quod etiam officia his attributa testantur. In diebus itaque publicâ celebri-*

lebritate conspicuis aut illa diuersarum rerum necessitates sunt intermittendæ, aut concurrentibus sibimet publica obseruatione & priuata necessitate, vtriusque expletio suis est discernenda officijs, vel vna oblatione diuersa causæ sunt explendæ. Hactenus Strabo, cui auctor Gemmæ animæ adstipulatur lib. 1. cap. 114. *Semel in die debet Missa ab vno Sacerdote celebrari, sicut & Christus semel voluit immolari. Si autem necessitas cogit, id est si duæ festiuitates simul occurrunt, duæ vel tres celebrari poterunt.* Sunt & Conciliorum decreta ad hunc ritum pertinentia. Nam Toletanum XII. habitũ ann. 681. can. 5. sic loquitur. *Relatum nobis est quosdam de Sacerdotibus non tot vicibus communionis sanctæ gratiam sumere, quot sacrificia in vna die videntur offerre; sed in vna die si plurima per se Deo offerãt sacrificia, in omnibus se oblationibus à communione suspendunt, & in sola tantùm extremi sacrificij oblatione communionis sanctæ gratiam sumunt.* Vetat autem id fieri sub pœna suspensionis. Et in Emeritensi aliquot annis ante Toletanum habito sub Vitaliano Papa c. 19. cautum est, vt Presbyter qui plures ecclesias sub suo regimine habet, in singulis die Dominicâ Missas agat. At verò Salegunstadiense anno 1022. celebratum cap. 5. numerum præfixit, decernens, ne quis præsumeret amplius quàm tres Missas in die celebrare. Nec desunt Sanctorum exempla, qui pluries in die sacrificium offerebant, nulla etiam vrgente necessitate, quia nimirum sic ferebat illorum temporum consuetudo. De Leone III. diximus supra, quem Durantus *lib. 2. cap. 7.* falsò putat primum fuisse, cum Strabo dicat eum non longè à suis temporibus claruisse. S. Vdalricum Episcopum Augustanum duas & tres Missas vna die celebrasse scribit in eius vita Berno Augiensis. A S. Norberto duas quotidie actas, itemque à S. Aiberto Monacho legimus apud Surium. De S. Libentio Bremensi Episcopo idem in sua Metropoli narrat Krantzius *lib. 4. cap. 11.* In libello de Alamannicæ ecclesię Fraternitatibus, quem edidit Goldastus *tomo 2. Alaman. Antiquit.* occurrit Fraternitas more priscorum Monachorum inita inter Monasterium Augiense & S. Galli tempore Caroli Magni, in qua conuentum vtrimque est, vt quandocumque aliquis frater obierit, eo die Presbyteri tres Missas, & cæteri fratres pro eo Psalterium decantarent. Et hæc quidem vniuersim euincunt licitam olim fuisse multiplicem eâdem die celebrationem, non solùm id aliqua causa exigente, sed etiam liberè & ex sola Sacerdotis deuotione. In Ecclesia autem Romanâ antiqua viguit consuetudo bis vel ter offerendi Sacrificium in certis quibusdam festiuitatibus, quas operæ pretium duxi hîc breuiter recensere.

VI. Prima fuit dies Kalendarum Ianuarij ex veteri Frontonis Kalendario ante annos nongentos conscripto, in qua duæ Missæ cantari solebant, vna de octaua Natiuitatis, altera de S. Maria: quia vt ait Durandus in suo Rationali lib. 6. cap. 5. *hac die duo festa concurrunt, scilicet parientis & partus; vnde & duæ Missæ celebrantur, prima de pariente scilicet de B. Vir-*

gine,

gine, in qua dicitur introitus, Vultum tuum; *& communio*, Simile est regnũ cœlorum homini negotiatori : *secunda est de partu, scilicet de Filio, in qua dicitur intraitus*, Puer natus est nobis ; *vel in alijs ecclesijs*, Dum medium silentium. *Vnde & in quibusdam Gradualibus officium vtrumque intitulatum inuenitur*. Nunc verò vtrumque festum in vnum conflatum est, nam oratio in Missa est de S. Maria, Euangelium de Circumcisione, reliqua de octaua: in officio autem maior pars est de ipsa Virgine , additis nonnullis de Circumcisione, & de octaua, à qua hæc dies in antiquis Sacramentorum libris, nulla facta mentione Circumcisionis, denominatur. In prisco Ordine Romano ipsis Kalendis Ianuarij alia Missa reperitur, *Ad prohibendum ab Idolis*, cuius prima oratio hæc est. *Omnipotens sempiterne Deus da nobis voluntatem tuam & fideli mente retinere , & pia conuersatione depromere , vt Ecclesia tua à profanis vanitatibus expiata non aliud profiteatur verbis, aliud exerceat actione*. Meminit huius Missæ Menardus in notis ad lib. Sacram. pag. 33. vbi optimè obseruat rationem huius Missæ instituendæ fuisse, quia olim Pagani Kalendas Ianuarij multiplici superstitione polluebant.

Altera est dies Cœnę Domini, in qua Episcopus tres Missas celebrabat, quę teste Menardo ibid. pag. 68. extant in antiquo Codice Remensi, quarum prima erat pro reconciliatione Pœnitentium, secunda pro conficiendo Chrismate, tertia serotina de ipsa diei solemnitate, cum oratione *Deus à quo & Iudas*. Has item Missas reperi in libro Sacramentorum Petauiano, nunc Reginæ Suecię, omnium quos vidi antiquissimo. Olim quoque duas Missas hac die in quibusdam Ecclesijs actas, vnam mane, alteram serò scribit Augustinus epist. 118. ad Ianuarium.

Tertia est vigilia Ascensionis Domini, in qua duplex Missa præscribitur, vna de Feria, siue de Rogationibus ; altera de ipsa vigilia, vt constat ex Kalendario Frontonis, & ex priscis Missalibus. Ipso quoque Ascensionis die in prædicto Codice Reginæ duæ Missę notantur, & in singulis propria Pręfatio.

Quarta tres dies ieiuniorum hebdomadę Pentecostes complectitur, in quibus asserit Micrologus cap. 58. duas Missas ab aliquibus suo tempore decantatas, vnam de octaua siue de festo Spiritus Sancti post Tertiam, alteram de ieiunio quatuor Temporum post Sextam.

Quinta est dies Natiuitatis Domini, in qua tres Missæ dicuntur: & hæc sola cęteris abrogatis in vsu permansit. Addit Ioannes Fronto in prænotatis ad suum Kalendarium §. 10. sanctum diem Resurrectionis, dicens : *In die Paschatis sunt tres Missæ, prima sabbatina de nocte , secunda de die, tertia in concessione Ordinum, quæ non adnotatur, quia sumitur de communi*. Erat enim Missa quædã specialis, quæ semper dicebatur in Ordinũ collatione. In præcitato Codice Reginæ, & in alijs antiquis extat etiam Missa de Pascha annotino, quæ recurrente die anniuersaria baptismatis pro his celebrari solebat, qui præcedenti anno baptizati fuerant, non omis-

omisso diei officio, in qua leguntur istæ orationes. *Deus per cuius prouidentiam nec præteritorum momenta deficiunt, nec vlla superest expectatio futurorum, tribue permanentem peractæ quam recolimus solemnitatis effectum, vt quod recordatione percurrimus, semper in opere teneamus. Per.* Alia. *Deus qui renatis fonte baptismatis delictorum tribuis indulgentiam, præsta misericors, vt recolentibus huius Natiuitatis insignia plenam adoptionis gratiam largiaris. Per Dominum.* In alio Codice Reginæ, quem supra Cap. XII. Gallicanum ritũ continere dixi, singulis diebus octauarum Paschatis duæ sunt Missæ, vna pro paruulis qui renati sunt, altera de ipsa festiuitate. Eadem Missa extat in Codice Palatino Bibliothecæ Vaticanæ ibidem laudato sic inscripta, *Missa Matutinalis per totam Pascham pro paruulis qui renati sunt maturè dicenda.* Eius oratio hæc est. *Deus qui credentes in te populos gratiæ tuæ largitate multiplicas, respice propitius ad electionem tuam, vt qui sacro baptismate sunt renati, regni cælestis introitum mereantur. Per Dominum.* Græcos quoque in die Resurrectionis Missam vnam ante solis exortum celebrasse scribit Gabriel Philadelphiensis relatus à Gretsero *lib. 3. comment. in Codinum cap. 1.*

VII. Multiplex item sacrificium in natalitijs Sanctorum offerri consueuerat, cum duorum vel plurium eâdem die festiuitas agebatur: qua de causa in vetustis Sacramentorum libris duæ Missæ certis diebus notantur, vt *die 20. Ianuarij* vna de S. Sebastiano, altera de S. Fabiano: *die 3. Maij* de Inuentione S. Crucis, & de Sanctis Alexandro, Euentio, & Theodulo: *die 28. Iunij* de S. Leone, & de vigilia Apostolorum. Et hæc die in libro sacramentorum sancti Gregorij edito ab Hugone Menardo ante secundam Missam extat hæc nota. *Quando Apostolicus duas Missas celebrat vna die, inter eas non lauat os, nisi post officium; sed absque interuallo finitâ priore incipitur alia*: nimirum vt ieiunus celebret. In Codice Reginæ de sanctis Apostolis Petro & Paulo *die 30. Iunij* tres sunt Missæ, vna de S. Petro solo, altera de vtroque simul, tertia de S. Paulo. *Die 29. Iulij* ex Sacramentali Pamelij duæ quoque sunt, nempè de S. Felice, & de sanctis Simplicio, Faustino, & Beatrice: *Die 28. Augusti* de sancto Hermete, & de S. Augustino: *Die sequenti* de martyrio S. Ioannis Baptistæ, & de S. Sabina. *Die 8. Septembris* de Natiuitate S. Mariæ, & de S. Adriano: *Die 14.* de Exaltatione S. Crucis, & de sanctis Cornelio & Cypriano: *Die 16.* de S. Euphemia, & de sanctis Lucia & Geminiano: *Die 11. Nouembris* de S. Menna & de S. Martino: *Die 23.* de S. Clemente, & de S. Felicitate: *Die 29.* de S. Saturnino, & de vigilia S. Andreæ. Nunc autem prædictæ festiuitates vna die occurrentes vel simul vnico officio celebrantur, vel altera in alium diem transfertur, aut ipsa die sola commemoratione expeditur.

Sunt & aliæ causæ multiplicationis Missarum de ijsdem Sanctis nimirum cum eorum Reliquiæ in diuersis Ecclesijs conditæ erant. Sic festo S. Felicitatis cum septem filijs *die 10. Iulij* tres Missæ assignantur in Kalen-

lendario Frontonis, quia in tribus diuersis locis ipsorum corpora sepulta fuerunt, & ad singula concurrebat populus, & idem Sacerdos in singulis Sacris operabatur. Sic etiam Papa in die Apostolorum bis olim celebrabat, semel in Basilica S. Petri, & iterum in Basilica S. Pauli, vt Prudentius testatur hym. 12. de Coronis.

Aspice per bifidas plebs Romula funditur plateas,
Lux in duobus feruet vna festis.
Transtyberina prius soluit sacra peruigil Sacerdos,
Mox huc recurrit, duplicatque vota.

Vel quando eiusdem Sancti memoria in pluribus locis colebatur, vtpote in Basilica ipsi dedicata, & in loco vbi conditus fuit. Et hæc est causa trium Missarum, quæ in die S. Laurentij dicebantur, quarum prima erat vigiliæ, quæ serò fiebat propter ieiunium, quando more Ecclesiastico dies festus incipiebat: altera summo mane, tertia post Tertiam. Tres quoque Missas singulari priuilegio Natiuitati S. Ioannis Baptistæ tributas liquet ex libro Sacramentorum Pamelij, & ex alijs Codicibus quos laudat Menardus in notis sui Sacram. pag. 169. vigiliarum scilicet, diluculi, & diei. Harum mentionem faciunt Alcuinus cap. 30. Amalarius *lib. 3. cap.* 38. *& lib. 4. cap.* 40. Hugo Victorinus *lib. 3. de Offic. Ecclesiast. cap. 6.* & Baronius *in notis ad Martyrolog. die* 24. *Iunij*. Berno quoque in vita S. Vdalrici scribit eum in hoc festo bis sacrificasse, *vt est*, inquit, *statutum*. Missæ verò eâdem die primo mane celebratæ post hymnum *Te Deum laudamus* in Matutinis decantatum, mentio fit in vita Roberti Regis Franciæ scripta ab Helgaldo Monacho Floriacensi. Duę item Missæ leguntur in libro Sacram. S. Gregorij apud Pamelium, & in Codice Ratoldi apud Menardum pag. 32. pro die S. Ioannis Euangelistæ, primo mane, & in die, quarum meminit Amalarius *lib. 4. cap.* 40. easque negligendas non esse ait Radulfus in fine libri de Canonum obseruantia.

Postrema plurium Missarum celebrandarũ causa fuit, vt supra ex Strabone notauimus, cum Missa votiua pro aliqua necessitate, aut Missa defunctorum pro alicuius sepultura, aut cõmemoratione agenda erat. Concilium Carthaginense relatum c. sacramenta Altaris, *de consec. dist.* 1. Imminẽte alicuius sepultura, eã fieri solis orationibus præcepit, si iam pransi Sacerdotes inuenirentur. Ex quo infertur, quod si ieiuni forent, poterant iterum Missas agere. Concilium Oxoniẽse in Anglia tẽpore Honorij III. vnam Missam in die dici mandat, exceptis die Natiuitatis & Resurrectionis, & exequijs ac sepultura Defunctorum. In regno Valentiæ, & in alijs quibusdam locis Hispaniæ Sacerdotes bis vel ter celebrant in die commemorationis omniũ defunctorum siue ex priuilegio, siue ex consuetudine, quæ fortassis ex eo profluxit, quod Alexander II. qui vnam dumtaxat in die Missam agi pręcepit, morem celebrandi vnam de die, alteram pro defunctis refert, & non abrogat. Certum nihilominus est hunc morem

rem

rem iampridem desueuisse. Decretum Alexandri extat apud Gratianem *de consecr. dist. 1. c. sufficit*. Cui consonat Innocentius III. c. consuluisti *de celebratione Missarum*, his verbis: *Respondemus quod excepto die Natiuitatis Dominica, nisi causa necessitatis suadeat, sufficit Sacerdoti semel in die vnam Missam solummodo celebrare*. Addit Honorius III. ibidem c. *Te referente*, valdè felicem esse, qui celebrat dignè vnam.

VIII. Hæc de multiplici sacrificio ab vno Sacerdote vna die peracto dum scribo, incidi in librum cuiusdam recentioris, qui ex presenti tempore antiquum æstimans audacter pronuntiat non ab vno Sacerdote in suprascriptis casibus sacrificatum, sed à pluribus, quia nimirum hunc hodie vsum in Ecclesijs vidit, vt cum duæ Missæ eâdem die celebrandæ occurrunt, sicut in Quadragesima & in aliis vigiliis, vna de feria, altera de festo, hæc ab vno Sacerdote post Tertiam, illa ab altero post Nonam peragatur. Sed si antiquos sacrorum rituum expositores, & libros rituales perlegisset, inuenisset proculdubiò diuersos tunc fuisse Ecclesiæ mores: nam quoties duæ Missæ cantandę erat, vnus & idem siue Presbyter, siue Episcopus, siue Pontifex Maximus, vtramque cantabat, vt ex allatis veterum testimoniis euincitur. Sicut enim hodie in die Natiuitatis Domini vnus Sacerdos tres Missas celebrat, ita & tunc in aliis diebus polyliturgicis. Nam vnus Sacerdos vni Ecclesię addictus erat, & cum plures esse cœperunt, ex his hæbdomadarij constituebantur, qui vt loquitur Cyprianus *Epist. 5. ad Clerum* singuli per singulas vices alternabant. Hebdomadarius autem quidquid publicè in Ecclesia cantandum erat, ipse canebat, siue vna siue plures pro more illius temporis Missę occurrerent: eademque munera in maioribus solemnitatibus qui dignior erat in clero fungebatur. Narrat Palladius in vita Abbatis Arsisij in Ecclesia Montis Nitrię octo fuisse Presbyteros, inter quos qui primus erat solus offerebat, & quamdiu ipse viuebat, reliqui nec offerebant, nec iudicabant, nec sermonem habebant. Libuit hoc obiter adnotare, & ad alium veteris Ecclesię ritum enucleandum progredior.

IX. Solemne hoc fuit in vtrâque Ecclesia Gręca & Latina, vt vnum & idem sacrificium à pluribus interdum Sacerdotibus celebraretur: Episcopo enim siue Presbytero celebrante reliqui quotquot aderant Episcopi, seu Presbyteri simul celebrabant, eiusdemque sacrificij participes erant. Hic autem mos hactenus seruatur à Gręcis: apud nos verò in solis ordinationibus Presbyterorum, & Episcoporum permansit. Huius celebrationis modum & ritum latè describit Ioannes Morinus *lib. de Sacris ordinationibus parte 3. exercit. 8. cap. 1.* Res ipsa probatur antiquorum canonum & Patrum testimonijs. Constitutiones Apostolicæ lib. 8. Episcopum describunt sacris operantem cum Presbyteris circumstantibus, simulque offerentibus, & communicantibus. Eundem ritum supponunt canon 8. Apostolorum aduersus Presbyteros & Diaconos, qui oblationis factæ participes non fuerint: canon 8. Concilij primi Toleta-

letani præcipiẽs omnes Presbyteros, & Diaconos quotidiano Sacrificio adesse: canon 14. Cõcilij Aruernensis mãdans Presbyteros in præcipuis festiuitatibus nullo loco diuina celebrare mysteria, nisi cũ Episcopo suo in ciuitate. In Concilio Chalcedonensi Bassianus ab episcopatu Ephesino depositus de Stephano in sedẽ suã intruso sermonẽ habens ait, *Stephanus Presbyter meus fuit. Quatuor annis Missas mecum celebrabat, mecũ communicabat.* Domnus Antiochiæ Episcopus Simeonis Stylitæ vitam admiratus simul cum illo sacrificium celebrauit, eoque peracto alter alteri tradidit communionem, vt referunt in historia Ecclesiastica Euagrius *lib. 1. cap. 13.* & Nicephorus *lib. 14. cap. 51.* Ebbonem Remensem Archiepiscopum narrat Flodoardus ad Missæ celebrationem cum aliis Episcopis processisse, cum sedi suæ restitutus fuit. Ioannes VIII. in fine octauæ Synodi ad Photium scribens suos Apocrisarios defendit, quod cum ipso Photio simul sacrificare noluerint. Athanasius *Apolog. 2. pro fuga sua* Ischyræ calumniatori suo exprobrat, quod nunquam synaxim cum alijs Presbyteris fecerit. Vetus Pontificale Rothomagensis Ecclesiæ apud Menardum in notis ad Sacrament. pag. 81. *Mos*, inquit, *est Romanæ Ecclesiæ, vt in confectione corporis & sanguinis Domini adsint Presbyteri, & simul cum Pontifice verbis & manibus conficiant.* In alio antiquo Rituali siue Rationali ceremoniarum apud Morinum loco cit. reperitur hic titulus, *De diuersis Sacerdotibus super vnam oblatam celebrantibus*. Ordo etiam Romanus hunc ritum exprimit, qui adhuc vigebat tempore Innocentij III. Nam lib. 4. de Mysterijs Missæ cap. 25. *Consueuerunt*, ait, *Presbyteri Cardinales Romanum circumstare Pontificem, & cum eo pariter celebrare, cumque consummatum est sacrificium, de manu eius communionem recipere.* Improbat audacter ac temerè hanc consuetudinem Durandus *in 4. sent. dist. 13. quæst. 3.* quem multi è Scholasticis sequuti sunt rem clarissimam intricatissimis difficultatibus implicantes, quorum aliqui multa fingunt in eâ incommoda & pericula; alij negant vnquam fuisse ab Ecclesia Romana vsurpatam, & quæ prolata sunt priscorum Patrum testimonia aliò detorquent: ac si in Ecclesia nihil vnquam factum sit, nisi quod fieri nunc vident. Illos nimirum in varia absurda præcipites egit antiqui ritus desuetudo, & ex desuetudine ignorantia. Hic ego non disputo, sed constanter assero hunc fuisse Ecclesiæ morem per plura secula, qui in Ecclesia Orientali adhuc viget. Hunc conuellere scholasticis subtilitatibus audax consilium est. Desijt fateor ille mos, non quia acumini disputantium Ecclesia cesserit; sed quia ritus ac ceremoniæ non in æternum permanent, tollique possunt ac mutari sine fidei ac vnitatis dispendio. Cur autem desierit, caussa mihi videtur fuisse, primò quidem quod fundatis ordinibus Mendicantium, & longè latèque propagatis, multiplicata sunt onera Missarum, atque ideò necesse fuit singulos Sacerdotes, vt ijs satisfacerent, singulis diebus priuatim celebrare. Deinde quia charitas multorum refrixit, cessauit etiam frequens accessus ad hoc

sacramentum, adeò vt hodie nec ipsi quidem Ministri in plerisque Ecclesijs communicent, licet sacrificio cooperentur. Olim verò hic ritus diebus festis & solemnioribus potissimùm seruabatur: quia sicut populus tunc sacro adesse, & sacra communione refici consueuerat; ita viri Ecclesiastici Missæ solemni ministrabant, & quisque sui ordinis ministerio fungebatur, ac in vnum propterea conueniebant, omnesque pariter sacram synaxim peragebant, Christique corpus & sanguinem in fine percipiebant. Hæc autem verè & propriè communio Ecclesiastica dicebatur à sanctis Patribus tantoperè commendata, qua Clerici delinquentes diuersimodè pro criminum varietate priuabantur, & cum quis ab ea totaliter abstentus erat, veluti redactus ad laicam conditionem inter laicos in Ecclesia locum habebat.

C A P. XIX.

De Templis. Eorum vsus & necessitas. Origo ab Apostolis. Veterum Scriptorum de illis testimonia. Templi & Ecclesiæ apud Antiquos discrimen. Missa aliquando extra Ecclesiam, & sine Altari peracta. Dicta quædam obiter de Cryptis subterraneis. Varia Templorum nomina. De Cœmeterijs. Erecta olim Templa suprà Martyrum sepulturas. Reliquiæ Martyrum sub Altari.

I. QVamuis Deus vbique sit, & in omni loco ad eum liceat puras, & & innocuas leuare manus, vt Apostolus docet, 1. *Tim.* 2. sacrificium tamen, cum sit publicus & maximus Dei cultus, necessariam habet cum altari & templo connexionem. Obeundum enim est per publicum ministrum ad hoc munus legitimè deputatum; nec decet vt tantum mysterium fortuitò peragatur, vbicunque Sacerdoti libitum fuerit, sed locus ritè consecratus requiritur, cuiusmodi est altare, cuius sanctitati & venerationi vt prospiceretur, & omnia profana ab eo arcerentur, additum est templum, tanquam domus Numini sacra, ad quam omnes statis horis conuenirent, primò quidem vt sacrificio interessent, deinde vt alias Religionis functiones sanctiùs & congruentiùs in ea exercerent. Sicut autem extra templum Hierosolymitanum nefas erat in veteri Lege victimas immolare; ita in Euangelicâ certa loca ab Apostolis eorumque Successoribus delecta sunt, extra quæ illicitum foret sacrificium offerre; nisi necessitas, cui parent omnes leges, dispensationi in

ali-

aliquo casu locum esse suaderet. Hinc Cyrillus Alexandrinus lib.aduersus Antropomorphitas cap.12. *Donum*, ait, *siue oblatio, quam mysticè celebramus, in solis Orthodoxorum sanctis ecclesijs offerri debet, neque alibi omnino. Qui secus faciunt, apertè legem violant.* In eandem sententiam loquitur Basilius lib.de Baptismo cap.8. *Nobis periculum est male obiti mandati, si loci rationem neglexerimus, maximè si Sacerdotij mysteria in locis profanis celebrauerimus: propterea quod ea res indicium haberet contemptus in celebrante, offendiculum quoque generaret.* A temporibus igitur Apostolorum loca fuisse Deo dicata, quæ à quibusdam Oratoria, ab alijs ecclesiæ dicebantur, in quibus populus orare, verbum Dei audire, synaxim agere, & corpus Chr sti sumere consueuerat, Paulus Apostolus ad Corinthios scribens *ep. 1. cap.11.* testis locupletissimus est. *Conuenientibus*, inquit, *vobis in ecclesiam audio scissuras esse inter vos*, & paucis interiectis. *Numquid domos non habetis ad manducandum & bibendum, aut Ecclesiam Dei contemnitis?* Et si enim nomen ecclesiæ pro Fidelium congregatione frequēter sumatur, hic tamen ab Apostolo pro ipso loco, in quem illi conueniebant, vsurpari euidens est. Quem locum exponens Basilius in regulis breuioribus Interrog.310. ait: *Quemadmodum ratio non permittit, vt vas vllum commune in sancta introferatur; eodem modo etiam vetat sancta in domo communi celebrari.* Hoc ipsum confirmat Augustinus qu.57. in Leuiticum: *Ecclesia dicitur locus, quo Ecclesia congregatur. Nam Ecclesia homines sunt, de quibus dicitur*, Vt exhiberet sibi gloriosam ecclesiam. *Hanc tamen vocari etiam ipsam domum orationum, idem Apostolus testis est vbi ait*, Numquid domos non habetis ad manducandum & bibendum, an Ecclesiam Dei contemnitis? *Et hoc quotidianus loquendi vsus obtinuit, vt ad Ecclesiam prodire, aut ad Ecclesiam confugere non dicatur, nisi qui ad locum ipsum parietesque prodierit, vel confugerit, quibus Ecclesia congregatio continetur.* Eiusdem Apostolici temporis aliud testimonium ad Ecclesiarum nostrarum originem comprobandam profert Nicephorus *lib. 2. cap.3.* ex Euodio S. Petri in Antiochena Cathedra successore, asserente in domo illa, in qua Christus hoc sacrificium instituit, & in qua Spiritus Sanctus aduenit, tamquam in prima Christianorum ecclesia Iacobum primum Hierosolymorum Episcopum consecratum fuisse, & septem Diaconos ordinatos. Romæ item ab Apostolis dedicatas Ecclesias eo ipso tempore, quo fidem ibi prædicare cœperunt, ostendit Baronius *anno Christi 57. numer.100.* Extat in Bibliotheca Reginæ Sueciæ Codex antiquissimus, in quo aliquot fragmenta ex diuersis Martyrologijs in vnum compacta sunt, simul cum fragmento Ordinis Romani de ritu Baptismi. In vno autem ex dictis fragmentis hæc leguntur, kalendis Augusti. *Romæ, dedicatio primæ ecclesiæ à Beato Petro constructa & consecrata.* Eadem verba reperiuntur in vetustissimo Martyrologio S. Hieronymi nomine insignito, & à Luca Dacherio *tom. 4. sui Spicilegij* edito: itemque in alio nuper Lucæ euulgato à viro eruditissimo Francisco Ma-

ria Florentino, cui alia consonant ab eodem in notis indicata. Quæ autem fuerit Ecclesia prima præ omnibus in Vrbe consecrata, an ea quæ in Exquilijs titulus Eudoxiæ, siue S. Petri ad Vincula postmodum dicta fuit: an titulus Pastoris, nunc S. Pudentianæ in colle Viminali; an verò alia idem diligenter exquirit Exercit. 11. ad diem primam Augusti, in qua multa congerit de primi, secundi, & tertij seculi Ecclesijs. Eamdem veritatem confirmant antiqui Patres. Tertullianus de Idololat. cap. 7. *Tota die ad hanc partem zelus fidei perorabit ingemens Christianum ab idolis in ecclesiam venire, de aduersarij officina in domum Dei*. Idem de Virginib. velandis cap. 13. *Certè virginitatem suam in Ecclesia abscondant, quam extra ecclesiam celant. Timent extraneos, reuereantur & fratres; aut constanter audeant & in vicis virgines videri, sicut audent in ecclesijs*. Et de pudicitia cap. 4. nefarios quosdam submotos ait, *non modo limine, verùm omni Ecclesiæ tecto*. Irænęus & Origenes altaris & Ecclesiæ meminerunt, *ille lib. 4. cap. 20. & 34. Hic homilia 11. in Numeros*. Zeno Veronensis *serm. de Psal. 126*. Conuentus, inquit, Ecclesiarum, quos ad secretam Sacramentorum religionem ædificiorum septa concludunt, consuetudo nostra domum Dei solita est nuncupare. Optatus Mileuitanus *lib. 2.* ait Donatistas inter quadraginta & quod excuttit Basilicas non habuisse locum Romæ vbi colligerent, id est sacrificium offerent. Eusebius denique *lib. 8. Ecclef. hist. cap. 2.* edicta Imperatorum promulgata fuisse scribit de euertendis Christianorum ecclesijs, ex quibus manifestè deducitur eas dudum extitisse. Facta est hæc euersio imperante Diocletiano. Sed & tempore Philippi Cęsaris quinquaginta & amplius annis ante Diocletianum Christianos Ecclesias habuisse ex eo constat, quod idem Eusebius narrat *lib. 6. cap. 34.* Cum enim Philippus, vtpotè Christianus in Vigilia Paschæ Ecclesiam ingredi vellet, ab Ecclesiæ aditu ob scelera quæ commiserat ab Episcopo exclusus, & non nisi peracta pœnitentia admissus fuit: siue id Romæ contigerit sub Fabiano Papa, vt putat Baronius *anno 246.* siue Antiochiæ sub S. Babyla, vt refert auctor Chronici Alexandrini ex narratione Leontij Episcopi Antiocheni; & confirmat Chrysostomus *in orat. de eodem S. Babyla contra gentes*, tacito tamen nomine Imperatoris. Nec desunt testimonia ab his etiam qui foris sunt. Nam Philo Iudæus libro, quem inscripsit de vita contemplatiua, seu de virtutibus supplicum, vitam primorum Christianorum describens, si Eusebio credimus *lib. 2. hist. cap. 17.* & Hieronymo *lib. de Scriptoribus Ecclesiasticis*, in singulis eorum domicilijs sacellum quoddam fuisse ait, quod *Semneum vocabant*, in quo remotis arbitris sanctioris vitæ mysteria peragebant. Lucianus quoque Ethnicus, qui Apostolorum temporibus vixit, res Christianorum deridens in Philopatre Critiam quemdam introducit, qui cum ab aliquo Fidelium christianus fieri suaderetur, ab eo deductus est in locum, vbi conuentus Christianorum agebatur. *Pertransiuimus*, inquit, *ferreasque portas & area limina. Multis autem superatis sca-*

scalis in domum aurato fastigio insignem ascendimus, qualem Homerus Menelai fingit esse. Atque ipse quidem omnia illa contemplabar, qua insularis ille adolescens. Video autem tum Helenen mehercle, sed viros in faciem inclinatos & pallescentes. Scio in dubium reuocari à quibusdam Criticis an hic Dialogus à Luciano scriptus sit; fatentur tamen auctoris esse eiusdem temporis, qui Traiano Imperatori ob victoriam in Oriente partam hac compositione gratulari voluerit. Est & apud Lampridium de ecclesijs Christianorum luculentum testimonium, cum enim Christiani locum quemdam, qui publicus fuerat, vt erigeretur in eo ecclesia, occupassent, Popinarij autem dicerent eum sibi deberi, Lampridius ait Alexandrum Imperatorem rescripsisse, melius esse vt quomodocumque illic Deus coleretur, quàm dari Popinarijs.

Quamuis autem ex communi vsu nullum ponatur discrimen inter II. Templum & Ecclesiam, primis tamen seculis Templi nomine non vtebantur Christiani, sed Ecclesiæ. Templa enim tunc vocabantur ingentia ædificia, in quibus animalia idolis immolabantur. Hinc B. Hieronymus epist. ad Riparium adu. Vigilantium. *Mortuo cadaueri atque polluto præbebant excubias, vt post multa secula Dormitantius somniaret, imò eructaret immundissimam crapulam, & cum Iuliano persecutore Sanctorum basilicas aut destrueret, aut in templa conuerteret.* Hinc etiam Valerianus Imperator, teste Flauio Vopisco, ad Senatum scripsit; *Miror vos, Patres sancti, tandiu de aperiendis libris Sibyllinis dubitasse, perinde quasi in Christianorum Ecclesia, & non in templo omnium Deorum tractaretis.* Templi verò nomen primitiuæ Ecclesiæ Patres idcircò non vsurpabant, vt non solùm à ritibus Ethnicorum, sed etiam à vocabulis se abhorrere indicarent. Atque ideò Gentiles illud identidem inculcabant, nulla esse Christianis Templa, sectam esse irreligiosam, & quæ nullum coleret Deum, vt testantur illorum temporum scriptores, Arnobius *lib. 6. contra Gentes*, Minutius Felix *in Octauio*, Lactantius *lib. 6. diuin. instit. cap. 2.* Clemens Alexandrinus *lib. 7. strom.* Origenes *lib. 8. contra Celsum*: qui omnes respondebant, nulla Christianis esse Templa, qualia apud nationes erant, sublimibus elata fastigijs, quibus putarent diuinitatem concludi: nullas habere aras ad ostentationem extructas: nullas immolare victimas, neque thus adolere: Deum istis non indigere, nec habitare in templis manufactis, vt Paulus dixit *Actuum* 17. disputans cum Atheniensibus, impium esse Numinis Maiestatem vnius ædiculæ angustijs circumscribere, cum homines latiùs habitant: in nostra mente Templum illi dedicandum esse, in nostro pectore consecrandum. Sic loquitur Minutius Felix, sic Origenes, sic Lactantius. Huius autem elegantissima verba hæc sunt in fine libri de ira Dei. *Sit nobis Deus non in templis, sed in corde nostro consecratus. Destructibilia sunt omnia qua manu fiunt. Mundemus hoc templum, quod non fumo, non puluere, sed malis cogitationibus sordidatur: quod non cereis ardentibus, sed claritate ac luce sapientia illu-*

illuminatur. Hæc ille contra Paganos, qui solam externam speciem attendentes, in quo verus Dei cultus consisteret, ignorabant. Quod si nomine templi non sacrilega Gentium delubra, non dæmonum fana, sed loca Deo vero sacrata intelligantur, in quibus Fideles congregari solebant, vt Deum precarentur, sacra mysteria celebrarent, & alia religionis officia obirent, nemo inficias ibit, sua semper Christianis fuisse templa, siue conuenticula, qua voce Arnobius *lib.* 4. Ammianus Marcellinus *lib.*27. & alij vsi sunt, quocumque tandem nomine vocarentur.

III. Sæuiente persecutione, cum ab omni prorsus conuentu Imperatorum edictis Christiani excluderentur, quocumque loco poterant ad peragendam synaxim conueniebant. Testimonium de hoc perhibet Dionysius Alexandrinus apud Eusebium *lib.* 7. *hist.* vbi *cap.* II. conuentus sibi interdictos asserit, *& cap.*22. sic loquitur: *Cumque ab omnibus fugaremur, atque opprimeremur, nihilominus tunc quoque festos egimus dies. Quiuis locus, in quo varias ærumnas singillatim pertulimus, ager inquam, solitudo, nauis, stabulum, carcer, instar templi ad sacros conuentus peragendos fuit.* In carceribus sacrificium offerri consueuisse ex actis sanctorum Processi & Martiniani, Clementis Ancyrani, aliorumque Martyrum passim didicimus; & ex Cypriano, qui *epist.*5. hortatur clerum ne glomeratim ad Martyres in carcere visitandos concurrant, & vt Presbyteri qui illic apud Confessores offerunt, singuli cum singulis Diaconis per vices alternent. Legimus etiã apud Metaphrasten in vita S. Luciani Presbyteri & Martyris, quod in die Theophaniæ rogatus à discipulis in carcere celebrauit. Sed cum deesset altare, nec metu persecutorum posset inferri, S. Martyr dixit: Mensa vobis erit hoc pectus meum, non futura Deo minùs honesta eâ quæ fit ex inanimi materia: Templum verò sanctum vos mihi eritis me omni ex parte circundantes, *Sacro* igitur *cætu eum in orbem circumstante*, vt scribit Philostorgius lib.2. hist. Eccles. cap.14. *tanquam iam morientem, ecclesiæ speciem ita simul & munimentum eo præbente, ne ea quæ à pijs peragebantur, viderentur;* Sacrum egit, seque primum & alios mysteriorum participes effecit. Verba Philostorgii, tacito eius nomine vt solet, exscripsit Nicephorus *lib.* 8. *cap.*31. Hunc autem Lucianum suæ sectæ Martyrem Ariani prædicabant, sed ab hac suspicione liberat eum Baronius *anno* 311. *&* 318. *& in notis ad Martyrologium.* Apollonius Brixiensis Episcopus in Sindone cœlitus demissa Missam in carcere celebrauit, vt refert ex Mombritio Bollandus *die* 15. *Februarij.* Romæ clam celebrandi locum præbebant ampli recessus subterranei in Cryptis arenarijs; à quibus tamen excludebantur, cum vehementior persecutio vrgebat, vt docet literæ Cornelij Papę ad Lupicinum Episcopum Viennensem. Extant adhuc & pars maxima mirabilium Vrbis sunt huiusmodi Cryptæ varijs cuniculis ac multiplicibus amfractibus effossæ, quarum structuram, & longè latèque protensa spatia in vicos distincta, cum diuersis mansionibus & cubiculis meritò admirantur quotquot eas in-

ingrediuntur. Scripsit de his duo ingentia volumina Iacobus Bosius Italicè, à Paulo Aringo in latinum translata præfixo titulo *Roma Subterranea*. Easdem Hieronymus sic describit initio libri 12. in Ezechielem. *Dum essem Romæ puer, & liberalibus studijs erudirer, solebam cum cæteris eiusdem ætatis & propositi diebus Dominicis sepulchra Apostolorum & Martyrum circuire, crebroque cryptas ingredi quæ in terrarum profunda defossa ex vtraque parte ingredientium per parietes habent corpora sepultorum, & ita obscura sunt omnia, vt propemodum illud propheticum compleatur*: Descendant in infernum viuentes: *& raro desuper lumen admissum horrorem temperet tenebrarum, vt non tam fenestram, quam foramen dimissi luminis putes: rursumque pedetentim acceditur, & cæca nocte circumdatis illud Virgilianum proponitur.*

Horror vbique animos, simul ipsa silentia terrent.

Quod autem Hieronymus soluta oratione, id ligata Prudentius expressit *Hym. 11. de Coronis.*

Haud procul extremo culta ad pomeria vallo
Mersa latebrosis crypta latet foueis.
Huius in occultum gradibus via prona reflexis
Ire per anfractus luce latente docet.
Primas namque fores summo tenus intrat hiatu,
Illustratque dies limina vestibuli.
Inde vbi progressu facili nigrescere visa est
Nox obscura loci per specus ambiguum,
Occurrunt celsis immissa foramina tectis,
Quæ iaciunt claros antra super radios.
Quamlibet ancipites texant hinc inde recessus
Arcta sub vmbrosis atria porticibus,
Attamen excisi subter caua viscera montis
Crebra terebrato fornice lux penetrat.
Sic datur absentis per subterranea solis
Cernere fulgorem, luminibusque frui.

In his cryptis sepultũ fuisse S. Hippolyti corpus ait Prudentius, inde enim effossa arena sepeliẽdis Martyribus ampli recessus relicti sunt. Nullibi verò frequentiùs quàm in huiusmodi subterraneis cæmeterijs siue areis, vt latini vocabãt, nõ solùm Romæ, sed & alibi passim fideles cõgregabantur. Testes sunt antiqui Patres. Tertullianus ad Scapulam cap. 3. *Sub Hilariano Præside, cum de areis sepulturarum nostrarum adclamassent, Areæ non sint, areæ ipsorum non fuerunt.* Dionysius Alexandrinus apud Eusebium *lib. 7. histor. cap. 11.* Aemilianum præfectum dixisse ait, *Nullatenus licebit vobis conuentus agere, aut ea quæ vocatur cæmeteria adire.* In gestis purgationis Cæciliani, *Ciues in area Martyrum fuerunt inclusi.* Et in gestis purgationis Felicis, *Tollat aliquis de vestris in aream, vbi orationes facitis.* Pontius in passione S. Cypriani loquens de edicto Valeriani

ni aduersus Christianos, *Iustum est vt nulla conciliabula faciant, neque cœmeteria ingrediantur.* S. Stephanus in eiusdem Valeriani persecutione Missam in crypta celebrans superuenientibus militibus ante altare decollatus est, vt acta eius testantur, & ex his Romanum Martyrologium *die 2. Augusti.* Eusebius iterum *lib. 9. cap. 2.* Maximinus *dum ad subruendam pacem nihil non molitur, primùm quidem nostros à conuentibus, qui in cœmeteriis fieri solebant, nescio quo prætextu arcere aggressus est.* Hæ tunc erant Christianorum Ecclesiæ. Ibi diuina peragebant mysteria, ibi stationes celebrabant, ibi populum instruebant, ibi baptismum & reliqua sacramenta administrabant. Nec solùm occasione persecutionis, sed reddita etiã Ecclesię pace, si qua pietatis siue necessitatis ratio vrgeret, extra tẽplũ Deo consecratũ Missas agere sancti & prisci Patres non dubitarunt. Narrat de seipso Theodoretus *hist. Religiosa c. 20.* quod cũ virũ Sanctum & inclusum nomine Marim visitasset, & ille mystici sacrificij vidẽdi diuturno desiderio teneretur, rogauit vt illic diuini doni fieret oblatio. *Ego verò*, inquit, *libenter obtemperaui, & sacra vasa adferri iussi, nec enim procul aberat locus, diaconorumque manibus vtens pro altari, mysticum & diuinum ac salutare sacrificiũ obtuli.* S. Paulinus Episcopus Nolanus, vt Vranius refert in eius vita, hora sibi mortis imminente iussit sibi ante lectulũ sacra mysteria exhiberi, vt vna cũ Episcopis, qui præsentes aderant, oblato sacrificio animam Deo cõmendaret. S. Vulfrannũ Episcopum Senonensẽ, cũ in Frisiã nauigaret, naui manente immobili, Missam in mari celebrasse scribit Ionas Monachus Fontanellen. in eius vita apud Bollandum *die 20. Martij.* Plura suppeditant huiusmodi exempla veterum Patrum monumenta, ex quibus nonnulla supra attulimus Cap. XIV.

IV. Sed his omissis reuertor ad templa, quæ vbi feliciora illuxerunt tempora, ad honorem veri Dei tum à Constantino Imperatore, tum ab Helena eius matre, tum ab alijs eorum exemplo vbique gentium extructa sunt, vt Eusebius in historia & in vita Constantini, Nicephorus *lib. 8. cap. 30.* & alij passim ecclesiastici Scriptores recensent. Tunc magnifica illis nomina à sanctis Patribus tributa sunt. Dicebantur enim euangelica auctoritate *Domus Dei*, & *Domus orationis*, tamquam locus ad colendum & orandum Deum specialiter deputatus. A Græcis *Kyriaca*, à Latinis *Dominica* dicta sunt: cuius nomenclaturæ rationem reddit Eusebius orat. de laudibus Constantini cap. 17. *In vrbibus*, inquit, *ac pagis, in agris ac desertis Barbarorum locis fana ac delubra in honorem vnius omnium Regis ac Domini dedicauit, vnde etiam Domini vocabulo honorata sunt, non ab hominibus, sed ab ipso omnium Domino cognomentum sortita. Ab eo quippè* Dominica *appellantur.* Antiochiæ nobilissimum Templum fuisse, quod *Dominicum aureum* vocabatur, tradit Hieronymus in Chronico. Cyprianus *lib. de opere & eleemos.* matronã diuitẽ reprehendit, quę in *Dominicum* sine sacrificio ibat. Factas cœdes in *Dominico* & altare de *Dominico* sublatum cõqueruntur Marcellinus & Faustinus Presbyteri Luciferiani

partis schismaticæ aduersùs Damasum in libello precum ad Imperatores. Regula S. Pachomii cap. 54. *Si necessitas impulerit, vt Monachus foris maneat, vel in* Dominico *manebit vel in Monasterio eiusdem fidei.* Augustinus *lib. 22. de Ciuit. Dei cap.* 10. Memorias appellat dicens, *Nos Martyribus nostris non templa sicut Dijs, sed* Memorias *sicut hominibus mortuis, quorum apud Deum viuunt spiritus, fabricamus.* A Græcis *Martyria* nuncupantur, quæ in honorem Martyrum erecta sunt. Eusebius *lib. 3. de vita Constantini cap.* 48. scribit Constantinopolim maximis ab eo *Martyrys* ornatam fuisse. In actis Concilij Chalcedonensis sæpe memoratur Martyrium *sanctissimæ & pulchrè victricis Martyris Euphemiæ*, in quo illud celebratum est. Marcus Diaconus in vita S.Porphyrij, *cum ei occurrissem in gradibus* Martyrij & infra. *Iuimus in* Martyrium *gloriosi Martyris Timothei.* Agit de hac voce Baronius in notis ad Martyrologium *die 6. Iulij.* In eodem Martyrologio locus, in quo plura Martyrum corpora sepulta sunt, *Concilia Martyrum* nuncupatur *die 23. Iunij.* Synodus Laodicena *can. 9.* statuit, ne fideles orationis causa eant in cœmeteria, aut quæ dicuntur Martyria Hæreticorum. Sic *Apostolia* dicebantur, quæ Apostolorum; & *Prophetea*, quæ Prophetarum memoriæ dicata erant. Sozomenus lib. 8. cap. 17. *Rufinus consularis in suburbio Chalcedonis magnam ecclesiam in honorem Petri & Pauli extruxit, &* Apostolium *ab ipsis appellauit.* Theodorus Lector lib. 1. *Reliquiæ S. Samuelis in eius* Propheteo *sunt positæ. Eucteria* quoque & *Proseucteria* à Græcis, à Latinis *Oratoria* omnes ecclesiæ sæpius vocantur: quæ verò ampliores & augustiores sunt, vsus obtinuit, vt *Basilicæ* nominentur: quamuis nonnulli quascumque ecclesias Basilicas vocent. Occurrit passim hoc nomen apud Hieronymum, Augustinum, Paulinum,& alios; quod à gentilibus, vt alia multa, acceptum est. Erant enim Basilicæ Regum habitacula vel publica ædificia, in quibus iudicia exerceri, atque à mercatoribus & nummulariis negotia tractari solebant, quorum structuram describit Vitruuius *lib. 5.* demum ea vox ecclesijs Christianorum tributa est, vel propter ædificij magnificentiam: vel quia ibi vt ait Isidorus *lib. 15. Origin. cap. 4.* Regi omnium Deo cultus & sacrificia offeruntur: vel quia profanæ Basilicæ in ecclesias Christi conuersæ sunt, ad quod alludere videtur Ausonius in gratiarum actione ad Gratianum Augustum pro suo consulatu dicens, *Basilica olim negotijs plena, nunc votis pro tua salute susceptis. Tituli* denique dicuntur, vt apud Anastasium in Marcello Papa, *Hic vigintiquinque titulos in Vrbe Roma constituit propter Baptismum & Pœnitentiam, & propter Martyrum sepulturas.* Prudentius hym. 12. de Coronis,

Parte alia titulum Pauli via seruat Hostiensis.

Quæ autem fuerit origo Titulorum; qua de causa, siue qua occasione erecti fuerint: an idem initio fuerint titulus & ecclesia, vt plerique sentiunt; an aliquot discrimen intercesserit, vt mauult Florentinius exer-

T cit.

cit. 11. in vetustius Martyrologium, nimis operosum foret hîc diligentiùs examinare. Plura de his curiosus lector inueniet apud eundem Florentinium ibidem, & apud illos qui de titulis & de ecclesijs Vrbis scripserunt.

V. Mos olim Christianorum fuit, vt cum ab Ethnicis fidei causâ vexabantur, in areis & cœmeterijs, in quibus Martyrum corpora quiescebant, ad synaxim peragendam conuenirent, vt supra ostendimus: postquam verò Dei nutu extinctis tyrannis & profligato Ethnicismo, Romanum imperium crucis gloriam agnouit; cum iam liceret palam & vbique Christo Deo erigere templa, in ijs præcipuè locis excitari cœperunt, in quibus paulò ante congregari, & clam mysteria celebrare consueuerant: atque inde originem traxisse mihi videtur celeberrimus & inuiolabilis Ecclesiæ ritus, vt sine Martyrum Reliquijs nullum templum nullumue altare ædificetur. Cœpit hic primùm in Ecclesia Romana obseruari, & ab ea ad alias dimanauit. De Felice I. summo Pontifice sic scribit Anastasius: *Hic constituit supra sepulcra aut memorias Martyrum Missas celebrari*; quia fortassis de hoc legem edidit, ne aliter fieri posset. Prudentius postquam locum descripsit, in quo repositum fuit S. Martyris Hippoliti corpus, ita canit:

Illa Sacramenti donatrix mensa, eademque
Custos fida sui Martyris apposita.
Seruat ad æterni spem iudicis ossa sepulchro,
Pascit item sanctis Tybricolas dapibus.

Concinit Prudentio Paulinus Natali 9. S. Felicis.

Spectant de superis altaria tota fenestris,
Sub quibus intus habent Sanctorum corpora sedem.
Namque & Apostolici cineres sub cælite mensa
Depositi, placitum Christo spirantis odorem
Pulueris inter sancta sacri libamina reddunt.

Idem *initio epistolæ 11. ad Seuerum* Reliquias ad Basilicam dedicandam necessarias esse asserit, eique mittit ad hunc effectum particulam ligni sanctæ Crucis. Ambrosius *epist. 54.* ad Marcellinam sororem, *Cum Basilicam*, inquit *dedicare vellem multi tamquam vno ore interpellare cœperunt dicentes, sicut in Romana, sic Basilicam dedices. Respondi, Faciam si Martyrum Reliquias inuenero.* Inuenit autem sanctorum Geruasij & Protasij corpora, & Basilicam Romano more dedicauit. Idem *initio libri de hortatione ad Virginitatem* de Reliquijs Sanctorum Vitalis & Agricolæ sermonem habens ait, *Munera salutis accipite, quæ nunc sub sacris altaribus reconduntur.* Hieronymus aduersùs Vigilantium, qui ausus est, Martyrum cultum impijs scriptis conuellere: *Malè ergo facit Romanus Episcopus, qui super mortuorum hominum Petri & Pauli secundùm nos ossa veneranda, secundùm te vilem puluisculum, offert Domino sacrificia, & tumulos eorum Christi arbitratur altaria.* Augustinus lib. 20. contra Faustum

Ma-

Manichæum cap. 21. *Populus Christianus memorias Martyrum religiosa solemnitate concelebrat, & ad excitandā imitationem, & vt meritis eorum cōsocietur, atq; orationibus adiuuetur: ita tamē vt nulli Martyrū, sed ipsi Deo Martyrum sacrificemus, quamuis in memorijs Martyrum constituamus altaria*. Et serm. 113. de diuersis, qui est de S. Cypriano, elegāter ostendit tēplum ibi cōstructum, in quo sanguis Christi bibitur, vbi ille suum fudit. Gregorius Magnus *lib. 5. epist.* 45. Leontio Ariminensi facultatem tribuit Ecclesiam dedicandi, *in qua*, inquit, *Reliquiarum sanctuarium volumus collocari*, & infra *epist.* 50. Episcopo Santonensi Reliquias mittit pro consecrandis altaribus. Agit de eadem re *lib.* 7. *Indict.* 2. *ep.* 11. 12. 73. 74. 85. *lib.* 9. *ep.* 26. *lib.* 10. *ep.* 12. *& lib.* 1. *Dialog. cap.* 10. Gregorius Turonen. in vita S. Senoch Abbatis, *erecto altari, & loculo in eo ad recipiendas Sanctorum Reliquias praparato, ad benedicendum inuitat Episcopum*. Apud Sozomenum *lib. 5. cap.* 8. Zeno Episcopus Gazæ ecclesiam ædificauit, altare in ea erexit, ibique reposuit reliquias Martyrum. Theophanes in Iustiniano facta refert apud Constantinopolim Encænia Apostolorum, & recondita lipsana Andreæ & Lucæ Apostolorum, quæ solemni pompa à Menna Episcopo in templum delata sunt. Cum verò hic mos ab Iconomachis conuelli & abrogari cœpisset, septima Synodus can. 7. statuit, vt quæcunque templa sine Martyrum Reliquijs consecrata erant, in ijs Reliquiæ cum precibus consuetis ponerentur: & si quis templum sine Reliquijs consecraret, deponeretur, tanquam transgressor ecclesiasticarum traditionum. Huius Christianæ consuetudinis testis est vel inuitus vir impius & Christiano nomini infensissimus Eunapius Sardianus, qui *in Aedesio* Fani Serapidis ruinam deplorans, ibi Monachos introductos, & Martyrum Reliquias collocatas rabiosissimè exaggerat. Quod si aliqua sacella siue Oratoria in villis erigebantur, Concilium Epaunense *can.* 25. prohibuit, ne Reliquiæ Sanctorum in illis collocarentur, nisi Clericos viciniæ Parochiæ adesse contingeret, qui sacris cineribus psallendi frequentia famularentur. Lego etiam apud Theodoretum & Sozomenum erecta quandoque templa super tumulos Confessorum. Ille enim *in hist. religiosa cap.* 24. loculo Zebinæ Monachi maximum templum inædificatum scribit. Hic *lib. 8. Eccl. hist. cap.* 19. de S. Nilamnone Monacho agens, qui mortem à Deo impetrauerat, ne onus Episcopale subiret, ait: *Templum super eius sepulchrum indigenæ construxerunt*. Antiquissima tamen & vbique recepta consuetudo fert, vt Martyrum Reliquiæ in Altarium consecratione adhibeantur, quorum animas sub altari Dei Ioannes in cęlis vidit cap. 6. Apocalypsis. Hæc autem Martyrum veneratio ex eo dogmate fidei orta est, qua Sanctorum communionem credimus & fatemur. Fideles etenim, vt hoc factis profiterentur, in ijs locis ad orationem & ad diuina mysteria participāda conueniebant, in quibus Sanctorū lipsana posita erant, vt ea ratione, quam status defunctorum permittit, cum illis communicarent. Per illa siquidem repræsentatur Ecclesia

triumphans, quæ sic aliquo modo cum militanti communicat, & sacrificio nostro interest. Nam licet ipsa lipsana & ossa Sanctorum absente anima sensu careant, respectum nihilominus dicunt ad animam quæ in cœlis est, & ipsis inest semen quoddam resurrectionis, & æternitatis. Hac eadem de causa veteris Ecclesiæ Patres Episcopos Orthodoxos sub altari sepelire cōsueuerunt, vt cum ipsis sacrificia & ordinationes fierent: quia ad seruandam fidei vnitatem, & ad legitimam successionem indicandam communionem viuentis Episcopi cum Antecessore defuncto necessariam existimabant. Apparet huius moris vestigium in collatione Catholicorum cum Donatistis habita Carthagine tempore Innocentij I. *cognitione prima cap.* 204. nam ibi Donatus Episcopus Sitifensis Orthodoxus dixit: *supra corpus Episcopi Catholici Presbyterum ordinaui, & Deo volente ordinabitur illic Episcopus.*

CAP. XX.

Altarium vsus & origo. Ligneane fuerint, an lapidea. De Oratorijs priuatis. Antimensia apud Græcos quid sint. De Ecclesiarum consecratione, eiusque ritus antiquitate. Vetus Templorum structura. Ad quid fontes vel putei in atrio. Sua singulis loca tributa. Discreta mulieres à viris. De Sanctuario seu Presbyterio, & de sede Episcopali.

I. Annexa templis sunt altaria, quæ semper ad vsum sacrificij extitisse in typum, & testimonium illorum, in quibus sacrificium Missæ ex Christi institutione offerendum erat, demonstrat Demochares in prolixo opere de Missa aduersùs Misoliturgos *Tom.* 1. *cap.* 15. Ea primum ab Adamo erecta fuisse non dubitamus: nam primus omnium sacrificium obtulisse creditur, suosque filios docuisse frugum & animalium primitias offerre Deo; cuius verò structuræ altaria illa fuerint, an subdio, an in loco clauso & Deo specialiter consecrato, vt putat Iacobus Boulduc *lib.* 1. *de Ecclesia ante legem cap.* 1. cum de his Scriptura sileat, non est facile definire. His igitur omissis, quæ ad nostrum institutum non pertinent, de altaribus noui testamenti agendum est, in quibus corporis & sanguinis Christi sacrificium incruentum immolatur. *Habemus altare*, inquit Apostolus ad Hebr. c. 13. *de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deseruiunt*: altare scilicet, in quo conficitur & distribuitur Eucharistia, vt explicant catholici Doctores. Tertullianus

nus lib. de orat. cap. 14. *Nonne solemnior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris?* & lib. 1. ad vxorem cap. 7. *Aram Dei mundam proponi oportet*. Cyprianus epist. 66. *Neque enim apud altare Dei meretur nominari in Sacerdotum prece, qui ab altari Sacerdotes & ministros voluit auocare*. Optatus Mileuitanus, quem Sectarij reprehendunt, quod tanti faciat altaria, *Quid est*, inquit, *altare, nisi sedes Domini nostri?* & infra. *Altaria in quibus obtulerunt olim Cyprianus, Lucianus, & cateri Martyres confregistis, vnde à multis pignus salutis perpetua, tutela fidei, spes resurrectionis aterna accepta sunt*. Tanta erat Donatistarum rabies aduersùs Catholicos, tam immane odium, vt altaria frangerent tanquam polluta, in quibus celebrauerant. Sacrificia enim Cœciliani, & eorum qui cum ipso communicabant impura esse & Deo exosa prædicabant: quorum insaniam post multa secula Græci schismatici imitati sunt, altaria veluti inquinata lauantes, in quibus Latini sacrum obtulerant. Primis Ecclesiæ seculis an lignea fuerint, vel lapidea, non liquet. Vtraque crediderim tempore persecutionis vsitata, prout rerum locorumque opportunitas ferebat. Vsus autem ligneorum magis expeditus erat, quia faciliùs de loco in locum transferri poterant. Plerique Scriptores asserunt à S. Syluestro constitutum, vt altaria lapidea essent; sed huius decreti nulla mentio apud Antiquos reperitur. Concilium Epaunense anno 509. celebratum statuit c. 26. vt altaria, nisi sint lapidea, infusione Chrismatis non sacrentur. Altaris quoque lapidei tanquam communiter tunc vsitati meminit Gregorius Nyssenus, qui eodem seculo quo Syluester claruit, *Orat. in baptismum Christi* his verbis: *Nam & Altare hoc sanctum cui adsistimus lapis est natura communis, nihil differens ab alijs crustis lapideis, ex quibus parietes nostri extruuntur, & pauimenta exornantur: postquam verò Dei cultui consecratum atque dedicatum est ac benedictionem accepit, mensa sancta est, altare immaculatum, quod non amplius ab omnibus promiscuè tangitur, sed à solis Sacerdotibus, ijsque venerantibus contrectatur*. Hæc de altari lapideo Nyssenus, ligneum verò eo ipso seculo Athanasius commemorat *epist. ad Solitarios* dicens, *Cum rapuissent subsellia & cathedram & mensam, erat enim lignea, & vela Ecclesia*. Ex quibus intelligimus promiscuum tunc vsum in Oriente lignei & lapidei viguisse. Etiam in Africa erant eodem tempore lignea, vt ex Optato Mileuitano manifestum est lib. 6. Refert enim fracta à Schismaticis altaria in ijs locis, in quibus ligna abundabant: rasa autem, vbi lignorum inopia erat, ne fortè nouis erigendis ligna deessent. Erant & altaria argentea, nam in libro Pontificali legimus Constantinum Magnum fecisse in Basilica Constantiniana altaria septem ex argento purissimo, pensans singulum libras 260. Et Sixtus III. obtulisse dicitur Basilicæ S. Mariæ altare argenteum purissimum pensans libras 300. Postea sanciuit Ecclesia, vt nemini liceat celebrare, nisi in altari lapideo consecrato; sed quis hoc primùm certa lege firmauerit, Syluesterne an alius, adhuc incer-

certum est. Erant autem olim diuersæ altarium structuræ: nam aliquando vni tantùm columnæ mensa lapidea superiacebat, quale describitur *lib. 20. historiæ Miscellæ* altare Deiparæ Virginis in Blachernis, qualia sunt etiam hodie altaria quædam subterranea Romæ in Ecclesia S. Cæciliæ. Aliquando quatuor columnis eadem mensa suffulta erat, & de his altaribus loquitur Synesius in fine Catastasis, *Sacratas columnas amplectar, quæ puram & incontaminatam à terra mensam sustinent.* Interdum duæ solæ columnæ ex vtroque latere ipsum altare sustinebant: suntque adhuc Romæ in cryptis & cœmeterijs quædam huiusmodi altaria duabus vel pluribus innixa columnis, quibus Christiani tempore persecutionis ibidem latentes vtebantur. Denique nonnulla quadro superposita ædificio tumuli formam referebant, tanquam Martyrum sepulcra; quæ propriè altaria quasi altæ aræ dicebantur.

II. Et hæc quidem altaria fixa & immobilia loco adhærent, in quo construuntur: sunt autem & alia portatilia & motoria, quæ Episcopi iter agentes secum olim ferebant, vt in his possent extra ecclesiam in locis ab ea remotis celebrare. Horum meminit Ven. Beda *lib. 5. hist. cap. 11.* & Hincmarus Remensis in Capitulis editis anno XII. sui Episcopatus, hoc de illis sanciuit: *Nemo Presbyterorum in Altario ab Episcopo non consecrato cantare præsumat. Quapropter si necessitas poposcerit, donec ecclesiæ, vel altaria consecrentur, & in Capellis etiam, quæ consecrationem non merentur, tabulam quisque Presbyter, cui necessarium fuerit, de marmore, vel nigra petra, aut litio honestissimo, secundùm suam possibilitatem, honestè affectatam habeat, & nobis ad consecrandum afferat, quam secum cum expedierit deferat, in qua sacra mysteria secundùm ritum Ecclesiasticum agere valeat.* Ex hoc decreto palam fit, quinam veteri ritu altaris portatilis vsus sit, nimirum cum in altaribus fixis nondum consecratis, vel in Oratorijs priuatis, quæ consecrari nec solent nec debent, celebrandum est. Ipsa verò priuata Oratoria in domibus Principum & nobilium virorum permittuntur, vt notissimum est: & de ijs canonicæ sanctiones insertæ sunt Capitularibus Caroli Magni *lib. 6. cap. 101. & 205. & lib. 7. cap. 329.* probibetur, ne Missæ celebrentur in locis non consecratis & incongruentibus, nisi causa hostilitatis & longinqui itineris; & id in altaribus ab Episcopo consecratis. Legitur idem statutum in Concilio Parisiensi sub Ludouico Imperatore *lib. 1. cap. 47.* & in Capitulari Theodulfi Aurelianensis *cap. 11.* Græci altaria portatilia non habent, sed eorum vice vtuntur Antimensijs, cuius nominis ratio hæc est, quod ea adhibeant loco mensæ siue altaris. Extat horum consecratio in Euchologio Græcorum *pag. 648.* & ibi in notis Iacobus Goar longam & insulsam affert Ioannis Citri Episcopi disputationem cœcutientis in huius nominis assignanda etymologia. Quid sint, explicat idem Goar ex Scriptoribus Græcis. Sunt videlicet quidam panni altarium ritu & vice consecrati, quibus à multis seculis vtitur Ecclesia Orientalis, cum Liturgiam celebrare contingit in altari

ri non consecrato. Theodorus Balsamon in expositione can. 31. Concilij Trullani, *Ideò*, inquit, *reperta sunt Antimensia, & fiunt a Pontificibus, quo tempore celebrant dedicationem Ecclesiæ, vt ponantur in sacris Mensis, quando permissu Antistitis oblatio Liturgiæ fit in Oratorio*. Et Manuel Charitopulus *lib. 3. Iuris Orientalis* Antimensia non in omnibus altaribus poni docet, sed in his tantùm, de quibus nescitur, an sint consecrata.

Templorum autem cõsecratio è veteri testamento ad nouum, ab Apostolis ad successores emanauit; atque hunc ritum seruauit Ecclesia totius Orientis & Occidentis consensu. Sunt qui Euaristo Papæ eius originem adscribunt, sed multò certius est Apostolicum institutum esse, nisi dicamus ab hoc Pontifice scripto promulgatum, quod sola traditione ab Antecessoribus acceperat. Aut fortè addidit ad veteres ceremonias, vt sine Missæ sacrificio Basilicæ non consecrarentur, vt ex illo referunt Canonum collectores. Alij ex aduerso scribunt ante imperium Constantini Magni nullas fuisse ecclesiarum dedicationes propter metum persecutionis; in quorum sententiam facilè ibo, si de publicis & solemnibus agãt: si verò de priuatis & clam peractis sermo sit, nullatenus illis consentire possum, nam veterum Patrum testimonio iam supra euici semper Christianos suas ecclesias habuisse, quas ab Episcopis, Mosaicæ legis exemplo, & Apostolica instiutione edoctis diuino cultui certis ceremonijs consecratas, nemo certè negabit, cui perspecta sit in rebus etiam minoris momenti illorum temporum disciplina. S. Cæciliam inducias à Deo petijsse legimus, vt domus sua in ecclesiam consecraretur, integro seculo ante Siluestrum. De aliis Ecclesijs Apostolicis temporibus Romæ dedicatis, diximus supra. Accedit huic assertioni robur ex eo quod scribit lib. 10. historiarum Eusebius Cæsariensis: describens enim lætum & tranquillum statum Ecclesiæ, postquam Constantinus christianæ Religioni adscriptus fuit, emicasse ait in omnium vultu diuinam quamdam hilaritatem, cum templa viderent paulò ante destructa rursus à solo in immensam altitudinem erigi, & longè maiori cultu ac splendore, quàm illa, quæ prius demolita fuerant, nitescere. Et initio cap. 3. ait, *Votiuum nobis ac desideratum spectaculum præbebatur, dedicationum scilicet festiuitas per singulas vrbes, & Oratoriorum recens structorum consecrationes.* Et post pauca. *Iam verò Antistitum absolutissima ceremonia, & accurata sacrificia Sacerdotum, & diuini quidam augustique Ecclesiæ ritus hinc psalmos canentium, & reliquas nobis diuinitus traditas voces auscultantium, illinc diuina & arcana obeuntium ministeria*. Quibus verbis Eusebius lætitiam Christianorum describit, consecrationes & sacrificia, quę prius occultè fiebãt, iam publicè peragi spectantium, cum maxima maiestate & solemnitate. Tantæ verò religionis hæc consecratio fuit, vt impius ac penè sacrilegus haberetur, si quis in ecclesia nondum consecrata synaxim fecisset. Nihil clarius ad hoc probandum, quàm S. Athanasij Apologia ad Constan-

III.

ſtantium, cuius potiſſima pars in eo verſatur, vt ſe purget apud Imperatorem, quod in eccleſia nondum abſoluta & conſecrata ſacrificium celebraſſet. Cur autem oleum in altaris conſecratione adhibeatur, edifferit grandiloquo ſermone Dionyſius *in fine cap.4. Eccleſiaſticæ Hierarchiæ*, ex quo huius moris antiquitas demonſtratur. Finis non erit, ſi in his immorari, & calamo indulgere voluero. Siſto igitur, & ad veterem templorum ſtructuram tranſeo, cuius notitia neceſſaria eſt, vt veteris Eccleſiæ ritus faciliùs percipi poſſint.

IV. Chriſtianorum templa ſic olim erant diſpoſita, vt veteris Templi Hieroſolymitani, quantum fieri poterat, ſimilitudinem quamdam præ ſe ferrent, & ad illius formam proximè accederent. Ea conſtabant varijs membris & ædificijs, quæ ſi vellem ſingillatim deſcribere, nimis in longum hic liber protraheretur. Multæ enim occurrunt in eorum explicatione difficultates, quæ Eruditorum torquent ingenia, nec facilè expediri poſſunt. Prolixis igitur ac ferè inutilibus diſputationibus omiſſis, ea breuiter attingam, quæ ad propoſitum mihi argumentum ſpectant. Quæ fuerit eccleſiarum forma ante Conſtantinum, incertum eſt; nam Euſebius, qui eas iuſſu Diocletiani ſolo æquatas ſcripſit, earum formam non deſcripſit. Credibile tamen eſt pijſſimum Principem amplioribus quidem ſpatijs eas inſtauraſſe, ſed ex ijs quæ deſtructæ fuerant, ædificij typum ſumpſiſſe, qui in veterum Scriptorum lucubrationibus vſque in hodierum diem perſtat. Euſebius *lib.3. de vita Conſtantini cap.34. & ſequentibus* Templum Hieroſolymis ab eo conſtructum graphicè pingit. Fuſiùs autem & accuratiùs *lib. 10. hiſtoriarum cap.4.* aliud templum cum omnibus ſuis ædificijs deſcribit, quod in vrbe Tyro magnificè erexit illius ciuitatis Epiſcopus Paulinus, cui idem Euſebius hoc mirabile eccleſiaſticæ hiſtoriæ opus dedicauit, vt ex initio huius libri decimi apparet. Gregorius quoque Nazianzenus Eccleſiam, quam Pater Nazianzi extruxerat, eleganter expreſſit oratione quam in funere ipſius Patris recitauit. Paulinus item Nolanus exactam Baſilicæ delineationem nobis reliquit *ep. 12. ad Seuerum*, & *Natali 9. ac 10. S. Felicis*. Ex his & alijs Antiquorum monumentis apertè colligitur Græcorum & Latinorum templa eiuſdem olim ſchematis fuiſſe, & primò quidem, quod attinet ad ſitum, ita erant diſpoſita, vt ad ortum ſolis æquinoctialem verterentur. Tertullianus teſtis eſt in Apologetico cap.16. *Inde ſuſpicio quod innotuerit nos ad Orientis regionem precari.* Et adu. Valentinianos cap.3. alludens ad Chriſtianorum eccleſias, vt ipſimet Sectarij agnoſcunt, ait: *Noſtra columba domus ſimplex, editis ſemper & apertis & ad lucem. Amat figura Spiritus Sancti Orientem.* Auctor libri Apoſtol. Conſtit. lib. 2. cap. 61. *Eccleſia ſit longa ad inſtar nauis ad Orientem conuerſa.* Euſebius templum Paulini teſtatur ſeſe ad radios Solis orientis aperuiſſe. Iſidorus lib. 15. Origin. cap. 4. *Antiqui, quando templum conſtruebant, Orientem ſpectabant æquinoctialem, vt qui deprecaretur rectum aſpiceret Orien-*

orientem. Sed de hac re eiusque causis fusiùs egi in Tract. de diuina Psalmodia *cap. 6. §. 2.* Hic autem mos adeò exactè à Monachis nostris olim seruabatur, vt non solùm maius altare, sed & reliqua omnia ad Orientem versa sint. Paulinus tamen Nolanus *Epist.* 12. asserit se in Basilica quam ædificauit hunc morem neglexisse. *Prospectus*, inquit, *Basilica, non vt vsitatior mos est, Orientem spectat, sed ad Domini mei B. Felicis Basilicam pertinet, memoriam eius aspiciens.* Quod verò non omnia altaria, quæ in eâdem ecclesia sunt, ad ortum respiciant, sic excusat Vualfridus Strabo cap. 4. *Cognoscimus non errasse illos vel errare, qui templis vel noniter Deo constructis, vel ab idolorum squalore mundatis propter aliquam locorum opportunitatem in diuersas plagas altaria statuerunt, quia non est locus vbi non sit Deus. Verissima enim relatione didicimus in Ecclesia, quam apud Aeliam Constantinus Imperator cum Matre Helena super sepulchrum Domini mira magnitudinis in rotunditate constituit: itemque Roma in Templo, quod ab antiquis* Pantheon *dictum à B. Bonifacio Papa, permittēte Phoca Imperatore, in honorem omnium Sanctorum consecratum est: in ecclesia quoque B. Petri principis Apostolorum, altaria non tantùm ad Orientem, sed etiam in alias partes esse distributa. Hæc cum secundùm voluntatem vel necessitatem fuerint ita disposita, improbare non audemus. Sed tamen vsus frequentior & rationi vicinior habet in orientem orantes conuerti, & pluralitatem maximam ecclesiarum eo tenere constituit.* Narrat Procopius *lib. 1. de bello Persico cap. 17.* Dianæ & Iphigeniæ templa in vrbe Comana Deo à Christianis consecrata fuisse, nihil immutata structura: in quibus, alijsque similibus necessarium fuit ad veterem situm altaris constructionem accommodare.

Partes verò seu membra præcipua cuiusque templi quænam fuerint, præcitati auctores docuerunt. Prima pars Atrium seu vestibulum dicebatur, spatium scilicet clausum, amplum, & quadratum, porticus habens columnis suffultas vel in omnibus lateribus, vel in tribus aut duobus, siue in vno dumtaxat ante aditum Basilicæ, & desuper extructas cellas. Medium erat sub dio positum patenti planitie, & ante fores aquæ salientes, seu putei & canthari ac conchæ, ne Christiani illotis manibus templum adirent. Eusebius in descriptione templi à Paulino extructi, *Hic*, ait, *sacrarum expiationum signa posuit, fontes scilicet ex aduerso ecclesiæ structos, qui interius sacrarium ingressuris copiosos latices ad abluendum ministrarent.* Eidem lotioni positum fontem in atrio Basilicæ Vaticanæ Paulinus Nolanus commemorat epist. 33. ad Alethium, *vbi cantharum ministra manibus & oribus nostris fluenta ructantem fastigiatus solido ære tholus ornat, & inumbrat, non sine mystica specie quatuor columnis salientes aquas ambiens.* Idem ep. 12. ad Seuerum, V.

Sancta nitens famulis interluit atria lymphis
Cantharus, intrantumque manus lauat amne ministro.

V Ita

Ita Leo Magnus fontem cum cantharo ante Basilicam S. Pauli condidit addito hoc epigrammate.

Vnda lauat carnis maculas, sed crimina purgat,
Purificatque animas mundior amne fides.
Quisque suis meritis veneranda sacraria Pauli
Ingrederis, supplex ablue fonte manus.
Perdiderat laticum longaua incuria cursus,
Quos tibi nunc pleno cantharus ore vomit.
Promda Pastoris per totum cura Leonis
Hac ouibus Christi larga fluenta dedit.

Meminit etiam aquæ lustralis in vestibulo templi Synesius Episcopus *epist.* 121. & vbi fontes, aut putei haberi non poterant, fodiebantur cisternæ, vt Paulinus testis est *Natali* 9. *S. Felicis* in descriptione templi à se constructi.

Forsitan hac inter cupidus spectacula quaras,
Vnde replenda sit hac tot fontibus area diues,
Cum procul vrbs, & ductus aqua prope nullus ab vrbe
Exiguam huc tenui demittat limite guttam.
Respondebo: nihil propria nos fidere dextra,
Nil ope terrena confidere: cuncta potenti
Deposuisse Deo, & fontes prasumere cælo,
Denique cisternas adstruximus vndique tectis,
Capturi fundente Deo de nubibus amnes,
Vnde fluant pariter plenis caua marmora labris.

Hodie in atrijs Basilicarum conchæ & labra ponuntur, & aquâ sale conspersa, ac sacerdotali benedictione sanctificata replentur, qua fideles frontem aspergunt, cum templum ingrediuntur. Huius autem aquæ vsum ab Apostolica traditione emanatum, & Alexandri I. decreto stabilitum docet Baronius anno 132. Porrò in porticu ante fores ecclesiæ stabant Pœnitentes primi ordinis, de quibus supra actum est Cap. XVII. Erat & ibidem locus egenis stipem mendicantibus attributus: licet enim illis, sicut & cæteris fidelibus, precum causâ templi fores paterent, non tamen intus ab orantibus eleemosynam petere permittebantur, ne sacra agentibus, Deumque precantibus molesti essent. *Propterea*, ait Chrysostomus hom. 28. ad Populum Antioch. *Ante ecclesias & Martyrum monumenta pro foribus pauperes sedent, vt nos ex huiusmodi spectaculo multum capiamus vtilitatis.* Et Gregorius Nazianz. orat. De amore Pauperum, *Petitionum gemitus internis templi cantibus ex aduerso respondet, atque aduersùs mysticas voces miserabilis luctus excitatur.*

VI. Secunda pars ipsa aula Basilicæ erat, ad quam patebat aditus per tres portas, quarum media magnitudine & ornamentis alias superabat. Proximus ianuæ intra ecclesiam occurrit Narthex, locus in quo primùm viciniores portæ infideles, tum cathecumeni, & Pœnitentes secundi ordi-

ordinis commorabantur. Post Narthecem sequitur Naon siue ipsum templum cancellis vel tabulatis à Narthece separatum, in quo stabant, inferiorem partem occupantes Pœnitentes tertij generis: post quos manebant Fideles seruatâ sexus & ordinis distinctione; nam viri à mulieribus, virgines à nuptis, Monachi à Secularibus separati erant. Pœnitentes quarti gradus orabant cum fidelibus, à sacramentorum participatione abstinentes, donec plenariam absolutionem consequerentur. His Eligius Nouiomensis in sinistra parte templi stationem assignat hom. 8. ad Pœnitentes: *Cur ergo in sinistra parte ecclesiæ positi estis? Non sine causa vsus Ecclesiæ hoc obtinuit, sed quia Dominus in iudicio oues, hoc est iustos, à dextris; hædos verò, id est peccatores, à sinistris ponet.* Mulieres autem à viris vetustissima consuetudine segregatas clarissimè ostendunt Philo *de vita Supplicum*, Constitutiones Apostolicæ *lib. 2. cap. 61.* Augustinus *de Ciuit. Dei lib. 22. cap. 8.* Cyrillus Hierosolymit. *in Præfatione Catecheseon*, Ordo Romanus, & alij quos in re nemini ignota inutile est recensere. Virgines quoque seorsum à nuptis stetisse Origenes docet tract. 26. in Matthæum, *Venis,* inquit, *ad nos traditio talis, quasi sit aliquis locus in templo, vbi virginibus quidem consistere licet & orare Deum; expertæ autem thorum virilem non permittebantur in eo consistere.* Consentit Ambrosius ad Virginem lapsam cap. 6. *Quomodo tibi actu illo ignominioso non veniebat in mentem habitus virginitatis, processus in ecclesiam inter virgineos choros?* Et paulo post. *Nonne vel illum locum tabulis separatum, in quo in ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem religiosæ matronæ & nobiles certatim currebant tua oscula petentes quasi sanctioris & dignioris?* Alicubi inuenio datum locum mulieribus in sublimi specula propè testudinem clathris interpositis, vt à virorum consortio, & colloquio subducerentur. Narrat Amphilochius præcepisse Basilium, vt vela è speculis suspenderentur, & si quæ mulier deprehensa esset caput emittere ad respiciendum, dum sacra agebantur, extra communionem fieret. Dicitur quoque idem Basilius apud Amphilochium, siue Chrysostomus, vt alij scribunt, Diaconum sibi ministrantem ab altari submouisse, eo quod mulierem sursum in tabulato manentem procaciter inspexisset. Fauet Gregorio Nazianzenus *in somnio de templo Anastasiæ* his versibus de seipso concionante.

Denique virginei cœtus, matronæ & honestæ
E tectis aures ad mea verba dabant.

Nec solùm dum starent in ecclesia, sed etiam dum irent, hæc virorum & mulierum distinctio seruabatur. *Confluunt populi ad ecclesias,* ait Augustinus lib. 2. de Ciuit. Dei cap. 28. *castâ celebritate, honestâ vtriusque sexus discretione.* Erat enim in illis, vt sapienter scribit Tertullianus de præscript. cap. 43. *grauitas honesta, apparitio deuota, & processio modesta*

Tertia pars Sanctuarium, siue Sacrarium, vel Presbyterium complectebatur, quod erat sub apside cancellis vel parietibus conclusum. VII.

In eo altare maius eminebat, & aliud minus, quod Græci *Prothesim* vocant, in quo dona præparantur. Erant & Clericorū ac Presbyterorum subsellia pro cuiusque gradu & dignitate; & in loco editiori sedes Episcopalis, quam Prudentius *Hymno de S. Hippolyto* sublime tribunal vocat, & Nazianzenus *in sæpe citato somnio* sublimem thronum. Ideò autem altior erat, vt ex ea posset Antistes populum monere, circumspicere, & custodire. *Numquid aliud*, ait Ambrosius lib. de dignit. Sacerdotali cap. 6. *Interpretatur Episcopus, nisi super inspector? Maximè cum in solio in ecclesia editiore sedeat.* Hunc ipsum thronum in altissimo loco positum à Paulino Tyrio asserit Eusebius, cum magnificum eius templum describit. Id verò ex Apostolica institutione habet Ecclesia, nam idem Eusebius *lib. 7. hist. cap. 19.* thronum seu cathedram Iacobi Apostoli primi Hierosolymorum Episcopi adhuc suis temporibus extantem à fidelibus coli summa veneratione testatur. Quod si Patres Concilij Anthiocheni apud Eusebium *lib. 7. cap. 30.* Paulum Samosatenum reprehenderunt, quod altum sibi thronum in ecclesia statuisset: Si Seuerus Sulpitius *Dialogo 2.* celsa sede residentes Episcopos arguit: illos tantùm hæc obiurgatio castigat, qui modum excedentes ac veluti in solio regali sedentes tyrannicam sibi in Clerum dominationem vsurpabant. In ipsum autem Presbyterium nefas olim fuit secularibus ingredi, vt Germanus Constantinopolitanus docet, hanc sacratiorem templi partem latissimè explicans, in Theoria rerum Ecclesiasticarum. Vetuit hoc Concilium Turonense II. *can. 4.* statuens, vt pars illa, quæ à cancellis versùs altare diuiditur, choris tantum psallentium Clericorum pateat. Ad orandum verò & communicandum Laicis & Fœminis, sicut mos est, pateant Sancta Sanctorum. Quem canonem Capitulari suo inseruit Carolus Magnus *lib. 7. cap. 203.* Hoc idem sanciuit Synodus Romana sub Eugenio II. c. 33. *Vt nulli Laicorum liceat in eo loco, vbi Sacerdotes, reliquique Clerici consistunt, quod Presbyterium nuncupatur, quando Missa celebratur consistere, vt liberè ac honorificè possint sacra officia exercere.* Repetit hoc Decretum in sua Synodo Leo IV. & addit, ne seculares intra sacros Cancellos tentent accedere, nisi Episcopo permittente. At Ambrosius Mediolanensis ne Theodosio quidem Imperatori hoc permittere voluit, vt narrat Theodoretus *lib. 5. cap. 17.* Sozomenus *lib. 7. cap. 24.* & Nicephorus *lib. 12. cap. 41.* Synodus Trullana *can. 69.* nemini licere edixit intra septa altaris ingredi, excepto Imperatore, cum dona sua offerre vellet. Solius igitur oblationis causa id permissum Imperatori, sed crescente licentia & & disciplina corruente etiam thronum in sacrario Imperator sibi erexit Patriarchali sublimiorem. In Gallia negatum Laicis oblationes ferre ad altare, sed Sacerdos vel Ministri extra septa egrediebantur, vt eas ab illis acciperent: aliquando tamen id solis fœminis vetitum, non autem viris, vt docet Lupus in notis ad citatum canonem Trullanum. Plura de templis, eorumque structura, & ædificijs scire cupienti abundè satisfacient.

cient Leo Allatius in tractatu *de Narthece veteris ecclesiæ, & de templis recentiorum Græcorū*, itemque in dissertatione *de Solea veteris ecclesiæ edita inter eius Symmicta*, de qua etiam diffusè agit vir eruditissimus Petrus Possinus *in Glossario tom. 1. Georgij Pachymeris*: Iulius Cæsar Bulengerus *Opusc. de templo*: Iacobus Goar *in notis ad Euchologium pag. 13. & sequentibus*: Ioannes Dartis *in Comment. Decreti de consecr. dist. 1. tract. de ecclesiis, earumque origine & forma*. Legendus quoque Procopius de ædificiis Iustiniani, qui *lib. 1.* templum S. Sophiæ & S. Michaelis in Anaplo describit, & *lib. 5.* templum Deiparæ Hierosolymis magnificentissimè cōstructum. Structuram verò S. Sophiæ fusiùs exprimit Georgius Codinus *lib. de originibus Constantinopolitanis*; cuius etiam extat elegans descriptio versibus exametris in Codice Græco M. S. Palatino Bibliothecæ Vaticanæ, quam nuper edidit, ac eruditissimis commentarijs illustrauit Carolus du Fresne. Nobis ad alia properantibus ista sufficiunt.

CAP. XXI.

Sacrificium non nisi à Sacerdote ieiuno celebrandum. Aliquando tamen sumpto cibo oblatum. Sublatus hic abusus à Concilijs cum duplici exceptione. De Missis matutinis & vespertinis. Quæ fuerint Missæ nocturnæ. Diuersæ olim horæ Missarum solemnijs assignata pro dierum diuersitate. Cur diebus ieiuniorum dilata quandoque Missa vsque ad vesperam. Quæ nunc hora Missæ solemni & priuatæ tributa sint.

QVamuis Christus de hoc mundo discessurus ad Patrem post esum Agni & communem cum discipulis cœnam, adimpletis legalibus ceremonijs, ac fine imposito antiquis sacrificijs, nouum sui corporis & sanguinis sacramentum instituerit; Ecclesia tamen eiusdem magisterio edocta præcepit, vt hoc mysterium nonnisi à Sacerdotibus ieiunis celebraretur; nec à fidelibus, nisi sint ieiuni, perciperetur. Optimè Gregorius Nazianzenus *orat. 40.* docens non omnem Christi actionem à nobis imitandam esse, *Ille*, inquit, *Paschatis mysterium discipulis in cœnaculo tradidit, & post cœnam: nos in templis & ante cœnam.* Ieiuni scilicet, vt explicat Nicetas in Commentario. Cui consonans Augustinus *epist. 118.* ait. *Liquidò apparet, quando primum acceperunt Discipuli corpus & sanguinem* I.

nem Domini, non eos accepisse ieiunos. Numquid tamen propterea calumniandum est vniuersa Ecclesiæ, quod à ieiunis semper accipitur? Et hoc enim placuit Spiritui Sancto, vt in honorem tanti Sacramenti in os Christiani prius Dominicum corpus intraret, quàm cæteri cibi. Nam ideò per vniuersum orbem mos iste seruatur. Neque enim quia post cibos dedit Dominus; propterea pransi aut cœnati Fratres ad illud sacramentum accipiendum conuenire debent, aut sicut faciebant quos Apostolus arguit & emendat, mensis suis ista miscere. Namque Saluator quo vehementiùs commendaret mysterij illius altitudinem, vltimum hoc voluit arctius infigere cordibus & memoriæ discipulorum, à quibus ad Passionem digressurus erat. Et ideo non praecepit, quo deinceps ordine sumeretur, vt Apostolis, per quos ecclesias dispositurus erat, seruaret hunc locum. Nam si hoc ille monuisset, vt post cibos alios semper acciperetur, credo quod eum morem nemo variasset. Eiusdem consuetudinis testis est Tertullianus lib. 2. ac Vxorem cap. 5. *Non sciet maritus quid secretò ante omnem cibum gustes, & si sciuerit panem, non illum credit esse qui dicitur.* Cyprianus idipsum confirmat epist. 63. *Christum offerre oportebat circa vesperam diei, vt hora ipsa sacrificij* veteris Testamenti *ostenderet occasum, & vesperam mundi. Nos autem resurrectionem Domini mane celebramus.* Consentiunt passim antiqui Patres Basilius hom. 1. de ieiunio. *Neque enim fieri potest, vt absque ieiunio quisquam sacris operari audeat.* Chrysostomus. hom. 27. in epist. 1. ad Cor. *Tu prius quàm communices, ieiunas, vt quomodocumque communione dignus appareas.* Idem ser. 9. ad Pop. Antioch. hortatur non ieiunos, qui quadam moti superstitione ad ecclesiam non accedebant, vt cum cæteris conuenirent, non Dominici corporis, sed diuinorum eloquiorum participes futuri. Et epist. 125. scribens ab exilio Cyriaco Episcopo aduersùs suos calumniatores, *Dixerunt*, inquit, *quod ad communionem non ieiunos receperim. Et si quidem hoc feci, expungatur nomen meum ex albo Episcoporum, & non scribatur in libro fidei Orthodoxæ, quoniam ecce & si quid tale admissi, abijciet me etiam Christus è regno suo.* Paschasius Radbertus lib. de sanguine & corpore Domini cap. 20. *Sacramentum fuit, quod Dominus post Cœnam Apostolis hoc tradidit. Sic enim illud oportebat impleri circa finem diei ad vesperam, vt hora ipsa sacrificij ostenderet iam finem seculi aduenisse. Porrò Apostoli ideò ieiuni iam non erant, quia necesse fuit, vt Pascha illud typicum priùs compleretur, deinde ad verum Paschæ sacramentum transirent. Cæterum vniuersaliter in Ecclesia omnes cum summa religione ieiuni communicare consueuerunt.*

II. Et hæc quidem vetus institutio fuit, sed non semper, nec ab omnibus custodita. Mos enim quidam præualuerat in Africa, qui viuente Augustino adhuc vigebat, ipso testante *epist.* 118. vt in die anniuersaria qua cœna Domini recolitur, sacramenta altaris vespere sumpto cibo celebrarentur. De qua re in codice canonum Ecclesiæ Africanæ extat can. 41. ex Concilio Carthaginensi celebrato anno Domini 397. his verbis: *Vt sacramenta altaris nonnisi à ieiunis hominibus celebrentur, excepto*

vno

vna die anniuersario, qua cœna Dominica celebratur. Hunc autem morem synodus Trullana abrogauit *can.* 29. dicens sanctos Patres tunc fortasse propter aliquas in ijs locis occasiones ecclesiæ vtiles ea dispensatione vsos fuisse: cæterum oportere deinceps Apostolicas & paternas traditiones sequi. Idem sancitum antea fuisse à synodo Laodicena c. 50. notant plerique; verum citatus canon aduersus illos editus est, qui feria quinta prædicta ieiunium soluebant. Refert Socrates *lib.5.hist.eccl. c.21.* abusum celebrandi sumpto cibo in Aegyptum latius irrepsisse. *Aegyptij*, inquit, *qui Alexandrinis finitimi sunt, & illi qui Thebaidē incolunt, sabbato synaxin exequuntur illi quidem, sed non vt mos fert christianorum mysteria participant. Nam vbi epulati sunt, & varijs cibarijs se saturarunt, sub vesperum oblatione facta mysterijs communicant.* Idem narrant Sozomenus *lib.7. cap.19.* & Nicephorus *lib.12.cap.34.* Ab eodem abusu Galliam non fuisse immunem indicat can.9. secundæ synodi Matisconensis decernens, *vt nullus Presbyter confertus cibo, aut crapulatus vino sacrificia contrectare, aut Missas priuatis festisque diebus concelebrare præsumat. Iniustum est enim, vt spirituali alimento corporale præponatur. Sed si quis hoc attentare curauerit, dignitatem amittat honoris. Iam enim de tali causa & in concilijs Africanis definitum est.* Confirmat deinde citatum canonem concilij Carthaginensis cum exceptione diei cœnæ Dominicæ. In Hispania verò hanc ipsam corruptelam hæretici Priscillianistæ introduxerunt, quæ in concilio Bracarensi primo c.16. & in secundo *can.* 10. describitur & damnatur. *Quod si illo die*, vt rectè Strabo argumentatur cap. 19. *post prandium communicare non licet, cui & exemplum Domini & quorundam assensus suffragari videbatur; multo minùs alijs temporibus licet, quibus horum neutrum cognoscitur attributum.* Alius item mos apud quosdam Sacerdotes inualuerat, vt in exequijs defunctorum non ieiuni & vespere celebrarent, quia nimirum sepulturæ non solebant inferri, nisi prius sacrum pro ipsis præsente cadauere ageretur. Id vetuit citato canone synodus Carthaginensis decernens solis orationibus defunctorum, siue Episcoporum, siue cęterorum commendationem pomeridiano tempore fieri; si sacerdotes iam pransi inueniuntur. Idem statuit Bracarense II. *can.* 10. Patres verò cōcilij Nannetēsis siue Agathensis, vt refert Gratianus *cap. Presbyter, dist.* 91. præceperunt Sacerdotem manere ieiunum vsque ad statutam horam, vt necessitatibus defunctorum succurrere posset. Eadem ieiunij lex ministris quoque altaris indicta fuit à Conc. Antisiodorensi an.578. c.19. *Non licet Presbytero, aut Diacono, aut Subdiacono post acceptū cibū vel poculum Missas tractare, aut in ecclesia, dum Missa dicuntur, stare.* Cuius canonis ratio est, quia per id tempus nefas erat quemquam de clero sacrificio inseruire vel adstare, nisi simul cum sacerdote communicaret. A regula autem non communicandi violato ieiunio duo casus excipiuntur. Primus est, cum imminente mortis periculo sumendi Viatici necessitas vrget. Alter, si sacerdos celebrans repentina correptus infirmitate deficiat, tunc

enim

enim si mysteria consecrata sunt, alius Sacerdos etiam non ieiunus inchoatum sacrificium perficere debet. Primum casum comprobat praxis Ecclesiæ vbique recepta: de secundo sic sanciuit Concilium VII. Toletanum c. 2. *Censuimus conuenire, vt cum à Sacerdotibus Missarum tempore sancta mysteria consecrantur, si ægritudinis acciderit quilibet euentus, quo cæptum nequeat consecrationis explere mysterium, sit liberum Episcopo, vel Presbytero alteri consecrationem exequi officij cæpti*, & post pauca. *Ne tamen quod natura languoris causâ consulitur, in præsumptionis perniciem conuertatur, nullus post cibum potumque quamlibet minimum sumptum Missas facere; nullus absque patentis prouentu molestia minister, vel Sacerdos, cum cæperit, imperfecta officia præsumat omnino relinquere. Si quis hæc temerè præsumpserit, excommunicationis sententiam sustinebit.* Concilium postea Toletanum XI. c. 14. ad præcauendos huiusmodi casus instituit, vt vbi temporis, vel loci, siue Cleri copia suffragatur, habeat semper sacrificans vicini solaminis adiutorem, qui eius vices exequatur.

III. Vetus igitur & Apostolica traditio est, ne quis audeat ad diuina mysteria non ieiunus accedere. Contrarium abusum concilia & Patres tanquam summum crimen ab Ecclesia sustulerunt, grauissimâ anathematis, & depositionis interposita pœna. Quod si legentibus antiquos Patres occurrant nonnunquam Missæ vespertinæ siue nocturnæ, nihil ex his inferre licet, quo præscripta sacrificantibus ieiunij lex conuelli queat. Certum est enim quod primis Ecclesiæ seculis aliquando bis in die Synaxes factæ sunt, exemplo forsitan Synagogæ, quæ matutinum & vespertinum sacrificium offerebat: quamuis enim ea lex abrogata esset, non est tamen improbabile, quod ad nouum testamentum in Ecclesiæ primordijs translata aliquandiu fuerit; legalia siquidem paulatim extincta sunt, nec statim veterum rituum obliuisci potuerunt, qui erant ex Circumcisione fideles. Erant & aliæ Missæ vespere, & noctu peractæ, quarum vsus, vt mox videbimus, per aliquot secula in Ecclesia permansit. Sed hinc deduci nullo modo potest, quod tunc Sacerdotes non ieiuni offerrent: & si aliqui sumpto cibo sacrificabant, hoc ad abusus pertinet, qui sensim irrepserāt, vel ex ignorantia Ecclesiasticæ legis & Apostolicę traditionis, vel ex prauitate hæreticorum qui præscriptos canones dedita opera violabant, vel arctatus ille mos ad solum diem Dominicæ cœnæ, aut respicit tempus persecutionis, quo necessitas legem vincebat. Tertullianus *de corona militis cap.* 3. vtrumque sacrificium matutinum & vespertinum commemorat his verbis. *Eucharistiæ sacramentum & in tempore victus & omnibus mandatum à Domino, etiam antelucanis cætibus, nec de aliorum manu quàm præsidentium sumimus.* Ac si diceret, *Tempore victus* id est cœnæ, qua hora Christus hoc mysterium instituit, Eucharistiam sumimus; atq; etiam *antelucanis cætibus*, & consequenter ante omnem cibū. Clariùs Cyprianus *ep.* 63. *ad Cæcilium* de vtroq; sacrificio agit, redarguens Aquariorum errorem, qui semel mane, semel vespere sole-

bant

bant efferre; sed in sacrificijs matutinis solam aquam, ne vinum redolerent: in vespertinis, quia post cœnam, vinum mixtum aqua offerebant. Vtrumque autem morem reprobat tanquam absurdum, & Diuinæ atque Apostolicæ traditioni contrarium. Similiter Augustinus *epist.* 118. respondens Ianuarij inquisitionibus morem hunc bis offerendi mane & vespere viguisse docet in Africa in solo die anniuersario Dominicæ cœnæ *Quaris*, inquit, *quid per quintam feriam vltimæ hebdomadis Quadragesima fieri debeat, an offerendum sit mane, & rursum post cœnam: an ieiunandum & post cœnam tantummodò offerendum: an etiam ieiunandum & post oblationem, sicut facere solemus, cœnandum.* Respondet autem, quod si diuina Scriptura quid sit faciendum præscribit, ita procul dubio faciendum vt legimus: & si quid horum tota per orbem frequentat Ecclesia, quin ita faciendum sit disputare, insolentissimæ insaniæ esse. Tum ait casum propositum nec definitum in Scriptura, nec vniuersalis Ecclesiæ consuetudine firmatum; sed ex eorum genere esse, quæ per loca & regiones variantur. Quamuis enim Ecclesiæ more receptum esset, quod mysteria semper à ieiunis celebrarentur, nonnullos tamen probabilis quædam ratio delectauit, vt eo die quo cœna Domini recolitur, post cibum offerri & accipi deceat corpus & sanguinem Christi, tanquam in insigniorem commemorationem mysterij ab ipso post legalem cœnam instituti: quibus contradicere sanctus Pater non audet. Cur verò ipsa die mane & vespere oblatio fieret, ex eo putat institutum, quod quidam eâdem die corpus lauabant & prandebant, & propter illos mane offerebatur, vespere autem propter ieiunantes. Missas quoque matutinas, & vespertinas reperimus in concilio Agathensi c. 30. & in tertio Aurelianẽsi c. 28. eo sensu quo nocturnam Missam apud Cassianum, vsurpato nomine Missæ non pro Liturgia, sed pro populi dimissione, quacumque hora & ad quamcumque ecclesiasticam functionem cõueniret, vt supra Cap. II. explicauimus. In quibusdam ecclesijs vsus Missæ vespertinæ permanserat in vigilijs aliquarum festiuitatum; solebant enim Missam nocturnam Natiuitatis Domini, & matutinam quam nonnullæ ecclesiæ in diei Resurrectionis aurora celebrabant, in vigilijs earũdem festiuitatum vespere solemniter agere. Has autem & alias quascumque eiusdem generis sustulit Pius V. constitutione quarta reuocatis omnibus priuilegijs, & apposita pœna suspensionis.

Missas nocturnas plures olim fuisse veterum monumenta declarant: **IV.** at ex his ea sola permansit, quæ in nocte Natiuitatis Domini vbique celebratur. Tribuitur eius institutio Telesphoro Romano Pontifici, qui martyrio coronatus est anno 154. cuius decretum refert Gratianus *c. Nocte sancta, de consecr. dist.* 1. Sed epistola decretalis Telesphori, è qua canonem Gratianus excerpsit, supposititia est, nam præter alia argumenta id euidenter ex eo concluditur, quod peruigilium, & pernoctatio, imò & ipsa festiuitas Natiuitatis multis annis post Telesphorum stata

die coli cœperunt, nempe sub Iulio I. vt Florentinius in notis ad suum Martyrologium diffusè probat *Exercit.*2. Missæ autem nocturnæ huius diei, sicut & aliarum quæ diluculò, & hora tertia dicuntur, meminit Gregorius M. *in lib. Sacramentorum, & hom.*8. *in Euangelia.* Quod verò Abnalhassatus Cophtita *cap.* 15. *constit. Aegyptiacarum*, citatus ab Abrahamo Ecchellensi *in præfatione concilij Niceni quam ex Arabico in Latinum transtulit, pag.* 62. à Patribus eiusdem Concilij sancitum fuisse ait, vt in die Natiuitatis & Epiphaniæ Missa noctu ageretur, alijs examinandum relinquo. Hæc forsitan fuit Cophtorum traditio, postquam festum Natiuitatis, quod die sexta Ianuarij simul cum Epiphania in plerisque regionibus agebatur, ab ipsa seiunctum est. Est & alia quædam Missa nocturna, nisi quis velit eam potiùs matutinam nuncupare, in quibusdam Prouincijs præsertim in Polonia, & Germania hodie vsitata tribus vel quatuor horis ante lucem, quæ ab initio Introitus Missa *Rorate* nuncupatur, & in aduentu Domini ad honorem B. Virginis cum ingenti solemnitate cantatur. Reliquæ Missæ nocturnæ abierunt in desuetudinem, quarum præcipua erat Missa Sabbati sancti pertinens ad diei sequentis noctem, in qua Christus creditur resurrexisse. Hieronymus *in Matth. cap.*25. traditionem Apostolicam fuisse ait, in die Vigiliarum Paschę ante noctis dimidium populos dimittere non liceat. Eiusdem moris testis est Tertullianus lib.2. ad vxorem cap.4. *Quis solemnibus Paschæ abnoctantem securus sustinebit? Antiqui*, ait Hugo Victorinus lib. 3. de specialibus Missæ obseruat. cap. 21. *iam ferè transacto die Sabbati Officium hoc celebrarunt: Sed modernorum debilitas ad epulas festinans tempus præuenit destinatum.* Puto autem quod ritus paulò ante Hugonem alicubi cœperit immutari. Ipse enim obijsse dicitur anno 1140. At Concilium Claromontanum anno 1095. *can.*26. statuit vt in Sabbato Sancto ieiunium circa noctem protrahatur: & Guil. Durandus, qui viuebat anno 1280. *lib. 6. Rationalis cap.*76. veterem ritum in quibusdam Ecclesijs vsque ad sua tempora permansisse asseuerat: idemque de suo tempore post annum scilicet 1400. asserit Thomas Valdensis *cap.*25. *Tom.* 3. *Doctrinalis.* Theodorus Balsamon *in can.*90. *Trullanum* scribit Christianos religiosiores toto illo Sabbato in ecclesia manere solitos, & sexta noctis hora, id est media nocte diuinis Sacramentis communicare, & hora septima eiusdem noctis Psalmodias matutinas audire. Idem statuit Ordo Romanus, non dimittendum scilicet populum ante mediam noctem, & in ipsa nocte matutina luce erumpente redeundum esse in ecclesiam ad nocturnas vigilias Paschæ celebrandas. In Monasterijs verò signa pulsari iubet, cum prima stella in cœlo visa fuerit, & tunc cantari Litaniam, ac postea ad Missam procedi. Quod autem præcipit Ordo Romanus, Ecclesia quoque Gallicana seruabat, teste Amalario lib. 4. cap. 20. *In sabbato sancto*, inquit, *expectant omnes ieiuni vsque ad noctem, quando Missa celebratur Resurrectionis Domini.* Et infra cap. 40. *In nocte*

 sancta

sancta Resurrectionis Domini Missam celebramus propter eandem Resurrectionem, quæ in ea completa est. Nunc circa meridiem hanc Missam canimus, sed quamuis hora anticipetur, non sunt tamen mutatæ orationes, in quibus noctis mentio fit. Dicimus enim in Collecta, *Deus qui hanc sacratissimam noctem gloria Dominicæ Resurrectionis illustras.* Et in præfatione, *In hac potissimum nocte*: & infra actionem, *communicantes & noctem sacratissimam celebrantes.* Quater item in anno, in Sabbatis nimirum quatuor temporum Missa noctu celebrari consueuit, sicut Leo primus testatur epist. 81. ad Dioscorum Alexandrinum; *Quod à Patribus nostris propensiore cura nouimus esse seruatum, à vobis quoque volumus custodiri, vt non passim diebus omnibus sacerdotalis vel leuitica ordinatio celebretur, sed post diem sabbati eius noctis, quæ in prima sabbati lucescit, exordia deligantur. Quod eiusdem obseruantiæ erit, si mane ipso Dominico die, continuato Sabbati ieiunio, celebretur.* Ideò vt notat Micrologus cap. 29. *Quatuor Dominicæ quæ huiusmodi ieiunia proximè subsequuntur, in libris Sacramentorum* vacantes *prætitulantur, eo quod proprijs careant officijs. Hæ autem Dominicæ antiquitus ab officio vacabant, quia celebratio Ordinationum iuxta decreta sanctorum Patrum tam serò fiebat in Sabbato, vt potius Dominicæ, quam Sabbato adscriberetur.* Hinc etiam præcepit Ordo Romanus, ne sabbato quatuor tēporum in Quadragesima oratio super populum diceretur, qua reuerà carent antiqua Missalia, quia ad illam & capita & genua flectebant fideles, quod die Dominico nefas erat. Concilium Claromontanum c. 24. de his Sabbatis ita sanciuit: *vt protrahatur ieiunium vsque ad vesperas, & si fieri potest vsque in crastinum, vt magis appareat in die Dominico ordines fieri.* Alia Missa nocturna acta olim est in vigilia Pentecostes, in ipsa scilicet nocte quæ lucescit in Dominica, vt notat Menardus ad lib. Sacrament. *pag.* 161. At ordo Romanus statuit sic officium in hac vigilia disponi, vt hora octaua diei ingrediantur ad vigilias vel Missarum solemnia, & hora nona expleta omnia consumentur. Certum est etiam noctu ad Missas conuenisse fideles, cum Tyrannorum persecutio vexabat Ecclesiam, de qua re notissima est Tertulliani sententia lib. de fuga in persecut. *Si colligere interdiu non potes, habes noctem.* & ad vxorem l. cit. *Quis nocturnis conuocationibus, si ita oportuerit à latere suo adimi libenter feret?* Eidem suffragatur Prudentius hymno de S. Laurentio.

Hunc esse vestris Orgijs
Moremque & artem proditum est,
Libent vt auro Antistites.
Argenteis scyphis ferunt
Fumare sacrum Sanguinem,
Auroque nocturnis Sacris
Adstare fixos cereos.

Subscribit Augustinus epist. 86. ad Casulanum, in qua differens de his

his, quæ Lucas in Actibus Apostolorum narrat Paulo accidisse cum esset Troade, ait. *Post peractum diem sabbati noctis initio fuerant congregati, quæ vtique non iam ad diem Dominicum, hoc est ad vnam sabbati pertinebat; & ita eâdem nocte fracturus panem, sicut frangitur in sacramento corporis Christi, produxit sermonem vsque ad medium noctis, vt post sacramenta celebrata rursus vsque ad diluculum alloquens congregatos, quoniam multum festinabat, vt lucescente proficisceretur Dominico die.* Huc etiam pertinent cœtus antelucani, propter quos natio Christianorum latebrosa & lucifugax dicebatur, de quibus Plinius *lib.* 10. *ep.* 97. ad Traianum scribit, *quod soliti essent stato die ante lucem conuenire, carmenque Christo quasi Deo dicere secum invicem.* In his autem conuentibus sacramentorum celebrationem non defuisse ex moribus illius seculi manifestum est.

V. Reddita postmodum Ecclesiæ pace certa hora rei diuinæ celebrationi tributa est, diuersa tamen pro dierum temporumque diuersitate. Scribit Anastasius in vita Telesphori ipsum constituisse, ne quis præsumeret ante cursum horæ tertiæ Missas celebrare, quod decretum referunt Amalarius *lib.* 3. *cap.* 42. & Strabo *cap.* 23. Sed hos decepit Pseudo-Isidorus, qui primorum Pontificum Epistolas decretales ausu temerario finxit, totique Ecclesiæ tanquam legitimas merces obtrusit. Quid enim magis alienum à conditione illius seculi, quo Christiani furentium Imperatorum gladios declinantes summo studio latitabant, quàm huius legis editio, quæ nullo modo poterat obseruari? Noctu & in occultissimis locis conuenisse fideles ad Synaxim supra citatus Tertullianus nos docet, qui aliquot annis post Telesphorum florere cœpit imperante Seuero: nec aliter sanè poterant, vt & dignitati Sacrificij, & propriæ vitæ securitati prospicerent. Probabilis igitur sententia est, magisque congrua, quam refert Baronius *anno* 382. hanc tertiæ horæ præfixionem à S. Damaso sancitam fuisse, ex præscripto, vt aiunt, canonis Nicœni, qui tamen non extat. Hanc autem horam quolibet die festo seruatam semper fuisse veterum Patrum peruincit auctoritas, quamuis Concilium Aurelianense tertium c. 14. refragari videatur, id seruari præcipiens in præcipuis dumtaxat solemnitatibus, ob aliquam fortassis illarum partium specialem rationem, vel consuetudinem, quæ tunc temporis vigebat. Sidonius Appollinaris lib. 5. epist. 17. *Cultu peracto vigiliarum, quas alternante mulcedine Monachi, Clericique Psalmicines concelebrauerant, quisque in diuersa secessimus, non procul tamen, vtpote ad tertiam præstò futuri, cum sacerdotibus res diuina facienda.* Gregorius Turonensis in vita S. Nicetij, *Hora tertia*, inquit, *cum Populus ad Missarum solemnia conueniret.* Gregorius Magnus *hom.* 37. *in euan.* de Cassio Narniensi Episcopo sermonem habens ait, *Oblaturus sacrificium ad horam tertiam venerat.* Narrat Ioannes Moschus in Prato spirituali *cap.* 27. cuiusdam villæ habitatores Presbyterum suum apud Episcopum accusasse, quod die Domini-

eo nunc hora tertia, nunc hora nona Missam celebraret non seruans solemnem ac legitimum ordinem sanctæ oblationis. Theodulphus Aurelianen. in ep. ad Clerum suum *cap.45.* quod à Gratiano *de consecr.dist. 1. c.52.* sub Augustini nomine perperam citatur, statuit vt Missæ peculiares die Dominico non ita publicè fiant, vt per eas populus à publicis Missarum solemnibus, quæ hora tertia canonicè fiunt, abstrahatur. In diebus autem ieiuniorum extra Quadragesimam horam diei nonam sacrificio offerendo destinarunt Antiqui. Testatur id Epiphanius *sub finem lib.3.aduersus hæreses* disserens de moribus primitiuæ Ecclesiæ, vbi ait feria quarta & sexta per totum annum celebratam Liturgiam hora nona, quia nimirum fideles illis diebus ieiunare solebant. Ambrosius in Psal. 118. in explicatione versic. 62. *Indictum est ieiunium, caue ne negligas. Et si te fames quotidianum rogit ad prandium, tamen cælesti magis te seruato conuiuio. Non epulæ paratæ extorqueant, vt cælestibus sis vacuus sacramentis. Differ aliquantulum, non longè est finis diei: imò plerique sunt eiusmodi dies, vt statim meridianis horis adueniendum sit in ecclesiam, canendi hymni, celebranda oblatio.* Vbi obseruandum quod ait plerosque esse, non omnes dies ieiunij, in quibus post meridiem itur in ecclesiam, canuntur hymni, & circa horam nonam fit oblatio: quadragesimalis enim ieiunij alia ratio est, vt infra ostendemus. Concinit Prudentius hym. post ieiunium, qui est 8. quotidianorum.

Nona submissum rotat hora solem,
Partibus vix dum tribus euolutis,
Quarta deuexo superest in axe
Portio lucis.
Nos breuis voti dape vindicata
Soluimus festum, fruimurque mensis
Affatim plenis, quibus imbuatur
Prona voluptas.

Idem hymno 6. de Coronis.

Ieiunamus ait, recuso potum,
Nondum nona diem resignat hora.

Hæc Prudentius docens fideles solitos ieiunare vsque ad nonam. Ordo Romanus de ieiunio Pentecostes sic decernit. *Ieiunium faciant IV. & VI. feria, & in sabbato vsque ad horam nonam.* Deinde præscribit quæ Lectiones ad Missam legi debeant. Concilium Moguntinum apud Iuonem Carnotensem *p.4. cap. 35.* loquens de ieiunio quatuor temporum, *Quarta,* inquit, *& sexta feria, & sabbato veniant omnes ad ecclesiam hora nona cum litanijs ad Missarum solemnia.*

At in ieiunijs Quadragesimalibus Missa tardiùs agi solebat, & hæc VI.
Statio sera dicitur à Tertulliano lib. de ieiunijs, *quæ ad vesperam ieiunans pinguiorem orationem Deo immolat.* Fideles enim ad vesperam hoc ieiunium soluebant audito sacro. Clarè explicat hunc ritum præcitatus

Theo-

Theodulphus cap.39. *Solent plures, qui se ieiunare putant*, loquitur autem de quadragesimali obseruatione, *mox vt signum audiunt ad nonam manducare, qui nullatenus ieiunare credendi sunt, si ante manducauerint, quàm vespertinum celebretur officium. Concurrendum est enim ad Missas, & auditis Missarum solemnijs, siue vespertinis officijs, largitis prius eleemosynis ad cibum accedendum est. Si verò aliquis necessitate constrictus fuerit, vt ad Missam venire non valeat, æstimata vespertina hora, & completa oratione sua, ieiunium soluere debet.* Refert hoc capitulum Gratianus *de consacr. dist.* 1. *c. solent*, ex Concilio Cabilonensi: at vir eruditissimus Lucas Dacherius Amalario tribuit ex M.S. Cod. Abbatiæ Corbeiensis *Tomo* 7. *sui spicilegij pag.*173. Cuiuscumque autem sit, priscum morem celebrandi hora vespertina in diebus ieiunij quadragesimalis apertissimè confirmat. Idem ritus seruabatur olim in vigilia Natiuitatis Domini, vt ex Ordine Romano palam fit. *In vigilia*, inquit, *Natiuitatis Domini hora nona canunt Missam ad S. Mariam, qua expleta canunt vespertinalem synaxim, dehinc vadunt ad cibum.* Paulinus quoque Nat.7. S. Felicis eundem ritum viguisse canit in ipsius peruigilio.

Nostis eum morem, vt ieiunare solemus
Ante diem, & serò libatis vespere sacris
Quisque suas remeare domos. Tunc ergo salutis
Cœtibus à templo Domini, postquam data fessis
Corporibus requies, sumpta dape, cœpimus hymnis
Exultare Deo, & psalmis producere noctem.

Vnde colligitur etiam in alijs ieiunijs extra Quadragesimam dilatum quandoque sacrum vsque ad vesperam. Huius autem moris hæc ratio assignari solet, quia rigor pœnitentiæ & ieiunij mœstitia gaudium illud & animi exultationem excludebat, quam Fideles ex sacrificio & Eucharistiæ communione percipiebant, quæ salutis nostræ pignus est, & resurrectionis fiducia. Ita docet Ioannes Zonaras *in can.* 52. *concilij Trullani*, nimirum ieiunij tempus expiandis intimo dolore criminibus institutum fuisse, sacrificium verò festiuam habere solemnitatem & lætitiam; quæ simul stare non possunt: neque enim in sola ciborum abstinentia consistebat ieiunium, sed omnes ad ecclesiam diluculò confluebant inculto habitu ac cinere consperſi, cumque luctu & lacrymis tabescerent, dare locum Eucharistiæ, mutuoque complexu & osculo signa præbere hilaritatis, inter corporis squalorem & animi tristitiam, incongruum existimabant: nam sacrificij alacritas ieiunij mœrorem turbasset, & ieiunij luctus sacrificij iucunditatem ademisset. Idem de baptismo asserit Tertullianus in fine libri, quem de illo conscripsit; cum enim dixisset Christum post baptismum quadraginta diebus ieiunijs functum, subdit: *Ergo & nos, dicet aliquis, à lauacro potius ieiunare oportet. Et quis enim prohibet, nisi necessitas gaudij, & gratulatio salutis?* Quod si gaudij necessitas causa erat, ne recens baptizati ieiunarent; tanto magis æquum fuit,

vt fideles ab omni ieiunio, eique annexo mœrore eximeret Eucharistia, quæ totius hilaritatis fons est, & omnium gaudiorum plenitudo. Ideò Missa ad illud tempus differri solebat, quo ieiunium solui poterat, vt sacræ mensæ participes effecti, & modesta refectione refocillati animo & corpore lætarentur. Eamdem ob causam festiuitates Martyrum in Quadragesima peragi synodus Laodicena c. 51. prohibuit, quia veteris ecclesiæ ritu festum agere & non ieiunare connexa inuicem erant, ac propterea Orientalis ecclesia, quæ solam festiuitatem Annuntiationis in Quadragesima celebrat, ea die non ieiunat: & Patres decimi concilij Toletani festum ipsum Annuntiationis ad diem XVIII. Decembris transtulerunt, qua adhuc in Hispania solemniter agitur sub nomine expectationis partus B. Virginis, ea ratione permoti quod minimè deceret tantam solemnitatem in Quadragesima celebrari; *sicut*, inquiunt, *auctoritate regulari cautum est*. Et ne viderentur id sine exemplo instituisse, addunt; *In multis namque ecclesijs à nobis & spatio remotis & terris hic mos agnoscitur retineri*. Et quis scit an hac de causa festum S. Patris Benedicti ad diem XI. Iulij à Maioribus nostris translatum primitus fuerit; sed postea in Italia abrogatum ob excitatam inter Casinenses & Floriacenses Monachos controuersiam de translatione Reliquiarum eiusdem Sancti in Galliam? sed hæc mea & mera suspicio est, in qua hîc immorari extra opus foret. Eodem zelo disciplinæ ecclesiasticæ imbuti, qui canones pœnitentiales ediderunt, diem Dominicum aliosque festiuos eximunt à ieiunio. Concilium item Turonense II. *c.17.* prandium Monachis concedit, quando Missæ id est festiuitates Sanctorum sunt. Sed regredior ad Quadragesimam, à qua digressus sum. In ea Latini circa finem diei, imminente, vt dixi, ieiunij soluendi hora, quotidie sacrificium offerre consueuerunt: Græci verò Missa vtuntur Præsanctificatorum, de cuius institutione & ritu egi supra Cap. XV. Irrito conatu Romanã Ecclesiam calumniatur Nicetas Pectoratus Hieromonachus Studita, ac si antiquos canones & ieiunij legem transgrediatur, quotidie in Quadragesima celebrans, idque hora tertia, vt falsò supponit: Nam tempore Nicetæ anno circiter 1050. adhuc vigebat mos vespere celebrandi, nec vllus extat legitimus canon, quo sacrificium ijs diebus prohibeatur. Trullanum siquidem, à quo Missa Præsanctificatorum præcipitur, ab ecclesia reprobatum fuit: & Laodicenum, ad quod eius originem nonnulli referunt, non fuit vniuersale. Pluribus inuehitur aduersus Nicetam Vmbertus Siluæ Candidæ episcopus, sed nimis acriter, nec semper apposite. Porrò Nicetas violati ieiunij Latinos ante horam nonam celebrantes accusat, quia Græci falsa quadam persuasione, ne dicam superstitione, decepti Eucharistiæ perceptione violari ieiunium putabant: quo etiam errore quosdam in Africa imbutos fuisse indicat Tertullianus in fine libri de oratione. *Stationum diebus non putant plerique sacrificiorum orationibus interueniendum; quod statio soluenda sit accepto corpore Domini. Ergo de-*

autem Deo obsequium Eucharistia resoluit? an magis Deo obligat? Nonne solemnior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris? Accepto corpore Domini & reseruato, vtrumque saluum est, & participatio sacrificij & executio officij. Cuius sententiæ hic sensus est. Licet sumptio Eucharistiæ ieiunio non obsit, si tamen hic te scrupulus angit, potes & ieiunium seruare & sacrificio interesse, accepto corpore Domini & non manducato, sed reseruato. Tunc enim Eucharistia manu accipi consueuerat, & domum deferri, ac ibidem sumi, vt suo loco videbimus.

VII. Liquet ex dictis quæ horæ olim sacrificio fuerint assignatæ, Tertia nimirum diebus festis, Nona diebus ieiuniorum per annum, & in Quadragesimâ Vespertina. De diebus ferialibus nihil antiqui canones determinarunt, vt Marcellus Francolinus obseruat *lib. de tẽpore horarũ canonicarũ c. 29.* Vsus tamen obtinuit, vt illis hora sexta non incongruè tribueretur; nã cũ hora tertia diebus lętitiæ, nona diebus luctus & afflictionis præfixa sit, rationi consentaneũ videtur, vt diebus cõmunibus, qui nec lętitiæ nec luctus sunt, sed quoadmmodo medii, Missæ item officium hora sexta, quæ inter tertiam & nonam media est, persoluatur. Horæ autem de quibus loquimur illæ sunt, quas Astronomi inæquales, planetarias, & naturales vocant, diuisa semper die in duodecim horas, æquales quidem inter se, sed inæquales si cum alijs diebus comparentur. Nam dies æstiui in XII. horas secti eas longiores habent, quam hiemales, quorum horæ item XII. breuiores sunt. Sic horam tertiam dicimus, cum quarta pars diei exacta est; sextam, cum meridies est; nonam cum tres diei partes elapsæ sunt. Vespertinum verò tempus totum illud spatium complectitur, quod à nona vsque ad occasum Solis residuum est. Fusiùs de his tractaui lib. de diuina Psalmodia *cap. 3.* At hæc nunc horarum præscriptio contrario vsu abrogata est, aliquo dumtaxat antiquitatis vestigio permanente in Missæ publicæ siue solemnis celebratione. Sic enim decernunt Rubricæ Missalis §. 15. *Missa conuentualis solemnis sequenti ordine dici debet. In festis duplicibus & semiduplicibus, in Dominicis, & infra Octauas, dicta in choro hora tertia. In festis simplicibus & ferijs per annum dicta sexta. In Aduentu, Quadragesima, quatuor temporibus, & vigilijs qua ieiunantur post nonam.* Ita factum est vt non prorsus veneranda vetustas interierit, dum ordo à sanctis Patribus præscriptus saltem in publica officiorum recitatione retinetur, quamuis legitimus horarum punctus nullo modo attendatur. Neque enim horæ nonæ officium tertia vel quarta post meridiem in vigilijs psallimus, neque Vesperas in Quadragesima circa Solis occasum, sed vna vel duabus horis ante meridiem: quæ anticipatio, vt doctissimus Francolinus scribit cap. 34. *Quædam est nostri temporis calamitas, ne dicam abusus.* Cœpit hæc horarum præuentio post seculum duodecimũ introduci, tum pristina seueritate paulatim relaxata mollior disciplina successit, de qua satius est tacere quàm loqui. Missæ priuatæ quacumque hora nunc diei possunt ab aurora vsque ad meri-

ridiem, de qua re Francolinus differit *cap. 39.* Amalarius Fortunatus *lib. 3. cap.* 42. post laudatum Telesphori Papæ supra à nobis reprobatum canonem, ne quis præsumeret ante horam tertiam Missam celebrare, non licere ait hanc regulam transgredi, nisi vrgente necessitate: tum narrat se vidisse Leonem Papam, tertium scilicet, diluculò celebrasse. *Vidi*, inquit, *Leonem Apostolicum diluculò intrare ad Missam, nescio vtrum causâ necessitatis intercedente hoc ageret, an sola potestate*. Hanc verò temporis peruersionem non probat, *Fulget enim*, ait, *potestas ratione decorata*. Sed Amalarius de summo Pontifice vitæ sanctitate conspicuo benigniùs loqui potuisset; ex eius tamen zelo dignoscimus legem siue consuetudinem non celebrandi, etiam priuatim, ante horam tertiam eo tunc rigore seruatam, vt ab illa nemo potuerit sine aliorum admiratione & censura deuiare.

CAP. XXII.

Quo signo Fideles tempore persecutionis ad Synaxim conuocarentur. Reijcitur quorundam opinio. Reddita pace publica signa instituta & quæ. Lignorum vsus apud Græcos, quæ semanteria *dicuntur. A quo inuenta campana. An à Paulino Episcopo Nolano. De veterum tintinnabulis. Campanæ nomen, eiusque etymologia. Quando cœperit Ecclesia Campanis vti. Ad quem spectet campanas pulsare. De campanis Religiosorum.*

ORitur hæc disquisitio ex superiori, estq. eius veluti appendix; quāuis I.
enim sacræ Synaxi certa fuerit hora destinata, quia tamen difficilè potuit credentiū multitudo ætate, sexu, conditione diuersa, & habitatione ac loco diffidens statis horis in ecclesia adunari; credibile est aliquod signum antecessisse, quo omnes in vnum cogerentur. Quale autem hoc fuerit, conijcere quidem possumus, sed non certò definire. Amalarius *lib. 4. de diu. off. cap.* 21. lignorum sonitu Christianum populum congregatum ait, quando latitabat per cryptas propter persecutores. Non assentitur Amalario Baronius *an.* 58. *num.* 103. et meritò tum quia huius rei nullum extat antiquum monumentum: tum etiam quia ratio ipsa non patitur vt eo tempore, quo abdita loca ad conueniendum studiosissimè quærebant, eo lignorum strepitu se proderent, & ad necem sibi inferendam Gentiles prouocarent. Verisimilior videtur Strabonis coniectura

cap. 5. *de rebus eccles.* quod nimirum sola deuotio aliquos cogeret ad statutas horas concurrere: alij prænunciationibus publicis inuitarentur, & in vna solemnitate proximè futuras discerent. Sed hæc referre ad nascentis ecclesiæ tempora difficillimum est, nam vexati fideles acerbissimis gentium persecutionibus locum sæpe mutare, eumque abditissimum nec inuentu facilem quærere cogebantur, vnde nec solo religionis studio conuenire poterant, nec in vno conuentu alterius præmoneri. Baronius *ibidem num.* 102. viros quosdam delectos arbitratur, qui cursores dicerentur, quorum munus esset singulos fideles perquirere, & priuatim monere, quando & quo loco conuenire deberent. Vt autem probet hanc opinionem nullum illorum temporum testimonium profert, præter Ignatij epistolam ad Polycarpum ita scribentis. *Decet, Beatissime Polycarpe, concilium cogere sacrosanctum, & eligere si quem vehementer dilectum habetis & impigrum, vt possit diuinus appellari cursor, & huiusmodi creare, vt in Syriam profectus laudibus celebret impigram charitatem vestram ad gloriam Dei.* Hac sola auctoritate fretus id astruit Baronius, cui ne assentiar ipsamet cogit epistola, quæ si attentè legatur, non de Cursore loquitur, qui Synaxim indiceret, sed de Legato qui mittendus erat in Syriam ad Antiochenos: vnde circa finem ait, *Saluto eum qui designandus est, vt mittatur in Syriam.* Addo quod hanc epistolam non genuinum Ignatij fœtum esse, sed suppositicium viri eruditi dudum obseruarunt, & ad id probandum multa afferunt non parui ponderis argumenta. Quod si aliqua fides illi præstanda sit, potior apud me erit alia Baronij sententia, iussu nimirum Episcopi vnumquemque secretò conuocatum. Hoc verò colligit ex his verbis eiusdem epistolæ: *Crebriùs celebrentur conuentus, nominatim omnes inquire, seruos & ancillas ne fastidias.* At nutante fundamento firmum ædificium superstrui nequit. Fieri sic potuit, & fortassis sic factum est; sed nullum producere testem possumus, qui id factum asseueret. Aliquam sanè tesseram siue signum fuisse, quo christiani & se mutuò agnoscerent, & loca scirent ac tempora synaxeos peragendæ, certæ fidei res est; sed quale hoc signum fuerit, ignoramus. In actis S. Cæciliæ dicitur Valerianus S. Vrbanum Pontificem reperisse, qui ad vitandas paganorum insidias latebat, *signo quod acceperat*, quodque omnino necessarium erat, vt mutua inter fideles societas, atque germanitas conseruaretur.

II. Conuerso autem ad fidem Constantino, cum pace & tranquillitate potiri cœpit Ecclesia, summa pietas Imperatoris, & Christianorum alacritas, quam describit Eusebius testis oculatus initio *libri* X. *suæ historiæ*, nos dubitare non sinit, quin publicis signis, quæ ab omnibus perciperentur, populus ad ecclesiam cœperit conuocari. Ea diuersa fuisse veterum Scriptorum monumenta testantur. Pachomius Abbas tubæ sonitu congregari Monachos præcipit, sicut olim Moysi imperauit Deus *Numer. cap.* 10. vt duas tubas argenteas faceret, quarum sonitu ad mo-

uenda castra, ad festa, ad sacrificia multitudo conuocaretur. *Cum audierit*, inquit Pachomius regulæ suæ cap. 3. *vocem tubæ ad Collectam vocantis, statim egrediatur*. Climacus item ait *Gradu* 19. signo sacræ tubæ canente coactos Fratrum cætus. Alij malleo vtebantur, quo singulorum cellæ pulsabantur. Historia Lausiaca *cap.* 104. in vita Abbatis Adolij, *excitatorio malleo*, inquit, *pulsabat cellas omnium eos congregans ad oratoria*. Cassianus libro 4. Institut. cap. 12. *Cum sonitum pulsantis ostium ac diuersorum cellulas percutientis audierint, ad orationem eos scilicet, seu ad opus aliquod inuitantis, certatim è cubilibus suis vnusquisque prorumpit*. In Bethleemitico Monasterio hac voce *Alleluia* conuocatas Moniales ad Collectam scribit Hieronymus *epist.* 27. Vsi sunt etiam Græci lignorum percussione, quorum vsum antiquissimum esse ex actis secundæ synodi Nicœnæ constat. Ibi enim *Act.* 4. ex libro miraculorum S. Anastasij Martyris legimus, quod cum eius Reliquiæ Cæsareæ appropinquarent, ciues omnes lætitia magna perfusi ligna sacra pulsantes obuiam facti sunt. Eorumdem frequens habetur mentio apud Græcos scriptores. Theodorus Petreorum Episcopus in vita S. Theodosij Archimandritæ; *Monachi*, ait, *lignum pulsabant præter solitam propemodum horam*. Nicephorus Blemides in vita S. Pauli Latrensis; *Imperat vt ante tempus lignum congregans Monachos pulsetur, & sacra Mystagogia peragatur*. Theodorus Studita in carminibus; *Veluti tuba percute lignum tempore suo vt opus est*. Auctor vitæ S. Niconis cognomento *Metanæite, Et ligni pulsatione omnes fratres conuocat*. Et tubæ quidem ac mallei vsus ad sola Monasteria pertinuisse videtur, ligna autem ab omnibus ecclesijs Orientalibus vsurpata fuerunt, longoque spatio permansit eorum consuetudo, quia vt paulo post videbimus, campanas serius receperunt. Nunc quoque Græci & aliæ nationes sub tyrannico Turcarum imperio iisdem lignis vtuntur, quæ à Græcis *Semanteria*, siue Chirosemantra, quod manibus teneantur atque pulsentur, nuncupantur. Ea sic describit Leo Allatius in dissertatione de recentiorum Græcorum templis. *Sacerdotes Græci ligneo instrumento ad Græcos in ecclesiam conuocandos vtuntur. Id est lignum binarum decempedarum longitudine, duorum digitorum crassitudine, latitudine quatuor, quam optimè dedolatum non fissum aut rimosum, quod manu sinistra medium tenens sacerdos vel alius, dextra malleo ex eodem ligno cursim hinc inde transcurrens modo in vnam partem, modò in alteram, propè vel eminus ab ipsa sinistra, ita lignum diuerberat, vt ictum nunc plenum, nunc grauem, nunc acutum, nunc crebrum, nunc extensum edens, perfecta Musices scientia auribus suauissimè moduletur*. Hæc Allatius, qui aliud Semanterion esse ait insignis magnitudinis, adeò vt quandoque sex palmos latitudo, vnum crassitudo, triginta longitudo exæquet, quod in turribus catenis ferreis appenditur, & malleo pulsatur. Campanas verò vsui Græcis esse cœpisse anno 865. refert Baronius ex historiæ Venetæ scriptoribus af-

referentibus Vrsum Patritiacum Venetiarum Ducem primum omnium dono misisse duodecim mirificæ artis & valdè sonoras Michaëli Imperatori, qui eas in turri ad S. Sophiam extructa collocauit. Ad Orientalem igitur Ecclesiam delatæ sunt seculo nono, cum iam dudum in Occidentali receptæ fuissent. Sed à quo primum inuentæ, cuiusque opera vel auctoritate in Ecclesiam introductæ sint, incompertum est.

III. Polydorus Virgilius lib. de Inuentoribus rerum id Sabiniano Pontifici adscribit, qui Gregorio Magno successit. De eodem Onuphrius Panuinius in epitome summorum Pontificum sic scribit, *Hic Papa Campanarum vsum inuenit, iussitque vt ad horas canonicas, & Missarum sacrificia pulsarentur in ecclesia*. Sed Anastasius in eius vita nihil de campanis ab eo inuentis dicit, nec scio à quo hoc didicerint Panuinius, & Polydorus. Angelus Roccha *in comment. de campanis cap.* 1. à S. Hieronymo, qui ducentis circiter annis ante Sabinianum vixit, campanarum mentionem factam credidit cap. 33. & 39. regulæ Monacharum, eiusdem regulæ perperam Hieronymo tributæ falsa inscriptione deceptus. Tum ait S. Paulinum Episcopum in suam Nolanam ecclesiam primum omnium hunc vsum inuexisse. Consentiunt passim recentiores, quod attinet ad Paulinum: & alij quidem adinuentas ab eo tradunt, alij verò earum vsum à gentilibus acceptum ad Ecclesiam ab eodem translatum autumant, siue minora dumtaxat tintinnabula, quæ iam vbique in vsu erant, ecclesiæ tradiderit; siue ab his desumptâ forma, maiora confici curauerit. Nemo tamen veterum Patrum, qui res Paulini accuratissimè prosecuti sunt, hanc memorabilem eius inuentionem laudat, vel attingit; vnde fit vt huic assertioni ægrè assensum præbeam, quæ nullo legitimo teste munita est. Auget scrupulum ipsemet Paulinus, qui epist. 12. ad Seuerum conditam à se Basilicam, & singulas eius partes describens, nullam tamen campanarum siue turris campanariæ mentionem facit, cum alia nihilominus minora ædificia exactè commemorat. Agunt de campanis, eorumque vsu in ecclesijs Alcuinus, Amalarius, Vualfridus, Strabo, qui Caroli Magni & Ludouici Pij temporibus claruerunt, quarto seculo post Paulini decessum, sed de Paulino silent, sicut & alij sequentium seculorum scriptores. Verba Strabonis omittenda non sunt. Ita enim loquitur cap. 5. rerum Ecclesiasticarum, *De vasis fusilibus vel etiam productilibus, qua simpliciter signa vocantur, quia eorum sonoritate quibusdam pulsibus excitata, significantur hora, quibus in domo Dei statuta celebrantur officia: de his inquam hic dicendum videtur, quod eorum vsus non adeò apud antiquos habitus proditur.* Eorum *vsum primò apud Italos affirmant inuentum. Vnde & à Campania, qua est Italia Prouincia, eadem vasa maiora quidem* campanæ *dicuntur: minora verò qua & à sono tintinnabula vocantur, nolas appellant à Nola eiusdem ciuitate Campania, vbi eadem vasa primò sunt commentata.* Fortassis sciolus quispiam, cum hæc apud Strabonem legisset, de suo addidit

dit

dit Paulinum, qui Nolæ in Campania Episcopus fuit, campanas & nolas in ecclesiam induxisse, & hoc commento sequioris æui scriptoribus fucum fecit. Quisquis autem fuerit, qui hoc Paulino primus adscripsit, cautiùs processisset, si campanæ, & nolæ vocabula Paulini seculo & aliquot sequentibus inaudita fuisse considerasset. Res sanè vetus est, sed vox recentior. Non me latet Quintilianum, qui sub Domitiano viuebat, nolæ meminisse *lib.8. institut. cap. vlt.* vbi inter ænigmata recenset, quod Cæcilius dixit de quadam muliere, eam fuisse in triclinio Coam, in cubiculo Nolam: at hîc nola longè diuersa significatione accipitur, conficta voce à nolendo sensu obscœno, quem peritiores Grammatici explicant apud Vossium *lib. 4. instit. Orator. cap. 11. §.5.* reiecta falsa Cœlij Rhodigini & aliorum opinione, qui ex vsu sui temporis hanc vocem interpretati sunt.

Porrò Veteres peluis, lebetis, æris, æramenti, codonis, & tintinnabuli vocibus vsi sunt, donec nolæ & campanæ vocabula adinuenta & communi quodam latinè scribentium consensu approbata fuerunt. Tintinnabulum describit Plautus in Trinummo *act.4. sc.2.* his versibus. IV.

Nunquam edepol temerè tinnyt tintinnabulum,
Nisi quis illud tractat aut mouet, mutum est, tacet.

Plutarchus *lib.4. sympofiacon qu.5.* Helluones & obsonatores eos dici notat, qui in foro piscatorio versantur, & tintinnabulum, quod græcè *codon* dicitur, celeriter exaudiunt. Eo enim sonitu signum dabatur vendendi pisces: cuius rei iucundissimam narrat historiam Strabo Geographus *lib. 14.* cuiusdam Citharœdi, qui cum artem suam in Iasso insula ostentaret, quamprimùm tintinnabulum increpuit, illicò omnes eo relicto ad pisces dilapsi sunt, præter vnum surdastrum, cui Citharœdus gratias egit, quod cæteris audito tintinnabuli signo abeuntibus solus remansisset: At ille, numquid ait iam sonuit tintinnabulum? & eo affirmante, ipse item surgens protinus digressus est. Scribit etiam Porphyrius *lib.4. de abstin. animalium* Samnæos, genus quoddam Philosophorum in India, ad codonis seu tintinnabuli sonum solitos congregari ad preces & ad cibum. Vsos quoque tintinnabulis Sacerdotes Proserpinæ refert Appollodorus *lib. de Dys*, idemque testatur de Sacerdotibus Deæ Syriæ Lucianus *in dialogo de eâdem.* Idem agens de viris mercede conductis ait in ditiorum ædibus familiam & mercenarios ad opera olim excitatos tintinnabulis, quorum ingens sonus esset, vt ab omnibus posset audiri. Ab Augusto posita tintinnabula in fastigio ædis Iouis Capitolini refert Suetonius. Tumulo quoque Porsenæ regis eadem appensa asserit Plinius *lib.36. cap.13.* quæ vento agitata longè sonitum referebant. Nota est Iuuenalis inuectiua in verbosam mulierem sat. 6.

Ver-

Verborum tanta cadit vis;
Tot pariter pelues, & tintinnabula dicas
Pulsari: iam nemo tubas atque æra fatiget,
Vna laboranti poterit succurrere Lunæ.

Notum est etiam Martialis distichon lib. 14.

Redde pilam, sonat æs thermarum, ludere pergis?
Virgine vis sola lotus abire domum.

Notus est denique vsus tintinnabulorum in veteri testamento: Exodi 28. *Ad pedes tunicæ quasi mala punica facies, mixtis in medio tintinnabulis, ita vt tintinnabulum sit aureum.* Et Ecclesiastici 45. *Cinxit illum tintinnabulis aureis plurimis in gyro, dare sonitum in incessu suo.* Ex his & alijs testimonijs liquidò constat id quod supra diximus, campanæ & nolæ vocabulum recentius, rem ipsam antiquissimam esse. Vnde autem campanæ nomen deriuatum sit, Grammatici inquirunt, & quasdam afferunt notationes, quæ plus argutiarum, quàm veritatis habere noscuntur. Plerique à Campaniæ regione deducunt, vel quia ibi grandiores fieri cœperunt, vel quia primùm in ea prouincia repertæ sunt: sic vasa fictilia ab Horatio lib. 1. sat. 6. *campana supellex* dicuntur, quia in Campania ex luto & argillâ pulcherrima fingebantur. Quare idem lib. 2. sat. 3. ait.

Qui Veientanum festis potare diebus
Campana solitus trulla.

Et Isidorus lib. 16. orig. cap. 24. *Campana*, inquit, *à regione Italiæ nomen accepit, vbi primùm eius vsus repertus est.* Loquitur autem de trutina, quæ constat scapo notis distincto ad librarum discrimina indicanda; nam subdit, *Hæc duas lances non habet, sed virga est signata libris, & vncijs, & vago pondere mensurata.* Potest quoque campana ex ære campano desumi, quod omnium præstantissimum esse asserit Plinius lib. 34. cap. 8. *In reliquis palma Campano.* Licet enim supra *cap.* 2. Corinthium cæteris præferre videatur, illud tamen non erat purum æs, sed commixtio omnium metallorum, vt ex eodem Plinio notat Isidorus *lib.* 16. *orig. cap.* 19. vbi etiam ait æs campanum vtensilibus, & vasis omnibus probatissimum esse. Nec est improbabile campanæ nomen tunc tintinnabulis inditum, cum ipso ære maiora fieri cœperunt: quo autem anno id contigerit, non liquet.

Hieronymus Magius cap. 2. libelli de Tintinnabulis, quem capta Cypro captiuus & seruus hominis Turcæ omnibus libris destitutus ex pene memoriæ in ergastulo scripsit, putat campanas tunc ecclesiarum turribus impositas, cum ethnicorum Principum odia aduersùs Christianos iam satis refrixissent. Eiusdem sententiæ Baronius est *an.* 58. licet fateatur incompertum esse annum, quo id primitus factum est. Mihi autem vero propius videtur, statim ac reddita Christianis est pax, ad conuocandum populum tintinnabula adhibita, primùm minora, deinde gran-

grandiora: etenim ad idem munus cœtum congregandi passim apud Ethnicos in vsu erant: multoque aptior ad multitudinem coadunandam campanarum sonitus est, quam strepitus lignorum, aut clangor tubarum, quia & longiùs diffunditur, & faciliùs percipitur. Cum S. Benedictus circa annum 495. in specu Sublacensi monasticæ professionis fundamenta iaceret, Romanus monachus, à quo sanctæ conuersationis habitum susceperat, panem ipsi portare certis diebus solebat, quem per funem in speluncam submittebat. *Resti autem*, inquit Gregorius lib. 2. dialog. cap. 1. *paruum tintinnabulum inseruit, vt ad eius sonum vir Dei cognosceret, quando sibi Romanus panem praberet*. Ex quo colligimus tintinnabuli vsum apud Monachos iam eo tempore percrebuisse: nec dubito quin de tintinnabulo idem Benedictus intelligi debeat, cum de significanda hora operis Dei agens in regula cap. 43. ait: *Ad horam diuini officij, mox vt auditum fuerit signum, relictis omnibus summa cum festinatione curratur*. Nam veteres signi nomine campanam metonymicè intelligebant, quia per eam datur signum diuini officij. Gregorius Turonen. in vita S. Gregorij Lingonensis, *commotoque signo Sanctus Dei ad officium dominicum consurgebat*. Idem in Nicetio Lugdunensi, *quod Presbyter audiens iussit signum ad vigilias* cōmoueri. Et lib. 3. histor. Franc. cap. 15. *Dum per plateam praterirent, signum ad matutinas motum est*. Eulogius Martyr in Apologetico, *per idem tempus grauiter in nos præsidialis grassabatur insania, ita vt excelsa pinnaculorum prosterneret, quæ signorum gestamina erant ad conuentum canonicum quotidie Christicolis innuendum*. Quidam ex actis S. Lupi Senonensis Episcopi nomen campanæ receptum credunt initio septimi seculi, vel in fine sexti. In his enim hoc factum narratur. *Clotharius Rex vbi comperit campanam S. Stephani sonum edere gratissimum, iussit eam Parisios transferri, vt eius tinnitu sapius delectaretur. Displicuit ea res beato Episcopo. Itaque mox vt ablata est à Senonibus, omnem soni gratiam amisit. Id Rex intelligens ociùs iubet suo illam loco restitui. Vbi autem ad pontem Senonicum ventum est, redyt illi pristinus sonus, & ob sancti viri merita septimo milliario auditus est*. Idem confirmari potest ex Audoeno Rothomagensi in vita S. Eligij apud Surium *lib. 2. cap. 21.* his verbis. *Cum aliquando visitaret diœcesim suam, vt solent Episcopi, quadam ex causa interdixit, ne cursus id est preces canonica & sacrificium celebrarentur in Basilica quadam, donec ipse iuberet. Erat illic Presbyter quidam sibi malè conscius, ob cuius culpam id fecerat beatus Episcopus. Is paruipendens eius sententiam, cum procul illum recessisse arbitraretur, campanam horâ statutâ vti moris erat pulsare cœpit. Sed vt eius temeritas reprimeretur, campana rationis expers Beato viro obtemperans nullum sonum reddidit. Perstitit ille trahendo restim campanæ, sed sonum exprimere non potuit*.

Verum in his testimonijs ex actis sanctorum Lupi & Eligij aduertendum est in primis Scriptoribus nomen campanæ non reperiri, sed à VI.
[illegible] Lau-

Laurentio Surio, qui priscas loquendi formulas recentioribus commutauit, contra fidem veterum Codicum substitutum fuisse, non sine graui dispendio sacræ & profanæ eruditionis. Puram Eligij vitam, qualem scripsit Audoenus, edidit *tomo V. sui Spicilegij* Lucas Dacherius, cuius in veterum scriptis ab interitu vindicandis summam diligentiam & acutissimum iudicium omnis posteritas collaudabit. Prænarratam igitur historiam sic proprio sermone scribit Audoenus. *Alio tempore cum Diœceses suas, vt episcopis mos est, visitaret, extitit quædam certa causa, vt in vna Basilica interdiceret cursum vel oblationem, quousque ipse iuberet, celebrari. Erat autem illic Presbyter quidam mala conscientia saucius, cuius videlicet ob culpam excommunicatio processerat, qui Episcopi iussis minùs obtemperandum credens, verbaque eius leuiter valdè ferens, cum longiùs eum à loco illo abijsse æstimaret, mox signum Ecclesiæ statuta hora, sicut mos erat pulsare cœpit. Tunc ad confutandam humanam præsumptionem, magis insensibilis quam rationabilis creatura verbis Episcopi parens, veluti sibi interdicto silentio nullum ad pulsantis nisum signum reddidit sonum. Deinde Presbyter diutiùs funem terebrans, cum cerneret tinnulum omnino permanere mutum, egressus protinus Basilicam causam cunctis manifestat.* Tum illum refert pœnitentiam egisse, & loco ab Eligio reconciliato, *mox signo tacto sonus pristinus redijt in tintinnabulum.* In his autem apparet Audoenum signi & tintinnabuli vocabulo, non campanæ vsum esse. Beda tamen qui sexaginta circiter annis post Audoenum floruit *lib. 4. histor. cap. 23.* describens obitum Hildæ Abbatissæ auditum ait à quadam moniali *notum campanæ sonum, quo ad orationes excitari vel conuocari solebant.* Eâdem voce vtuntur passim octaui, noni, & sequentium seculorum scriptores, ex quo conijcio nomen campanæ grandioribus tintinnnabulis impositum circa finem septimi seculi, & octauo, ac nono apud omnes diffusum esse. Anastasius in vita Leonis IV. *Fecit in Ecclesia S. Andreæ campanile, & posuit campanam cum malleo æreo & cruce exaurato.* Monachus Sangallensis *in lib. de ecclesiastica cura Caroli Magni cap. 31.* narrat tempore eiusdem Caroli vixisse opificem in omni opere æris excellentissimum, qui optimam campanam, seu campanum, vt ille loquitur, conflauit, cuius sonitũ cũ Imperator miraretur, promisit artifex, se multo præstantius conflaturũ si pro stanno centũ libras argẽti illi daret. Accepto autem argento vir nequã stannũ pro argento posuit, & campanam breui tempore perfecit, quæ cum Regi placuisset immisso ferro pulsatorio iussit in campanario suspendi. Cumque custos ecclesiæ & reliqui Capellani eam mouere ad sonitum niterentur, nec possent, indignatus auctor operis apprehenso fune pertraxit æramentum, & ecce ferrum elapsum in verticem ipsius decidit, & occidit. Argentum verò repertum iussit Carolus inter Palatinos egentes distribui. Alia eiusdem temporis testimonia frustra congererem, nam post Carolum Magnum omnes ferè scriptores voce campanæ vel signi indiscriminatim vsi sunt. Seculo item octauo barbara vox *Clocca* audiri cœpit. Ea

vti-

vtitur S. Bonifacius episcopus Moguntinus & martyr *epist. 9.* rogans Huetbertum Abbatem, vt vnam sibi cloccam transmittat. Et Gutbertus ad Lullum episcopum *epist. 89.* inter reliquas eiusdem Bonifacij, *Cloccam,* inquit, *qualem ad manum habui tuæ paternitati mittere curauimus.* Rudolphus quoque in vita S. Liobæ Abbatissæ, *Mater eius,* ait, *vidit per somnium se quasi signum ecclesiæ, quod vulgò cloccam vocant, in sinu suo habere, idque immissa manu tinniens extrahere.*

Signum verò siue campanam pulsare pertinebat antiquitus ad Sacerdotes, & S. Benedictus *in regula cap. 47.* hoc munus Abbati imponit, vt ipse horam operis Dei diu noctuque nuntiet, aut tali solicito fratri iniungat hanc curam, vt omnia horis competentibus compleantur. Amalarius *lib. 3. cap. 1.* hoc officium non esse à Presbytero subterfugiendum ait: & in Capitul. Caroli Magni *lib. 6. cap. 168.* statuitur, vt Sacerdotes signa tangant horis canonicis. Idcircò Ordo Romanus & antiqua Ritualia, itemque concilium quartum Carthaginense materiam Ostiariatus in sola clauium traditione constituunt, nulla habita mentione pulsationis campanæ, quia hoc ad eius officium non pertinebat. Sic olim præcepit Deus, vt filij Aaron sacerdotes tubis clangerent ad conuocandam multitudinem: qui ritus ad noui Testamenti sacerdotes transiuit, & in Ecclesia diu permansit. At hodie officium Ostiarij est, quem decet superpelliceo indutum esse, dum signa pulsat, quia munus sui ordinis exercet. Nec sine ratione Maiores nostri decreuerunt à Deo sacratis viris signa tangi, quia & sacra res est fidelem populum ad diuinum officium, ad Missam, ad communionem, ad audiendum verbum Dei coadunare: & ipsæ campanæ episcopali benedictione, sanctique olei vnctione consecratæ sunt, & inter sacra ecclesiæ vasa connumerantur. Et vsum quidem benedicendi campanas scribit Baronius à Ioanne XIII. traxisse originem, qui anno 968. campanam Lateranensem miræ magnitudinis, antequam super campanile eleuaretur, sacris ritibus Deo consecrauit, atque Ioannis nomine nuncupauit, *qui ritus*, inquit, *in ecclesia perseuerauit.* Sed multo antiquiorem esse ex ritualibus libris integro seculo ante Ioannem XIII. conscriptis palam fit, in quibus formula benedicendi & vngendi campanas reperitur, hoc præfixo titulo, *Ad signum ecclesiæ benedicendum,* vt eruditissimus Menardus testatur in notis ad lib. Sacrament. *pag.* 207. ex Codice Rhemensi tempore Caroli Magni exarato. In ipsa verò consecratione nomine alicuius sancti campana insignitur, siue vt à cęteris proprio veluti nomine distinguatur; siue quia ad pietatem magis conducere arbitrati sunt primi huius ritus institutores, si voce alicuius Sancti plebs ad ecclesiam conuocari diceretur. Quod autem spectat ad vsum campanarum, memini me legisse apud quosdam Iuris canonici Interpretes non licere Religiosis plures campanas habere, sed vnam dumtaxat, sicut Ioannis XXII. in constitutione, quam vocant extrauagantem, *cap. vni-* VII.

co, de officio Custodis. Atqui ea constitutio de solis Mendicantibus loquitur, eisque mandat ne plures campanas habeant sine licentia Apostolicæ sedis propter lites inter ipsos & cathedrales ecclesias hac de causa exortas: at vbi plures sine contradictione possidebant, illis deinceps liberè vti permisit. De Monachis nihil decernit, imò Zacharias Papa, & Callixtus II. Cassinensibus concesserunt quandocumque vellent, etiam in ciuitatibus signa pulsare, vt patet ex eorum Bullario *constit*. 4. & 11. & hoc quoque pro Monachis Anglis statuisse Callixtum narrat in suis Chronicis Gul. Thorne an. 1085. Fauent prisca Monachorum Ritualia, quæ diebus festis omnia signa pulsari mandant, & hanc pulsationem *classicum* vocant. Templarijs autem, Hospitalarijs, & alijs habentibus in suis domibus oratoria C. *patentibus*, *de priuilegijs*, campanarum vsus à Celestino III. vetitus fuit.

CAP. XXIII.

Qualis debeat esse panis qui offertur & consecratur in Missa. Quæ gentes azymo, quæ fermentato vtantur. Discutitur de hoc controuersia inter græcos & latinos. Quibus argumentis & coniecturis probari possit vtramque Ecclesiam per multa secula in fermentato sacrificasse. De more offerendi panem & vinum. Quid sit fermentum quod olim Pontifices ad ecclesias Vrbis mittebant. Missam antiquitus Eucharistiam, necnon & panem communem in signum communionis. De forma seu figura panis consecrandi. Quo tempore & qua occasione panis azymus introductus. Hostiarum quibus hodie vtimur origo. Quo studio olim facta. Duplex panis & vini præparatio. Addita quadam de Eulogijs.

I. CVm sacramentum Eucharistiæ, quod singulari prærogatiua & sacramentum est & sacrificium, ex pane & vino constet, nulla vnquam de vino inter Catholicos quæstio fuit; omnes enim vini nomine audito, illud statim mente concipiunt, quod ab vuis exprimitur, & hominibus in potum exhibetur. De pane verò inter Orientales, & Occidentales acerrimæ motæ sunt lites: nam Orientales fermentato vtuntur, & hunc solum legitimam esse materiam huius Sacramenti affirmant; Oc-

Occidentales autem in azymis conficiunt, vtentes tamen fermentato non damnant. Adhærent Latinis in vsu Azymorum Maronitæ & Armenij, sed quo tempore his vti cœperint, præter morem cæterorum Orientalium, difficile est inuenire. Aiunt Maronitæ antiquissimam esse in suis ecclesijs hanc consuetudinem, sed eius initium designare non possunt. Morinus in præfatione ordinationis Maronitarum *pag.* 383. ad probandam huius ritus antiquitatem ex Dauide illarum gentium Archiepiscopo, qui viuebat anno Domini 1053. testimonium affert excerptum ex notis Abrahami Ecchellensis ad catalogum librorum Chaldaicorum *pag.* 144. *editionis Romanæ*; sed nihil ex eo concluditur, nam Dauid ibi citatus hoc solum refert, Christum in pane azymo sacramentum instituisse. De Armenijs diuersæ sententiæ sunt. Quidam enim aiunt Magnum Gregorium illuminatorem primum Armeniæ Patriarcham vna cum Tiridate Rege ad fidem conuerso Romam profectum fuisse, vt cum S. Siluestro Pontifice, & cum Imperatore Constantino, qui Christianam Religionem nuper etiam amplexus fuerat, fœdus, & concordiam inirent, atque ibi sanctum Patriarcham azymorum vsum didicisse, suæque Ecclesiæ tradidisse: sed quicquid sit de fide huius narrationis, quam alijs examinandam relinquo, probandum his erat, non pro certo ponendum, quod Ecclesia Romana tunc azymis vteretur. Alij conijciunt id moris eos vsurpare cœpisse, cum Eutychianis adhæserunt, vnam scilicet Christi naturam ea oblatione profitentes, sicut panis azymus nulla est vnione commixtus, vt Isaac Catholicus Inuectiua I. aduersùs ipsos ait cap. 7. *Panem azymum*, inquit, *Iudæorum more offerentes nulla vnione commixtum, vnius naturæ mysterium faciunt.* Demetrius item Cyzicenus in tractatu de hæresi Iacobitarum Chatzitzariorum, qui sunt Armenij, editus à P. Combefis post historiam Monothelitarum ait: *Oblationem faciunt azymam, inque calicem communionis Iacobitarum more solum vinum infundunt, nec miscent aqua. Ac iuniores quidem ex causa irrationabili id ceremoniæ inductum nugantur: veteres autem eorum doctores sanctum à Deo afflatum ac Martyrem Gregorium Magnæ Armeniæ episcopum oblationem eiusmodi sine fermento, ac calicem sine aqua, eis ideò tradidisse calumniantur, quia inquiunt quem Christus panem discipulis tribuit in cœna mystica, azymum erat, ac calix sine aqua: quos tamen Ecclesia Catholica Apostolicam ac Patrum traditionem legitimè seruans non probat.* Extat & quædam Armeniorum historia ipsorum schisma ac rituum mutationem Niersi Patriarchæ adscribens, qui vt rem gratam Regi Persarum tunc Armeniæ dominanti faceret, conciliabulum in ciuitate Theuin sexto seculo inchoāte coegit, in quo decretū fuit anathematizandam esse synodum Chalcedonensem, ritusq; veteres sacrificij innouādos, vt hoc religionis dissidio omnino à Græcis separarentur. At Clemens Galanus qui omnes ferè Armeniorum libros perlustrauit, de impio Nierse Patriarcha agens *lib. 1. conciliationis eius Ecclesiæ cum Ro-*

mana cap. 10. consentit quidem in reliquis prænarratæ historiæ, negat tamen aliquid spectans ad sacrificium statutum fuisse in conciliabulo Theuinensi: inferius autem *cap.* 17. ex historia Armenia ea quæ sequuntur de Ioanne Oznienfi Patriarcha recenset. *Hic iussu Homarts Saracenorum Ducis, & auxilio Calipha Babilonis synodum congregauit in vrbe Manaschierti in confinibus Harcana Prouinciæ, vbi conuenientibus cum Armenis sex Assyrijs Episcopis, definita fuit in Christo vna natura, vna voluntas, & vna operatio; fueruntque à sacris ablata mysterijs fermentum & aqua, canoneque statutum est non esse amplius in sacrificijs aquam vino miscendam.* Acta sunt hæc circa tempora sextæ Synodi generalis, dum Armenia sub durissimo Saracenorum iugo pœnas lueret schismatis & impietatis: ex quibus satis constat azymum panem, & vinum sine aqua ab Armenijs offerri cœpisse in signum diuisionis à Catholica Ecclesia, & in symbolum hæresis Eutychianæ. Ideò Patres Trullani qui anno 692. canones sub nomine sextæ seu quinisextæ synodi ediderunt, decimo circiter anno post impia decreta à Ioanne Oznienfi promulgata, ipsos Armenios acriter reprehendunt, quod vinum solum sine mixtione aquæ in sacra mensa offerrent, Apostolicam traditionem detestabili errore subuertentes, *Ad nostram*, inquiunt, *cognitionem peruenit, quod in Armeniorum regione vinum tantùm in sacra mensa offerunt, aquam illi non miscentes*: id verò prohibent sub pœna depositionis. De panis autem mutatione ex fermentato in azymum silent, licèt eodem tempore & in eodem sacrilego Oznienfis conciliabulo sancita fuerit; nec eos accusant quod fermentatum reijcere, & azymum introducere, nulla habita ratione veteris consuetudinis, ausi sint. An id fortassis ad eorum notitiam non venerat? vel potius de hac re siluerunt, quod indifferens existimarent, siue quis azymum, siue fermentatum panem in sacrificio offerret? Vterque enim verè est panis, nec vlla extat ecclesiastica regula, quæ alterutrum interdicat. Aquam verò vino miscere, mos est vniuersalis Ecclesiæ ex diuina & apostolica traditione: atque ideò Armenij in crimen vocati sunt, quia solum vinum sine aqua offerebant; non autem propter vsum azymi panis, siue hunc perperam ab illis vsurpatum nescierint Trullani Antistites, siue dissimulandum censuerint.

II. Orta deinde est, quatuor ferè seculis post sextam synodum, controuersia de azymo & fermentato, & diu agitata inter Græcos & Latinos, partium potius quam veritatis inueniendæ studio, vt in similibus fieri solet: atque hinc factum est, vt pertinaciter contenderint suam quisque consuetudinem à Christo & ab Apostolis ad nostra vsque tempora deriuare. Sed si omissis hac de re Scholasticorum subtilitatibus & argumentis, quæ apud ipsos legi possunt, veritatem sincerè & sine affectu ad alterutram partem ex veterum Patrum monumentis, & ex praxi ecclesiæ inuestigare voluerimus, inueniemus proculdubio, quam parui momenti sint, in re quæ à facto pendet, doctorum speculationes: tum perspi-

ſpicuè cognoſcemus multùm intereſſe inter tempora quæ præceſſerunt, & quæ poſtea ſequuta ſunt; eoſque turpiter errare, qui ex præſenti rerum ſtatu omnem æſtimant antiquitatem. Inquirendum igitur hîc eſt, quo pane vſa ſit ſacrificio vetus Eccleſia, azymone, an fermentato, an in vtroque indiſcriminatim: ſpecialiter verò vtrum apud Latinos ſemper in vſu fuerit azymus panis; vel potius antiquitus fermentatum adhibuerint, & poſtea azymum receperint, & quo tempore id factum ſit. Breuem ſed luculentam de hac quæſtione diſquiſitionem ſcripſit rei antiquariæ peritiſſimus Iacobus Sirmondus; ex qua vt ingenuè fateor me profeciſſe, ita etiam agnoſcet benignus lector, quot argumenta, coniecturas, & teſtimonia adiecerim ad eius ſententiam confirmandam. Putat Sirmondus vſum fermentati in eccleſia Latina ab ipſo ſuſceptæ religionis exordio cœpiſſe, & multis exinde ſeculis perſtitiſſe. Et mihi quidem hoc valdè probabile viſum fuit, priuſquam illius tractatum vidiſſem, & in hac ſententia confirmatus ſum, cum rem ipſam intimiùs perluſtraui: non ita tamen illi adhæreo, quin paratus ſim certiora docentibus ſtatim & ex animo conſentire.

Quod igitur vetus eccleſia fermentato pane in partibus quoque occidentalibus diu vſa ſit, probatur primo loco ex more offerendi, qui olim vigebat. Nam vt idem Sirmondus ſapienter aduertit, vetus in in Eccleſia Chriſtianorum mos fuit, vt qui ad Miſſas celebrandas conueniebant, ſuam vnuſquiſq; ſacrificij panem adferret. Cuius conſuetudinis apud priſcos Antiſtites tanta fuit religio, vt hanc etiam ſynodicis decretis, ne obſoleſceret, ſanciendam putarint, nec diſſimulandum ſi quis violaret. Ita enim decreuit Concilium Matiſconenſe II. c. 4. *Reſidentibus nobis in ſacro concilio, cognouimus quoſdam chriſtianos relicto fratrum cœtu à mandato Dei aliquibus locis deuiaſſe ita vt nullus eorum legitimo obſecundationis parere velit officio Deitatis, dum ſacris altaribus nullam admonent hoſtiam. Propterea decernimus, vt omnibus Dominicis diebus altaris oblatio ab omnibus viris & mulieribus offeratur tam panis quàm vini, vt per has immolationes & peccatorum ſuorum faſcibus careant, & cum Abel vel cæteris iuſtè offerentibus promereantur eſſe conſortes.* Ad hunc item morem reſpexit concilium Nannetenſe c. 9. quo Presbytero mandat, vt de oblationibus quæ offeruntur à populo & conſecrationi ſuperſunt, partes inciſas habeat in vaſe nitido, quas poſt Miſſam illis diſtribuat, qui non communicarunt. Liber Sacramentorum S. Gregorij editus à Pamelio, poſtquam præcepit cantari offertorium, ait: *& offeruntur à populo oblationes & vinum, è quibus in altari ponuntur, vt ſacrentur.* Conſonat Ordo Romanus his verbis: *Archidiaconus accipiens oblatas ponit tantas ſuper altare, quantæ poſſunt populo ſufficere.* Eiuſdem oblationis factæ à fidelibus illuſtria habemus exempla in Theodoſio Imperatore, celebrante Ambroſio, & in Valente, celebrante Baſilio, vt narrat Theodoretus *lib. 4. eccleſ. hiſtor. cap. 17. & lib. 5. cap.* III.

cap. item 17. Adeò autem initio ecclesiæ mos iste inualuerat, vt digni reprehensione haberentur, qui nihil offerentes alienæ oblationis partem sumebant. Quo nomine Cyprianus diuitem fœminam increpans, lib. de opere & eleemosynis; *Locuples*, inquit, *& diues es & Dominicum celebrare te credis, quæ in Dominicum sine sacrificio venis, quæ partem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumis*. Idem vrget Augustinus, seu quisquis est auctor sermonis 215. de tempore dicens, *oblationes, quæ in altario consecrentur, offerre. Erubescere debet homo idoneus, si de aliena oblatione communicauerit*. Et Eligius Nouiomensis tract. de rectitud. catholicæ conuersat. to.9. Augustini. *Ille bonus Christianus est, qui ad ecclesiam frequentiùs venit, & oblationem, quæ offeratur Deo, in altari exhibet*. Hoc idem confirmant verba sacerdotis suum in Missæ precibus & populi sacrificium atque hostias sępius commemorantis. *Orate*, ait, *fratres vt meum ac vestrum sacrificium acceptabile fiat apud Deum*. & infra. *Memento Domine omnium pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt hoc sacrificium*. Item. *Hanc igitur oblationem seruitutis nostræ, sed & cunctæ familiæ tuæ quæsumus vt placatus accipias*. Et in orationibus quę Secretę dicuntur, *Suscipe preces populi tui cum oblationibus hostiarum. Suscipe munera populorum tuorum*. Et clariùs Dominica V. post Pentecosten, *Propitiare Domine supplicationibus nostris, & has oblationes famulorum famularumque tuarum benignus assume, vt quod singuli obtulerunt ad honorem nominis tui, cunctis proficiat ad salutem*. Sunt & alia eiusdem generis multa, quæ priscum illud tempus respiciunt, quo populi oblationes consecrabantur. Quod si Sacerdos oblatum à fidelibus panem pro sua & illorum communione consecrabat, non alium sanè quam communem & vsitatum ac de more fermentatum, qui singulis tam diuitibus quàm pauperibus semper in promptu esset: cum præsertim primis ecclesiæ seculis propter metum persecutorum sæpe in cryptis & in carceribus sacrum occultè, & ex occasione celebrari oporteret, pane proculdubio communi, quia azymum nec vbique conficere, nec semper paratum habere poterant. Scio quidem virum doctissimum Albaspinæum *lib. 1. obseru.5.* & sequentibus ea quæ de oblationibus allata sunt, aliter interpretari; sed singularis eius sententia est, & contra communem Doctorum sensum. Ait ille has oblationes, de quibus Cyprianus & alij loquuntur, nihil ad Eucharistiam pertinere; neque partem ex ijs decerptam, vt consecraretur; sed referendas esse ad Eulogias, siue ad panem in fine Missæ distribuendum. Nam panis, inquit, qui offerebatur, fermentatus erat, Eucharistia verò ex pane sine fermento conficiebatur: Quod genus argumenti quanti sit ponderis, nemo non videt. Imò quia panis fermentatus offerri solebat, consequens est vt & idem consecraretur: nec vllo modo ad Eulogias trahi potest quod Cyprianus scribit arguens mulierem, quæ partem sumebat de sacrificio, quod pauper obtulerat. Vnde enim probare poterit, quod nomen sacrificij Eulogijs

vnquam

vnquam tributum sit? aut quod tempore Cypriani ecclesia azymis vteretur? Id demonstrandum erat, non tanquam indubitatum statuendum. Adhuc mos perseuerat, vt in quibusdam solemnitatibus integer panis atque is fermentatus simul cum vino ab his quorum interest offeratur, vt cum Episcopi consecrantur, cum Reges coronantur, cum aliquis in numerum Sanctorum adscribitur: ex quo veluti per rimulas antiquæ panis fermentati offerendi consuetudo perspicitur, & olim quidem ipsemet panis, qui oblatus erat, consecrari solebat: at nunc remanente sola & nuda oblatione in his celebritatibus, quæ rarò accidunt, in reliquis disciplina mutata est. Sed pergo, & seriùs à Latinis recepta azyma alijs argumentis ostendo.

Sedente Nicolao I. Pontifice Maximo Græcorum schisma aduersùs Latinos exortum est, curante Photio viro improbo & turbolento, qui S. Ignatio è sede Patriarchali iniustè deposito, thronum Constantinopolitanum inuaserat. Hoc autem diuortium ne temere, & absque consilio fecisse videretur, magno ardore Latinos insectatus est, & illis tanquam grauissima crimina obiecit quæcumque in eorum ritibus & disciplina à moribus Græcorum discrepabant. Eos itaque reprehendere cœpit quod Sabbatis ieiunarent, quod vxores Presbyteris prohiberent, quod ijsdem Presbyteris non permitterēt Chrismate baptizatos linire, quod clerici barbas raderent, quod octo hebhomadas ante Pascha non obseruarent, quod Agnum Iudæorum ritu in altari offerrent & benedicerent, quamquam id falsò obijceret; & si quæ sunt alia eiusdem generis quæ Michaël & Basilius Imperatores ad Nicolaum Papam, hic ad Hincmarum & ad alios Galliæ Antistites misit discutienda & refellenda: de qua res extat eiusdem Hincmari Epistola ad Odonem Episcopum Bellouacensem *edita tomo secundo operum eius pag. 809.* De azymis autem nec verbum quidem, quam certè obiectionem non omisisset, qui etiam falsa crimina de illis per calumniam finxit, & de multo leuioribus litem mouit. Ex quo silentio, si non euidenti, saltem probabili consecutione deducitur azymi panis vsum circa annum Christi 860. nondum in Ecclesia Latina viguisse. Quod si quis contendat ex Photij silentio nihil concludi cum sit argumentum purè negatiuum: obsecro vt causam assignet motæ postea de azymis controuersiæ. Non enim video, cur de his tacuerit Photius, & post duo secula Michaël Cerularius Photij successor tam asperè loquutus sit; nisi quia viuente Photio non erant in vsu, tempore autem Cerularij nuper recepta fuerant. De vi argumenti negatiui nolo hic odiosam texere disputationem, sed neque necessarium est; nostra siquidem assertio non soli silentio Photij innititur, sed alia habet validiora firmamenta atque adminicula, quibus fulcitur & credibilis fit, vt ex progressu patebit. Precor etiam viros eruditos, vt me doceant, an post Christum & deinceps per annos mille vlla vnquā de azymis, eorumque IV.

vsu

vsu in sacrificio mentio habita reperiatur, nisi occasione Sectariorum, qui illis vsi sunt, vt à consuetudine catholicę Ecclesiæ se alienos ostenderent, sicut de Armenijs diximus supra, & de Ebionæis mox videbimus. Argumentum verò, quod plerique Scholastici tanquam insolubile opponunt, Christum scilicet prima die azymorum Eucharistiam instituisse, ideòque Ecclesiam eius exemplo azymis vsam esse, quanti roboris sit, viderint sapientiores Theologi & iudicent. Nam Christus illo pane in vltima cœna vsus est, qui apud Hebræos in illa solemnitate communis erat: nec vt ait Algerus lib.2. de Sacram. corporis & sanguinis Domini cap.10. *ideò Christus azymum panem in vltima cœna consecrauit, quia res sic exigeret; sed quia illa cœna alium panem non exhibuit.* Et si post Resurrectionem aliquando consecrauit, vt communiter asserunt sancti Patres, panem communem & fermentatum adhibuisse credendus est, quo post dies azymorum omnes vtebantur. Dato item & non concesso, quod semper azymis vsus esset, nihil tamen ex hoc pro azymis concludi posset: certissimum est enim, non omnem Christi actionem præceptum continere, alioquin celebranda à nobis forent hæc mysteria post cœnam, quia cœnâ peractâ ab ipso sunt instituta. Ex praxi quoque Ecclesiæ apparet, quanta sit vis in hoc argumento, nam vsum fermentati ipsa approbauit. Deinde quis non videt Scholasticos ad hanc rem pertractandam præoccupatis mentibus accessisse? Cum enim ab infantiâ sola azyma offerri viderint, eaque sola in scholis & in exedris prædicari audierint, ea sola semper in vsu fuisse crediderunt; & hoc posito, varias subinde conuenientias, variaque argumenta excogitarunt, vt quod semel conceperant firmiùs stabilirent. Veræ autem sapientiæ nihil magis aduersatur, quam à teneris annis certis quibusdam principijs sine delectu & examine mentem imbuisse. Vnde iam olim notauit Ammonius Aristotelis commentator, eos qui falsis doctrinis innutriti erant, multa puerilia atque inepta adeo pertinaciter defendisse, vt nulla ratione potuerint ab ijs diuelli. *Quo semel est imbuta recens, seruabit odorem Testa diu,* inquit Horatius. Pari quoque ratione qui ex præscripto proprij instituti, siue ex affectu erga præceptores, certis opinionibus adhærent, omnia secundum illas dijudicant quacumque auctoritate & demonstratione posthabita, ad easdem trahentes quicquid audiunt, quicquid legunt. Non enim seruant traditum à Beato Hilario Pictauiensi Episcopo *lib.1. de Trinitate* salutare documentum, vt cum Doctorum tractatus legunt, non præconceptas persuasiones illis inferre, sed veritatem potiùs ab his referre conentur. *Optimus enim Lector est,* ait ille, *qui dictorum intelligentiam expectet ex dictis potiùs, quàm imponat; & retulerit magis, quàm attulerit: neque cogat id videri dictis contineri, quod ante lectionem præsumpserit intelligendum.* Sed redeo ad Scholasticos. Hi videntes vsum fermentati dudum apud Orientales inualuisse, eiusque moris orginem ignorantes, ne hanc difficultatem

taciti

taciti declinasse viderentur, hanc historiam commenti sunt.

Aiunt vtramque Ecclesiam græcam & latinam absque vlla contro- V.
uersia post huius sacrificij institutionem & deinceps azymis vsam fuisse exemplo Christi, qui in azymis consecrauit. Postmodum superuenisse hæresim Ebionæorum, qui docebant legalia præcepta simul cum Euangelio seruanda esse, ideòque in mysterijs azymò pane vtebantur. In eorum verò detestationem vniuersam ecclesiam orientalem & occidentalem reiectis azymis fermentatum panem ad mensam Domini adhibuisse. Demum illa hæresi profligata, latinam Ecclesiam ad pristinum morem azymorum redijsse, Græcis receptam ea occasione fermentati consuetudinem retinentibus. At vnde prodierit hæc historia, incertum est. Refert eam S. Thomas *in 4. sent. dist. 11. qu. 2. art. 2. quæst. 3.* eamque tribuit Leoni Papæ. Sed quis fuerit iste Leo, nec ipse dicit, nec se reperisse ait Franciscus Suarez *To. 3. in 3. P. disp. 44. sec. 3.* Quis igitur huic narrationi fidem præstet, cuius apud antiquos scriptores per mille ferè annos nullum apparet vestigium? Agit diffusè de hæresi Ebionis Epiphanius *hær. 30.* sed quòd eius occasione fermentati vsus introductus fuerit, nullo modo testatur, nec verbum quidem de hac re in alijs extat, qui de Ebionæis scripserunt. Quin potius idem Epiphanius inter cæteros illorũ errores hunc recenset, quòd mysteria quotannis celebrabant ad Ecclesiæ & Sanctorum imitationem, in quibus panes azymos, & ad alteram mysterij partem solam aquam adhibebant, notans illos quòd vtramque materiam sacramenti peruerterent. Scio quosdam scriptores hoc loco abuti ad probandum vsum azymorum temporibus Apostolorum, ac si dixerit Epiphanius Ebionæos mysteria fecisse in azymis ad imitationem Ecclesiæ, & Sanctorum. Sed nisi vim inferamus textui, imitatio Sanctorum ipsa tantùm mysteria respicit, non eorum materiam; alioquin dicendum foret eos aquam quoque adhibuisse ad imitationem Sanctorum. Illud itidem considerandum, quod si tunc temporis omnes Ecclesiæ azymis vtebantur, cur reprehensi sunt Ebionæi, quod mysteria in azymis conficerẽt? aut quomodo Epiphanius notam eis erroris infert, si in hoc à præscriptis ritibus non aberrabant? An quia illi dicebant legales ceremonias seruandas esse, quarum vna erat vsus azymorum; ideò Ecclesia azyma à sacris abstulisse credenda est? An propter paucorum abusum æquum fuit morem deserere, quem ipsi Scholastici à Christo, & ab Apostolis deriuatum arbitrantur? Imò Ebionæi hac de causa rei habiti sunt, quia à communi vsu fermentati recedentes azymum panem vsurparunt, vt eo veluti symbolo ab orthodoxis discernerentur, suumque dogma de legis hebraicæ obseruantia eiusdem azymi vsu confirmarent. Hoc igitur commentum de pane azymo, primò quidem omnium consensu vsitato, exinde in detestationem Ebionæorum exploso, demum extincta secta à solis Latinis rursum recepto, tanquam absurdum & incredibile respuendum est.

VI. Eodem cum Scholasticis præiudicio deceptus fuit Hugo Eterianus *lib. 2. de heresib. quas in Latinos Graci deuoluunt cap. 17.* dicens *Latinorum sancta ecclesia æternaliter azyma offert & immolat, secundum Christi traditionem*. Stephanus quoque Eduensis *lib. de Sacram. altaris cap. 17.* Romanam Ecclesiam de azymo pane immolare ait, Græcos autem de fermento; quod, inquit, *non consentit sanctorum Patrum doctrina, quia in sacro eloquio nunquam inuenitur fermentum accipi in bonum*. Sed hi recentiores sunt, & nimis probant: si enim ex Christi traditione azymus panis immolaretur, quis vnquam ausus fuisset fermentatum adhibere? Nec verum est, vt luce clarius constat, quod fermentato non consentiat sanctorum Patrum doctrina: non alio enim pane quam fermentato vsi sunt Athanasius, Basilius, Nazianzenus, Chrysostomus, Cyrillus, & quotquot fuerunt sanctitate & doctrina conspicui Sacerdotes in ecclesijs orientalibus. Simili errore lapsus est Barlaamus Hieracensis episcopus, qui se asserit vixisse quadringentis annis post schisma, post annum scilicet 1300. Hic ad amicos suos in Græcia constitutos sic scribit. *Ecclesia Romana ante inchoatum Schisma pluribus quàm septingentis annis per azyma conficiebat sanctissimam Teletam. Alexander enim Romanus Pontifex, qui sub Adriano glorioso martyrio vitam finiuit hostiam de azymo ecclesiæ Romanæ statuit*. Verum hic alijs contradicit asserentibus Romanam Ecclesiam semper in azymis consecrasse ex Christi institutione. Deinde in actis legitimis S. Alexandri Papæ nihil ab eo de azymis statutum legimus: imò Romæ & in alijs occidentalibus ecclesijs longo post ipsum tempore fermentatum in sacrificio adhibitum multis argumentis probari potest. Occurrit primò loco mulier incredula, quæ vt narrat Ioannes Diaconus in vita Gregorij Magni *lib. 2. cap. 41.* sancto Pontifici celebranti solitas oblationes obtulerat: cui tempore communionis mysteria traditurus cum diceret, *Corpus Domini nostri Iesu Christi conseruet animam tuam*, risit mulier. At ille dextram ab eius ore conuertens, partem illam Dominici corporis super altare deposuit. Expletis verò Missarum solemnijs, matronam coram populo inquisiuit, quam ob rem corpus Dominicum sumptura ridere præsumpserit. At illa ait, quia panem, quem proprijs manibus me fecisse cognoueram, tu corpus Dominicum perhibebas. Tum Gregorius facta oratione pro mulieris incredulitate particulam panis in carnem, & ipsam carnem rursus in panem conuertit. Porrò hæc mulier panem communem & vsitatum obtulit, quem ipsa fecerat pro domo sua: si enim azymum fecisset & obtulisset, quo vti tunc in sacrificio mos foret, non potuisset ignorare, cui fini panis ille inusitatus destinatus esset, nec indicia siue incredulitatis siue ignorantiæ ridendo præbuisset. Credidit S. Thomas *3. p. qu. 74. art. 4.* Ecclesiam Romanam huius Gregorij tempore azymum panem tanquam diu vsitatum adhibuisse, ipsumque Gregorium in Registro eius consuetudinis rationem reddidisse. At à viris eruditis dudum obser-

ua-

datum fuit eam sententiam suppositiam esse, nec in scriptis Gregorij reperiri. Quidpiam simile legitur in Registro Gregorij VII. *lib. 8. epist.* 1. & hinc fortassis allucinatio processit, & primo Gregorio tributum quod septimi est. De eodē pāne cōmuni Ambrosius loquitur lib. 4. de Sacram. c. 4. *Tu fortè dicis, Meus panis est usitatus, sed panis iste panis est ante verba sacramentorū, ubi accesserit consecratio, de pane fit caro Christi.* Dum autē nominat panē vsitatum & in mensa communiter vsurpatū, certè de azymo explicari non potest. Illustre etiam de hac re testimonium perhibent Concilij XVI. Toletani Patres, quod æra Hispanica 731. anno scilicet Christi 693. actum fuit, c. 6. *Ad conuentus nostri agnitionem delatum est, quòd in quibusdam Hispaniarum partibus quidam Sacerdotum partim nescientia impliciti, partim temerario ausu prouocati, non panes mundos & studio præparatos supra mensam Domini in sacrificio offerant, sed passim quomodo vnumquemque aut necessitas impulerit, aut voluntas coegerit, de panibus suis vsibus præparatis crustulam in rotunditatem auferant, eamque super altare cum vino & aqua pro sacro libamine offerant: Quod factum nequaquam in sacræ auctoritatis historia vspiam gestum perpenditur.* Et paucis interiectis, quibus ex euangelio ostendunt Christum non particulam panis, sed integrum panem accepisse & consecrasse, atque ex eo particulas confregisse, quas particulatim discipulis tribuit, subdunt. *Vnde teme ritatis eius, atque nescientiæ cupientes terminum ponere, id vnanimitatis nostræ delegit conuentus, vt non aliter panis in altari Domini sacerdotali benedictione sanctificandus proponatur, nisi integer & nitidus, qui ex studio fuerit præparatus, neque grande aliquid, sed modica tantùm oblata, secundùm quòd ecclesiastica consuetudo retentat: cuius reliquiæ, aut ad conseruandum modico loculo absque aliqua iniuria conseruentur, aut si ad consumendum fuerit necessarium, non ventrem illius qui sumpserit graui farciminis onere premat, sed animam alimonia spirituali reficiat.* Quid clarius hoc canone ad id quod intendimus astruendum? Si enim debuissent illi sacerdotes azymum panem consecrare, de hoc ante omnia redarguti fuissent, quod non azymum prout mos ferebat, sed panem vsualem & communem, & consequenter fermentatum consecrarent: atqui de hoc synodus tacet, & eo tantùm nomine illos castigat, quod panes non erant nitidi, & ad illud ministerium, sicut par erat, peculiari studio præparati, atque fortuitò & indecenter de communi mensa decerpti. At idem facere videtur concilium Calchutense in Anglia anno 787. dum c. 10. præcipit oblationes fidelium tales fieri, vt panis sit non crusta. In Concilio quoque Nannetensi supra citato constituunt Patres, *Vt de oblationibus quæ offeruntur à populo, & consecrationi supersunt, vel de panibus quos offerunt fideles ad Ecclesiam, vel certè de suis Presbyter conuenienter partes incisas habeat in vase nitido, vt post Missarum solemnia, qui communicare non fuerunt parati, Eulogias omni die Dominico & in diebus festis exinde accipiant.* Quod decretum iisdem verbis extat inter capitula, quæ Hincmarus

marus Remensis dedit Presbyteris suis anno 852. *cap.* 7. & hinc liquet nullum fuisse tunc discrimen inter panem qui supererat consecrationi, & alium communi vsui Presbyteri destinatum, quia vel ex illo vel ex isto indiscriminatim partes haberi pro Eulogijs illi Antistites decreuerunt. Atque hinc etiam confirmatur quod superiùs dictum est, orto iam schismate Græcorum adhuc in Ecclesia Latina vsum fermentati permansisse.

VII. Quod si veteres Patres percurrere, & omnem euoluere antiquitatem libeat, inueniemus proculdubio sic à tempore Apostolorum & deinceps de pane eucharistico omnes loqui, vt nonnisi de communi & fermentato commodè intelligi, & explicari queant. De Apostolis legimus in eorum actis *cap.* 2. *&* 20. quod ibant per domos frangentes panem, & fideles erant perseuerantes in communicatione fractionis panis, & vnà sabbati id est die Dominica conueniebant ad frangendum panem, qualem scilicet in domibus fidelium reperiebant. Ibi autem agi de perceptione Eucharistiæ, omnium interpretum concors sententia est. Tertullianus ad vxorem lib. 2. cap. 5. *Non sciet maritus quid secretò ante omnem cibum gustes. Et si sciuerit panem, non illum credit esse qui dicitur.* Sciuisset autem, si panis ille diuersus à communi fuisset. Augustinus *epist.* 59. loquens de pane Eucharistico, *benedicitur*, inquit, *sanctificatur, & ad distribuendum comminuitur*: quia nimirum integer panis consecrari, & ex eo particulæ communicantibus distribui solebant. Narrat Gregorius Turonensis *lib.* 1. *de gloria Martyrum cap.* 87. Epachium Presbyterum, cum indignè celebrare præsumpsisset, sumpto Sacramẽto in terram corruisse, & proiecisse ab ore sacri mysterij particulã, quam dentibus comminuere nõ potuit. Alia multa his similia occurrunt passim in sanctis Patribus & Concilijs, sed nimis in longũ irem, si vellem singula recensere. Ruperto Abbati, & alijs recentioribus asserentibus Ecclesiam Romanam nunquam in sacrificio fermentum admisisse, quæ fides habenda sit, ex dictis manifestum est. Nec vnquam Humbertus Cardinalis, & reliqui scriptores qui primitus aduersùs Græcos acerrimè pro azymis decertarunt, hanc perpetui moris præscriptionem in suæ causæ defensionem & robur afferre ausi sunt, scientes nihil in ea præsidij fore, quod seriùs à Latinis recepta azyma non ignorarent. Petrus Cluniacensis, qui integro seculo post Humbertum floruit, lib. 4. epist. 17. ad S. Bernardum, *Testes*, inquit, *sumus & nos temporis nostri* (nostri ait, non antiqui) *qui Romanam Ecclesiam, & totam Latinam linguam offerre Deo salutare sacrificium azymi panis videmus, cum Græca Ecclesia & maxima Orientis pars, ac barbaræ sed Christianæ gentes sacrificare de fermentato dicantur.* Tum ait ob has vsuum dissonantias tam antiquos, quàm modernos à mutua charitate desciuisse, quia in his nihil quod fidem læderet inuenerunt. Græcus etiam homo Demetrius Chomatenus Bulgariæ Archiepiscopus, quem citat Sirmundus, cum animad-

uer-

uertisset nullos vsquam canones azymorum meminisse, rectè coniecit eorum morem seriùs & post Photij schisma in Romanam Ecclesiam se insinuasse. Hinc doctiores inter Græcos schismaticos controuersiam de azymo & fermentato malè excitatam fuisse fatentur, nec propter hanc discrepantiam, quæ ritus est non dogmatis, dissidium ab initio contigisse agnoscunt, & testantur. Illorum verò testimonia legi possunt apud Leonem Allatium in dissertatione de perpetuo consensu Ecclesiæ occidentalis atque orientalis ad Ioannem Christianum de Boineburg edita cum eiusdem tractatu de Purgatorio, & in Hottingero conuicto *cap. 9.* Consentit ex Latinis Hildebertus Turonensis Archiepiscopus, agens enim *epist.* 44. de quodam Sacerdote qui ex pane communi sacrificium obtulerat, grauiùs puniendum ait Ecclesiæ seu populi scandalum, qui ea nouitate offensus fuerat, quàm delictum, in ea enim consuetudinem potius quàm fidem impugnatam fuisse. Non possum autem hoc loco omittere aut dissimulare Rabani Mauri sententiam, qui *lib.* 1. *de Institutione clericorum* (quem se scripsisse testatur anno Domini 819.) *cap.* 31. ait, *Panem infermentatum & vinum aqua mixtum in sacramentum corporis & sanguinis sanctificari oportet*. Quæ verba & alia, quę sequuntur ad comprobandum azymorum vsum, assertioni nostrę proculdubiọ aduersari videntur. Sed dum attentiùs considero nullam viuente Rabano de azymo, & fermentato controuersiam extitisse; nec ab alijs illius seculi scriptoribus azymorum pro vsu sacrificij mentionem fieri, suspicatus sum addita illa ab aliquo recentiore ex ritu sui temporis. Vt igitur hac de re certior fierem, ad codices M. SS. confugiendum esse existimaui, vnumque reperi in Bibliotheca Vaticana *num.* 1149. sic inscriptum *Rabani Mauri liber de officijs Ecclesiasticis*: & sic incipientem, *Qualiter ad diuinum officium instrui oportet sanctissimum Ordinem clericorum, institutio Ecclesiastica narratione declarat multimoda*. Est autem lib. 3. citati operis *de institutione Clericorum*, isque in multis ab edito diuersus. Ex quo meam suspicionem haud temerariam fuisse cognoui, librumque Rabani à recentioribus auctum, & interpolatum fuisse non inconsultè iudicaui.

Ad eumdem fermentati vsum comprobandum præteriri non debent Melchiadis, Siricij, & Innocentij Romanorum Pontificum decreta. De Melchiade hæc in eius vita leguntur. *Hic fecit vt oblationes consecratæ per ecclesias ex consecratu Episcopi dirigerentur; quod declaratur fermentum*. De Siricio hæc scripta sunt. *Hic constituit vt nullus Presbyter Missas celebraret per omnem hebdomadam, nisi consecratum Episcopi loci designati susciperet declaratum, quod nominatur fermentum*. Innocentius verò epist. ad Decentium cap. 5. sic scribit. *De fermento quod die Dominico per titulos mittimus, superfluè nos consulere voluisti, cum omnes ecclesiæ nostræ intra ciuitatem sint constitutæ: quarum Presbyteri, quia die ipsa propter plebem sibi creditam nobiscum conuenire non possunt, idcircò fermentum* VIII.

à no-

à nobis confectum per Acolythos accipiunt, vt se à nostra communione maximè illa die non iudicent separatos. Quod per Parochias fieri debere non puto, quia non longè portanda sunt Sacramenta, nec nos per cœmeteria diuersa constitutis Presbyteris destinamus, & Presbyteri eorum conficiendorum ius habent atque licentiam. Ad statutum autem Melchiadis hæc in scholijs suis ineditis addit Petrus Episcopus Vrbeuetanus. *Diebus enim Dominicis mittebat Romanus Pontifex per titulos Vrbis fermentum confectum ab ipso per suos Acolythos, vt à communione eius plebs non putaret se separatam, quia recipiebat corpus Christi de fermento ab ipso consecrato. Ad Ecclesias autem cœmeteriorum extra Vrbem positas non mittebatur, quia sacramenta longè deferri non possunt.* Mos verò non deferendi in cœmeteria, de quo hîc mentio fit, postea abrogatus fuit. Nam in vitis Pontificum à Ioanne III. constitutum lego, vt oblationes & amulæ, vel luminaria in cœmeterijs per omnes Dominicas de Lateranis ministrarentur. Et Gregorius III. disposuisse dicitur, vt in cœmeterijs circumquaque positis luminaria ad vigilias faciẽdas,& oblationes de Patriarchio per oblationarium deportarentur ad celebrandas Missas. Mittebant itaque Pontifices ad ecclesias Vrbis in signum mutuæ communionis panem, qui fermentum dicebatur, quo nomine ipsam Eucharistiam intelligendam esse, non autem Eulogias, vt contendit Baronius, ex verbis Melchiadis & Siricij manifestè deducitur: illi enim de pane consecrato loquuntur, non de Eulogijs, quibus nomen consecrationis aptari non potest. Et Innocentius rationem reddens propter quam illud fermentum non mittebatur extra Vrbem, *quia*, inquit, *non longè portanda sunt sacramenta*. De sacramento igitur hic sermo est, non de Eulogijs, quæ non sunt sacramentum. Nec puto hunc ritum non mittendi procul sacramenta à Ioanne & Gregorio tertijs abrogatum, cum in cœmeteria mitti oblationes è palatio Lateranensi decreuerunt, nullam enim consecrationis mentionem faciunt, nomen autem oblationis pani oblato ad vsum sacrificij tribui quoque solebat, antequam à Sacerdote consecraretur. Sed videamus qua ratione motus Baronius nunquam potuit adduci vt crederet fermenti nomen tributum aliquando Eucharistiæ; *quia*, inquit, *notissimum est Romanam ac simul Occidentalem omnem Ecclesiam non nisi in azymo pane consueuisse Eucharistiam conficere*. Ita ille *anno* 313. agens de rebus Melchiadis. At ego ostendere hic enitor vsum fermentati Romę & in Occidentali Ecclesia diu viguisse: ideòque assero fermenti nomen à prędictis Pontificibus Eucharistiæ tributum, quia in pane fermentato conficiebatur. Narrat ibidem Baronius viros eruditos in hac re elucidanda admodum laborasse, & inter alios Latinum Latinium, à cuius sententia ait se dissentire. Optaui sanè, cum primùm hæc scriberem, Latinij de hoc fermento dissertationem, si fortè extaret, videre; sperabam enim me aliquid in ea reperturum, quo res obscurissima vtcumque posset elucidari. Cumque aliquando de hoc colloque-

loquerer cum viro humanissimo, rerumque omnium præsertim Ecclesiasticarum notitia maximè imbuto Francisco Maria Brancatio S. R. E. Cardinali & Episcopo Viterbiensi, se prælo paratam habere dixit secundam partem Epistolarum ipsius Latinij ex suę Ecclesiæ Bibliotheca mox edendam studio Dominici Magri eiusdem canonici & Theologi notæ eruditionis, inter quas erant Latinij & Antonij Augustini de fermento opiniones duabus epistolis alterius ad alterum expressæ, quas protinus ad me mitti curauit. Et Latinius quidem ad ipsum Augustinum tunc Episcopum Ilerdensem scribens putat fermentum, de quo agitur, verum sacramentum Eucharistię omnino fuisse, quod cum legissem gauisus sum me in eam sententiam venisse, quæ dudum homini doctissimo placuerat, eique propterea firmiùs adhæsi. Cur verò fermenti nomen ipsi sacramento tributum sit, expendens Latinius duas causas comminiscitur, quę pace tanti viri mihi prorsus absurdę, & à moribus illorum temporum ex toto alienæ visæ sunt. *Appellabatur autem fermentum*, inquit, *non quia aliquid haberet commune cum fermento, quo vtimur ad panem fermentandum, sed ea fortasse ratione, vel quia velut massa & conspersio esset vtriusque partis sacramenti corporis videlicet & sanguinis ita mixta, vt nullo modo separari posset. Vel quia eadem ipsa massa propriè fermenti vicem obtineret in alia maiori massa fermentanda, quæ satis esse posset ad populum cuiusque tituli communicandum*. Hanc verò mixtionem eo consilio factam arbitratur, vt Manichei, qui à vino abhorrebant, detegerentur: nam mittens Pontifex illud fermentum Presbyteris præcipiebat, si Latinio credimus; *vt per eosdem Presbyteros plebi vniuersæ astanti diligentissimè declararetur fermentum illud à summo Pontifice confectum & consecratum cum admixtione vtriusque speciei eo consilio fuisse, vt qui cum Catholica Ecclesia sentirent, & in eius communione manere vellent, dum illud sumerent profiterentur se sub specie panis & vini simul mixta Eucharistiam accipere, & tam panis quàm vini creatorem Deum agnoscere, & non Principem tenebrarum, vt de vino in creatoris omnium iniuriam Manichæi blasphemi asserebant*. At missum ex hoc motiuo fermentum, nec ex Actis Melchiadis & Siricij, nec ex epistola Innocentij vlla ratione colligi potest. Nulla item assertæ mixtionis vtriusque speciei apparet necessitas ad detegendos Manichęos; cum enim tunc sub vtrâque specie fideles communicarent, multo faciliùs deprehendi poterant, si à sanguinis poculo per Diaconum porrecto abstinerent; quo indicio sub Leone Magno eos proditos *ex eius sermone 4. de Quadrag.* constat. Nihil etiam legimus in scriptoribus illorum temporum, quo Latinij coniectura inniti queat. Deinde mixtio corporis & sanguinis tunc inaudita fuit, & à moribus ac ritibus Ecclesiæ omnino per illa tempora dissidebat, vt Lib. II. palam fiet, cum de communione intincta disseremus. Porrò ad Latinij epistolam breuiter respondens vir solidæ doctrinæ & eruditionis Ant. Augustinus, suamque de hoc fermento opinionem expo-

ponens, missum à prædictis Pontificibus panem consecratum asserit, cum negari non possit quod illi clarissimè dicunt; sed ex præconcepta sententia de perpetuo azymorum vsu in Ecclesia Latina putat *fermenti appellationem non veram esse, sed vsurpatam, & qua vulgus vteretur pro azymis illis sinceritatis & veritatis; inde fortasse appellationis origine sumpta, quod eâdem die, qua lati omnes participes fierent sacra mensa post longam quadraginta dierum inediam, eadem verba de fermento audirent, & pro græco azymorum verbo, latino vterentur contrariæ significationis*. At hinc videre licet magnos quoque viros errori obnoxios esse, cùm alicui opinioni ab infantia adhærentes antiquos ritus ad illam expendunt & accōmodant. Nam quid magis alienum à communi vsu loquendi, quàm quod nomen fermenti pro azymis accipiatur? Quia nimirum in die Paschatis audiebant fideles, *epulamini non in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis, & veritatis*; idcircò Eucharistiam cōtraria significatione vocabant fermentum. Neminem futurū credo, cui hoc suaderi possit. Cæterum epistolę Latinij & Augustini editæ iam sunt *parte 2. epistolarum ipsius Latinij pag. 166. & sequentibus*. Diuersa ab his est Sirmondi sententia, qui Eucharistiam ex eo fermentum à prædictis Pontificibus dictam existimat, non quod ex pane fermentato esset, sed quod ipsa, quocumque ex pane fieret, Ecclesijs ad quas mittebatur fermenti vicem præstaret, eisque vnionis inter se vinculum esset, sicut fermentum massæ cui commiscetur. At nihil vetat, quin vtrumque verum sit, & Eucharistiam fermentum dictam, quia reuerà ex fermento erat; & symbolicè etiam fermentum nuncupatam, quod signum sit vnitatis, & vinculum charitatis.

IX. Sic expedita videri poterat controuersia de fermento ad Ecclesias olim misso: sed emergunt alij nodi, quorum difficilis valdeque perplexa solutio est: nec eos dissimulauit in præcitata epistola Latinius, sed proponit his verbis. *An autem titulares Presbyteri eodem die Dominico Missas integras celebrarent, id est an verè ipsi consecrarent & offerrent, & an vnà cum fermento à Pontifice misso propriam quoque oblationem peracta consecratione sumerent; an tantùm alteram, & an soli ipsi vel etiam populus ex altera, vel vtrâque communicarent, vt in re valdè obscura nihil videtur temerè pronunciandum*. Hæc reuerà obscura sunt, nam cùm supra diximus sacrificium peractum ex oblationibus fidelium, quomodo hi Pontifices è Lateranensi Patriarchio mitti oblationes decreuerunt? & si panis, quem mittebant, erat consecratus; certum est quòd ad Missam à Presbyteris titulorum celebrandam non pertinebat. An igitur à fidelibus solitas oblationes accipiebant in Missa consecrandas, ex quibus & ex pane consecrato, quem Pontifex miserat, tam Sacerdos quàm astantes in signum mutuæ pacis, dilectionis, atque vnitatis communicabant? Hoc planè verisimile, imò certum mihi videtur: nam vinum misisse Pontifices nusquam apparet, Missæ autem Sacrificium sine panis

& vi-

& vini oblatione & consecratione agi non poterat; quare fideles more tunc vsitato vtrumque offerebant, & ex ipsis muneribus sacrum agebatur, sine vllo respectu ad panem missum è Lateranensi palatio, nisi quòd illum cum oblationibus recenter consecratis communicaturis distributum putamus. Cohæret hic ritus cum alijs veteris Ecclesiæ consuetudinibus. Mos enim fuit, vt qui eiusdem fidei essent sibi mutuò mitterent Eucharistiam in signum communionis, sicut testantur Eusebius *lib. 5. hist. eccl. cap.* 24. Nicephorus *lib. 4. cap. 39.* & Ioannes Moschus *in Prato spirituali cap.* 29. idque saluo iure celebrandi, quod sacrũ illud munus non auferebat. Ita pari ratione missa per titulos eucharistia, nullum præstabat impedimentum, quin possent & deberent eorum Presbyteri synaxim agere. Quia verò sacramenta procul deferre vetitum erat, absentibus & longè constitutis in symbolum fraternæ charitatis panis communis mitti solebat, cuius rei testes sunt Augustinus *epist.* 34. & Paulinus *epist.* 41. 45. 46. quem morem diu permansisse Flodoardus docet *lib. 4. hist. Rhemensis cap.* 3. scribens Formosum Papam Carolo Regi Francorum panem misisse pro pignore pacis & vnanimitatis. Sic imminuto fidelium feruore, vsui frequentissimo ac ferè quotidiano communionis successit vsus Eulogiarum, de quibus infrà. Aliam veterem consuetudinem describit Alcuinus *lib. de diuinis off. cap.* 37. agens de ordinatione Episcopi in Romana Ecclesia, *Pontifex ad communicandum porrigit ei formatam, atque sacram oblationem, quam accipiens communicat super altare, cætera verò reseruat sibi ad communicandum vsque ad dies quadraginta.* Idem habetur in ordine Romano, vbi est etiam exemplar *Formatæ*, quæ datur Episcopo nouiter consecrato. Eiusdem panis consecrati, quem acceptum ab Episcopo in die suæ ordinationis Presbyteri consumere debent quadraginta diebus quotidie ex eo particulam sumentes, historiam narrat Fulbertus Carnotensis Episcopus *epist. ad Finardum* mysticam eius ritus rationem reddens. Ex hac autem Fulberti epistola manifestum est, tunc Presbyteros per illos quadraginta dies quotidie celebrasse, & tempore communionis particulã hostiæ de manu Episcopi susceptæ, & eam quam ipsimet consecrabant, comedisse. *Sicut enim*, ait ille, *multa Ecclesia sunt per vniuersum orbem terrarum propter diuersa loca, & tamen vna est sancta catholica Ecclesia propter vnam fidem: sic & multa sunt oblata propter vota offerentium, vnus panis est propter vnitatem corporis Christi. Nam panis ab Episcopo consecratus, & panis à Presbytero sanctificatus in vnum & idem corpus transfunditur, propter secretam vnius operantis potentiæ virtutem.* Hinc autem suspicor sumendam originem & rationem duplicis panis, qui ab Episcopo in die ordinationis suæ offertur: olim enim vterque consecrabatur, alter pro consecrante & alijs Missæ assistentibus, alter pro prædicta quadraginta dierum episcopi tunc promoti communione. Si ergo panis consecratus, quem Pontifex Episcopis, Episcopus Presby-

 teri;

teris in Missa ordinationis præbebat, vt ex eo singulis diebus particulam ad communicandum decerperent, nullatenus impediebat quin quotidie sacris operarentur; nemo certè absurdum aut à moribus Ecclesiæ, pro vt illa ferebant tempora, alienum existimabit, quod Presbyteri Romani accepta à Pontifice Eucharistia, quæ fermentum dicebatur; Missam nihilominus diebus Dominicis agerent, & alium panem oblatum de more à fidelibus consecrarent, atque ex vtroque se & alios communicarent. Hæc mea opinio est, quam precor vt expendant viri docti & periti, & si quid certius magisque consentaneum repererint, libentissimè amplectar.

X. Quæcunque verò de hac re hactenus scripta sunt, si quis attento animo, & à præiudicijs opinionum libero percurrerit, fatebitur, ni fallor, azymorum vsum non semper extitisse in Ecclesia occidentali: tum etiam agnoscet multa ab hodiernis ritibus prorsus diuersa olim viguisse, quæ nunc legitimâ potestate immutata & antiquata sunt, ita exigente rerum, temporum, & hominum conditione. Quod si vsus azymorum perpetuus in Romano Patriarchatu non fuit, inquirendum consequenter videtur, quo tempore & qua occasione introductus sit. Et quidem, quod spectat ad tempus, probabilis mihi semper visa est Sirmondi coniectura existimantis, tunc à Latinis recepta azyma, cum illis opponi tanquam graue crimen à Græcis schismaticis cœperunt. Hoc verò contigit sub Pontificatu Leonis IX. vel paulò ante, thronum Constantinopolitanum occupante Michaele Cerulario, qui primus omnium Latinæ Ecclesiæ azymorum causâ bellum indixit, quem alij postea secuti Latinos per ludibrium *Azymitas* nuncupabant, eorumque sacrificium hac de causa execrabantur. Quamuis autem annus præcisè assignari non possit, quo panis azymus ad vsum sacrificij initium habuit, saltem à scopo non aberrabit, qui illud ad tempus referendum censuerit, quod inter Photium & Cerularium, centum & septuaginta circiter annorum decursu, intercessit. Occasionem verò non sine manifestis indicijs inde natam arbitror, quod cum paulatim Fidelium sacro assistentium, imò & Clericorum communio desierit; sufficeretque modicus panis pro celebrantis & Ministrorum in Missis solemnibus communione; in priuatis verò pro solo sacerdote: cumque populus alicubi vel panem non offerret, vel minus aptum ad sacrificium, sensim factum est, vt ad exiguam quantitatem idem panis redigeretur, eiusque conficiendi cura ad Sacerdotes & Clericos pertineret: & quia azymus faciliùs parabatur, nec vllo canone vetitus erat, hic fermentato substitui cœpit, & per omnes ecclesias paulatim propagari. Sed hæc clariora euadent, si altiùs perferutemur, quænam olim panis consecrandi forma seu figura fuerit, & quomodo ad eam, qua nunc vtimur deuentum sit. A primis autem Ecclesiæ seculis sumpto principio, cum dira persecutione per illa tempora vexaretur Ecclesia, integros ac solidos panes

c c quales

quales vel præ manibus erant, vel à fidelibus offerebantur, cuiuscumque formæ seu figuræ forent, in altari poni & consecrari, atque in partes comminui, & communicaturis distribui consueuisse, ex re ipsa exploratissimum est. Reddita verò pace seruatam figuram rotundam siue orbicularem insinuant Patres Græci, & Latini. Epiphanius *in Ancorato num.* 57. loquens de pane qui in corpus Christi conuertitur, agnoscit in eo rotunditatem. Cæsarius Nazianzeni frater *Dialogo 3. de fide Cathol. interrog.* 169. comparans corpus Christi inter nos degentis cum eodem in sacramento sub specie panis existente, illud ait esse artubus compositum, hoc rotundum. Seuerus Alexandrinus in *ordine Missæ* hostiam circulum appellat. Eamdem rotunditatem astruunt Patres concilij XVI. Toletani supra citati. Gregorius *lib.4. Dialogor.cap.* 55. refert Presbyterum quemdam duas secum oblationum coronas detulisse. Oblationibus autem coronæ nomen inditum à rotunditate notat Petrus Vrbeuetanus in scholijs ad vitam Zephyrini Papæ, qui ibidem constituisse dicitur, vt coronam consecratam de manu Episcopi acciperet Presbyter tradendam populo. Iso Monachus de miraculis S. Othmari Abbatis cap.3. rotulas panis vocat Oblatas, quæ in eius sepulchro mirabiliter repertæ sunt. Hanc ipsam figuram confirmant picturæ quæ in antiquis codicibus M. SS. & in parietibus veterum Ecclesiarum non alia forma quàm circulari easdem Oblatas repræsentant. Cruce quoque ac nomine Iesu Christi saluatoris nostri signatas fuisse testantur Goar *in notis ad Euchologium pag.* 117. Arcudius *lib.3. de Sacram. cap.* 38. & Sirmundus *de azymo cap.* 4. earumque formas æri incisas exhibent. Diuersos verò fuisse in diuersis ecclesijs Oblatarum characteres, ex concilio Arelatensi V. discimus, quod anno 554. celebratum fuit: nam c. 1. statuit, *Vt oblatæ, quæ in sacro offeruntur altario, à Comprouincialibus Episcopis ad formam Arelatensis offerantur ecclesiæ*: non pro cuiusque arbitrio signatæ seu formatæ. At progressu temporis pro signo crucis & Iesu nomine aliæ effigies inductæ sunt, in azymis præsertim quibus hodie vtimur, Christi scilicet crucifixi, vel ad columnam alligati, vel è sepulchro emergentis & resurgentis; quas ex diuersis partibus orbis sibi transmissas Aloysius Nouatinus profert in Agno Eucharistico *cap.*69. Quo verò tempore cœperint hostiæ eâ formâ cudi, quæ nunc passim viget in omnibus Ecclesijs occidentalibus, ex scriptoribus qui post annum Christi millesimum floruerunt, inuestigandum est.

Differit de hac re, sed parum distinctè, Honorius in Gemma animæ lib. 1. cap. 66. *Fertur quod olim Sacerdotes à singulis domibus & familijs farinam accipiebant, quod adhuc Græci seruant, & inde Dominicum panem faciebant, quem pro populo offerebant, & hunc consecratum eis distribuebant. Postquam autem Ecclesia numero quidem augebatur, sed sanctitate minuebatur; propter carnales statutum est, vt qui possent singulis Dominicis, vel* XI.

tertia Dominica, vel summis festiuitatibus, vel ter in anno communicarent. Et quia populo non communicante, non erat necesse panem tam magnum fieri, statutum est eum in modum denarij formari vel fieri; & vt populus pro oblatione farina denarios offerret, pro quibus traditum Dominum recognoscerent, qui tamen denarij in vsum pauperum, qui membra sunt Christi, cederent, vel in aliquid, quod ad hoc sacrificium pertinet. Et supra *cap.* 35. de eâdem forma panis per modum denarij scribens ait. *Ideò imago Domini cum literis in hoc pane exprimitur, quia in denario imago & nomen Imperatoris scribitur.* Hæc Honorius qui viuebat anno 1130. Ernulfus item Roffensis episcopus, qui obijt anno 1124. *Epist. ad Lambertum tomo 2. sæpius laudati spicilegij*, postquam probauit aliquos Ecclesiæ ritus alio modo cœpisse, & alio modo per eius incrementa cucurrisse; *Patet*, inquit, *attestantibus scripturis, sacramenta Altaris, quæ ieiuni modò accipimus, Discipulos Domini cœnatos accepisse. Patet etiam quod sumimus de mensa lapidea ac sacrata; illos sumpsisse de mensa lignea, non secundum morem Ecclesiæ sacrata, aut fortasse nulla. Illi panes quotidianos comederunt: nos in forma nummi panem accipimus.* In quibus verbis illud obiter notandum, quod ait Apostolos panes quotidianos comedisse, hoc est communes & fermentatos. His verò antiquior Humbertus Cardinalis in Responsione ad Michaëlem Constantinopolitanum, & ad Leonem Acridanum scripta anno 1054. *Ad magnam Christi mensam illum solum adhiberi panem ait, quem Diaconi cum subdiaconis, seu ipsi sacerdotes sacris amicti vestibus cum melodia Psalmorum conspersum & in ferro paratum ex secretario proferunt.* Et paulò post. *Nos tenues oblatas ex simila præparatas integras & sanas sacris altaribus superponimus, & ex ipsis post consecrationem fractis cum populo communicamur.* Antiquæ item consuetudines Cluniacenses à S. Vldarico collectæ circa annum 1070. *tom. 4. Spicilegij pag.* 217. communionem moribundi describentes, Sacerdotem ad ecclesiam accedere aiunt, corpus Domini frangere, & partem quam allaturus est super calicem tenere. Ex quibus testimonijs liquet, etiam post recepta azyma non adeò tenuem fuisse panem, quin frangi possit & diuidi in partes, quæ pro adstantium communione sufficerent. Non ergo videntur fuisse Oblatæ viuentibus Humberto & Vldarico per modum denarij; sed ad eam formam redactæ sunt propè finem illius seculi: cuius rei testem habemus fide dignissimum Bernoldum Presbyterum Constantiensem, quem Trithemius ait ad vtilitatem ecclesiasticæ Reipublicæ composuisse volumen, quod prænotauit Ordinem Romanum, claruisse autem anno 1060. Latet hic liber nondum typis editus; sed ex eo nonnulla excerpsit & transtulit in sua Liturgica tacito auctoris nomine Georgius Cassander. Idem tamen *epist.* 114. sic de illo scribit ad Iacobum Pamelium. *Est apud nos libellus quidam iustæ magnitudinis, in cuius initio ponitur Ordo quidam Romanus, deinde eius expositio, cuius Auctor scripsisse se testatur anno Domini 1089. quem*

suspicor esse Bernoldum Presbyterum Constantiensem. Et bene suspicatus est, contestante Trithemio, & nota temporis non discrepante. Sed siue Bernoldus fuerit, siue alius, proposito nostro satis est, quod labente seculo vndecimo scripserit. Is igitur apud Cassandrum in Liturgicis *cap.27.* de forma panis sic differit: *Manifestum est cuius mensura vel forma debeant esse sacerdotum Oblata, quæ ex pugillo simila fieri iubentur, & ad speciem coronæ, quod est tortam panis offerre. Mensura pugilli minima est omnium mensurarum, vnde possit panis fieri, quæ scilicet mensura legitimo iure constituitur sacerdotibus ad ministerium altaris. Quod si minor mensura quam pugillus non inuenitur in tota serie veteris & noui Testamenti, & si nihil omnino debet fieri intra vel extra templum Domini absque mensura & ratione, videntur Oblatarum minutiæ ad Christum & ad Ecclesiam nihil pertinere, quia sunt absque mensura & ratione.* Hæc & alia plura Auctor ille expositionis Ordinis Romani, quæ se omisisse asserit Cassander ibidem his verbis. *Plura ab eodem Auctore alioquin prudenti, pio, & ecclesiasticarum traditionum studiosissimo in eam sententiam dicuntur, qui indignissimè tulisse videtur ætate sua in quibusdam ecclesiis Oblatas panis, quæ priscâ Ecclesiæ consuetudine ad vsum sacrificij ad mensam Domini à populo fideli offerebantur, ad imaginem nummorum, & ad tenuissimam quandam & leuissimam formam à veri panis specie alienam fuisse redactas: quare per contemptum minutias nummulariarum oblatarum appellat, imaginariam & vmbratilem leuitatem illis tribuit, & indignas esse panis vocabulo pro sua tenuitate; ac propter eas officium atque religionem Ecclesiastici officij multum per omnem modum confundi asserit, pluribusque & acerbioribus dictis eas insectatur, quæ omnia vt ascribam expedire hoc loco non putaui.* Et reuerà necessarium non fuit, ex supradictis enim, cumulatiùs quàm oporteret, habemus huius scriptoris ætate cœpisse hostias, quibus nunc vtimur, iam vsu azymorum introducto, quæ acrius à Græcis impugnata fuissent, si formam nummi ab initio accepissent. In hac autem re credibile est maiores nostros paulatim & per gradus processisse: nam viuente Humberto & pro azymis scribente, panis, vt diximus, tantæ erat magnitudinis, vt ex eo consecrato tot particulæ frangi possent, quot erant necessariæ ad populum communicandum. Postea interiectis quadraginta ferè annis, cum præcitata Ordinis Romani expositio scripta est, ad hanc minimam formam redactus est, quam vtpote nouam & tunc incipientem scriptor ille tanta acerbitate insectatur. Quia verò nouitates in Monasterijs à frequentia hominum remotis seriùs innotescunt, non statim à Monachis huiusmodi oblatæ nummulariæ receptæ sunt, vt ex earum forma in quibusdam Ritualibus præscripta euincitur: quod in alijs etiam ecclesijs contigisse euidens est; nam Petrus Abbas Cluniacensis, qui doctrina & sanctitate claruit anno 1150. *lib.1. Miracul. cap.5.* scribit hominem quemdam, qui corpus Domini indignè susceperat, nunquam illud traijcere potuisse, *sed frustra omnia*, inquit,

com-

comminuti corporis Christi cum vino, quod susceperat, in vas quod ori suppositum fuerat, refundere coactus est. Ex quo patet talem fuisse tunc panem, vt deglutiri non posset, nisi dentibus comminutus. Denique eodem tempore, quo nummulariæ Oblatæ introductæ fuerunt, præter oblatam maiorem pro Sacerdote, aliæ item minores pro communione populi sunt institutæ, quæ licet integræ consecrentur, & singulis integræ porrigantur, nomen tamen particularum ex antiqua consuetudine retinuerunt.

XII. Simili modo in panis consecrandi præparatione diuersi gradus pro temporum diuersitate seruati sunt. Primorum enim seculorum mos fuit panem communem & proprijs vsibus paratum offerre & consecrare. Pacato postmodum Ecclesiæ statu placuit Patribus non vulgares panes, sed studio ad id paratos adhiberi. De S. Radegunde Regina legimus, quod oblatas manibus suis factas locis sacris dispensabat. Concilium Toletanum XVI. sanciuit, vt non aliter panis in altari sanctificandus proponatur, nisi qui studio fuerit præparatus. Theodulfus Aurelianensis in suo Capitulari panes in sacrificium offerendos nitidè & studiosè fieri mandat; atque diligenter obseruari statuit, vt tam panis quàm vinum & aqua mundissimè tractentur, nihilque vile, nihil non probatum in his inueniatur. S. Vvenceslaus Dux Bohemiæ in magno Belgij chronico laudatur, quod spicas propria manu colligeret, excuteret, & ex his panem sacrandum formaret. Nullo autem loco studiosiùs, quàm in Monasterijs idem panis parabatur. Modum hîc breuiter describam ex statutis Monachorum à B. Lanfranco Archiepiscopo Cantuariensi collectis *cap. 6.* & ex antiquis consuetudinibus Cluniacensium à Luca Dacherio editis *to. 4. spicilegij*, atque ex alijs Monachorum Ritualibus. Et primò quidem frumentum quantumuis purum granatim eligebant, lauabant, & in sacculo mundo ad hoc solum opus destinatum ponebant, honestoque famulo dabant, qui deferret ad molendinum. Tum hic lauabat molam, aliudque frumentum prius frangi curabat, vt sine aliqua sorde moleretur. Exinde reportabat farinam, quam Secretarius, siue, vt nunc loquimur, Sacrista indutus alba & amictu, cribro prius abluto & extensa circum cortina cribrabat. Demum Sacerdotes seu Diaconi alba induti, lotisque manibus, & psalmos recitantes, farinam aqua conspersam in vase nitidissimo coagitabant, igneque succenso lignis aridis ad hoc de industria præparatis hostias coquebant, summa cura cauentes, vt nec proprius quidem flatus ad eas pertingeret. Tanta in illis erat erga panem consecrandum reuerentia; tam seuera & anxia in eo conficiendo solicitudo. Venit hîc in mentem dictum Tertulliani sæpius citatum lib. de corona militis cap. 3. *Calicis aut panis, etiam nostri, aliquid decuti in terram anxiè patimur.* Etiam nostri inquit, id est communis & domestici, qui apud Christianos in summo semper honore fuit, quod ex eo Eucharistia conficiatur. Memini etiam

me

me legisse peculiares olim vineas ecclesiæ traditas, vt ex illis optimum vinum fieret in vsum sacrificij. S. Remigius, teste Flodoardo *lib. 1. hist. Remen. cap. 18.* vineam reliquit, vt inde vinum diebus Dominicis, & alijs festis sacris altaribus offerretur. Ibas Edessenus in synodo Berytensi accusatus fuit quod vinum vile in vsum sacrificij præberet. Qui verò sint hodierni mores in panis & vini præparatione, nimis notum omnibus est, nec me oportet in his enarrandis inutiliter occupari. Cæterùm panis & vini duplex est præparatio, vna remota, de qua hactenus actum est: altera proxima, cum sacrificij instat celebratio. Hæc à Latinis in sacrario peragitur quod attinet ad panem, posita hostia super patena, additisque particulis pro his, qui sacræ communionis participes esse volunt. At vinum & aqua calici infunduntur cum oratione & benedictione immediatè ante offertorium, qui ritus suo loco explicabitur. Græcos quoque eamdem præparationem quondam in Scenophylacio siue sacrario peregisse docet Goar in notis ad Liturgiam Chrysostomi *n. 22.* At ex Liturgijs quibus hodie vtuntur, & ex communi eorum praxi constat manifestè tam panem quàm vinum in Prothesi ab illis, siue in minori altari, præparari; priusquam Sacerdos & Ministri ad sanctum Bema, quod est maius altare, sacris vestibus induti procedant. Olim cum panis fermentatus erat & iustæ magnitudinis, dissectis ex ipso tot partibus, quot erant necessariæ ad sacrificium & ad fidelium communionem; ipsius residuum in alias partes scindi, & his qui non communicauerant in fine Missæ distribui solebat, qui ritus adhuc permanet in Ecclesia Orientali. Eulogiam vocant Græci, siue benedictionem; & Antidoron, quia datur loco doni, siue Eucharistiæ, qui à sanctis Patribus donum nuncupatur. Eulogiæ nomen pro ipsa Eucharistia quandoque vsurpatum reperitur, vt à Cyrillo Alex. epist. ad Nestorium: *Accedimus ad mysticas Eulogias & sanctificamur, participes facti sacra carnis & pretiosi sanguinis omnium nostrum Saluatoris Christi*: & à Maximo martyre ad cap. 3. Eccl. hier. *Eleuans Sacerdos sacrum panem, ostendebat Eulogiam dicens, Sancta Sanctis.* Frequentiùs tamen ab ea distinguitur, tamquam id quod eius vices aliquo modo supplebat. Hoc concilium Nannetense indicat c. 9. decernens, vt Eulogiæ in fine Missæ ijs, qui communicari parati non fuerint, distribuantur. Quod decretum quidam Canonum collectores S. Martyri & Pontifici Pio perperam tribuunt, non considerantes epistolam eius, è qua sumitur, esse suppositiriam: nec aduertentes secundo seculo, quo ille vixit, nondum fuisse Eulogias in Ecclesia, de quibus Tertullianus, Cyprianus, & alij æquales silent, quia quicumque tunc aderant sacrificio communicare solebant; Eulogiæ autem institutæ sunt, vt his darentur qui mysteriorum participes fieri aut non poterant, aut nolebant. Earum meminit Nazianzenus *orat. in funere Patris.* Concilium quoque Laodicenum paulò ante Nicænum sub S. Siluestro celebratum c. 14. prohibuit

buit ne sancta instar Eulogiarum in festo Paschæ ad alienas parœcias mitterentur: vbi Balsamon in scholijs Latini ritus ignarus Latinos calumniatur, ac si panem consecratum perinde ac communem distribuerent. Vera autem huius canonis expositio ex veteris Ecclesiæ consuetudine sumenda est. Tanta enim erat mutuæ vnionis & societatis inter fideles religio & zelus, vt si omnes de vno & eodem pane ab eodem Sacerdote consecrato participare potuissent, id libentissimè in toto terrarum orbe fecissent, quo sic ostenderent se omnes in Christo vnum esse. Ideò non solum Romanæ, sicut supra diximus, sed aliarum etiam quarundam ecclesiarum vsus fuit, vt ab ecclesia primaria ciuitatis ipsa Eucharistia ad singulas parœcias ab Episcopo mitteretur, quatenus scirent omnes, qui ab vno Episcopo regebantur, se cum illo vnum corpus efficere. Id in Paschali festiuitate fieri vetuit synodus Laodicena, vel quia oporteret omnes Presbyteros ea die Episcopo celebranti cum plebe sibi commissa adstare, & ritu tunc vsitato cum eodem celebrare: vel alia de causa nobis ignota. Cætera, quæ de Eulogijs, earumque vsu ac distributione dicenda forent, plenius Lib. II. pertractabimus, cum de communione disseremus.

CAP. XXIV.

De sacris indumentis Sacerdotum, Pontificum, & Ministrorum. Peculiares vestes easque pretiosas sacrum agentibus in vsu semper fuisse. Quis olim earum color. Locus in quo condebantur, eiusque nomina. Diaconicon, Sceuophylacion, Pastophorion, Vestiarium, Salutatorium. De singulis vestimentis seorsum agitur.

I. SAcerdotem sacris operaturum non communi, & quotidiano habitu, sed alio peculiari, & augustiore vti oportere, notissimum est: quem ritum catholica Ecclesia ab Apostolis acceptum vsque ad nostram transmisit ætatem, quamuis in vestium numero & forma aliquid fuerit successu temporis immutatum. Præcesserat huius rei typus in veteri testamento, nam Sacerdotibus & Leuitis specialia vestimenta certis ritibus & ceremonijs consecrata in vsu erant, cum legales Deo victimas immolabant; quorum antitypum in ecclesia reperiri congruum fuit, vt habeant legales vmbræ aliquid sibi respondens non solum in cœle-

cœlestibus exemplaribus, ad quæ iussit Deus omnia fieri; sed etiam in rebus nostris; quæ vt ait Dionysius in ecclesiastica Hierarchia; partim sunt typi cœlestium, partim Mosaicarum vmbrarum corpora; testante Apostolo *ad Hebr.* 10. quod habuerit lex vmbram futurorum. Imò etiam in lege naturæ propria fuisse sacerdotibus indumenta, cum sacrificia Deo offerrent, Auctores graues asseuerant: & Rupertus Abbas *lib. de incendio oppidi Tuitiensis cap.* 16. postquam dixit iuri primogeniti annexam fuisse sacerdotij dignitatem, ad ipsum spectasse putat vestes Esau valde bonas, quibus Rebecca induit Iacob, cum simulans fratris .II
personam benedictionem ei surripuit. Huc autem pertinet Penula à Paulo Troade relicta, quam fuisse vestem sacerdotalem suo loco indicabo. Huc lamina, seu mitra episcopalis, quam gestasse Ioannem euangelistam Polycrates Ephesi episcopus auctor est apud Eusebium *lib. 3. hist. cap.* 31. Huc infulæ, quorum meminit Tertullianus *lib. de Monogamia cap.* 12. Huc querelæ Optati Mileuitani de profanatis à Donatistis Ecclesiæ ornamentis. Huc Stephani I. decretum, qui vt ait Anastasius, sacerdotes & Leuitas vestibus sacratis in vsu quotidiano non vti, nisi tantùm in ecclesia, constituit. Huc tunica, qua Presbyter Nepotianus in ministerio Christi vtebatur, quam sibi relictam Hieronymus scribit *in epist. de eius morte ad Heliodorum.* Huc eiusdem Hieronymi testimonium in cap. 44. Ezechielis, vbi ait: *Religio diuina alterum habitum habet in ministerio altaris, alterum in vsu vitâque communi.* Huc denique exempla diuinæ vltionis referenda aduersùs eos, qui sacris vestibus abusi sunt, qualia legimus *lib. 1. Vandalicæ persecutionis* apud Victorem de Proculo, qui cum diuina ministeria, & ecclesiæ ornamenta profanasset, sibi linguam frustatim comedens turpissima morte consumptus est: & apud Theodoretum *lib. 2. hist. Eccl. cap.* 27. de Thymelico saltatore, qui vestem sacram in theatro gestans expirauit. Serica autem, atque auro argentoque contexta hæc indumenta vt plurimum fuisse, præsertim post Constantinum, ex vitis summorum Pontificum apud Anastasium, qui eorum donaria recenset, & ex alijs scriptoribus haud obscurè colligimus: neque enim credimus aliquid vile, aut indecorum diuini sacrificij vsibus adhibuisse fideles, qui omnia ad ipsum spectantia summa & incredibili veneratione prosequebantur. De colore nihil memini me legisse, nisi quod candidi in festis Paschalibus mentio fit à Gregorio Turonense in vita S. Nicetij Lugdunensis episcopi: & nigri à Theodoro lectore, qui *lib. 1. Collectan.* refert Acacium Constantinopolitanum seipsum, & sedem, & altare nigro amictu operuisse in signum mœstitiæ ob impium edictum aduersùs synodum Chalcedonensem à Basilisco Imperatore anno 476. promulgatum. Hieronymus quoque *lib. 1. adu. Pelagianos* candidę vestis vsum commemorat dicens, *Quæ sunt rogo inimicitiæ contra Deum, si tunicam habuero mundiorem? Si Episcopus, Presbyter, Diaconus, & reliquus ordo Ecclesiasti-*

cui in administratione sacramentorum candida veste processerint? Fidelium verò tanta fuit, vt dixi, erga ipsas vestes, & pallas altaris reuerentia, vt mulieribus eas contingere vetitum sit c. 37. concilij Antissiodorensis, imo nec ingredi quidem in Secretarium, in quo illæ conseruabantur, nisi soli ministri sacrati poterant, sicut præcipit canon 66. concilij Agathensis. Et ne quis auderet in proprios vsus eas transferre, aut alijs vendere vel donare; idque sub pœna excommunicationis prohibuit concilium III. Braccarense *can.* 2.

II. 2. Locus, in quo indumenta & vasa sacra reconduntur, à Græcis *Diaconicon, Sceuophylacion, Pastophorion*; à Latinis *Vestiarium, Secretarium, Sacrarium*, & barbara voce *Sacristia* nuncupatur. Diaconici nomen passim hoc sensu reperitur in Euchologio: & Simeon Thessalonicensis describens episcopi sacris vestibus induti comitatum vsque ad altare, *Educitur*, inquit, *è Diaconico, & Diacono ipsum præcedente, & deducentibus Presbyteris duobus per portam templi dexteram & soleam iter agit vsque ad sanctum Bema*, id est, altare. Sceuophylacij & Sceuophylacis, id est custodis sacræ supellectilis mentio est apud Balsamonem in Nomocanonem Photij *tit.* 2. *cap.* 2. apud eumdem Simeonem Thessalonicensem *lib. de Templo*, & apud illos qui de dignitatibus Ecclesiæ Constantinopolitanæ disserunt. At hodie Græci non in Diaconico, sed in ipso Bemate sacris vestibus ad peragenda diuina officia induuntur; nec vllum habent Sceuophylacion iunctum ecclesiæ, quia sacra vasa & vestimenta in proprijs ædibus, vel in loco tutiori conseruant, vt Leo Allatius obseruat in dissertatione *de Templis Græcorum recentiorum*. Pastophorium legimus 1. *Machab. cap.* 4. *&* 3. *Esdræ cap.* 8. Radeuicus Frisingensis lib. 4. de gestis Friderici cap. 13. *Vulpes*, inquit, *& Lepores Pastophoria ecclesiæ & officinas canonicorum ingressa*. De Vestiario hæc habentur in ritu antiquo Missæ apud Menardum pag. 273. *Sacerdos in vestiario, cæterique Ministri sanctis vestibus iuxta ordinem induantur*. Et in restitutione Ebbonis Remensis ibidem in notis, *Ductus est Ebbo episcopus in vestiarium, & indutus episcopalibus vestimentis; similiter & alij episcopi processerunt cum eo ad celebrationem Missæ*. Secretarij vox passim occurrit in vitis Pontificum, ex quibus aliqui sepulti dicuntur prope Secretarium. Fortunatus in vita S. Radegundis, *Intrans in Secretarium Monacha veste induitur*. Sacrarium sic definitur ab Vlpiano l. 1. Digestorum tit. 8. *Est locus in quo sacra reponuntur*. Sumitur aliquando pro Presbyterio, quod solis olim Sacerdotibus, sacrisque Ordinibus initiatis peruium, secularibus inaccessum erat. Appellatur & Receptorium à Sidonio Apollinari *lib.* 5. *epist.* 17. *Et nuntiatum est progredi episcopum de Receptorio*, ad sacrum scilicet faciendum. In Concilio Matisconensi I. c. 2. Salutatorium vocatur. Et Gregorius Magnus *lib.* 4. *epist.* 54. vsum Pallij præscribens Mariniano Rauennæ Archiepiscopo, *Quo non aliter, ait, uti memineris, nisi in propria tuæ ciuitatis ecclesia, dimissis iam*

filijs

filijs precedens à Salutatorio ad sacra Missarum solemnia celebranda: peractis verò Missis idem in salutatorio curabis deponere. Ex eo autem quod dicit, *dimissis iam filijs*, illorum temporum consuetudinem intelligimus. Solebant enim episcopi ante Missarum celebrationem in ipso loco sedere, & salutationes fidelium excipere, qui se illorum orationibus commendabant, aut aliquod negotium ipsis communicabant: quibus dimissis, sacris vestibus induti ad altare procedebant; atque hinc factum est, vt idem locus Salutatorium diceretur. Hoc & Presbyteri faciebant, teste Seuero Sulpitio *lib.2. Dialog. cap.1.* vbi ait sedisse Presbyteros in Secretario, vel salutationibus vacantes, vel audiendis negotijs occupatos, dum interim S. Martinus eo munere fungi detrectans sibi soli vacaret. Eiusdem salutatorij meminit Gregorius Turonensis *lib. 2. hist. Franc. cap.21. & lib.7. cap. 22.* in vtroque loco indicans episcopos ac Presbyteros interdum in eo mansionem habuisse. Græci sacerdotes, quoties rem diuinam acturi sacra sumunt indumenta, ea solent benedicere & osculari, vt ex ordine Liturgiæ S. Ioannis Chrysostomi constat: nec in eorum Euchologio vlla extat oratio ad ipsa semel & vniuersim cultui diuino dedicanda. At verò Latini postquam ea præscriptis verbis benedixerunt, benedictionem non repetunt; sed amictum dumtaxat, manipulum, & stolam in medio, vbi crux assuta vel texta est, osculantur. In Missa tamen veteri, quam ex codice Raroldi Abbatis Corbeiensis libro Sacramentorum S. Gregorij addidit Menardus, Episcopus sacris operaturus singula indumenta benedicit, deferente ea ministro & ante singula rogante, vt ipsa benedicat, sicut fert Græcorum mos. His præmissis ad omnia sigillatim enucleanda transeundum est, eo ordine quo indui solent, à sacerdotalibus ducto principio, quæ sunt sex, Amictus, Alba, Cingulum, Manipulus, Stola, & Planeta.

De Amictu, eiusque vsu & nominibus. Dictus olim Anaboladium.

PRima vestis, quam sacerdos sumit, est Amictus, qui primum capiti, deinde humeris inijcitur. Antiquus scriptor de ritibus veteris Ecclesiæ sub nomine Caroli Magni, *Post sandalias in ecclesia vestimentis sequitur superhumerale, quod fit ex lino purissimo*. Amalarius lib. 2. cap. 17. *Amictus est primũ vestimentum nostrum, quo collum vndique cingimus*. Rupertus Abbas lib. 1. de diu. off. cap. 19. *Sacerdos in officio altaris Amictu caput suum obnubit*. Gemma animæ lib. 1. cap. 201. *Hinc humerale, quod in lege* Ephod, *apud nos Amictus dicitur, sibi imponit, & illo caput & collum & humeros vnde & humerale dicitur, cooperit, & in pectore copulatum duabus vittis ad mammillas cingit*. Sunt quidam qui Ami- III.

ctui ex holoserico vel aurea textura plagulam assuunt colori & opificio casulæ siue stolæ consimilem; sed huius assumenti nullum vestigium reperio apud antiquos scriptores. Ambrosiani tertio loco Amictum sumunt post Albam & Cingulum. Varia ei nomina tribuuntur, nam sicut vidimus, Humerale vocatur, & per analogiam ad legalium sacerdotum indumenta *Ephod*, quia vt Hieronymus docet *epist.* 128. *ad Fabiolam*, vbicumque in Exodo seu in Leuitico Superhumerale legitur apud Hebræos *Ephod* appellatur. An verò Amictus noster idem prorsus sit cum Ephod veteris legis, quæstio anceps est, quam tractat Saussaius *Panoplia Sacerdotalis parte* 1. *lib.* 1. *cap.* 2. In Ordine Romano *Ambolagium*, rectiùs autem Anabolagium siue *Anaboladium* nuncupatur: Anabole enim græcè idem est ac latinè Amictus. Isidorus lib. 19. Orig. cap. 25. *Anaboladium*, inquit, *amictorium lineum fœminarum, quo humeri operiuntur*. Eadem voce vtitur Ambrosius *lib. de benedictionibus Patriarcharum*, nam vbi nos legimus Gen. 49. *Lauabit in sanguine vuæ pallium suum*, ipse legit *Anaboladium suum*. S. Columba Virgo, cuius vita breuiter recensetur in Martyrologio Gallicano *die vltima Decembris*, vt à satellitibus spatium orandi ante Martyrium impetraret, dedit eis Anabolarium suum, quod pallij serici genus Saussaius interpretatur.

De Alba & Cingulo. Albæ nomen vnde. Dicta etiam Camisia. Lineæ tunicæ vsus apud Ethnicos.

Linea tunica talaris erat prima vestis sacerdotalis in veteri Testamento, quæ nobis secunda est. Græcè *poderis* dicitur, quia descendit vsque ad pedes, quos illi podas vocant. Paulinus Tyriorum episcopus orat. habitam in templi dedicatione apud Eusebium *lib.* 10. *cap.* 4. sic exorditur, *Amici & sacerdotes Dei, qui podere induti estis*, sacra scilicet tunica talari, vt Latinus interpres loquitur. A scriptoribus ecclesiasticis Alba à colore nuncupatur: cuius nominis mentio fit in concilio Carthaginensi sub Anastasio I. *can.* 41. quo præcipitur vt Diaconus tempore tantùm oblationis vel lectionis Alba vtatur. Et in Narbonensi sub Pelagio II. vbi decernitur, ne Diaconus aut subdiaconus vel lector, antequam Missa consummetur, Alba se præsumat exuere. Legitur quoque in Ordine Romano, & in tractatu de ritibus Ecclesiæ, quem sub nomine Caroli Magni edidit Vvolfangus Lazius. Alij Camisiam vocant. Amalarius lib. 2. cap. 18. *Postea Camisiam induimus, quam Albam vocamus*. Isidorus lib. 19. originum cap. 21. *Poderis est tunica sacerdotalis linea corpori astricta vsque ad pedes descendens. Hac vulgò Camisia vocatur*. Et cap. sequenti, *Camisias*, inquit, *vocamus, quod in his dormimus in Camis, id est in stratis nostris*. Camisiæ igitur nomen

ei tri-

ei tributum, quia similis est tunicæ lineæ interiori, qua vtimur in camis, id est in lectulis nostris. Camas enim dixerunt Græci strata humilia, & terræ propiora. Anastasius in vita Benedicti III. inter donaria, quæ Rex Saxonum misit ecclesiæ S. Petri, enumerat *Camisias albas sigillatas holosericas cum chrysoclauo*. Camisias autem auro clauatas non ad ornatum templi, vt credidit Casaubonus, sed ad vsum Sacerdotum sacrificantium comparatas obseruauit Ferrarius *lib. 3. de re vestiaria cap. 5.* Neque enim hîc agitur de tunicis lineis interioribus, in quibus aurum mitti Alexander apud Lampridium dementiam iudicabat propter auri rigorem & asperitatem; sed de Camisijs, quæ super alias vestes inijciuntur, in quibus auri rigor & asperitas gestantibus non est incommoda. Ordo Romanus, vbi loquitur de episcopi consecratione, *lineam* sine addito vocat dicens, *Induunt eum lineam & cingulum*. Lineam verò tunicam etiam ab Ethnicis in sacris adhibitam testatur Apoleius in Apologia, *Mundissima lini seges inter optimas fruges terra exorta non modo indutui & amictui sanctissimis Aegyptiorum sacerdotibus, sed opertui quoque in rebus sacris vsurpatur*. Idem *fabula Milesiæ lib. 2.* sacerdotes describit linteæ vestis candore puro luminosos. De sacerdotibus Isidis nota sunt Ouidij carmina:

Nec tu linigeram fieri quid possit ad Isim
Quæsieris.

Et alibi:

Nunc Dea linigerâ colitur celeberrima turbâ.

Pythagorici quoque lineis vestibus vtebantur, vt docet *Schefferus lib. de Italica Philosophia cap. 14.* de cuius rei causa interrogatus Apollonius apud Philostratum *lib. 8.* respondit, *Quia me terra quæ alit, etiam vestit*. Et paulò post. *Vestem quam à morticinis plerique ferunt non puram esse ratus Pythagoras, linea veste vsus est*. Porrò Alba ne defluat & gressum impediat cingulo stringitur, quod in lege baltheus, à Græcis Zona dicitur. De eius profano vsu multa congerunt Saussaius *lib. 3. citatæ Panopliæ*, & Ferrarius *lib. 1. de re vestiaria*. Varias autem cingulorum formas describit Isidorus *lib. 19. Originum cap. 33.*

De Manipulo. Olim Mappula, Sudarium, Fanon. Eius forma, & vsus.

Manipulus posterioris æui additamentum est, neque in antiquis Ritualibus commemoratur, nec à priscis Patribus inter sacras vestes recensetur. Erat autem lintea sindon siue mappula brachio sinistro alligata, qua sudor & sordes abstergebantur, vt illi passim testantur, qui de diuinis officijs tractatus ediderunt. Alcuinus, *Mappula, quæ in sinistra parte gestatur, qua pituitam oculorum, & narium detergimus,* V.

præ-

præsentem vitam designat, in qua superfluos humores patimur. Amalarius lib. 2. cap. 24. *Sudarium ad hoc portamus, vt eo detergamus sudorem. In manu sinistra portatur, vt ostendatur in temporali vita tædium nos pati superflui humoris.* Rabanus Maurus lib. 1. de Instit. Clericorum cap. 18. *Quartum Sacerdotis indumentum Mappula siue mantile est, quod vulgo Fanonem vocant.* Est autem Fano vox Saxonica, quæ expansum vel extensum significat, vt docet Vossius *lib. 2. de vitijs serm. cap. 7.* In Ordine Romano qualiter Missa celebretur: *Deinde Subdiaconus regionarius ponit Mappulam in sinistro brachio Pontificis super planetam.* Tempore Gregorij Magni soli clerici Romanæ Ecclesiæ Mappulis vtebantur: Sic enim ille loquitur *lib. 2. epist.* 54. ad Ioannem Archiepiscopum Rauennatem. *Illud autem quod pro vtendis à clero vestro Mappulis scripsistis, à nostris est Clericis fortiter obuiatum dicentibus nulli hoc vnquam alij cuilibet ecclesiæ concessum fuisse. Sed nos seruantes honorem fraternitatis tuæ, licet contra voluntatem antedicti cleri nostri, primis Diaconibus vestris in obsequio dumtaxat tuo Mappulis vti permittimus: alio autem tempore, vel alias personas hoc agere vehementissimè prohibemus.* Durauit autē hic Mappulæ siue sudarij lintei vsus, donec in locum eius Manipulus, non ad tergendas sordes, sed ad ornatum suffectus est; qui propterea eius materiæ & texturæ est, ex qua stola & planeta fieri solent. Hanc verò mutationem mappulæ in manipulum seculo decimo factam conijcio: nam Alcuinus & Amalarius, qui seculo nono vixerunt, mappulis vsum tunc viguisse ostendunt. Manipuli autem mentio fit in veteri Missa ex codice Ratoldi Abbatis Corbeiensis apud Menardum, qui Ratoldus vixit anno 980. Olim vt apparet ex antiquis picturis, eius forma longior erat & strictior, vix duos pollices excedens, quemadmodum & stola, & linea vtrimque æquali à summo ad imum limbum defluebat; nec erat extrema pars latior, sicut nunc est. Quod verò Manipulus proprium subdiaconi indumentum, vt Scholastici existimant, veteri vsu non fuerit, argumento esse inter cætera potest, quod illo vterentur, qui nullo ordine initiati erant. Testis est Lanfrancus Cantuariensis *epist.* 13. dicens, *In cænobijs Monachorum etiam Laici cum Albis induuntur ex antiqua Patrum institutione solent ferre Manipulum.* Verum hæc consuetudo, vt in notis ad eandem epistolam vir eruditus Lucas Dacherius obseruat, abrogata postmodum fuit in concilio Pictauiensi sub Paschali II. c. 5. *Vt nemo Monachorum deinceps Manipulis vtatur, nisi fuerit subdiaconus.* Manipulo nostro respondet apud Græcos *Epimanicion*, de quo agit Goar in notis ad Chrysostomi Liturgiam *n.* 12. Cum Planeta totum corpus ambiret, vt mox videbimus, ea super brachia duplicata & triplicata, vt Gemma animæ ait *lib. 1. cap.* 207. & 208. Manipulus extremo loco brachio expedito imponebatur; qui ritus tunc omnibus Presbyteris communis, nunc in solis Episcopis remansit, quibus peracta confessione à Ministris imponitur; quia prisco more post confessionem casula eleuari solebat.

De

De stola. Quid fuerit apud veteres Ethnicos, Iudaeos, Christianos. Cur nostra hoc nomen tributum. De palla linostima. Stola olim Orarium. Quaedam de hoc, eiusque vsu sacro & profano.

STolæ nomen apud profanos scriptores tam Græcos à quibus fluxit, quàm Latinos, muliebrem vestem significat ad talos vsque demissam. Vnde Cicero mores effœminatos Marci Antonij redarguens *Philip.* 2. ait, *Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam reddidisti*. Erat autem propriè matronarum vestimentum, vt docet Ferrarius *de re vestiaria lib.* 3. *cap.* 17. adeò vt impudicæ mulieris nota foret breuior tunica, & Tertullianus *lib. de Pallio cap.* 4. inter signa eiuratæ pudicitiæ recenset, matronam in publico sine stola. Interdum tamen sumptam legimus pro quolibet genere vestimenti, Regum, Sacerdotum, & Priuatorum. Nam *Genes.* 41. cum Pharao constituit Ioseph super vniuersam terrã Aegypti, vestiuit eum stola byssina: & ipse Ioseph *Gen.* 45. singulis fratribus suis proferri iussit binas stolas; Beniamin verò dedit quinque stolas optimas. In libro quoque Esther *cap.* 6. cum dixisset Aman eum quem Rex honorare vellet, debere indui vestibus regijs: tum sequitur tulisse stolam, & induisse Mardochæum. Filium item prodigum ad se reuertentem iussit Pater indui stola prima, eximia scilicet, & omnium quæ domi erant pretiosissima. Zozimus *lib.* 4. ait Iulianum concessisse Procopio, vt regiam stolam haberet: & Diodorus Siculus *lib.* 2. narrat Arbacem, qui primus ex Medis Assyriorum imperium defuncto Sardanapalo occupauit, indutum regia stola Regem appellatum fuisse. De stola summi Sacerdotis in lege veteri agit Iosephus *lib.* 15. *Antiquit. cap.* 14. *& lib.* 18. *cap.* 6. Sacerdotes item stantes ante altare cum stolis Sacerdotalibus cõmemorat lib. 2. Machabæorum cap. 3. Zozimus *lib.* 4. loquens de titulo Pontificis Maximi Imperatoribus olim tributo ait, *simul ac summum Imperium quisque consequebatur, stola Sacerdotalis ei offerebatur à Pontificibus, & continuò Pontificis Maximi titulus ei tribuebatur*: tum refert Gratianum eam stolam sibi oblatam auersatum fuisse, quod illicitum existimaret Christianum eo habitu vti. Stolæ formam exprimit Xenophon *lib.* 8. *Cyripad.* his verbis. *Elegit itaque stolam Medorum & ipse ferre, & vt familiares ea induerentur persuasit. Hac enim visa est ei occultare si quis defectum aliquem haberet in corpore*: quia nimirum totum corpus tegebat præter caput & collum. Simili modo describit stolam Sacerdotalem S. Germanus Constantinopolit. *in Theoria Liturgia*, quam esse ait ignicolorem, demissam vsque ad pedes instar poderis Aaron. Nec dubito quia talis fuerit stola illa VI.

auro

auro contexta, quam scribit Theodoretus *lib. 2. hist. cap. 27.* à Constantino Magno donatam Macario Episcopo Hierosolymitano, vt ea indutus diuini baptismatis ministerium perficeret, à Cyrillo autem venditam, vt illi aduersarij obijciebant. Et hæc quidem erat stolæ forma apud veteres Ethnicos, Iudæos, Christianos: at nunc stola nostra non vestis, sed veluti torques est à collo per humeros ad pectus pendens, & vsque ad genua protensus. Quod sanè ornamentum, quando cœperit à sacerdotibus in sacris adhiberi, & cur ei stolæ nomen tributum sit, solerti indiget disquisitione. Quidam æuo Apostolorum cœpisse scribunt, eo quod legerint stolam S. Iacobi Apostoli missam fuisse à Theodosio Hierosolymorum episcopo ad S. Ignatium Constantinopolitanum; & stolam S. Stephani Protomartyris à Macario item Hierosolymitano datam Helenæ Augustæ, & ab ea Vesontionem transmissam. Sed hos scriptores vocis æquiuocatione deceptos euidens est; stola enim illorum temporum, vt ex dictis constat, vestis oblonga erat totum corpus ambiens, nihilque habet commune cum stola hodierna præter nomen. Durandus in Rationali *lib. 3. cap. 5.* stolæ initium ad illud tempus refert, quo Alba deferri cœpit. *Notandum*, inquit, *quod antiquitùs stola erat vestis candida pertingens vsque ad vestigia, qua Patriarchæ vtebantur ante legem, quam primogeniti, cum benedictionem Patris acciperent, induebant, & Domino victimas vt Pontifices offerebant. Sed postquam Alba capit portari, mutata est in torquem.* Hæc tamen leuis coniectura est, & nos certiora huius rei indicia dabimus ex Concilijs mox referendis. Vnde autem nomen stolæ huic ornamento? An quia successit veteri stolę, vt innuit Durandus? An potius deducta est nomenclatura à fascia, quæ in limbo eius vestis assuta erat, quæ olim stola dicebatur, retento totius vestis nomine in parte quadam illius? Ita conijcit, & mea quidem sententia probabiliter, Vincentius Riccardus *in Commentarijs ad orationem sextam sancti Procli.* In extrema namque parte antiquæ stolæ, vt obseruat Baysius *de re vestiaria cap. 17.* assuta erat fasciola seu limbus ipsam vestem ambiens, cui cum sit valdè similis hodierna stola, hinc fieri potuit, vt hoc illi nomen tributum sit. In actis sancti Siluestri, quæ Damaso adscribuntur, ab eo constitutum legimus, vt Diaconi Dalmaticis in ecclesia vterentur, & pallâ linostimâ læua eorum tegeretur. Zosimus item constitutum fecisse dicitur, vt Diaconi læuas tectas haberent de pallis linostimis; vbi fortè legendum linostema, idest ex lino & lana contexta, quæ vt ait Isidorus *lib. 19. Orig. cap. 22.* dicta est linostima, quia in stamine linum, in trama lanam habet. Nomine autem huius pallę nihil commodius intelligi potest, quam stola Diaconalis, quæ in humero sinistro ab ipsis defertur ad differentiam sacerdotalis à collo ante pectus pendentis. Stolæ item mentio fit sub nomine Orarij, in concilio Laodiceno tempore eiusdem Siluestri habito *cap. 22. & 23.* quibus Subdiaconis & Lectoribus prohibetur ne Orarijs vtantur. Ex quo

quo duplici testimonio infertur ante annos mille & trecentos vsum stolæ in ecclesia inualuisse.

Porrò nomine Orarij stolam, qua nunc vtimur, intelligi, omnes ecclesiastici scriptores testificantur. Gemma animæ lib. 1. cap. 204. *Deinde circumdat collum suum stola, quæ & Orarium dicitur*. Rabanus Maurus lib. 1. cap. 19. *Quintum est quod Orarium dicitur, licèt hoc quidam stolam vocent*. Alcuinus de diu. off. cap. 39. *sequitur Orarium, id est stola*. Ordo Romanus, *subdiaconi regionarij accipiunt ad induendum Pontificem vestimenta, alius Orarium, alius Planetam*. Anastasius in vita Agathonis, *eâ hora S. Synodus vnà cum Principe eius Orarium auferri insferunt à collo eius*, Macarij scilicet Antiocheni. Adstipulantur veterum conciliorum Patres, à quibus multa de vsu Orarij sancita sunt, quæ satis superque constat ad stolam pertinere. Concilium Laodicenum iam supra citatum tempore S. Siluestri. Bracarense I. anno 563. c. 27. *Placuit, quia in aliquantis huius prouinciæ ecclesijs Diacones absconsis infra tunicam vtuntur Orarijs, itaut nihil differre à Subdiacono videantur, vt de cætero supposito scapulæ, sicut decet vtantur Orario*. Toletanum quartum sub Honorio c. 27. *Episcopus recipiat Orarium, anulum, & baculum: Presbyter Orarium & planetam: Diaconus Orarium & Albam*. Et cap. 39. *Orarijs duobus nec Episcopo quidem licet nec Presbytero vti; quanto magis Diacono, qui minister eorum est? Vnum igitur Orarium oportet Leuitam gestare in sinistro humero, propter quod orat idest prædicat: dexteram autem partem oportet habere liberam, vt expeditus ad ministerium sacerdotale discurrat. Caueat igitur amodo Leuita gemino vti orario, sed vno tantùm & puro, neo vllis coloribus, aut auro ornato*. Bracarense III. sub Adeodato c. 3. *Cum Sacerdos ad solemnia Missarum accedit aut pro se Deo sacrificium oblaturus, aut sacramentum corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi sumpturus, non aliter accedat, quàm Orario vtroque humero circumseptus, ita vt de vno eodemque Orario ceruicem pariter & vtrumque humerum premens signum in suo pectore præferat crucis*. Moguntinum sub Leone III. c. 28. *Presbyteri sine intermissione vtantur Orarijs propter differentiam sacerdotij dignitatis*, quando scilicet ministeria sui ordinis obeunt: nisi fortè hoc loco præter solitum sumatur Orarium impropriè pro veste talari, qua reuerà sine intermissione vti debent Sacerdotes. Quo item sensu interpretantur nonnulli canonem, quem Gratianus 17. *qu.* 4. *c.* 25. & Iuo *p.* 10. *c.* 139. tribuunt concilio Triburiensi, *Vt Presbyteri non vadant nisi stola vel orario induti. Et si in itinere spolientur vel vulnerantur, aut occiduntur non stola vestiti, simplici emendatione sua soluantur; si autem cum stola, triplici*. Minor enim pœna infligitur illi, qui iniuriam irrogat sacerdoti sine habitu incedenti, cum possit se ignorantiæ exceptione excusare. Ex quo patet Orarium hîc accipi pro communi vestimento, quod ita proprium Sacerdotis foret, vt eum discerneret à seculari. Quod si primam huius vocis originem inspiciamus, profana

est: & ab eo sensu diuersa quo nunc vsurpatur. Antiquis enim scriptoribus tam Ethnicis, quàm Christianis Orarium nihil aliud est quàm sudarium, strophium, linteolum, quo facies abstergitur. Flauius Vopiscus in Aureliano, ipsum primum, ait donasse oraria populo Romano, quibus vteretur populus ad fauorem. Quia videlicet in altum sublatis orarijs fauoris signum obtendere, & Regem venerari censebantur. Ambrosius orat. quam habuit in obitu Satyri fratris describens tempestatem qua iactabatur, *Diuinum*, inquit, *fidelium sacramentum ligari fecit in orario, & orarium inuoluit collo, atque ita se deiecit in mare.* Quo loco orarium non stolam, vt quidam arbitrati sunt, sed vulgare linteum significat; nam Satyrus Laicus erat, ad quem stola sacra nullo pacto poterat pertinere. Ambrosius iterum *epist.* 54. de miraculis sanctorum Geruasij & Protasij, *Quanta oraria iactitantur? & tactu ipso medicabilia reposcuntur?* Similiter Augustinus lib. 22. de ciuit. Dei cap. 8. *Oculum lapsum ligauit orario, nec nisi post septem dies putauit esse soluendum.* Pontius in vita S. Cypriani, *Fratres linteamina & oraria ante eum ponebant, ne sanctus cruor defluus absorberetur à terra.* Erat autem orarium magis longum quàm latum, instar fasciæ, vt ex loco citato Ambrosij de Satyro fratre ostendit Casaubonus in notis ad Vopiscum. Fauet Gregorius Turon. *lib. 3. histor. cap.* 5. vbi refert Sigismundum Burgundiorum Regem filium suum dormientem iussisse occidi, *Dormienti*, ait, *orarium sub collo positum ac sub mento ligatum, trahentibus ad se inuicem duobus pueris, suffocatus est.* Ex hac autem orarij forma oblonga suspicor translatum hoc vocabulum in Ecclesiam, & sacræ stolæ tributum: cui suspicioni robur aliquod addit supra relatum Siluestri decretum de palla linostima ex lino, sicut & sudarium, contexta. Eius verò etymon ab ora deductum non adeò inuerisimile est, vt quidam scribunt, nam orâ vestis facies tergi solebat, antequam linteola in vsu essent. Plautus in Mercatore act. 1. sc. 2. *Sume laciniam*, partem scilicet extremam vestimenti, *atque abstergo sudorem tibi.* Ab ore tamen probabiliùs sumitur, quia orario os tergitur, quam notationem sequi videtur Prudentius *hym. 1. de coronis*, hoc versu:

Hic sui dat pignus oris, vt ferunt, Orarium.

Alij ab orando deriuant, eo quod sacris prædicatoribus siue oratoribus detur, vt aiunt Alcuinus & Rab. Maurus; quibus consentit Beda in collectaneis de septem Ordinibus, *Bene oratoribus conuenit orarium, conueniens vestimentum officio.* Sitne græca an latina vox ambiguum est: crederem tamen à Latinis ad Græcos deuenisse, nam Suidas homo Græcus & auctor veteris Etymologici latinum vocabulum esse testantur. Qui verò græcum esse contendunt, triplicem eius afferunt etymologiam. Balsamon *in can. cit. Concilij Laodiceni* & Matth. Blastares *in synopsi canonum* à verbo ὡρῶ, quod Græcis idem est ac obseruo siue custodio, deducunt, eo quod diligenter obseruent in mysterijs quæ agen-

agenda sunt, eaque orario significent Diaconis, qui sunt in Ambone. Simeon Thessalonicen. deriuat ab ora, quæ Hesichio est pulchritudo seu venustas, quia Diaconum gratiæ venustate ornat, & diuino decore illustrem reddit. Arcudius *lib. 6. cap.* 10. ab hora siue tempore, quia Diaconus accepta extremitate stolæ tribus digitis inuitat populum ad orandum, cantores ad psallendum, ostenditque horas & tempus, quo aliquid est faciendum: quæ consuetudo etiam hodie viget in Græcia. Quamuis autem orarium commune sit Diaconis & Presbyteris, à Græcis tamen Diacono propriè tribuitur, stolam verò sacerdotalem Epitrachelion vocant, quod latius est orario, nec vllis literarum notis exaratum, sicut orarium Diaconorum, cui ter inscriptum est verbum *Agios* id est *Sanctus*. Claudo hanc de orario tractationem Isidori sententiâ in regula Monachorum *cap.* 12. vbi ait non licere Monacho orario vti, quod ante ipsum vetuerat concilium Aurelianense primum cap. 21. Sed hîc orarium iuxta primam vocabuli originem pro linteo accipitur ad tergendam faciem; nam post pauca ait Isidorus, non debere Monachum vultus curam gerere, ne lasciuiæ & petulantiæ crimen incurrat.

De Planeta. Penula veterum quid fuerit. Quid Phenolium. Casula seu Planeta diuersæ significationes. Eius in sacris origo, forma, & vsus.

POstremum Sacerdotis sacris operaturi indumentum quidam Penulam, alij casulam seu Planetam vocant; quæ voces à profana significatione ad sacram translatę sunt. Penula quid fuerit apud veteres Græcos & Latinos, quæ eius forma, quis vsus in communi vestitu, latè prosequuntur Bulengerus *lib. de sacris vestibus cap.* 20. Ferrarius *de re vestiaria lib.* 1. *cap.* 36. *& sequentibus*, & Albertus Rubenius *lib. item* 1. *de re vestiaria cap.*6. An verò Penula, quam Paulus Apostolus 2. *ad Timoth. cap.* 4. se Troade apud Carpum reliquisse scribit, vestis sacra fuerit, an alia communis frigori ac imbribus depellendis, an verò scriniolum seu theca libris & membranis referta, diuersæ sunt sententiæ, quas illius epistolæ expositores, & Baronius *anno Christi* 58. *n.* 67. recensent. *Frustra sunt*, ait Gretserus lib. 1. coment. in Codinum cap. 16. *qui Phænolium latinè penulam vertunt, nulli penula inter vestes sacras locus est, tametsi non ignorem, quid de penula apud S. Paulum nonnulli philosophentur.* Subscripsit primùm huic sententiæ Ferrarius in prima sui tractatus editione, at in secunda *in fine cap.* 37. palinodiam cecinit his verbis. *Hæc olim opinabamur, cum nondum penulæ figuram in antiquis monumentis videre contigisset, decepti etiam clarorum virorum auctoritate, qui penulam vestimentum apertum esse docuerunt. Sed postquam non vna* VIII.

penulæ imago in manus venit, mutare opinionem cogimur, vestemque sacrificantium cum Baronio penulam fuisse fatemur. Agit idem de penulis toto lib. 2. partis secundę, vbi eius extat figura admodum similis Planetę sacerdotali. Meminit Penulę Pauli Tertullianus *lib. de oratione cap.* 12. Porrò Phęnolium siue Phęlonium Gręcorum indumentum planetę nostræ correspondens à Latinis interpretibus penulam dici, nequidquam reclamante Gretsero, aliquot testimonijs probat Baronius *loco citato num.* 69. Nam vt cætera omittam, Nicephorus Constantinopolitanus scribens & dona mittens Leoni III. ex antiqua translatione ait, *Misimus fraternæ vestræ beatitudini encolpium aureum, tunicam candidam, & penulam castaneam.* Pro Penula autem in textu Græco Phælonium legitur. De casula quoque siue Planeta pro communi vestitu olim à Latinis vsurpata veterum Scriptorum testimonia habemus. Acta S. Fulgentij apud Bollandum die 1. Ianuarij cap. 18. *Casulam pretiosam vel superbi coloris ipse non habuit, nec Monachos suos habere voluit. Subtus casulam nigello vel lactineo pallio circumdatus incessit.* Regula Macarij cap. 27. inducit Monachum contumacem dicentem, *Hic ego durare non possum, sed accipiam casulam meam, & ibo vbi voluerit Dominus.* Casula autem hoc loco accipitur pro cuculla Monachali. Theodemarus Abbas in epist. ad Carolum Magnum, *Cucullam nos esse dicimus, quam alio nomine casulam vocamus.* Auctor vitę S. Cęsarij Arelaten. *Ambulans Cęsarius per plateam ciuitatis, vidit contra in foro hominem, qui à Dæmonio agebatur, in quem cum attendisset, habens manum sub casula, vt à suis non videretur, crucem contra eum fecit.* Ioannes Diaconus in vita S. Gregorij *lib. 2. c.* 45. quendam fuisse Monachum ait, qui à fratre suo seculari vestē petijt dicens, *Casulam non habeo, sed fac charitatem, eme mihi.* Erat etiam casula quotidianum Ecclesiasticorum indumentum, nam in concillo habito apud Liptinas in pago Cameracensi anno 743. c. 7. decretum fuit, vt Presbyteri vel Diaconi non sagis laicorum more, sed casulis vterentur ritu seruorum Dei. Pro veste seruili accipitur casula à Procopio lib. 2. de bello Vandalico cap. 26. *Areobindus*, inquit, *magister militiæ à Iustiniano missus in Africam ad Gontharin accessit non prætoria nec militari veste indutus, sed famulo vel priuato homini propria, quam latinè casulam vocant Romani.* Pro veste item seculari Planetæ nomen acceptum ex vita S. Fulgentij *cap.* 29. colligimus, cuius auctor scribit, eo ambulante tempore imbris, viros nobiles planetis suis super ipsum expansis imbrem repulisse. Cassianus describens habitum Monachorum *lib. 1. instit. c.* 7. ait illos planeticarum & birrorum pretia declinasse. Isidorus quoque in Regula Planetas Monachis interdixit. Cum sit igitur æquiuocum casulæ & planetę vocabulum, quo primum tempore à profano & promiscuo vsu ad sacrum translatum sit, non liquet. Legitur nihilominus casulæ nomen in antiquo Ordine Romano, in libris Alcuini, Amalarij, Rabani Mauri, & aliorum qui de ritibus sacris scrip-

ſcripſerunt: & concilium quartum Toletanum c. 27. *Presbytero*, ait, *in ſua ordinatione Planeta datur, quæ idem eſt ac caſula*. Fit etiam caſulæ mentio in teſtamento S. Remigij apud Flodoardum *lib. 1. c.* 18. Quod verò ſacerdotes ante caſularum vſum Dalmaticis vterentur, quas poſtea Diaconis conceſſerint, cum caſulis vti cœpiſſent, aſſertio ſingularis eſt Vvalfridi Strabonis *cap.* 24. cui fauent Acta S. Siluestri edita à P. Combefis, in quibus mentio fit Euphroſyni Pamphiliæ Epiſcopi, qui dum myſteria perageret colobium vnum habebat, quod magni illius Apoſtoli ac fratris Domini Iacobi eſſe dicebat, quo indutus ſacrā oblationem explebat. Hinc factum vt Romani hactenus ſacerdotes colobijs vſi ſint. Quod tamen brachiorum nuditas diſpliceret, Dalmaticas manicatas potius, quàm colobia placuit appellare. Hæc ille priſcus ſcriptor. Porrò caſula, teſte Iſidoro *lib.* 19. *origin. cap.* 24. per diminutionem à caſa dicitur, quod totum hominem tegat, quaſi minor caſa. Planetæ verò nomen ex eo deducitur, quia oris errantibus euagatur: & vt ait Gemma animæ *lib. 1. cap.* 207. limbus eius errabundus vtrimque in brachia ſubleuatur. In vita S. Popponis Abbatis apud Bollandum *die* 25. *Ianuarij num.* 58. Caſubula nuncupatur, *In celebratione Miſſarum Caſubulam, qua induebatur, lacrymis humectabat*. In Eccleſia Orientali Phænolium, ſiue caſula Pontificalis à Presbyterali in hoc differt, quod iſta ſimplex, illa multis crucibus inſignita eſt, & ideò *Polyſtaurion* dicitur, ac ſi latinè *Multicrucium* diceremus. Olim caſulæ rotundæ prorſus erant, totum ambientes hominem à collo vſque ad pedes, vnicam in medio aperturam habentes, per quam caput immittebatur: qua de cauſa neceſſarium erat, vt ſacerdos operari ac manibus liberè vti poſſet, eas ſuper brachia reuoluere & complicare. Sic indutos Pōtifices & ſacerdotes in priſcis eccleſiarum parietibus cernimus: ſuntque etiam hodie Græcorum caſulæ eiuſdem formæ. Latini verò ad vitandum incommodum ex amplitudine & protenſione totum corpus cūm brachijs circumcludente proueniens, eas paulatim à lateribus ſcindere & decurtare cœperunt, donec ad formam, qua hodie vtimur, redactæ ſunt. In opere muſiuo, quod olim erat in Baſilica Lateranenſi, cuius Ectypon extat in Muſæo Barberino, poſtea typis cuſum à Cæſare Raſpono nunc S.R.E. Cardinali *lib. 1. de Baſilica Lateranen. cap.* 14. expreſſa eſt effigies Ioannis XII. Papæ, quem miniſtri induunt planeta ex vtroque latere aperta, & tam in parte anteriori quàm in poſteriori in acumen deſinente, & vltra cubitum protenſa, quam certè non erat neceſſarium in vtroque brachio duplicare, aut triplicare, vt Gemma animæ ait. Factum autem fuit illud opus anno 960. Teſtatur Morinus *lib. de ſac. ordinat. p. 2. in notis ad Græcorum ordinationes* antiquæ formæ caſulas ducentos circiter annos præ ſe ferentes in multis eccleſijs aſſeruari: ex quo teſtimonio & ex pictura ſupra relata facilè conijci poteſt, quo tempore huiuſmodi ſciſſio fieri cœperit, & quomodo ſenſim propagata

pagata

pagata fuerit; quam nullo Pontificum seu synodorum decreto stabilitam inuenio. Quia verò planeta totum olim inuoluebat sacerdotem, hinc ortus est vsus vt à ministro eleuetur, cum sacerdos hostiam & calicem eleuat, quæ praxis antiquitus necessaria, ne pedibus obuersans flectenti genua impedimento esset, adhuc perseuerat, tametsi cessante causâ superflua sit. Hinc etiam permansit vsus, quem pauci fortassis intelligunt, vt in Quadragesima alijsque diebus ieiuniorum, quibus Ministri vtuntur planetis, complicatæ sint à parte anteriori, quod olim propter earum amplitudinem necessarium erat, vt expediti essent ad ministrandum: sicque paulatim introductum est, vt Diaconus, cuius in Missa potissimum est ministerium, planetam exuat, eiusque loco stolam latiorem accipiat: quod æui recentioris est, nam ordo Romanus non exui planetam, sed eleuari mandat: & *Diaconi*, inquit, *leuant Planetas in scapulas*. Vsum verò duplicis stolę, vt ostendimus, cum de stola ageremus, antiqui canones non permittebant.

De vestibus Pontificalibus, ac primum de caligis, & sandalijs seu compagis, eorumque vario vsu.

IX. ET hæc quidem sunt indumenta, quæ singulis sacerdotibus rem diuinam facturis sunt necessaria: episcopi autem, cum solemniter celebrant, alia supradictis adijciunt, nempè sandalia & caligas, crucem pectoralem, tunicellam, dalmaticam, chirothecas, anulum, mitram, baculum, & si sit Archiepiscopus pallium: de quibus diffusè agunt Saussaius *in Panoplia episcopali*, & Vicecomes *lib. 3. de Missæ apparatu*. Sandalia pedum sunt tegumenta, caligę verò hîc pro tibialibus vsurpantur, quamuis de caliga veterum diuersa sit Eruditorum sententia. Sandalia ab antiquis compaga siue compagia, rectiùs compagi nuncupantur, qua voce pro calceo regio & senatorio vsi sunt Trebellius Pollio, & Iulius Capitolinus. In Ordine Romano accipiuntur compagi pro caligis, ait enim tit. de ordinatione episcopi, *Induunt electum campagos, sandalia*, & reliqua. Eorum vsum concessum aliquando Diaconis à summis Pontificibus Gregorius Magnus docet *lib. 7. epist. 28. Indic. 1.* ad Ioannem Syracusanum scribens Diaconos ecclesię Catanensis calceatos compagis procedere pręsumpsisse, quod solis Diaconis ecclesiæ Messanensis à Prædecessoribus suis concessum fuerat. Alcuinus ait sandalia esse genus calceamentorum, quo induuntur Ministri ecclesiæ. Extat etiam canon insertus Capitularibus Caroli Magni *lib. 5. cap. 219.* Vt omnis presbyter Missam celebret ordine Romano cum sandalijs. Ex Amalario autem *lib. 2. cap. 25.* constat subdiaconos quoque sandalijs vsos; nam diuersa fuisse ait episcoporum, sacerdotum, diaconorum, & subdiaconorum sandalia, quorum mysticam rationem edis-

ediſſerit. Primi enim noſtræ religionis Antiſtites, cum ſemper ſtuduerint maximam diuinis myſterijs reuerentiam impendere, omnes eorum miniſtros ſplendidis veſtibus, tantoque miniſterio congruis ornari decreuerunt, adeò vt nec quidem ſordidis & communibus calceis fas illis fuerit ad altare accedere, multò minus nudis pedibus, quod nec ipſis Acolythis licere Ordo Romanus *tit. de die Paraſceues* edixit. Varia ideò ſandaliorum genera pro varietate miniſtrorum conſtituerunt, quæ nunc abierunt in deſuetudinem, illis ſolis permanentibus, quibus vtuntur epiſcopi ſolemniter celebrantes. Ordo Romanus ad Abbates ſandaliorum vſum extendit, agens enim de illorum ordinatione, *Epiſcopus*, inquit, *dat ei baculum & pedules*. Sunt autem pedules idem ac ſandalia, quæ Leo Nonus Abbatibus Caſſinenſibus conceſſit, teſte Leone Oſtienſi *lib. 2. Chronici*: idque alijs poſtea ab Apoſtolica ſede indultum fuit.

De cruce pectorali. A Græcis Encolpion dicitur. Eius vſus recentior.

DE ſigno crucis, eiuſque veneratione & vſu, deque paruis crucibus, quæ collo appendere inſtar amuleti ab ipſis eccleſiæ incunabulis Fideles conſueuerunt, à viris doctis ingentia volumina conſcripta ſunt: de cruce verò cum Sanctorum Reliquijs, quam nos pectoralem dicimus, quia ante pectus pendet, Græci *Encolpion* vocant, eo quod ſinu geratur, ſilent omnes rituum eccleſiaſticorum ſcriptores, Alcuinus, Amalarius, Strabo, & alij etiam recentiores. In Miſſa Illyrici & in ijs quas edidit Menardus, cum omnia indumenta pontificalia numerentur, nihil tamen de cruce; ex quo fit, vt hunc ritum non admodum antiquum exiſtimem. Scio huc referri à nonnullis verſum Gregorij Nazianzeni carm. 21. *Namque crucem in membris, medioque in corpore geſto*. Sed ſi contextus rectè expendatur, nihil hîc de cruce pectori appenſa ab epiſcopo celebrante: nam crucem ſecum ferre, commune erat omnibus Chriſtianis etiam laicis & mulieribus, quod latè probant qui de cruce commentaria ediderunt. Huc etiam refert Baronius *to. 9. anno* 811. Encolpion aureum cum partibus ligni crucis Leoni III. miſſum à Nicephoro Conſtantinopolitano. Putat enim Encolpij nomine crucem pectoralem ſignificari, de qua ſermo nunc eſt; ſuæque opinioni confirmandæ octauæ Synodi œcumenicæ teſtimonium affert, in qua *Act.* 5. Helias Vicarius ſedis Hieroſolymitanæ narrans aduentum ſuum in regiam ciuitatem, & qualiter ab Imperatore ipſe cum ſocijs receptus fuerit, *Impoſuit*, inquit, nempè Imperator, *ſuper colla noſtra Encolpium ſuum, & dixit: ecce iudicium eccleſia exigat Deus à ceruicibus veſtris in die iudicij*. Ego autem non video, quomodo hinc colligatur Encol- X.

col-

colpium fuisse insigne episcoporum: nam qui illud imposuit fuit Imperator, Helias verò Presbyter erat, non episcopus: neque hîc agitur de cruce, quam Pontifex sacris operaturus pectori appendit, vt ex contextu manifestum est.

De Tunica & Dalmatica episcopali, earumque forma, colore, & vsu.

XI. De Tunica & Dalmatica quatenus Subdiaconi & Diaconi sunt indumenta, mox agam, cum de Ministrorum vestibus incidet sermo: nunc de illis agendum, quatenus inter sacras Episcoporum vestes recensentur. Ordo Romanus vtriusque meminit, cum episcopalia enumerat indumenta, & vnam quidem Dalmaticam minorem, alteram Dalmaticam maiorem nuncupat. Tunicam Amalarius *lib.* 2. *cap.* 22. hyacinthini coloris fuisse ait, & subuculam nominari. In Missa Illyrici *subtilis* nomine indicatur, cui suffragatur Gemma animæ *lib.* 1. *cap.* 229. dicens, *Subdiacono supradicta vestes conceduntur*, quæ scilicet sunt ministrorum inferioris gradus, *insuper duæ alia idest* subtile *& sudarium adduntur. Subtile, quod & stricta tunica dicitur, portat vt se iustitia quasi lorica induat.* Olim tunica episcopalis coccinei coloris erat, vt vel ipsæ picturæ veteres ostendunt; Dalmatica verò albi, purum referens & incontaminatum sacerdotis statum, vt scribit Simeon Thessalonicensis. Vsum eius antiquissimum esse Auctor quęstionum veteris & noui Testamenti euincit, cuius hęc sunt verba quęst. 46. *Quasi non hodie Diaconi Dalmaticis induantur, sicut episcopi.* Hic autem siue sit Hilarius Diaconus, vt plerique existimant, siue alius quispiam, se scripsisse testatur *quæst.* 44. trecentis annis post Hierosolymę excidium, quæ vrbs capta & destructa fuit anno Christi LXXI. Non omnes tamen episcopos passim Dalmaticis vsos credendum est: sanctus enim Gregorius *lib.* 7. *epist.* 113. Aregio episcopo sic scribit. *Communis filius Petrus Diaconus nobis innotuit, quod fraternitas vestra, tempore quo hic fuit, poposcerit vt sibi & Archidiacono suo vtendi Dalmaticis licentiam praberemus.* Et post pauca. *Huius auctoritatis nostræ serie petita concedimus, atque te & Archidiaconum tuum Dalmaticarum vsu decorandos esse concessimus, easdemque Dalmaticas filio nostro Cyriaco Abbate deferente transmisimus.* Ex cuius concessionis tenore deducitur vsum Dalmaticarum Episcopis ab Apostolica sede tributum fuisse. In Missa Ratoldi apud Menardum inter indumenta episcopalia vnius dumtaxat tunicæ fit mentio, *super hac*, ait, idest accepta stola, *ministretur ei tunica gyris in tintinnabulis mirificè refecta*, ad similitudinem scilicet Aaron sacerdotis. Vt enim obseruat Stephanus Eduensis *lib. de Sacram. altaris cap.* 11. quidam Pontifices vna, alij duabus tunicis vtebantur; quod etiam notauit Durandus *lib.* 3. *cap.* 10. *sui Rationalis*.

De

De Chirothecis, & earum vsu.

CHirothecas Apostolicæ traditionis esse scripsit Honorius in Gemma animæ lib. 1. cap. 215. *Chirothecarum vsus*, inquit, *ab Apostolis est traditus: ab Apostolis* inquam, non *ab epistolis*, vt perperam in editis legitur. Sed hoc credibile non est, cum per aliquot secula nullum earum monumentum reperiatur, nec illis vnquam vsa sit ecclesia orientalis. Porrò chirothecas latina voce manicas nuncupant antiqui scriptores, qua vsus est Plinius *lib. 3. epist. 5. ad Macrum*, quæ de studijs & lucrubationibus Plinij senioris auunculi sui est: *Manus*, ait, *hyeme manicis muniebantur, vt ne cæli quidem asperitas vllum studijs tempus eriperet*. Ordo Romanus agens de ordinatione episcopi hanc orationem dicendam præscribit, quando electus induitur manicis. *Immensam clementiam tuam rogamus omnipotens pijssime Deus, vt manus istius famuli tui fratris nostri, sicut exteriùs obducuntur manicis istis, sic interiùs aspergantur rore tuæ benedictionis*. In Missa Ratoldi apud Menardum manicæ etiam cum alijs Pontificalibus indumentis memorantur. Et in Missa Illyrici extat oratio ad induendas manus. Ex his autem colligitur quāta sit earum vetustas. Vsum denique chirothecarum à Leone IX. concessum Abbatibus Casinensibus Leo Ostiensis supra relatus asserit: & eo antiquior Ordo Romanus in ordinatione Abbatis ex canone Theodori Archiepiscopi Cantuariensis, qui obijt anno 690. post datam ei ab episcopo Regulam ait, *Tunc tradat ei chirothecas & baculum*. XII.

De Anulo, eiusque antiquitate, & vsu.

NOn est huius loci Anulorum originem inuestigare, sed & superfluum est, nam *Gen. 38.* Iudam legimus anulum & armillam gestasse; nec vllus ferè liber est in veteri Testamento, in quo eius mentio non fiat. Vsum autem ferendi anulum à Christianis receptum fuisse Clemens Alexandrinus *lib. 3. sui Pædagogi cap.* 11. testis est. At verò episcopis inter reliqua sui Ordinis insignia traditos Anulos, mille & amplius annorum testimonia habemus tum in Ordine Romano & alijs sacramentorum antiquissimis libris, tum apud Surium *die 3. Decembris* in Vita S. Birini Dorcestrensis episcopi, qui vixit anno 640. tum demum in quarto Concilio Toletano c. 27. quo sancitur, vt episcopo iniustè deposito tamquam suæ dignitatis signum Anulus restituatur, qui dudum recepto in ecclesia ritu in sua ordinatione ipsi dari consueuerat. Neque obstat Alcuini, Amalarij, & Rabani de Anulo silentium: nam istis tacentibus loquuntur alij, qui eos ducentis & amplius annis antecesserunt, vt ex allatis testimonijs luculenter apparet: & fortassis diuersæ fuerunt diuersis locis & temporibus hac de re consuetudines. XIII.

De Mitra, eiusque vsu sacro & profano. Quando cœperit idem vsus in Ecclesia. Cur Græci ea non vtantur. Quando & à quibus concessa Abbatibus.

XIV. Mitra Pontificalis ex veteri Testamento sumpta est, vt rectè scribit Honorius *lib.* 1. *Gemmæ cap.* 214. Ea enim vtebantur sacerdotes, vt sacræ literæ indicant *Exodi* 29. *&* *Leuitici* 8. Erat & profanum capitis ornamentum, quo primùm Ionios, deinde Aegyptios, Syros, & Lydos vsos fuisse ethnici scriptores tradiderunt. Olim etiam pro muliebri corona sumebatur, ex qua fasciolæ pendebant, vnde Virgilius *redimicula mitræ* commemorat. Deo quoque sacratis Virginibus mitra in Africa imponi solebat, de qua Optatus Mileuitanus lib. 2. *Felix*, inquit, *inter crimina sua & facinora nefanda, ab eo comprehensam puellam, cui mitram ipse imposuerat, à qua paulò ante Pater vocabatur, nefariè incestare minimè dubitauit.* Isidorus lib. 19. orig. cap. 31. *Mitra est pileum Phrygium caput protegens, quale est ornamentum capitis deuotarum. Sed pileum virorum est, mitra autem fœminarum.* Ab Alexandro II. concessum mitræ vsum Vratislao Duci Boemiæ in signum intimæ dilectionis, Gregorius VII. testis est *epist.* 38. *libri* 1. asserens id Laicis nunquam antea tributum. Brachmanes sacerdotes mitra gemmis ornata vti consueuisse refert Philostratus *in vita Apollonij*. Eamdem vsurpasse summum sacerdotem Deę Syriæ Lucianus *in Dea Syria* scripsit: idemque tradidit de Pontifice Maximo ethnicæ superstitionis Prudentius *hym.* 9. *de coronis* his versibus.

Summus sacerdos nempe sub terram scrobe
Acta in profundum consecrandus mergitur,
Mirè infulatus, festa vittis tempora
Nectens, corona tum repexus aurea,
Cinctu Gabino sericam fultus togam.

Mitræ nomina multa sunt, dicitur enim cidaris, tiara, infula, phrygium, corona sacerdotalis, cuphia, de quibus Lexicographi græci & latini consulendi sunt. De ipsius vsu in Ecclesia duæ sunt eruditorum sententiæ. Quidam enim existimant recentem adinuentionem esse, quæ circa annum Christi millesimum incœperit, quam opinionem probant primò ex tabulis & alijs veterum monumentis, in quibus tam summi Pontifices, quàm reliqui Episcopi omnibus quidem pontificalibus ornamentis induti, sed nudo semper capite delineati apparent. Secundò ex libris ritualibus ante annos septingentos scriptis, & ex antiquis rerum ecclesiasticarum scriptoribus, qui cum satis accuratè omnia indumenta episcoporum recenseant, de mitra tamen prorsus silent. Alij è diuerso mitræ vsum putant ab ipsis Apostolis fluxisse, idque varijs rationibus & testimonijs suadere conantur, contrariam verò sententiam

fluxis

fluxis dumtaxat argutijs niti aiunt; atque omni solido fundamento destitui. Propugnat acriter hanc mitræ antiquitatem Andreas du-Saussay *lib. 1. Panopliæ episcopalis*, omnibus ad hoc argumentum spectantibus diligentissimè collectis, quæ apud ipsum legi possunt. Ego autem crediderim vtramque opinionem posse facillimè conciliari, si dixerimus mitram quidem, qualis est hodie, nuperum ornatum esse, qui ante millesimum Christi annum vix fuerit in ecclesia: negari tamen non posse, quin à temporibus Apostolorum aliquod fuerit capitis ornamentum, quo peculiariter, si non omnes, aliqui saltem Episcopi vsi sint. Hoc enim euincere videntur, quæ ad probandam mitræ antiquitatem Saussaius congessit, præsertim ex Epiphanio, qui in hæresi Antidicomarianitarum affirmat Iacobum Apostolum bracteam seu petalum in capite portasse: ex Polycrate *apud Eusebium lib. 5. hist. cap. 24.* & ex Hieronymo *lib. de script. eccles.* asserentibus Ioannem item Apostolum laminam auream in fronte gessisse: ex Gregorio Nazianzeno, qui *orat. 5. post reditum à fuga* loquens de sua ordinatione capiti suo cidarim impositam ait: ex Balsamone & alijs scriptoribus græcis, qui fatentur Patriarcham Alexandrinum Phrygio vti, siue loro, vt grecè scribunt, ex eo quod illud miserit Cyrillo Celestinus Papa, cum eum iussit Ephesino concilio vice sua præsidere. Qua verò de causa Græci Antistites, dempto Alexandrino, olim Phrygio non vterentur, quæstio anceps est, quam tractat eruditissimus Goar in notis ad episcopi ordinationem *pag. 34.* Vera ratio illa videtur, quam ipsemet Balsamon, quamuis schismaticus, insinuat, quia reliqui hanc honoris prærogatiuam à Romano Pontifice non habuerunt. Quid verò & quale fuerit illud Phrygium siue lorum non constat. Aliquos tamen inter Græcos extitisse qui sibi ius Phrygij vsurparint, idem Goar asseuerat: communiter verò vsque ad hodiernum diem ab hoc ornamento abstinuerunt, nec vllus est in Græcia mitræ vsus. Reliqui episcopi orientales Maronitæ, Nestoriani, & Iacobitę Cidari vtuntur, quę ipsorum capiti imponitur, dum ordinantur, vt ex eorum Ritualibus apud Morinum manifestum est. De mitris verò sanctorum Siluestri, Augustini, & aliorum episcoporum, qui in occidente ante annos mille & amplius floruerunt, ab hodiernis non multum dissimilibus, & inter lipsana quarundam ecclesiarum asseruatis, non est meum ferre iudicium. Nonnullis insignium monasteriorum Abbatibus tam mitræ quàm aliorũ Pontificalium ornamentorum vsum post annum millesimum concessum probatissima testantur monumenta. Alexandrum II. hoc priuilegium concessisse Abbati S. Augustini Cantuariæ Guill. Thorne eius cœnobij Monachus refert in suis chronicis. In Bullario quoque Casinensi extat eiusdem Pontificis cõstitutio, qua eadem gratia Abbati Cauensi conceditur. Extat item in Bibliotheca Cluniacensi simile priuilegium Vrbani II. pro Abbate Cluniacensi: & Petrus Diaconus *lib. 4. chron. Casin. cap. 17.* scribit eundem

Vrbanum facultatem dedisse Abbati Casiniensi vtendi compagis, chirothecis, Dalmatica, & Mitra. Recentiora omitto. Priuilegium autem Honorij I. & Theodori initio Bullarij Casinensis relatum, quo mitram & alia insignia Pontificalia Abbati Monasterij Bobiensis à S. Columbano fundati largiuntur, alijs examinandum relinquo. Damnant vsum Pontificalium in Abbatibus Bernardus *epist. 42. ad Henricum Senonensem*, & Petrus Blesensis *epist. 90. ad Guill. Abbatem fratrem suum*: ille spiritu humilitatis, hic zelo zelatus pro episcopis, quibus hæc Abbatum prærogatiua displicebat, de qua re extat *epist. 7. lib. 2.* Gosfridi Vindocinensis. Latè tandem propagata est mitræ gestandæ concessio, non solùm ad Abbates, sed etiam ad quorundam ecclesiarum secularium Præpositos, & ad Cathedralium dignitates & Canonicos, quorum hîc catalogum texere suscepti operis institutum non patitur.

De Baculo Pastorali, eiusque nominibus, figura, materia, & vsu. Quid Subcinctorium, Epigonatium, Orale, Gremiale.

XV. QVod Regibus sceptrum id Baculus est Episcopis, insigne scilicet auctoritatis, solicitudinis, & correctionis. Porrò baculi episcopalis mentio fit in Ordine Romano, & in concilio quarto Toletano ante annos mille celebrato tanquam præcipui & dudum vsitati Episcoporum ornamenti. Virga pastoralis dicitur, & latina voce Pedum, quod festo auctore est baculus recuruus, quo pastores vtuntur ad comprehendendas oues vel capras, de quo Virgilius ecl. 5.

At tu sume pedum, *quod me cum sæpe rogasset,*
Non tulit Antigenes.

Honorius *lib. 1. cap. 217.* etiam ferulam vocari ait, quæ à feriendo nomen habet; est enim baculus siue virga, qua puerorum manus feriuntur, vnde est illud Iuuenalis sat. 1. *Et nos ergo manum ferulæ subduximus.* In vitis sanctorum Galli & Magnoaldi *cambutta* vocatur, quæ significat baculum retortum. Honorio Caputta, alijs Gambuta, camboca, vel cambuca est; pro qua voce apud Durandum *lib. 3. Ration. c. 15.* in omnibus ferè editionibus sambuca perperam irrepsit. Budæo dicitur lituus Pontificius, quali olim augures vtebantur, de quo Cicero *lib. 1. de diuinatione*, & Gellius *noct. Attic. lib. 5. cap. 8.* In testamento S. Remigij apud Flodoardum argentea cabuta figurata occurrit, vbi Brissonius legit cambutam. Erant igitur huiusmodi baculi aliquando argentei, nam & Saussaius *lib. 2. Panoplia* ait se vidisse Rhemis Baculum S. Remigij auri laminis coopertum, cælaturisque artificiosis circumquaque exornatum. Fuerunt & cupressini, de quibus testimonium habemus in epistolis Stephani Tornacensis *epist. 233. & sequenti*. Nam

in

in priori Abbas Syluæ maioris ipsi Stephano scribens ait, *mittimus vestræ carissimæ Paternitati munusculum indignum dignitate vestra, sed officio congruum, baculum videlicet cypressinum*: & in posteriori ad episcopum Aurelianensem, *munusculum vobis mittimus baculum pastoralem cypressinum, officio vestro & qualitate mysterij congruum, & quantitate ministerij condignum*. Abbatibus quoque baculus pastoralis tribuitur in Ordine Romano, qui mos antiquissimus est. Apud Græcos item non solùm episcopis, sed præfectis etiam monasteriorum baculum tradi in eorum ordinatione ostendit Goar *in notis ad Euchologium pag. 313.* ex Codino, & Simone Thessalonicensi. Forma tamen baculi apud orientales diuersa est; non est enim in summitate curuus siue retortus, sed summa pars desinit in globum eburneum, vel in signum crucis, vel in lignum transuersum ad instar literæ Tau: vel duobus serpentibus ex ebore ornatur, qui reflexis capitibus se mutuò respiciunt.

In Missa ab Illyrico edita inter Pontificalia indumenta post Cingulum recensetur Præcinctorium, quod ab Honorio *lib. 1. Gemmæ cap. 100.* subcingulum, siue subcinctorium nuncupatur. Sed hodie nemo eo vtitur in ecclesia latina, nisi solus Romanus Pontifex, cum solemniter celebrat, estque instar parui cuiusdam manipuli è sinistro latere pendens. Huic apud Græcos assimilatur Epigonatium formæ quadrãgularis palmi & dimidij ex vtroq; latere, quod è Zona appensum gestatur, solisq; episcopis & alijs in dignitate constitutis permittitur. Latinè dici potest *supergenuale*. Est & aliud peculiare summi Pontificis ornamentum, quo vtitur solemniter celebrans, estque velum sericum subtilissimum diuersis coloribus distinctum & virgatum, quod post Albam & cingulum capiti imponit, & replicat super humeros & ante pectus. Orale olim dicebatur; nunc fanonem vocant. Quidam recentior putat subcinctorium idem esse ac Gremiale, sed errat: nam Gremiale pannus est, qui in gremio episcopi celebrantis ponitur, dum sedet, & cum ordines confert; de quo agit Ceremoniale episcoporum *lib. 1. cap. 12.*

De Pallio Archiepiscopali. Quid sit. Quædam de vsu ipsius. Quibus concedi soleat. Eius origo. De Pallio Græcorum.

POstremum Pontificale ornamentum est Pallium, quod solis Patriarchis & Archiepiscopis competit. Est autem pallium fascia lanea candida tribus circiter digitis lata, & in modum circuli contexta, quæ super humeros imponitur, ex quo circulo alia similis fascia ante pectus, alia deorsum ex opposito pendet, duæ super humeros demittuntur: quæ fasciæ purpureis crucibus sunt insignitæ. Ipsum autem pallium tribus aciculis, siue spinulis aureis alligatur. Fit ex lana Agno- XVI.

rum

rum candidorum sine macula, qui in die sanctæ Agnetis in eiusdem ecclesiâ viâ Nomentanâ singulis annis offerri ad Missam solemnem & benedici solent, ac subdiaconis Apostolicis consignari, & in aliquo Monasterio sanctimonialium nutriri, donec veniat tempus ipsos tondendi. Ex quorum lana texuntur pallia, quæ in Basilicam Vaticanam delata super corpora sanctorum Apostolorum Petri & Pauli ponuntur in vigilia Natalis ipsorum, ibique tota nocte dimittuntur, ac die sequenti deputatis custodienda traduntur. Pallio semper & vbique vtitur Romanus Pontifex, cuius est super omnes ecclesias summum ius ac plenaria potestas; reliqui eo vti non possunt nisi intra ecclesiam certis quibusdam & designatis diebus, cum Missarum solemnia celebrant, idque ex antiqua consuetudine, quam indicat Gregorius Magnus *lib. 2. epist. 54.* Ioanni Archiepiscopo Rauennati sic scribens; *Illud, Frater carissime, tibi non putauimus ignotum, quod penè de nullo Metropolitano in quibuslibet mundi partibus sit auditum, extra Missarum tempus vsum sibi pallij vindicasse.* Et lib.4. ep.50. Virgilio Arelatensi, *Pallium*, inquit, *transmisimus, quo Fraternitas tua intra ecclesiam ad sola Missarum solemnia vtatur.* Idem statutum fuit in synodo Romano sub Ioanne VIII. edita ab Holstenio, c. 3. *Quicumque Metropolitanorum per plateas vel in Litanijs vti Pallio præsumpserit, & non tantùm in præcipuis festiuitatibus, & ab Apostolica sede indictis temporibus, ad Missarum solummodo solemnia, careat illo honore.* Si tamen verum est quod Flodoardus scribit in historia Remensis Ecclesiæ lib.3. cap.10. *Hincmarus*, eius ecclesiæ Archiepiscopus, *pro sua sanctitatis ac sapientiæ reuerentia per interuentionem Lotharij Imperatoris pallium ad quotidianum suscepit vsum à quarto Leone Papa, à quo iam aliud perceperat in designatis sibi solemnitatibus debitè fruendum. Quem quotidianum pallij vsum nulli vnquam Archiepiscopo se concessisse, vel deinceps concessurum esse idem Papa in epistola tunc ad eum directa testatur.* Sed commentitiam esse huiusmodi concessionem ex epistola 47. Nicolai I. ad ipsum Hincmarum, & ex eiusdem ad Nicolaum responsione manifestum fit. Cum enim memoratus Pontifex sibi valde displicere scripsisset, quod ille pallio vteretur vltra dies sibi ab Apostolica sede indultos, respondet Hincmarus *tomo 2. editionis Sirmondi circa finem epist. 26.* his verbis. *Postremò de pallio à mea præsumptione non certis temporibus & iuxta morem aliјs Metropolitanis definitis vso, vnde vestræ Sanctitatis auribus intimatum esse indignitati meæ scripsistis, auctoritati vestræ veraciter fateor, quod & in istis regionibus per alios, si vobis placuerit, rescire valebitis, quia nisi in die Natalis Dominici, & in die sancta Resurrectionis eius, vix in toto anno eodem pallio vtor.* Falsa igitur est Flodoardi narratio, ipsomet Hincmaro teste, qui oppositam sibi vsurpationem facilè potuisset diluere prolato Leonis priuilegio, si extitisset. Concessum tamen Brunoni Coloniensi ab Agapito II. vt eo præter consuetudinem vteretur, quoties vellet, scribit Rogerus Monachus in eius vita *cap. 23.* *apud*

apud Surium die 11. *Octobris*. Milo quoque in vita S. Lanfranci Cantuariensis *cap.* 11. refert Alexandrum II. duo pallia illi dedisse, vnum quod de altari Romano more accepit: alterum quod sua manu ei porrexit, cum quo Missam celebrare solebat, in indicium sui amoris. Posset etiam pro vsu quotidiano pallij afferri canon 6. concilij I. Matisconensis, quod anno 582. celebratum fuit, quo præcipitur, vt Archiepiscopus sine pallio Missas dicere non præsumat, nulla facta dierum solemnium, & non solemnium distinctione. Sed tunc forsitan non ijdem erant mores, cum præsertim eo tempore solus Arelatensis in Gallia vsu pallij potiretur. Vel certè explicandus est canon non de quotidiana, sed de solemni dumtaxat celebratione. Quod verò vir doctissimus ex eodem canone infert, duo tunc fuisse pallia, vnum Romanum, Gallicanum alterum; & hoc quidem vsos propria auctoritate Metropolitanos, quoties libuit; illud autem missum à Romano Pontifice pro certis dumtaxat & designatis diebus: hoc inquam accuratiùs examinandum foret, mihi enim nihil hactenus videre contigit, quo possit hæc coniectura stabiliri. Cæterum non omnibus Archiepiscopis hunc honorem tributum, sed ijs solummodo qui inter ipsos præcipui erant, nemo ignorat, qui in veteri historia versatus sit. Nam in Gallia nemini mittebatur, nisi soli Arelatensi, de qua re extant epistolæ Vigilij ad Auxanium, Pelagij I. ad Sapaudum, & Gregorij Magni ad Childebertum Regem Francorum *lib.4. ep.* 53. In Hispania soli Hispalensi, in Dalmatia Salonitano, in Italia Rauennati, in Sicilia Syracusano, in Sardinia Caralitano, vt ex epistolis Gregorij liquet: siue hoc fieret intuitu ecclesiarum seu ciuitatum præ cæteris eminentium: siue ob vicariatum Apostolicæ sedis illis Archiepiscopis tributum; quo titulo constat Pallio item à summis Pontificibus insignitos fuisse Archiepiscopos Corinthi, Thessalonicæ, & primæ Iustinianæ. De S.Malachia hæc narrat Bernardus *vitæ ipsius cap.* 15. visum sibi Romam proficisci, quia Metropolitieæ sedi deerat adhuc, & defuerat ab initio Pallij vsus, quod est plenitudo honoris. Concessum postea fuit omnibus Archiepiscopis, vt hoc ornamento ab Episcopis distinguerentur. Nonnullos quoque episcopos interdum hoc honore affecerunt Romani Pontifices, vel intuitu meritorum, vel alia iusta de causa. A Marco Papa, qui obijt anno 336. concessum Ostiensi episcopo refert Anastasius. Siagrio episcopo Augustodunensi à Gregorio Magno, cuius extat hac de re ad illum epistola 114. lib.7. Actardo Nannetensi ab Adriano II. vt ipse testatus est in epistola ad eum directa his verbis. *Decus tibi Pallij solo miserationis affectu contulimus, vt habeas pro exilio & catena Pallij ornamenta, non ad ecclesiæ cui incardinandus es perpetuum institutum, sed ad tuum specialem certique temporis vsum*. Idem Priuilegium habuit Theodulfus Aurelianensis, de quo ipse sic cecinit.

Solius

Solius illud opus Romani Præsulis extat,
Cuius ego accepi pallia sancta manu.

Vualo item siue Valenus Metensis episcopus à Ioanne VIII. Pallium suscepit, propter quod orta est controuersia inter ipsum & Bertulfum Treuirensem Archiepiscopum, quam Hincmarus Remensis composuit. Extat epistola Ioannis ad ipsum Vualonem in supplemento Conciliorum Galliæ *pag.* 295. cui additæ sunt notæ hac de re ex historia Treuirensi. Ipsum quoque pallium, vt de cæteris sileam, Gregorius VII. Brunoni Veronensi *lib. 1. ep.* 24. pollicitus est, si Romam iret: *quia*, inquit, *Antecessorum nostrorum decreuit auctoritas, nisi præsenti personæ pallium non esse concedendum*. Nunc eo vtuntur perpetuo priuilegio episcopi Lucensis & Ticinensis in Italia, & Bambergensis in Germania. Origo eius in vtrâque ecclesia Orientis & Occidentis antiquissima est. A Marco Papa concessum Ostiensi iam diximus, at Baronius *anno* 336. *n.* 62. Marco antiquiorem putat; est autem corrigendus, quod Phrygium à Celestino missum Cyrillo Alexandrino pallium esse crediderit, cum procul dubiò capitis ornamentum fuerit, vt supra indicauimus. Eiusdem meminit Isidorus Pelusiota *lib.* 1. *ep.* 136. fusiùs disserens de eius vsu & mystica ratione. Confirmat eius vetustatem Liberatus Diaconus Carthaginensis, qui in Breuiario *cap.* 18. narrat sententiam damnationis à Felice Pontifice latam aduersùs Acacium Constantinopolitanum, quam is recipere noluerat, à quodam Monacho pallio eius alligatam fuisse, cum ad sacra celebranda ingrederetur. Posset & pallij antiquitas astrui ex rescripto Valentiniani Imperatoris, quo Metropoli Rauennę anno 432. multas subijcit ciuitates, eiusq; Archiepiscopo vsū pallij concedit apud Rubeum in historia Rauennatum. At illud rescriptum omnino falsum & suppositicium esse ostendit Baronius *tomo* 5. *pag.* 631. *editionis Romanæ*: tum alijs de causis, tum quia non spectabat ad Imperatorem pallij vsum largiri; quicquid in contrarium vir doctus scripserit, qui hoc non probat. Quod verò spectat ad canonicas conciliorum generalium sanctiones, nihil de eo sancitum legimus ante octauam synodum aduersùs Photium, quæ de pallio agit can. 27. quia nimirum eius concessio omnino pendet ab auctoritate summi Pontificis, à quo etiam constituta fuit forma iuramenti, quod Archiepiscopi, antequam illud accipiant, præstare tenentur. Græci *Omophorion*, & *epomadion* vocant, vt Theodorus Balsamon docet *in responsi ad* 1 *r. quæst. Marci Alexandrini*. Differentia tamen ingens est inter pallium Latinorum, & Græcorum Omophorion, siue Humerale, vt Latini interpretes vertunt: nam Latinum iam supra descripsimus, Græcum verò est longa fascia eiusdem cum latino aut paulò maioris latitudinis, collum primitus inuoluens, tum à collo per medium pectus infra genua descendens, crucibus itidem intertexta. Olim vsque ad pedes protendebatur, nam Zonaras in vita Constantini Copronymi ait Anastasium insistentem

stentem vestigijs Germani Patriarchæ Omophorion eius calcasse, vt sic eum moneret, ne properaret. Aliud etiam discrimen inter vtrumque reperitur, quod latinum solis Archiepiscopis tribuitur, græcum omnibus Episcopis commune est, qui illud deponunt cum Euangelium legendum est, & reassumunt paulò ante communionem, vt docet Simeon Thessalonicensis *lib. de templo & Missa*. Plura de pallio Franciscus Florens *ad tit. Decretalium de vsu & auctoritate pallij*; & de Omophorio Græcorum Goar *in notis ad Euchologium pag. 312. n. 8.* Habertus *ad partem secundam liturgiæ ordinum obseruat. 3.* et Morinus *de sacris ordinat. p. 2. in notis ad græcas ordinat. n. 19.* vbi latè ostendit inter pallium latinorum, & græcorum Omophorion magnum discrimen intercedere.

De vestibus Ministrorum, ac primùm de Cappa siue Pluuiali.

HActenus dè vestibus celebrantium, siue in primo, siue in secundo Sacerdotio constituti sint. Quia verò Ministris rem diuinam solemni ritu facienti assistentibus, Presbyteris videlicet, Diaconis, Subdiaconis, & clericis specialia quoque indumenta assignata sunt, de his breuiter agendum est. Ordo Romanus agens de ordine Processionis, quando Episcopus celebraturus est, *Duo*, inquit, *Presbyteri ita vt ad Missam, excepto quod Cappis induti sunt, vestiti ministrent ei*. Est autem cappa, pro vt sumitur hoc loco, vestis ecclesiastica à sola parte anteriori aperta, ab humeris vsque ad pedes protensa, quam recentiores Pluuiale vocant, quia olim pluuiæ tempore sumebatur, vt Ferrarius *lib. 1. de re vestiaria cap. 39.* suspicatur. Et hinc fortè emanauit, vt à parte posteriori capitis tegumentum assutum haberet, quod caputium vocamus, cuius quædam forma seu vestigium in hodiernis pluuialibus remansit. Silent de hoc indumento veteres rerum Ecclesiasticarum scriptores; eius tamen vsum antiquitus viguisse ordo Romanus euincit, cui suffragantur Lanfrancus *epist. 13. ad Ioannem Normannorum Archiepiscopum*, & alij quos refert Saussaius *prima parte Panopliæ sacerdotalis lib. 7. cap. 5.* Gulielmum Anglorum Regem S. Hugoni Abbati Cluniacensi misisse cappam penè auream totam, narrat Auctor miraculorum eius, in qua vix nisi aurum apparebat, vel margaritarnm & gemmarum textus; inferiùs autem vndique tintinnabula resonantia, ipsaque aurea pendebant. Latiùs post annum millesimum extensa est Cappæ significatio ad plures vestes sacras & profanas, vt ex Glossarijs patet. Cappa pro quotidiana Monachi veste vtitur Gaufridus Abbas in vita S. Petri Tarantasien. cap. 27. *Tolle tibi cappam hanc manicatam*. Loquitur autem de cucullа monachali. Pro veste communi secularium Cęsarius Cisterciensis lib. 1. Dialog. cap. 38. *Videntes illum cappa trita* XVII.

atque vetusta indutum, æstimantes eum scholarem pauperem & vagum, suscipere renuerunt. Pro habitu summi Pontificis Petrus Damiani *lib. 1. ep. 20.* ad Cadolaum Antipapam, *habes iuxta morem Romani Pontificis rubeam cappam*. Sunt & cappæ episcoporum & canonicorum, quibus induti choro intersunt, de quibus non est hic locus disserendi.

De veste Diaconorum. Olim colobium, nunc Dalmatica. Eius origo, forma, & vsus.

XVIII. Diaconorum proprium indumentum nunc est Dalmatica ex institutione sancti Siluestri, qui vt legimus in eius actis, præcepit vt Dalmaticis in ecclesia vterentur, cum antea teste Alcuino Colobijs vti solerent. Erant autem colobia tunicæ sine manicis, non quod prorsus manicis carerent, sed quia ad cubitum tantùm pertingebant. Dalmaticæ verò manicatæ erant, talares, sericæ, albæ, auro ornatæ, & plagulis seu clauis ex purpura assutis distinctæ. In Dalmatia primum inuentæ, & illinc Romam translatæ sunt, vnde & nomen acceperunt, sicut ait Isidorus *lib. 19. Orig. cap. 22.* Clauatas fuisse purpura præter Isidorum ibidem, asserunt alij scriptores Ecclesiastici diuersis vocibus clauos explicantes. Ait enim Rabanus habuisse duos tramites, Alcuinus duas virgulas, Amalarius duas lineas, alij duas zonas purpureas. Remansit itaque in Dalmaticis priscus mos Angustorum clauorum, vt scribit Rubenius *lib. 1. de re vestiaria cap. 8.* qui ideo existimat datam Diaconis Dalmaticam Angusticlauiam, vt inferiores Presbyteris censerentur, qui latum clauum portabant, quæ erat vestis senatoria vnico clauo purpureo distincta, qualia fuisse colobia Monachorum docet Dorotheus *serm. 1.* dicens, *signum purpureum assumimus in colobium nostrum, innuentes nos in Christi militiam adscriptos esse, & vniuersas afflictiones eius sustinere debere: etenim quando passus est Dominus noster, gestauit purpureum vestimentum*. Purpurâ autem etiam clericos quondam vsos patet ex concilio Narbonensi apud Baronium *anno 598.* nam vsum purpuræ Clericis interdixit. Hodie duobus angustis clauis ornatur Dalmatica nullâ habita ratione coloris purpurei, imò aliquando sine clauis fit. Planeta verò vno lato clauo distinguitur, qui in multis adhuc appatet ex vtrâque parte in crucis figuram formatus, quam vt ait Tertullianus lib. de cor. mil. cap. 13. *Illic purpura tua sanguis Domini, & latus clauus in cruce ipsius*. Dalmaticam Romanis in vsu fuisse Lampridius testis est, qui de Commodo & de Heliogabalo Imperatoribus scribit in dedecus & probrum ipsorum, quod Dalmaticati in publicum processerint: vel quia mollium & delicatorum vestis censebatur, vel quia exotica & Romanorum oculis insueta erat. Eius fit mentio in actis S. Cypriani, sed sacrane an commu-

nis illa fuerit diuersæ sunt sententiæ. Ego omnino communem fuisse credo: illo enim æuo nondum ad vsum sacrum translata fuerat. Eutychianus Papa cõstituisse dicitur in libro Pontificali, vt quicumque fidelium Martyrem sepeliret, sine Dalmatica aut colobio purpurato nullatenus sepeliret; quod honoris causa constitutum reor. Sed cum idem honos summis Pontificibus, ac ipsis etiam Diaconis tribueretur, vt Gregorius indicat *lib.4. Dialog.cap.40.* decreto suo idem *lib.4. epist.44.* sanciuit, ne feretrum quo Romani Pontificis corpus ad sepeliendum ducitur, Dalmaticis tegeretur. Differit de Dalmatica Baronius *in notis ad Martyrologium die vltima Maij*, cuius in ea describenda lapsus notauit Ferrarius *lib.3. de re vestiaria cap. 9.* Proprium quoque Diaconorum ornamentum apud omnes nationes orientales, & occidentales est stola siue orarium in humero sinistro, de quo supra actum est.

De vestibus Subdiaconorum. Olim sola Alba vtebantur, postea Tunicam & Manipulum addiderunt. De Planetis, quæ antiquitus communes erant omnibus Ordinibus.

Subdiaconi Romanæ ecclesiæ, sedente in Apostolico throno Gregorio Magno, sola Alba induti suo ministerio fungebantur: quem morem alias ecclesias ab ipsa Romana accepisse idem Gregorius asserit *lib.7. epist.64. ad Ioannem Syracusanum*. Postea, teste Honorio in *Gemma animæ lib. 1. cap. 229.* duæ illis vestes peculiares tributæ sunt, Tunica, quam subtile vocat, quia subtiliùs contexta; & sudarium siue mappula, cui hodie successit Manipulus. Constat autem ex Ordine Romano magnum olim discrimen inter Dalmaticam Diaconi & tunicam Subdiaconi extitisse: nam titulo de ordine processionis ante Missam loquens de vestibus Diaconorum stolas & Dalmaticas recenset; Subdiaconis verò sibi congruas vestes præbendas esse dicit, *quæ apud quosdam*, inquit, *subdiaconales nominantur, & mappula in sinistra manu ferenda*: sed quæ illæ fuerint nominatim non exprimit. Nulla nunc differentia reperitur inter Dalmaticam Diaconi, & tunicam Subdiaconi, nisi quod huius manicæ strictiores & breuiores sunt: quæ differentia sæpè etiam negligitur. Diebus ieiuniorum & in Aduentu tam Diaconi quàm Subdiaconi planetis vtuntur. Quando autem, & qua occasione hic ritus cœperit, non liquet. Eius meminit Ordo Romanus, à quo vsus Planetæ etiam Acolythis tribuitur. Nam in ordine ecclesiastico Romanæ Ecclesiæ, vel qualiter Missa celebratur, *Subdiaconus*, inquit, *tenet Pallium Pontificis in brachio suo super planetam.* Et paulò post. *Subdiaconus regionarius tenens mappulam Pontificis in bra-* XIX.

chio sinistro super planetam reuolutam exiens ad regiam Secretarij dicit. Item. *Parat Euangelium qui lecturus est reserato sigillo ex pracepto Archidiaconi super planetam Acolythi.* Et infra. *Archidiaconus suscipit amulas, quem sequitur cum scypho super planetam Acolythus.* Consentit Amalarius, qui lib. 2. cap. 19. *Casula,* inquit, *est generale indumentum sacrorum ducum, & pertinet generaliter ad omnes clericos.* Item. *Casula dupla est, post tergum inter humeros, & ante pectus.* Nullum autem tam ordo Romanus, quàm Amalarius ponunt discrimen inter planetam siue casulam sacerdotum & aliorum ordinum. Cum enim scriberent de re notissima, & eo tempore omnium oculis subiecta, non satis expresserunt an & quomodo huiusmodi planetæ inter se differrent. In alijs autem auctoribus nihil reperio, quo hic ritus clariùs explicetur. Suspicor itaque Planetæ nomen æquiuocum tunc fuisse, & pro veste acceptum, qua sacerdotes & ministri postremò induebantur, quæcumque illa fuerit: sicut hodie, vt supra notauimus, cappam vocamus latum illud indumentum, quo Cardinales, Episcopi, & Canonici amiciri solent, cum publicas & ecclesiasticas functiones obeunt, vel choro assistunt sacris vestibus non induti: sicut etiam cappæ nomen tribuimus externo amictui multorum Religiosorum, atque etiam secularium; licet multum ab inuicem discrepent. Quod si displicet hæc coniectura, viderint peritiores quid de hac re statuendum sit; nam easdem fuisse Sacerdotum, Diaconorum, & Subdiaconorum, atque Acolythorum planetas non credo, nec conueniens & verisimile videretur.

De habitu sacro Clericorum. Quid & quale sit superpelliceum.

XX. NVnc Clerici minorum Ordinum, cum sacerdoti celebranti ministrant, superpelliceis vtuntur, quæ vox barbara est, & ante annos sexcentos incognita: res autem sub alijs nominibus an fuerit ab antiquis designata, incertum est. Qui à temporibus Apostolorum vsum superpellicei deriuant, vetusta ei vocabula tribuunt; nam quidam esse Ephod contendunt, alij phelonium Græcorum, alij lacernum birrum, de quo in actis Cypriani; alij amphibalum, de quo Remigius in testamento ait, *futuro Episcopo successori meo amphibalum album paschalem relinquo:* quæ omnia accuratiùs examinare proposita mihi breuitas non patitur. Illud sanè certum est tempore S. Hieronymi, vt ipse testatur *lib. 1. adu. Pelagianos*, omnem clerum in sacrificij consumatione candidis vestibus ministrasse. Potest etiam hoc confirmari ex concilio Narbonensi anno 589. acto, quo sancitum fuit, ne Diaconus, Subdiaconus, aut lector, antequam Missa consumetur, Alba se præsumant exuere. Ex quo colligitur etiam Clericos alba indutos sacrificio assistis-

astitisse. Sicut autem alba talaris est, ita etiam superpelliceum talare olim fuisse Stephanus Tornacensis, qui viuebat anno Christi 1180. testis est *epist.123. ad Albinum Cardinalem*, cui mittit superpelliceum nouum, candidum, & talare. Honorius similiter de indumentis Clericorum differens *lib. 1. cap.232.* vestem esse ait laxam & talarem. Successu verò temporis decurtatam esse concilium Basileense ostendit *sess. 21.* vbi decernens quomodo diuinum officium in ecclesia celebrandum sit, præcipit clericis habere tunicas mundas, & superpellicea vltra medias tibias longa. Nunc adeò detruncata sunt, vt vix ad genua pertingant.

CAP. XXV.

De Missæ apparatu in vasis, supellectili, luminaribus, Incenso, Ministris, Cantoribus, & alijs, quæ infra separatim indicantur.

POst Sacerdotum & ministrorum indumenta sequuntur ea quæ propiùs ipsum sacrificium attingunt, sacra scilicet vasa, supellex & ornatus altaris, & reliqua ad Missæ apparatum pertinentia, de quibus breuiter agendum est.

De Calice, eiusque origine & materia. Ligneos quandoque fuisse, lapideos, & corneos; æneos item, & stanneos. Actum fusiùs de vitreis. Ecclesiam nonnisi aureos & argenteos approbasse. Additæ his gemmæ & alia ornamenta. Quidam calices cũ ansis. Quidam maiores, & minores; ministeriales, & Baptismi.

A Calice incipio, in quo sanguis Christi, redemptionis nostræ pretium, consecratur. De eius origine nemo qui credat Euangelio ambigere potest. Ibi enim legimus Redemptorem nostrum in vltima cœna, postquam tradidit discipulis suis sub specie panis corpus suum, accepisse calicem, & dedisse illis ac dixisse, vt omnes ex eo biberent sanguinem suum, qui mox pro illis & pro multis effundendus erat in remissionem peccatorum. Hoc testatur Apostolus se accepisse I.

à Do-

à Domino & fidelibus tradidisse, *quoniam Dominus Iesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem & gratias agens fregit & dixit*; Accipite & manducate, *Hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur. Similiter & calicem postquam cœnauit dicens, Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine*. Hinc Feria quinta maioris hebdomadæ, in qua huius sacrificij institutio recolitur, *Natalis Calicis* ab antiquis Patribus vocabatur, quia tunc calix à profano vsu ad sacrum Christo auctore translatus est. Præclarè Eligius Nouiomensis Episcopus hom. 10. in cœna Domini, *Vocatur*, inquit, *hac dies cœna Domini, vocatur & natalis Calicis, quia hac eâdemque die mysticum Pascha Dominus cum discipulis celebrans, Sacramenta corporis & sanguinis sui illis, atque per illos nobis tradidit, & ipse celebrationis initium fecit*. Qualis autem fuerit calix, quo Christus primùm vsus est, describit Baronius *anno 34. num. 63.* Bedæ nixus testimonio his verbis. *Non prætermittimus tamen dicere quod calix ille, in quo Redemptor noster Iesus Christus sacratissimam Eucharistiam consecrauit, vt egregium tantæ rei monumentum, à communi vsu selectus, ac summa industria asseruatus, adhuc Bedæ temporibus Hierosolymis visebatur, de quo hac ipse lib. de locis sanctis cap. 2. In platea, quæ Martyrium & Golgotha continuat, exedra est, in qua Calix Domini scriniolo reconditus per operculi foramen tangi solet & osculari: qui argenteus calix hinc inde duas habens ansulas sextarij Gallici mensuram capit.* A Christo igitur initium calicis habemus, quem ab Apostolis & deinceps à Patribus in sacrificijs adhibitum fuisse extra controuersiam est, cum sacrum celebrari sine illo non possit. Ex qua verò materia primis ecclesiæ seculis fabricari soleret, hîc primo loco inuestigandum est. In Concilio Triburiensi sub Formoso *c.* 18. celebre apophthegma refertur S. Bonifacij Episcopi Moguntini: *Vasa quibus sacrosancta conficiuntur mysteria, calices sunt & patenæ, de quibus Bonifacius Martyr & episcopus interrogatus, si liceret in vasculis ligneis sacramenta conficere; respondit: Quondam sacerdotes aurei ligneis calicibus vtebantur, nunc è contra lignei sacerdotes aureis vtuntur calicibus*. Honorius quoque in Gemma animæ lib. 1. cap. 89. *Apostoli*, inquit, *& eorum successores in ligneis calicibus Missas celebrauerunt*. Sed Honorio id asserenti sine legitimo teste non credo: & ex verbis Bonifacij inferri non potest, quod vsus lignei calicis communis fuerit in primitiua ecclesia. Crediderim potiùs S. Antistitem zelo Dei succensum præteritorum comparatione sua tempora redarguisse, id quod homines passim solent. Fuisse in aliqua ecclesia calicem ligneum vel propter ærum penuriam, vel propter incuriam sacerdotum non inficior, neque enim concilium Triburiense loco citato statuisset, ne quis deinceps sacra mysteria in ligneis vasculis conficere præsumeret, nisi hic abusus alicubi irrepsisset. Canones quoque editi in Anglia sub Edgaro Rege *capit.* calicem fusilem esse decernunt, vetantque ne omnino in ligneo fiat consecratio. Pyxidem ligneam & in ea corpus

Domini

Domini commemorat Rupertus Abbas *lib. de incendio Tuitiensi cap. 5.* Sed hæc conseruandæ eucharistiæ, non conficiendæ destinata erat. Inter abusus etiam recenseo lapideos & corneos calices. De lapideis siue marmoreis mentio fit in vita S. Theodori Archimandritæ apud Surium *die 22. Aprilis*; narrat enim Georgius Presbyter eius scriptor, quod cum monasterium ab illo ædificatum auctum esset, sed argentea supellectili careret, & vasa tantùm marmorea in mysterijs adhiberentur, misit sanctissimus Theodorus Archidiaconum suum ad regiam ciuitatem, vt argenteum vas ad sacrorum mysteriorum vsum emeret. Ex lapide item onychino factos legimus, nam in synodo Duziacensi edita à Cellotio *p. 4. cap. 5.* inter crimina Hincmari Laudunensis hoc numeratur, quòd calicem onychinum auro & gemmis ornatum à Rege donatum ab ecclesia sustulerit. In actis S. Berneucardi episcopi Hildesheimensis scriptum est plures ab eo calices datos ecclesiæ, & vnum ex lapide onychino, alterum chrystallinum mira industria. Leo Ostiensis *in fine lib. 3. chronici Casinen.* inter ornamenta à Victore III. Casinensi ecclesiæ relicta duos calices Onychinos recenset. Similis lapidi onychino est sardonyx, ex qua gemma Sugerius Abbas se altaris officijs calicem pretiosum comparasse ait *in libro de gestis suis*, cum regnum administrabat. Cornei meminit Synodus Calcutensis in Anglia sub Adriano I. quæ eius vsum prohibuit *cap. 10.* Thomas item Bartholinus *lib. de medicina Danorum domestica* scribit penes se esse calicem corneum, quo olim in sacrificio Missæ vtebantur Noruegi. Fuerunt & calices vitrei, qui proculdubio mundiores, & decentiores erant, & ideo antiquior ac frequentior eorum vsus. Putant nonnulli à Zephyrino Papa statutum fuisse, vt calices vitrei essent, in libro enim Pontificali sic de eo scriptum est. *Hic fecit constitutum de ecclesia, vt patenas vitreas ministri ante sacerdotes portarent, dum episcopus Missam celebraret.* At hic de calicibus nec verbum quidem; extendere autem ad calices statutum de patenis, vt plerique faciunt, ego non audeo, Pontifice nihil de illis decernente: cum præsertim nos lateat ad quem vsum portarentur illæ patenæ à ministris, quas probabiliter crediderim distribuendæ potius populo communioni, quàm sacrificio deseruisse. Alij huc pertrahunt Tertullianum, qui lib. de pudicitia cap. 7. ait: *Procedant picturæ calicum vestrorum, si vel in illis perlucebit interpretatio pecudis illius*, ouis scilicet perditæ & à Domino requisitæ, & humeris eius reuectæ. Et infra cap. 10. *Si fortè patrocinabitur pastor, quem in calice depingis.* Et post pauca. *At ego eius pastoris scripturas haurio, qui non potest frangi.* Sed hic Tertullianus nihil de materia calicis exprimit, deque sola pictura & fractura loquitur, quæ non solum vitreis, sed etiam argenteis conuenire possunt, illius præsertim scriptoris stylo, qui metaphoris abundat, & obscuritatem vbique affectauit, vt de illo testatur Lactantius *lib. 5. cap. 1.* Continent autem citata verba, vt hoc obiter notem,

illius

illius iam hæretici aduersùs Catholicos amarulenta conuitia, ac si pastorem ouem perditam gestantem in calicibus pingerent, vt hinc in omne scelus animarentur tanquam pœnitentiam summi Pastoris misericordia recepturi post lapsum, quam ipse negabat. Alij ad astruendum vitrei calicis vsum plurima coaceruant veterum Patrum testimonia, in quibus fracti calicis mentio fit, ac si nihil frangi possit, nisi sit vitreum. At hos redarguunt Grammatici, apud quos frangi dicitur quicquid rumpi, discerpi, scindi, secari, collidi, conteri, comminui potest. Vnde Cicero orat.6. in Verrem, *Aureus anulus, quem habebat, fractus est & comminutus*. Et lib. 4. ad Atticum epist. 3. *Quinti fratris domus coniectu lapidum fracta est*. Certiores vitrei calicis probationes probæ notæ scriptores suppeditant. Apostolicis temporibus proximus fuit Marcus hæreticus & magus, qui testibus Irenæo *lib.1.cap.9.* & Epiphanio *hær.34.* vitreum calicem catholicorū morem æmulatus, vt putat Baronius, in mysterijs adhibens, vinum album præstigijs suis mutabat in rubrum, ac si per eius inuocationem sanguis stillaret in calicem. Donatus quoque episcopus Aretinus & martyr calice vitreo vtebatur, quem fractum à Paganis fusa oratione reparauit, vt scribit Gregorius Magnus *lib.1.Dialog.cap.7.* S.Hieronymus *in fine epistolæ 4.ad Rusticum* laudans Exuperium episcopum Tolosanum, *nihil*, inquit, *illo ditius, qui corpus Domini canistro vimineo, & sanguinem portat in vitro*. Cæsarius itē Arelatensis, vt narrat Cyprianus eius discipulus in vita ipsius, vitreo calice vsus est, cuius illa verba referuntur, *An non in vitro habetur sanguis Christi*? quia nimirum aurea & argentea vasa proredimendis captiuis distraxerat. Calicis quoq; vitrei fracti, & meritis S. Laurentij martyris in eius Basilica Mediolanensi reparati meminit Gregorius Turonensis *lib. 1. de gloria Martyrum cap. 46.* Quod verò plures, præcipuè in Gallia, tam Episcopi quàm Presbyteri vitreo calice vsi sint, non in aliquam ecclesiæ legem, neque in ecclesiæ Gallicanæ consuetudinem, sed in temporum calamitatem referendum est ob barbarorum incursiones, quæ coegerant omne aurum ecclesiæ pauperibus & in captiuitate degentibus erogari, vt Hieronymus & Cyprianus supra citati asseuerant. S. Benedictus Ananiensis, vt vitæ eius scriptor ait, vasa ad conficiendum Christi corpus nolebat sibi esse argentea: siquidem primùm ei fuerunt lignea, deinceps vitrea, sic tandem conscendit ad stannea. Sanctus item Columbanus æneo calice vsus est, cuius exemplum Gallus eius discipulus imitatus vasa argentea recusauit, vt habent eius acta apud Surium *die 16. Octobris*. Verum hæc priuata illorum opinio fuit, & idem Benedictus mutata postmodum sententia non solum calices, sed & lampades & candelabra, aliaque ornamenta ex argento admisit. Porrò Gratianus *de consecr.dist.1.c.45.* & Iuo *p.2.c.131.* ex quodā concilio Rhemensi canonem afferūt, quo præcipitur, ne quis in ligneo aut vitreo Calice præsumat celebrare. At quale fuerit hoc conciliū, & quo tem-

tempore celebratum, nec illi dicunt, nec mihi libet diuinare, licèt non ignorem à quibusdam recentioribus ad æuum Caroli Magni referri, qui tamen sui dicti nullam afferunt certam rationem. Pluries itaque vetitum, nunquam statutum aut approbatum legimus calicis lignei, aut vitrei, siue lapidei, vel cornei vsum. Prohibetur similiter in eodem canone Rhemensi calix ex ære vel aurichalco, *quia ob vini virtutem parit æruginem, quæ vomitum prouocat.* Mandat autem vt si non ex auro, saltem ex argento fiat. Quod si quis tàm pauper est, vt argenteum habere non possit, saltem stanneum habeat. Richardus verò Cantuariensis Archiepiscopus immediatus S. Thomæ martyris successor in synodo à Rogero Houedensi relata præcepit, ne consecraretur Eucharistia nisi in calice aureo vel argenteo, & ne stanneum calicem episcopus benediceret. Cui consonans Petrus Damiani *opusc. 23. cap. 1.* acriter inuehitur aduersùs incuriam sacerdotum, qui stanneis, vel etiam supparis cuiuscumque metalli calicibus, eisque sordidis vtebantur, quos proprijs adhibere labijs vir quilibet potens non dignaretur.

Hæc mihi de calicibus ex ligno, vitro, aliâue materia præter aurum & argentum non fabricandis ex veterum monumentis comperta sunt; ex quibus colligitur orthodoxam Ecclesiam semper & vbique in hoc conspirasse, vt aureis vel argenteis calicibus sacerdotes vterentur. Vrbanum Primum fecisse omnia ministeria sacrata argentea, & patenas argenteas 25. apposuisse narrat sub nomine Damasi auctor libri Pontificalis: non tamen hinc inferendum, vt quidam perperam faciunt, tunc primùm ex argento eusos calices fuisse. Nam liber Pontificalis refert quid ille fecerit, quid verò ab alijs ante ipsum factum sit, & quibus vasis vsi sint, non dicit. Contrarium potiùs euincitur ex facto S. Laurentij martyris integro ferè seculo ante Vrbanum, qui vt scribit S. Ambrosius *lib. 2. de officijs cap. 28.* iussus à Sixto Pontifice aurum ecclesiæ pauperibus erogare, martyrium subire maluit, quàm S. Pontifici non obedire. Aurum igitur egenis distribuit, vasa sacramentorum vendidit: quia in vsus pauperum, vt ibidem docet Ambrosius, vasa ecclesiæ etiam initiata confringere, conflare, vendere licet. Eleganter Prudentius *hym. 2. de coronis* persecutorem introducit petentem à Laurentio inter Ecclesiæ thesauros etiam vasa sacra his versibus. II.

Hunc esse vestris orgijs
Moremque & artem proditum est,
Hanc disciplinam fœderis,
Libent vt auro Antistites.
Argenteis scyphis ferunt
Fumare sacrum sanguinem,
Auroque nocturnis sacris
Adstare fixos cereos.
Tunc summa est cura Fratribus;

Vt sermo testatur loquax,
Offerre fundis venditis
Sestertiorum millia.

Hic mos fuit primorum Christi fidelium, qui venditis possessionibus pretia Apostolis in communem Ecclesiæ vsum afferebant. Non ergo deerant Apostolis nummi, quibus & fratrum necessitatibus prouiderent, & quæ spectabant ad vsum sacrificij compararent. Curasse autem vt ea maximè decentia essent, & vt vasa sacra ex pretioso metallo fabricarentur non leui coniectura inferre possumus ex eorum pietate & maxima veneratione, qua diuina mysteria corporis & sanguinis Christi prosequebantur. Deriuata ab illis ad posteros hæc cura & religio est, adeò vt etiam sæuiente persecutione aureos & argenteos calices ecclesiam habuisse fide dignissimi scriptores testentur. Optatus Mileuitanus *lib.* 1. loquens de Mensurio episcopo, *erant*, inquit, *ecclesia ex auro & argento quàm plurima ornamenta, quæ nec defodere terra, nec secum portare poterat.* In his autem ornamentis potiorem locum calices obtinuisse nulli dubium esse potest; nam *lib.6.* inter scelera Donaristarum hoc etiam recenset, quod calices fregerint. *Fregistis*, inquit, *calices Christi sanguinis portatores, quorum species reuocastis in massas, mercem nefarijs nundinis procurantes. Emerunt forsitan in vsus suos sordidæ mulieres: emerunt Pagani facturi vasa in quibus incenderent idolis suis.* Ex quibus verbis duo euidenter deducuntur, vnum quod etiam sub ethnicis Principibus Christianorum persecutoribus, quibus imperantibus Donatistæ eruperunt in Africa, habebat Ecclesia vasa aurea & argentea: alterum quàm ineptè viri aliàs non indocti eam Optati sententiam, *Fregistis calices*, afferant ad probandum quod calices tunc vitrei fuerint, à qua inconsulta opinione proculdubio recessissent, si integrum Optati textum legissent: neque enim vitri fragmenta vendi poterant, & in Paganorum vasa conflari. Extant acta Proconsularia aduersùs traditores sub Diocletiano & Maximiano apud Baronium *to.2. anno* 303. quorum meminit Augustinus *epist. 165. ad Generosum & in libris aduersùs Cresconium*, ex quibus constat traditos à Donatistis non solùm sacros codices iuxta edictum Diocletiani, sed etiam calices aureos & argenteos. Huc item spectat quod Gregorius Turonensis scribit *lib. 1. de gloria Martyrum cap.* 38. in cryptis subterraneis, in quibus olim fideles metu persecutionis sacris operari consueuerant, varia ministeria argentea reperta fuisse. Sopitis verò persecutionibus sub Constantino Magno & deinceps cœperunt ecclesiæ aureis, argenteis, & gemmatis calicibus abundare. Ipse Constantinus, vt liber Pontificalis in Syluestro recenset, ecclesias quas ædificauit, sacris donarijs locupletans inter cætera fecisse dicitur calices minores ex auro purissimo XL. pensantes singulos libras singulas: calices ministeriales L. pensantes singulos libras binas: calices argenteos XX. pensantes singulas libras decem. Celebre est viri impij conuitium, quem cum misisset

fiſſet Iulianus Apoſtata ad expilandum templum Antiochenum, vt refert Theodoretus *lib. 3. hiſt. ec.l. cap.* 8. ſacrorum vaſorum, quæ Conſtantinus donauerat, magnificentiam admirans, *en*, inquit, *cuiuſmodi vaſis filio Mariæ miniſtratur*. Baſilicam Principis Apoſtolorum plurin a ex auro & argento vaſa & ornamenta poſſediſſe, quando Alaricus Gothorum Rex Vrbem diripuit, Paulus Oroſius *lib.* 7. iucunda & memorabili hiſtoria enarrat. Auguſtinus *conc.* 2. *in Pſ.* 113. explicans verſiculum *ſimulacra gentium argentum & aurum*, ait: ſed enim & nos pleraque inſtrumenta & vaſa ex huiuſmodi materia vel metallo habemus in vſum celebrandorum ſacramentorum, quæ ipſo miniſterio conſecrata ſancta dicuntur. Chryſoſtomus aureum calicem & gemmis ornatum commemorat *hom.* 51. *in Matthæum*. Agathias *lib.* 2. *de reb. Iuſtiniani* gentem Alemannicam templa expilaſſe ait, amulas, calices, acerras, & alia vaſa ex puro auro diripuiſſe. Ipſemet Choſroes Rex Perſarum tametſi infidelis, vt refert Theophylactus Simocatta *lib.* 5. *hiſtor. cap.* 13. Sergio martyri crucem auream & gemmatam dono dedit ob victoriam eius ope obtentam; itemque calicem, & diſcum, & thuribulum aurea omnia, vt eius interceſſione prolem haberet à Sira coniuge, quæ erat chriſtiana. S. Perpetuus Turonenſis epiſcopus duos calices aureos eccleſiæ ſuæ legauit, vt legimus in eiuſdem teſtamento nuper edito *tomo* 5. *ſpecilegy*. Childebertum Regem ſexaginta calices aureos gemmis pretioſis ornatos ab Hiſpania in Galliam detuliſſe ſcribit Gregorius Turonen. *lib.* 3. *hiſt. Franc. cap.* 10. omitto reliquos eiuſdem vel ſequentium ſeculorum, quorum teſtimonia in re clariſſima ſuperflua ſunt. Inter calices autem aureos, gemmis diſtinctos, & argenteos, quos eccleſijs donatos legimus, nonnulli paſſim occurrunt magni ponderis non vſui, ſed ornamento. Conradus epiſcopus in chronico Moguntino ſacra vaſa illius eccleſiæ deſcribens calices recenſet tantæ quantitatis, quòd cum ipſis diuina myſteria nequaquam poterant celebrari: quorum vnus duas habebat anſas, quæ poterant manus replere leuantis. Carolus Magnus apud Anaſtaſium in vita Leonis III. obtuliſſe dicitur calicem maiorem cum gemmis & anſis duabus penſantem libras LVIII. Idem Anaſtaſius in Gregorio III. commemorat inter donaria calicem cum gemmis penſantem libras XXXIV. & in Leone IV. calices maiores ex argento puriſſimo, qui pendent, inquit, in arcu numero X. et alios qui pendent inter columnas numero XL. penſantes ſimul libras CCLXVII. Et in Paſchali I. Fecit calices maiores ex argento pendentes numero XLII. qui omnes ſimul penſant libras CCLXXXI. Habebant hi catenulas & anſas, quibus ante altare diebus feſtis appendebantur. Iterum in Leone III. Fecit calicem maiorem cum gemmis & anſis duabus penſantem libras XXXVI. Eumdē dediſſe ait S. Petro calicem aureum præcipuum tetragonum ſpanoclyſtum diuerſis ornatum lapidibus pretioſis penſantem libras XXXII. nec

 non

non & patenam auream ſpanoclyſtam miræ magnitudinis gemmis decoratam penſantem libras XXV. & vncias IX. In his obſeruandum non ſolùm maiores, qui ad ornatum erant, ſed alios etiam ad vſum ſacrificij anſatos olim fuiſſe. Ordo Romanus agens de officio miſſæ, *leuat*, inquit, *Archidiaconus calicem per anſas, & tenet exaltans illum iuxta Pontificem*. Magnum chronicon Belgicum calicem aureum commemorat habentem duas auriculas, quem S. Henricus Imperator eccleſiæ S.Laurentij obtulerat. Ideò autem anſatos fuiſſe puto, vt commodiùs tractari poſſent, & illis porrigi, qui ex ipſis Chriſti ſanguinem haurire ſolebant. De calice S. Remigij, qui propter imagines in eo inciſas *imaginatus* dicebatur, & de verſibus in eo ſculptis legendus Flodoardus *lib. 1. hiſt. Rhemen. cap.* 10. & 18. Erant & calices baptiſmi, vt colligitur ex Anaſtaſio in Innocentio I. quibus myſticum poculum lactis & mellis recens baptizatis porrigebatur, de quibus non eſt hic locus diſſerendi. Conſtat quoque ex antiquis Ritualibus plures in vno ſacrificio adhibitos olim calices, quorum vnus ipſi ſacrificanti, & miniſtris, & alijs ſacerdotibus, ſi qui erant priſco ritu concelebrantes, inſeruiebat: alij plures vel pauciores pro numero fidelium communicantium apponebantur, qui grandiores & capaciores erant, & dicebantur miniſteriales, quorum ſæpe fit mentio in vitis Pontificum. Reſpexit ad hanc calicum pluralitatem liturgia Iacobi, in qua Diaconis præcipitur, vt attollant diſcos, id eſt patenas, & calices ad impartiendum populo. Simili modo in Conſtitutionibus Apoſtolicis monentur Diaconi præteruolantes beſtiolas abigere, ne in pocula incidant. Permanſit hæc conſuetudo vſque ad tempora Gregorij II. qui in epiſt. 14. qua reſpondet conſultationibus S. Bonifacij, conſtituit ne plures calices in altari ponerentur, eo quod hic vſus inſtitutioni Chriſti non conueniret, qui omnes de vno & eodem calice communicauit: cuius rationis pondus non eſt meum examinare. Obſeruo tamen Gregorij II. ſeculo communicantium numerum adeò imminutum fuiſſe, vt plures calices neceſſarij non fuerint. Sublata denique communione ſub vtrâque ſpecie, mos ille prorſus abolitus eſt. Armenij duos calices adhibent in Miſſa, ſed alter patenæ Latinorum, ſiue Græcorum diſci vicem gerit, in quo panem conſecrandum ponunt, in altero autem vinum.

De patena, eiuſque forma & materia. Tangere vaſa ſacra quibus liceat. Ad quem olim ſpectaret illorum cuſtodia.

III. ANnexa calici eſt patena, quæ eius operculum eſt, ſic dicta à patendo, qua voce vſus eſt Columella *lib. 12. cap. 43.* genuſque vaſis apud profanos ſcriptores ſignificat latis & patentibus labris. Græci *di-*

ci *discon* vocant. Sed discus magis cauus & capacior est, ne panis & micæ excidant. Patenas magni ponderis, gemmisque ornatas sæpè memorat Anastasius inter donaria Pontificum pensantes XXV. vel XXX. libras. Et in Leone III. meminit patenæ maioris aureæ cum gemmis & ansis duabus. Porrò istæ cum tantæ magnitudinis essent, vsui esse non poterant sacerdoti celebranti. Erant autem & patenæ ministeriales cæteris ampliores, quæ distribuendæ populo Eucharistiæ deseruiebant. Erant & Chrismales ad vsum Baptismatis & Confirmationis. Ex eâdem materia qua calices conflatas fuisse, cum par vtrorumque sit ratio, credibile est. Zephyrinus vitreas fieri sanciuit, Vrbanus argenteas, quod qualiter intelligi debeat, iam supra dictum est. An Christus consecratum panem in disco seu patena posuerit, non exprimunt Euangelistæ: eius tamen vsum æui Apostolici esse Liturgia Iacobi ostendit. Sculptum in patena vultum Saluatoris referunt Anastasius in vita Gregorij IV, & Ioannes Diaconus in vita S. Anastasij episcopi Neapolitani. Vtriusque verò tam calicis quàm patenæ extat in Ordine Romano consecratio, vnctione Chrismatis certisque precibus adhibitis, quem ritum è veteri testamento ad nouum profluxisse reor. Ideò vetitus vtriusque tactus profanis hominibus decreto Sixti I. à quo ait liber Pontificalis, constitutum, vt ministeria sacrata non tangerentur, nisi à Ministris. Decreto item Laodiceni sub S. Siluestro c. 21. sancitum est, non oportere subdiaconum vasa sacrata contingere. Et concilium Agathense c. 66. statuit, non oportere insacratos ministros vasa Dominica contingere. Quod verò attinet ad subdiaconos, data illis facultas est ea tangendi in concilio Bracarensi primo sub Ioanne III. c. 28. *Placuit vt non liceat cuilibet ex lectoribus sacra altaris vasa portare, nisi his qui ab episcopo subdiaconi fuerint ordinati.* Acolythis etiam eamdem licentiam concessam ex Ordine Romano manifestum est. His custodiendis sacrorum vasorum custos, quem Græci Sceuophylacem & Cemeliarchen vocant, olim deputabatur, cuius inter officia & dignitates Ecclesiæ Constantinopolitanæ meminit Codinus *cap.* 1. Fungebatur hoc officio in ecclesia Romana S. Laurentius, de quo Prudentius sic canit.

Hic primus è septem viris,
Qui stant ad aram proximi,
Leuita sublimis gradu,
Et cæteris præstantior,
Claustris Sacrorum præerat,
Cælestis arcanum domus
Fidis gubernans clauibus.

Neque licitum vnquam fuit extra Sceuophylaceum seu Diaconicon, quod Latini Secretarium dicebant, illa asportare, aut in domibus priuatis conseruare. Hinc Athanasius *Apolog.* 2. à calumnia confracti calicis,

cis, quam finxerant aduersùs ipsum Ariani, sufficienter se purgat dicens locum illum, in quo confractum poculum iactitabant, ecclesiam non fuisse, nec quemquam Presbyterorum ei loco vicinum repertum esse, cum mysticum poculum nusquam nisi apud legitimos ecclesiæ præsides inuenitur. In concilio item Chalcedonensi inter crimina, quę Ibæ episcopo Edesseno obiecta fuerunt, secundum hoc fuit, quod calicem gemmatum magni pretij inter vasa sancta ecclesiæ sub custodis cura non reposuerit, & nescirent quid de eo factum esset. Idem mos semper & vbique in ecclesia inualuit, vt vasa ministerij neque in priuata domo, neque à profanis hominibus; sed in æde sacra à ministris ecclesiasticis solicitè & cautè seruarentur.

De alijs vasis seu instrumentis ad sacrificium spectantibus, ac primùm de fistula, qua sanguis Domini à calice hauriebatur. Varia eius nomina. Cur sanguinis communioni confirmationis nomen tributum. Locus Ambrosij perperam correctus restituitur. De vsu fistulæ.

IV. PRæter calicem & patenam alia sunt vasa & instrumenta, quæ remotiùs ad sacrificium spectant, & ideò non consecrantur. Ea enumerat Ordo Romanus, vbi agit de ordine celebrandę Missæ; & passim occurrunt apud Anastasium inter donaria summorum Pontificum. Ab his paucis me expediam, nam si fusiùs & singillatim cuncta prosequi vellem, nimis in longum extenderetur hæc disquisitio. Ordior à digniori diuinum Sacramentum propiùs attingente, nempe à Fistula seu cannula aurea vel argentea, qua sanguis Christi olim è calice hauriri solebat. Eius vsum explicat Ordo Romanus his verbis. *Diaconus tenens calicem & fistulam stet ante episcopum, vsque dum ex sanguine Christi quantum voluerit, sumat; & sic calicem & fistulam subdiacono commendet.* Conradus episcopus in chronico Moguntino de Missę apparatu scribens ait, *Erant fistulæ quinque ad communicandum argenteæ deauratæ.* Leo Ostiensis *in fine lib. 3. chron. Casin.* inter donaria Victoris III. ad vsum sacrificij fistulam vnam auream cum angulo, & alias argenteas enumerat. Liber vsuum ordinis Cisterciensis *cap. 53.* agens de ritu communionis in Missa solemni, fistulam inquit necessariam non esse, cum soli Ministri communicant: cum verò pluries communicant Fistula vti debent, quam peracta communione ab vtrâque parte sugendo à sanguine Domini euacuari iubet. In alijs tamen antiquis Monachorum Ritualibus vsus fistulę pręscribitur sacerdoti & ministris, cęterisque omnibus cōmunicare volentibus. Ab Anastasio in Adriano *siphon* nuncupatur. *Obtulit cali-*

calicem maiorem fundatum cum siphone pensantem libras XXX. Sunt enim siphones tubi, siue fistulæ, quibus aqua in fontibus emittitur. Apud Miræum in codice piarum donationum *cap.* 21. extat testamentum S. Euerardi comitis anno 937. in quo inter supellectilem sacram *Pipa aurea* nominatur, id est cannula ad hauriendum sanguinem ex calice, vt optimè Miræus in notis explicat. Antiqua Cartusianorum statuta *calamum* vocant. *Ornamenta*, inquiunt, *aurea vel argentea præter calicem & calamum, quo sanguis Domini sumitur, in ecclesia non habemus*. Credo autem quod per analogiam ad calamum, quo scribimus, etiam pugillarium nomen fistulæ inditum sit in Ordine Romano. Pugillares enim numero multitudinis numerantur inter instrumenta sacra, quæ Pontifici ad Stationem procedenti præferebantur: & numero singulari idem liber ait, *Deinde Archidiaconus tradit calicem subdiacono, qui tradit ei pugillarem, cum quo confirmat populum*. Scio quidem pugillarium nomine à Latinis scriptoribus intelligi tabulas, in quibus olim scribebant, quæ græcè *pinacidia* dicuntur: sed postea idē vocabulum translatum est ad stilos seu graphia, siue etiam pennas vel calamos significandos, quibus literæ formantur; & ex hac similitudine idem nomen, vt dixi, fistulæ seu calamo tributum est, quo sanguis è calice exugebatur. Populum verò confirmare, est ipsum Dominico sanguine reficere & sanctificare: sicut enim baptizatus vnctione Chrismatis & manus impositione ab episcopo accepta perfici dicebatur, vt loquitur concilium Illiberitanum c. 38. & 77. vnde factum est, vt chrismatis sacramento confirmationis nomen impositum sit: ita qui acceperant corpus Domini, accepto etiam calice phrasi illius seculi confirmari dicebantur, ac si sanguinis potus communionis complemētum esset, vt ait Micrologus *cap.* 19. sicut chrisma complementum quoddam baptismi censebatur; adeò vt nondum chrismate vncti, sicut obseruat Albaspinæus *ad cit. c.* 77. *Illiberitanum*, nec perfectè christiani haberentur, nec ad eucharistiam, quæ est maximum & perfectissimum Christianorum mysterium admitterentur. Non quòd baptismus sine chrismate non sit perfectum sacramentum, sed quia per eam vnctionem nouum gratiæ robur additur ad fidei confessionem: & quia vsus illorum temporum ferebat, vt fideles sub vtrâque specie communicarent, calicis participatio veluti complementum eucharistiæ phrasi tunc vsitata censebatur. Atque huc credo respexisse Tertullianum lib. 4. adu. Marcionem c. 40. dum ait, *In calicis mentione testamentum constituens sanguine suo obsignatum, substantiam corporis confirmauit*. Hoc item sensu dixisse existimo Sixto Pontifici Laurentium Diaconum apud Ambrosium lib. 1. offic. cap. 41. *Experire certè vtrum idoneum ministrum elegeris, cui commisisti Dominici sanguinis consecrationem*. Sic enim scriptum est in antiquis codicibus tam editis quàm M. SS, non *dispensationem*, vt in vulgatis libris correctum est. Huic autem lectioni nullatenus formidandæ aut corrigendæ, sed omnino restituendæ, fauet

fauet contextus, nam sequitur, *consumandorum consortium sacramentorum, huic consortium tui sanguinis negas?* Consors scilicet erat Diaconus consecrationis & consumationis sacramẽtorum, & Ambrosius modo loquendi illius seculi non de consecratione sacramentali, sed ministeriali loquutus est. Certũ est enim quod Diaconus non consecrabat sanguinem Christi; sed eo à sacerdote consecrato sanctificabat, confirmabat, & quodammodo consecrabat populum ipsum sanguinem ministrando & dispensando. Petrus Blesensis *epist.* 123. *ad Episcopum Londonensem* præcitata Ambrosij verba sic explicat. *Nobis enim Diaconis consecratio illius salutaris hostia committitur, non vt conficiamus, sed vt conficientibus humiliter assistamus.* At verò hoc sensu non solùm Diaconus, sed omnes astantes dicerentur consecrare: & huc pertinet Guerrici Abbatis sententia *serm.* 5. *de Purificatione* dicentis: *Non solus sacerdos sacrificat, non solus consecrat; sed totus conuentus fidelium qui astat cum illo consecrat, cum illo sacrificat.* Hæc autem explicatio à sensu veteris ecclesiæ remotior, & minùs propria est, cui prior præferri debet, vt dicatur Diaconus consecrare, quatenus sanguinem dispensat, qui est consecratio & sanctificatio nostra, & fons atque essentia omnis sanctificationis. Vtitur nunc fistula summus Pontifex cum solemniter celebrat, illa hauriens quantum vult de sanguine, reliquum ministris relinquens, qui eâdem fistula ipsum absumunt. Idem vsus adhuc permanet in celebri Monasterio S. Dionysij in Francia ordinis S. Benedicti, nunc congregationis S. Mauri, quæ veteri disciplina restaurata, monasticarum Congregationum & merito & numero nulli secunda, doctrina & sanctitate mirabiliter floret. Ibi enim Ministri more antiquo sub vtrâque specie communicant, & sanguinem è calice fistula hauriunt. Apud Græcos fistulæ vsum nusquam reperio, nam cochleari communionem corporis simul & sanguinis ministrant, vt suo loco videbimus.

De Vrceis, alijsque vasis ad infundendum calici vinum & aquam. De Colatorio & Aquamanili.

V. VT vinum & aquam calici infundamus, vrceis siue vrceolis vitreis vel argenteis vti solemus, quos hodie ampullas vocamus. Olim verò singuli fideles vinum in scyphis siue amulis offerebant, ex quo Diaconus calici infundebat, quantum sacrificanti & communicantibus sufficiebat. Ita ordo Romanus sæpe cum agit de Ordine Missæ. *Pontifice*, inquit, *oblationes populorum suscipiente, Archidiaconus suscipit post eum amulas, & refundit in calicem maiorem, quem sequitur cum scypho*, continente scilicet aquam, *super planetam Acolythus.* Item. *Ornato altari Archidiaconus sumit amulam Pontificis cum vino de subdiacono oblationario regionario, & refundit super colum in calicem.* Et alibi inter vasa

sacri

sacri ministerij amulas argenteas recenset ad vina fundenda. In vitis quoque Pontificum passim reperiuntur donatæ ecclesijs amæ argenteæ & scyphi argentei, ac etiam aurei & gemmis distincti tum ad vsum, tum ad ornatum; nam plures referuntur pensantes libras XII. XV. XX. & multo amplius. In actis Proconsularibus supra citatis cum alijs vasis sacris, quæ traditores iuxta edictum Diocletiani dedisse leguntur, etiam vrcei argentei nominantur. Ordo Romanus inter vasa sacra gemelliones argenteos numerat, quos ornamenta quædam gemmata esse putat Bulengerus *lib. de donarijs Pontificum cap.* 50. Rectiùs autem Vossius *lib. de vitijs sermonis* gemelliones esse ait vasa & vrceolos eiusdem generis & formæ similis, vt ferè solent gemini fratres. Non dissimili notione gemellarium lego apud Augustinum *in psal.* 80. et est genus vasis sic dictum quod geminam mensuram contineret. Vrceolis siue amulis aut scyphis iungebant antiqui *Colatorium*, quod est vasculum concauum subtilissimis foraminibus in imo fundo perforatum, per quod vinum & aqua ex amulis siue vrceolis in calicem refundebantur, ne quid impuri in ipsum efflueret. Illud Ordo Romanus aliquando colatorium, nonnumquam colum & colam fœminino genere nuncupauit. Eius meminit Anastasius in Sergio II. & Benedicto III. Chronicon Moguntinum sæpius citatum, *erant* inquit, *Colæ argenteæ nouem, per quas vinum poterat colari*. In Musæo Barberino extat paruum colatorium instar cochlearis cum oblongo manubrio. Aliud item argenteum instar scutellæ, cuius minutissima foramina pulcherrimum opus reticulatum efformant. Mansit Colatorij memoria in antiquis quorumdam Monasteriorum Ritualibus, an verò vsus adhuc perseueret, incompertum mihi est. Lauandis manibus, quoties in ipsa actione Missæ opus est, Ordo Romanus Aquamanile, Aquimanile, & vas manuale assignat, quod etiam barbaro vocabulo Aquamanus dicitur tum ibi, tum apud Anastasium. Reperitur quoque Aquimanile in Pandectis *de supellectili legata l.* 3. sic dictum, vt notat illic Gotofredus, quod ex eo aqua manet in peluim, vel quod aquam poscere solerēt antiqui his verbis, *Aquam manibus*, vt apud Plautum in Truculento, & in Persa. Ait quoque concilium Carthaginense IV. subdiaconum in sua ordinatione suscipere de manu Archidiaconi scyphum aquæ cum Aquamanili, & manutergio, quia nimirum ad ipsum spectabat aquam ad ministerium altaris præparare, ipsamque lauandis manibus episcopo, presbyteris, & diaconis præbere.

Recensentur sacra Græcorum instrumenta Latinis ignota. Ea sunt Lancea, Asteriscus, Dicerion, Tricerion, Cochlear & Flabella. Astruitur Flabellorum vsus in Ecclesia Latina.

VI. Alia quædam sacri ministerij instrumenta habent Græci Latinis ignota, nempè *Lanceam*, siue gladiolum lanceæ figuram habentem, qua hostiam consecrandam ab integra panis massa secant. *Asteriscum*, qui duobus arcubus constat radijs ad instar stellę fultis, quo hostias consecrandas cooperiunt, ne vela eas tangant, & ordinē particularũ turbent. *Dicerion*, quod est cereus bisulcus, & *Tricerion*, quod est cereus trisulcus, quibus Episcopus celebrās sæpe populo benedicit, & vtrumq; frequenter manibus gestat. Cochlear ab ipsis *Labida* dictum, quo vtuntur ad communionē fidelibus porrigendam. Hanc vocem Genebrardus & Heruetus in Liturgijs quas ediderunt forcipē interpretati sunt, sed malè, vt in notis ad Liturgiam Chrysostomi *p.* 152. doctissimus Goar obseruat. Habent deniq: *Flabella*, quibus duo Diaconi ex vtroq, latere altaris muscas & alias immundas bestiolas præteruolantes abigunt, ne sacra contingant. Sacra *Ripidia* vocant Græci, *ripis* enim & *ripidion* flabellum est. Horum vsus in ecclesia orientali antiquissimus est, & expressè habetur in constitutionibus Apostolicis *lib.* 8. *cap.* 12. atque in Liturgijs Basilij, Chrystomi, alijsque Græcis & Syriacis. Manubrium habent ligneum satis longum, cuius extremitati facies Cherubini sex alis circumdata affigitur, eiusque motu ventilant Diaconi sancta dona certis temporibus, quæ in ordine Liturgiæ notantur. Quod si desint flabella, solent linteola & vela manu apprehendere, & ijs ventilare. Nec solùm ad abigendas muscas inuenta sunt, sed etiam propter quasdam mysticas rationes, quæ ad meum propositum non spectant, & legi possunt apud S. Germanum *in sua Theoria*, & apud Iobium Monachum relatum à Photio in sua bibliotheca *c.* 222. *lib.* 6. *cap.* 25. In Ordine Romano, & in multis Latinorum ritualibus libris nulla fit mentio flabellorum, ex quo silentio colligunt quidam caruisse Latinos his instrumentis. Sed eorum vsum aliquando viguisse tam in Romana, quàm in alijs occidentalibus ecclesijs, fide dignissimis testibus demonstrabo. Ioannes Moschus *cap.* 150. *Prati spiritualis* narrat episcopum quemdam Italum coram Agapito summo Pontifice Romæ celebrantem, cum sanctæ oblationis orationem non concluderet, eo quod iuxta consuetudinem S. Spiritus descensum non videret, rogasse Pontificem, vt iuberet ab altari recedere Diaconum, qui flabellum tenebat, quo amoto vidit continuo episcopus Spiritus Sancti aduentum. Hildebertus Turonensis episcopus *epist.* 8. cum misisset amico flabellum, de vsu ipsius tropologicè disserit, tum ostendit ad vsum sacrificij destinatum illud fuisse dicens: *Dum igitur destinato tibi fla-*

bi flabello descendentes super sacrificia muscas abegeris; à sacrificantis mente superuenientium incursus tentationum catholicæ fidei ventilabro exturbari oportebit. Ita fiet vt quod susceptum est ad vsum, mysticum tibi præbeat intellectum. In antiquis Cluniacensium consuetudinibus editis *tomo 4. spicilegij lib. 1. cap. 30.* vsus flabelli his verbis commemoratur. *Vsus ministrorum, qui semper duo debent esse, stans cum flabello propè Sacerdotem, ex quo muscarum infestatio exurgere incipit, donec finiatur, eas arcere à sacrificio & ab altari, seu ab ipso sacerdote non negligit.* Ceremoniale denique Pontificium tempore Nicolai V. quod M. S. extat in bibliotheca Barberina *cod. 2365.* cap. de his quæ seruanda sunt circa ministerium, quando episcopus Cardinalis Missæ solemnia celebrat, propè finem Capituli ait, *Deferant quoque æstiuo tempore flabella ad eijciendas muscas à ministerio.* Eadem quoque flabella sæpius commemorat in descriptione Missæ, quam Papa solemniter cantat. Hodie in ecclesia Romana, cum summus Pontifex solemniter celebraturus procedit, duo flabella ex pennis pauonum compacta hinc inde portantur, sed nullus eorum intra Missam vsus est.

De Candelabris, alijsque vasis ad vsum luminum. Ea in ecclesia antiquissima esse. Soluitur obiectio ex Lactantio, & ex concilio Illiberitano.

COmmunia omnibus ecclesijs sunt candelabra, lumina, crux, thuribulum, & libri, de quibus distinctè agendum est. Candelabra, aliaque vasa affabrè facta ex auro, argento, alioue metallo, quibus fixæ candelæ, vel ellychnia oleo fota accendebantur ad præbendum lumen, ab ipsis Apostolorum temporibus fuisse in ecclesia, inde ostendit Baronius *anno* 58. quia hic vsus iam ante vigebat apud Hebræos, quibus in templo & lucernæ succensæ erant, & aureum candelabrum pretiosissimum, *Exodi* 25. egregiè descriptum. Quam verò sumptuosa hæc essent, satis expressum habemus apud Anastasium, & alios, qui summorum Pontificum & Principum donaria recensentes, frequenter enumerant pharos coronatos, lampades cum delphinis, canthara cereostata, & lucernas aureas atque argenteas, multique ponderis, in quibus non solùm cera & oleum commune, sed aliquando oleum pretiosissimum & opobalsamum incendebatur. His autem vasis diues erat ecclesia etiam sub ethnicis Imperatoribus, qui ipsam deuastabant. In actis enim Proconsularibus traditæ leguntur in Africa ministris Diocletiani lucernæ argenteæ septem, æneæ vndecim cum catenis suis, cereofala duo, candelæ breues æneæ cum lucernis suis septem. Et Prudentius in hymno S. Laurentij in persona Tyranni cecinit, VII.

Hh 2 *Argen-*

Argenteis scyphis ferunt
Fumare sacrum sanguinem,
Auroque nocturnis sacris
Adstare fixos cereos.

Est & canon 3. Apostolorum, ne liceat aliquid aliud ad altare offerre praeter oleum ad luminaria, & incensum tempore sanctae oblationis. Athanasius in epist. ad orthodoxos de Arianorum persecutione ethnicos ab illis in ecclesiam introductos conqueritur, qui candelabra deposuerunt, & cereos idolis incenderunt. Eumdem luminum vsum indicat Paulinus *Nat.* 3. S. *Felicis*.

Clara coronantur densis altaria lychnis,
Lumina ceratis adolentur odora papyris.
Nocte dieque micant, sic nox splendore diei
Fulget: & ipsa dies caelesti illustris honore
Plus micat innumeris lucem geminata lucernis.

Ex quibus apparet non solùm noctu, sed etiam interdiu succensa lumina, quem morem culpabat Vigilantius dicens, *propè ritum gentilium videmus sub praetextu religionis introductum in ecclesias sole adhuc fulgente moles cereorum accendi*, At Vigilantio neruosè, vt solet, Hieronymus respondit ostendens eum morem vniuersalem esse in oriente, & occidente, non ad fugandas tenebras, sed ad signum laetitiae demonstrandum. Aliam addit rationem Isidorus *lib.* 7. *originum cap.* 12. vt sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur, de qua in Euangelio legitur, *Erat lux verà, qua illuminat omnem hominem*. Praeclarè item Micrologus cap. 11. *Iuxta Romanum Ordinem nunquam Missam absque lumine celebramus, non vtique ad depellendas tenebras, cum sit clara dies, sed potius in typum illius luminis, cuius sacramenta ibi conficimus, sine quo & in meridie palpamus, sicut in nocte*. Hunc vsum improbare videtur Lactantius Firmianus *lib.* 6. *diu. instit. cap.* 2. sic scribens. *Num igitur mentis sua compos putandus est, qui authori & datori luminis candelas ac cereorum lumen offert pro munere?* At, si bene perpendatur, solos ethnicos, quos impugnat, reprehendit, quia lumina Deo accendebant tanquam in tenebris degenti, & luce indigenti. Difficilior obiectio sese offert ex c. 34. concilij Illiberitani, *Cereos per diem placuit in coemeterijs non incendi, inquietandi enim Sanctorum spiritus non sunt*. Qui sanè canon crucem fixit interpretibus, tum ob prohibitionem, quae omnium ecclesiarum consuetudini aduersari videtur; tum ob eius rationem, quia nō satis constat, quomodo possint sanctorum spiritus luminibus inquietari. Variae Doctorum explicationes extant in commentarijs ad ipsum concilium nouissimè editis Lugduni, quae ibidem legi possunt *pag.* 321. & *sequentibus*. Sed vt verum fatear, nulla earum nodum soluere mihi videtur, nec meum est tantas componere lites. Forsitan in illa Prouincia ex luminum in coemeterijs accensione aliqua superstitio irrepserat, quę citato canoni occasionem dedit, ex cuius igno-

rantia

rantia obscuritas & difficultas in eius intelligentiâ orta est. Plura de vsu luminum in ecclesia congerit Baronius loco citato.

Cur sine cruce celebrari Missa non debeat. De huius ritus antiquitate.

INter candelabra Crux in altari collocari solet, quem ritum antiquissimum esse ostendunt plerique ex canone 3. concilij secundi Turonensis habiti anno 570 *Vt corpus Domini in altari non in imaginario ordine, sed sub crucis titulo componatur*. De cuius legitimo sensu certant viri eruditi, & adhuc sub iudice lis est. Alij verò multo antiquiorem meritò existimant, vtpote qui ab Apostolica traditione profluxerit. Ab aspectu siquidem crucis sacerdoti celebrandi passio Christi in memoriam reuocatur, cuius passionis viua imago & realis repræsentatio hoc sacrificium est, mortem cruentam Saluatoris nostri incruentè exprimens, tanquam idem sacrificium, quod in cruce oblatum est; quamuis diuerso modo offeratur. Ideò sancti Patres, vt seraphicus Bonauentura testatur *lib. de mysterijs Missa*, statuerunt ne quisquam Missas agat, nisi in altari adsit imago crucifixi. Ideò etiam Christi cultores maxima semper veneratione signum crucis prosequuti sunt, adeò vt ad omnem aditum atque exitum, ad vestitum, ad calceatum, ad mensas, ad lauacra, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia frontem tererent crucis signaculo, vt loquitur Tertullianus *cap. 3. de corona militis*. Basilius lib. de spiritu sancto *cap.* 27. inter dogmata, quæ sine scripto recepimus ex Apostolica traditione, hoc primo loco commemorat, vt signo crucis signentur, qui spem in Christo collocarunt. Augustinus tract. 118. in Ioannem, *Quid est*, inquit, *signum Christi, nisi Crux Christi? quod signum nisi adhibeatur siue frontibus credentium, siue ipsi aqua ex qua regenerantur, siue oleo quo chrismate vnguntur, siue sacrificio quo aluntur; nihil horum ritè perficitur*. Nec solum crucis signaculo in omni actu se munire consueuerunt fideles, sed & materialem ipsius crucis figuram venerari, de qua re antiquos canones Antonius Augustinus collegit *lib. 16. iuris Pontificij tit.* 14. Crucis aureæ in altari meminit Beda *lib.* 2. *hist. cap.* 20. Et VIII.

Ionas Aurelianen. adu. Claudium Taurinen. in præfat. lib. 2. *Multa*, inquit, *sunt quæ mos sanctæ ecclesiæ, sicut à maioribus tradita sunt & derelicta, quadam insita atque natiua celebratione frequentat. Neque enim nostro tempore vsus irrepsit figuram crucis in basilicis Sanctorum statui, sed mos antiquæ obseruationis legitimus id instituit.*

De

De Thuribulis, & vsu Incensi. Antiquissimum eum esse apud omnes nationes.

THuribulum siue Thymiamaterium, quod etiam suffitorium dicitur ab Anastasio, vas est in quo thura & varij odores incenduntur in solemni oblatione, idque ex Apostolica traditione, & Mosaicæ legis exemplo. Nulla est ecclesiastica ceremonia, cuius crebrior mentio fiat in antiquis & recentioribus omnium gentium Liturgijs, quàm thuris & thymiamatis, quod sæpè inter sacrificandum adoletur. Solemne hoc fuit omni nationi quantumuis barbaræ & veræ religionis experti, vt nullum sacrificium ritè peragi crediderint sine incenso vel aliquo saltem odorifero suffimento. Magi thure Christum Deum venerati & professi sunt: Simili modo Poëtæ à diuinitatis protestatione thuris oblationem inseparabilem esse putabant, *Templa tibi statuam*, ait Ouidius, *reddam tibi thuris honorem*. Qua persuasione christiani idolis sacrificasse censebantur, qui summis digitis aliquot thuris grana in ignem iniecissent, quos *thurificatos* vocabant, vt ab alijs lapsis discernerentur, qui libellatici, sacrificati, & idolatræ vocabantur, sicut ex Cypriano docet Baronius *to.2. an.* 253. Notum est dictum Tertulliani in Apolog.cap.9. *examinatorem christianorum adhiberi vt foculum vt acerram oportebat.* Est autem acerra vas, in quo thus reponi solet. Oblata thymiamateria duo à Constantino Magno ex auro purissimo pensantia libras XXX. itemque aliud aureum cum gemmis pensans libras XV. refert liber Pontificalis in Siluestro. Idē in Sergio ait: *Hic fecit thymiammateriū aureū maius cum columnis & cooperculo, quod suspendit ante imagines tres aureas B. Petri Apostoli, in quo incensum & odor suauitatis festis diebus, dum Missarū solemnia celebrantur, omnipotenti Deo opulentius mittitur.* Vsū verò adolendi altaria intra solemnia diuini officij vetustissimum esse, indicat Ambrosius ad cap. 1. Lucæ dicens, *atque vtinam nobis quoque adolentibus altaria sacrificium deferentibus assistat Angelus.* Eumdem ritum explicat expositor Ordinis Romani apud Cassandrum in Liturgicis, *post Credo*, inquit, *thuribula per altaria portantur, & postea ad nares hominum feruntur, & per manus fumus ad os trahitur.* Est & *can.* 3. Apostolorum supra citatus, quo sancitur ne quid ad altare offeratur præter oleum pro luminaribus, & incensum tempore oblationis. In libro veterum consuetudinum monasterij Floriacensis diebus solemnioribus præscribitur, vt ante matutinum & vesperas sacrista thurificet omnia altaria. Idem olim monachi ante priuatas orationes obseruare solebant, præsertim Græci, vt ex vitis eorum constat. Quod verò ministris altaris, ac postea circumstantibus etiam laicis thuris suffitus præberi soleat; non ad dignitatis prærogatiuam, vt per abusum irrepsit, sed ad religionem pertinet, vt nimirum excitet ad orationem, & effectum diuinæ gratiæ repre-

repreſentet. Vnde Apoc. 8. incenſa ſunt orationes Sanctorum, & in pſalmo canimus, *dirigatur oratio mea ſicut incenſum in conſpectu tuo*. Sacerdos item in Ordine Romano benedicens Incenſum orat, vt omnes inſidiæ & phantaſmata dæmonum, omneſque languores vi odoris ipſius effugentur. Thuris denique vſui à tempore Apoſtolorum in eccleſia recepto non obſtat Tertullianus, qui in apologetico *cap.30.* ait nos puram precem offerre Deo, *non grana thuris vnius aſſis, non arabicæ arboris lacrymas*: Non Arnobius, qui *lib. 7. adu. gentes* latè oſtendit thuris vſum rem nouellam eſſe, temporibus heroicis, Numæque Pompilio, ac matri ſuperſtitionis Etruriæ ignotam: non Athenagoras, cuius hæc ſunt verba in legatione pro chriſtianis; *opifex ille & pater vniuerſorum nō ſanguine eget, non nidore, non floribus & ſuffimentis fragrantibus, cum ipſe ſit odor longè ſuauiſſimus, cum nulla re indigeat, nihil extra ſe deſideret*. Iſti inquam non obſtant, quia de vſu thuris in ſacrificijs gentilium, deque illorum multiplici ſuperſtitione loquuntur: nos autem neque thure ſacrificamus Deo, neque ipſi ſuffitum tanquam indigenti offerimus, nec ſolùm credimus ſine interno cultu ad religionem ſufficere, & vt loquitur Tertullianus *lib. de corona cap. 10.* thus quidem incendimus, *ſed non eodem ritu, nec eodem habitu, nec eodem apparatu, quo agitur apud idola*. Eſto, quod noua res fuerit ſuffimigatio in ſacris ethnicorum ſcribente Arnobio, at non fuit noua in ſacrificijs veri Dei, vt ex veteri teſtamento liquet, ex quo in nouum profluxit.

De libris Liturgicis, eorumque veneratione & ornamentis. Quid fuerit Cantatorium.

DE libris Liturgicis & ritualibus ſuperfluum videtur ſcribere, cum ſine illis ſacrum nequeat celebrari. Fuiſſe autem ab initio eccleſiæ certas Liturgiarum formulas ab Apoſtolis & apoſtolicis viris compoſitas, oſtendimus ſupra *cap. 8.* Refert Gennadius *lib. de ſcript. eccleſ.* Voconium Caſtellanū Mauritaniæ oppidi epiſcopum, & Muſæum preſbyterum Maſſilienſem, ſacramentorum, officiorumque egregia volumina ſcripſiſſe, quæ ſi extarent, multa nobis de antiquis ritibus perſpecta forent. Digeſſit quoque Miſſarum ordinem Gelaſius Papa, & poſt eum Gregorius Magnus: quorum Miſſalia ſeparatim extabant anno Domini 831. in Abbatia Centulenſi, ſiue S. Richerij. Sic enim recenſentur in chronico eius Monaſterij *lib. 3. cap. 3. tomo 4. ſpicilegij*, in indice Bibliothecæ, *de libris ſacrarij, qui miniſterio altaris deſeruiunt, Miſſales Gregoriani tres: Miſſalis Gregorianus & Gelaſianus modernis temporibus ab Albino ordinatus: Miſſales Gelaſiani* XIX. Librum ſacramentorum S. Gregorij edidit Pamelius *to. 2. Liturgicorum*, qui deinde correctior prodijt, notiſque eruditiſſimis illuſtratus ab Hugone Menardo X.

Mona-

monacho Benedictino Congregat. S. Mauri. Porrò Missali magna olim adhibita reuerentia, & in Capitulari Caroli M. ex concilio Aquisgranensi decernitur, vt si opus sit Missale scribere, perfectæ ætatis homines scribant cum omni diligentia. Nulli autem sacrorum codicum diuino sacrificio inseruientium maior veneratio exhibita, quàm libro Euangeliorum: nam Euangelium typum gerit Christi in eo loquentis, & ideò in octaua Synodo *cap. 3.* decretum est librum Euangeliorum & sacram Imaginem Domini nostri Iesu Christi æquo honore adorari: & in concilijs idem codex Euangeliorum in sublimi throno editiori loco poni consueuit. Eum theca pretiosissima aurea vel eburnea, gemmisque distincta cum imagine Christi crucifixi includere, aureisque literis scribere mos priscus fuit, quem indicant Gregorius Magnus *lib. 12. epist. 7. ad Theodelindam*; & Gregorius Turonensis *lib. de gloria confess. cap. 63. & lib. 3. histor. Franc. cap. 10.* Consonat Aimonius *lib. 2. de gestis Francorum* narrans à Childeberto Rege aucctas ab Hispanijs, inter ecclesiastici ministerij vtensilia, capsas XX. Euangeliorum solido auro fabricatas & gemmis ornatas. Libri quoque euangeliorum gemmis forinsecus, & auro exornati mentionem facit Simeon Monachus *lib. 2. de Dunelmensi ecclesia cap. 12.* Leo Ostiensis *lib. 3. chronici Casinensis cap. 20. & 74.* inter ornamenta illi ecclesiæ acquisita & relicta à Desiderio Abbate, qui postea Victor III. Romanus Pontifex fuit, enumerat libros epistolarum & euangeliorum, ac sacramentorum cum tabulis aureis & argenteis. Flodoardus item *lib. 3. cap. 5.* librum sacramentorum ebore, argentoque decoratum commemorat. Apud Goldastum *to. 1. rerum Alamanicarum* extat liber de origine Monasterij S. Galli, in quo legimus Hartmotum Abbatem librum euangeliorum auro, argento, lapidibusque pretiosis ornasse. Ducas in historia Byzantina *cap. 42.* capta Constantinopoli Euangelia adhibitis ornamentis mirâ arte compacta, auro argentoque inde reuulsis partim venundata, partim proiecta conqueritur. Alia multa passim occurrunt, sed hæc carptim relata sufficiunt, vt dignoscamus communem hanc librorum Liturgicorum venerationem fuisse. Horum autem ornamentorum rationem reddit Rupertus Abbas *lib. 2. de diu. offic. cap. 23.* dicens, *Codices quoque Euangelici auro & argento, lapidibusque pretiosis non immeritò decorantur, in quibus rutilat aurum cælestis sapientiæ, nitet argentum fidelis eloquentiæ, fulgent miraculorum pretiosi lapides, quæ manus Christi tornatiles aureæ plenæ hyacinthis operatæ sunt.* Recolo me legisse in commentarijs rerũ Moscouiticarũ non audere Moscouitas Euangeliũ tangere, nisi prius lauerint manus, seq; signo Crucis munierint, & inclinato capite honorẽ ei exhibuerint: quorum tametsi schismaticorum reuerentiã par esset omnes Orthodoxos imitari. Morem, qui nunc viget collocandi super puluinar librum Missalem, antiquum esse colligo ex Ordine Romano, in quo statuitur vt perlecto Euangelio accipiat subdiaconus pulvinar

ulnar & euangelium à diacono, eumque præcedat. In eodem libro inter ea quæ portantur ante Pontificem euntem ad Stationem, nominatur *Cantatorium*, quod nihil aliud esse conijcio quàm librum seu potius tabulam, in qua scriptum erat Responsorium canendum post epistolam; nam infra ait, *Postquam legerit* subdiaconus epistolam, *ascendit cantor cum cantatorio, & dicit Responsorium*. De tabulis, quas cantor in manu tenet, agit Amalarius *lib. 3. cap. 16.* sed cum omnia trahat ad sensum mysticum, nihil quod ad rem ipsam pertineat inde erui potest, nisi quod huiusmodi tabulæ ex osse fieri solebant. Forsitan ad hoc cantatorium pertinet, quod Ostiensis *lib. cit. cap. 20.* de Abbate Desiderio refert, *Fecit & libellum ad cantandum ante altare siue in gradu, eumque tabulis eburneis mirificè sculptis, & argento annexuit*. Nam Responsorium post epistolam in gradu olim cantabant, & hinc Gradualis nomen accepit.

De palla linea, quæ Corporale dicitur. Olim longior, & latior erat. De sudariolo seu Purificatorio, quo tergitur calix. De velo, quo tegitur. Addita quadam de alijs velis.

XI. POst vasa & instrumenta proxima est supellex, & primò quidem palla linea siue sindon, in qua corpus Christi consecratur, cui propterea *Corporalis* nomen ab ecclesiasticis scriptoribus inditum fuit. Apostolos non in nudo altari, sed pannis seu linteis ornato sacrum celebrasse omnino credendum est, ob maximam reuerentiam, qua sanctissimum Christi corpus venerabantur. At verò Siluester in libro Pontificali constituisse dicitur, vt sacrificium altaris non in serico neque in panno tincto, sed tantùm in lineo ex terra procreato consecraretur, sicut corpus Domini in sindone linea & munda sepultum fuit. Græci etiam velo lineo quadrato vtuntur instar nostri Corporalis, quod explicatur lecto euangelio, & expleta synaxi complicatur. *Iliton* vocant, de quo Chrysostomus in Liturgia, & eius discipulus Isidorus Pelusiota *lib. 1. epist. 123.* apposite ad Siluestri constitutionem, *Pura*, inquit, *illa sindon, quæ sub diuinorum donorum ministerio expansa est, Iosephi Arimathensis est ministerium. Vt enim ille Domini corpus sindone inuolutum sepulturæ mandauit, per quod vniuersum mortalium genus resurrectionem percepit: eodem modo nos propositionis panem in sindone sacrificantes, Christi corpus sine dubitatione reperimus*. Nomen Corporalis sæpe legitur in Ordine Romano, in quo etiam extant tres orationes ad illud benedicendum, quibus Antistes Deum precatur, vt ipsum linteamen cœlesti benedictione sanctificetur ad consecrandum super illud corpus & sanguinem Domini nostri Iesu Christi. In eodem libro palla corporalis nuncupatur: *Vbi*, inquit, *palla corporales lota fuerint, nullum aliud linteamen ibi-*

dem debet lauari. Glaber Rodulfus Monachus *lib. 5. hist. cap. 1.* applicatione Corporalis fugatos morbos, extincta incendia narrans, vocat illud Chrismale: quod nomen illi etiam tribuitur à Beda in suo Pœnitentiali, nescio qua de causa. Olim multò longius & latius fuit, quàm hodie sit; nam totum altare eo tegebatur; & ideò palla ac linteamen vocabatur. Colligitur hoc manifestè ex ordine Romano, qui duorũ Diaconorum operam exigit ad illud expandendum, & complicandum. Sic enim ait. *Tunc venit subdiaconus ferens in brachio dextro patenam, & in sinistro calicem, & super calicem corporale, quod accipiens Diaconus ponit super altare à dextris proiecto capite altero ad Diaconum secundam vt expandatur*. Item clariùs. *Diaconus accipiens Corporale ab Acolytho, alio se adiuuante Diacono, super altare distendat: quod vtique linteum ex puro lino esse contextum debet, quia sindone munda corpus Domini legitur inuolutum in sepulchro: & tantæ quantitatis esse debet, vt totam altaris superficiem capiat*. Et infra post communionem. *His ita peractis duo Diaconi complicantes corporale ponant super calicem*. Ideò autem totum altare tegebat, vt tot in eo panes commodè possent collocari, quot necessarij erant pro multitudine communicantium, quã cessante & ipsum strictius factum est. Vnicum quoque fuit olim corporale, nec aderat parua illa palla, qua nunc calicem operimus: cum enim palla corporalis latior esset, ea etiam vtebantur ad tegendum calicem. Liber antiquorum Vsuum Cisterciensium cap. 53. *Diaconus posito offertorio super altare, ponat calicem super corporale in secundo plicatu anterioris & sinistræ dextræque partis & panem ante calicem, reuoluens super eum Corporale*. Vetus item Ceremoniale Congregationis Bursfeldensis ordinis S. Benedicti cap. 44. ait, *Diaconus explicet corporale habens tres plicatus in latum, & quatuor in in longum, medium latitudinis ponens in medio altaris*. Et infra. *Plicatu extremæ partis corporalis calicem operiat*. Manet hodie hic ritus apud Cartusianos. Ecclesia autem Romana ad tegendum calicem paruam adhibet pallam, de qua loquitur Innocentius *lib. 2. de mysterijs Missæ cap. 56.* dicens: *Duplex est palla, quæ dicitur corporale, vna quam Diaconus super altare totam extendit, altera quam super calicem plicatam imponit*. Hunc vsum Romanorum sequutos fuisse æuo suo Italos omnes, & Alemannos, Gallos verò vno tantùm Corporali vsos testatur Radulfus Tungrensis *lib. de canonum obseruantia prop. vltima*. B. Ioannes de Parma Ordinis Minorum septimus Minister Generalis, vt ex annalibus Vvaddingi refert in eius vita Henschenius die 19. Martij, fratribus suis præcepit, vt pallam diuisam à corporali calici superponerent. At hic vsus iam alicubi vigebat tempore S. Anselmi Cantuariensis, vt constat ex eius opusculo de sacramentorum diuersitate ad Valerannum episcopum, ipsi enim Anselmo scribens Valerannus ait, *inter consecrandum nonnulli ab initio calicem operiunt, quidam corporali, alij panno complicato instar sudarij, quod repertum legimus in monumento non cum linteaminibus*

posi-

positum, sed separatim inuolutum in vno loco. Cui respondens Anselmus neutram consuetudinem reprehendit, tutius tamen & decentius putat vt calix operiatur, ne quid immundum in ipsum cadat. In Missa Ambrosiana est oratio super sindonem, quam dicit sacerdos ante offertorium, cum Diaconus in Missa solemni Corporale expandit super altare. Thecam pretiosam siue peram ad reponenda corporalia memorat Conradus episcopus in chronico Moguntino. De sudariolo seu Purificatorio, quo nunc vtimur ad tergendum calicem, nullam apud antiquos scriptores mentionem factam inuenio. In Ordine item Romano nihil præscribitur de tergendo calice peracta communione. Ait enim, *Hoc officio iuxta altare peracto, & pugillari cum quo confirmetur populus per subdiaconum regionarium iam accepto, traditur calix ab Archidiacono eidem subdiacono perferendus Acolytho, vt reponatur in paratorio*. Et alibi ait: *Diacono nimis cautè procurandum est, ne quid in calice aut patena sanguinis vel corporis Christi remaneat*. Quomodo autem tam calix quàm patena abstergerentur, priusquam reponerentur in paratorio, non dicit. Obscurum similiter est quid per *paratorium* intelligatur, an arca siue armarium, quo vniuersa sacra supellex reconderetur, an capsula soli calici asseruando destinata. Monachi olim ad tergendum calicem linteolo vtebantur in cornu epistolæ cuiusque altaris appenso, vbi etiam erat parua piscina, in quam secundam calicis ablutionem proijciebant, vt adhuc apparet in antiquis ecclesijs, præsertim Cistercienfium. Græci spongia vtuntur, qua & calicem & discum detergunt, vt docet Goar in notis ad Liturgiam Chrisostomi *n.* 177. Eam verò in sacrificio incruento vsurpant, quia sacrificij cruenti à Christo oblati pars fuit & instrumentum. Vsus veli, quo calix operitur, antiquissimus est: nam c. 72. Apostolorum sancitur, ne quis velum sanctificatum in vsus suos conuertat: & in concilio Bracarensi III. tempore Adeodati Papæ c. 2. illi excommunicatione damnantur, qui ecclesiastica ornamenta & vela in vsus suos transferre, vel alijs donare aut vendere præsumpserint. Hormisda quoque Romanus Pontifex *epist.* 73. gratias agit Epiphanio Cōstantinopolitano ob calices & vela ab eo sibi directa. Græci tribus velis sacra tegunt: vno discum, altero calicem, tertio eoque maiori vtrumque simul. Hunc verò *Aërem* vocant, quia per modum aëris circa terram expansi sacra dona ambit, cuius nomen & formam ab ecclesia Hierosolymitana in reliquas orientales deriuasse Typicon Sabæ testatur apud Goar in Liturgiam Chrysostomi *n.* 51. Notandum est autem veli nomine sæpè aulæa seu peristromata intelligi, quibus ecclesiæ parietes ornantur: itemque siparium siue cortina, quæ ante portas sanctuarij à Græcis appendi solet. Et ad hoc velum referendas puto orationes veli, seu velaminis, quæ in Liturgia Iacobi Apostoli, & in Basilij Magni Anaphora leguntur, non autem ad velum calicis, vt quidam existimauit. Erat olim apud Latinos aliud velum siue cortina, quæ inter chorum &

Presbyterium,vbi chorus in medio ecclesiæ ante altare & presbyterium situs est, quadragesimali tempore expandi solebat, de qua agunt Vsus antiqui Cistercienses *cap.15.*& vetus ceremoniale Benedictinum *cap.31.* Eius vsum adhuc vigere in quibusdam ecclesijs Gallicanis à viris doctis & fide dignis intellexi.

Olim Acolythos sindonem & sacculos ad Missam portasse, & cur. De alia sindone pro recipiendis oblationibus. De velo offertorij.

XII. IN Ordine Romano præcipitur Acolythis vt sindonem in collo ligatam habeant: & ne absque sindone & sacculis procedant. Et sindone quidem vtebantur, ne nudis manibus sacra vasa contingerent: in sacculis verò oblationes reponebant. Describens enim Ordo Romanus ritum Missæ post datam pacem ante communionem ait, *& accedentes subdiaconi sequentes cum acolythis, qui sacculos ad hac idoneos portant à dextris & à sinistris altaris: ipsi ergo subdiaconi extendentibus acolythis brachia cum sacculis sequentes à fronte, parant sinus sacculorum archidiacono ad ponendum oblationes prius à dextris, deinde à sinistris.* An verò istæ oblationes essent consecratæ, libenter à peritioribus discerem. Et sanè primo intuitu suspicatus sum, ne fortè essent eulogiæ post Missam distribuendæ, vel pauperibus mittendæ: sed verba quæ immediatè sequuntur non conueniunt eulogijs, & satis apertè indicant, quod fuerint consecratæ. *Tum vadunt*, inquit, *acolythi dextra leuáque post episcopos siue presbytheros circum altare, vt ipsi sacerdotes incipiant hostias confringere, patena præcedente, quam duo subdiaconi regionary deferunt ad diaconos causa confractionis, vt ipsi quoque frangant, quando Pontifex annuerit eis.* Et paulò post. *Expleta confractione diaconus minor leuata de subdiacono patena defert eam ad Pontificem, vt communicet corpore Dominico.* Tum describit communionem cæterorum tam ecclesiasticorum, quàm laicorum. Accedit quod istæ oblationes ab altari sumebantur mittendæ in sacculos; in altari verò illæ dumtaxat oblationes remanebant post offertorium, quæ consecrari debebant. Cuius verò formæ vel ex qua materia essent isti sacculi silet Ordo Romanus, morem enim describit tunc vsitatum & omnibus notum; nec alibi occurrit mihi apud priscos scriptores vel minimum horum sacculorum vestigium. Viderint & iudicent qui in euoluendis antiquorum monumentis magis versati sunt. Mihi libuit inter sacram Missæ supellectilem hos quoque sacculos ex ordine Romano recensere. Erat & sindon ad populi oblationes recipiendas. *Oblationes*, ait idem Romanus ordo, *à Pontifice suscipit subdiaconus & ponit in sindone.* Et alio loco clariùs. *Oblationes à Pontifice suscipit subdiaconus regionarius & porrigit subdiacono sequenti, & subdiaconus*

sequens

sequens ponit in sindone, quam tenent duo Acolythi. Reliquas oblationes post Pontificem suscipit Episcopus hebdomadarius, & ipse manu sua mittit eas in sindonem, quæ eum sequitur. Adhuc viget aliquo modo hic ritus in ecclesia metropolitana Mediolanensi, nam in Missa solemni celebrans medius inter diaconum & subdiaconum descendit ad ingressum presbyterij, vbi extensa sindone ante gremium, quæ per subdiaconum & diaconum hinc inde tenetur, recipit oblationes panis & vini à duobus senibus peculiari habitu vestitis: tum descendens ad ingressum chori inferioris easdem oblationes accipit à duabus mulieribus prouectæ ætatis speciali item veste indutis. Erat & velum oblongum, quod ab ordine Romano offertorium nuncupatur, cuius etiam hodie & vocabulum & vsus permanet. *Leuat*, inquit, *calicem Archidiaconus de manu subdiaconi, & ponit eum super altare iuxta oblationes Pontificis à dextris, inuolutis ansis cum offertorio suo.* Item. *Cum dixerit Pontifex* Per ipsum, cum ipso, *leuat Archidiaconus cum offertorio calicem per ansas.* Vsus ordinis Cisterciensis cap. 53. *Diaconus opertis manibus de offertorio tenens sinistra manu pedem calicis, dextra autem patenam offerat sacerdoti.* Nunc communiter velum offertorij dicitur, & pendet è collo diaconi cum offert calicem sacerdoti: eoque vtitur subdiaconus cum tenet patenam, quam porrigit diacono circa finem Dominicæ orationis. Hoc ipsum velum Fanonem vocat Ordo Romanus his verbis. *Postquam viderint calicem, in quo sanguis Domini est, fanone circumdatum, & audierint* sed XIII.
libera nos à malo, *vadunt & preparant calices*,

Describuntur Altaris & Ecclesiæ ornamenta.

Spectant etiam ad sacram supellectilem pro Missæ celebratione necessariam tegumenta altaris, lintea scilicet, quæ velamina, pallæ, operimenta, mappæ, & mantilia dicuntur: spectant & amicula anteriora, quæ pallia & Frontalia à recentioribus, ab antiquis vestes nuncupantur. Denique ad idem pertinent vasa aurea & argentea, Flores, thecæ pretiosæ cum reliquijs Sanctorum, & alia eiusdem generis, quæ licèt necessaria non sint, solent tamen ad ornatum altaris adhiberi. Extat in ordine Romano, & in antiquo ordine dedicationis ecclesiæ apud Menardum benedictio linteaminum. Iuo Carnotensis 2. P. *decreti cap.* 132. ex concilio quodam Rhemensi ait, *Obseruandum est vt mensa Christi, id est altare, vbi corpus Dominicum consecratur, vbi sanguis eius hauritur, vbi sanctorum reliquiæ reconduntur, vbi preces & vota populi in conspectu Dei à sacerdote offeruntur, cum omni veneratione honoretur: & mundissimis linteis & pallijs diligentissimè cooperiatur, nihilque super eo ponatur, nisi capsæ cum Sanctorum reliquijs, & quatuor Euangelia.* Optatus Mileuitanus *lib.6.* tanquam morem vbique receptum commemorat, quod altaria

ria linteis operirentur. Ait enim, *quis fidelium nescit in peragendis mysterys ipsa ligna*, altaria scilicet quæ in Africa lignea erant, *linteamine cooperiri? inter ipsa sacramenta velamen potuit tangi, non lignum*. Victor episcopus *lib. 1. de persecut. Africana* Proculum quendam ab impio Geiserico in prouinciam Zeugitanam aduersus catholicos missum scribit, qui rapaci manu cuncta deuastans de pallis altaris camisias sibi & femoralia fecit. Theodoretus *lib. 1. hist. eccl. cap. 29.* loquens de Encænijs siue consecratione templorum, quæ à Constantino Magno Hierosolymis ædificata fuerunt, diuinum altare aulęis regalibus, vasisque aureis omni genere gemmarum collucentibus ornatum fuisse refert. Iustinianus epist. ad Hormisdam Romanum Pontificem se duo pallia sericea eidem direxisse ait ad ornamentum altaris sanctorum Apostolorum. Adrianum fecisse vestes duas super altare testatur Anastasius, maiorem vnam ex auro purissimo atque gemmis, in qua expressa Dei genitricis in cœlum Assumptio: aliam de stauracio ornatam in ambitu blattis. Leo III. apud eundem fecit vestem super altare tyriam habentem gryphas maiores, & duas notas chrysoclauas cum cruce: aliasque pretiosissimas pro diuersis ecclesijs. Idem fecit ante Confessionem Principis Apostolorum Angelos ex argento purissimo dextra lęuâque pensantes libras CXLVI. Nec non & alios Angelos duos ex argento purissimo deauratos stantes in trabe maiori & pensantes simul libras LXIII. & alios Angelos quatuor minores ex argento purissimo deauratos pensantes simul libras LXVIII. Paschalis fecit in altari S.Petri vestem miræ magnitudinis pulchram & decoratam nimis ex auro gemmisque contextam, præfigurantem historiam qualiter idem Apostolus à vinculis per Angelum ereptus est. Sergius II. fecit vela alba holoserica, ex quibus sacrum circumdatur altare. Narrat Procopius *lib. 2. de bello Vvandalico cap. 9.* quod vasa templi Salomonis, quæ ab vrbe Roma Giezericus Rex transtulerat in Africam; & Belisarius ex Africa victo Gilimere Constantinopolim detulerat, Iustinianus Imperator Hierosolymam misit, Christianorumque ecclesijs dono dedit, vt ijs nimirum ad ornatum vterentur. Sunt & peristromata, quæ parietibus appendi solent, & ab antiquis vela nuncupantur, de quibus sæpe Anastasius in vitis Pontificum. Ait enim Gregorium III. vela serica alba fecisse ornata blatto circumquâque in Basilica pendentia. Zacharias item ex pallijs sericis fecit vela pendentia inter columnas. Adrianus per vniuersos arcus Basilicæ Principis Apostolorum fecit vela numero LXV. de pallijs tyrijs atque fundatis. Idem in Basilica S. Mariæ ad Præsepe fecit vela num. XLII. & in Lateranensi per diuersos arcus LVII. Leo III. plura in diuersis ecclesijs, & in Basilica S.Pauli pendentia in arcubus XLIII. Paschalis fecit in ecclesia S. Petri vela de chrysoclauo per arcus presbyterij habentia historiam de mirabilibus Apostolorum num. XLVI: Sergius II. obtulit cortinas Alexandrinas pretiosissimo opere contextas & alia vela holoserica & ex

auro

auro texta. Nicolaus fecit vela auro texta cum gemmis. De velis ante portas sic canit Paulinus *Nat. 6. S. Felicis*.

Cedo, alij pretiosa ferant donaria, meque
Officij sumptu superent, qui pulchra tegendis
Vela ferant foribus, seu puro splendida lino,
Siue coloratis textum fucata figuris.

& supra *Natali 3.*

Aurea nunc niueis ornantur limina velis.

Crebra velorum ante portas maiores templorum, quas regias vocabant, mentio fit apud eundem Anastasium, vt in Leone III. de Basilica S. Petri, *fecit vela alba holoserica maiora tria, qua pendent ante regias in introitu*: De S. Maria ad Præsepe, *fecit velum aliud maius album, quod pendet ante regias maiores in introitu*. Græci autem ex veteri instituto portis sacrarij vela appendunt, quæ in eorū Typicis & euchologijs passim commemorantur. De Floribus positis in altari testimonium habemus S. Augustini *lib. 22. de ciuit. Dei cap.8.* vbi enarrans miracula Protomartyris Stephani virum primarium nomine Martialem multum à christiana religione abhorrentem conuersum ad Christum oratione pro ipso à genero eius fusa in B. Stephani Oratorio, & admotis floribus ex eius altari delumptis. *Visum*, inquit, *est genero eius, vt iret ad memoriam S. Stephani, & illic pro eo quantum posset oraret: deinde abscedens aliquid de altari florum quod occurrit tulit, eique cum iam nox esset, ad caput posuit: & se credere dixit*. Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *Erat solicitus si niteret altare, si parietes absque fuligine, si pauimenta tersa, si ianitor creber in porta, vela semper in ostijs, si sacrarium mundum, si vasa luculenta, & in omnes ceremonias pia solicitudo disposita. Basilicas ecclesiæ & Martyrum conciliabula diuersis floribus & arborum comis, vitiumque pampinis adumbrauit*. Sanctus Seuerus, vt de eo refert Gregorius Turonensis lib. de gloria Confess. cap. 50. *Solitus erat flores liliorum tempore quo nascuntur colligere, ac per parietes huius ædis appendere*. Loquitur autem de ecclesia, in qua sepultus fuit. Paulinus *natali 3. S. Felicis*.

Ferte Deo pueri laudem, pia soluite vota.
Spargite flore solum, prætexite limina sertis:
Purpureum ver spiret hiems, sit floreus annus
Ante diem, sancto cedat natura diei.

Sunt & alia huiusmodi multa apud veteres Patres, ex quibus deducitur quanta fuerit illorum cura in adornandis templis & altaribus, non alia sanè de causa, nisi quia in ipsis peragitur sacrificium corporis & sanguinis Iesu Christi, Sanctorumque corpora in eisdem condita sunt.

De his

De his qui altari inseruiunt, ac primum de Diacono: Huius ordinis dignitas, & origo.

XIV. ET hæc quidẽ de apparatu, qui ad sacrificium extrinsecus adhibetur, dicta sufficiant: nunc de intrinseco agendum est, qui & Ministros sacerdoti inseruientes complectitur, & cantores. Primus autem ministerij locus debetur Diacono, qui primo & præcipuo in sacrificij oblatione officio fungitur, cæterisque ampliorem dignitatem habet, quia propiùs ad altare accedit: ac propterea ab antiquis Patribus ministri nomen antonomasticè sortitus est. Hinc Commodianus, qui tempore S. Siluestri viuebat, in Instructionibus pro ecclesiastica disciplina per primas versuum literas *cap. 68.* sic ad Diaconos loquitur.

Mysterium Christi Diacones exercite castè,
Idcircò Ministri facite præcepta magistri.
Nolite ludere personam Iudicis æqui,
Integrate locum vestrum per omnia docti,
Sursum intendentes, semper Deo summo deuoti.
Tuta Deo reddite sacra ministeria ara,
Rebus in aduersis exemplum dare parati.
Inclinate caput vestrum Pastoribus ipsi.
Sic fiet vt Christo possitis esse probati.

Præclarè Isidorus de Diaconis scribens lib. 2. de off. eccl. cap. 8. *Sine ipsis*, inquit, *Sacerdos nomen habet, officium non habet. Nam sicut in Sacerdote consecratio, ita in Ministro dispensatio sacramenti. Illi orare, huic psallere mandatur. Ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat. Ipsis etiam Sacerdotibus propter præsumptionem non licet de mensa Domini tollere calicem, nisi eis traditus sit à Diacono. Leuitæ inferunt oblationes in altaria, Leuitæ componunt mensam Domini, Leuitæ aperiunt arcam testamenti. Non enim omnes vident alta mysteriorum, quæ operiuntur à Leuitis, ne videant qui videre non debent, & sumant qui seruare non possunt.* Eadem repetit, & confirmat concilium Aquisgranense primum *c.* 7. & ijs antiquior Epiphanius *hær.* 75. tanti facit Diaconi ministerium, vt ne Episcopum quidem absque Diacono vnquam fuisse, aut esse posse asseueret. Diaconorum originem multi Doctores S. Hieronymum sequuti *epist.* 85. *ad Euagrium* à Leuitis antiquæ legis repetunt, quibus idcircò tum Diaconorum, tum Leuitarum nomen indiscriminatim tribuere solent: quia sicut presbyteri nostri filiorum Aaron, ita Diaconi Leuitarum vice in ecclesia funguntur, atque ideò in illis istorum typum agnoscimus. Sacri tamen & euangelici diaconatus primordia à libro Actuum Apostolorum *cap. 6.* sumenda sunt, quando Apostoli septem viros elegerunt, & orantes manus ipsis imposuerunt. Quo exemplo Patres concilij Neocæsariensis *can.* 15. hanc legem ediderunt. *Diaconi septem esse debent ex canone, & si ma-*

si magna sit ciuitas. Eius autem rei fidem facit liber Actuum Apostolorum, Sed cum postea creuisset in multis ciuitatibus numerus Diaconorum, adeò vt Iustinianus Imperator *Nouella 3. cap.* 1. Regiæ Vrbis Diaconos centenario numero concluserit, ne hic numerus Apostolico exemplo aduersari videretur, ausa est synodus in Trullo sine legitima auctoritate congregata præcitatum canonem Neocæsariensem sugillare, & insuper definire septem primos Diaconos non fuisse ab Apostolis sacramentali ordinatione initiatos, sed tamquam œconomos & dispensatores cibo & potui distribuendo destinatos, quam falsam opinionem fusè prosequitur can. 16. Chrysostomi testimonio pro se perperam allegato. At Chrysostomi in cap. 6. Actuum, cæterorumque patrum sensus est, si bene perpendatur, duplex illis ministerium Apostolica ordinatione & manuũ impositione collatum fuisse, sacrificio scilicet assistẽdi, & bona Apostolis oblata pauperibus distribuendi; illud autẽ primarium eorum munus, hoc secundarium fuit, & præ illo vix attendendũ. Qua de re scribens Ignatius Martyr epist. ad Trallianos ait, *Oportet autem & Diaconos ministros existentes mysteriorum Iesu Christi secundum omnem modum omnibus placere. Non enim ciborum & potuum sunt ministri, sed ecclesiæ Dei*. Clarissimè etiam Cyprianus epist. 65. *Diaconos post ascensum Domini in cælos Apostoli sibi constituerunt episcopatus sui & ecclesiæ ministros*. Quod si profano dumtaxat ministerio incubuissent, non tam exactum de illis examen fieri iussisset Apostolus 1. *ad Timoth. cap.* 3. antequam ordinarentur. Ad idem astruendum plerique referunt hos Aratoris subdiaconi versus in historia Apostolica.

Iura ministerij sacris altaribus apti
In septem statuere viros, quos vndique lectos
Leuitas vocare placet: cum splendida capis
Ecclesiæ fulgere manus, quæ pocula vitæ
Misceat, & latices cum sanguine porrigat Agni.

Nec ommittenda hoc loco Optati Mileuitani sententia *lib.* 1. asserentis episcopos in primo, presbyteros in secundo, diaconos in tertio sacerdotio constitutos, qua loquendi formula manifestè ostendit sacrum esse ipsorum officium, & pro sacro primis ecclesiæ seculis habitum. Imò quarumdem in Gallia ecclesiarum olim mos fuit, vt in Diaconorum ordinatione manus eorum chrismate vngerentur, vt docet Menardus in notis ad librum Sacramentorum S. Gregorij *pag.* 289. ex antiquo Pontificali, & ex epistola Nicolai I. ad Rodulphum Archiepiscopum Bituricensem.

De officijs & muneribus Diaconorum. Addita quædam de Diaconissis.

XV. NEminem latet plura & diuersa esse munera Diaconorum; sed quædam ex illis abierunt in desuetudinem, quædam adhuc perseuerant. Differunt de his diffusissimè duo viri eruditissimi Isaacius Habertus *ad partem IX. Pontificalis Græcorum*, & Ioannes Morinus *lib. de sacris ordinat. par. 3.* Ego paucis ea perstringam. Primum & præcipuum est episcopo vel presbytero sacrum faciendi assistere, & quodammodo cooperari, ipsumque in omnibus adiuuare præscriptis ritibus, qui in diuersis ecclesijs diuersi sunt. Deinde euangelium legere, de qua re fusiùs suo loco: panem & vinum offerre, non quidem consecrando, vt ex can. 2. Concilij Ancyrani malè intellecto deducunt sectarij, sed vtrumque sacerdoti consecraturo præsentando: munera enim quæ olim Diaconus è manibus populi accipiebat, nunc ex Prothesi accipit, eaque offert Sacerdoti, Sacerdos Deo. Apud Græcos celebrantem sæpius admonet de ijs quæ agenda sunt, vnde in Liturgijs ea passim verba Diaconi ad sacerdotem occurrunt, *Benedic Domine*, *extolle*, *immola*, & his similia. Populum excitat ad attentionem elata voce dicens, *Attendamus*. Ministros inferiores officijs suis applicat, & illis signo, nutu, & aliquando sublato orario indicat quid & quando agere, seu psallere, aut legere debeant. Indignos à communione submouet: Cathecumenis, pœnitentibus, energumenis, & infidelibus stato tempore edicit vt ab ecclesia egrediantur. Postquam oblatio in altari posita est, flabellum tenet & ventilat, vt bestiolas prætereuolantes abigat à sacris donis. Curabant olim Diaconi, vt quisque in ecclesia suum locum teneret, portamque custodiebant qua viri ingrediebantur. Dominicum sanguinem, imò & corpus, fidelibus distribuebant, quod Cyprianus *lib. de Lapsis*, Iustinus Martyr *circa finem 2. Apologiæ*, Constitutiones Apostolicæ, & plures antiqui Patres clarè testantur. Hic autem mos ante concilium Nicænum adeò inualuerat, vt etiam presbyteris eucharistiam porrigerent, quam audaciam ipsa Synodus coërcuit *can.* 18. Insuper vetitum eis est *can.* 15. concilij II. Aurelianen. & 38. Carthaginensis IV. ne præsente presbytero corpus Domini Fidelibus traderent. In consecratione Chrismatis, ac in omnibus ecclesiasticis officijs episcopo assistunt, eidemque astant prædicanti. Eorum etiam munus est prædicare, quod tamen primariò episcopis conuenit: itemque baptizare, si episcopo & presbytero absentibus necessitas id postulet, vt sancitum fuit in concilio Illiberitano *c.* 77. In solemni verò baptismatis administratione ad ipsos spectat baptizandos instruere, & ad exorcismum, ac deinde ad immersionem detractis vestibus præparare. Secundariò autem & extra mysteria eorundem erat distribuere, vt supra diximus, eleemosynas, pauperum mensis minis-

ministrare, curam gerere Martyrum & Confessorum, qui in carcere ob Christi fidem detinebantur, eisque necessaria suppeditare; eorum vota & vltimam voluntatem excipere, & ad episcopum deferre: ecclesiastica negotia apud Imperatorem procurare, sacris virginibus præesse. Missos quoque Diaconos, vt episcoporum absentium in cōcilijs vices gererent, ex ipsorum Actis cōnstat, eiusque moris exempla affert Lupus in *notis ad can. 7. Trullanum*. Denique Cyprianus *epist. 13.* permittit Diaconis pœnitentes reconciliare in absentia episcopi, & Presbyteri, eosque absoluere, non quidem sacramentaliter, sed à pœnis satisfactorijs, siue ab excommunicatione. Verba Cypriani hæc sunt: *Occurrendum puto fratribus nostris, vt qui libellos à Martyribus acceperunt & prærogatiua eorum apud Deum adiuuari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non expectata præsentia nostra apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & vrgere exitus cæperit, apud Diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint, vt manu eis in pœnitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace, quam dari Martyres literis ad nos factis desiderauerunt*. Quia verò episcopi præcipua quæque per Diaconos agebant, hinc illi insolescere, se presbyteris præferre, ante illos sedere ausi sunt, quorum superbiam sæpius carpunt antiqui Patres, & multoties ecclesiasticis canonibus repressa est: sed hæc omitto, quia prorsus parerga sunt.

Erant & Diaconissæ, de quarum ordinatione & ministerijs in vtrâque ecclesia græca & latina eruditè, vt solet, disserit Morinus *lib. de sacris ordinat. p. 3. exercit.* 10. Multa etiam scitu digna de his congerit Goar in euchologio in notis ad earum ordinationem. Munus illarum præcipuum fuit, ea mulieribus officia præstare, quæ Diaconi viris. Ideò portas custodiebant, per quas illæ ingrediebantur, earumque consessus in ecclesia ordinabant: principia fidei & ritus baptismi eis exponebant, ipsisque aderant, cum ad immersionem nudabantur. Iussa episcopi ad easdem referebant, & si aliqua vellet episcopum, presbyterum, vel diaconum alloqui, eam propter honestatis testimonium comitabantur. Viduarum quoque, & pauperum, sacrarumque Virginum simul cum diaconis curam gerebant. Ante annos ferè sexcentos cessauit in Occidente earum ordinatio & ministerium: in Oriente verò iam desierat viuente Balsamone, vt ipse ait in *notis ad can. 15. concilij Chalcedon.* Multa de illis extant veterum canonum statuta, sed in his immorari non est huius loci. *Licet* enim, vt ait Epiphanius hær. 79. *Diaconissarum ordo in ecclesia sit*, non tamen ad sacerdotij functionem, aut vllam eiusmodi administrationem institutus est; sed vt muliebris sexus honestati consulatur. Extat earum benedictio in Ordine Romano, & in antiquis Ritualibus.

De Subdiaconis. Quando cœperit Subdiaconatus inter sacros ordines recenseri. Quæ sint officia Subdiaconi.

XVI. SEcundus ministrantium locus Subdiaconorum est, quorum licèt expressa mentio in sacris literis non reperiatur, eorum tamen institutio vel ad Christum, vt recentiores Scholastici existimant, vel ad Apostolos referenda est. Fuisse Romæ septem Diaconos, totidemque Subdiaconos asserit Cornelius Papa in epist. ad Fabium episcopum Antiochenum apud Eusebium *lib. 6. hist. eccl. cap. 43.* Eodem æuo Optatum quemdam in Africa subdiaconum à se ordinatum scribit Cyprianus *epist.* 24. Eorumdem mentionem faciunt Ignatius epist. ad Antiochenos, Constitutiones Apostolicæ *lib.* 8. & concilium Laodicenum. Ab initio & deinceps per aliquot secula Subdiaconatus inter minores ordines numerabatur, nec ei annexus erat cœlibatus. Quamuis enim concilium Illiberitanum *can.* 33. Subdiaconis indixerit continentiam, certò constat hanc legem nec alibi, nec in ipsa Hispania tunc fuisse receptam, vt Morinus demonstrat *P. 3. sacr. ordin. exercit.* 11. *cap.* 5. Post sextum verò seculum vix aliqua memoria subdiaconorum reperitur, qui non fuerint continentiæ voto adstricti. Et Romæ quidem iam ab his continentia seruabatur tempore Pelagij II. qui subdiaconis Siciliæ præcepit, vt more Romanæ Ecclesiæ nullatenus suis vxoribus miscerentur, vt testatur Gregorius Magnus eiusdem immediatus successor *epist.* 42. *lib.* 1. *&* 34. *lib.* 3. A Romana autem ad alias Occidentis ecclesias eadem institutio propagata est: qua occasione paulatim cœpit hic ordo à minoribus separari, & maioribus ac sacris accenseri. Nam cum priùs extra sanctuarium & altare conferri soleret, inualuit postea quorumdam episcoporum consuetudo eum intra Missarum solemnia conferentium, & ita sensim maioribus æquiparatus est. Multum nihilominus tempus intercessit, antequam certa & inuiolabili lege inter sacros recensitus sit. Etenim Petrus Cantor, qui viuebat anno 1200. relatus à Menardo in lib. sacram. *pag.* 280. ait: *De nouo institutum est subdiaconatum esse sacrum ordinem.* Subdiaconi officia ex Romano Pontificali hæc sunt: Aquam ad ministerium altaris præparare, diacono ministrare, Pallas altaris & corporalia abluere, calicem & patenam in vsum sacrificij diacono offerre, oblationes quæ veniunt ad altare suscipere, vt ex ijs quantum satis est in altari ponatur. Eadem ferè referunt antiquissima Ritualia edita à Morino. Isidorus *epist. ad Ludifredum Cordubensem Episcopum* ea sic recenset. *Ad Subdiaconum pertinet calicem & patenam ad altare Christi deferre, & Leuitis tradere, eisque ministrare: vrceolum quoque & aquamanile & manutergium tenere episcopo: Presbyteris & Leuitis pro lauandis ante altare manibus aquam præbere.* Addit Alcuinus eiusdem ministerium esse, vt deferat diacono linteum, super

super quod consecrandum est corpus & sanguis Domini: & vt peracto sacrificio, quæ superfuerint à diacono colligenda vel deportanda suscipiat. Olim nec calicem, nec patenam, nec oblationes in altari ponebant, sed hæc omnia porrigebant diaconis, eisque seruiebant intra Sanctuarium; sed ad altare minimè accedebant. De legenda ab illis epistola nihil legimus in antiqua eorum ordinatione, nec apud veteres scriptores: hoc enim munere Lectores fungebantur, vt suo loco ostendemus. Ex concilio IV. Carthaginensi constat licuisse eis vasa sacra contingere, sed vacua: nam cum corpus & sanguinem Christi continent, id illis prohibitum fuit c. 21. concilij Laodiceni, quo sancitur non oportere ministrum (id est Subdiaconum qui diacono ministrat) locum habere in Diaconijs & sacra vasa tangere. Sic enim hunc canonem, & quidem rectè, Balsamon interpretatur. Apud Græcos Subdiaconi extra Sanctuarium ordinationem suscipiunt, vasa sacra contingunt, sed non in Missarum solemnijs. Ipsa autem vasa abstergunt, ornant, disponunt, vt sacrificio apta sint. Iubente diacono profanos ab ecclesia expellunt, cum scilicet diaconus dicit, vt catechumeni discedant. Portas Sanctuarij custodiunt, ne quis indignus ingrediatur: & propè illas commorantur, vt sint parati ad iussa diaconi capessenda; ad altare verò non accedunt. Tricerium & luminaria in sanctuario præparant, epistolam autem in Missa non legunt. Hæc sunt Græcorum subdiaconorum munia ex Euchologio excerpta, ex quibus liquet eos à Latinis multum differre, nostrisque Acolythis magis quàm Subdiaconis similes esse.

Minorum Ordinum antiquitas & origo. Afferuntur de singulis veterum Patrum testimonia. Apud Græcos soli Lectores ordinantur.

Tertia classis ministrantium Clericos minorum Ordinum complectitur, Acolythos scilicet, Exorcistas, Lectores, & Ostiarios; quos antiquissimos esse, & ab Apostolis, vel ab immediatis eorum successoribus institutos Doctores scholastici asserunt, sed non probant. Suspicatur Arcudius *lib. 6. de sacram. cap. 9.* omnes minores ordines vnica hypodiaconi voce à priscis Patribus comprehensos, eo quod diacono singuli subessent; sed hæc leuissima suspicio est. Eorum distincta mentio nec in Actis aut epistolis Apostolorum, nec apud Patres primi & secundi seculi reperitur. Constitutiones Apostolicæ, ex quibus testimonia pro aliquibus ex his Ordinibus accipiunt, posterioris æui sunt, vt alibi diximus. Nec suffragatur illis epistola Ignatij ad Antiochenos, quam licèt admittamus vt legitimam, contra quam sentiant Critici eterodoxi, solidum tamen ex ea argumentum pro omnibus firmi non potest, XVII.

quia

quia nec singulos enumerat, & inter eos Laborantes recēset & Cantores, miscens simul ordines & officia ecclesiastica. Dicendum igitur cum S. Thoma *in supplem. tertia P. qu. 37. art. 2.* quod temporibus Apostolorum omnia ministeria, quæ ordinibus minoribus competunt non à distinctis personis, sed ab vno dumtaxat ministro exercebantur, qui & Ostiarij & Lectoris & Exorcistæ & Acolythi officio fungebatur. Verba Angelici Doctoris hæc sunt. *In primitiua ecclesia propter paucitatem ministrorum omnia inferiora ministeria diaconibus committebantur, vt patet per Dionysium cap. 3. eccl. hierarchiæ, vbi dicit*, ministrorum alij stant ad portas templi clausas, alii aliud proprij ordinis operantur; alij autem sacerdotibus proponunt super altare sacrum panem & benedictionis calicem. *Nihilominus erant omnes prædictæ potestates, sed implicitè in vna diaconi potestate. Sed postea ampliatus est cultus diuinus, & ecclesia quod implicitè habebat in vno ordine, explicitè tradidit in diuersis*. Contigit nimirùm ecclesiæ, quod hominibus solet, qui dum tenue patrimonium habent, vno seruo contenti sunt, qui solus omnia administrat. Si verò redditus augeantur, seruorum etiam augetur numerus; eòque magis crescit familia, quo illi locupletiores & spectabiliores euadunt. Sic euangelicæ prædicationis initio paruula adhuc & latitans ecclesia paucis indiguit ecclesiasticarum functionum ministris. Crescente autem credentium multitudine, & auctis facultatibus ex fidelium oblationibus, cum soli diaconi non possent omnibus incumbere, diuersa onera & officia diuersis personis distributa sunt; ex quo factum est vt splendidiori & augustiori apparatu ecclesiasticarum functionum ceremoniæ peragerentur. Græci ex his ordinibus vnum tantùm agnoscunt, nempè Lectoratum, cæteros prætermittunt: quem morem in ecclesia orientali vetustissimum esse euchologia ante annos octingentos scripta, antiqui quoque canones conciliorum, quæ in illis regionibus celebrata sunt, & Græcorum Antistitum, quorum doctrinam & sanctitatem christianus orbis vbique colit & veneratur, exempla ac monumenta euincunt. Agit de hac re sæpè laudatus Morinus *par. 3. exerc.* 14. Quod si alicubi præter Lectores alios etiam legimus, certum est eos nudum ministerium habuisse absque vlla ordinatione vel manuū impositione, sed sola designatione & arbitrio episcoporum. In ecclesia autem occidentali distinctam mentionem omnium ordinum minorum habemus in concilio Romano sub Siluestro, nam *can.* 7. Acolythi, Exorcistæ, & Lectores; *can.* 9. Ostiarij nominantur. In concilio item Carthaginensi IV. sub Anastasio *can. 6. & sequentibus* materia & forma singulorum præscribitur. Non ignoro hæc duo concilia à quibusdam Criticis supposititia censeri, sed quicquid de illis sit, alia suppetunt certiora ab antiquioribus testimonia. Nam Cornelius Papa in epistola supracitata ad Fabium Antiochenum apud Eusebium asserit suo tēpore fuisse in ecclesia Romana Acolythos duos & quadraginta, Exorcistas

ciſtas & Lectores cum Oſtiarijs quinquaginta duos. Tertullianus Lectorum meminit *lib. de præſcript. cap.*41. vbi perſtringens hæreticorum ordinationes tamquam temerarias & inconſtantes, *hodie*, inquit, *diaconus, qui cras Lector*. A Cypriano quoque memorantur *epiſt.* 24. 33. 34. Acolythos verò idem nominat *epiſt.* 42. 55. 78. & Exorciſtas epiſt. 76. *Quod hodie etiam geritur*, ait, *vt per Exorciſtas voce humana & poteſtate diuina flagelletur, & vratur, & torqueatur diabolus*. Tertullianus item *lib. de ſpectaculis cap.*26. exemplum refert mulieris, *quæ theatrum adijt, & inde cum dæmone redijt. Itaque in exorciſmo cum oneraretur immundus ſpiritus, quod auſus eſſet fidelem aggredi; conſtanter, & iuſtiſſimè quidem, inquit, feci: in meo eam inueni*. Et eiuſdem æui Minutius Felix Exorciſtas quoque deſcribit adiurantes dæmones per Deum viuum, per Deum verum. An verò iſti de Exorciſtis loquantur, tamquam de clericis ad hoc officium ſpecialiter ordinatis; vel potiùs presbyteri eo tunc munere fungerentur, ſicut reuera functi ſunt epiſcopi, vt narrat Euſebius *lib.* 5. *hiſt. cap.* 16. agens de Montano & falſis eius Prophetijs, incertum eſt. Omitto alia Tertulliani loca, quæ à quibuſdam afferri ſolent ad huius ordinis antiquitatem oſtendendam, *vt de Idololatria cap.* 11. *de anima cap.* 57. *de corona milit. cap.* 11. in his enim de ſolemni exorciſmo ſermo eſt, qui Baptiſmo præmitti ſolet. Negat Auctor conſtitut. Apoſtolicarum *lib.* 8. *cap.* 26. Exorciſtam ordinari: *nam hoc munus*, inquit, *ſpontanea Dei erga homines beneuolentiæ & gratia eſt, qui illud nimirum gratis dat cui vult*. Et quidem initio eccleſiæ communis erat hæc gratia cunctis fidelibus, vt habetur Marci vlt. *In nomine meo dæmonia eijcient*. Poſtea verò ſubtracta hac poteſtate conſtituit eccleſia ordinem, qui dæmonia expelleret: & conc. Antiochenum *c.* 10. facultatem tribuit Chorepiſcopis ordinandi exorciſtas. Illud autem hoc loco prætermittendum non eſt, quod narrat Seuerus in vita S. Martini. Nam cum dixiſſet Hilarium Pictauienſem epiſcopum ſæpè tentaſſe diaconi officium Martino imponere, & hunc ſemper reſtitiſſe, ſubdit: *Intellexit vir altioris ingenij hoc eum modo poſſe conſtringi, ſi id ei officij imponeret, in quo quidam locus iniuriæ videretur. Itaque exorciſtam eum eſſe præcepit. Quam ille ordinationem, ne deſpexiſſe tanquam humiliorem videretur, non repudiauit*. Ex quo liquet tempore S. Hilarij, qui obijt anno, vt plerique exiſtimant, 367. ordinem Exorciſtarum ab alijs diſtinctum, & inter humiliores ſeu minores computatum extitiſſe, adeò vt iniuriæ tribui poſſet, quod vir aliquis eximius ad illum aſſumeretur. S. Felicem primò Lectorē, deinde Exorciſtā ordinatū fuiſſe Paulinus *in eius Natali* 4. teſtatur his verſibus.

——— *Primis* Lector *ſeruiuit in annis,*
Inde gradum cœpit, cui munus voce fideli
Adiurare malos, & ſacris pellere verbis.

Qua

Quæ sint officia singulorum Ordinum minorum. Discrimen inter Ministros Regionarios, Stationarios, Basilicarios, & Oblationarios. De Archipresbyteris & Archidiaconis.

XVIII. Officia singulorum Ordinum ex Romano Pontificali hæc sunt. Acolythi debent ceroferarium ferre, luminaria ecclesiæ accendere, vinum & aquam ad Eucharistiam ministrare. Olim ex ordine Romano ferebant patenam, sindonem, sacculos, & chrisma ante Pontificem, quando procedebat ad Stationes: vasa sacra diaconis porrigebant, manutergium portabant, & aquam ad lauandas manus ministrabant. Exorcistam oportet abijcere dæmones, & dicere populo, vt qui non communicat, det locum; & aquam in ministerio fundere. Lectoris munus est scripturas in ecclesia legere, vnde & nomen accepit: & panem ac omnes fructus nouos benedicere. Antiquitus epistolam & Euangelium legebant, vt suo loco patebit. Apud Græcos Lector, qui illis est Anagnostes, omnes scripturas legit præter Euangelium: cereos & lampades accendit: ignem affert, cum aqua calida calici infundi debet, de quo ritu infra agemus: luminaria fert ante mysteria in magno introitu, cum scilicet è prothesi ad altare deferuntur: hymnos Cantoribus præcinit: panem, vinum, & aquam defert Sacerdoti, cum sacris operaturus est: ecclesiam ornat & præparat quæ in ea sunt necessaria. Ostiarius percutit cimbalum & campanam: ecclesiam & sacrarium aperit & claudit: & librum aperit ei qui prædicat. Ex his autem ministris quidam in Ordine Romano, & apud Anastasium in vitis Pontificum dicuntur Regionarij, qui per Regiones distributi Pontifici in illis ministrabant. Alij Stationarij, qui eidem aderant in Stationibus celebranti. Erant & Basilicarij seu Palatini, qui in Basilica Lateranensi per vices seruiebant. Erant denique Oblationarij, ad quos spectabat oblationes suscipere, & deferre Archidiacono. Abijt nunc in desuetudinem hæc distinctio, quæ diaconos, subdiaconos, & acolythos tantùm comprehendebat. Desierunt quoque minorum ordinum officia, quæ plerùmque à pueris, & ab hominibus mercede conductis, nullisque ordinibus initiatis exercentur. Priscis temporibus nemo clericus ordinabatur, qui alicui ecclesiæ non esset addictus. Admissi autem pueri in consortium cleri primò literas, cantum, & ritus ecclesiasticos edoceri solebant, vt passim legimus in vitis Pontificum: tum Ostiarij, deinde Lectores ordinabantur, & sic per gradus ad reliquos ordines ascendebant, cum prius singulorum officia exercuissent. Atque hinc oriebatur, vt rerum ecclesiasticarum peritissimi essent, in quibus fuerant ab ipsa penè infantia enutriti. Collabi cœpit hæc disciplina ante

annos

annos circiter quingentos, donec paulatim ad illos mores deuentum est, quibus nunc vtimur & viuimus.

Episcopo solemniter celebranti plures ministri assistunt, qui cum presbyteri vel diaconi sint, non est de illis specialis disquisitio instituenda. Eminet inter Presbyteros Archipresbyter, inter Diaconos Archidiaconus, de quorum officio & dignitate quicquid ex prisco ecclesiæ vsu dici potest vir diligentissimus Io. Morinus in vnum collegit, & solerter discussit lib. de sacr. ord. *P. 3. exerc. 16.* Isaacius item Habertus de antiquo gradu & officio Archidiaconi eruditè disseruit *ad P. 1x. Archieratici obseruat. 6.* His igitur prætermissis, reliquum est vt de Cantoribus agamus, quorum officium versatur in quibusdam Liturgiæ partibus decantandis.

Cantus Ecclesiastici origo. Quando cœperit Organorum vsus. Olim plebs fidelis in ecclesia canebat: tum instituti Cantores.

A Primordijs ecclesiæ psalmos & hymnos in conuentu Fidelium decantatos fuisse Apostolus asserit ad Ephesios scribens cap. 5. *loquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus*: quæ XIX.
verba de mutuo & alterno cantu intelligenda esse Interpretes docent: nec sectarij audent negare hunc vsum semper in Ecclesia viguisse. *De hymnis & psalmis canendis*, inquit Augustinus epist. 119. cap. 18. *ipsius Domini & Apostolorum habemus documenta, & exempla, & præcepta.* Vberrimè tractarunt hoc argumentum viri docti, quos cito in Tract. de Diuina Psalmodia *cap. 17. §. 2. n. 3.* Sed & Plinius ethnicus scriptor de cantu primorum Christianorum testimonium perhibuit in epist. ad Traianum, qua eorum mores describens ait, *solitos fuisse stato die ante lucem conuenire, & carmen Christo quasi Deo dicere secum inuicem*, alterna videlicet modulatione. Quod autem Theodoretus *lib. 4. hist. eccl. cap. 26.* Ephrem Syro, & Augustinus *lib. 9. confess. cap. 7.* Ambrosio Mediolanensi ecclesiastici cantus originem tribuisse videntur, id explicat Theodoretus de hymnorum modulatione, & certa quadam harmonia, quam Ephrem ad Harmonij impias cantiones explodendas instituit: Ambrosius verò ad fidelium in ecclesia excubantium consolationem hymnos & psalmos secundùm morem orientalium partium cãtari præcepit, quem morem à Mediolanensi ecclesia ad alias penè omnes Occidentis migrasse asserit Augustinus: quod certè non absolutè de cantu intelligi potest, quem semper vsitatum fuisse constat; sed de modo canendi alternatim, quem Ambrosius introduxit, cæteri imitati sunt. Notabile est quod Synodus Antiochena ad S. Dionysium Papam apud Eusebium *lib. 7. hist. cap. 30.* scripsit: nam inter scelera Pau-

li Samosateni refert, quod psalmos in honorem Domini Iesu Christi cani solitos, ex quo arguitur ecclesiastici cantus antiquitas, aboleuerit, & mulieres magno Paschæ die psalmos quosdam in ecclesia canere ad sui ipsius laudem instituerit. Postea labentibus annis musicæ vocali addita est organica siue instrumentalis tempore Vitaliani Papæ, vt plerique existimant, de cuius vsu in ecclesia disserui loco citato Diuinæ Psalmodiæ *n.* 4. At in Gallijs ignota fuisse organa ante Pipinum auctor est Sigebertus *anno 766.* referens à Constantino Imperatore ipsi dono missa, antea nunquam visa: idemque narrant Annales Metenses *anno* 757. Tempore Apostolorum & aliquot subsequentibus seculis vniuersus fidelium cœtus Sacerdoti solemniter celebranti respondere, & simul cum clero psallere solebat, vt ex Liturgia S. Iacobi, & ex lib. 8. Constitut. Apostolicarum manifestum est. Cyprianus lib. de orat. *Sacerdos*, inquit, *parat fratrum mentes dicendo* Sursum corda, *vt dum respondet plebs* Habemus ad Dominum, *admoneatur nihil aliud se, quàm Dominum cogitare debere.* Iustinus Martyr *Apolog.* 2. idem asserit dicens, *Præpositum preces fundere, & populum sanctè acclamare* Amen. Chrisostomus etiam *hom.* 36. *in* 1. *ad Cor.* confirmat hunc morem dicens, *conueniebant olim omnes & psallebant communiter. Hoc nunc quoque facimus.* Et Hieronymus *Præf. lib.* 2. *comment. in ep. ad Gal.* Romanæ plebis fidem laudat magno studio & frequentia ad ecclesias & ad Martyrum sepulcra concurrentis, *vbi*, inquit, *ad similitudinem cælestis tonitrui* Amen *reboat.* Cæsarius denique Arelaten. vt Cyprianus in eius vita commemorat, compulit laicos & populares homines psalmos & hymnos promere altâque & modulata voce instar clericorum alios græcè, alios latinè prosas & antiphonas decantare, ne illis spatiũ suppeteret ad fabulas in ecclesia effutiendas. Quia tamen vix fieri poterat, quin ecclesiasticæ harmoniæ concentus populi canentis imperitiâ turbaretur, Patres concilij Laodiceni *c.* 15. statuerunt, *non oportere præter canonicos cantores qui suggestum ascendunt, & ex diphtera seu membrana cantant,* quod nos dicimus ex libro, non autem memoriter, *alium quemlibet in ecclesia psallere.* Verum hic canon non fuit vbique receptus, vt ex allatis Cæsarij & Chrysostomi testimonijs constat: idemque ipse Chrysostomus clarius ostendit hom. 1. de verbis Isaiæ *vidi Dominum*, in qua acriter reprehendens psallentis populi cacophoniam & immodestiam, non eos vt sileant monet, sed vt scitè & modestè concinant. In Gallia popularis cantus consuetudinem sublatam existimo paucis annis post Cæsarium: Synodus enim II. Turonen. c. 4. sanciuit, *vt laici secus altare, quò sacra mysteria celebrantur, inter clericos tam ad vigilias quàm ad Missas stare penitus non præsumant; sed pars illa, quæ à cancellis versùs altare diuiditur, choris tantum psallentium pateat clericorum.*

Schola

Schola Cantorum Romæ & alibi instituta. Quale fuerit olim ecclesiastici cantus studium. De Cantorum ordinatione in Ecclesia orientali.

CVm in cantu ecclesiastico & clericalis disciplinę vigor; & christianæ religionis, sacrarumque functionum maiestas maximè eluceat; summo semper studio Romani Pontifices, & aliarum ecclesiarum Antistites curarunt, vt Clerici à teneris annis canendi regulas edifcerent, dato eis magistro, qui vt scitè loquitur Tertullianus lib. de Pallio cap. vlt. *primus esset informator literarum & primus edomator vocis*. Ideò Romę Schola Cantorum instituta fuit, cuius originem Petrus episcopus Vrbeuetanus in scholijs ad vitam Leonis IV. sic describit. *Quamuis circa tempora Siluestri Papæ plures fuerint in Vrbe ecclesiæ, nō tamen singulæ clericos vel Monachos habebant, qui in illis officia obirent. Presbyteri enim titulis, & Diaconi Diaconijs præfecti, suo quisque tantùm officio vacabant, illi sacramentis administrandis, hi pauperibus procurandis. Ideòque ordinata fuit schola Cantorum, quæ in Vrbe communis erat, & stationes, processiones, ac festa principalia ecclesiarum Vrbis sequebatur: quæ in schola pueri in cantu, lectione, & moribus sacris instituebantur, in communi viuebant, & Primicerium, cuius tunc magna erat in Vrbe dignitas, Præfectum habebant*. Hinc ad reliquas ciuitates eadem institutio propagata est. nam Leidradus Lugdunensis Archiepiscopus ad Carolum Magnum scribens ait, *habeo scholas Cantorum, ex quibus plerique ita sunt eruditi, vt alios etiam erudire possint*. Synodus Valentina sub Lothario c. 18. *Vt de scholis tam diuinæ quàm humanæ literaturæ, nec non & ecclesiasticæ cantilenæ iuxta exemplum Prædecessorum nostrorum aliquid inter nos tractetur, & si potest fieri, statuatur & ordinetur*. Crodogangus Metensis episcopus in regula Canonicorum à Luca Dacherio primum edita *to. 1. sui Spicilegij* de Cantoribus & schola Cantorum agit *cap. 50*. Primam verò huius collegij siue scholæ institutionem quidam Hilaro Papæ, alij Gregorio Magno tribuunt, cui etiam debetur ecclesiastici cantus in meliorem formam instauratio. Licèt enim, vt diximus, ab initio ecclesię vsus canendi Romę fuerit, nescimus tamen quales ante Gregorium fuerint ecclesiasticæ modulationes, quę canentium disciplina. Ioannes Diaconus in eiusdem Gregorij vita *lib. 2. cap. 6.* scribit eum constituisse scholam Cantorum, & ei cum nonnullis prædijs duo habitacula fabricasse, vnum sub gradibus Basilicę B. Petri Apostoli, alterum sub domibus Patriarchij Lateranensis. Porrò cantus ab eo institutus ille est planus & vnisonus, quem ab ipso Gregorianum nuncupamus, progrediens per certos limites & terminos tonorum, quos modos seu tropos vocant Musici & octonario numero definiunt, secundùm naturalem ge-

neris diatonici dispositionem. Huic cantui, quo hactenus vsa est Ecclesia occidentalis, cum Galli & Germani nonnulla miscuissent, Religiosissimus Imperator Carolus Magnus ad primigeniam S. Gregorij harmoniam restitui curauit, vt idem Ioannes Diaconus ibidem asseuerat. In vita ipsius Caroli à Monacho Engolismensi conscripta *cap.* 8. inter scriptores historiæ Francorum, prolixè narratur contentio habita Romæ inter Gallos & Romanos Cantores, quis meliùs caneret; quam litem diremit Carolus pro Romanis latâ sententia, vtpotè qui à B. Gregorio instructi fuerant; petijtque ab Adriano Papa cantores, quos misit in Galliam, vt veram cantandi normam docerent. Qua in re admirabilis fuit Pij Regis solicitudo, vt fusiùs docet Monachus Sangallensis in lib. de ecclesiastica cura Caroli M. *cap.* 5. *& sequentibus*. Ordo Romanus ait ex prædicta schola pueros nobiles cubicularios summi Pontificis fieri consueuisse. Transferebantur nimirum in Oratorium Pontificis, quod olim cubiculum vocabatur, vt docet Baronius in Martyrologio *ad diem* XI. *Iunij*, & inter clericos Pontificios numerabantur. Sic à tenera ætate enutritus fuit Sergius I. de quo hæc refert Anastasius. *Hic veniens Romam tempore Adeodati, quia studiosus erat & capax in officio cantilenæ, schola cantorum pro doctrina est traditus, & Acolythus factus per ordinem ascendens à Leone II. in titulo S. Susannæ presbyter ordinatus est*. Sergius item II. cum puer esset à Leone III. scholæ Cantorum traditus ad erudiendum literis & cantilenæ melodijs, ascendens deinde per omnes gradus Summus Pontifex creatus est. Similia scribit Anastasius de Gregorio II. Stephano III. & Paulo I. Huiusmodi scholam, in qua pueri cantu & literis ac moribus instruerentur, ducentis ferè annis ante Gregorium Magnum extitisse in Africa Victor episcopus indicat *lib.* 5. *de persec. Africana sub impio Rege Hunerico*, vbi describens multitudinem fidelium pergentium in exilium, separatos ex illis ait, suggerente quodam Terchario, qui cum Lector catholicus esset, accesserat Arianis, duodecim infantulos strenuos & aptos modulis cantilenæ, quos ipse in ecclesia discipulos habuerat. Hi reuocati Carthaginem, & varijs supplicijs affecti, vt orthodoxam fidem desererent, in ea semper constantes tormentis superuixerunt. *Quos nunc Carthago*, ait Victor, *miro colit affectu, & quasi duodecim Apostolorum, chorum conspicit puerorum. Vna degunt, simul vescuntur, pariter psallunt, simul in Domino gloriantur*. Fauet Augustinus, qui quantum vigeret in Africa studium ecclesiastici cantus luculenter ostendit *lib.* 10. *confessionum cap.* 33. In Gallia quoque Carolus Magnus *lib.* 1. *capitularium cap.* 72. hoc de eisdem scholis decretum edidit. *Schola legentium puerorum fiant: psalmos, notas, cantus, computum, grammaticam, per singula monasteria vel episcopia discant*. Quandonam Romæ sublata sit schola Cantorum sub Primicerio communiter viuens, nusquam reperio. Adhuc tamen vigebat seculo decimo tertio, nam Cęsar Rasponus

Car-

Cardinalis in erudito opere de Basilica Lateranensi *lib. 2. cap.* 4. ponit conuentionem anno 1232. initam inter Lateranensem ecclesiam, & Primicerium ac scholam Cantorum, qua assignantur quidam prouentus ipsi Primicerio cum decem Cantoribus pro officio in die S. Ioannis Baptistæ, & in Stationibus eiusdem ecclesiæ. Apud Græcos ordinantur Cantores eodem ritu quo Lectores, vt constat ex Euchologio, & ex varijs Ordinationum græcarum libris editis à Morino. Diuersum tamen à Lectore ordinem Psaltes siue Cantor non constituit, vt obseruat Habertus *ad partem* IV. *Pontificalis Græcorum obseru.* 4. nisi quod ille recitat, hic concinit: vnde illi in ordinatione liber Apostolicus, huic psalterium præbetur. At verò Maronitis diuersa est Lectoris & Cantoris ordinatio, estque apud illos Cantoratus gradus ad Lectoratum. De disciplina psallendi hæc sanciuit synodus Trullana can. 75. *eos qui in ecclesijs ad psallendum accedunt, volumus nec inordinatis vociferationibus vti, & naturam ad clamorem vrgere; nec aliquid eorum, quæ ecclesiæ non conueniunt & apta non sunt, adsciscere; sed cum magna attentione & compunctione Psalmodias Deo, qui est occultorum inspector, offerre.* Congessit in notis ad hunc canonem plura, quæ ad cantum eiusque disciplinam spectant, Christianus Lupus. Diaconos psallere in ecclesia Gregorius Magnus prohibuit in concilio Romano, cuius acta in eius Regesto descripta sunt *lib.* 4. *epist.* 44. sed solos subdiaconos, & clericos minorum ordinum hoc munere fungi constituit; ac propterea scholam Cantorum pro puerorum institutione aut primus erexit, aut restituit. Clericos autem ecclesiæ adscriptos debere per seipsos psallere Iustinianus Imperator edixit *C. de episc. & clericis l.* 42. §. 10. additque causam edicti dignam ponderatione. *Nam qui constituerunt vel fundarunt sanctissimas ecclesias pro sua salute & communis Reipublicæ, reliquerunt illis substantias, vt per eas debeant sacra Liturgiæ fieri, & vt in illis à ministrantibus pijs clericis Deus colatur.* Et initio dixit se ideò hoc sanxisse, *ne ex sola ecclesiasticarum rerum consumptione clerici appareant, nomen quidem habentes clericorum, rem autem non implentes.*

FINIS LIBRI PRIMI.

RERVM LITVRGICARVM LIBER SECVNDVS.

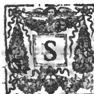
Quo ſingulæ Miſſæ partes ac ritus ſingillatim explicantur.

DISCVSSIS in primo libro, vt vires meæ tulerunt, omnibus quæ ad Miſſam, eiuſque originem, progreſſum, diſciplinam, varioſque ritus, & apparatum pertinere viſa ſunt; ſuſcepti operis ratio exigit, vt in hoc ſecundo ſingulas eius partes in ordinem digeſtas aggrediar; illarumque cauſas, inſtitutionem, incrementa, mutationes, & ſi quid in illis abditum, obſcurum, & difficile occurrit ex antiquis monumentis, & ex praxi eccleſiæ, quantum fieri poterit, ſeorſum expediam & explanem. Ordior autem à proxima Sacerdotis ad celebrandum præparatione, poſt quam totum Liturgiæ contextum ab acceſſu ipſius Sacerdotis ad altare vſque ad receſſum, Deo opitulante, explicabo.

CAP. I.

Sacerdotis ad celebrandum præparatio in quo consistat. Præmittenda peccatorum confessio. Quædam obiter de prisco vsu confessionis. Apologia, preces præparatoriæ, & psalmi. Reconciliatio & pax cum omnibus. Puritas animi. Olim in vsu erat noctis antecedentis Peruigilium. Ieiunium necessarium, & carnis munditia. Lotio manuum, & nitor vestium. Orationes recitandæ à Sacerdote, dum sacris vestibus induitur. Panis & vini proxima præparatio.

I. ACERDOS Missam auspicaturus primò se ipsum ad tantum opus disponit, vt sit purus mente & corpore: tum ea præparat quæ spectant ad sacrificium. Et animæ quidem puritatem comparat sacramentali confessione, si alicuius culpæ sibi conscius sit. Id enim Apostolus præcepit dicens, *probet autem se ipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat: qui enim manducat & bibit indignè, iudicium sibi manducat & bibit.* Ecclesiastica autem consuetudo, sicut Patres concilij Tridentini docent *sess. 13. cap. 7.* declarat eam probationem necessariam esse, vt nullus sibi conscius mortalis peccati, quantumuis sibi contritus videatur, absque præmissa sacramentali confessione ad sacram eucharistiam accedere debeat. Ideò Chrysostomus initio suæ Liturgiæ ait, Sacerdos diuinũ mysteriũ peracturus ante omnia confiteri, & cum omnibus reconciliatum se habere debet. Et in Liturgia Basilij exclamat Pontifex, *Sancta Sanctis*: cuius formulæ idem quoque Chrysostomus meminit *hom. 61. ad pop. Antioch. & hom. 17. in epist. ad Hebræos.* In antiquo Missali Romanæ ecclesiæ monetur Sacerdos celebraturus conscientiam suam per puram confessionem optimè præparare. Atque vt antiquius testimonium proferam, hoc ipsum Cyprianus apertissimè docet lib. de Lapsis, ostendens quàm sit perniciosum ad Eucharistiam accedere, & corpori Domini ac sanguini vim inferre ante expiata delicta, ante criminis exomologesim, ante purgatam conscientiam. Tum post narrata quædam exempla diuinæ vindictæ aduersùs indignè communicantes, eos laudat qui nullo crimine idololatriæ maculati, vel ob solas de illo cogitationes, confitebantur.

Quanto, inquit, *& fide maiores, & timore meliores sunt, qui quamuis nullo sacrificij aut libelli facinore constricti, quoniam tamen de hoc vel cogitauerunt, hoc ipsum apud Sacerdotes Dei dolentes & simpliciter confitentes, exomologesin conscientiæ faciant, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam paruis licèt & modicis vulneribus exquirunt.* Quæ verba de secreta & auriculari confessione intelligenda esse quis dubitet? publicam enim de cogitationibus, deque modicis peccatis Ecclesia nũquam admisit. Quod & si parergon nolui hoc loco tacitus præterire propter Eterodoxos, qui priuatam pœnitentiam ex publica sumpsisse originem contendunt, cum potius publicæ delictorum pœnitentiæ priuata confessio semper adnexa fuerit; quod fusiùs probare ad propositum mihi argumentum non spectat. Tertullianus lib. de baptismo cap. 26. *Nobis*, ait, *gratulandum est, si non publicè confitemur iniquitates aut turpitudines nostras.* Et de Pœnitentia cap. 10. *Plerosque hoc opus*, id est confessionem, *vt publicationem sui aut suffugere, aut de die in diem differre præsumo, pudoris magis memores quàm salutis: veluti illi qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione, conscientiam medentium vitant, & ita cum erubescentia sua pereunt.* Hac autem comparatione Patres antiqui & recentiores vti solent aduersùs illos, qui ob verecundiam turpia quædam & grauiora crimina in arcano pœnitentiæ tribunali, quod semper in Ecclesia fuit, Sacerdoti abscondunt momentaneam confusionem æternæ præferentes. Sed reuertor ad Cyprianum, qui confessionis necessitatem ante communionem rursum exaggerat epist. 10. clerum suum reprehendens, quod Lapsis ausus fuerit Eucharistiam dare, *nondum pœnitentiâ acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab episcopo, & clero imposita.* Quod licèt de reconciliatione cum ecclesia, & absolutione à pœnis intelligatur, hæc tamen sacramentalem confessionem adiunctam habebat. Si autem Sacerdoti rem diuinam facturo nihil confessione expiandum occurrat, eius tamen sententiæ meminisse debet, quam per os Sapientis protulit Spiritus sanctus, *de propitiato peccato noli esse sine metu*: quia nimirum de obtenta peccatorum remissione nemo in hac vita securus est. Ideò antiqui Sacerdotes suam semper infirmitatem suspectam habentes, humanique cordis prauos & profundissimos recessus formidantes, in quibus sæpè latent minuta & occulta peccata, scientes quoque multa non aduertentibus irrepere, multa è memoria excidere, cum timore & tremore in opera pœnitentiæ incumbebant, & sacris operaturi prolixis precationibus, quas Apologias vocabant, ad ostium diuinæ misericordiæ pulsabant, vt ab omni macula expurgarentur. Plures huiusmodi Apologiæ extant in priscis Sacramentorum libris, quarum præcipuè apud Menardum legi possunt pag. 242. & infra in Appendice. Dicuntur autem Apologiæ, quia in his Sacerdos excusat & purgat se, quod peccator & indignus ad sacra mysteria accedere præsumat. Obseruat Me-

nardus eas olim legi consueuisse ante offertorium, cum peractâ Missâ Catechumenorum incipiebat Missa Fidelium; sed in ea quam edidit Illyricus, & in Codice Chisio, de quo Lib.I. Cap.XII. actum est, pleræque dicuntur ante Introitum, & dum *Gloria in excelsis*, & Graduale cantantur. Vnam hîc transcribo, ex antiquissimo Missali Serenissimæ Reginæ Sueciæ, quod vetus Gallicanum esse ante tempora Pipini supra indicaui.

Apologia Sacerdotis.

ANte tuæ immensitatis conspectum, & ante tuę ineffabilitatis oculos, ô Maiestas mirabilis, scilicet ante sanctos vultus tuos, magne Deus, & maximæ pietatis ac potestatis omnipotens Pater, quamlibet non sine debita reuerentia, attamen nulla officij dignitate, vilis admodum peccator accedo, & reus conscientiæ testis adsisto. Accuso me tibi, & non excuso: & coram testibus confiteor iniustitiam meam tibi Domino Deo meo. Confiteor inquam, confiteor sub testibus iniustitiam impietatis meæ, vt remittas impietatem peccati mei. Confiteor quod nisi remittas, rectè me punias. Habes me confitentem reum; sed scio, non nisi verbis emendantem. Verbis enim placo, operibus offendo. Culpam sentio, emendationem differo. Subueni ergò, subueni pietas ineffabilis. Ignosce, ignosce mihi Trinitas mirabilis. Parce, parce, parce supplico, Deitas placabilis. Exaudi, exaudi, exaudi me rogo his verbis illius Filij tui clamantem, Pater æterne Deus peccaui in cœlum & coram te: iam non sum dignus vocari filius tuus, fac me vt vnum de mercenarijs tuis. Et nunc Pater misericors vnicum misericordiæ tuæ portum Christo fauente peto, vt quod per me vilescit, per illum acceptum ferre digneris. Qui viuis & regnas in sęcula sæculorum. Amen.

II. Præter Apologias erant aliæ orationes præparatoriæ, quas Georgius Pachymeres mox citandus *proteleſticas* vocat, quòd ante Teleten seu sacrificium dicerentur. Huiusmodi est celeberrima illa S. Ambrosij à celebri scriptore contra fidem veterum Codicum Anselmo Cãtuariensi adscripta, quæ incipit, *Summe Sacerdos, & vere Pontifex*. In Missa veteri ex codice Ratoldi Abbatis apud Menardum *pag.*259. hæc initio leguntur. *Antequam episcopus Missam celebret, ingredietur quoddam oratorium, & secundùm cordis compunctionem se ipsum libamine orationis Deo offerat*. Tum mandat dici hanc orationem, quam prisca Monachorum Ritualia recitari in ingressu ecclesiæ præcipiunt post diei Dominicæ processionem. *Via Sanctorum omnium Iesu Christe, qui ad te venientibus claritatis gaudium contulisti, introitum templi istius Spiritus Sancti luce perfunde, qui locum istum Sanctorum tuorum Martyrum nomine vel*

ne vel sanguine consecrasti: præsta quæsumus omnipotens Deus, ut omnes isti in te credentes obtineant veniam pro delictis, ab omnibus liberentur angustijs, impetrent quicquid petierint pro necessitatibus suis, placere semper praualeant coram oculis tuis, quatenus per te & per S. Petrum militem tuum muniti mereamur aulam Paradisi introire. Amen.

Preces verò præparatorias, easque prolixas semper in vsu fuisse, crebris Sanctorum exemplis docemur, qui tandiu in oratione perseuerabant, donec gratiâ Spiritus Sancti mirabiliter imbuti eius virtute & impulsu ad celebrandum excitarentur. De summa enim puritate, quæ ad tantum ministerium requiritur, longè aliter ac nos sentiebant. Narrat Dionysius *epist.* 8. *ad Demophilum*, sanctum Carpum virum ob mẽtis puritatem ad Dei contemplationem aptissimum nunquam sacros mysteriorum ritus auspicatum fuisse, nisi prius ipsi inter præparatorias orationes sacra quædam & propitia visio apparuisset. Idem refert Ioannes Moschus in Prato spirituali *cap.* 27. de quodam presbytero, qui post nocturnos hymnos sedens propè sanctum altare Missarum solemnia non incipiebat, quousque vidisset Spiritum Sanctum altare obumbrantem. Sic eodem referente *cap.* 150. quidam episcopus coram S. Agapeto Pontifice celebrans tempore oblationis diu perstitit non concludens orationem, quia iuxta consuetudinem Spiritus Sancti descensum non vidit. Et hic quidem quorumdam Sanctorum mos fuit, omnibus autem Sacerdotibus indiscriminatim S. Bonauentura *lib. de præpar. ad Missam cap.* 5. sic loquitur. *Proba te ipsum ex quanta charitate, & quali feruore accedis. Non solùm enim mortalia vitanda sunt, sed etiam venialia peccata per negligentiam & otium multiplicata, & etiam per inconsiderationem ac per distractionem dissoluta vitæ & malæ consuetudinis, licèt non occidant animam, tamen reddunt hominem tepidum, grauem, & obnubilatum, & indispositum & ineptum ad celebrandum, nisi dicti pulueres & stipulæ venialium per afflatum spiritus & flammam charitatis ventilentur & consumantur exardescente igne cordis, & ex consideratione propriæ vilitatis.* Vsus quoque quorumdam psalmorum ante Missam antiquus est. Vetus Missa ab Illyrico edita antequam Sacerdos sacris vestibus induatur, dici mandat, si tempus permiserit, flexis genibus coram altari septem Psalmos pœnitentiales cum litania & alijs prolixis precibus, post quas sequuntur alij septem psalmi, nempè *Quam dilecta. Benedixisti. Inclina Domine. Fundamenta eius. Domine Deus salutis meæ. Credidi propter quod. Memento Domine Dauid.* Codex Chisius tres tantùm psalmos à Sacerdote sacris vestibus induto cum circumstantibus clericis dicendos præscribit, videlicet *Quam dilecta. Benedixisti. Inclina Domine.* Ijdem præscribuntur in codice Tiliano apud Menardum *pag.* 266. Missale Hispalense editum anno 1534. iubet dici septem Psalmos Pœnitentiales, vel *Quam dilecta* cum reliquis, qui hodie notantur in Missali Romano, & leguntur in plerisque Missalibus

M. SS. Bibliothecæ Vaticanæ. Micrologus cap. 1. *Presbyter, cum se parat ad Missam, iuxta* Romanam consuetudinem decantat hos psalmos, *Quam dilecta, Benedixisti, Inclina Domine, Credidi*, Deinde *Kyrie eleison, Pater noster* cum precibus, & oratione pro peccatis. Quidam præmittunt hymnum *Veni creator Spiritus*. Cæterum de his psalmis nec Ordo Romanus in prima, tertia, & quarta descriptione Missæ, nec Amalarius, nec Alcuinus loquũtur, ex quorũ silẽtio conijcio circa annũ Domini 900. ante Missas solemnes recitari cœpisse. Psalmos autem pœnitentiales cum Litania idem Ordo Romanus in secunda descriptione Missæ commemorat dicens: *Duo presbyteri cum septem diaconis coram episcopo stantes ministrent ei, cantantes cum illo septem psalmos pænitentiales cum Litania*.

III. Spectat etiam ad animæ puritatem comparandam vt Sacerdos, quãtum est in se, pacem cum omnibus habeat, nec vlla sit ei querela aduersùs aliquem. Ita Chrysostomus initio suæ Liturgiæ, & Pontificale Græcorum in principio ordinis Liturgiæ Patriarchalis. Hoc autem Domini præceptum est: *si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid aduersùm te; relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo; & tunc veniens offeres munus tuum*. Ita Matthæi cap. 5. Cum enim sacrificium symbolum pacis sit, & mutuæ vnionis professio ac protestatio, necessaria prorsus est ante sacram synaxim cum fratribus reconciliatio, ne sacramentum vnionis & pacis sine pace & vnione recipientes, mendaces coram eo inueniamur, qui est Deus pacis & dilectionis. Præclarè Tertullianus lib. de Oratione cap. 10. *Memoria præceptorum viam orationibus sternit ad cælum, quorum præcipuum est, ne prius ascendamus ad Dei altare, quàm si quid discordiæ vel offensæ cum fratribus contraxerimus, resoluamus. Quid est enim ad pacem Dei recedere sine pace? ad remissionem debitorum cum retentione? Quomodo placabit patrem iratus in fratrem?* Habemus de hac re veterem formulam lib. 2. constit. Apostol. qua diaconus clamabat, *ne quis contra aliquem, ne quis in simulatione*. Sequitur apud Chrysostomum loc. cit. expurgatio cordis à prauis cogitationibus, vt nimirum, sicut ait Augustinus tract. 26. in Ioannem, *Innocentiam apportemus ad altare*. Scribit Dionysius *cap. 3. eccl. hierarch.* à diuina sacrificij excelsitate olim submotos non eos dumtaxat, qui à christianæ vitæ sanctitate desciuerant, sed & eos qui à deteriore quidem vita recesserant, nondum verò animos à pristinæ impuritatis phantasmatis satis expurgauerant. *Ideò his demum tam augusta patere mysteria, qui ad diuini ac deifici habitus immobilitatem, vimque actuosam peruenere, qui soli Deo vnitè adhæreant, quique omnino irreprehensibiles sint, atque immaculati*. Suffragatur Chrysostomus hom. 17. in ep. ad Heb. *Vox illa*, ait, *in nostras aures incurrens alios quidem repellit & eijcit, alios autem introducit & sistit. Nam quando dicis* SANCTA SANCTIS, *hoc dicit: si quis non*

non est Sanctus, non accedat. Non solum inquit à peccatis purus, sed etiam sanctus. Sanctum enim non facit solùm liberatio à peccatis, sed etiam præsentia spiritus & bonorum operum abundantia. Non solùm, inquit, volo vos à cœno esse liberatos; sed albos esse & speciosos.

Olim quoque in vsu erat apud Græcos totius noctis antecedentis peruigilium, cum postera die sacrum mysterium celebrandum foret, quod non solùm à Sacerdotibus, sed etiam à populo seruabatur. Testatur Socrates *lib. 2. hist. eccl. cap.* 8. vbi referens Athanasij fugam ait, *vespera quidem erat, populus autem per totam noctem vigilabat, quia synaxis futura erat.* Et Georgius Pachymeres à Petro Possino magno rei literariæ bono nouissimè editus ex cod. M. S. Bibliothecæ Barberinæ lib. 1. hist. Michaelis Palæologi cap. 11. *A vespera,* inquit, *nocturnæ decantata sunt preces, postera quippè die sacrum facere Præsul decreuerat.* Nec aliena fuit ab hoc instituto Romana Ecclesia, nusquam enim legimus vel in Ordine Romano, vel in libris Sacramentorum Missarum solemnia peracta fuisse, nisi prius in ecclesia vigiliæ nocturnæ cum laudibus persolutæ essent. Quem ritum etiam nunc seruandum esse docent Regulæ Missali Romano præfixæ, quibus horam celebrandi determinant. IV.

Hæc de animæ dispositionibus. Ad corpus pertinent ieiunium & munditia. De ieiunio, quod celebrans seruare debet à media nocte antecedente, dictum est supra Cap. XXI. Lib. I. Munditia est duplex, in ipso corpore & in vestimentis. Prima in castitate consistit, quæ quantoperè sit necessaria Sacerdoti passim docent sancti Patres, & alij doctissimi scriptores, qui de sacrorum hominum continentia integros tractatus ediderunt. An verò nocturna illusio sine culpa eueniens sequentis diei celebrationem impediat, quæstio anceps est, in cuius solutione dissident ab antiquis recentiores, sed nec illi quidem inter se conueniunt. Augustinus serm. 244. de Temp. *Post pollutionem,* inquit, *quæ nobis nolentibus fieri solet, nobis communicare non licet; nisi prius præcedat compunctio & eleemosyna, & si infirmitas non prohibet, etiam ieiunium.* Simili rigore vtuntur veteres libri Pœnitentiales. Antiqua verò Cistercìensium & aliorum Monachorum statuta eâ sorde fœdatos, non solùm à celebratione, sed ab omni quoque altaris ministerio arcebant. Alij arbitrio Patris spiritualis, vel propriæ cuiusque conscientiæ dictamini rem decernendam dimittunt. Mihi regula seruanda videtur à Gregorio Magno præscripta *lib. 12. epist. 31.* in responsione ad XI. interrogationem Augustini episcopi Anglorum, quam Gratianus Decreto inseruit *distinct. 6. cap. 1.* vt nimirum quisque consideret, ex qua radice inquinatio illa processerit. Longior illa est, quam vt debeat hîc tota transcribi, & vtiliùs legi poterit apud Gregorium. Facit etiam ad hoc argumentum collatio XXII. Cassiani de nocturnis illusionibus, quæ est secunda Abbatis Theonę.

Acce-

V. Accedit lotio manuum, quam ex quodam naturæ instinctu ipsimet ethnici sacrificio præmittebant; nec manuum dumtaxat, sed etiam totius corporis. Id de Græcis & Aegyptijs testatur Herodotus in Euterpe. De Romanis Persius *Satyra* 2.

Hac sanctè vt poscas, Tiberino in gurgite mergis
Mane caput bis terque, & noctem flumine purgas.

Et Tibullus lib. 2. eleg. 1.

Casta placent superis, pura cum veste venite,
Et manibus puris sumite fontis aquam.

Euclio item apud Plautum in Aulularia *act.* 4. *sc.* 2. *Nunc lauabo vt rem diuinam faciam.* Est & illud Hesiodi, *Illotis manibus sacra tractare est nefas.* Eadem religio Hebræis fuit, legimus enim cap. 30. Exodi positum in templo labrum æneum cum aqua, vt quando sacerdotes ingressuri erant tabernaculum testimonij, & accessuri ad altare, manus antea lauarent. Simile vas ad eumdem finem, sed multò capacius in ingressu templi posuit Salomon, quod *Mare aneum* nuncupauit. Hinc probabile est hunc ipsum morem ad Christianos fluxisse, vt canthari & luteres aqua pleni, vel etiam fontes ante fores templorum collocarentur, vt supra indicaui Cap. XX. Lib. I. quatenus sacrificia vel preces oblaturi puras ad Deum manus leuarent, sicut Apostolus scripsit 1. *ad Timoth. c.* 2. & externa lotione internæ puritatis admonerentur. *Qua ratio est*, ait Tertullianus lib. de orat. cap. 11. *manibus quidem ablutis, spiritu verò sordente orationem obire?* et Chrysostomus hom. 61. ad pop. Antioch. *Dic mihi, immundisne manibus ad sacrificium eligeres accedere? Non, vt ipse puto; sed nec omnino malles accedere, quàm manibus illotis. Ita in paruo quidem es tam reuerens, sordidam autem habens animam accedis, & audes tangere?* Eodem spiritu Anastasius Synaita orat. de sacra synaxi aduersùs eos declamat, qui lotis quidem manibus, sed polluta conscientia corpus Domini suscipiunt. Dorotheus denique *serm.* 9. narrans cuiusdam Monachi suspicionem, qui putabat se summo mane vidisse fratrem manducantem, ait: *Vidit ipsum manus abluentem, vt ad communionem accederet.* Ex veteri igitur Ecclesiæ instituto Sacerdos lauat manus ante sacrum, Deum interim exorans vt sicut exteriùs abluuntur manuum inquinamenta, sic ab eo mundentur interiùs sordes mentis: est enim corporis munditia interioris innocentiæ professio. Qua de causa non solùm à corpore, sed etiam à vestimentis omnis immunditia abesse debet: idque summoperè curabant prisci æui Fideles ad Eucharistiam accessuri. Anastasius in præcitata oratione de sacra synaxi, *Multi quidem non laborant, qua puritate & pœnitentia ad sacram mensam adeant, sed quibus vestimentis exornentur.* Idem docet Chrysostomus hom. 52. in Matthæum, *In nonnullis ecclesijs hunc morem corroboratum videmus, vt diligenter multi studeant quo modo manibus lotis, mundis induti vestimentis in ecclesiam ingrediantur: quomodo autem animam*

atque mentem suam puram offerant Deo, nullam prorsus habent curam. Luculentiùs autem orat. de Sancto Philogonio; *Hortor vos*, inquit, *ne negligenter ad diuina mysteria accedatis. Absurdum enim est tantam habere curam corporalium, vt appetente festo multis ante diebus vestem è scriniis depromptam diligenter appares, omnibusque modis temetipsum ornes, nitidumque reddas: anima verò neglecta, sordentis, squalida nullum habere respectum.* Neque damnat Chrysostomus corporis & vestium munditiam, sed animæ cultum præferendum docet: nam & ipse moriturus priusquam communionem acciperet, exutus prioribus vestimentis candida & nitentia sumpsit, vt Palladius scribit in eius vita. Hebræos quoque templum ingressuros mundis se vestibus induisse doctissimus inter illos Philo testatur, qui *lib. de Cherubim* eos similiter reprehendit, qui dabant operam, vt candidis, & diligenter emaculatis vestibus amicti templum subirent; mentem verò maculosam in ipsa penitissima sacraria inferre non verebantur.

Vestibus autem cõmunibus superaddit Sacerdos sacratã vestimenta eo ordine quo supra *Lib.I.Cap.XXIV.* quo de illis differui, recensita sunt, nisi quod quædam Ecclesiæ vt Ambrosiana & Lugduuensis amictum sumunt post albam. Ad singula verò certas preces in Missali descriptas recitat, quæ in diuersis ecclesiis diuersæ sunt, verbis non sensu. Earum nec Ordo Romanus, nec Amalarius, nec alij eiusdem seculi Scriptores mentionem faciunt. Desunt quoque in antiquioribus Missalibus M. SS. & in libro Sacramentorum S. Gregorij. Ex quo suspicor ante annum 900. non fuisse saltem vbique in vsu. Extant autem apud Menardum in veteri Missa ex codice Ratoldi Abbatis Corbeiensis, qui obijt ann. 986. sed versibus conceptæ, ministro ad singulas vestes petente ab Episcopo, vt eas benedicat. *Minister*, inquit, *administret superhumerale & dicat*, Iube benedicere, *respondet Episcopus*. VI.

Virtus summa Deus, cunctorum rector opimus,
Tu benedic nostrum, quo nunc ornamur, amictum,
Vt seruire tibi valeamus corde pudico.

Postea ministret ei albam, & dicat vt supra. Respondet Episcopus.

Vestibus Angelicis induti rex pietatis,
Possimus libare pij libamen odoris.
Clemens & praua purges contagia mentis,
Ac citiùs delenda mala contagia mentis.

Et sic de reliquis, ritu videlicet Græcorum, qui vt constat ex Liturgia Chrysostomi, antequam sumant sacra indumenta, ea semper benedicunt. In alia Missa ex Codice Tiliano scripto anno 1032. extant ad singulas vestes breues orationes apud eumdem Menardum. Ad amictum, *Obumbra Domine caput meum vmbraculo sancta fidei; & expelle à me nubila ignorantia.* Ad albam, *Indue me Domine vestimento salutis, & circumda me lorica fortitudinis.* Ad Zonam. *Domine accinge in me cu-*

stodiam

stodiam mentis meæ, nec ipsa mens inflectatur spiritu elationis. Ad stolam, *Stolâ iustitiæ circumda Domine ceruicem meam, & ab omni corruptione peccati purifica mentem meam.* Ad casulam, *Indue me Domine ornamento charitatis & pacis, vt vndique munitus virtutibus possim resistere vitijs, & hostibus mentis & corporis.* Ad manipulum, *Da mihi Domine sensum rectum & vocem puram, vt implere possim laudem tuam.* Auctor Micrologi, quem Pamelius vixisse putat tempore Gregorij VII. de præparatione ad Missam ita scribit cap. 23. *Presbyter cum se parat ad Missam, in primis cantat psalmos.* Quam dilecta: Benedixisti, Inclina, Credidi. *Deinde* Kyrie eleison, Pater noster, *Vers.* Ego dixi Domine: Conuertere Domine: Fiat misericordia: Sacerdotes: Protector noster: Domine exaudi. *Oratio.* Aufer à nobis Domine iniquitates nostras & peccata nostra, vt mereamur puris mentibus ad sancta sanctorum introire. *Alia.* Actiones nostras. *Paratus autem venit ad altare.* Nec alias commemorat orationes. In Missa Illyrici sunt speciales precationes ad singulas vestes, quæ infra legi possunt in Appendice. In alia Missa ex Codice Chisio sunt ipsæmet, quæ supra scriptæ sunt ex Codice Tiliano. In Missali Romano impresso Venetijs ann. 1534. præmittitur ordo celebrationis Missæ seorsim etiam excusus *per D. Ioannem Burchardum Argentinum Decretorum Doctorem & Magistrum ceremoniarum D. Papæ*, qui ait orationes dum induitur Sacerdos non ex præcepto, sed ex deuotione dici & posse ijs dimissis recitari Psalmum *Miserere*, aut alium conuenientem. An verò hodie hæc sententia tuta sit, scholasticis discutiendum relinquo.

VII. Sic indutus Sacerdos, & omni ornatus Missatica paratura, vt auctor vitæ S. Vdalrici episcopi Augustani loquitur, panem & vinum ad vsum sacrificij præparat; quod à Latinis in Sacrario, à Græcis in Prothesi fit. Et Latini quidem nulla ceremonia in pane præparando vtuntur, nisi quod hostiam patenæ superponunt & præparant ante Missam. Vinum vero infundunt calici & aqua miscent in altari, post panis oblationem, eo ritu, qui infra suo loco explicabitur. At Græci maiori apparatu hoc ipsum præstant in minori altari ad læuam maioris posito, in quo dona sacranda primò proponuntur, & primam quodammodo sanctificationem precibus Sacerdotis accipiunt. De qua re cum in concilio Florentino Græci à Latinis interrogati fuissent, illorum nomine Episcopus Mitylenensis legitimè ac canonicè respondisse fertur: & quamuis non sit scripta eius responsio, credibile tamen est nihil aliud eum dixisse, quam quod S. Germanus, & post eum Cabasilas, & alij græcorum rituum explanatores scribunt, hæc omnia quæ fiunt in Prothesi ad præparationem pertinere, & ad ea referri quæ paulò post in summo altari gerenda sunt. Græcus itaque Sacerdos sacris vestibus indutus procedens ad prothesim seu mensam propositionis lauat manus cum ministris dicens, *Lauabo inter innocentes manus meas*, & quæ sequuntur vsque ad fi-

ad finem Psalmi. Tum Diaconus præparat discum siue patenam lancis profundioris figuram habentem & ponit in parte sinistra, calicem verò ad dexteram: sumitque Sacerdos manu sinistra panem, dextera sanctam lanceam, nempè gladiolum adinstar lanceæ huic ministerio deputatum, & cum eâ signum crucis facit super sigillum oblatæ. Est autem sigillum crucis effigies pani impressa. Post hæc scindit ipsum sigillum in partes & ponit in disco, & attollit, adoletque incensum, & Diaconus infundit vinum & aquam in calicem; multæque interim orationes recitantur, quæ in Liturgia Chrysostomi legi possunt. Imitantur vini & aquæ præparationem antequam Missam inchoent quidam Latinorum, vt Cartusiani, Prædicatores, & veteri ritu Cistercienses ac quidam alij. Statim enim ac peruenerunt ad altare, vinum calici infundunt, & aquam miscent, breuique oratione benedicunt. Plerique autem sanguinis & aquæ, quæ de latere Christi emanarunt, mysterium commemorant: quem ritum in Ecclesijs Gallicanis passim viguisse testatur Saussaius in Panoplia sacerdotali *par. 1. lib. 8. cap. 20. art. 5.* Sed redeo ad Græcos. Obseruant illi hunc morem, vt factâ maioris hostiæ oblatione plures deinde particulas sigillatim offerãt, quas *meridas* vocant: quia cum sacrificium plures fines & effectus habeat, ijs significandis particulas multiplicant. Et primam quidem hostiam vt debitum Deo cultum reddant in memoriam Saluatoris nostri Iesu Christi offerunt. Secundam ad honorem gloriosæ Virginis Mariæ, vt Deus ipsius precibus sacrificium acceptare dignetur, siue vt gratias ei agant pro beneficijs ipsi Virgini & nobis per ipsam collatis. Tertia est in honorem S. Ioannis Baptistæ, sanctorum Apostolorum, & aliorum quos nominant. Quarta pro salute viuentium, quorum nomina recitant quotquot voluerint, vt eis Deus peccata dimittat, & omnia bona largiatur. Quinta pro defunctis, eorum item nominibus recitatis. Quod si Sancti alicuius solemnia eâ die celebrentur, propriam illius venerationi particulam secernunt & offerunt. Possunt etiam pro quocumque voluerint sigillatim offerre. Similiter & reliqui Sacerdotes celebranti assistentes, & Diaconi, si velint, tollunt particulas pro ijs quoque nominatim, qui sibi commendati sunt. Nec Diaconi propterea censendi sunt officium sibi non debitum sacrilegè vsurpare, vt credit Arcudius *lib. 3. de Sacram. cap. 13.* non enim de hac oblatione loquuntur canones ab eo citati; sed de alia quæ fit in altari, & ad solos Sacerdotes pertinet. In hac verò quæ illi præuia est, & à consecratione longiùs remota, nihil aliud facit Diaconus, nisi quod particulas scindit, & in disco reponit à Sacerdote postea consecrandas. His peractis thus adoletur tum ipsis donis, tum velaminibus, & prothesi, ac toti sacrario; & aliquot orationibus, psalmoque quinquagesimo recitatis finis imponitur primæ parti Liturgiæ, quæ est præparatio donorum, & primum offertorium. Porrò particulas illas simul cum maiori hostia à Sacerdote consecrari certissimum

est, quicquid in contrarium afferant quidam Græci recentiores hoc perperam negantes. Primus autem huius erroris disseminator fuit Simeon Thessalonicensis, quem Arcudius egregiè confutat *lib. cit. à cap. 10. vsque ad 18.*

CAP. II.

Sacerdotis ad altare duplex processio. De ritu Confessionis ante Missam, præmisso psalmo Iudica me Deus. *Confessio generalis omnium gentium more probatur. Varia eius formula. Sanctorum post eam commemoratio cum osculo Altaris.*

I. SAcerdotis ad offerendum sacrificium euntis duplex est processio, vna è proprijs ædibus ad ecclesiam, altera in ipsa ecclesia à Sacrario ad Altare, & prima quidem, si de episcopo sermo sit, fieri solebat cum ingenti pompa & apparatu. Crux enim & luminaria præibant, vt Nicephorus *lib. 13. cap. 8.* & Marcus Diaconus *in vita S. Porphyrij Episcopi* scribunt. Sequebatur clericorum, & presbyterorum ingens comitatus, cuius antiquissimum testimonium habemus in Concilio Laodiceno c. 56. *Quod non oporteat presbyteros ante processionem episcopi introire sacrarium & sedere, sed cum episcopo debent ingredi.* Magnum Basilium vidit Ephrem Syrus procedentem in ecclesiam in die sancto Theophaniæ & circa eum venerandum clerum candidatum & obsequentem ei, vt auctor vitæ eius asseuerat. Ambrosius gestus indecoros reprehendens *lib. 1. de officijs cap. 18.* ait se iussisse, ne quidam Clericus vnquam præiret sibi, quia velut quodam insolentis incessus verbere oculos suos feriebat. Hinc procedere apud Antiquos nihil aliud est, quàm in ecclesiam ad synaxim celebrandam conuenire. Augustinus lib. 22. de Ciuit. Dei cap. 8. *sedebam iam processurus*, nempè in ecclesiam ad sacrificium offerendum. Leo Magnus *epist.* 81. ad Dioscorum Alexandrinum, *qui nostris processionibus atque ordinationibus frequenter interfuit.* Diurnus Pontificum *cap.* 45. de dedicando Oratorio intra Monasterium, *sic tamen vt non illic publica processio teneatur*, id est publica Missa, quæ vt alibi obseruauimus, in Monasterijs vetita erat. Altera processio ad altare, siue episcopus celebret siue presbyter, antiquo more qui adhuc viget, solemniter fieri solet. Vtramque sic describit Ordo Romanus.

Denunciata Statione diebus festis primo mane præcedit omnis Clerus Pontificem ad ecclesiam, exceptis qui in obsequio illius comitantur, qui ordine suo

suo scribuntur, expectantes Pontificem in ecclesia. Sed dum venerit Pontifex prope ecclesiam exeuntes Acolythi & Defensores ex regione illa, cuius die ad officium fuerit in obsequio, prastolantur eum loco statuto, antequam veniat vbi descensurus est. Porrò Defensores qui fuerint, quando & à quo instituti, deque illorum statu, munere, & iurisdictione latè differit Morinus lib. de sacris ordinationibus parte 3. exercit. 16. cap. 6. & duobus sequentibus. *Similiter & Presbyter Tituli vel ecclesia vbi statio fuerit, vna cum Maioribus domus illius ciuitatis, vel patre Diaconia, si tamen illa ecclesia Diaconia fuerit, cum subdito sibi Presbytero & mansionario thymiamateria deferentibus in obsequium illius, inclinato capite dum venerit. Acolythi quidem cum Defensoribus primùm, deinde Presbyteri cum suis, petita benedictione diuisis hinc inde partibus, prout militant, pracedunt Pontificem vsque ad ecclesiam. Cum verò ecclesiam introierit Pontifex, non ascendit continuò ad altare, sed prius intrat in Secretarium sustentatus à Diaconibus, qui eum susceperint de sellari descendentem, Vbi cum intrauerit sedet in sella sua. Et Diaconi salutato Pontifice egrediuntur è secretario, & ante fores eiusdem mutant vestimenta sua. Et parat Euangelium qui lecturus est, reserato sigillo ex pracepto Archidiaconi super planetam Acolythi. Pontifex autem per manus Subdiaconorum regionariorum mutans vestimenta solemnia, ordinabiliter compositis per Primicerium & Secundicerium vestimentis eius vt bene sedeant; nouissimè per diaconum vel subdiaconum, cui ipse iusserit, pallio superinduitur & configitur per acus in planeta retro, & ante, & in humero sinistro. Deinde Subdiaconus regionarius porrigit ei mappulam inclinans se ad genua ipsius. His ita compositis, inuitante ad regiam Secretarij prafato Subdiacono scholam, quartus schola qui semper nuntiat Pontifici de cantoribus, adstans ante faciem Pontificis, & nutum eius ad psallendum expectans, statim dum innuit ei, egreditur ante fores Secretarij & dicit,* Accendite. *Qui dum incenderint, statim Subdiaconus sequens tenens thymiamaterium aureum pro foribus ponit incensum, vt pergat ante Pontificem. Et ille quartus schola ad priorem, vel secundum, siue tertium inclinato capite dicit,* Domini iubete. *Tunc statuuntur dua acies in choro per ordinem ab vtroque latere, & mox incipit prior schola antiphonam ad introitum. Subdiaconi verò de schola leuant planetas cum sinu, vt nimirum expeditiores sint ad ministrandum. Quorum vocem,* cantorum scilicet, *Diaconi dum audierint, continuò intrant ad Pontificem in Secretarium. Tunc Pontifex eleuans se dat manum dexteram duobus Presbyteris, & illi osculatis manibus ipsius procedunt cum ipso sustentantes eum, pracedentibus ante eos Diaconibus septem. Tunc ministri cum thymiamaterio & thuribulis non amplius ternis procedunt ante ipsum mittentes incensum, & septem Acolythi portantes septem cereostata foras ecclesiam accensa procedunt ante Pontificem vsque in chorum. Post thuribula portatur Euangelium propius Episcopo. Eadem autem processio fit ab austro in septemtrionem. Tunc procedit Pontifex, & antequam veniat ad scholam, di-*

 nidun-

uldantur cereostata quatuor ad dexteram, tria ad sinistram. Et pertransit Pontifex in caput scholæ, & in gradu superiori inclinato capite ad altare primò adorat sancta, & stat semper inclinatus vsque ad versum prophetalem: nimirum vsque ad versum Psalmi, qui post introitum cantatur. Hæc Ordo Romanus de processione summi Pontificis ad Missam, prout illa ferebant tempora. Eadem multò fusiùs describitur in eodem libro in tertia Missæ descriptione. Turmas enim præcedentium Pontificem, eorumq;ordinem & nomina accuratiùs exprimit. Tum ait equum Pōtificis præcessisse Acolythum stationarium gestantẽ Chrisma in mappula inuoluta cum ampulla;aliosque Acolythos portantes sacculos,sindonẽ, aquammanus, calicem,patenam,scyphos,pugillares, gemelliones,colatorium,amas,cruces,euangelia,& omnem sacram supellectilem.Sunt & alia minutiora, quæ ibidem legi possunt.Hodie summus Pontifex solẽniter celebraturus hoc ordine procedit. Præcedunt nobiles Laici,tum Acolythi, Clerici Cameræ Apostolicæ, Subdiaconi, & vnus Acolythus ferens thuribulum, & alij septem Acolythi cum septem candelabris. Sequitur Subdiaconus qui epistolam lecturus est ferens crucem, quem ab vtroque latere comitantur duo ostiarij cum virgis. Deinde Pœnitentiarij cum planetis, tum Abbates, Episcopi, Archiepiscopi, & Patriarchę cum mitris: Postea Diaconi Presbyteri, & Episcopi Cardinales: & post eos Pontifex sub conopœo, quod octo Principes siue oratores Regum, aut alij ex nobilioribus portant. Assistunt Pontifici duo Diaconi Cardinales, eo pręcedente qui lecturus est Euangelium, postremam Pluuialis Pontificij partem sustinente nobiliori Laico, qui ibi adsit, quacumque fulgeat dignitate. Subsequitur longo ordine familia Pontificia, omnesque Palatini, ac demum Protonotarij & Prælati, qui non sunt induti vestibus sacris, omnes cum cappis quas vocant,seù specialibus indumentis, quibus in publicis functionibus vti solent.

II. Cæterorum Episcoporum processio erat secundo loco in ipso Ordine Romano, vbi Missa describitur ex Patrum Occidentalium institutione. Eius modus hic est. Processionem coram Episcopo acturis à custode Ecclesiæ in Sacrario ornamenta præbenda sunt, Presbyteris cappæ, Diaconis stolæ & Dalmaticæ, Subdiaconis sibi congruæ vestes & mappulæ in sinistra manu ferendæ, Acolythis candelabra & thuribulum portaturis casulæ. Tertia verò impleta procedunt Diaconi de sacrario diuidentes se in duas partes, quatuor ad dexteram, tres ad sinistram. Et tunc procedit Episcopus, eoque innuente cantatur Introitus. Post hæc ponit incensum in thuribulo, & osculatur Euangelium: & procedunt Acolythi cum candelabris primùm vnus, deinde duo & duo, & Subdiaconi similiter, atque post eos Diaconi. Et sic procedit Sacerdos in chorum ducentibus eum duobus Presbyteris cappis indutis. Hæc summatim ibidem, Nunc autem quomodo fiat huiusmodi processio Ceremoniale Episcoporum,& alij libri rituales indicant, qui omnium

nium manibus teruntur. Sunt tamen diuersarum Ecclesiarum diuersæ consuetudines, quas si vellem singillatim describere, nimis in longum hoc caput protraheretur. Vnam ex his non omittam, quæ est Ecclesiæ Turonensis, ex libro de processionibus Ecclesiasticis Iacobi Eucillon Canonici Andegauensis cap. 5. *In Ecclesia*, inquit, *Turonensi magno splendore & apparatu procedit hæc pompa. Agmen ducit Thesaurarius longo interuallo præcedens & cereum accensum candelabro argenteo præferens, affectante apparitore qui turbam submoueat. Sequuntur ordine singulatim incedentes, sed longo ab inuicem spatio seiuncti, septem pueri symphoniaci albis & tunicis vestiti cum singulis candelabris & cereis ardentibus. His succedunt sex subdiaconi tunicis quoque, & cætero sui ordinis cultu insignes, quorum vnus crucem sublimem effert, tres deinde Sanctorum Reliquias, duo reliqui libros argenteos inauratos Epistolarum & Euangeliorum missalium gestant. Tum Diaconus & Subdiaconus maiores ad præcipuum altaris ministerium præcincti: post hos qui crucem Archiepiscopalem & pastoralem baculum præferunt. Postremo loco progreditur Archiepiscopus Pontificali ornatu conspicuus cum duobus assistentibus Canonicis, & totidem Clericis seu Capellanis Pluuiale Pontificium ab vtraque parte sublenantibus. Hoc ordine procedunt à secretario in nauim ecclesiæ secundùm dextrum chori latus, atque inde per medium chorum ad altare: exceptis dumtaxat pueris ceroferariis, qui cum ad summum chorum venerint, ibi ad lineam directi consistunt, quatuor à dextera, tres à sinistra parte, & prætereunte Pontifice omnes candelabra sua ordinatim disposita in solo ante aquilam pulpiti collocant, atque inde secedentes duo ad altare pergunt, reliqui schola cantorum se adiungunt. Atque hunc procedendi ritum antonomasticè* Ordinem *vocant*. Eiusdem processionis mentionem faciunt Amalarius *lib. 3. cap. 5.* Rupertus Abbas *lib. 1. cap. 28.* & Gemma animæ *lib. 1. cap. 7.* qui tamen symbolicas dumtaxat ipsius rationes edisserunt.

Sacerdos cum peruenerit ad altare stans in infimo eius gradu, præmisso psalmo *Iudica me Deus*, recitat cum ministris Confessionem, qua finita ascendens ad altare dicit orationes *Aufer à nobis*, & *Oramus te Domine*: & si sit episcopus solemniter celebrans osculatur euāgelium. Deinde ipsa Ara incensatur, choro interim introitum concinente. In Ordine Romano cum sint quatuor Missæ descriptiones, quæ ferè coincidunt, non nisi in secunda, quæ ex institutione Patrum occidentalium dicitur esse, mentio fit confessionis, nulla tamen eius formula præscripta. *Pontifex*, inquit, *postquam in medietatem chori perducitur, presbyteris qui eum ducebant siue Diaconibus manus eius osculantibus, propriaque repetentibus loca, inclinans se Deum pro peccatis suis deprecatur. Tunc erectus primùm duobus presbyteris, deinde Diaconis omnibus pacis oscula dabit per ordinem.* Post hæc ascendens ad altare primò euangelium, deinde ipsum Altare osculatur. Quæ quidem oscula tum ministrorum, tum euangelij, & altaris in omnibus ferè antiquis Ritualibus III.

san-

sancita sunt. Quod verò Missam generalis confessio antecedat, ritus antiquissimus est, vt mox ostendam; sed diuersæ in diuersis ecclesijs eius formulæ sunt. Præmittitur signum crucis, à quo omnia auspicari semper christianis solemne fuit, teste Tertulliano, qui *lib. de corona mil. cap.* 3. inter ea quæ ex traditione sine vllius scripturæ testimonio vsurpantur, hoc etiam recenset. Sequitur Psalmus *Iudica me Deus* cum antiphona *Introibo ad altare Dei*; quem tempore S. Ambrosij dici consueuisse afferunt recentiores, qui de Missæ sacrificio scribunt, sed perperam: liber enim de initiandis *cap.*8.& liber quartus de sacramentis *cap.* 2. quæ duo loca ab illis citantur; nec de sacerdote, nec de Missa loquuntur; sed de recenter baptizatis. *His abluta plebs*, ait Ambrosius loco priori, *diues insignibus ad Christi contendit altaria dicens*, Introibo ad altare Dei, ad Deum qui lætificat iuuentutem meam. *Depositis enim inueterati erroris exuuijs, renouata in aquilæ iuuentutem, cæleste illud festinat adire conuiuium*. Et libro citato de Sacramentis, *veniebas*, inquit, *desiderans ad altare, quo acciperes Sacramentum. Dicet anima tua*, Introibo ad altare Dei, ad Deum qui lætificat iuuentutem meam. *Deposuisti peccatorum senectutem, sumpsisti gratiæ iuuentutem. Hoc præstiterunt tibi sacramenta cælestia*, Baptismi videlicet & Confirmationis, de quibus in præcedentibus sermo fuit. Citant quoque in hunc psalmum Augustini commentarium: verùm si quis ipsum attentè legerit, nihil reperiet de eius ante synaxim recitatione. In Missa edita ab Illyrico ponitur hic psalmus peracta confessione ab episcopo recitandus post quam osculum pacis præbuit ministris. In alia veteri Missa codicis Chisij idem psalmus cum antiphona *Introibo* à Sacerdote & ministris alternatim dici ante confessionem statutum est, vt hodie fit. Micrologus quoque cap. 23. *paratus*, inquit, *Sacerdos venit ad altare dicens antiphonam*, Introibo ad altare Dei, *& psalmum* Iudica me Deus, *post quem sequitur confessio*. Alia Missa ex codice Tilliano apud Menardum postquam episcopus indutus est vestibus sacris ait, *osculetur duos presbyteros & duos Diaconos incipiens per se*, Introibo ad altare Dei *cum Psalmo* Iudica me Deus. Ex Missali antiquo Bibliothecæ Vaticanæ num. 4772. Sacerdos hunc psalmum recitat cum antiphona, dum pergit ad altare, quò cum peruenerit, dicit confessionem. Eumdem ritum seruant Carmelitæ. Missale Romanum à Paulo III. recognitum & Lugduni editum an. 1550. dici hunc psalmum præcipit à solo sacerdote manifestè vel sub silentio antequam accedat ad altare. In alijs verò tam editis quàm M. SS. Missalibus multò ante Paulum III. idem mos statuitur, quo nunc vtimur: cuius etiam mentionem faciunt Stephanus Brulefer Armoricus, qui viuebat an. 1480. *in declaratione mysteriorum Missæ*, & Guibertus de Tornaco, qui floruit an. 1260. *lib. de officio episcopi cap.* 17. vir denique sacrorum rituum peritissimus Paris Crassus in M. S. ceremoniali summi Pontificis *cap.* 65. arbitrarium suo tem-

tempore fuisse ait hunc psalmum dicere vel omittere. Licèt enim ex consuetudine etiam in Missis pro defunctis diceretur, nulla tamen id lege stabilitum erat. Ex his autem benè perpensis intelligimus ante annos ferè octingentos, quo tempore scriptus fuisse videtur Codex Chisius, hunc psalmum cum sua antiphona ante Missam recitari consueuisse; eum tamen ritum nec vbique receptum, & quandoque mutatum, donec Pius V. in postrema Missalis recognitione ab omnibus, qui Romanis ritibus vtuntur eum confessioni præmitti præcepit.

Expleto psalmo tam Sacerdos quàm ministri confitentur alterutrum IV.
peccata sua, asserentes generalibus verbis se in multis deliquisse; quod naturæ instinctu fit. Iustus enim in primordio sermonis accusator est sui, vt ait Sapiens *Prou.* 18. secundùm versionem septuaginta Interpretum. Hinc sacerdotes & prophetæ veteris testamenti ea verba veluti formulam consuetam deprecationibus suis præmittebant, *peccauimus, Domine, iniustè egimus, iniquitatem fecimus*: & hæc generalis confessio omnia illorum sacrificia præcedebat, vt testatur R. Moses Maiemonides in lib. Iad tract. de pœnitentia, & tract. de precibus totius anni. Hinc etiam Iacobus Apostolus Liturgiam suam à peccatorum accusatione exorditur his verbis. *Peccatorum multitudine inquinatum ne me sprevneris, Domine Deus noster. Ecce enim accedo ad diuinum hoc & supercæleste mysterium; & indignus quidem, sed de tua bonitate confisus emitto tibi vocem: Deus sis mihi peccatori propitius. Peccaui in cælum & coram te, neque dignus sum qui oculos obuertam huic sacræ & spirituali mensæ, in qua vnigenitus filius tuus & Dominus noster Iesus Christus mihi qui peccator sum & omnibus maculis labefactatus mysticè proponitur in sacrificium.* Sic in ea quæ Marci Euangelistæ nomen præfert Sacerdos initio petit à Deo remissionem peccatorum & propitiationem omni populo suo. Sic Basilius in precatione, qua sacris operaturus vti solebat, totus est in petenda peccatorum remissione. *Ne respexeris*, inquit, *me impurissimum peccatorem, meâue causa iratus sis populo tuo. Ne memineris Domine turpium sermonum, quos ex ore meo protuli, vt non exaudias preces meas. Parce prauitati meæ, elue maculas peccatorum meorum, exterge sordes cordis mei, emunda mentem meam ab omni putredine delictorum.* Simili modo in Ordine oblationis, quem scripsit Seuerus Patriarcha Alexandrinus, Sacerdos initio petit veniam peccatorum recitans psalmum quinquagesimum. Et paucis interiectis ait: *peccaui tibi, propitius esto peccatori, suscipe deprecationem meam, & condona mihi delictum meum, Domine dominator omnium miserere mei.* Consentiunt Aethiopes quorum Sacerdos initio Missæ sic ait. *Tu scis Domine quod huic mysterio sancto, quod ex te procedit, immundus sum. Non est mihi facies appropinquandi, neque os laudem tuam aperiendi, & gratias agendi. Sed solùm propter multitudinem miserationum tuarum parce mihi Domine quia peccator sum.* Iisdem ferè verbis Basilius Magnus Liturgiam inchoat,

quam

quam ex veteri lingua Aegiptiaca & ex Arabica in latinum transtulit Victorius Scialach Maronita. *Domine*, inquit, *qui nosti corda omnium: sancte qui quiescis in sanctis: qui salus sine peccato es: qui potes dare veniam peccatis. Tu Domine nosti nos non esse dignos, neque esse paratos, sed indignos hoc ministerio tuo sancto. Non mihi est facies vt accedam ad ingrediendum, atque vt os aperiam coram gloria sancta tua: sed secundùm multitudinem clementiæ tuæ parce mihi peccatori.* Eumdem ritum seruant Maronitæ, quorum Sacerdos in principio Liturgiæ recitat ante altare hanc orationem. *Rogo te Deus, vt facias me dignum accedere ad altare tuum mundum sine macula & sordibus, quia seruus peccator sum, & commisi peccata & absurda coram te, neque sum dignus accedere ad altare tuum mundum, neque ad sacramenta tua sancta: sed rogo te, ò pie, ò misericors, ò amator hominum, respice me oculo misericordiæ.* Et postea dicit totum psalmum *Miserere mei Deus*. Sacerdos quoque Armenus cum vestibus sacris indutus est, ante altare inclinatus dicit confessionem more latinorum, vt ex eorum Liturgia constat edita Romæ typis Congregationis de propaganda fide; cui consonat eiusdem synopsis apud Cassandrum cap. 12. Liturgicorum. Idem mos reperitur in alijs Liturgijs orientalium atque huc pertinent tot latinorum Apologiæ, de quibus supra loquutus sum.

V. Confessionem, qua nunc vtitur Romana Ecclesia, Pontianum Papam, siue Damasum instituisse aiunt plerique recentiores, quorum assertio sine legitimo teste nullius apud me ponderis est. Non dubito quin aliqua formula generalis confessionis antiquissima sit & Apostolicæ traditionis; sed hanc specialem, quæ hodie in vsu est, Pontiano vel Damaso asignare tacentibus hac de re priscis scriptoribus non audeo. Ad eam alludit in suo Pœnitentiali Egbertus Episcopus Eboracensis, qui viuebat anno 730. *Dic ei cui confiteri vis peccata tua: mea culpa, quia nimis in cogitationibus, locutione, & opere peccaui*. Tum sequitur benedictio super pœnitentem. *Misereatur tui omnipotens Deus, & dimittat tibi omnia peccata tua, liberet te ab omni malo, conseruet te in omni opere bono, & perducat ad vitam æternam*. Quæ formula extat in antiquis Missalibus Romanis, & aliarum Ecclesiarum, ex quibus nonnullæ sunt, quæ adhuc ea vtuntur. In Missa Illyrici non exprimitur forma confessionis, sed omittitur; sicut & alia, quæ communia erant & omnibus nota. *Coram altare*, inquit, *stans cum processione proferens confessionem det indulgentiam ministris*. Missa vetus Menardi ex codice Ratoldi Abbatis loco confessionis ponit hanc orationem. *Suscipe confessionem meam vnica spes salutis meæ*: quę extat in Missa Illyrici. Eadem oratio Confessionis vicem supplet in Codice Tiliano, alia addita quæ incipit, *Deus propitius esto mihi peccatori*. In Codice Chisio confessio his verbis concepta est. *Confiteor Deo omnipotenti & istis*, quorum scilicet Reliquiæ in eo altari sunt, *& omnibus Sanctis eius, & vobis fratribus, quia ego miser pec-*

peccaui nimis in lege Dei mei, cogitatione, sermone, & opere, pollutione mentis & corporis, & in omnibus malis, quibus humana fragilitas contaminari poteſt, propterea precor vos, vt oretis pro me miſero peccatore. Sequuntur orationes pro abſolutione, vt infra in Appendice. Breuiùs concipitur apud Micrologum cap. 23. *Confiteor Deo omnipotenti, iſtis & omnibus Sanctis, & tibi frater; quia peccaui nimis cogitatione, locutione, opere, & in pollutione mentis & corporis. Ideò precor te, ora pro me. Miſereatur tui omnipotens Deus, & dimittat tibi omnia peccata tua, liberet te ab omni malo, & confirmet te in omni opere bono, & perducat nos pariter Ieſus Chriſtus filius Dei viui in vitam æternam. Amen. Indulgentiam & remiſſionem omnium peccatorum noſtrorum tribuat nobis omnipotens & miſericors Dominus. Amen.* In antiquis conſuetudinibus Monaſterij Cluniacenſis *lib. 2. cap. 30.* apud virum eruditiſſimum Lucam Dacherium to. 4. *ſui Spicilegij* ſtatuitur ne confeſſio verbis amplioribus quàm iſtis dicatur. *Confiteor Deo & omnibus Sanctis eius, & vobis Pater, quia peccaui in cogitatione, locutione, & opere: mea culpa, precor vos orare pro me.* Harum conſuetudinum vetuſtum exemplar vidi in Bibliotheca Vaticana Palatina n. 564. In Miſſali Romano M. S. Bibliothecæ Barberinæ n. 1861. confeſſio his verbis exprimitur. *Confiteor Deo omnipotenti, & B. Mariæ Virgini, & beatis Apoſtolis Petro & Paulo, S. Auguſtino, S. Hieronymo, & omnibus Sanctis, & vobis Pater me grauiter peccaſſe per ſuperbiam in lege Dei mei, cogitatione, delectatione, omiſſione, conſenſu, verbo, & opere, mea culpa, mea maxima culpa. Ideò precor beatiſſimam & glorioſam Virginem Mariam, & omnes Sanctos & Sanctas, & vos Patrem orare pro me.*

In Miſſali eccleſiæ Sariſberienſis in Anglia edito Pariſijs an. 1555. hic ritus inchoandi Miſſam præſcribitur. Cum Sacerdos induit ſe incipit *Veni creator ſpiritus* cum oratione *Deus cui omne cor patet*. Sequitur pſalmus *Iudica me Deus* cum Antiphona *Introibo*, qua poſt Pſalmum repetita dicit *Kyrie eleiſon, Pater noſter, Aue maria*. His dictis accedit ad gradum altaris & ait, *Confitemini Domino quoniam bonus: Quoniam in ſeculum miſericordia eius. Confiteor Deo, B. Mariæ, omnibus Sanctis, & vobis; quia peccaui nimis cogitatione, locutione, & opere mea culpa: Precor S. Mariam, omnes Sanctos, & Vos orare pro me. Miſereatur tui omnipotens Deus, dimittat tibi peccata tua, liberet te ab omni malo, conſeruet & confirmet in omni opere bono, & perducat te ad vitam æternam. Abſolutionem & remiſſionem omnium peccatorum veſtrorum, ſpatium veræ pænitentiæ, gratiam & conſolationem S. Spiritus tribuat vobis omnipotens & miſericors Dominus. Adiutorium noſtrum in nomine Domini: Sit nomen Domini benedictum.* Deinde oſculatur Diaconum & Subdiaconum dicens, *Habete oſculum pacis & dilectionis, vt apti ſitis ſacroſancto altari ad perficiendum officia diuina.* Miſſale Hiſpalenſe de mandato Alfonſi Manrique Cardinalis & Archiepiſcopi editum anno 1574. hanc habet confeſſionem. *Confiteor Deo, B. Mariæ, & omnibus Sanctis eius: & vobis* VI.

bis fratres manifesto omnia peccata mea, quia peccaui nimis per superbiam cogitatione, locutione, opere, & omissione, & in cunctis vitijs meis malis, mea culpa. Misereatur, vt in Romano. *Indulgentiam & remissionem & absolutionem omnium peccatorum nostrorum, & spatium verae ac fructuosae poenitentiae per gratiam S. Spiritus tribuat nobis omnipotens & misericors Dominus.* Sequuntur tres orationes, *Aufer à nobis. Sancti Spiritus Domine corda nostra mundet infusio. Exaudi quaesumus Domine supplicum preces.* Item oratio, *Deus qui de indignis dignos facis.* Tum signat se & accedit ad altare.

Missale Augustanum ab Othone Cardinali episcopo ante annos centum editum initium Missae sic exhibet. Sacerdos stans ante altare ait, *Sancti Spiritus adsit nobis gratia. Amen.* Sequuntur versus, *Et introibo ad altare Dei. Confitemini Domino quoniam bonus.* Tum flexis genibus sic confitetur. *Ego reus & conscius omnium malorum meorum Confiteor Deo Patri omnipotenti, & B. Mariae semper Virginis, & omnibus Sanctis, & vobis in Christo, quod ego miser & indignus peccator peccaui nimis in vita mea mala cogitatione, locutione, consensu, visu, ore, opere, & omissione, mea culpa, mea grauissima culpa. Ideò precor gloriosissimam Virginem Mariam, sanctos Apostolos Petrum & Paulum, atque Andream, Vdalricum, Sebastianum, Vitum; sanctas Mariam Magdalenam, Catharinam, Barbaram, Afram cum sodalibus suis, istos & hodiernos, & omnes sanctos Dei & patronos, & vos orare pro me peccatore. Amen.* Absolutio. *Misereatur vestri omnipotens Deus, & dimissis omnibus peccatis vestris perducat vos Dominus noster Iesus Christus sine macula cum gaudio in vitam aeternam. Amen.* Oratio. *Indulgentiam, remissionem, & absolutionem omnium peccatorum nostrorum, spatium vitae ac verae poenitentiae, cor semper poenitens, & felicem consummationem per gratiam Spiritus Sancti Paracliti tribuat nobis pius Pater & misericors Dominus. Amen.* Versus. *Exurge Domine adiuua nos. Domine Deus virtutum conuerte nos. Domine exaudi orationem meam. Dominus vobiscum.* Oratio. *Exaudi quaesumus Domine supplicum preces.*

Ecclesia Lugdunensis sic peragit Confessionem. *Et introibo ad altare Dei. Pone Domine custodiam ori meo. Confitemini Domino quoniam bonus. Confiteor Deo omnipotenti. Misereatur vestri omnipotens Deus. Amen Fratres per virtutem sanctae crucis, & per intercessionem beatae & gloriosae semperque Virginis Mariae, & per merita omnium Sanctorum Dei. Misereatur nostri omnipotens Deus, & dimittat nobis omnia peccata, & perducat nos Dominus noster Iesus Christus cum suis Sanctis ad vitam aeternam. Amen. Absolutionem & veram remissionem omnium peccatorum vestrorum per confessionem, contritionem, poenitentiam, & per satisfactionem & emendationem vitae tribuat nobis omnipotens Pater, pius & misericors Dominus. Amen. Adiutorium nostrum in nomine Domini. Sit nomen Domini benedictum.* Orationes. *Conscientias nostras. Adsit nobis quaesumus Domine virtus Spiritus Sancti. Amen. Et gratia S. Spiritus illuminare dignetur hodie sensus, corda, & corpora nostra. Amen. Poenitentiam pete*

pro omnibus peccatis & offensionibus meis. *Pater noster.* *Et vobis fratres.* *Aue Maria.* Oratio ante altare. *Deus qui non mortem, sed pænitentiam desideras peccatorum, me miserum fragilemque peccatorem à tua non repellas pietate, neque aspicias ad peccata & scelera mea, & immundas turpesque cogitationes, quibus flebiliter à tua disiungor voluntate; sed ad misericordias tuas, & fidem deuotionemque eorum, qui per me peccatorem tuam expetunt misericordiam. Et quia me indignum medium inter te & populum tuum fieri voluisti, fac me talem, vt dignè possim exorare misericordiam tuam pro me, & pro eodem populo tuo. Et adiunge voces nostras vocibus Angelorum tuorum, vt sicut illi te laudant in excelsa beatitudine, ita nos quoque eorum interuentu mereamur te laudare in hac peregrinatione. Per Dominum.*

In Missa, cui S. Gregorij nomen tributum est, edita Parisijs studio VII. Ioannis à S. Andrea cum interpretatione græca Georgij Codini, Sacerdos sic incipit, *Confitemini Domino quoniam bonus*; & respondet minister, *Quoniam in seculum misericordia eius.* Deinde Sacerdos dicit: *Confiteor Deo, B. Virgini Mariæ, & omnibus vobis fratres, quia peccaui nimis verbo, opere, cogitatione, & omissione. Ideo precor vos vt oretis Deum pro me.* Tū respondent qui adsunt per ministrum. *Misereatur tui omnipotens Deus, & tribuat tibi remissionem peccatorum tuorum, & liberet te ab omni malo, saluetque te & confirmet in omni opere bono, & perducat ad vitam æternam. Per Dominum nostrum.* Deinde precatur Sacerdos: *Absolutionem & remissionem omnium peccatorum nostrorum tribuat nobis omnipotens Dominus.* Sequitur, *Adiutorium nostrum*, & oratio *Aufer à nobis.*

Missale Romanum Pauli III. auctoritate editum hanc breuissimam confessionis formulam habet. *Confiteor Deo omnipotenti, B. Mariæ semper Virgini, B. Petro, & omnibus Sanctis, & vobis fratres, quia peccaui, mea culpa: precor vos orare pro me.* Veruntamen in multis M. SS. ante annum 1300. eadem prorsus legitur, quæ nunc in Missali Pij V. statuta est. In veteri ritu Mozarabum nulla erat confessio, sed eam addidit Cardinalis Ximenez: vicem autem confessionis supplebant aliæ orationes, quæ Libro I. Cap. II. in illius Missæ descriptione legi possunt. In ordine Romano & alijs vetustissimis Ritualibus multæ sunt formulæ confessionis generalis admodum prolixæ, & multa peccata continentes, quæ vix queant in vno homine reperiri. Hæ verò à publicè pœnitentibus in ecclesia fieri solebant, & non pertinent ad nostrum institutum. In ipsa autem generali confessione pectora tundimus latentes in conscientia culpas ea tunsione accusantes & castigantes, cuius ritus mentionem faciunt antiqui Patres. Gregorius Nazianzenus orat. 15. *Templum cum cilicijs ingrediamur, ac diu noctuque inter gradus & altare pectora tundamus.* Augustinus serm. 8. de verbis Domini. *Sequutus est sonus tunsionis pectoris vestri, audito scilicet quod Dominus ait*, Confiteor tibi Pater. *Tundere autem pectus quid est nisi arguere quod latet in pectore, & euidenti pulsu occultum castigare peccatum? Confiteor audistis, qui confi-*

retur non attendistis. Adeò videlicet assueti erant fideles tunsioni pectoris, cum peccata confitebantur, vt audito hoc verbo *Confiteor*, statim pectus manu pulsarent. Idem Augustinus in Ps. 146. *Quid aliud significat pectorum tunsio? Nisi fortè putamus ossa nostra aliquid peccasse cum tundimus pectus. Sed significamus nos cor conterere, vt à Domino dirigatur*. Sic Publicanus apud Lucam percutiebat pectus suum dicens, *Deus propitius esto mihi peccatori*. Et qui morti Christi Domini præsentes fuerant videntes prodigia quæ facta sunt, reuertebantur percutientes pectora sua. Hoc autem ductu naturæ fit, quia de corde exeunt cogitationes malæ & omnia peccata, & percutientes pectus culpas nostras agnoscimus & fatemur.

VIII. Confessioni subduntur aliquot versiculi ex Psalmis, qui in diuersis ecclesijs diuersi sunt, tum sequitur oratio, *Aufer à nobis*, quæ extat in vetustissimis Missalibus & in Ordine Romano in officio dedicationis Ecclesiæ post Litanias, eiusque meminit Micrologus *cap.* 23. sed apud illum præcedit confessionem. Est etiam in Missali Mozarabico sic concepta: *Aufer à nobis quæsumus Domine cunctas iniquitates nostras, & spiritum superbiæ & elationis cui resistis, & reple nos spiritu timoris, & da nobis cor contritum & humiliatum quod non spernis, vt ad sancta sanctorum puris mereamur mentibus introire*. Eodem sensu Maronitæ initio Missæ sic orant: *Fac nos Domine Deus lotis iam cordibus nostris & emundatis ab omni conscientia mala & cogitationibus sordidis dignos introire ad sancta sanctorum tua alta & excelsa, & splendidè ac purè stare ante altare tuum sanctum, & ministrare tibi victimas spirituales & excelsas in fide & veritate*. Denique Sacerdos ascendens ad altare ipsum in medio osculatur dicens hanc orationem: *Oramus te Domine per merita sanctorum tuorum, quorum Reliquiæ hic sunt & omnium sanctorum, vt indulgere digneris omnia peccata mea*. Ideò autem Sanctos commemorat, quorum Reliquiæ ibi sunt, quia sine illis altare non consecratur, vt supra ostendimus, cum de Templis ageremus. Nota verò Orthodoxæ fidei apud veteres erat Sanctorum memorijs communicare; & illic offerre sacrificium, vbi illorum corpora asseruantur. Testis est Optatus Mileuitanus lib. 2. arguens Macrobium Donatistam, quod memorijs Sanctorum non communicaret tamquam Schismaticus. *Ibi*, inquit, id est Romæ, *sunt duorum memoriæ Apostolorum. Dicite si ad has ingredi potuit, ita vt obtulerit illic, vbi Sanctorum memorias esse constat*. Testis Hilarius lib. aduersus Constantium. *Audi hæretice*, ait, *damnationis publicum sensum & intellige te diuinæ religionis hostem, & inimicum memoriis Sanctorum*. Quamuis enim communicatio cum Sanctis per fidem, spem, & charitatem præcipuè intelligatur; semper tamen Christiani Martyrum sepulcra venerati sunt, & super illa altaria erexerunt, eorumque Reliquias habere optauerunt, vt cum ijs etiam mortuis, quantum fieri potest, communicarent.

CAP.

CAP. III.

De Introitu, & eius institutione. Antiphona quid sit. Hymnum Gloria Patri *Apostolicæ traditionis esse. Omnes Introitus ex Psalmis, paucis exceptis. Tropi aliquando ijs additi. Quædam illorum exempla. De veteri versione Psalmorum, quæ Italica dicitur, eiusque vsu in Missa. Eam adhuc vigere apud nonnullos in diuinis officijs. Græcorum duplex Introitus.*

DVM Sacerdos ad altare procedit chorus psallit antiphonam, I.
quæ ritu Romano *Introitus*, Ambrosiano *Ingressa* dicitur; quia nimirum tunc canitur, cum Sacerdos intrat ad altare. Eius institutio ab his qui ecclesiasticos ritus explanant Cœlestino Papæ vnanimi ferè consensu tribui solet. Auctor enim libri Pontificalis in eius vita sic scribit. *Hic constituit vt CL. Psalmi Dauid ante sacrificium psallerentur antiphonatim, quod ante non fiebat, nisi tantum recitabantur epistolæ Pauli & S. Euangelium, & sic Missæ fiebant.* Quomodo autem hæc Psalmorum modulatio intelligenda sit, an de aliquibus tantum versiculis, & de quibus: an de aliquo integro psalmo diuerso pro diuersitate officiorum, an de antiphona ex psalmis excerpta, obscurum est. Amalarius *lib. 3. cap. 5.* postquam dixit additum Missæ, hoc officium à Cœlestino, ait. *Quod nos ita intelligebamus, vt ex omnibus psalmis excerperet antiphonas, quæ psallerentur in officio Missæ. Nam antea inchoabatur Missa à lectione: qui mos adhuc retinetur in vigilijs* Paschæ & Pentecostes. Consentit Valfridus Strabo *cap. 22.* dicens: *Antiphonas ad Introitum dicere Cælestinus Papa instituit, sicut legitur in gestis Pontificum Romanorum, cum ad eius vsque tempora lectio vna Apostoli tantum & Euangelium legerentur.* Subscribunt Micrologus & Berno Abbas, vterque cap. 1. At Honorius in gemma animæ lib. 1. cap. 87. *Cælestinus,* inquit, *Psalmos ad Introitum Missæ cantari instituit, de quibus Gregorius Papa postea antiphonas ad Introitum Missæ modulando composuit.* Ego autem Honorio, tametsi recentior sit, libentiùs adhæreo, quàm Amalario. Priscus enim auctor, qui gesta Pontificum scripsit, ait Cœlestinum constituisse, vt psalmi antiphonatim cantarentur. Quid est autem canere antiphonatim, nisi alternis choris? quem modum loquendi licet recenseat Vossius inter vitia sermonis *lib. 4. cap. 31.* non audet tamen de hac voce vt barbara contendere, cum in re noua nouam fingere licuerit. *Antiphona,* teste Isidoro lib.

lib. 6. cap. 19. Originum, *ex græco interpretatur vox reciproca, duobus scilicet choris alternatim psallentibus*. Statuit igitur Celestinus psalmos alternatim cantari ante Missam, sed postea Gregorius Magnus vnam ex illis antiphonam selegit pro Introitu, & alias pro Responsorio, offertorio, & communione, quas in vnum congessit, & ex his librum composuit, quem Antiphonarium nuncupauit. Alij Gradualem vocant, quia nonnullæ ex illis, quæ post epistolam dicuntur, in loco eminentiori cantari solebant, ad quem Cantores per gradus ascendebant. Cum autem Introitus & reliqua omnia reuerà antiphonæ sint, in codice tamen Gregoriano solus Introitus antiphonæ nomen peculiariter sortitus est; post quem olim integer psalmus cani consueuerat. Testatur Augustinus, qui eodem quo Celestinus tempore vixit, *lib. 2. Retractat. cap. 11.* cœpisse tunc apud Carthaginem hunc morem, vt hymni ad altare de Psalmorum libro dicerentur, siue ante oblationem, siue cum distribueretur populo quod fuisset oblatum: quod cum Hilarius vir Tribunitius acriter reprehenderet, asserens fieri non oportere, scripsit aduersùs ipsum Augustinus pro defẽsione introductæ Psalmodiæ: quem librũ sic recenset Possidius in Indiculo, *Contra Hilarium decanticis ad altare liber vnus.* Atque vtinã hic extaret, multa enim in ipso haberemus, quibus hic tractatus illustrior redderetur. Genebrardus lib. de Apostolica Liturgia *c. 17.* manifesti erroris eos arguit, qui dicunt Celestinũ instituisse, vt Psalmi in Introitu Missæ cantarentur, antiquiorẽ enim hunc ritum putat ex Dionysio *lib. de Eccl. hierar. c. 3. §. 2.* vbi ait: *Pontifex precem sacrã ad altare Dei celebraturus ab eiusdem suffitione initiũ faciens vniuersũ circuit chori ambitum; donec rursùm ad altare diuinum rediens sacrum insit Psalmorum melos, omni ordine ecclesiastico sacram ipsi Psalmodiam succinente*. Supponit autem Genebrardus tamquam certum, id quod supra ostendimus valdè dubium esse, hunc scilicet Dionysium esse illum Areopagitam Pauli Apostoli prædicatione ad fidem conuersum. Quod licèt ei concedamus, non tamen inde sequitur errasse priscos scriptores, qui hanc institutionem Cælestino tribuerunt. Scimus enim diuersos fuisse mores græcorum & latinorum, & forsitan Celestinus consuetudinẽ, quæ dudum viguerat in orientalibus ecclesijs, transtulit ad occidentales. Sunt etiam quidam recentiores aliàs non indocti, qui tempore Cassiani Psalmos in monasterijs Aegypti ad Missam decantatos fuisse asseuerant, quia nimirum *lib. 3. Institut. cap. 11.* ille scripsit *die Dominico vnam tantummodo Missam ante prandium celebrari, in qua Psalmorum, atque orationum seu lectionum pro ipsius Collecta vel communionis dominica reuerentia solemnius aliquid ac propensius impendẽtes in ipsa Tertiam Sextamq; pariter consummatam reputant*. Verum Missa hoc loco non pro sacrificio, sed pro conuentu Monachorum ad persoluendum diuinum officium accipitur, quamuis in hoc conuentu ipsum etiam sacrificium comprehendatur. Sensus igitur Cassiani est, quod cum cæteris

teris

teris diebus Tertiam & Sextam per interualla persoluerent, sicque fierent duæ Monachorum dimissiones, siue Missæ; die Dominico semel tantùm ad ecclesiam conueniebant, ac ibidem vnico contextu Tertiam, & postmodum Liturgiam, ac demum Sextam recitabant, qua peracta discedebant, & sic vna tantùm Missa seu dimissio agebatur.

Post Introitum olim, vt dixi, integer Psalmus; nunc vnus eiusdem versiculus decantatur cum *Gloria Patri*: qui versus ab antiquis Patribus hymnus glorificationis dictus est. Nicephorus *lib. 9. Eccl. hist. cap. 24.* eius auctorem facit Flauianum Monachum Antiochenum: alij verò à synodo Nicæna institutum asserunt; sed vetustiorem esse & ab Apostolis traditum fusiùs demonstraui in Libro de diuina Psalmodia *cap. 16. §. 6.* Athanasij & Basilij testimonio. Cum enim fideles ab initio Ecclesiæ in nomine Patris & Filij & Spiritus Sancti baptizati essent, ipsis tribus personis hunc hymnum glorificationis canere didicerunt. Primus qui eum mutauit Aëtius fuisse dicitur ecclesiæ Antiochenæ diaconus Arianismi instaurator sic eani instituens *Gloria Patri per Filium in Spiritu Sancto*: quæ verba licèt per se nullam hæresim contineant, subdolè tamen ab Arianis vsurpabantur, vt illorum æquiuocatione suam impietatem celarent. Illis in sensu Orthodoxo vsus est S. Leo serm. 1. de Natiuitate dicens, *Agamus, dilectissimi, gratias Deo Patri per Filium eius in spiritu sancto*. At verò Basilius cum iisdem verbis sermonem ad populum conclusisset, catholicis displicuit, & pro illorum defensione librum apologeticum edidit, quem de Spiritu sancto ad Amphilochium inscripsit, sed non omnibus satisfecit. Adeò verum est oportere Catholicum Doctorem irreprehensibilem esse, & à vocibus abstinere, quæ communiter suspectæ habentur, & pias aures offendunt, quamuis veræ sint & Orthodoxæ in eo sensu quo scribentes vel prædicantes eas concipiunt & docent. Ideò Apostolus Timotheo præcepit vt depositum custodiret, & profanas vocum nouitates deuitaret. Sed non est huius loci hæc fusiùs prosequi. Additamentum *Sicut erat in principio*, putat Baronius *an. 325. n. 173.* hymno glorificationis accessisse concilij Nicæni decreto aduersùs Arianos, qui dicebant de Filio, erat quando non erat. Alij verò existimant antiquius esse, & ad illud alludere Tertullianum lib. de spectaculis cap. 25. II.

In Antiphonario S. Gregorij omnes Introitus ex Psalmis antiquo more desumpti sunt, paucis exceptis, quos Durandus *lib. 4. Rationalis cap. 5.* vocat irregulares, vt *Puer natus est nobis* in die Natiuitatis Domini: *Viri Galilæi* in die Ascensionis: *Spiritus Domini* in die Pentecostes: *Nunc scio verè* in die S. Petri: & alij pauci ex alijs scripturis. Sunt & aliqui qui nec quidem ex Scriptura sacra excerpti sunt, vt *Salue Sancta parens*, *Gaudeamus omnes in Domino*, *Benedicta sit Sancta Trinitas*, quibus caret Antiphonarium Gregorianum. Dicto versu *Gloria Patri* repetitur Introitus, quem nonnullæ ecclesiæ ter psallunt in diebus solemnio- III.

lemnioribus. Ambrosiani nunquam repetunt, nisi in Missis defunctorum, sed ipsa Ingressa, quam vocant, semel sine Psalmo & Gloria recitata, Sacerdos dicit *Dominus vobiscum*, & sequitur immediatè *Gloria in excelsis Deo*, si dici debeat, alioquin oratio. Mozarabes postremam tantùm partem bis repetunt, eo ritu quo Responsoria cantat Romana Ecclesia: vt in Missa Natiuitatis Domini, *Benedictus qui venit, alleluia, In nomine Domini, alleluia, alleluia*. Versus. *Deus Dominus & illuxit nobis. In nomine Domini. Gloria & honor Patri & Filio & Spiritui Sancto in secula seculorum Amen. In nomine Domini*. Ioannes Beleth *in suo libello de diuinis officijs cap.* 35. & Guilelmus Durandus testantur suis temporibus in quibusdam ecclesijs tropos ante Introitum cantari consueuisse diebus solemnioribus ad maius gaudium repræsentandum. Tropus autem idem est ac conuersio, quoniam, vt ait Beleth, istic quædam fieri solent conuersiones. Ad Troparia Græcorum huiusmodi Tropos accedere ait Pamelius in Præfatione Tomi secundi Liturgicorum. Nullum eorum vestigium inueni apud Scriptores, qui ante annum Christi millesimum libros de diuinis officijs ediderunt. Quare Durando nullo modo credendum est illorum institutionem Gregorio Magno adscribenti; nec Ioanni Petro Ferrero Rauennati viro alioquin erudito, qui Durandum sequitur lib. 6. de mirifici verbi libamine, qui extat M. S. in Bibliotheca Vaticana. Aliquando tropus ponitur immediatè ante Introitum, vt in festo Natiuitatis ante illud Introitum *Puer natus est nobis* præcedit Tropus iste, *Ecce adest de quo Propheta cecinerunt dicentes*, Puer Aliquando ipsi intermiscetur vna parte chori ipsum Tropum, altera Introitum concinente: quorum extant exempla in antiquis Monasteriorum libris; à Monachis enim priuata quorumdam Abbatum auctoritate, vt prisca ferebant tempora, hæc additamenta originem traxisse puto, qui non solum Introitus, sed alias etiam Liturgicas preces eodem modo, vt suis locis indicabo, interpolarunt.

In die Pentecostes.

Hodie *Spiritus Sancti gratia repleantur corda nostra, dicite eia*. Spiritus Domini, *Missus à sede Patris*, Repleuit orbem terrarum alleluia, *igneis linguis*. Et hoc quod continet, *penetralia intuendo*, omnia; *omnipotentia Patri atque Filio æqualis*, scientiam habet vocis. *Quod dies testatur præsens & fidelibus & incredulis*. Alleluia, alleluia, alleluia. Addo me Tropos aliquando legisse exametro carmine compositos, quales sunt isti.

In die S. Stephani.

Etenim sederunt Principes, & aduersum me loquebantur. *Nulli vnquam nocui, neque legum iura resolui*. Et iniqui persequuti sunt me.

me. *Christe tuus fueram tantum quia ritè minister.* Adiuua me Domine. *Ne tuus in dubio frangar certamine miles.* Quia seruus tuus exercebatur in tuis iustificationibus.

Dominica Palmarum.

ISraël *egregius Psaltes, clarusque poëta sic quondam Christo Dauid cantauerat almo* Domine ne longè facias miserationes tuas à me, *Sed celerem mihi confer opem rex inclite cæli.* Ad defensionem meam aspice, libera me de ore leonis. *Qui cupit insontem morsu lacerare ferino.* Et à cornibus vnicornium humilitatem meam.

Illud autem hoc loco non est prætermittendum, quod cum omnes IV. Introitus ex psalmorum versibus vt plurimum compositi sint, Gregorius eorum auctor non eam Psalterij versionem sequutus est, quâ hodie omnes ecclesiæ in diuinis officijs vtuntur; sed veterem quæ ante S. Hieronymum in vsu erat, & à sanctis Patribus Itala & vulgata dicebatur: atque idem in Responsorijs, Tractibus, Offertorijs, & Communionibus exactissimè obseruauit. Quæ res cum nonnihil habeat caliginis, breuiter elucidanda est; plerique enim ignorant quæ fuerit ista versio, & ex quibus fontibus emanarit. Id vero vt clarius explicetur, paulò altius eius initium repetendum est. Notum est omnibus vel mediocriter eruditis quantæ olim auctoritatis fuit ante & post Christi aduentum septuaginta duorum interpretum græca ex hebraico sermone translatio. Illa enim Iudæi in Synagogis vtebantur, teste Tertulliano, qui de ea differens cap. 18. Apologetici in fine ait, *sed & Iudæi palam lectitant.* Eadem vsi sunt Hebreorum doctissimi Philo, & Iosephus, vt ex libris ipsorum liquet. Sed & Apostoli ac fideles in exordio nascentis Ecclesiæ eam publicè in ecclesiasticis conuentibus legebant, vt Cyrillus Hierosolymitanus docet *Catech.* 4. in qua differens de his Interpretibus, eorumque auctoritate; *Hos*, inquit, *solos studiosè meditare, quos & in ecclesia securè tutòque recitamus. Multò prudentiores te erant Apostoli, veteresque illi episcopi ecclesiæ antistites, qui hos tradiderunt.* Idem asserit Ireneus *lib.* 3. *cap.* 25. dicens postquam enarrauit ipsorum Interpretum historiam. *Apostoli consonant prædictæ interpretationi, & interpretatio consonat Apostolorum traditioni. Etenim Petrus & Ioannes & Matthaeus & Paulus & reliqui deinceps, & horum sectatores prophetica omnia ita annunciauerunt, quemadmodum Seniorum interpretatio continet.* Qua de causa apud Christianos in magna semper veneratione fuit. Sed cum postea scriptorum vitio corrupta fuerit, vt Sancti Patres Iustinus martyr *in dial. cum Triphone*, Augustinus *de ciuit. Dei lib.* 15. *cap.* 13. & Hieronymus *epist.* 108. conqueruntur; eam primum Origenes, deinde Lucianus martyr, postmodum Hesychius, ac denique Hieronymus à

mendis expurgarunt. An verò Origenes prototypon viderit, quod Tertullianus loco citato Apologetici credidit suo tempore integrum Alexandriæ extitisse; & quando illud interierit, incertum est; nec mei instituti aut otij est in huius rei disquisitione immorari. Cum igitur græca ista translatio tantæ apud omnes auctoritatis fuerit, omnes latinæ versiones, quæ post Christi Domini in cœlum ascensionem ac deinceps primis illis temporibus ante sanctum Hieronymum factæ sunt, non ex Hebræis fontibus immediatè, sed ex græco textu LXX. expressæ sunt. Erant autem eæ versiones innumerabiles, quia vt scribit S. Augustinus *lib. 2. de doctr. Christ. cap. 11.* quicunque sibi videbatur aliquantulum facultatis vtriusque linguæ græcæ & latinæ habere, ausus est nouam cudere interpretationem. Verum inter omnes illa præstantissima, & communiter ac vbique recepta fuit, quæ Itala dicebatur, teste ipso Augustino qui libro citato cap. 15. ait: *in ipsis interpretationibus Itala cæteris præferatur, nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententiæ.* Cum autem vulgatæ & veteris nomine tempore S. Hieronymi hæc insignita fuerit, consequens est eam cęteris antiquiorem fuisse, maioremque inter alias auctoritatem habuisse. Dicta est etiam Romana, quia illam ab initio recepit Romana ecclesia. Et fortassis hæc prima fuit ex græco textu translatio ab aliquo Apostolorum discipulo facta, & à primis ecclesiæ fundatoribus visa & approbata, atque ab his ad Successores simul cum deposito fidei tradita, qua non solum sedes Apostolica, quæ latina versione nullo vnquam tempore caruit, sed & reliquæ Occidentales ecclesiæ vtebantur: quamuis in eam aliquot mutationes irrepserint vel Scriptorum audacia siue oscitantia, vel Episcoporum licentia, qui quædam verba vel sententias ad suæ regionis idiotismos accommodarunt. Porrò huius versionis integrum corpus nullibi extat, solumque psalterium remansit cum canticis, quæ in diuinis officijs recitantur. Sunt & aliquot eius particulæ in expositionibus sanctorum Patrum. Cum enim versio S. Hieronymi, vt Isidorus scribit *lib. 6. orig. cap. 3.* cæteris melior & Hebraicæ veritati magis consona æstimaretur, ac ideo cœperit in ecclesijs legi, in concilijs citari, in commentarijs exponi; vetus illa, quasi iam minime necessaria esset, paulatim negligi cœpit, donec tandem omnino interijt, ac perpetuâ obliuione sepulta est. Suspicor autem id contigisse ducentis & amplius annis post Hieronymum: nam tempore Gregorij Magni vtraque in vsu erat & vetus & noua, vt ipse in fine epistolæ dedicatoriæ expositionis in Iob ad S. Leandrum Episcopum indicat, vbi nouam versionem, Hieronymi scilicet, se exponere dicit, & quando causa comprobationis exigit nunc nouam nunc veterem assumere: *vt quia*, inquit, *sedes Apostolica, cui auctore Deo præsideo, vtraque vtitur, mei quoque labor studij ex vtraque fulciatur.* Solum autem Psalterium anti-

antiquissimæ illius versionis, quæ fidem ecclesiæ nascentis in Occidentalibus regionibus nutriuerat, deplorabile naufragium euasit, quia cum illo in decantandis diuinis officijs vterentur fideles, ipsumque longo vsu memoriæ mandassent, non potuit ab illis obtineri, vt nouam translationem ediscerent, ac veterem, cui assueti erant, dimitterent. Hoc est illud Psalterium, cuius occasione ad ista digressus sum, ex quo Gregorius Introitus & reliqua excerpsit, quæ in suo Antiphonario continentur. S. Hieronymus iussu Damasi Papæ huius Italicæ versionis errores quosdam magis conspicuos correxit: tum plebeios aliquot & soli Italiæ familiares loquendi modos vsitatioribus commutauit, reliquam versionem ob perspicuitatem latini sermonis reliquit: istudque Psalterium sic emendatum illud est quod nunc in Breuiarijs & in corpore Bibliorum extat, atque ideò à veteri non differt, nisi in his quæ Hieronymus emendauit. Sed quia hæc versio sic correcta hebraicis fontibus in plurimis non respondebat, aliam iterum idem fecit quæ extat inter opera eius, & quoniam ex hebraico textu immediatè translata est à vulgata noua & veteri ex græco textu LXX. interpretum desumpta plurimum discrepat tam in verbis quam in sententijs, vt quisque potest ex vtriusque collatione perspicere. Hæc autem ideò recepta non fuit, quia duæ priores quotidiano vsu in ecclesijs frequentatæ sine magna diuini officij perturbatione non poterant abrogari. Priori editione pura, qualis erat ante. S. Hieronymum, vtebantur olim omnes ecclesiæ Occidentales, Romana præsertim cum omnibus suburbicarijs, vt constat ex antiquorum Patrum commentarijs in Psalmos; donec idem Psalterium ab ipso Hieronymo interpolatum primum quidem in Gallia, nescio quo tempore, vnde Gallicanum nuncupatum est, deinde in alijs regionibus introductum fuit. In omnibus autem Vrbis Romæ Ecclesijs vetus illud permansit vsque ad Pium V. qui ipsum sustulit, & in sola Basilica Vaticana reliquit, in qua nunc etiam religiosissimè recitatur, & nouissimè sublatis mendis, quæ irrepserant, pristinæ integritati restitutum est.

Eadem versione vtuntur hodie vetusto more Ambrosiani, licet alicubi discrepet à Romana. In Breuiario quoque veteri Hispanico secundum regulam S. Isidori, quod Mozarabicum dicitur, extat idem Psalterium, quo vtuntur in diuinis laudibus Clerici ex institutione Francisci Ximenez Archiepiscopi Toletani hoc ritu psallentes. In Italia extra diœcesim Romanam & Mediolanensem suspicor eius vsum sublatum ante annos plus minus sexcentos, nam Bruno Astensis ex Abbate Casinensi Episcopus Signiensis, qui obijt anno 1125. initio expositionis Psalterij ait, *cum adhuc adolescentulus essem exposui Psalterium secundum aliam translationem, quæ videlicet translatio pluribus in locis tantum differt ab hac, qua vtitur Romana ecclesia, vt nullo modo secundum illius expositionem hac translatio intelligi possit. Et illa quidem multos habet expositores:* V.

 positores:

posituram enarrare autem si aliquis exposuerit nescio. Exponit autem Psalterium illud vetus, quo suo tempore vtebatur Romana ecclesia, & postmodum semper vsa est vsque ad Pium V. vt dixi. Ex quo fit vt Romæ dumtaxat recitaretur, in alijs verò Italiæ Prouincijs illud in vsu erat, quod adolescens exposuerat, quodque iam multos habebat expositores, vtpotè vbique receptum. Alexander IV. in sua Constitutione quę est sexta in Bullario ordinis Eremitarum S. Augustini, mandat Priori Generali & reliquis fratribus in Tuscia, vt recitent officium iuxta morem Romanæ ecclesiæ, excepto Psalterio, quia nimirum vetus illud iam solius Vrbis Romæ proprium erat. Miror autem cur Bruno dicat se nescire an Romanum aliquis exposuerit: nam exposuit Cassiodorus, cuius elegantissima Commentaria eo tempore non erant ignota. Augustinus quoque in sua explanatione hanc versionem sequutus est, quam omnibus præferendam esse docuerat. Magnus item Gregorius semper in scriptis suis testimonia ex psalmis secundum hanc versionem profert, vt ex collectione S. Paterij constat. Qua de causa semper dubitaui ne expositio in septem Psalmos pœnitentiales, in qua versio à Hieronymo interpolata explicatur, perperam illi adscripta sit. Licet enim Apostolica sedes vtraque versione noua & veteri vtetur, vt ex ipso supra ostendimus, Psalterium tamen excluditur, quod semper Romæ secundum veterem translationem permansit. Accedit alia coniectura ex ipsa expositione, in qua stylus & spiritus Gregorij deesse videtur. Sed hoc obiter à me obseruatum peritioribus discutiendum relinquo. In Bibliotheca Cardinalis Barberini extat Breuiarium M. S. in quo habetur Psalterium Romanum. Inter Codices item M. SS. Bibliothecæ Chisiæ sunt aliquot Breuiaria ad vsum ecclesiarum seu monasteriorum Romanæ diœcesis, in quibus idem Psalterium legitur. At hęc scripta videntur circa annum Christi millesimum: in alijs post annum MC. vel propè scriptis extat Psalterium commune; ex quo superior coniectura confirmatur, quod nimirum Italica versio extra Vrbem desierit ante annos propè sexcentos. Atque vtinam qui huius mutationis fuerunt auctores rem attentius considerassent, sacrorumque rituum & ecclesiasticæ antiquitatis peritos in consilium adhibuissent; non tam facilè à Gregorij Magni institutione discessissent. Hoc enim semper & solicitè præcauerunt sapientissimi Patres, à quibus diuina officia Deo inspirante ordinata sunt, vt summa vniformitas esset inter ea quæ in horis canonicis & in Missa cantari debent, sibique mutuo consonarent Missale & Breuiarium. Hoc Isidorus & Ambrosius seu quicunque fuerunt antiqui ritus Hispanici & Mediolanensis auctores in illis ecclesijs sedulò obseruarunt. Et ob hanc ipsam causam Romana ecclesia vetus Psalterium non mutauit, quia ex illo Introitus & reliqua, quę ex Psalmis in Missa cantantur, desumpta sunt. Inconueniens enim & meritò visum est quod idem psalmus & idem canticum alijs verbis in Missa, alijs

alijs in officio cantaretur. Hæc autem dissonantia ablato nunc veteri Psalterio sæpè occurrit. Cæterum ista hoc loco notare libuit, non vt quemquam carperem, sed ne prisca Ecclesiæ disciplina ignoraretur. VI.

Græci duplicem habent ad altare accessum siue introitum, paruum & magnum. Paruus seu minor fit, cum Diaconus traditum sibi à Sacerdote librum Euangeliorum defert ad altare: magnus, cum Sacerdos sacra dona è prothesi ad sanctum bema solemni ritu deportat. Parui ritus hic est. Diaconus petit à Sacerdote benedictionem, cui ille benè precatur dicens, *Benedictum regnum Patris & Filij & Spiritus sancti, nunc & semper & in secula seculorum*. Tum à Diacono alta voce dicuntur preces, quas irenicas id est pacificas vocant, quia à precatione pro pace incipiunt. His intermiscentur tres antiphonæ, seu vt illi loquuntur tria antiphona, vel typica aut alia cantica iuxta diei exigentiam. Quibus peractis Sacerdos acceptum librum Euangeliorum tradit Diacono, qui egrediens è porta prothesis eleuatum ante faciem suam defert per ecclesiam præcedentibus luminaribus, & Sacerdotibus, ipsoque celebrante subsequentibus, & *Venite adoremus Christum* alta voce concinentibus. Diaconus verò eleuans & ostendens S. Euangelium dicit, *Sapientia: Recti*, monens populum vt sapientiam teneat, quæ in Euangelio continetur, & erectus stet. Porrò omnes ipsum Euangelium profunda inclinatione venerantur, & modulis quibusdam decantatis in altari collocatur. Maior introitus post dimissionem Cathecumenorum initio Missæ fidelium solemniori apparatu, præsertim cum Pontifex celebrat, fieri consueuit. In porta enim, quæ prothesi proxima est, Clerici cereas faces accensas præferentes Diaconos egredientes excipiunt & præcedunt longa per Ecclesiam processione. Ipsi autem Diaconi thus continuò adolent, tum vnus Sacerdos panem in disco repositum & opertum velamine gestat; & alius calicem etiam opertum ante pectus defert. Hos sequuntur Sacerdotes comcelebrantes more ipsorum, qui altaris sacra instrumenta, lanceam, spongiam, librum, vel sacras reliquias portant, cantoribus interim hymnum cherubicum concinentibus, donec ad altare peruenientes sacranda in eo dona deponunt. Hi sunt Introitus Græcorum, quos eleganter & diffusè explicant Cabasilas in expositione Liturgiæ, Simeon Thessalonicensis lib. de templo, & S. Germanus in theoria rerum Ecclesiasticarum.

CAP.

CAP. IIII.

Alterni cantus Origo. De precatione Kyrie eleison. *Eam semper & vbique in vsu fuisse. Cur à latinis græcè dicatur. Quò ritu cantari consueuerit. Ipsi addita aliquot verba. Prolixæ preces olim post* Kyrie eleison *Hymnus* Gloria in excelsis *à quibus compositus & auctus. Prisco more à solis Episcopis dicebatur. Inserti eidem quidam versiculi.*

I. POst Introitum chorus diuinam implorat misericordiam alternatim psallens *Kyrie eleison*. Cantum verò alternum scribit Socrates *lib. 6. cap.* 8. à S. Ignatio Episcopo Antiocheno in Ecclesiam introductum fuisse, ostensa ei cœlitus Angelorum visione, qui Hymnos alter ad alterum Sanctissimæ Trinitati conciuebant. At Theodoretus *lib. 2. cap. 24.* eam consuetudinem ad Flauianum & Theodorum refert, qui sub imperio Constantij Antiochiæ floruerunt: quod tamen non absolutè de quocunque alterno cantu, sed de Psalmis Dauidicis alternatim canendis intelligendum esse ex verbis ipsius Theodoreti colligitur. Dequo ritu psallendi agens Basilius Magnus *epist. 63. ad Clericos Neocæsarienses*, eo testatur vsos fuisse Aegyptios, vtramque Lybiam, Thebæos, Palæstinos, Arabes, Phœnices, Syros, & qui ad Euphratem habitabant. Constantinopoli autem hunc morem inter Catholicos B. Ioannem Chrysostomum introduxisse asserunt Socrates *lib. 6.* & Sozomenus *lib. 8. cap. 8.* Verumtamen in monasterijs serius receptus est, nam tempore Cassiani, vt ipse scribit *lib. 2. Institut. cap. 5. 8. & 10.* vnus in medio cæteris audientibus & tacentibus psalmos modulabatur. Quod si loquamur de ecclesia Occidentali, Paulinus in vita Ambrosij, & Augustinus in confessionibus *lib. 9. cap. 6. & 7.* testes sunt ab eodem S. Ambrosio id primum Mediolani institutum secundum morem Orientalium partium, cæteris per orbem Ecclesijs imitantibus. Hunc verò canendi ritum primus omnium Damasus Papa Apostolica auctoritate confirmasse dicitur, & vbique seruari præcepisse. Porrò ipsum *Kyrie eleison* non humana institutione, sed occulto quodam naturæ instinctu vsurpari cœpisse manifestum est. Cum enim homo multis miserijs ab ipsa infantia ob culpam primi parentis veluti hæreditario iure subiectus sit, ad illius opem implorandam natura ipsa impellente excitatur,

citatur, qui solus miseris misericordiam præstare, & tot malis oppressam subleuare potest. Ideò in veteri testamento hæ precandi formulæ frequentissimæ sunt, *Domine miserere*: *Miserere mei Deus*: *Miserere nostri Deus omnium*, & aliæ eiusdem generis. Quin etiam gentes fidei lumine destitutæ, duce proculdubio natura, à suprema omnium causa præsidium iisdem verbis postulabant, vt scribit Arrianus *lib. 2. differtat. Epicteti cap. 7.* dicens, *Deum inuocantes precamur eum Kyrie eleison*. Primæ siquidem notiones omnibus ratione vtentibus comunes sunt, vtque ait Minutius Felix, omnium iste est consensus, vulgi iste naturalis est sermo, non solius Christiani confitentis oratio. Eadem precatio in ecclesiasticis officijs apud omnes nationes in vsu est. Sæpè enim repetitur in Iacobi Apostoli, Græcorumque Patrum Liturgijs: ipsamque suo idiomate vsurpant Syri, Armeni, & alij Christiani Orientales, quorum ritus antiquissimi sunt. Quis autem à Græcis eam ad Latinos traduxerit, incertum est. Amalarius, Strabo, Micrologus, & alij ferè omnes Officiorum Ecclesiasticorum explanatores tam veteres quam recentiores Gregorio Magno hoc tribuunt. Sed multis annis ante Gregorium viguisse hanc consuetudinem in Romana Ecclesia ex concilio secundo Vasensi sub Felice IV. constat *c. 3. Quia*, inquit *tam in sede Apostolica, quam etiam per totas Orientales atque Italiæ Prouincias dulcis & nimium salutaris consuetudo est intromissa, vt* Kyrie eleison *frequentius cum grandi affectu & compunctione dicatur; placuit etiam nobis, vt in omnibus Ecclesijs nostris ista tam sancta consuetudo & ad Matutinos, & ad Missas, & ad Vesperam Deo propitio intromittatur*. Imò ipse Gregorius *lib. 7. epist. 64. ad Ioannem Syracusanum* respondens quorumdam murmurationibus, qui dicebant ipsum velle in Romanam Ecclesiam ritus Constantinopolitanæ introducere, ait: Kyrie eleison *nos neque diximus, neque dicimus sicut à Græcis dicitur: quia in Græcis simul omnes dicunt; apud nos autem à Clericis dicitur, & à populo respondetur: & totidem vicibus etiam* Christe eleison *dicitur, quod apud Græcos nullo modo dicitur.* Quod autem Gregorius asserit à Græcis simul dici, id nunc etiam obseruant: vniuersus enim cœtus simul concinit *Kyrie eleison*. Ex his item Gregorij verbis patet olim toties dici consueuisse *Christe eleison*, quoties *Kyrie* dicebatur: at nunc ter tantum *Christe*, sexies *Kyrie* dicimus. Cur verò hæc supplicatio græcè potius quam latinè à latinis dicatur, varias comminiscuntur rationes sacrorum rituum expositores, quas non est mei instituti examinare. Dicunt Latini in Missa *Kyrie eleison* græcè, dicunt etiam Hebraicè *Amen, Alleluia, Sabaoth, & Osanna*: quia fortassis sic ab initio ecclesiasticarum precum institutores voces istas vsurparunt, vt ostenderent vnam esse ecclesiam, quæ ex Hebræis & Græcis primum, deinde ex Latinis coadunata est: vel quia mysteria nostræ fidei tribus hisce linguis ab Apostolis & Euangelistis, eorumque immediatis Successoribus conscripta fuerunt: quæ quidem linguæ in titulo crucis quo-

dammodo

dammodo consecratæ sunt. Sed quæcumque fuerit causa huius institutionis, certissimum est eam antiquissimam esse. Nam Augustinus epist. 178. quæ est publica ipsius altercatio cum Pascentio Ariano, testatur quod sicut hac voce *Homousion* à cunctis fidelibus vna creditur Trinitatis substantia; ita ista *Kyrie eleison* vnius Dei natura à cunctis latinis & barbaris rogatur vt misereatur. Tum ait licere non solum barbaris lingua sua, sed etiam Romanis dicere *sihora, armen* quod interpretatur *Domine miserere*, lingua scilicet Gothica, quam Roma à Gothis capta didicerat.

II. In quorumdam monasteriorum libris M. SS. ad vsum chori vidi ipsum *Kyrie* interpositis quibusdam clausulis interpolatum, quas priuata auctoritate introductas puto. Legi in Chronico Angliæ sub nomine Ioannis Bromtoni Abbatis Cisterciensis inter X. scriptores rerum Anglicarum edito *pag.* 879. B. Dunstanum semel soporatum Angelos audiuisse cum suaui nota *Kyrie eleison* psallentes, cuius modulos armoniæ adhuc, inquit, continet tropus ille apud Anglos famosus, *Kyrie rex splendens*, qui in maioribus festis Sanctorum cantari solet. Sed de armonia, non de tropo hic sermo est: nam seculo X. quo Dunstanus vixit, non credo huiusmodi tropos in vsu fuisse, quorum nulla mentio ante seculum XIII. reperitur. Insulsi sunt vt plurimum, nec benè sensui cohærent. Quidam extant in Missali Romano sub Pontificatu Pauli III. edito Lugduni hac præfixa inscriptione. *Sequuntur quædam deuota verba super* Kirie eleison, sanctus, & Agnus Dei *ibi ob nonnullorum Sacerdotum pascendam deuotionem posita, licet non sint de Ordinario Romanæ Ecclesiæ, tamen in certis Missis ibidem annotatis licitè dicenda.* Aliquot in exemplum subijciam ex eodem Missali, & ex libro 3. Elucidatorij Ecclesiastici Iodoci Clictouæi, itemque ex Missali M. S. Biliothecæ Vaticanæ Palatinæ n. 501.

In festis Solemnibus.

KYrie fons bonitatis, à quo bona cuncta procedunt, *eleison*.
Kyrie qui pati natum mundi pro crimine, ipsum vt saluaret, misisti, *eleison*.
Kyrie qui septiformis das dona Pneumatis, à quo cœlum & terra replentur, *eleison*.
Christe vnice Dei Patris genite, quem de Virgine nasciturum mirificè Sancti prædixerunt Prophetæ, *eleison*.
Christe agie, cœli compos regiæ, cui melos gloriæ semper astans pro munere Angelorum decantat apex, *eleison*.
Christe cœlitus adsis nostris precibus, quem pronis mentibus in terris deuotè colimus ad te pie Iesu clamantes, *eleison*.

Kyrie

Kyrie spiritus alme cohærens Patri Natoque, vnius vsiæ consistendo, flans ab vtroque, *eleison*.
Kyrie qui baptizato in Iordanis vnda Christo effulgens specie columbina apparuisti, *eleison*.
Kyrie ignis diuine pectora nostra succende, vt digni pariter proclamare possimus semper, *eleison*.

In festiuitatibus Christi Domini nostri.

KYrie cunctipotens genitor Deus omnicreator, *eleison*.
Fons & Origo boni, pie, luxque perennis, *eleison*.
Saluificet pietas tua nos bone rector, *eleison*.
Christe Dei splendor, virtus, Patrisque Sophia, *eleison*.
Plasmatis humani fator, lapsis reparator, *eleison*.
Ne tua damnetur Iesu factura benigne, *eleison*.
Amborum sacrum spiramen, nexus, amorque, *eleison*.
Purgator culpæ, veniæ largitor opime, *eleison*.
Offensas dele, sacro nos munere reple, *eleison*.

In festis B. Mariæ Virginis.

KYrie virginitatis amator, inclite Pater, & creator Mariæ, *eleison*.
Kyrie, qui nasci Natum volens de Virgine, corpus elegisti Mariæ, *eleison*.
Kyrie qui septiformi repletum Pneumate pectus consecrasti Mariæ, *eleison*.
Christe vnice de Maria genite, quem de Virgine nasciturum stirpis Dauidicæ sancti prædixerunt Prophetæ, *eleison*.
Christe vsiæ gigas fortis geminæ, qui pro homine homo sine virili semine prodisti de ventre Mariæ, *eleison*.
Christe cœlitus adsis nostris laudibus, quas pro viribus ore, corde, actuque psallimus, proles pie Iesu Mariæ, *eleison*.
Kyrie Spiritus alme, amborum nexus, amorque, cœlestis gratiæ rorem infudisti Mariæ, *eleison*.
Kyrie, qui incarnato de Mariæ carne Christo sub nostra specie semper florem seruas Mariæ, *eleison*.
Kyrie simplex & summe Chrismate sacro nos reple, vt digno carmine decantemus laudes Mariæ, *eleison*.

In alijs Festiuitatibus.

KYrie rex genitor ingenite, vera essentia, *eleison*.
Kyrie luminis fons, rerumque conditor, *eleison*.

Kyrie, qui nos tuæ imaginis signasti specie, *eleison*.
Christe Deus formæ humanæ particeps, *eleison*.
Christe lux oriens, per quem sunt omnia, *eleison*.
Christe, qui perfecta es sapientia, *eleison*.
Kyrie spiritus viuifice, vitæ vis, *eleison*.
Kyrie vtriusque vapor, in quo cuncta, *eleison*.
Kyrie expurgator scelerum & largitor gratiæ, quæsumus propter nostras offensas noli nos relinquere, consolator dolentis animæ, *eleison*.

Dominicis diebus.

ORbis factor, rex æterne, *eleison*.
Pietatis fons immense, *eleison*.
Noxas nostras omnes pelle, *eleison*.
Christe, qui lux es mundi, dator vitæ, *eleison*.
Arte læsos dæmonis intuere, *eleison*.
Conseruans te credentes, confirmansque, *eleison*.
Patrem, Natum, teque Flamen vtrorumque, *eleison*.
Deum scimus vnum atque trinum esse, *eleison*.
Clemens nobis adsis Paraclite, vt viuamus in te, *eleison*.

Omitto alia eius generis, quibus homines simplices maius obsequium ac solemniorem cultum se Deo exhibere arbitrabantur.

III. Post *Kyrie eleison* sequitur hymnus *Gloria in excelsis Deo*, si dicendus sit, alioquin præmissa populi salutatione *Dominus vobiscum* dicitur oratio, siue collecta, de quiqus sigillatim agendum erit, si prius notauero olim diebus, quibus omittitur *Gloria in Excelsis*, immediatè post *Kyrie* prolixas preces pro omni statu hominum recitari consueuisse, ijs prorsus similes, quas Irenicas siue Diaconicas Græci vocant, & initio Liturgiæ Diacono præcinente, choro respondente decantant. Permansit hic ritus in ecclesia Latina vsque ad seculum IX. vt obseruat Goar in notis ad Missam Chrysostomi *n.* 62. & nunc etiam permanet in ecclesia Mediolanensi diebus Dominicis Quadragesimæ. Sicut enim alibi ostensum est, veteris ecclesiæ mos fuit, vt officium cum Missa conueniret, ac propterea quibus diebus preces in officio dicebantur, in Missa quoque dici solebant. Agit de his Columbanus in Regula *cap.* 7. vbi modum psallendi describens à Senioribus statutum ait, *Cum versiculorum augmento interuenientium pro peccatis primum nostris, deinde pro omni populo Christiano, deinde pro Sacerdotibus & reliquis Deo consecratis sacræ plebis gradibus, postremò pro eleemosynas facientibus, postea pro pace Regum, nouissimè pro inimicis, ne illis Deus statuat in peccatum quod persequuntur nos & detrahunt nobis, quia nesciunt quid faciunt*. Has autem preces pro varijs rebus & personis compositas Diaconus in Missa pronunciare solebat; Diaconi namque, vt ait Concilium Aquisgranense, sub

ſub Stephano Papa cap. 7. *clara voce in modum præconis admonent cunctos ſiue in orando, ſiue in flectendo genua, ſiue in pſallendo, ſiue in lectionibus audiendis*. Auctor antiquitatum Liturgicarum *tom.3.pag.*307. harum precum hanc formulam affert, quam Miſſalem Litaniam vocat, ex antiquo Codice Bibliothecæ Fuldenſis à Vuicelio tranſcriptam.

Dicamus omnes ex toto corde, totaque mente: Domine exaudi & miſerere.

Qui reſpicis terram, & facis eam tremere. Oramus te Domine exaudi & miſerere.

Pro altiſſima pace & tranquillitate temporum noſtrorum. Oramus te Domine &c.

Pro ſancta Eccleſia Catholica, quæ eſt à finibus vſque ad terminos orbis terrarum. Oramus te.

Pro Patre noſtro Epiſcopo, pro omnibus Epiſcopis ac Presbyteris & Diaconis, omnique clero. Oramus te Domine.

Pro hoc loco & habitantibus in eo. Oramus te Domine.

Pro piiſſimo Imperatore & toto Romano exercitu. Oramus te Domine.

Pro omnibus qui in ſublimitate conſtituti ſunt, pro virginibus, viduiſque, & orphanis. Oramus te Domine.

Pro pœnitentibus & catechumenis. Oramus te Domine.

Pro his qui in ſancta eccleſia fructus miſericordiæ largiuntur. Domine Deus virtutum exaudi preces noſtras. Oramus te Domine.

Sanctorum Apoſtolorum & Martyrum memores ſumus, vt orantibus eis pro nobis veniam mereamur. Oramus te Domine.

Chriſtianum ac pacificum nobis finem concedi à Domino comprecamur. Præſta Domine præſta.

Et diuinum in nobis permanere vinculum charitatis, Dominum comprecemur. Præſta Domine, præſta.

Conſeruare ſanctitatem ac puritatem catholicæ fidei, ſanctum Deum comprecamur. Præſta Domine, præſta.

Dicamus omnes, Domine exaudi, & miſerere.

His ſimiles ſunt preces, quæ ritu Ambroſiano hodie dicuntur Dominica Prima Quadrageſimæ immediatè ante Collectam, incipiente Diacono & choro reſpondente.

Diuinæ pacis & indulgentiæ munere ſupplicantes ex toto corde & ex tota mente precamur te. Domine miſerere.

Pro Eccleſia Santa Catholica, quæ hic & per vniuerſum orbem diffuſa eſt, precamur te. Domine miſerere.

Pro Papa noſtro N. & Pontifice noſtro N. & omni clero eorum, omnibuſque Sacerdotibus ac miniſtris precamur te. Domine miſerere.

Pro famulis tuis N. Imperatore, & N Rege, Duce noſtro, & omni exercitu eorum precamur te. Domine miſerere.

Pro pace Eccleſiarum, vocatione gentium, & quiete populorum precamur te. Domine miſerere.

Pro ciuitate hac & conseruatione eius, omnibusque habitantibus in ea precamur te. Domine miserere.

Pro aëris temperie, ac fructu & fœcunditate terrarum precamur te. Domine miserere.

Pro virginibus, viduis, orphanis, captiuis, ac pœnitentibus precamur te. Domine miserere.

Pro nauigantibus, iter agentibus, in carceribus, in vinculis, in metallis, in exilijs constitutis precamur te. Domine miserere.

Pro ijs qui diuersis infirmitatibus detinentur, quique spiritibus vexantur immundis, precamur te. Domine miserere.

Pro ijs qui in sancta Ecclesia *tuâ fructus misericordia largiuntur, precamur te.* Domine miserere.

Exaudi nos Deus in omni oratione atque deprecatione nostra, precamur te. Domine miserere.

Dicamus omnes, Domine miserere.

Aliæ huiusmodi deprecationum formulæ extant apud Clementem *lib. 8. constit. Apostolic.* & in Liturgijs Græcorum, quæ cum suprascriptis ferè coincidunt. Porrò Diaconus eas recitaturus ascendebat ambonem, vt notat Goar in ordinem sacri ministerij *n.* 27. atque id obseruant Greci. Quod si desit ambon, in ecclesiæ medio stat, eiusque centrum quæ ad se pertinent recitaturus occupat, quasi vicarium ambonis locum.

De Hymno Gloria in excelsis.

IV. Quia initium huius hymni in Natiuitate Saluatoris nostri Iesu Christi ab Angelis decantatum fuit, inde Angelici nomenclaturam accepit. Aptè verò inter hymnos numeratur, quia omnia illi conueniunt, quæ ad hymni constitutionem requiruntur, cantus scilicet in laudem Dei. Præclarè Augustinus in ps. 148. *Si laudas Deum & non cantas, non dicis hymnum. Si laudes quod non pertinet ad laudem Dei, & si cantando laudes, non dicis hymnum. Hymnus ergo tria ista habet, & canticum, & laudem, & Dei.* Addidit Beda *præf. in psalmos* aliam conditionem, vt sit metricè scriptus; sed hanc non requiri ad rationem hymni constans est sapientum sententia, idque præter alios adnotauit Cœlius Rhodiginus *lib. 7. antiq. lect. cap. 5.* exemplo Platonis, apud quem in Symposio & in Phœdro hymni leguntur soluta oratione; vtque alia desint exempla, hic solus sufficit de quo hic loquimur; nam ab omnibus antiquis Patribus hymnus nuncupatur. Plura de hymnis, eorumque vsu ex sacris & profanis scriptoribus congessi in meo tractatu de diuina Psalmodia *Cap. XVI. §. 9.* Nullus autem hoc nobilior reperiri potest, siue auctorem respiciamus, siue antiquitatem, siue vsum, siue tandem diuinarum laudum, quæ in eo cantantur, excellentiam &

ſublimitatem. Nam quid nobilius, vt cætera omittam, quam quod Deo gratias agimus propter magnam gloriam ſuam? Hoc videlicet idem eſt ac ſi diceremus, Tibi proter te gratias agimus, non propter bonum noſtrum quod inde emanat, ſed propter gloriam tuam: quia gloria tua hæc eſt ſantificatio noſtra, & ad vnam tui gloriam eſt, quod ſancti ſumus: quia ſanctificans nos participes nos facis gloriæ tuæ in via & in patria; atque ideò noſtra intereſt, quod magni & glorioſi Domini ſerui ſumus; eamque vbique propagari, ac ea te perfrui magis gaudemus, quam ſi noſtra eſſet; quia tu ſolus laudabilis & glorioſus es, & nulla eſt vera gloria extra te. Prima huius hymni verba *Gloria in excelſis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, è cœlo ad nos Angelorum voce deriuata ſunt: cætera quis addiderit, incertum eſt. Quidam Apoſtolis tribuunt, eo quod integer habeatur *lib.* 7. *Conſtit. Apoſt. cap.* 47. ſed iam norunt viri docti quid de illarum Conſtitutionum auctore & ætate ſentiendum ſit. Alij auctorem faciunt Teleſphorum Papam, qui viuebat anno Chriſti 150. eiuſque ſententiæ ſunt Sigebertus in Chronico, & Innocentius III. *lib.* 2. *de myſterijs Miſſæ cap.* 20. Alij Symmacho adſcribunt, qui anno quingenteſimo Chriſti floruit. Plerique recentiores ſequuti Alcuinum *cap.* 40. Hugonem Victorinum *lib.* 2. *de diuin. offic. cap.* 11. Remigium Antiſiodorenſem *in expoſitione Miſſæ*, Honorium *in Gemma lib.* 1. *cap.* 87. & Ioannem Belethum *lib. de diu. Off. cap.* 36. à B. Hilario Pictauienſi Epiſcopo complepletum fuiſſe aſſeuerant: ſed in vita & ſcriptis Hilarij, & in ſcriptoribus, qui quatuor poſt ipſum ſeculis floruerunt, nullum huius rei veſtigium extat: atque inſuper obſeruo Athanaſium, qui Synchronus Hilario fuit, eius meminiſſe *lib. de Virginitate* verſus finem his verbis. *Matutino tempore hunc pſalmum dicito*, Deus Deus meus ad te de luce vigilo. *Vbi diluculum fuerit, hunc recitabis*, Benedicite omnia opera Domini Domino, *hymnumque dicito* Gloria in excelſis Deo, & in terra pax, in hominibus bona voluntas. Laudamus te: Benedicimus te: Adoramus te: *& quæ ſequuntur*. Ex quibus liquet iam eo tempore vſitatum fuiſſe, & per varias regiones diſperſum. Cautius loquuti ſunt Patres Concilij IV. Toletani, qui can. 12. aiunt. *Reliqua quæ ſequuntur* poſt verba Angelorum *Eccleſiaſticos Doctores compoſuiſſe*, quicumque illi fuerint. Auctor libri Pontificalis in vita Teleſphori ait ipſum conſtituiſſe vt ante Sacrificium hymnus diceretur Angelicus, hoc eſt *Gloria in excelſis Deo*, ſed non dicit ipſum reliqua adieciſſe: & tunc forſitan verba tantum euangelica in vſu erant, ſicut extant in Liturgia Iacobi, non autem integer hymnus. Symmachus verò præcepit vt omni die Dominico, & in natalitijs Martyrum diceretur: nam Teleſphorus in Miſſa tantum nocturna Natiuitatis Domini cantari decreuerat, ſi vera ſunt quæ Sigebertus & Innocentius prædicati tradunt. Statutum autem Symmachi ad totum hymnum extenditur, qui iam antea compoſitus

erat,

erat, vt ex Athanasio ostendimus. Etherius Episcopus & Beatus Presbiter *lib.* 1. aduersus Elipandum Archiepiscopum Toletanum consueuisse aiunt in Hispania cantari ritu Mozarabico, de quo ibi loquuntur, Dominicis diebus & in quibusdam festiuitatibus. A Græcis magna doxologia nuncupatur, & ab ijsdem in matutinis laudibus recitatur. Iubent quoque dici ad laudes toto tempore Paschali S. Valerianus Episcopus Arelatensis, qui viuebat anno 550. & S. Tetradius in suis regulis.

V. Refert Anastasius in vita Stephani IV. statutum ab illo, *vt omni die Dominico à septem episcopis Cardinalibus hebdomadarijs, qui in ecclesia Saluatoris obseruabant Missarum solemnia super altare B. Petri celebraretur*, & Gloria in excelsis *diceretur*. Ratio huius Edicti est, quia olim à solo Episcopo dici poterat, à Presbyteris verò in solo die Paschatis dicebatur, vt initio libri Sacramentorum S. Gregorij legimus: non quia ad Episcopos maximè pertineat Missam celebrare, vt explicat Suarez *to. 3. in 3. p. disput. 83. sect. 1.* sed quia reuera sic ferebat mos priscus ecclesiæ, vt soli Episcopi hunc hymnum dicerent, sicut soli in prima populi salutatione dicunt *Pax vobis* ijs diebus, quibus *Gloria in excelsis* dici solet. Adeò verum est, quod sæpius monui, non debere ex hodiernis moribus veterem ecclesiæ institutionem æstimari. Valfridus Strabo cap. 22. *Statutum est*, inquit *vt ipse hymnus in summis festiuitatibus à solis Episcopis vsurparetur, quod etiam in capite libri Sacramentorum designatum videtur*. In Bibliotheca Vaticana Palatina Cod. 495. exstat antiquissimus Ordo Missæ Romanæ initio sic statuens, *Dicitur Gloria in excelsis Deo, si Episcopus fuerit, tantummodo die Dominico, siue diebus festis. A presbyteris autem minimè dicitur, nisi in solo Pascha.* Frustra hunc ritum conuellere nititur Berno Augiensis cap. 2. de rebus ad Missam spectantibus. *Cur non liceat*, inquit, *omni die Dominico vel natalitijs Sanctorum Presbyteros illum hymnum canere, quem nato in carne Domino Angeli cecinere? Quod si concessum est illum cantare in Pascha secundum prætitulationem Missalis, non multò minus licitum puto in Natiuitate Domini, quando primum cœpit audiri ab hominibus in terris, qualiter ob Angelis canebatur in cœlis. Proferant contradictores in medium vbi nam sit à sanctis Patribus vel ab ipso Sanctissimo Papa Gregorio interdictum; & si ad hæc respondere non valemus, meritò manus damus*. Hæc ille, quem non disputare, sed obedire par erat, nam Gregorius id vetat initio libri Missalis, vt ipse Abbas Augiensis agnoscit, & illius auctoritas sufficere ei debuerat, ne contradicere auderet. Nunc verò sublata est illa restrictio, & ab omnibus idem hymnus cantatur, quod sensim introductum suspicor paulò post Bernonem, qui viuebat anno 1040. ac deinde pro lege habitum.

VI. Scribit Iodocus Clictoueus lib. 3. Elucidatorij huic hymno Angelico insertas fuisse quasdam particulas ex Ecclesiastica constitutione, sed quæ sit ista constitutio non liquet. Potius crediderim priuata quorumdam

dam

dam licentia id primò cœpisse, postea inualuisse, adeò vt quibusdam Missalibus huiusmodi clausulæ insertæ fuerint. Passim in libris ad vsum chori tam editis quam M. SS. sequens interpolatio pro Missa B. Virginis reperitur. Post *Domine Fili, vnigenite Iesu Christe* additur: spiritus & alme orphanorum Paraclite. Post *Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris*: Primogenitus Mariæ Virginis matris. Post *Suscipe deprecationem nostram*: Ad Mariæ gloriam. Tum sequitur: *Quoniam tu solus Sanctus*; Mariam sanctificans. *Tu solus Dominus*: Mariam gubernans. *Tu solus altissimus*: Mariam coronans, *Iesu Christe: cum Sancto spiritu* &c. Refert autem Paris Crassus in ceremoniali summi Pontificis inedito cap. 67. Nicolaum V. prohibuisse, ne in sua capella diceretur. Apud Pamelium in fine Tomi II. Liturgicorum duæ extant huius hymni interpolationes, quarum prima hæc est pro die Natiuitatis Domini.

Laudamus te. Laus tua Deus resonet coram te rex *Benedicimus te.* Qui venisti propter nos rex Angelorum Deus. *Adoramus te.* Gloriosum regem Israël in throno Patris tui. *Glorificamus te.* Veneranda Trinitas. *Qui sedes ad dexteram Patris miserere nobis.* In sede maiestatis tuæ. *Quoniam tu solus sanctus.* Deus fortis & immortalis. *Tu solus Dominus.* Cœlestium, terrestrium, & infernorum rex. *Tu solus altissimus.* Rex Regum, regnum tuum solidum permanebit in æternum. *Iesu Christe.*

Altera est in Dedicatione Ecclesiæ. *Gloria in excelsis Deo.* Quem ciues cœlestes sanctum clamantes laude frequentant. *Et in terra pax.* Quem ministri Domini verbo incarnatum terrenis promiserant. *Laudamus te.* Laudibus cuius astra matutina insistunt. *Benedicimus te.* Per quem omne sacrum & benedictio conceditur, atque augetur. *Adoramus te.* Omnipotens, adorande, colende, tremende, Venerande. *Glorificamus te.* Vt creatura creantem, plasma plasmantem, figulus figmentum. *Gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam.* Hymnum maiestati, gratias autem pietati ferentes. *Domine Deus rex cœlestis*, & reliqua vsque ad *Suscipe deprecationem nostram*. Quem quisquis adorat in spiritu & veritate oportet adorare. *Qui sedes ad dexteram Patris* vsque ad *altissimus Iesu Christe*: Vnigenite, qui es vna *cum Sancto spiritu in gloria Dei Patris. Amen.*

Non desunt alia exempla, sed ista superflua sunt, vt quisque agnoscat temerario quorumdam ausu, seu potius simplicitate, ac zelo qui non erat secundum scientiam, inserta hæc Angelico hymno fuisse, quæ Ecclesiasticam grauitatem minimè redolent, cultumque diuinum non augent, sed diminuunt.

CAPVT

CAP. V.

Origo & vsus Sacerdotalis salutationis Dominus vobiscum. *Græcorum salutatio* Pax omnibus. *Episcopi quoque pacem precantur. Quare præmitti soleat ante collectam* Oremus, *& aliquando* Flectamus genua. *Collectæ nomen æquiuocum. A quo primum collectæ siue orationes inuentæ, & quæ forma in ijs seruanda. Earum conclusio explicatur. Cur dum recitantur, manus & brachia extendantur. De Laudibus quæ olim post Collectam dicebantur.*

I. SAcerdos hymno Angelorum recitato salutat populum dicens *Dominus vobiscum*, quæ salutatio è veteri testamento in ecclesiam deriuata est. Booz enim, vt in Libro Ruth *cap.* 2. legimus, salutans messores suos ait, *Dominus vobiscum*: & Propheta missus à Deo ad Asam Regem Iudæ, cum victor è prœlio cum exercitu suo reuerteretur, dixit 2. *Paralip. cap.* 15. *Dominus vobiscum, quia fuistis cum eo.* Vim autem & efficaciam accepisse videtur ex verbis Christi, *ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi*. Quia verò tamquam pluribus dicitur *Dominus vobiscum*, decreuerant olim maiores nostri, ne quis celebrare præsumeret, nisi duobus saltem præsentibus & adstantibus, vt Lib. 1. Cap. XIII. dictum est. Sed hoc deinde antiquatum fuit, non quia celebranti adesse credantur Angeli, vt pie scripsit Innocentius III. *lib.* 2. *de myst. Missæ cap.* 25. quasi ex hoc inferret nunquam celebranti deesse adstantes; sed quia Minister licet sit solus personam gerit ecclesiæ: alioquin cum quis recitat solus diuinum officium hanc salutationem prætermittere deberet, quod quam absurdum sit docet Petrus Damiani, in libro quem de hoc argumento ex professo conscripsit, eique propterea titulum præfixit. *Dominus nobiscum*. Non solum igitur qui celebrat, sed etiam qui ministrat, personam publicam gerunt, & sicut ille salutat Ecclesiam, ita iste ecclesiæ nomine salutanti respondet. Est autem hæc salutatio propria Sacerdotis, quam cum in Africa ex præsumptione Lectores vsurparent, vetitum id fuit can. 4. Concilij III. Carthaginensis. Apud Græcos nullus est vsus huius salutationis, nec reperitur in eorum Liturgijs, & formula *Dominus sit semper cum omnibus nobis* semel tantum extat in Liturgia S. Marci. Cum verò salutant populum dicunt *pax omnibus*, sicut constat ex Liturgijs Basilij & Chrysostomi. Hinc ipsum Crysostomum, sicut refert Socrates *lib.* 6. *cap.* 14.

ab exilio

ab exilio reuocatum rogabat multitudo eius reditu gaudens, vt in episcopali throno resideret, & pacem populo pro more precaretur. Idem quoque Chrysostomus *hom. 3. in epist. ad Coloss.* de hoc ritu disserens ait, *Cum ingressus fuerit is qui praeest ecclesiae, statim dicit*, pax omnibus. *Quando sermonem facit & concionatur*, pax omnibus. *Quando benedicit*, pax omnibus. *Quando iubet osculari*, pax omnibus. *Peracto sacrificio*, pax omnibus. Ita etiam Cyrillus in Ioannem *lib. 12. Salutat discipulos vsitata illa forma pax vobis, legem veluti quandam constituens ecclesiae filijs. Quo fit vt in sanctis potissimum conuentibus & synaxibus circa ipsa mysterij initia hoc inuicem dicamus* Athanasius tandem epistola ad Eustathium inuehitur in quosdam episcopos, qui cum initio sacrificij & sermonis blandum illud proferrent *pax vobis*, tragœdias tamen excitabant, & alios affligebant. Ex hac Græcorum consuetudine, quæ ex Christi exemplo & doctrina traxit originem, dimanasse reor, vt etiam latini episcopi cum prima vice salutant populum, dicant *pax vobis*, illius vocem vsurpantes, cuius pontificio funguntur. Optatus Mileuitanus lib. 3. *Non potuistis*, inquit, *praetermittere quod legitimum est, vtique dixistis*, pax vobiscum. *Quid salutas de quo non habes? quid nominas quod exterminasti. Salutas de pace, qui non amas*. Huius item salutationis meminit Ambrosius *lib. de dignit. sacerdot. cap. 5.* quam formulam cum quidam episcopi præter ecclesiæ consuetudinem frequentarent, adeò vt altera presbyteris communi nunquam vti vellent, concilium Braccarense primum hoc decretum edidit can. 21. *placuit vt non aliter episcopi, & aliter presbyteri populum, sed vno modo, salutent dicentes, Dominus sit vobiscum, sicut in libro Ruth legitur; & vt respondeatur à populo & cum spiritu tuo: sicut & ab ipsis Apostolis traditum omnis retinet oriens, & non sicut Priscilliana prauitas immutauit*. Priscillianus enim, vt ad hunc canonem notat Garsias Loaisa, non semel tantum vt moris est, sed semper ab episcopis dicendum esse *pax vobis* contendebat. In hunc autem canonem mendum irrepsisse, vt pro occidens oriens legatur, dudum viri docti obseruarunt: nam in Ecclesia Orientali alium fuisse vsum, quæ modo allata sunt, manifestant. Omnes ferè recentiores de hac salutatione Dionysium loquutum esse arbitrantur *cap. 3. eccles. hierarchiae* §. 8. vbi eam diuinissimam vocat; sed ex textu euidens est de osculo pacis eum loqui, cuius rationem reddit his verbis. *Non enim possunt ad vnum colligi, atque vnius pacificae vnionis participes existere, qui secum ipsi dissident.* Siue autem dicatur *pax vobis*, siue *Dominus vobiscum*, tessera hæc est mutuæ communionis & pacis, qua fideles in Christi fide & charitate copulantur. Ideò Tertullianus hæreticos reprehendit, quod omnes sine personarum distinctione salutarent. *Pacem*, inquit, *cum omnibus miscent.* Legimus etiam Marcionis salutationem à Polycarpo recusatam, quia extra ecclesiam erat. Primis item ecclesiæ seculis hac ipsa de causa infideles, pœnitentes, & catechumeni sermoni interesse non poterant,

quia episcopus ipsum inchoaturus prius populum salutabat. Non enim, inquit Optatus Mileuitanus, aliquid incipit episcopus ad populum dicere, nisi primò in nomine Dei populum salutauerit. Athanasius *to. 2. edit. Commeliniana pag.* 245. peracturis sacra aut docturis blandissima illa in ore est salutatio, pax omnibus. Notabile est quod Michaël Glycas refert 4. parte Annalium ex historia ecclesiastica Philonis Philosophi, tempore scilicet persecutionum, fuisse quendam ecclesiasticum, qui ab episcopo à communione fidelium segregatus fuit. Accidit autem vt ab ethnicis comprehensus pro testimonio fidei occisus sit; & ipso loco templum constructum est. Cumque episcopus in eo celebrans verba illa proferret *pax omnibus*, E templo egrediebatur, idque pluries contigit, donec ab episcopo absolutus, nunquam deinceps exire visus est. Cum verò Sacerdotes dicunt *pax vobis*, siue *Dominus vobiscum*, nos per ipsos salutat Christus cupiens in nobis mansionem facere, & nos secum vnire, ac templum suum Eucharistici Sacramenti perceptione efficere; sicut Angelus B. Virgini dixit *Dominus tecum*, antequam in eius vtero carnem susciperet. Respondet populus Sacerdoti, *& cum spiritu tuo*, quæ verba accepta videntur ex epist. 2. ad Timoth. cap. 4. vbi Paulus ait, *Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo*: & extant in antiquissimis Liturgijs. Optimè Chrysostomus hom. 18. in 2. ad Corinth. *In tremendis mysterijs vt Sacerdos pro plebe, ita plebs pro Sacerdote vota facit. Hac enim verba* & cum spiritu tuo, *nihil aliud quam hoc significant*. Olim vniuersus populi cœtus Sacerdoti respondebat, vt ex Liturgijs, earúmque expositoribus apparet; idque Micrologus statutum ait in occidente à concilio Aurelianensi, vt scilicet non solum clerici, sed omnis populus responderet, *& cum spiritu tuo*. At nunc soli clerici vel ministri respondent, de qua re fusius egi supra *Lib. I. Cap. XXV.* §. 19. Sensum autem prædictæ responsionis Isidorus Pelusiota *lib. 1. epist.* 122. ita explicat: *Illud quod à plebe respondetur* & cum spiritu tuo *hanc habet sententiam. Pacem quidem nobis prabuisti Domine, hoc est mutuam inter nos concordiam; pacem autem nobis da, hoc est huiusmodi tecum coniunctionem, quæ nullo modo diuelli possit, vt cum spiritu tuo pacati, quam nobis in creationis initio indidisti, a tua charitate distrahi nequeamus*. Et Florus magister in expositione Missæ scribit, nihil melius inuenisse ecclesiam, quod optaret Sacerdoti, nisi quod Sacerdos optat ecclesiæ, vt idem Dominus, qui dignatur esse cum ecclesia, dignetur etiam esse cum spiritu Sacerdotis.

II. Sacerdos post salutationem & seipsum & populum excitat ad orandum dicens, *Oremus*. Qua monitione audita omnes sacro adstantes sub silentio olim orabant, tum peracta breui oratione omnium preces Sacerdos breui item deprecatione concludens collectam alta voce recitabat. Cum autem Sacerdos exclamabat dicens *Oremus*, veteris ecclesiæ phrasi orationem dare dicebatur: quem ritum perspicuè explicat Vra-

nius

nius in vita S. Paulini describens obitum S. Ioannis episcopi Neapolitani, *Ad ecclesiam* inquit, *processit, & ascenso tribunali populum ex more salutauit, resalutatusque à populo orationem dedit, & collecta oratione spiritum exhalauit*. Eadem phrasi vtitur Anastasius in vita Sergij II. ipsum referens ecclesiam ingressum cum Ludouico Francorum Rege, omnes autem prostratos ad confessionem B. Petri orasse, *& data à Pontifice super populum oratione* regressos esse. Synodus item Romana sub Zacharia c. 14. decreuit, *vt episcopus aut presbyter, dum ingressus fuerit ad Missarum solemnia celebranda, nullo modo audeat data oratione recedere, vt ab alio episcopo aut presbytero suppleantur Missarum solemnia, sed qui initium ponit, suppleat vsque in finem*. Describunt eumdem ritum acta S. Susannæ apud Baronium *anno* 294. *n.* 10. ex quibus colligitur consuetas tunc fuisse huiusmodi preces non solum in ecclesiasticis conuentibus, sed etiam in priuatis domibus, cum Sacerdotes alios visitabant, vel ad se venientes excipiebant. Narrant enim Gabinium presbyterum in aduentu aliorum eiusmodi orationem dedisse, *Oremus*, illisque humi prostratis sic orasse: *Domine Deus qui dispersa congregas, & congregata conseruas, respice in opus manuum tuarum, & illumina omnes in te credentes, quia tu es lumen verum in secula seculorum*. Cui orationi omnes responderunt, *Amen*. Similiter Caius in domo Gabinij omnibus prostratis *dans orationem* dixit, *Oremus*. *Domine Deus Pater Domini nostri Iesu Christi, qui omnibus ad salutem & vitam æternam misisti Dominum nostrum Iesum Christum filium tuum, vt nos è mundi tenebris erueret, da nobis seruis suis constantiam fidei, quia tu regnas in secula seculorum*. Responderunt omnes *Amen*. Aliquando indicta oratione per verbum *Oremus*, monebat Sacerdos pro quibus orandum foret ea formula, qua nunc vtitur ecclesia in officio feriæ sextæ maioris hebdomadæ, cum pro omni statu hominum preces fundit: ad quem morem alludit Augustinus epist. 107. ad Vitalem Carthaginensem, qui perperam docebat non esse orandum pro incredulis. *Exerce*, inquit, *contra orationes ecclesiæ disputationes tuas, & quando audis sacerdotem Dei ad altare exhortantem populum Dei orare pro incredulis, vt eos Deus conuertat ad fidem; & pro Cathecumenis, vt eis desiderium regenerationis inspiret: & pro fidelibus, vt in eo quod esse cœperunt, eius munere perseuerent; subsanna pias voces*. In ordine Romano sæpius memorato Reginæ Sueciæ ante annos nongentos scripto plures extant eiusmodi formulæ. Vnam transcribo, pro ijs qui agapen faciunt. *Oremus dilectissimi nobis Deum omnipotentem pro filio nostro* illo, *qui recolens diuina mandata de iustis laboribus suis victum indigentibus subministrat, quatenus hæc deuotio ipsius sicut nobis est necessaria, ita sit Domino semper accepta*. Et immediatè sequitur hæc Collecta. *Deus qui post baptismi Sacramentum secundam ablutionem peccatorum eleemosynis indidisti, respice propitius super famulum tuum* illum, *pro cuius operibus tibi gratiæ referuntur, fac eum præmio bea-*

tum, quem fecisti pietate deuotum. Per Dominum nostrum. Certis diebus dicto à Sacerdote *Oremus*, Diaconus subdit, *Flectamus genua*: qui ritus in præcitato libro sic describitur. *Sacerdos dicit* Oremus, *& annuntiat Diaconus* Flectamus genua, *& post paululum dicit*, Leuate. Ex qua rubrica duo eruuntur; primum non à Subdiacono vt nunc fit, sed à Diacono dictum olim *Leuate*: alterum flexis genibus post Diaconi monitionem aliquantulum orasse fideles, tum monitos vt leuarent se, surrexisse, & Sacerdotem illis stantibus collectam recitasse. Alludit ad hunc ritum Basilius Magnus lib. de Spiritu Sancto cap. 27. dicens, *Quoties genua flectimus & rursus erigimur, ipso facto ostendimus, quod ob peccatum in terram delapsi sumus, & per humanitatem eius qui creauit nos in cælum reuocati sumus.* De hac ipsa re Cæsarius Arelatensis *hom.* 34. sic loquitur plebi suæ. *Rogo vos & admoneo fratres carissimi, vt quotiescunque iuxta altare à Clericis oratur, aut oratio Diacono clamante indicitur, non solum corda, sed etiam corpora fideliter inclinetis. Nam dum frequenter sicut oportet, & diligenter attendo, Diacono clamante* Flectamus genua, *maximam partem populi velut columnas erectas stare conspicio, quod Christianis omnino nec licet nec expedit.* Iesse item Ambianensis in epist. de Baptismo: *Postmodum admoneantur à Diacono, Orate electi, flectite genua, & postquam orauerint dicit*, Ieuate. Et in Codice Remensi apud Menardum, *Nuntiat Diaconus* Flectamus genua, *& populus silet*. & in Codice Tiliano apud eumdem in officio feriæ VI. maioris habdomodæ, *Dicat Diaconus*, Flectamus genua, *& oret diutissimè*: nam ea die prolixior fiebat oratio, qua peracta dicebat Diaconus *Leuate*. At hodie cum nullum fiat interuallum inter *Flectamus genua* & *Leuate*, sancitum est vt primum à Diacono, & alterũ dicatur à Subdiacono. Quod autem Collecta omnibus erectis à Sacerdote recitaretur, Cassianus confirmare videtur, qui *lib. 2. Institut. cap.* 7. de disciplina orandi agens ait: *Cum is qui orationẽ collecturus est è terra surrexit, omnes pariter eriguntur; ita vt nullus antequam inclinetur ille, genuflectere; nec cum è terra surrexerit, remorari præsumat.*

III. Nomen verò Collectæ æquiuocum est, nam sumitur aliquando pro qualibet hominum multitudine in vnum congregata, vt in Capitulari Caroli Magni lib. 3. cap. 74. *Si quis super missum dominicum cum collecta & armis venerit.* Et lib. 5. cap. 130. *De itinerantibus, vt eos per Collectam nemo ausus sit adsallire.* Et magis presse pro conuentu & congregatione fidelium ad orationem simul conuenientium: atque hoc sensu phrasis est antiquis Patribus & historicis ecclesiasticis valde vsitata, collectas agere, conuenire ad collectam, adesse collectæ; adeò vt hoc nomen ad ipsum diuinum officium & ad Missæ sacrificium translatum sit, vt supra ostendimus, cum de nominibus Missæ ageremus. Etiam in veteri Testamento *Leuit.* 23. *Deuter.* 16. 2. *Paral.* 7. cœtus fidelium, diesque solemnes Collectæ dicebantur. Eadem voce Paulus Apostolus vsus est 1. *ad Cor.* 16. pro eleemosynis, quæ ad alendos pauperes colligebantur.

bantur. *De collectis*, inquit, *quæ fiunt in sanctos, sicut ordinaui ecclesijs Galatiæ, ita & vos facite, vt non cum venero, tunc collectæ fiant*. Extat apud Chrysostomum insignis oratio de eleemosyna & collectis: de quibus etiam agunt Iustinus Martyr *Apolog.* 2. Tertullianus *cap.* 39. *Apolog.* Cyprianus *epist.* 60. *ad Iannarium & reliquos Numidiæ Episcopos*, & Leo Magnus *in sermonibus de Collectis*. Hæ verò indicebantur intra Missarum solemnia, & sæpius in sermone pro subsidio indigentium, siue ad redimendos captiuos, de qua re diffusè tractat Ferrarius *lib.* 1. *de ritu Sacrarum concionum cap.* 26. Accipitur tandem Collectæ nomen pro breui oratione, quam Sacerdos salutato populo recitat, quæ ideò Collecta dicitur, quia populo in vnum congregato & collecto recitatur: vel quia Sacerdos legatione apud Deum pro omnibus fungens omniũ vota in vnum colligit: vel quia ex selectis sacræ scripturæ & ecclesiæ verbis compendiosa breuitate colligitur: vel quia omnes collectis animis affectus suos & mentem ad Deum attollunt; quas notiones fusius prosequitur Claudius Espencæus *tract. de Collectis Ecclesiasticis*. Innocentius III. *lib.* 2. *de mysterijs Missæ cap.* 27. & Ioannes Beleth *lib. de diu. off. cap.* 37. Collectam propriè dici volunt eam orationem, quæ olim super populum fieri solebat, quando collectus in vnum erat cum vniuerso clero in vna ecclesia, vt ad aliam procederet, in qua statio celebranda erat. Tunc enim episcopus siue sacerdos collecta omni multitudine breui oratione super populum vti solebat; ex quo fieri potuit vt ad reliquas huiusmodi orationes Collectæ nomen dimanarit. Hinc liber Sacramentorum S. Gregorij in festo Purificationis S. Mariæ duplicem habet orationem, quarum vna inscribitur, *Ad Collectam ad S. Adrianum*, vbi populus & Clerus colligebantur, vt inde procederent ad S. Mariam Maiorem, & incipit *Erudi quæsumus Domine plebem tuam*: altera dicitur ad Missam, scilicet, *Omnipotens sempiterne Deus maiestatem tuam &c.* Lego etiam tributum quandoque Collectis nomen benedictionis: nam in ordine coronationis Caroli Calui, quæ in eius Capitulari *pag.* 486. describitur, Collectis, quas singuli episcopi super Regem recitarunt, hic titulus præfigitur: *Benedictiones super Regem Carolum ante Missam & altare S. Stephani.* Explicat luculenter huius nominis rationem Amalarius lib. 2. cap. 9. *Episcopus*, inquit, *vel sacerdos dicit* Oremus, *ac deinde sequitur benedictio. Vtroque nomine benedictionis & orationis vocatur oratio Sacerdotis. De benedictione dicit Apostolus.* Si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ quomodo dicit *Amen* super tuam benedictionem, quia nescit quid dicas? *Hanc benedictionem vocat Ambrosius orationem dicens, Imperitus audiens quod non intelligit, nescit finem orationis, & non respondet* Amen, *idest verum vt confirmetur benedictio*. Hactenus Amalarius; sed sententia, quam tribuit Ambrosio, Hilarij Diaconi est, cuius esse commentaria in Paulum Ambrosio adscripta nonnulli existimant. Quod verò benedictio pro Collecta accipi soleat, probatur

probatur etiam ex Regula S. Benedicti *cap.* 11. in quo disponens vigiliarum ordinem pro diebus Dominicis præcipit, vt dicto hymno *Te Deum laudamus* Abbas legat Euangelium: lecto autem Euangelio, *&* data, inquit, *benedictione incipiant Matutinos*. Hæc autem benedictio nihil aliud est quam Collecta currentis officij, post quam laudes immediatè subsequuntur. Idem confirmat his omnibus antiquior Augustinus lib. de dono perseuerantiæ cap. 23. *An quis Sacerdotem super fideles Dominum inuocantem, si quando dixit, Da illis Domine in te perseuerare vsque in finem, non solum voce ausus est, sed saltem cogitatione reprehendere, ac non potius super eius talem benedictionem & corde credente & ore confitente respondit Amen?* Ex hoc autem Augustini testimonio, & ex epistola ad Vitalem supra citata, itemque ex actis S. Susannæ euidens fit Collectarum vsum, quocunque nomine vocarentur, viguisse in ecclesia ante Sanctos Pontifices Gelasium, & Gregorium Magnum, quibus plerique primam illarum institutionem attribuunt.

IV. S. Pontifex Cælestinus in Epistola ad Galliarum episcopos de Gratia Dei pro Prospero, & Hilario cap. 11. ea quæ solemus in Collectis à Deo petere commemorans, eas orationes ab Apostolis traditas asserit his verbis. *Obsecrationum Sacerdotalium Sacramenta respiciamus, quæ ab Apostolis tradita in toto mundo atque in omni catholica ecclesia uniformiter celebrantur, vt legem credendi lex statuat supplicandi. Cum enim sanctarum plebium Præsules mandata sibimet legatione funguntur apud diuinam clementiam humani generis agunt causam, & tota secum ecclesia congemiscente postulant & precantur, vt infidelibus donetur fides, vt idololatræ ab impietatis suæ liberentur erroribus, vt Iudæis ablato cordis velamine lux veritatis appareat, vt hæretici catholicæ fidei perceptione resipiscant, vt Schismatici spiritum rediuiuæ charitatis accipiant, vt lapsis pœnitentiæ remedia conferantur, vt denique cathecumenis ad regenerationis sacramenta perductis cælestis misericordiæ aula reseretur.* Hæc Cælestinus, cuius verba libro Gennadij de Ecclesiasticis dogmatibus *cap.*29. & 30. eius interpolator inseruit. Genebrardus quoque *lib. de Apostolica Liturgia cap.* 20. Collectarum institutionem Apostolis adscribit, sed nullo prolato teste. Mihi verò hæc distinctio adhibenda videtur: nam si præcisè de Collectis loquamur, quibus nunc vtimur, verissimum esse reor earum primos auctores fuisse Gelasium & Gregorium: id enim omnes rerum Ecclesiasticarum Scriptores asserunt, & antiqua monumenta euincunt. Quod si nomine Collectarum breues orationes collectis Gregorianis similes intelligimus, quibus summa petendorum à Deo paucis verbis continetur; nulli dubium esse potest eas Gelasio antiquiores esse, atque ab Apostolis eorumque immediatis successoribus in sacris conuentibus vsurpatas, vt ex actis S. Susannæ, alijsque testimonijs supra citatis probatum est: quibus adiungi possunt ex Concilio Mileuitano *canon.* 12. & ex III. Carthaginensi 23. præcipientes, ne quis orationes in Missa recitare

citare præsumeret, nisi prius in Synodo approbatæ fuissent. Cum enim cresceret pro arbitrio cuiusque episcopi earum numerus & diuersitas, nimia licentia coërcenda fuit, ne quid in ecclesia audiretur aut à fide absonum aut ecclesiasticæ grauitati incongruum. Quod verò Gelasius orationes composuerit, testatur Anastasius in eius vita: *Fecit* inquit, *Sacramentorum præfationes & orationes cauto sermone*. Neq; Gregorius omnes quæ extant in eius libro Sacramentorum de nouo composuit; sed vt ait Ioannes Diaconus in eiusdem vita *lib*. 2. *cap*. 17. Gelasianum Codicem de Missarum solemnijs multa subtrahens, pauca conuertens, nonnulla adijciens, in vnius libri volumine coarctauit. Et Valfridus cap. 22. *Curauit*, inquit, *B. Gregorius rationabilia quæque coadunare, & seclusis ijs quæ vel nimia, vel inconcinna videbantur, composuit librum qui dicitur Sacramentorum*. Obseruo autem quod non obstante Gregoriana correctione, Missales S. Gelasij diu permanserunt, nam vt supra notaui Lib. I. Cap. XXV. §. X. inter libros sacros qui anno 831. in Monasterio Centulensi erant, tres Missales Gregoriani numerantur, & XIX. Gelasiani, vbi videmus multò plures Gelasianos fuisse quam Gregorianos, quia nimirum illis potius quam istis ibidem vtebantur. Nec dubito quin hodie alicubi lateat aliquod Gelasij Sacramentarium, vt vocant: imò eum euoluerem codicem illum antiquissimum Ordinis Romani Petauianum, qui nunc est in Bibliotheca Reginæ Suetiæ, suspicatus sum ordinem S. Gelasij in eo contineri, adeò multa habet diuersa à Gregoriano, nisi fortè ex vtroque mixtum sit. Sunt in hoc plures collectæ diuersæ à Gregorianis, vt in Ascensione Domini: *Deus qui ad declaranda tua miracula maiestatis post resurrectionem à mortuis hodie in cælos Apostolis adstantibus ascendisti, concede nobis tua pietatis auxilium, vt secundum tuam promissionem & tu nobiscum semper in terris, & nos tecum in cælo viuere mereamur*. A Gregorianis item, paucis exceptis, diuersæ sunt Ambrosianæ à S. Ambrosio & ab alijs eius ecclesiæ Pontificibus compositæ. In Missali autem Mozarabum non solum diuersæ omnino sunt orationes, sed diuersa quoque ipsarum formula est: nam & longiores sunt & ritu dissimili recitantur. Vt in Dominica prima Aduentus immediatè post Introitum dicit Sacerdos alta voce, *Per omnia semper secula seculorum*. Respondet clerus, *Amen*. Tum Sacerdos hanc recitat orationem. *Deus qui per Angelicos choros aduentum Filij tui Domini nostri Iesu Christi annunciare voluisti: qui per Angelorum præconia gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis adclamantibus demonstrasti; concede vt huius Dominicæ resurrectionis festiuitate pax terris reddita conualescat, & fraternæ dilectionis charitate innouata permaneat*. Respondet Clerus, *Amen*. Mox ait Sacerdos. *Per misericordiam tuam Deus noster qui es benedictus & viuis & omnia regis in secula seculorum*. Et responso *Amen*, Sacerdos salutat populum dicens, *Dominus sit semper vobiscum*. In Liturgijs Græcorum quamuis multæ sint precationes,

nes, nulla tamen extat in qua Latinæ Collectæ modus obseruetur. Multas etiam Collectas composuerunt Alcuinus & Grimoldus Abbas, quas Pamelius collegit *tom. 2. Liturgicorum*: itemq; Musæus Presbyter Massiliensis, & Voconius episcopus Castellanensis in Mauritania, vt refert Gennadius *lib. de viris illustribus*; sed quales hæ fuerint nescimus, quia eorum opera interierunt. Sunt & aliæ à recentioribus editæ, quæ facilè dignoscuntur, si cum antiquis & Gregorianis conferantur. Elucet enim in antiquis veteris Ecclesiæ spiritus: elucet in rebus ipsis apostolica quædam grauitas; in sensu & in collocatione verborum grata quædam & perspicua concinnitas, adeò vt breui compendio multa contineantur. Et primò quidem Dei beneuolentia captari solet vel ab aliquo eius attributo, vel à commemoratione alicuius beneficij nobis collati, vel proposita nostra infirmitate & indigentia. Sequitur expositio rei quæ petitur, addito nonnunquam motiuo, quo Deus flectatur ad ea nobis concedenda, quæ postulamus. Addit eis venustatem ipsum genus compositionis non solutum & vagum, sed certo ambitu definitum, varijsque schematibus exornatum. Docet Petrus Ciruelus Darocēsis in prooemio expositionis libri Missalis editæ Compluti an. 1528. in prima Collecta explicari moraliter Introitum Missæ, in secreta offertorium, in oratione finali communionem: quæ obseruatio quamuis in nonnullis locum habere possit; omnibus tamen aptari nequit, nisi sensus literalis violento quodam ingenij conatu ad eam moralitatem subtiliter quidem, sed sine vllo fundamento, vt in similibus sæpè contingit, pertrahatur.

V. Concluditur demum oratio obsecratione & obtestatione per Christum, qui est mediator & redemptor noster. Ad Patrem enim dirigitur oratio, vt Concilium Carthaginense III. decreuit, & per Filium terminatur, sicut ipse olim præcepit dicens, *Quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Atque ideò Tertulianus dixit *cap. 21. Apolog.* Christianos Deum per Christum colere. *Dicimus & palam dicimus, & vobis torquentibus lacerati & cruenti vociferamur, Deum colimus per Christum. Per eum & in eo se cognosci vult Deus & coli.* Meminit eiusdem ritus Optatus Mileuitanus lib. 3. *Paganum vocas eum qui Deum Patrem per Filium eius ante aram rogauerit.* Et Haymo Halberstaten. in cap. 7. epist. ad Hebræos, *Vnde*, inquit, *& Sacerdotes ecclesiæ altari assistentes dicunt, Suscipe Domine sancte Pater preces populi tui, per Dominum nostrum Iesum Christum Filium tuum.* Nemo autem copiosius & elegantius totam hanc clausulam Orationum exposuit, quam Fulgentius Ruspensis Episcopus in epist. ad Ferrandum Diaconum de quinque quæstionibus, quarum quarta est ista. *Vnum*, inquit, *regnum Patris & Filij & spiritus Sancti credimus & fatemur, simul eos dominari creaturis omnibus sentientes: quare ergò in orationibus Sacerdotum* Per Iesum Christum Filium tuum Dominum nostrum, qui tecum viuit & regnat in vnitate Spiritus sancti *per*

vniuersas

vniuersas penè Africæ regiones catholica dicere consueuit Ecclesia, tanquam solus Filius cum Patre possideat regnum, in vnitate scilicet Spiritus sancti, vt regnantes adunare, non simul regnare spiritus sanctus intimatur? Respondet Fulgentius admodum prolixè asserens nos per Iesum concludere orationem, quod ille mediator sit. Tum ex doctrina B. Augustini ait ideò nos vnitatem Spiritus sancti cum Patre & Filio prædicare, vt ex ipso vnitatis nomine vna essentia, & ex hoc vnum regnum, & in eodem vno regno vna Trinitatis potestas, vnaque maiestas à Fidelibus agnoscatur: ne putetur aut Filius, aut Spiritus sanctus secundum diuinam naturam ita cum Patre regnare, quemadmodum cum potiori regnat inferior; sed illa vnitas Spiritus sancti, quæ est communio Patris & Filij, dum in illo regno vnitatem Diuinitatis monstrat, vnam esse regnandi æternitatem, vnam potestatem, atque maiestatem, vnamque dominationem summæ Trinitatis edoceat. *Nullum* autem *præiudicium Filio vel sancto Spiritui comparatur*, vt idem Fulgentius scribit lib. 2. ad Monimum cap. 5. *dum ad Patris personam precatio ab offerente dirigitur, cuius consummatio, dum Filij & Spiritus sancti complectitur nomen, ostendit nullum esse in Trinitate discrimen: quia dum ad solius Patris personam honoris sermo dirigitur, benè credentis fide tota Trinitas honoratur, & cum ad Patrem litantis destinatur intentio, sacrificij munus omni Trinitati vno eodemque offertur litantis officio.* Ad solum igitur Patrem omnes ferè Collectæ directæ sunt, paucæ ad Filium, nulla ad Spiritum sanctum: non quia is donum est, & à dono donum non petitur, vt nonnulli cum Durando in suo Rationali philosophantur; sed quia Missa repræsentatio est eius oblationis, qua Christus se Patri obtulit, ac propterea ad ipsum Patrem Liturgicæ precationes diriguntur. Porrò ex dictis antiquitas huius clausulæ *Per christum* dignoscitur: quæ potest etiam ex Tertulliano confirmari, qui *lib. de spectaculis cap.* 25. æonas æonum id est secula seculorum alij omnino dicere vetat nisi Deo & Christo. Et ex Irenæo *lib.* 1. *cap.* 1. vbi redarguens Valentini Hæresiarchæ portentosum commentum de triginta Aeonibus, varijsque Aeonum generationibus refert discipulos Valentini conatos fuisse illius erroris participes facere Catholicos, quod in orationibus dicerent æonas æonum id est secula seculorum.

Post Collectam totus cœtus accinit *Amen*: de qua voce, eiusque vsu post precationem loquitur Apostolus 1. *ad Cor. cap.* 14. & post eum antiqui Patres. Iustinus Martyr Apolog. 2. *Absolutis precibus & gratiarum actione quilibet de populo qui adest faustis vocibus acclamat* Amen. Hieronymus *Præf. lib.* 2. *in epist. ad Galatas* in ecclesijs Vrbis audiri testatur quasi cœleste tonitru populum clamantem & reboantem *Amen*. Augustinus lib. 2. contra epistolam Parmeniani cap. 7. *cum Episcopus solus intus est, populus orat cum illo, & quasi subscribens ad eius verba respondet* Amen. Idem in fragmento sermonis ad populum contra Pelagianos, VI.

nos *Amen vestrum subscriptio vestra est, consensio vestra est, adstipulatio vestra est*. Dionysius Alexandrinus in epist. ad summum Pontificem Sixtum apud Eusebium lib. 7. hist. cap. 9. *Qui gratiarum actionem frequenter audierit, & cum cæteris responderit* Amen. Theodoretus in epist. 2. ad Cor. cap. 1. *Non solus Sacerdos orans offert hymnum, sed etiam qui* Amen *adiungit, est oblatæ glorificationis particeps*. Cyrillus Catech. mystago 5. obsignari ait per *Amen* orationem; sicut eâdem voce obsignatas olim epistolas, quas *formatas* vocabant, docet Ferrarius *lib. 1. de antiquo genere epistolarum Ecclesiasticarum cap.* 5. Alia quædam de hac voce notaui in tractatu de Diuina Psalmodia *cap.* 16. §. 17. *n.* 5. Quod verò attinet ad numerum Collectarum, sunt quidam recentiores qui asserunt Ecclesiam Romanam à temporibus Apostolicis tres orationes recitare consueuisse: nullum tamen huius assertionis testimonium afferunt: imò illi refragantur Ordo Romanus & antiqui Sacramentorum libri in quibus pro singulis Missis vna tantùm Collecta assignatur. Neque obstat Concilium Laodicenum, à quo sancitum fuit can. 19. tres in Missa orationes fieri, vnam pro cathecumenis, alteram pro pœnitentibus, tertiam pro fidelibus; cui sanctioni fauet Chrysostomus *hom. 72. in Matth.* Nam ritus græcus in vsu Collectarum, vt supra indicauimus, discrepat à Latino; & in locis citatis tam Concilium quàm Chrysostomus non loquuntur de Collecta, quæ à nobis post Introitum dicitur; sed de orationibus quæ post Euangelium & homiliam fieri solebant super cathecumenos & pœnitentes, antequam veteri ritu dimitterentur, & super Fideles qui in ecclesia remanebant. Puto autem orationes apud Latinos multiplicari cœpisse in Monasterijs, quod ex Synodo Matisconensi habita, vt notat Sirmondus, an. 627. deduco. In ea siquidem Agrestinus Monachus Luxouiensis vir praui & arrogantis ingenij regulam S. Columbani tanquam superstitiosam impugnauit, inter cætera obijciens Columbanum à cæterorum Ecclesiasticorum more desciscere, & sacra Missarum solemnia multiplicatione orationum vel Collectarum celebrare. Cui obstitit Eustasius eiusdem Monasterij Abbas dicens, multiplicationem orationum omnibus proficere ecclesijs, quia dum plus Dominus quæritur, plus inuenitur; & cum vberiùs oratione pulsatur, eo citiùs exaudire probatur. Narrat diffusè hanc disputationem Ionas Aurelianensis in vita prædicti Eustasij siue Eustachij, vt alij eum vocant. Huc etiam spectat quod Matth. Paris refert in vita Abbatum S. Albani, Ioannem scilicet eius Monasterij Abbatem constituisse, ne numerus Collectarum in Missa Septenarium excederet. Non solum autem in Missæ, officiorumque diuinorum solemnijs Collectæ olim recitari solebant; sed in quocumque Clericorum seu Monachorum conuentu, quoties simul orabant, qui præsidebat breui Collecta conuentum dimittere solebat. Testis est huius consuetudinis Valfridus Strabo cap. 22. dicens, consueuisse veteres Pa-

tres,

tres, qui cæteris eminentiores erant, non solùm inter officia Missæ, verùm etiam in alijs conuentibus, & colloquutionibus breui oratione opus concludere. *Quod*, inquit, *& in sanctorum Patrum exemplis agnoscimus, dum alij alios honorificentiæ causâ orationes colligere postulabant. Sicut etiam nunc solent sacerdotes in conclusionibus nocturnæ vel diurnæ Synaxeos orationes breues id est Collectas subiungere. Sunt enim tales, vt non alibi quàm circa Sacrificij celebrationem sint dicendæ. Sunt verò aliæ, quibus & in officio Missæ & non minus in alijs locis possumus vti*. Confirmatur ex regula Magistri cap. 15. vbi loquens de oratione pro fratre fluctuante ab vniuersa congregatione facta, postquam omnes diutissimè orassent, surrexisse omnes ait, & ab Abbate completam fuisse orationem. Cæterum, hoc loco præterire non debeo ab hoc Magistro, quicumque ille fuerit, Collectam inusitato, sibique peculiari, ac planè barbaro vocabulo vocari *Rogus Dei*. Sic ille passim in Regula. cap. 33. *Extra lectiones, versum, & rogus Dei*. cap. 35. *Psalmi matutini dici debent omni tempore sex, responsorium vnum, versum, lectionem Apostoli & Euangelij, quam semper dicit Abbas, & rogus Dei*. Et infra. *Post ipsam rogus Dei*. cap. 37. *Psalmi completorij tres dici debent, Responsorium, lectionem Apostoli, lectionem Euangeliorum, post quam semper præsens Abbas dicat rogus Dei, & versum clusorem*. Glossator huius regulæ putat *rogus Dei* esse *Kyrie eleison*, sed proculdubio Collecta est, vt ex ipsa officij serie, & ex communi vsu Monachorum manifestum fit. Credo autem sic dictam, quia per illam rogatur Deus. Hæc obiter. Vsum verò collectarum extra diuina officia astruit etiam Gregorius Magnus *lib. 3. Dialog. cap. 17.* Agens enim de Mortuo, quem Monachus quidam fusis ad Deum precibus suscitauit, *cum diutiùs*, inquit, *orassent*, Monachus scilicet & Quadragesimus Subdiaconus, *complere orationem Quadragesimum Subdiaconum serans Dei petijt: qua completa ab altaris crepidine puluerem colligit, atque cum eodem Quadragesimo ad defuncti corpus accessit, sesèque ibidem in orationem dedit. Cumque diutius orasset, iam non sicut prius fecerat, orationem compleri per Subdiaconum voluit, sed ipse benedictionem dedit*, Collectam nimirum recitauit, quam diximus supra benedictionis nomine intelligi, *statimque surrexit*. Erant autem vt plurimùm huiusmodi orationes, quæ ad complendum dicebantur, ferè similes Collectis nostris Liturgicis, vt ex antiquis Monachorum vsibus constat. In officijs Græcorum concluduntur orationes Dei glorificatione diuersis formulis idem significantibus. *Quia conuenit tibi omnis gloria, honor, & adoratio Patri & Filio & Sancto Spiritui, nunc & semper & in secula seculorum amen. Quia tua est potentia, tuum est regnum, virtus & gloria Patris & Filij & Spiritus sancti, nunc & semper & in secula seculorum amen. Quia tu es rex pacis & saluator animarum, & tibi gloriam referimus Patri & Filio & Spiritui sancto, nunc & semper & in secula seculorum amen*. Ita quoque completam orationem à B. Maximo Reiensi Episcopo narrat in eius vita Dynamius Patricius,

His verbis, inquit, *compleuit officium: sit gloria Dei benedicta in aeternum, & in secula seculorum: reliquis respondentibus Amen*.

VII. Collecta expansis manibus, brachijsque protensis recitatur, eo scilicet habitu qui fidelibus orantibus in vtroque testamento solemnis fuit. Ideò psallebat Dauid, *Dum extollo manus meas ad templum sanctum tuum: In nomine tuo leuabo manus meas: expandi manus meas ad te*. Nam sicut Adam extensa manu ad vetitæ arboris fructum Dei præceptum transgressus est; ita credimus ipsum pœnitentem noxias manus ad Deum extendisse, cum ab ipso veniam præuaricationis in oratione petebat; eumque ritum filios & nepotes suos edocuisse. Hac ipsa de causa Christum in cruce manus suas extendisse aduersùs primi parentis manus incontinenter extensas Nazianzeni sententia est. *Idcirco*, ait ille orat. 1. *lignum aduersùs lignum, & manus aduersùs manum: illa fortiter extensa aduersùs incontinenter extensam; illa clauis confixa atque constricta aduersùs remissam & solutam; illa orbis fines coniungentes aduersùs eam quæ Adamum è paradiso exturbauit*. Vtroque autem mysterio Christianos hac forma orasse existimo, vt & Adami transgressionem, & Christi è patibulo pendentis ac pro nobis satisfacientis imaginem exprimerent. Apparent passim in cryptis & cœmeterijs Romanæ Vrbis virorum & mulierum extensis brachijs, & eleuatis manibus orantium antiquissimæ picturæ, quas Bosius spectādas exhibet in Roma Subterranea. Nec aliud Apostolus significat, cum Timotheo scribens ait, *Volo viros orare in omni loco leuantes puras manus*. Consonant antiqui Patres. *Crucis signum est*, ait Minutius Felix, *cum homo porrectis manibus Deum pura mente veneratur*. Et Tertullianus in Apologetico cap. 30. *Manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus, precantes semper sumus*. Idem lib. de orat. cap. 11. *Nos*, inquit, *non attollimus tantùm manus, sed etiam expandimus è Dominica passione modulatum & orantes confitemur Christo*. Eumdem vsum S. Pachomio familiarem fuisse scriptor vitæ eius tradit his verbis: *consueuerat stans in oratione manus expandere, quas per aliquot horarum spatia minimè colligebat*. Et in hymno de sanctis Fructuoso episcopo & socijs eleganter Prudentius ait excidisse illis vincula in flammis, vt manus & brachia ad Deum leuarent.

Non ausa est cohibere pœna palmas
In morem crucis ad Patrem leuandas,
Soluit brachia, quæ Deum precentur.

Hunc ipsum habitum petentium à Deo auxilium ipsi etiam infideles natura duce agnouerunt, Apuleio teste qui lib. de mundo ait, *Habitus orantium hic est, vt manibus extensis ad cælum precemur*; qua de re plura congerit eruditissimus Brissonius lib. 1. de formulis.

VIII. Non est autem prætermittendus, antequam finem imponam huic Capiti, ritus quidam Romanæ Ecclesiæ, qui olim post dictam à celebrante Collectam in Missa solemni seruabatur; & à Cencio Camerario tunc præfecto

præfecto Ceremoniarum, postea summo Pontifice Honorio III. in suo Ceremoniali M. S. cap. 2. accuratè describitur. Diaconi Cardinales, Subdiaconi, & alij ordines cum scrinarijs faciebant laudes Domino Papæ immediatè post Collectam hoc ordine. Archidiaconus cum alijs Diaconibus & Subdiaconibus stabant iuxta altare, & incipiebant alta voce, *Exaudi Christe*. Scriniarij verò stantes in choro cum Pluuialibus respondebant, *Domino nostro Papæ vita*. Idque tertio repetebatur. Deinde Archidiaconus dicebat tribus vicibus *Saluator mundi*, ad singulas respondentibus scriniarijs *Tu illum adiuua*. Tum sequebantur Litaniæ, videlicet *Sancta Maria*, *Tu illum adiuua*. *S. Michael*, *Tu illum adiuua*. Et quæ sequuntur. Quibus finitis dicebat Archidiaconus, *Kyrie eleison*, *Christe eleison*, *Kyrie eleison*: idem semper respondentibus scriniarijs. Et post hæc Subdiaconus legebat Epistolam. Hodie laudes hoc loco fieri solent Domino Papæ eodem ferè ritu in die dumtaxat suæ coronationis. Similes laudes siue acclamationes intra Missarum solemnia fieri quoque solebant Imperatoribus, & illis absentibus ipsorum imaginibus; sicut legimus initio libri XI. epistolarum Gregorij Magni. *Venit icona Phocæ & Leontiæ Augustorum Romam, & acclamatum est eis in Lateranis in Basilica Iulij ab omni Clero vel Senatu. Exaudi Christe. Phocæ Augusto & Leontiæ Augustæ vita*. Excomunicatis autem ob varias hæreses Græcis Imperatoribus, non sunt factæ eis laudes, quas postea factas Carolo Magno à Leone Papa coronato more antiquorum Principum refert Chronicon editum ab Henrico Canisio to. 3. antiquarum lectionum, & auctius to. 2. scriptorum historiæ Francorum Andreæ du Chesne. Apud Goldastum to. 2. parte 2. antiquitatum Alamannicarum extant huiusmodi Laudes & Litaniæ quæ ante epistolam fieri solebant in plerisque Germaniæ ecclesijs tempore Nicolai I. Finita oratione post *Gloria in excelsis Deo* dicit sacerdos tribus vicibus semper respondente clero, *Christus vincit*, *Christus regnat*, *Christus imperat*. *Tum ait Sacerdos*, *exaudi Christe*. Respondet clerus *Nicolao summo Pontifici, & vniuersali Papæ vita*. Sequitur Litania, *Saluator mundi*, *Tu illum adiuua*. *S. Petre*, *S. Paule*, *S. Andrea*, *S. Clemens*, *S. Xixte*, *S. Cyriace*. Et singulis respondetur, *Tu illum addiuua*. Sequitur. *Exaudi Christe. Ludouico à Deo coronato, magno & pacifico Regi vita & victoria. Redemptor mundi, Tu illum adiuua, S. Michaël, S. Gabriel, S. Raphael, S. Ioannes, S. Stephane, S. Theodule*, cum responsione ad singulos, *Tu illum adiuua*. Addit Sacerdos: *Exaudi Christe. Hemmæ Reginæ nostræ vita. S. Felicitas, Tu illam adiuua*: eodemque modo inuocantur *S. Perpetua, S. Petronilla, S. Lucia, S. Agnes, S. Cæcilia*. Iterum ait Sacerdos. *Exaudi Christe. Nobilissimæ proli regali vita. S. Syluester, Tu illam adiuua. S. Laurenti, S. Nazari, S. Pancrati, S. Anastasia, S. Genouefa, S. Columba*: addita singulis responsione *Tu illam adiuua*. Rursum dicit sacerdos. *Exaudi Christe: Omnibus Iudicibus vel cuncto exercitui Francorum & Alamannorum vita & victoria*.

victoria. S. Hilari, Tu illos adiuua. S. Martine, S. Maurici, S. Dionysi, S. Albane, S. Crispine, S. Crispiniane, S. Gereon: Tu illos adiuua. Post hæc repetit Sacerdos, *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*: & hæc quæ sequuntur Christi attributa commemorat, atque ad singula respondet clerus *Christus vincit*, &c. *Rex regum. Christus vincit* &c. *Rex noster. Spes nostra. Gloria nostra. Misericordia nostra. Auxilium nostrum. Fortitudo nostra. Liberatio & Redemptio nostra. Victoria nostra. Arma nostra inuictissima. Murus noster inexpugnabilis. Defensio & exaltatio nostra. Lux, via, & vita nostra.* Christus vincit &c. Denique Sacerdos ait. *Ipsi soli gloria, & potestas per immortalia secula seculorum.* Respondet clerus, *Amen. Ipsi soli honor, laus, & iubilatio per infinita secula seculorum. Amen. Ipsi soli virtus, fortitudo, & victoria per omnia secula seculorum. Amen. Christe audi nos*, ter. *Kyrie eleison*; ter. *Feliciter*, ter. *Tempora bona habeas*, ter, *Multos annos*, ter. Hæc Goldastus ex Codice M. S. Monasterij S. Galli. Romanis verò Pontificibus quando fieri desierint huiusmodi laudes in singulis Missis, ignotum mihi est. Scribit Ioannes Lucius *lib. 2. de Regno Dalmatiæ cap. 6.* adhuc in ea prouincia laudum siue acclamationum intra Missarum solemnia consuetudinem permanere.

CAP. VI.

Epistola nomen cur lectionibus Liturgicis tributum sit. Earum vsus antiquissimus. Lecta aliquando Pontificum Epistola. Ordo Lectionum à quo primùm institutus. Quo olim ritu & à quibus legerentur. De Graduali seu Responsorio, eiusque origine & varijs ritibus. Vox Alleluia quando primùm audita. Vsus eius in Missa. Cur omittatur in Septuagesima. Tractus quid sit. De Sequentijs & illarum auctoribus.

I. Antiqui Codices Sacramentorum tam editi, quam M. S. *Post Collectam*, inquiunt, *sequitur Apostolus*, id est lectio ex Apostolo. Tametsi enim ipsa lectio ex alijs quoque libris veteris & noui Testamenti desumatur, vt plurimum tamen ex epistolis Pauli accipitur, ac propterea solius Apostoli in prædictis codicibus mentio fit. Atque inde orta est

est epistolæ nomenclatura, quæ huic lectioni communiter tribui solet; licet non ex epistolis, sed ex Prophetis siue ex alijs Scripturæ sacræ libris desumpta sit. Valfridus Strabo cap. 22. non adeò certum esse ait quis ante celebrationem sacrificij Lectiones Apostolicas vel Euangelicas primùm statuerit. *Creditur tamen*, ait, *à primis successoribus Apostolorum eandem dispositionem factam, ea præcipuè causa, quia in Euangelijs eadem sacrificia celebrari iubentur: & in Apostolo qualiter celebrari debeant, docetur*. Quod si de lectione sacræ Scripturæ generaliter sermo fit nulli dubium esse potest, eam legendi in ecclesia consuetudinem ab Apostolis emanasse, ad quos hic ritus è veteri testamento profluxit. Nam *Exodi* 24. assumens Moyses volumen fœderis & immolatis victimis legit audiente populo coram altari: idemque *Deuteronomij* 31. verba eiusdem libri legi præcepit omni populo in vnum congregato, vt discerent omnes timere Dominum, & verba eius custodire. Sic Leuitæ 2. *Esdræ* 8. in conspectu totius populi diuinæ legis codicem legebant distinctè & aptè ad intelligendum. Sic ipse Christus Redemptor noster *Lucæ*. 4. intrauit secundùm consuetudinem die sabbati in synagogam, & surrexit legere. Sic Paulus *Act*. 13. Hebræos arguit voces Prophetarum ignorantes, quæ per omne sabbatum legebantur. Hunc verò morem seruatum fuisse ab Apostolis, cum fideles ad synaxim conueniebant, ipsemet Paulus asseuerat ad Corinthios scribens, ep. 1. cap. 14. *Cum conuenitis vnusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet*: quem textum de Psalmis & lectionibus ante sacrificium quidam interpretantur. Idem expressiùs ad Colossen. 4. *Cum lecta fuerit apud vos epistola hæc, facite vt in Laodicensium ecclesia legatur; & eam quæ Laodicensium est, vos legatis*. Et in fine epist. 1. ad Thessalonicenses, *Adiuro vos per Dominum, vt legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus*. Quamuis enim præcisè non iubeat fieri hanc lectionem in Missarum solemnijs, verisimile tamen est illi tempori reseruatam, quo solebant fideles ad sacra mysteria percipienda conuenire; cum præsertim temporibus illis extra hanc occasionem publicos cōuentus in ecclesia factos nusquam legamus. Clarè item hic ritus in Liturgia Iacobi Apostoli præscribitur, vt nimirum legantur singulis diebus in sacra & diuina Missa oracula sacra veteris Testamenti & Prophetarum, & incarnatio Filij Dei. Idem asserunt antiqui Patres, Tertullianus in Apolog. cap. 39. *Coimus ad literarum diuinarum commemorationem*. Et lib. 2. ad vxorem cap. 6. *vbi*, inquit, *fomenta fidei de Scripturarum interiectione*, siue vt Pamelius legit, *interlectione*? Quæ verba cum alijs, quæ ibidem leguntur, ad Missam pertinere ex antecedentibus euincitur. Iustinus Martyr Apolog. 2. Sacrum Christianorum describens ait, *& commentaria Apostolorum, aut scripta Prophetarum, quoad tempus fert, leguntur*. Cyprianus epist. 33. & 34. Lectorum meminit, quorum munus erat legere in ecclesia. Dionysius initio cap. 3. Eccl. hierarchiæ ordinem Liturgiæ describens, *Consequenter*, ait, *sacrarum*

Scriptu-

Scripturarum lectio recitatur. Eadem in Apostolis Constitutionibus, & in Basilij, Chrysostomi, aliorumque Liturgijs præcipitur, tamquam sacri ministerij notabilis pars, per quam ad diuini Sacramenti participationem fidelium animi disponuntur. Augustinus *lib.22.de Ciu. Dei cap. 8.* Sinaxim diei Paschatis commemorans, *salutaui*, inquit, *populum, & facto tandem silentio scripturarum diuinarum sunt lecta solemnia.* Idem initio serm. 33. de verbis Domini vtriusque lectionis argumentum proponit: *Lectiones sanctæ proposita sunt, & quas audiamus, & de quibus aliquid sermonis adiuuante Domino proferamus. In lectione Apostolica gratiæ aguntur Deo de fide gentium: in Euangelio ad cænam vocati sumus.* Et serm. 10. de verbis Apostoli: *Primam lectionem audiuimus Apostoli, fidelis sermo & omni acceptione dignus.* Ita etiam serm. 49. de temp. *Audiuimus Apostolicam lectionem.* Et sic passim in alijs sermonibus. Leo Magnus serm. 4. Quadrag. prædicaturus ieiunium ex verbis Apostoli se incipere ait, & dicere quod lectum est, *ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.* Chrysostomus hom. 3. in 2. ad Thessalonic. *Quando lector dicit.* Hæc dicit Dominus: *& stans Diaconus silentio indicto omnibus os obstruit, non lectori honorem habens hoc facit, sed ei qui per illum cum omnibus loquitur.* Idem hom. de Dauid & Saule, qua elegantissimè declamat aduersùs spectacula, eos redarguit qui ijsdem oculis, quibus obscæna spectacula inspexerunt, sacram mensam intuentur, in qua tremenda mysteria peraguntur: & ijsdem auribus Prophetam & Apostolum audiunt, quibus scortum audierunt. Ex his autem, omissis recentiorum testimonijs, euidenter deducitur morem legendi in ecclesia, & specialiter initio Missæ scripturam non ab Alexandro I. Romano Pontifice, vt quidam perperam scribunt, sed ab Apostolis incœpisse.

II. Vsus veterum Patrum fuit non solùm scripta Prophetarum & Apostolorum legere in ecclesia, cum fideles ad Missarum solemnia conueniebant, sed summorum item Pontificum, aliorumque episcoporum epistolas, eas præsertim quas Irenicas siue Pacificas, aut Communicatorias vocabant: quarum commercio vnitas, pax, & communio inter supremum ecclesiæ caput Romanum Pontificem, & reliquos Episcopos, atque vniuersa ecclesiæ membra vnâ fidei consensione conseruabatur; ita vt Orthodoxi ab Hæreticis facilè ab omnibus ex illarum literarum participatione discernerentur. Mittebantur enim ab vna ecclesia in aliam, vt scirent fideles cum quibus episcopis communicandum essent. Negat hac de causa Augustinus *epist. 162.* se literas communicatorias scripsisse Donatistis, quas iam olim ait, propter suam peruersitatem ab vnitate Catholica, quæ toto orbe diffusa est, non accipiunt, sed priuatas, qualibus nobis vti etiam ad Paganos licet. Et quia cum illis, qui longo regionum interuallo dissiti erant, communicatio per osculum pacis fieri non poterat, neque per Eucharistiam, aut per Eulogias; per huiusmodi epistolas fieri solebat. Præclarè Chrysostomus hom. 30. in 2. ad Cor.

ad Cor. *Vide quemadmodum omnes tam corporibus longè dissitos, quàm vicinos inter se conciliet, hos nempe per osculum, illos per literas.* Epistolam Clementis ad Corinthios publicè lectam in ecclesia testatur Hieronymus lib. de scriptoribus ecclesiasticis. Apud Eusebium *lib.* 4. *cap.* 15. extat eius generis epistola Smyrnensis Ecclesiæ ad omnes orthodoxos, qua S. Polycarpi Martyrium describitur. Et infra *cap.* 23. agens de epistolis à Dionysio Corynthiorum episcopo scriptis ait, ex quibus vna est ad Lacedæmonios rectæ fidei institutionem continens, pacemq; & vnitatem insinuans. Aliam similem refert *lib.* 5. *cap.* 1. ecclesiæ Lugdunensis & Viennensis ad ecclesias Asiæ & Phrygiæ de Martyribus illius prouinciæ. In collatione Carthagine habitâ pro defensione Felicis & Cæciliani legimus, quod pro executione impij edicti Diocletiani traditæ sunt etiam literæ saluratoriæ simul cum sacris codicibus, qui legebantur in ecclesia. Augustinus epist. 165. hæc de Donatistis scribit: *Legunt in codicibus sanctis ecclesias, quibus Apostoli scripserunt, & nullum in eis habent episcopum. Quid autem peruersius & insanius, quàm Lectoribus easdem epistolas legentibus dicere Pax tecum, & ab earum ecclesiarum se pace separare, quibus ipsæ epistolæ scriptæ sunt?* Seriem verò & ordinem lectionum, atque Epistolarum & Euangeliorum, quæ singulis diebus per annum in Missæ sacrificio legi debent communis Eruditorum sententia est, paucis licèt negantibus, S. Hieronymum disposuisse in libro, quem Comitem inscripsit, edidirque Pamelius tom. II. Liturgicorum. Sed & Cornelius Schultingus initio suæ Bibliothecæ ecclesiasticæ se eumdem Comitem M. S. habuisse asserit multo ampliorem quàm sit editus à Pamelio, quem typis mandare non potuit deficientibus ad id sumptibus necessarijs. Citant hunc librum nomine Lectionarij omnes antiqui sacrorum rituum scriptores, quidam fine nomine auctoris, alij expresso nomine S. Hieronymi, & titulo Comitis. Ita Micrologus cap. 25. *Liber etiam Comitis siue lectionarius, quem S. Hieronymus compaginauit.* Et Berno Augiensis cap. 1. *Beatum Hieronymum credimus ordinatorem Lectionarij, vt ipsius testatur prologus appositus in capite eiusdem Comitis.* Sed hic prologus non extat in præcitato Codice Pamelij. Hugo item à S. Victore lib. 2. de off. eccl. cap. 11. *Hieronymus Presbyter lectionarium, vt hodie habet ecclesia, collegit: sed Damasus Papa, vt nunc moris est, legi instituit.* Verè autem hunc librum à Hieronymo conscriptum esse ex eo quidam confirmant, quod Patres eo antiquiores lectionum dumtaxat vtriusque testamenti generaliter mentionem faciunt: posteriores verò certas lectiones singulis diebus assignatas commemorant. Sed certas fuisse ante Hieronymum lectiones ex Hippolythi Martyris canone Paschali euincitur, in quo statæ lectiones in cellulis siue laterculis designantur. Extat autem hic canon latinè translatus, & notis illustratus ab Aegidio Bucherio in eius commentario de doctrina temporum. Græcè verò legitur apud Gruterum in Inscriptionibus pag. CXL.

ex eo descriptus, qui sculptus est in lateribus antiquissimæ sedis lapideæ cum statua ipsius Hippolyti in ea sedentis, è ruderibus Vrbis ante annos centum effossæ & in ingressu Vaticanæ Bibliothecæ collocatæ. Augustinus quoque, qui Hieronymo contemporaneus fuit, certas & proprias lectiones statis diebus suo tempore in Africa lectas fuisse docet initio expositionis in epistolam Ioannis his verbis. *Meminit Sanctitas vestra euangelium secundum Ioannem ex ordine lectionum nos solere tractare. Sed quia nunc interposita est solemnitas sanctorum dierum, quibus certas ex euangelio lectiones oportet in ecclesia recitari, quæ ita sunt annuæ, vt alia esse non possint: ordo ille, quem susceperamus, necessitate paulùm intermissus est, non omissus*. Et infra tract. 9. eiusdem expositionis, *intercesserunt*, inquit, *vt intermitteremus textum huius epistolæ, quædam pro diebus festis solemnia lectionum, quæ non potuerunt nisi legi & ipsa tractari*. Hunc autem morem, qui tunc vigebat in Africanis ecclesijs, credibile est in alijs quoque seruatum. Hieronymum verò suum lectionarium per singulos dies distributum ordinasse iubente Damaso Papa, qui ordinem illum in Romana Ecclesia seruari præcepit, ex qua ad alias dimanauit. A concilio Laodiceno can. 59. & à Carthaginensi, quod Tertium dicitur, c. 47. sancitum fuit non oportere in ecclesia libros legere, qui sunt extra canonem, sed solos Canonicos veteris & noui Testamenti. Toletanum IV. c. 16. Apocalypsim legi mandauit Missarum tempore à Pascha vsque ad Pentecosten. Et Bracarense I. c. 20. decreuit, vt per solemnium dierum vigilias vel Missas omnes easdem & non diuersas lectiones legant.

III. Solebant autem antiquitus tam epistola quàm Euangelium legi in ambone seu pulpito, ex quo etiam episcopus conciones habebat: quem locum antiqui Patres honoris causa tribunal ecclesiæ appellarunt. Cyprianus epist. 34. agens de Celerino, quem post confessionem lectorem ordinauerat, *Quid aliud*, inquit, *quàm super pulpitum, id est super tribunal ecclesiæ oportebat imponi, vt loci altioris dignitate subnixus & plebi vniuersæ pro honoris sui claritate conspicuus legat præcepta & euangeliū Domini, quæ fortiter & fideliter sequitur*. Prudentius hymno de S. Hippolyto

Fronte sub aduersa gradibus sublime tribunal
Tollitur Antistes, prædicat vnde Deum.

Gregorius Turonen. lib. 2. de gl. Martyrum cap. 2. *Denique oratione facta erigo oculorum aciem ad tribunal*. Sidonius carm. 16. Aram vocat:

Seu te conspicuis gradibus venerabilis ara
Concionaturum plebs sedula circumsistit.

Cathedræ item nomen accepit, vnde Ecclesia Cathedralis. Græcis propriè Ambones dicuntur loci excelsi & montani, siue montium cacumina, & quicquid in plano prominet & exurgit: atque inde translatum est nomen ad ecclesiæ suggestum significandum, in quo præter prædictas lectiones etiam Diptycha recitari, & sermones haberi consueuerant.

rant. Valfridus Strabo falsò credidit nomen esse latinum, & ab ambiendo deducit. In eo quoque stabant Cantores graduale & reliqua cantaturi: vnde concilium Laodicenum c. 15. non oportere ait præter canonicos cantores, qui ambonem ascendunt & ex membrana psallunt, alios canere in ecclesia. Et can. 33. Concilij Trullani quarumdam ecclesiarum damnatur abusus, in quibus laici suggestum ascendentes lectoris & cantoris officio fungebantur. Erat autem discrimen inter epistolam & euangelium, nam illa in inferiori, istud in superiori loco legebatur. Ita Ordo Romanus. *Subdiaconus qui lecturus est, mox vt viderit post Pontificem Presbyteros residentes, ascendit in ambonem vt legat, non tamen in superiorem gradum, quem solus solet ascendere, qui euangelium lecturus est.* In quibusdam ecclesijs duo sunt graduum ordines, vnus à sinistris versùs orientem, quo ascendebant; alter à dextris Occidentem spectans, quo descendebant. In alijs subdiaconus viâ vnâ, diaconus alterâ ibat. Adhuc Romæ extat veteris ambonis forma in ecclesijs S. Clementis, S. Pancratij, & S. Laurentij extra muros. Priscis temporibus Lectoris partes erant epistolam & euangelium legere, vt notum est ex epistolis Cypriani 33. & 34. supra relatis: & ex concilio I. Toletano can. 2. quo statuitur, vt pœnitens non admittatur ad clerum, nisi exigente necessitate inter Ostiarios deputetur, vel inter lectores, ita tamen vt euangelium & Apostolum non legat: quod frustra prohibitum esset, nisi ad Lectoris officium id tunc spectasset. Accedit quod in antiqua Subdiaconi ordinatione, siue ex concilio Carthaginensi, siue ex Aquisgranensi, siue ex Ordine Romano, nihil prorsus reperitur, quod ad legendam epistolam referri possit: idque fusiùs ostendunt Hallier de materia & forma Ordinationis §. 16. & Morinus de sacris ordinationibus P. 3. *exerc.* 12. *cap.* 2. Lector autem olim per traditionem Codicis ordinabatur, qui ritus adhuc hodie perseuerat, & in ecclesia orientali traditur eis codex epistolarum S. Pauli, quas publicè legunt in ecclesia. Quo verò tempore cœperint Subdiaconi legere epistolam, dubium est. Suspicor autem seculo octauo id contigisse; Amalarius enim, qui initio seculi noni claruit lib. 2. cap. 11. *Miror*, inquit, *qua de re sumptus sit vsus in ecclesia nostra, vt subdiaconus frequentissimè*, non ergo semper, *legat lectionem ad Missam, cum hoc non reperiatur ex ministerio sibi dato in consecratione commissum, neque ex literis canonicis, neque ex nomine suo.* Et in fine capitis subdit. *Sed postquam statutum est à Patribus nostris vt Diaconus legeret Euangelium, statuerunt vt & Subdiaconus legeret epistolam siue lectionem.* At quando id statutum fuerit non dicit Amalarius, & ego existimo ante cœpisse Diaconos legere euangelium, quàm epistolam Subdiaconos, vt ostendam cum de euangelio sermo erit. Fauet supradictæ coniecturæ concilium Remense I. anno 813. celebratum, in quo c. 4. asseritur, quod *præsidentibus cunctis lecta sunt epistola Pauli, qualiter subdiaconi ministerium est eumdem Apostolum legere,*

ut officium sibi commissum implere rectiùs potuissent. Apud Anastasium Benedictus III. qui vixit in Pontificatu anno 856. librum perditum restituisse dicitur, *in quo erant lectiones, quæ à subdiaconibus more solito leguntur per cunctas ecclesiarum stationes: in quo græcas & latinas lectiones, quas die sabbato sancto Paschæ, simulque & Pentecostes subdiaconi legere soliti sunt, adiungi præcepit; miraque operationis tabulis argenteis decenter adornauit*. Ex quo vides hunc morem à Romana Ecclesia ad cæteras dimanasse. Atque id Micrologus cap. 8. confirmat dicens, *solis subdiaconibus inter inferiores gradus Romana auctoritas concedit, vt sacris vestibus induti epistolam legant ad Missam. Quod tamen non ex eorum consecratione, sed potius ex ecclesiastica concessione meruerunt obtinere*. Prisco ritu in multis ecclesiijs lectioni epistolæ lectio aliqua ex Prophetis præmitti solebat, diebus præsertim solemnioribus, quibus in Comite S. Hieronymi assignata est: & extat etiam hodie in quibusdam Missalibus pro vigilia Natiuitatis Domini, & pro tribus Missis eiusdem festiuitatis; quibus etiam diebus olim erat in Missali Romano, vt Radulfus testatur *Propos*. 23. antequam scilicet fratres Minores Romanum ritum immutarent. Hic autem mos ab ecclesia Mediolanensi quotidie seruatur, itemque à Mozarabica, vt in eorum Missalibus patet. Eumdem ritum viguisse in Gallia, priusquam Romanis vsibus vterentur, Gregorius Turonensis testis est lib. 1. Mirac. S. Martini cap. 5. *Factum est*, inquit, *vt illa Dominicâ, prophetica lectione iam lecta, ante altarium staret, qui lectionem B. Pauli proferret*. De ecclesia orientali testimonium Pachymeris habemus, qui exponens cap. 3. eccl. hierarchiæ Dionysij ait; *Deinde per lectores diuinarum scripturarum, Prophetarum, Apostoli, & Diuini Euangelij lectio fit*. Finita epistola respondent ministri nomine totius populi *Deo gratias*, quæ vox antiquissima est, nam eius meminit S. Benedictus *cap. 66. suæ Regulæ* tamquam à Monachis passim vsurpatæ: & Augustinus *in Psal.* 132. Donatistas redarguit, qui Catholicorum *Deo gratias* irridebant.

IV. Dum perlectâ epistolâ præparat se Diaconus ad legendum euangelium, chorus Responsorium concinit, quod Graduale nuncupatur, non à gradibus altaris, vt quidam recentiores scribunt; sed à gradibus ambonis siue pulpiti, vt docet Ordo Romanus dicens, *Finita lectione illis qui Gradualem & Alleluia cantaturi sunt, iuxta pulpitum in inferiori gradu standum est*. Et vetus eiusdem ordinis expositio apud Cassandrum in Liturgicis cap. 21. *Responsorium*, inquit, *quod ad Missam dicitur, pro distinctione aliorum Graduale vocatur, quia hoc psallitur in gradibus, cætera verò vbicunque voluerit clerus*. Idem asserit Amalarius lib. 3. cap. 17. *Lector*, inquiens, *& cantor in gradum ascendunt more antiquorum*. Nomen autem Responsorij inde accepit, quia lectioni conuenire & respondere debet: siue vt ait Rabanus *lib. 1. cap. 33.* quia vno desinente alter respondet. Asserit Isidorus *lib. 1. cap. 8. de eccl. off.* Responsoria ab Italis

inuenta

inuenta esse, sed à quo præcisè & quo tempore instituta sint, incertum est. Sunt qui eorum auctorem Cælestinum faciunt, sunt qui Gregorium Magnum. Et Gregorius quidem ea in suo Antiphonario per ordinem digessit, quæ in singulis Missis per annum cantari solent: at vsum psallendi vel aliquot Psalmi versiculos vel integrum Psalmum inter epistolam & euangelium multò antiquiorem Gregorio fuisse, saltem in Africa, ex Augustino clarè ostenditur. Nam initio serm. 33. de verbis Domini recenset quid in lectione Apostolica, quid in Psalmo, quid in Euangelio lectum sit. Et de verbis Apostoli serm. 8. *Apostolum*, inquit, *audiuimus, Psalmum audiuimus, euangelium audiuimus: consonant omnes diuinæ lectiones*. Et infra serm. 10. *Primam lectionem audiuimus Apostoli, deinde cantauimus Psalmum: post hæc euangelica lectio decem leprosos mundatos nobis ostendit*. Plerique Missæ expositores tam veteres quàm recentiores de Gradualis antiquitate agentes graui se difficultate inuoluunt propter decretum concilij quarti Toletani, quod celebratum fuit sub Honorio Papa anno 633. In eo siquidem can. 12. non obstante quod dudum Gregorius Magnus Responsorium post epistolam cantari statuisset, sancitum fuit vt immediatè post epistolam euangelium legeretur, nulla facta Responsorij interpositione. Verba canonis hæc sunt. *In quibusdam Hispaniarum ecclesijs laudes post Apostolum decantantur, priusquam euangelium prædicetur; dum canones præcipiunt post Apostolum non laudes, sed euangelium annunciari. Præsumptio est enim, vt antea ponantur ea, quæ sequi debent. Nam laudes ideò euangelium sequuntur propter gloriam Christi, quæ per idem euangelium prædicatur. Circa omnes igitur Sacerdotes hic ordo deinceps retineatur, excommunicationis pœnam suscepturis, qui hunc ordinem perturbauerint*. Putat Berno Augiensis cap. 1. tempore huius concilij Gradualia frequentari cœpisse, & Hispanos nouitate rei perculsos restitisse; postea verò Romanæ Ecclesiæ auctoritate constitutum fuisse, vt Responsoria & Alleluia ante S. Euangelium canerentur. Idque ait Valfridus Strabo cap. 22. vsu Romano commendatum ad omnes deinde latinorum ecclesias peruenisse. Sic omnes ferè ignorantia facti hunc nodum euadunt, sed non soluunt. Ad ritum enim Mozarabicum, quo tunc Hispania vtebatur, & longo post tempore ibidem viguit, pertinet citatus canon: quem ritum cum quidam Sacerdotes peruerterent, meritò in illos Toletani concilij Antistites, Isidoro Hispalensi in eo præsidente, animaduerterunt. Sunt autem laudes quæ post euangelium prisco more Hispaniarum dicuntur, non hymnus trium puerorum, vt ait in votis ad præcitatum canonem Garzias Loaysa, sed versiculus cum Alleluia ei prorsus similis, qui ritu Romano post Responsorium cantatur. Ipsum verò Responsorium cantabant Hispani post lectionem veteris testamenti, quæ in eorum Missali epistolæ præmittitur. At post epistolam chorus respondet *Amen*, & sequitur immediatè euangelium. Eodem ferè ritu vtuntur Ambrosiani, nam post lectionem

ctionem veteris Testamenti sequitur Psalmellus quem vocant instar Gradualis Romani. At versum cum Alleluia concinunt post epistolam. In Liturgia Maronitarum post lectam epistolam dicit sacerdos hæc verba. *Gloria Domino Pauli & Prophetarum & Apostolorum. Misericordia Dei sit super lectores & super auditores, & super ciuitatem hanc, atque omnes habitatores eius in secula. Amen. Alleluia, Alleluia. Ferte oblationes, & introite in atria Domini, & adorate eum in templo sanctitatis eius, & confitemini ei ac benedicite nomini eius, à quo vita datur. Alleluia.*

V. Quod verò attinet ad hanc vocem *Alleluia*, quæ post Responsorium certo anni tempore simul cum versiculo, & tempore Paschali sine Responsorio geminato versu decantatur, plura congessi in tract. de diuina Psalmodia Cap. XVI. §.7. Auctor libri de vita & morte Prophetarum inter opera S. Epiphanij Aggæum Prophetam primum fuisse ait, qui Alleluia cantauit, cum nouam templi structuram vidit. Sed ex psalmis constat primum eius auctorem fuisse Dauid Regem, de qua re eleganter Cassiodorus in Psal. 104. *Hoc verbi decus, ait, à præsenti psalmo fecit initium, nec ante à quoquam reperitur positum, quamuis multi scriptores fuerint primitus Hebræorum. Hoc ecclesiis votiuum, hoc sanctis festiuitatibus decenter accommodum: hinc ornatur lingua cantorum, istud aula Domini læta respondet, & tamquam insatiabile bonum tropis semper variantibus innouatur*. Extat etiam in libro Tobiæ *cap.* 13. nec alibi legitur in tota serie veteris Testamenti. At in noua lege Ioannes Apostolus in sua admirabili Apocalypsi *cap.* 19. refert se audisse in cœlo supernarum virtutum choros psallentes *Alleluia*: vt inde cognoscamus nobilissimum hoc canticum è cœlis in ecclesiam descendisse. Quidam secuti Sozomenum *lib.* 7. *cap.* 19. existimarunt ecclesiam Romanam in solo die Dominicæ Resurrectionis cecinisse Alleluia: de qua re latinos reprehendit Michaël Constantinopolitanus; cui respondens Vmbertus Cardinalis ait nos toto anno psallere Alleluia, exceptis nouem hebdomadibus, quibus id intermittere à Patribus nostris accepimus, à Septuagesima nimirum vsque ad Pascha. S. Augustinus epist. 119. cap. 17. diuersas hac de re ecclesiarum consuetudines fuisse testatur: *vt Alleluia*, inquit, *per solos dies quinquaginta in ecclesia cantetur, non vsquequaque obseruatur. Nam & in aliis diebus variè cantatur alibi atque alibi, ipsis autem diebus vbique*. Idem in Psalmum 106. ait, *Alleluia cantare certo tempore solemniter moris est, secundum ecclesiæ antiquam traditionem*. Gregorius Magnus lib. 7. epist. 63. murmurasse quosdam scribit, quod Alleluia ad Missas dici fecisset extra tempora Pentecostes, quibus ita respondet, *vt Alleluia hic diceretur de Hierosolymorum ecclesia ex B. Hieronymi traditione, tempore beatæ memoriæ Damasi Papæ traditur tractum*. Quod ita intelligendum est, vt cum olim tempore tantùm Paschali cantaretur, tunc sancitum sit etiam extra illud frequentari. Cur verò nouem prædictis hebdomadibus omittatur, variæ traduntur causæ à scri-

ptoribus

moribus rerum ecclesiasticarum, quas Theophilus Raynaudus coaceruat lib. de attributis Christi *sec. 2. cap. 11. n. 394. & sequentibus*. Viuente S. Benedicto initio tantùm Quadragesimæ dimitti solebat, vt constat ex cap. 15. Regulæ: verùm omitti Dominica septuagesimæ paucis post ipsum annis cœpit, vt in Antiphonario S. Gregorij statuitur, vbi pro Alleluia ponitur Tractus aliquot versibus, & interdum integro psalmo constans; cui à trahendo hoc nomen inditum est, quia tractim & grauiter, notarumque seu vocum prolixo decursu cantatur. *Dum verò psallimus* Alleluia, *iubilamus magis quàm canimus*, vt obseruat Rupertus Abbas lib. 1. de diu. off. cap. 35. *vnamque breuem digni sermonis syllabam in plures neumas protrahimus, vt iucundo auditu mens attonita repleatur, & rapiatur illuc, vbi sancti exultabunt in gloria, & lætabuntur in cubilibus suis*. Sunt autem neumæ siue nenmata, vel neumatum distinctiones, vt vocant Musici, notæ illæ quæ in fine eius vocis Alleluia prolixè decantantur, de quibus Seraphicus Bonauentura lib. de exposit. Missæ cap. 2. *Solemus*, ait, *longam notam post Alleluia super hanc literam A, prolixiùs decantare, quia gaudium sanctorum in cælis interminabile & ineffabile est*. Et Stephanus Eduensis lib. de sacram. Altaris cap. 12. *Alleluiatici cantus modulatio*, inquit, *laudes fidelium Deo dicatas exprimit, & gratiarum actiones quibus suspirant ad æterna gaudia. Verbum est breue, sed longo protrahitur pneumate*. Porrò his notis, quæ post Alleluia sine verbis cantantur, Iubili siue Iubilationis nomen tribuerunt Antiqui. Ab alijs Sequentiæ dictæ sunt; quia sunt quædam veluti sequela & appendix cantici Alleluia, quæ sine verbis post ipsum sequitur. Vtriusque nominis meminit Amalarius lib. 3. cap. 16. dicens: *Hæc iubilatio, quam cantores sequentiam vocant, statum illum ad mentem nostram reducit, quando non erit necessaria locutio verborum; sed sola cogitatione mens menti monstrabit quod retinet in se*. Et Ordo Romanus, *sequitur*, ait, *iubilatio, quam sequentiam vocant*.

Hinc factum est vt Prosæ illæ seu Rythmicæ modulationes, quæ rariùs in Romana ecclesia, in alijs quibusdam frequentiùs post Alleluia cantantur, sequentiæ dictæ sint, quia loco sequentiæ psalli cœperunt, Radulfus Tungrensis propos. 23. *Abbas Notgerus sequentias aliquas præ neumis de Alleluia composuisse dicitur*. Et paucis interiectis. *Iubili autem seu neumata gradualium & de Alleluia resecandi non sunt, nisi cum illorum loco sequentiæ decantarentur*. Hugo Victorinus de mysterijs ecclesiæ cap. 7. *Quando sequentia dicitur, posterius Alleluia non habet pneuma; sed chorus loco eius sequentiam concinit*. Guibertus Tornacensis lib. de offic. Episcopi cap. 23. *Additur sequentia, & non protrahitur secundum Alleluia; sed sequentia loco eius canitur*. De Auctoribus sequentiarum, diffusè tractat Cornelius Schultingus *to. 1. p. 2. cap. 6. & 7. Bibliotheca ecclesiastica*, & de singulis iudicium suum profert, sed non semper exactum: multas enim perperam tribuit sanctis Pontificibus Gelasio & VI.

Gregorio

Gregorio alijſque Patribus, quas ſtylus euincit à recentioribus ſcriptas eſſe. Communis autem ſententia eſt primum earum auctorem fuiſſe Notgerum Abbatem S. Galli, qui earum volumen Lituuardo Vercellarum epiſcopo obtulit, vt Eccherardus Monachus in vita eiuſdem Notgeri ſcribit cap. 16. & ſequentibus, apud Goldaſtum to. 2. rerum Alamannicarum. Plures etiam ſeculo XII. compoſuiſſe fertur Adam de S. Victore. Creuit deinde earum numerus, & irrepſerunt nonnullæ prorſus ineptæ: non enim ſeruati ſunt canones concilij Mileuitani, & tertij Cartaginenſis, vt nihil publicè in eccleſia recitaretur, quod in ſynodo comprobatum non eſſet; ſed multi multas introduxerunt, vt ait Radulfus, quia quiſque gaudet ſuis nouitatibus. Lugdunenſes proprias habent in ſingulis ferè Miſſis: propriæ item extant in Miſſali Nouergiæ, & in alijs diuerſarum eccleſiarum, quarum maximam partem explicat Iodocus Clictouæus lib. 4. ſui elucidatorij. At in Romana Eccleſia quatuor dumtaxat cantari ſolent, Paſchalis nimirum, quæ incipit *Victimæ Paſchali*, cuius auctorem eſſe Notgerum Herrera ſcriptor recentior aſſerit *lib. 2. de origine & progreſſu rituum Miſſæ cap.* 12. Altera eſt diei Pentecoſtes, *Veni ſancte Spiritus*, quæ Roberto Galliarum Regi adſcribi ſolet, licet à nonnullis tribuatur Hermanno Contracto. Tertia eſt S. Thomæ Aquinatis pro feſto Corporis Chriſti, *Lauda Sion Saluatorem*. Quarta denique canitur in Miſſis defunctorum, *Dies iræ, dies illa*, quam diuerſis diuerſi tribuunt. Leander Albertus Latino Cardinali Vrſino ordinis Prædicatorum adſcribit: Lucas Vadingus Thomæ de Celano ordinis Minorum: alij apud eumdem Vadingum S. Bonauenturæ vel Matthæo Aquaſpartano ex Generali Minorum Cardinali. Poſſeuinus in Appar. ſacro tribui ait Auguſtino Bugellenſi Pedemontano ord. S. Auguſtini, ſubdens ibidem verum auctorem eſſe Vmbertum V. Generalem ordinis Prædicatorum. Arnoldus Vuion *lib. 5. ligni vitæ cap.* 70. à quibuſdam adiudicari aſſerit S. Gregorio Magno: nec deſunt qui S. Bernardo affingant. Notat autem Petrus Ciruelus in expoſitione Miſſalis *lib. 2. cap.* 115. impropriè dici ſequentiam in Miſſis Defunctorum, quia hoc officium nec Alleluia nec ſequentiam debet habere, quæ ſunt cantica lætitiæ: idque ex eo quod ſupra oſtendimus confirmari poteſt, nam Sequentia neumati poſt Alleluia addito ſuffecta eſt: atque inde deducitur hanc nulli Antiquorum tribuendam eſſe, ſed alicui recentiori, cum ritus eccleſiaſtici immutari cœperunt. Porrò ſequentiæ in vita Pauli Abbatis S. Albani Troparia nuncupantur. A Græcis aliter quàm à latinis epiſtola legi conſueuit. Nam præmiſſis antiphonis & precibus, ſequitur Triſagion, deinde Alleluia cum duobus verſibus ex pſalmis, qui Propoſitum dicuntur, poſt quos legitur epiſtola, & eâ completa iterum chorus pſallit Alleluia.

CAPVT

CAP. VII.

Lectum Euangelium in ecclesia à tempore Apostolorum. Non statim hoc munus tributum Diaconis. Varij ritus legentium & audientium. Libro Euangeliorum habitus honor in ecclesia, in Synodis, publicè, & priuatim. Vetus quidam Monachorum mos. Sermones, homiliæ & monitiones ad populum post Euangelium. Quædam de solemni Pœnitentium absolutione.

MOrem legendi Euangelium in ecclesia antiquissimum esse, nemo dubitare potest, qui in euoluendis veterum Patrum monumentis versatus sit. Cœpit enim in solemni fidelium conuentu legi, statim ac scriptum fuit. Et quidem de Lucæ euangelio testimonium perhibet Apostolus 2. *ad Corinth. cap.* 8. dum fratrem commemorat comitem suæ peregrinationis, *cuius laus*, inquit, *est in euangelio per omnes ecclesias*, quod non de Barnaba, vt Græci putant, sed de Luca intelligendum esse Hieronymus & alij testantur; fauetque Ignatius Martyr, *qui epist. ad Ephesios* hoc Pauli elogio vtitur dicens, vt testatur Lucas, cuius laus est in euangelio. Clariùs autem Eusebius *lib.* 2. *eccl. hist. cap.* 15. scriptum à Marco Euangelium ait Romanorum precibus: *Quod cum Petrus per reuelationem sancti Spiritus cognouisset, delectatus ardenti hominum studio, librum illum auctoritate sua comprobasse dicitur, vt deinceps in ecclesijs legeretur. Refertur id à Clemente in sexto Institutionum libro, cui testis etiam accedit Papias Episcopus Hierapolitanus.* Hæc Eusebius, cui quod attinet ad publicam Euangelij recitationem, adstipulantur Iustinus Martyr, & Cyprianus superiori Capitulo relati, & alij Patres quorum testimonijs paginas implere in re clarissima superfluum foret. Neque obstat canon XVI. Concilij Laodiceni, quo sancitum fuit vt Euangelium cum alijs scripturis sabbato legeretur: nam fortassis in ea prouincia die tantùm Dominico, & quarta ac sexta feria, quæ tunc solemniores erant, & Missæ sacrificio colebantur; vt suo loco ostendimus, legi consueuerat; cumque ritum Patres illius concilij ad diem quoque sabbati extenderunt: vel aliam specialem nobisque ignotam illius edicti causam fuisse credendum est. Simili modo in Concilio I. Arausicano tempore Leonis I. *can.* 18. statutum est, vt Euangelia quæ solis fidelibus I.

antea legebantur, deinceps etiam Catechumenis legerentur. Idem decreuit Concilium Valentinum in Hispania c. 1. *Vt sacrosancta Euangelia ante munerum illationem in Missa Catechumenorum in ordine lectionum post Apostolum legantur, quatenus salutaria præcepta Domini nostri Iesu Christi, vel sermones Sacerdotis non solùm fideles, sed etiam Catechumeni ac Pœnitentes, & omnes qui ex diuerso sunt, audire licitum habeant.* Vt nimirum Euangelium, quod exclusis catechumenis & cæteris qui mysterijs interesse non poterant, antea legi consueuerat, mox illis præsentibus & audientibus legeretur. Neque etiam obstat quòd Gregorius Magnus asserit in epistola sæpius citata ad Ioannem Syracusanum morem Apostolorum fuisse, recitatâ dumtaxat oratione Dominicâ oblationis hostiam consecrare: ex quo infert Morinus *parte 3. exercit. 9. cap. 1. n. 12.* multorum annorum decursu Euangelium in Missæ celebratione lectum non esse. Id enim omnino de illis annis intelligi debet, cum Euangelium nondum erat scriptum: alioquin mendacij arguerentur Clemens & Papias Apostolorum seculo proximi, qui vt vidimus referente Eusebio testati sunt Euangelium Marci à Principe Apostolorum appobatum publicè in ecclesia lectum fuisse: quod de alijs quoque à Matthæo, Luca, & Ioanne scriptis contigisse non dubito. Nam cum Scripturæ ex prisco Synagogæ vsu in conuentibus legerentur, fidelium pietas & amor erga Dominum & Saluatorem nos credere compellit eius gesta à viris tantæ auctoritatis Deo inspirante conscripta publicè perlegi statim cœpisse: cui lectioni tamquam sacræ functioni destinatus ab initio fuit ordo Lectorum, ad quos spectabat tam Euangelium, quàm reliquas scripturas in ecclesia recitare, vt suprà demonstrauimus, donec successu temporis munus legendi epistolam Subdiaconis, euangelium Diaconis tributum est. Certum verò est multò ante Diaconum Euangelium legere cœpisse, quàm Subdiaconum epistolam: nam de lectione epistolæ per subdiaconum nullum reperio testimonium, nisi circa finem seculi octaui: & lectionem euangelij tribuunt Diacono antiquissimi scriptores. Liber 2. Constitut. Apostolic. cap. 57. Hieronymus epist. ad Sabinianum, *Euangelium Christi quasi Diaconus lectitabas.* Concilium Vasense an. 529. celebratum, quod à nonnullis II. ab alijs III. dicitur, can. 2. *Si Presbyter aliqua infirmitate prohibente per seipsum non potuerit prædicare, sanctorum Patrum homiliæ à Diaconibus recitentur. Si enim digni sunt Diaconi quæ Christus in euangelio locutus est legere, quare indigni iudicentur sanctorum Patrum expositiones publicè recitare?* Isidorus *lib. 2. de diu. offic. cap. 8.* inter Diaconi officia recenset euangelizare. Sozomenus *lib. 7. hist. eccl. cap. 19.* sacrum codicem euangeliorum Alexandriæ à solo Archidiacono, apud alios à Diaconis, & in multis ecclesijs à solis Sacerdotibus, atque diebus solemnibus ab Episcopis legi testatur. Obseruant tamen viri eruditi hanc solemnem euangelij lectionem non fuisse olim tributam Diacono ex vi ordinationis, licèt enim

antiqui

antiqui codices Sacramentorum mentionem faciant euangelij à Diacono lecti, in eorum nihilominus ordinatione nusquam apparet traditum eis librum euangeliorum, nec ea verba prolata, quæ hodie in vsu sunt; *Accipe potestatem legendi Euangelium in ecclesia Dei, tàm pro viuis quàm pro defunctis in nomine Domini*. Imò hæc forma, quamuis habeatur in ordine Romano, à multis tamen antiquis codicibus abest, & Durandus 4. *sent. dist.* 24. *qu.* 3. non extitisse ait in antiquo Rituali Ecclesiæ Aniciensis, cui præfuit, & additam in margine manu sua, ne ab alijs ecclesijs discreparet. Neque dicendum est cum quibusdam scholasticis illam ecclesiam in hoc errasse, nam multæ cum illa in eodem ritu tunc consentiebant. Ratio igitur propter quam Diacono euangelica lectio ab antiquis Patribus demandata est, ab ipsa potius euangelij sanctitate & maiestate petenda videtur, quæ cùm maximam exigat reuerentiam & venerationem, & semper cum ingenti pompa atque apparatu legi consueuerit, ecclesiasticæ grauitati congruum fuit, tantum munus non lectoribus committere, qui vt plurimùm in puerili ætate eligebantur; sed Diaconis, qui ad sacerdotalem dignitatem proximè accedunt.

Priscum morem legendi Euangelium sic describit Ordo Romanus. II. *Diaconus osculans pedes Pontificis, petitâque benedictione venit ante altare, & osculans euangelium, leuat in manus suas codicem, in quo lecturus est, & partem eius in dextero humero ponens vadit ad ambonem: & procedunt ante ipsum duo subdiaconi cum duobus thuribulis siue vno, leuantes thymiamaterium de manu subdiaconi sequentis, mittentes incensum. Et duo Acolythi portantes duo cereostates, venientes ante ambonem diuiduntur à se, & transeunt Subdiaconi & Diaconi cum Euangelio per medium eorum. Subdiaconi autem duo cum thuribulis ante euangelium in ambonem ex vna parte ascendentes, & ex altera parte statim descendentes, redeunt stare ante gradum descensionis ambonis. Ille autem absque thymiamaterio vertens se ad Diaconum porrigit ei brachium suum sinistrum, in quo ponit Euangelium, vt manu Subdiaconi aperiatur ei locus, in quo signum lectionis positum fuerit. Inuentoque loco lectionis ascendit in ambonem in superiorem gradum, & dicit* Dominus vobiscum. *Quo audito vertit se Pontifex, omnis Sacerdotalis gradus, sicut & omnis populus fidelis ad Orientem. Et postquam dixerit* Sequentia sancti euangelij, *facit crucis signum in fronte sua idem Diaconus & in pectore, similiterque episcopus & omnis populus, & reuertuntur ad euangelium. Sed & baculi omnium deponuntur de manibus, & in ipsa hora neque corona, neque aliud operimentum super capita eorum habetur. Ipse verò Diaconus stat versus ad meridiem, ad quam partem viri solent confluere, aliàs autem ad septemtrionem. Sed & candela in pauimento, prædicante eo euangelium, de manibus Acolythorum iuxta ambonem deponuntur vsque ad finitum tempus euangelij. Perlecto euangelio iterum se signo S. crucis populus munire festinat, & descendente Diacono de ambone, Subdiaconus qui in filo*

nus recipit euangelium, quod tenens ante pectus suum super planetam porrigit osculandum primùm Episcopo aut Presbytero, deinde omnibus per ordinem graduum qui steterint, & vniuerso clero, necnon & populo, deinde conditur in loco suo. Hæc fusiùs ex ordine Romano transcribere libuit, quo plura antiqui ritus monumenta vno aspectu conspicerentur. Occurrunt autem hic multa notatu digna, nam primò Diaconus priusquam legat, petit à celebrante benedictionem, licentiam videlicet legendi, quia vt dicit Rupertus Abbas *lib. 1. cap.* 12. Nemo nisi missus aut permissus officium prædicandi vsurpare debet: quomodo enim prædicabunt, nisi mittantur? Porrò hic ritus benedictionis antequam publicè quidpiam legatur, antiquissimus est, in homilijs siquidem M. SS. hæc verba veteri more petendi benedictionem præfixa reperiuntur, *Benedic Pater*. Vulgata verò benedictio, *Dominus sit in corde tuo & in labijs tuis*, extat in tertia Missæ descriptione ipsius Ordinis Romani. Hodie ante omnia librum euangeliorum defert Diaconus ad altare, tum genuflexus in inferiori ipsius gradu dicit orationem *Munda cor meum*. Postea accipiens librum de altari petit à celebrante benedictionem, & osculata illius manu pergit ad legendum. Oratio *Munda cor meum* similibus ferè verbis habetur in Liturgia S. Iacobi ante thurificationem. Etherius & Beatus *lib.* 1. aduersùs Elipandum Archiepiscopum Toletanum de ritu sacrificij differentes aiunt: *Cum euangelium à Leuita super altare leuatur, à Leuita primùm dicitur Laus tibi, & ab omnibus respondetur, Laus tibi Domine Iesu Christe rex æterna gloria*. Accepto libro de altari instituitur processio ad ambonem præcedente cereorum lumine in signum gaudij & lætitiæ, quem ritum aduersùs Vigilantium S. Hieronymus eleganter defendit. Thus quoque præfertur more consueto, vt ex antiquissimis Liturgijs liquet: & in quibusdam ecclesijs præcedit etiam Crux, vt scribit Durandus *lib.* 4. *Ration. cap.* 24. Præcedunt & Subdiaconi, alijque ministri, modo in Ritualibus expresso. Apud Græcos solemnior est huiusmodi processio, quæ Introitus S. Euangelij dicitur. Sacerdos enim tollens de altari librum Euangelij tradit illum Diacono, & ambo exeuntes de sacrario per portam septemtrionalem veniunt ad locum consuetum, vbi Sacerdos dicit orationem ingressus. Qua finita dicit Diaconus Sacerdoti, vt benedicat sanctum introitum. Deinde accedit ad episcopum siue ad sacerdotem, eique porrigit librum osculandum. Tum persoluto quodam modulo leuat & ostendit S. Euangelium dicens, *Sapientia, Recti*: ipsumque euangelium deponit in altari; & interiectis orationibus ac benedictionibus quinquies per interualla clamat Diaconus ante ostium sacrarij, *Attendamus*. Mox altari atque sacrario thus adolet, susceptoque euangelio & accepta benedictione præeuntibus cereis & thuribulis, factâque euangelio reuerentia accedit ad ambonem: & sacerdos alta voce ait, *Sapientia, Recti: Audiamus S. Euangelium*. Cum verò Diaconus dixit, *Lectio S. Euangelij*, chorus respondet,

det, *Gloria tibi Domine* : & rurſum ait Sacerdos, *Attendamus*, Lecto autem euangelio Diaconus reuertitur ad fores ſacrarij, librumque reddit ſacerdoti, qui ei pacem precatur dicens, *Pax tibi*. In Miſſa Aethiopum Diaconus ſimiliter circuit eccleſiam elata voce dicens : *Surgite, audite euangelium & bonam annuntiationem Domini & Saluatoris noſtri Ieſu Chriſti*. Sacerdos autem accepto euangelio ter illud incenſat, & facta ſolemni benedictione introitus in eccleſiam ipſe cantat euangelium accenſis luminaribus, & reliquo apparatu ex more adhibito. Cum ſummus Pontifex Miſſam ſolemniter cantat, tam epiſtola quàm euãgelium græcè & latinè leguntur. Diacono latino, qui Cardinalis eſt, præcedunt ſeptem Acolythi cum ſeptem candelabris & cereis accenſis, eidemque legenti aſſiſtunt : & poſt ipſum idem euangelium græcè legit Diaconus græcus. Eumdem morem cantandi græcè & latinè epiſtolam & euangelium ſeruatum in monaſterio Caſinenſi narrat in Chronico *lib. 1. cap. 32.* Leo Oſtienſis : & hunc ipſum adhuc vigere diebus ſolemnioribus in monaſterio S. Dioniſij in Francia retulit mihi vir fide dignus. De aſcenſu in ambonem egimus ſupra. Præmittit Diaconus titulum euangelij ſignans primò librum, deinde ſeipſum ſigno crucis in fronte, ore, & pectore, quod etiam aſtantes faciunt veteri more : in fronte quidem ſede pudoris, vt profiteantur ſe non erubeſcere euangelium; *vſque adeò*, inquit Auguſtinus in Pſalm. 141. *de cruce non erubeſco, vt non in occulto loco habeam crucem Chriſti, ſed in fronte portem* : In ore autem, & in pectore, quia corde creditur ad iuſtitiam, ore autem confeſſio fit ad ſalutem. Reſpondet populus *Gloria tibi Domine*, quæ reſponſio græcis & latinis communis eſt. Reſpondemus, inquit Rupertus Abbas lib. 1. de diu. offic. cap. 36. *Gloria tibi Domine*, glorificantes Dominum, quia miſit nobis verbum ſalutis.

Item antiquo ritu ſtatim ac Diaconus incipiebat euangelium, omnes baculos deponebant : cuius rei plures cauſas ſed ſymbolicas afferunt Amalarius *lib. 3. cap.* 18. Honorius *lib. 1. Gemma cap.* 24. Durandus *lib. 4. Rationalis cap.* 24. & alij recentiores. Veram autem & literalem eam eſſe arbitror, quam inſinuat Amalarius his verbis. *Vſque ad iſtud officium baculis ſuſtentabamur, modò vt oportet ſeruos ante Dominum ſtare, humiliter ſtamus deponentes baculos è manibus*. Conſonat Hugo in ſpeculo eccleſiæ cap. 7. dicens: *Nunc conſidera quod plebs hic baculos deponit, reclinatoria relinquit, caput detegit, ſtans audit*. Quæ omnia vno verſiculo comprehendit Hildebertus lib. de myſterijs Miſſæ : *Plebs baculos ponit, ſtat, retegitque caput*. Qua igitur ratione à ſanctis Patribus ſancitum fuit, vt ad euangelium omnes adſtantes ſurgerent & recti ſtarent; eâdem introductum fuit, vt baculos deponerent, quibus ad ſuſtentandum corpus homines vti ſolent. Baculos item depoſitos eamdem ob cauſam à pœnitentibus, cum ad confeſſionem accedebant, antiquus Ordo Romanus docet apud Morinum *lib. 4. de Pœniten. cap.* 18. Omnes III.

autem

autem assurgere & stare dum legitur euangelium ritus antiquissimus est, vt tamquam serui ante Dominum se promptos & paratos ostendant ad exequenda mandata Dei, quæ in euangelio promulgantur. Cumque in aliquibus ecclesijs irrepsisset abusus sedendi, Anastasius Papa, teste Anastasio in eius vita, constituit, vt quotiescunque sancta Euangelia recitarentur, sacerdotes non sederent, sed curui starent in signum reuerentię. Damnat Nicephorus Callistus *lib. 12. hist. cap.* 34. morem ecclesiæ Alexandrinæ, in qua episcopus non assurgebat, cum euangelium legeretur. *Id verò*, inquit, *in nulla planè ecclesia antiquitus factum esse nemo vel vidit, vel audiuit*. Et supra *lib. 9. cap.* 18. à Theophilo, qui cognominatus est Indus, multa refert apud Indos correcta fuisse, quæ non ritè agebantur, præsertim quod sedendo euangelium audirent contra placitum ecclesiæ. Hoc de Theophilo narrat Philostorgius *lib. 3. hist. eccl. cap.* 5. ipsum summis laudibus efferens, vtpotè eiusdem cum illo sectæ Arianæ, quod non satis aduertit Nicephorus, qui tacito ipsius nomine historiam eius exscripsit, & suæ inseruit. Optimè de hoc ritu Isidorus Pelusiota lib. 1. epist. 136. *Cum verus Pastor per adorandorum Euangeliorum apertionem accedit, tum demum episcopus assurgit, atque imitationis habitum deponit: hinc nimirum Dominum ipsum pastoralis artis ducem ac Deum & herum adesse significans*. Apud Græcos enim non solum surgit episcopus ad euangelium, sed etiam Omophorium deponit, seruitutem & subiectionem suam erga Dominum demonstrans, vt explicat Simeon Thessalonicensis. Ritus autem deponendi baculos diu mansit in ecclesia, nam Nicolaus du Ploue Presbyter Posnoniensis, qui claruit an. 1434. in expositione Missæ ait: *Cum legitur euangelium, arma vel baculi deponuntur, in signum quod iuxta doctrinam euangelicam parati sunt fideles non armis sed patientia se defendere*. Nunc milites Religiosi & equestris ordinis viri ensi manum admouent, vel educunt de vagina, cum recitatur euangelium, vt eo gestu testentur se paratos esse pro euangelij defensione viriliter pugnare & sanguinem effundere. Commendant in Polonis hanc consuetudinem Matthias de Michouia Chronicorum Polonic. *lib. 2. cap. 1.* Alex. Guaguinus in Miecislao Rege, qui fidem Christi primus suscepit anno 965. & eum morem introduxit, & alij qui gentis illius historiam scripserunt. Antiquitus cum euangelium in ambone legebatur, erantque in templo pro viris & mulieribus loca distincta, Diaconus vertebat se versùs meridiem ad partem scilicet virorum: at nunc vertitur ad aquilonem, cuius mutationis causam & originem ex Missis priuatis processisse, in quibus sacerdos non in ambone, sed in altari versùs Septentrionem legit euangelium, sic Micrologus explicat lib. de eccl. obseruat. cap. 9. *Quod Presbyteri ad legendum euangelium non se ad meridiem vertunt, hoc ideò inoleuisse credimus, quia nec ordo illi iniunxit vt in ambonem ad legendum sicut Diacones ascenderent, vbi necessariò ad masculos potius quàm ad fœminas se vertere deberent*.

rent. Nam iuxta ecclesiasticam consuetudinem ad altare legunt, vbi nulla diuersitas auditorum approximat, quæ legentes magis in hanc partem quàm in aliam conuerti exigat. Nusquam ibi fœmina, sed soli Religiosi ad dexteram & ad sinistram permittuntur stare. Ad sinistrum verò cornu altaris habent librum cum legunt euangelium, vel cum sacrificant, vt in dexterâ parte sint expeditiores ad suscipiendas oblationes, siue ad conficienda altaris sacramenta. Vnde ad aquilonem magis quàm ad meridiem versi videntur, cum annunciant euangelium. Hinc itaque illa vsurpatio emersisse videtur, vt etiam Diacones in ambone contra Romanum Ordinem se vertant ad aquilonem, potiusque se ad partem fœminarum quàm masculorum vertere non vereantur. Quæ vsurpatio iam adeò inoleuit, vt apud plerosque quasi pro ordine teneatur. Sed quia certissimè contra ordinem est & inhonesta à diligentioribus Ordinis seruatoribus meritò refutatur. Hinc apparet quàm verum sit, quod à nobis in hoc tractatu sæpius inculcatur, multa hodie pro lege haberi in his quæ pertinent ad ecclesiasticas obseruationes, quæ sensim ex abusu irrepserunt; quorum originem cum recentiores ignorent, varias conantur congruentias & mysticas rationes inuenire, vt ea sapienter instituta vulgo persuadeant. Porrò isti vt scitè Hieronymus de Origene dixit, ingenij sui adinuentiones faciunt ecclesiç sacramenta.

Lecto euangelio fideles olim dixisse *Amen* Beleth in explicatione IV.
diuinorum officiorum *cap.* 39. & Durandus *lib.* 4. *cap.* 24. testes sunt;
quod etiam in Missa Mozarabum, & in Regula S. Benedicti *cap.* 11.
præscribitur. Alensis item 4. P. Summç in tract. de offic. Missæ, *Perlecto,* inquit, *euangelio dicant assistentes* Amen, *quasi dicant Faciat nos Deus perseuerare in doctrina euangelij. Alij dicunt* Deo gratias, *in gratiarum actionem pro beneficio tantæ doctrinæ & tam salutaris.* Nunc dicimus, *Laus tibi Christe.* Addit Alcuinus ex ordine Romano populum se signo crucis munire tunc consueuisse, vt quod ex diuinis eloquijs ad salutem percepit signatum sigillo crucis, atque munitum permaneat. Tandem ipsum euangelium tam celebrans quàm Diaconus osculantur, quod olim vniuerso clero, omnique populo ad osculandum circumferri & porrigi à subdiacono solebat in signum venerationis & communionis cum Domino Iesu Christo & doctrina eius, vt Ionas Aurelianensis egregiè docet in Præf. lib. 2. de cultu imaginum aduersùs Claudium Taurinensem: *Sacra,* inquit, *religionis vsus in sancta ecclesia adhuc seruatur, si tamen apud te, vt perlecta S. Euangelij lectione, ab episcopo vel presbytero, cæterisque sacri ordinis religiosis codex in quo euangelij lectio recitata est multiplicibus osculis veneretur. Sed hoc cuius causa, nisi illius cuius esse verba creduntur, agimus?* Liber enim euangeliorum typum gerit Christi in eo loquentis, qua de causa idem liber in concilijs honorifico apparatu in throno collocatur. Cyrillus Alexandrinus in Apologia ad Theodosium id seruatum scribit in Synodo Ephesina: *Sancta Synodus,* ait, *in sancta ecclesia quæ Maria dicitur congregata Chri-*

stum

Num veluti caput constituit. Venerandum enim euangelium in sancto throno collocatum erat, illud tantùm non sanctorum sacerdotum auribus insinuans, iustum iudicium indicare. Idem in actis aliorum conciliorum apparet. Hinc etiam mos receptus tactis euangelijs iurandi, ac si Deus in ijs præsens agnoscatur. Hinc euangelia collo item appensa legimus tamquam amuleta: & in synodo octaua c. 3. idem honor sacris imaginibus decernitur, qui sanctis euangelijs exhibetur. *Sacram*, ait, *imaginem Domini nostri Iesu Christi æquo honore cum libro sanctorum euangeliorum adorari decernimus.* Id verò sancitum fuit aduersùs quorumdam Gallicæ episcoporum errorem, qui sacrum quidem euangeliorum codicem & signum S. Crucis honorari debere docebant, imagines non item.

V. Non est omittendus hoc loco ritus quo Maronitæ legunt euangelium. Ante ipsius lectionem ponitur incensum in thuribulo cum quibusdam orationibus: tum dicit sacerdos, *Pax omnibus vobis*: Respondet populus *Et cum spiritu tuo*. Minister ait, *Estote in attentione*. Subdit sacerdos, *In tempore gubernationis Domini nostri & Dei nostri ac Saluatoris Iesu Christi, dixit discipulis suis & turbis*. Populus, *Pater noster benedic*. Sacerdos vertens se ad populum signat eum signo crucis & dicit: *Dextera Domini nostri Iesu Christi & brachium excelsum fortitudinis eius, ac virtus abscondita maiestatis eius, illa quæ continet omnes benedictiones ac omnia dona vitæ, illa quæ requieuit super Apostolos sanctos in cœnaculo sancto Sion & sanctificauit eos; & in monte oliuarum ac benedixit eos; ipsa veniat, habitet, & requiescat super fratres meos lectores atque auditores, & custodiat eos; & custodiat locum hunc & habitatores eius fideles in omni tempore & in omni momento in secula*. Populus *Amen*. Sacerdos, *In tempore itaque gubernationis Domini nostri Iesu Christi Saluatoris nostri Verbi Dei, quod incarnatum est pro nobis, hæc sic facta sunt*. Populus, *Domine noster miserere nostri*. Post hæc Sacerdos legit euangelium, & in fine osculatur librum dicens: *Et pax sine securitas omnibus nobis*. Populus, *Amen*. Tandem Sacerdos ait: *Ipsi Iesu Christo sint laudes & gratiarum actiones & benedictiones propter verba sua viua quæ sunt erga nos, & Patri eius qui misit eum propter salutem nostram, & spiritui eius viuo & sancto nunc & in secula. Amen*.

VI. Notat Rupertus *lib. 1. de diu. off. cap. vlt.* Euangelium esse principale omnium quæ dicuntur in Missa, cui cætera omnia intellectuali ratione consentiunt. Idem asserit Petrus Ciruelus in proœmio expositionis libri Missalis, vbi ait euangelium inter cæteras partes Missalis officij esse veluti basim & fundamentum veræ & rectæ intelligentiæ omnium aliarum auctoritatum tam noui quàm veteris testamenti, quæ in eodem officio adducuntur; ad quas talem habet anologiam, qualem subiectum ad totam scientiam, & centrum ad lineas. Difficile tamen est hanc conuenientiam in singulis reperire, nisi violentæ quædam & mysticæ explicationes adhibeantur, quæ vt plurimum voluntariæ sunt, adeò vt ex illis

illis solida ratio haberi non possit, asserente Dionysio Theologiam symbolicam non esse argumentatiuam. Accedit quod firmo manente reliquo officio sæpè in aliquot Missis euangelia mutata sunt: neque vna est causa propter quam hoc potius euangelium quàm illud in tali Missa recitetur. Vt enim obseruat Beleth *cap.* 39 aliquando legitur secundùm historiam, vt in die Resurrectionis: aliquando secundùm allegoriam, vt in festo Assumptionis B. Mariæ: aliquando propter aliquam partem, vt in festo S. Crucis ponitur euangelium de Nicodemo ob extremam particulam, *sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis*: aliquando secundùm totum, vt in die Circumcisionis. Ritu monastico immediatè post euangelium fiunt solemnes Monachorum Professiones, modo in eorum Ritualibus expresso. Verum hic mos non vbique viget, nam in aliquot Congregationibus fieri solent post Offertorium. Olim quoque post euangelium pueri à parentibus Monasterio offerebantur inuoluta manu pueri in palla altaris, vt S. Benedictus decernit in Regula *cap.* 59. Puer autem panem & vinum pro vsu sacrificij offerebat, quem ritum eruditè & diffusè explicat Menardus ad *cap.* 66. concordiæ Regularum: vbi etiam ostendit quod pueri sic oblati, tametsi ad intelligibilem ætatem nondum peruenissent, tenebantur in Monasterio permanere, vota seruare, nec poterant post annos pubertatis parentum promissionem irritare, & ad seculum redire. Aequali enim vinculo Monasterio obstricti censebantur tam qui proprio arbitrio & voluntate profitebantur, quàm qui parentum deuotione offerebantur: idque sancitum fuit can. 48. concilij 4. Toletani his verbis. *Monachum aut paterna deuotio aut propria professio facit: quicquid horum fuerit alligatum, tenebit. Proinde his ad mundum reuertendi intercludimus aditum, & omnes ad seculum interdicimus regressus.* Scio multa his opponi à recentioribus, qui ex moribus hodie vsitatis veterem disciplinam æstimant: at mihi propositum est à scholasticis concertationibus abstinere; neque ad hunc locum huius rei explicatio pertinet. Certum est pueros etiam quinquennes & septennes olim hoc modo Deo in Religione dicatos, qui mos adhuc vigebat tempore S. Bernardi, sed paulò post à Celestino III. sublatus fuit, cuius de hac re decretum refertur *c. cum simus* de Regularibus.

Honorius in Gemma animæ lib. 1. cap. 25. *Deinde*, inquit, nimirum VI. post euangelium de quo egit capite antecedenti, *episcopus sermonem ad populum facit*. Hic mos nunquam interruptâ serie ab initio ecclesiæ vsque ad nostra tempora seruatus est, vt proximè post euangelium sermo siue homilia vel tractatus ad populum haberetur. Huc respexit proculdubiò Tertullianus iam in hæresim lapsus *lib. de Anima cap.* 9. vbi Priscillæ Montani sociæ reuelationes commendans, quas in ecclesia inter Dominica solemnia diabolico spiritu decepta per ecstasim habebat, *Iam verò*, ait, *pro vt scriptura leguntur, aut psalmi canuntur, aut adlocutiones*

tiones proferuntur, aut petitiones delegantur, ita inde materiæ visionibus subministrantur. Hæc ille Missam Cathecumenorum accuratè describens, cantum scilicet Psalmorum, orationes, lectiones, & adlocutiones siue homilias. Idem confirmat Iustinus martyr *Apolog.* 2. conuentum christianorum die solis enarrans, in quo commentaria Apostolorum aut scripta Prophetarum legebantur. *Deinde*, inquit, *lectore quiescente præsidens sermonem habet, quo populum instruit, & ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortatur*. Auctor item Constitutionum Apostolicarum *lib.* 8. *cap.* 4. præcipit episcopo, vt post lectionem legis & Prophetarum atque euangelij populum alloquatur sermonibus exhortatorijs. Eiusdem ritus testimonia frequentissima sunt apud Origenem, Hilarium, Ambrosium, Augustinum, Gaudentium, Chrysostomum, Cyrillum Alexandrinum, Chrysologum, Leonem, Gregorium Magnum, & alios quorum sermones habemus. Extant etiam in concilijs sanctiones multæ huc spectantes, & Cassianus idem astruit iucunda narratione *lib.* 11. *Instit. cap.* 15. Quicquid autem pertinet ad hoc argumentum summa eruditione tractauit Ambrosiani Collegij Doctor Ferrarius libris duobus de ritu sacrarum concionum. Hebræi, è quorum fontibus non pauci è nostris ritibus emanarunt, post legis & prophetarum lectionem loqui ad populum in synagogis consueuisse Lucas testatur tum euangelij *cap.* 4. narrans Iesum secundùm consuetudinem intrasse die sabbati in synagogam & legisse Isaiam Prophetam, & cum plicuisset librum sermonem habuisse: tum Actuum *cap.* 13. de Paulo & Barnaba referens post lectionem à principibus synagogæ inuitatos fuisse, vt sermonem exhortationis ad plebem facerent. Consonat Philo lib. *Quod omnis probus sit liber* dicens: *Quoties sacras ædes, quas synagogas vocant, adeunt pro ætatis ordine iuniores ad seniorum pedes considunt, & ad audiendum se componunt. Ibi alius ex libro prælegit, alius quispiam è peritioribus accedens quæ obscura sunt explicat*. Porrò munus prædicandi propriè & præcipuè ad episcopos pertinere tum vsus veteris ecclesiæ & omnium sanctorum episcoporum exemplum; tum ipsa docet episcopalis consecratio, in qua dicitur, *Accipe euangelium, vade, prædica populo tibi commisso*. Ideo Paulus ad Timotheum scribens, ipsum terribili adiuratione obtestatur per Deum & Iesum Christum, eiusque aduentum & regnum, vt instanter prædicet, moneat, increpet in omni patientia & doctrina. Et de seipso ad Corinthios *ep.* 1. *cap.* 9. ait, *Si euangelizauero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incumbit: væ enim mihi est, si non euangelizauero*. Teneri autem per seipsos hoc officium exercere Synodus Tridentina edixit antiquos canones secuta, nisi fuerint legitimè impediti. Quam obligationem ab omnibus episcopis, qui doctrina & sanctitate floruerunt, agnitam fuisse euidens est, semper enim lecto euangelio in suggestum ipsi ascendentes verbum salutis populo prædicarunt. Multa in hanc rem congerit Christianus Lupus in notis ad canonem

nem

nem XIX. concilj Trullani : mihi satis est hoc obiter tetigisse. Concilium Aurelianense apud Iuonē P. 2.decreti cap. 120. decreuit, *vt in diebus Dominicis vel festis post sermonem intra Missarum solemnia habitum, plebem sacerdos commoneat, vt iuxta Apostolicam institutionē omnes in commune pro diuersis necessitatibus preces fundant ad Dominum, pro Rege & episcopis & rectoribus ecclesiarum, pro pace, pro peste, pro infirmis qui in ipsa parochia lecto decumbunt, pro nuper defunctis, in quibus singulatim precibus plebs orationem Dominicam sub silentio dicat. Sacerdos verò orationes ad hoc pertinentes per singulas admonitiones solemniter expleat. Post hac sacra celebretur oblatio*. Idem generaliter pręcipitur in Capitulari Caroli Magni *lib.* 1. *cap.* 165. *&* 166. Hanc verò functionem Galli *Pronum* siue Præconium vocant, cuius quatuor sunt munia. Nam primò versi ad populum sacerdotes animarum curæ præpositi indicunt preces: secundò docent ipsum populum rudimenta fidei, Deique præcepta & ecclesiæ, sicut constituit catechismus Romanus: tertiò admonent quæ festa, quæ vigiliæ, quæ processiones eâ hebdomada occurrant: quartò promulgant edicta, excommunicationes, futura matrimonia, & quicquid demum ad populi notitiam peruenire oportet. Olim hæc omnia fieri solebant ante communionem, postquam sacerdos dixerat, *Pax Domini sit semper vobiscum*, vt suo loco indicabimus. Hincmarus Remensis *epist.* 7.*to*.2. mandat Presbyteris suis vt excommunicationem aduersùs quosdam deprædatores non post euangelium sicut mos erat populo denuntiarent, sed statim post epistolam; quia nonnulli eius criminis rei lecto euangelio protinus ab ecclesia recedebant. Item post euāgelium in plerisque ecclesijs publici Pœnitentes absolui & reconciliari solebant, vt ostendit Morinus *lib.* 8. *de Pœnit. cap.* 14. At verò in alijs hanc absolutionem impendebant sacerdotes post consecrationem, antequam oratio Dominica recitaretur, cuius rei testis est lib.2. Optatus Mileuitanus dicens; *Etenim inter vicina momenta dum manus imponitis & delicta donatis, mox ad altare conuersi Dominicam orationem prætermittere non potestis*. Alia quędam *de Pænitentium* absolutione. Lib. I. in fine Capitis XVII. allata sunt.

CAP. VIII.

Incipit Missa Fidelium. Symbolum eius initium. Traditum ab Apostolis sine scripto. Quotuplex sit, & quando cœperit in ecclesijs cantari. Offertorium, eiusque ritus. Mos panem & vinum offerendi antiquissimus. Alia quædam his addita. De agno à Romanis oblato calumnia Photij. Discrimen inter munera & oblationes. Non omnium dona ab ecclesia recepta. Communio duplex. Non semper qui offerebant, communicabant. Offerentium nomina publicè olim recitabantur. Offerendi mos quando desierit. Oblationum charta posita in altari.

I. Eiectis extra ecclesiam Catechumenis, Pœnitentibus, & alijs, quibus peracto sermone nefas erat in ea permanere, incipit Missa Fidelium, quæ cum seuerior disciplina vigebat clausis ianuis agebatur, easque custodiebant Ministri, ne quis intraret immundus vel indignus; de qua re egimus ex professo Cap. XVII. lib. I. Eius initium à symbolo, quod diebus Dominicis & in alijs quibusdam festiuitatibus cantari solet. In eo præcipua Christianæ fidei dogmata continentur, de quo Tertullianus initio libri de velandis Virginibus ait, *Regula fidei vna omnino est, sola immobilis & irreformabilis, credendi scilicet in vnicum Deum omnipotentem, mundi conditorem & filium eius Iesum Christum, natum ex Virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia die resuscitatum à mortuis, receptum in cælis, sedentem nunc ad dexteram Patris, venturum iudicare viuos & mortuos per carnis etiam resurrectionem*. Et in præscriptionibus cap. 37. *In ea regula*, inquit, *incedimus, quam ecclesia ab Apostolis, Apostoli à Christo, Christus à Deo tradidit*. Loquitur autem de symbolo, quod ab Apostolis compositum fuisse priusquam in varias orbis partes ad prędicandum Christi euangelium dispergerentur, vt eo veluti signo seù tessera veri fideles à falsis discernerentur, communis Patrum sententia & vetus Ecclesiæ traditio est. Cur verò symboli nomen impositum illi fuerit, diffusè explico *in tract. de diuina Psalmodia cap. 16.* §. 3. Sicut enim symbolum apud profanos scriptores idem est ac signum, tessera, collatio, & indicium; ita regula fidei religionis nostræ signaculum est, breuis credendorum collectio, & mutua ac certa credentium contesseratio. Extat eius expositio inter opera Cypriani,

quæ

quæ consensu omnium Eruditorum est Rufini Presbyteri Aquileiensis, vbi testatur non fuisse ab Apostolis scripto traditum, sed sola voce & traditione, ne fortè ad infideles perueniret, aut à falsis christianis deprauaretur. Cui consonans Hieronymus epist. 61. ad Pammachium cap. 9. ait, *In symbolo fidei & spei nostræ quod ab Apostolis traditum, non scribitur in charta & atramento, sed in tabulis cordis carnalibus, post confessionem Trinitatis & vnitatem ecclesiæ, omne Christiani dogmatis sacramentum carnis resurrectione concluditur*. Sola igitur voce fidelibus tradi consueuit, vt tutò possent eos dumtaxat ad communionem admittere, qui hoc signaculum christianæ professionis tamquam arcanam solisque fidelibus notam tesseram memoriter proferrent: idque tanta secreti fide inuiolabiliter seruatum est primis ecclesiæ seculis, vt nec quidem à cathecumenis memoriæ iuuandæ causâ describi permitteretur. Sed nec vllus scriptor ante Constantinum Magnum ipsum libris suis inserere ausus est, nisi solus Tertullianus loco supracitato, compendio tamen vsus, & quibusdam articulis prætermissis. Hermias item Sozomenus, vt alibi scripsi, symbolum Nicenum in sua historia referre veritus est, quod eum librum ab his qui initiati non essent lectum iri timeret. Verùm Athanasius, Basilius, Leo, alijque Patres illud scriptis suis inferere non dubitarunt, quia tunc pacatâ ecclesiâ nullas à gentilibus & Iudæis insidias metuebant. Trecentis & amplius annis solo Apostolico symbolo vsa est ecclesia, donec Arius detestandæ hæresis impijssimus auctor emersit, pro cuius damnatione coacta Nicæna Synodus nouam fidei tesseram tradidit Orthodoxis, qua ab Arianis discernerentur. Quare Athanasius in epist. ad episcopos Africanos Nicænam synodum trophæum & columnam esse dixit, in qua omnes hæreses ostentui inscriptæ sunt & triumphantur. Et Gregorius Nazianzenus in encomio Heronis Philosophi Alexandrini eandem ait Diuinitatis doctrinam certis finibus ac verbis circumscripsisse. Hoc verò symbolo in eâdem synodo recitato omnes episcopos exclamasse legimus, *Hæc est Catholicorum fides, huic omnes credimus, in hanc baptizati sumus, in hac baptizamus*. Postquam enim publicatum fuit, omnes ecclesiæ orientales illud statim receperunt, & catechumenis ac fidelibus edi scendum tradiderunt, adeò vt Arianus censeretur, quicunque ipsum non profitebatur. In partibus verò Occidentalibus à quibusdam ecclesijs citiùs, ab alijs seriùs receptum fuit, pro vt seriùs vel citiùs Ariana hæresi contaminari cœperunt. Nouis postea exortis hæresibus secunda synodus Oecumenica Costantinopoli coacta est, in cuius primo congressu aliud symbolum editum fuit, quod Marcus Ephesinus in synodo Florentina tamquam ex communi Græcorum Patrum sententia à Gregorio Nazianzeno compositum fuisse asseruit. Vtrumque autem tam Nicenum quàm Constantinopolitanum pro vno & eodem semper habitum fuit: & quod nunc cantamus in Missarum solemnijs, quamuis sit Constantinopolitanum,

num,

num, à Magistro sententiarum *lib.* 1. *dist.* 11. & ab aliis scholasticis Nicænum nuncupatur. Vtrumque etiam confundunt Patres, quia quicquid additum est à Constantinopolitano, iam virtute in Nicæno continebatur: & cum fides vna sit, vnum etiam symbolum est, quamuis Nicænum Apostolico, Nicæno autem Constantinopolitanum quædam maioris explicationis gratia adiunxerint. Hoc verò vltimum in Missa cantari potius quàm Nicænum antiqui Patres instituerunt, non quia modulis musicis aptius sit, vt parum rectè autumat Valfridus Strabo *cap.* 22. sed quia in eo dogmata orthodoxa clariùs exprimuntur, & omnes hæreses eò vsque exortę pleniùs confutantur.

II. Quis omnium primus illud Liturgiæ inseruerit, aut cantari pręceperit, incertum est. Radulfus Tungrensis *prop.* 23. à Marco Papa Syluestri successore sancitum fuisse ait vt symbolum Nicænum in Missa diceretur. At Innocentius III. *lib.* 2. *de mysterijs Missæ cap.* 49. & alij passim scribunt S. Damasum id recitari iussisse ad exemplum Græcorum. In hoc autem conueniunt omnes, quod publicè cantari cœperit in ecclesiis orientalibus aduersùs prauas hæreticorum opiniones, à quibus postea ad Occidentales laudabilis vsus transfusus est. Verùm Gręci viuente Damaso hunc ritum nondum admiserant, ait enim Theodorus Lector *lib.* 2. *Collectaneorum* Timotheum Patriarcham anno 510. Constantinopoli instituisse, vt symbolum fidei per singulas synaxes diceretur, cum antea semel tantùm in anno diceretur in magno die Parasceues, cum episcopus cathecumenos instruebat. Eandē symboli recitationem in omni conuentu Petro Gnapheo tribuit Nicephorus Callistus *lib.* 15. *cap.* 28. Sed hic fortassis in Anthiochena, ille in Constantinopolitana ecclesia hunc morem induxerunt; quem postea Hispani primi inter latinos receperunt. Extat de hac re decretum concilij tertij Toletani anno 589. c. 2. *Pro reuerentia sanctissimæ fidei, & propter corroborandas hominum inualidas mentes, consultu Pijssimi & gloriosissimi Domini nostri Reccaredi Regis sancta constituit Synodus, vt per omnes ecclesias Hispaniæ & Galliciæ secundùm formam orientalium ecclesiarum, concilij Constantinopolitani, hoc est CL. episcoporum symbolum fidei recitetur, & priusquam Dominica dicatur oratio, voce clara à populo decantetur, quo & fides vera manifestum testimonium habeat, & ad Christi corpus & sanguinē prælibandum pectora populorum fide purificata accedant.* Exprimit hic canon ritum Hispanicum, qui adhuc permanet in Missali Mozarabico, in quo post consecrationem & aliquot breuissimas preces dicit Presbyter, *Fidem quam corde credimus, ore autem dicamus.* Tum eleuat corpus Christi, vt videatur à populo, & dicit chorus symbolum fidei, videlicet: *Credimus in vnum Deum Patrem omnipotentem, factorem cæli & terræ: Visibilium omnium & inuisibilium conditorem. Et in vnum Dominum nostrum Iesum Christum filium Dei vnigenitum. Et ex Patre natum ante omnia secula. Deum ex Deo, lumen ex lumine, Deum verum ex Deo vero.*

Natum

Natum non factum, Omousion Patri, hoc est eiusdem cum Patre substantia: per quem omnia facta sunt, quæ in cælo & quæ in terra. Qui propter nos homines & propter nostram salutem descendit de cælis. Et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine, & homo factus est. Passus sub Pontio Pilato, sepultus tertia die resurrexit. Ascendit ad cælos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis. Inde venturus est iudicare viuos & mortuos, cuius regni non erit finis. Et in Spiritum sanctum Dominum viuificatorem, & ex Patre & Filio procedentem, cum Patre & Filio adorandum & conglorificandum, qui locutus est per Prophetas. Et vnam sanctam Catholicam & Apostolicam ecclesiam. Confitemur vnum baptisma in remissionem peccatorum. Expectamus resurrectionem mortuorum, & vitam venturi seculi. Amen. Sic ibi cantatur symbolum, post quod dicitur oratio dominicalis. Hispanicas ecclesias Gallicanę & Germanicę postmodum imitatę sunt regnante Carolo Magno post Felicis hæretici damnationem, vt Valfridus testatur *cap.* 22. Refert Baronius *to.* 9. *an.* 809. Dialogum de symbolo inter Leonem III. & Legatos Caroli Magni: cum enim Franci licentiam à Leone accepissent ipsum canendi in ecclesia, illudque canerent cum additamento *Filioque*, quod verbum aduersus Priscillianistas episcopi Hispani adiunxerant approbante & consentiente Leone Magno, vt idem narrat Baronius *anno* 447. dubitatum fuit in synodo Aquisgranensi, non quidem de processione Spiritus sancti ex Patre & Filio, sed vtrum illa particula *Filioque* licitè addita esset. Quam ob causam Legatos misit ad Leonem Carolus Imperator, quorum cum Pontifice colloquium siue disputationem Baronius refert loco citato. Ipse autem Leo, teste Anastasio, duas tabulas argenteas pensantes libras XCIV. & vncias VI. in Basilica S. Petri propè ipsius confessionem affigi mandauit, in quarum altera latinè, in altera græcè symbolum legebatur absque illo additamento *Filioque*; tum ob venerationem antiquitatis, cuius tenacissimus fuit; tum quia minimè necessarium putabat, vt omnia fidei dogmata symbolo insererentur. Postea tamen Romanorum Pontificum decreto hoc ipsum additamentum receptum fuit, vt ostendit Baronius *anno* 883. ad retundendam Schismaticorum peruicaciam, qui catholicum dogma de processione Spiritus sancti à Patre & Filio impugnabant. Quando cœperit Romæ in publica Missarum celebratione cantari narrat testis oculatus Berno Augiensis *cap.* 2. libri de rebus ad Missam pertinentibus, *Romani*, inquit, symbolum post euangelium *vsque ad hac tempora Diuæ memoriæ Henrici Imperatoris nullo modo cecinerunt. Sed ab eodem interrogati cur ita agerent; me coram assistente, audiui eos huiusmodi responsum reddere, videlicet quod Romana Ecclesia non fuisset aliquando vlla hæreseos fæce infecta; sed secundùm S. Petri doctrinam in soliditate catholicæ fidei permaneret inconcussa. Et ideò magis his necessarium esse illud symbolum sæpius cantando frequentare, qui aliquando vlla hæresi potuerunt maculari. At Dominus Imperator non antea desijt, quàm*

omnium

omnium consensu id Domino Benedicto Apostolico persuasit, vt ad publicam Missam illud decantarent. Contigit hoc anno MXIV. quo illud suis Annalibus consignauit Baronius hæc verba ex solida sua sapientia adjiciens. *Placent ista, sed nobis gratius, si venerandæ antiquitati annorum mille magis delatum fuisset, quàm nouitati.* Et iustam sanè causam Romani Presbyteri attulerunt Imperatori, propter quam symbolum non canebant in Missa: nam Rufinus Aquileiensis S. Hieronymi celeberrimus antagonista initio expositionis in symbolum Apostolorum, in diuersis ecclesijs ait aliqua ipsi symbolo adiecta fuisse. Tum subdit, *In ecclesia tamen Vrbis Romæ hoc non deprehenditur factum;* & rationem reddit, *quod neque hæresis vlla illic sumpsit exordium, & mos ibi seruatur antiquus.* Agit autem de symboli recitatione, quæ à catechumenis audiente populo ante baptismi susceptionem fieri solebat. Ab anno igitur Millesimo decimo quarto iubente Benedicto VIII. cœpit Romæ cantari symbolum; & ideò nec in Ordine Romano, nec in priscis Sacramentorum Codicibus, nec apud Alcuinum, Amalarium, Rabanum, Remigium, & alios qui ante prædictum annum Romanæ Missæ ordinem explanarunt, vlla symboli mentio reperitur: cum tamen multò ante in Hispania, Gallia, & Germania cantaretur. Extat in omnibus Liturgijs Græcorum, Maronitarum, & cæterarum gentium, quæ in Oriente sunt.

III. Post symbolum, & quando non dicitur, post euangelium Sacerdos salutat populum & excitat ad orandum. Tum chorus canit Antiphonam, quæ Offertorium nuncupatur, quia antiquo more populus interim sua dona offerebat. Nomine autem Offertorij siue offerendę, vt Amalarius & alij veteres loquebantur, ea omnia comprehenduntur, quæ à Sacerdote & Ministris fiunt & recitantur à prædicta salutatione vsque ad secretæ orationis conclusionem, cum excelsa voce sacerdos intonat *Per omnia secula seculorum*. Quis eam antiphonam cantari instituerit, non liquet. Plerique à Gregorio Magno primò institutam asserunt, quia in suo Antiphonario propriam singulis Missis assignauit. Sed iam vigebat in Africa hæc consuetudo, vt scribit Augustinus *lib. 2. Retract. cap.* 11. Apud Gregorium singula offertoria plures versus habent adiunctos, & quandoque integer psalmus repetita post singulos versus antiphona cantari solebat, vt toto illo tempore quo populus offerebat, psallentium clericorum voces audirentur: sicut olim in veteri testamento cum populus offerret holocausta, in voce, & tubis & cymbalis laudes canebant Deo, vt ea nimirum modulatione se hilari mente munera Deo offerre indicarent. Hac ipsa de causa solent cantores eadem verba sæpius repetere, ne citiùs finiat cantus quàm sacra functio absoluatur. Ideò non rectè quidam recentiores hanc repetitionem inter musicæ hodiernæ abusus enumerant, cum præsertim quædam eius exempla habeamus in ipso Gregorij Magni Antiphonario, vt in Offertorio Quinquagesimæ bis dicitur, *Benedictus es Domine doce me iustificationes suas*,

Et in

Et in offertorio hebdomadæ XXI. post Octauam Pentecostes in Versu primo bis dicuntur hæc verba, *Vtinam appenderentur peccata mea, quibus iram merui*: verbum autem *Et calamitas* ter repetitur. Crebræ etiam repetitiones fiunt in sequentibus versiculis: in IV. *Quoniam non reuertetur oculus meus vt videam bona*, ter dicitur *Quoniam*, & nouies *vt videam bona*. Rationem huius repetitionis, sed mysticam vt solet, affert Amalarius lib. 3. cap. 39. *Officij auctor*, inquit, *vt affectanter nobis ad memoriam reduceret ægrotantem Iob, repetiuit sæpius verba more ægrotantium*. Hodie ab Offertorio sublati sunt versus, sed his resecatis ipsum offertorium morosiùs decantari debet, vt notauit Radulfus Tungrensis *prop.* 23. Retinuerunt versus Offertorij Lugdunenses in aliquot Missis, Romani verò & alij eos sustulerunt, tum quia populi oblationes cessarunt, quæ longam psallendi moram exigebant; tum quia Organa introducta sunt, quæ cum pulsantur, nec ipsum quidem Offertorium decantatur.

Mos fuit in veteri ecclesia, vt qui ad sacram synaxim conueniebant IV. panem & vinum portarent & offerrent, sicut supra ostendi Lib. II. Cap. XXIII. §. 3. ex concilijs & Patribus. Addo Optatum Mileuitanũ, qui initio libri VI. reprehendit Donatistas quod altaria frangerent, in quibus vota populi portabantur, *in quibus fraternitatis munera non iussu Saluator poni, nisi qua essent de pace condita*. Loquitur autem de oblationibus quæ in altari consecrabantur, nam subdit, *Quid est enim altare nisi sedes corporis & sanguinis Christi*? Ideò Tertullianus *lib. de exhort. Castitatis cap.* 7. omnes sacerdotes esse dixit, non quod omnes potestatem consecrandi habeant, vt Anonymus quidam perperam explicauit egregiè à Petauio confutatus in Diatriba de potestate consecrandi; sed quia omnes panem & vinum ad altare Dei offerebant. Ritus autem priscus fuit ea dumtaxat offerre, quæ sacrificio vsui erant, panem scilicet & vinum: reliqua super altare offerri prohibet *can.* 3. Apostolorum. Permittit autem offerri & benedici oleum ad luminaria, & incensum, nouasque spicas & vuas ex quibus fiunt panis & vinum, quæ sunt propria huius sacrificij elementa. Reliquos fructus domum mitti iubet episcopo & presbyteris, qui diaconis & clericis distribuant. Hunc Canonem explicans Zonaras *Fructus*, inquit, *legumina & alia huiusmodi offeruntur altari, non vt sacrificium, sed tamquam primitiæ. Oleum permittitur offerri, vt per hoc lumen vero lumini accendatur, & incensum tempore oblationis*. Postea concilium Trullanum vuam vetuit offerri *can.* 28. propter abusum, qui in diuersis ecclesijs irrepserat, vt eam ministri incruento sacrificio coniungentes simul cum Eucharistia populo distribuerent. Ideò decreuit vt Sacerdos solam oblationem populo porrigeret, & vuam tamquam primitias seorsim benediceret, & petentibus tribueret ad fructuum datoris gratiarum actionem. Idem sanciuit *can.* 57. quod ad altare mel & lac offerre non oportet. Concilium verò Cartaginense

celebratum anno 397. vt habetur in codice Ecclesiæ Africanæ hæc omnia clariùs edisserit *can.* 37. his verbis: *Vt in sacramentis corporis & sanguinis Domini nihil offeratur, quàm quod ipse Dominus tradidit, hoc est panis & vinum aqua mixtum. Primitiæ verò, seu lac & mel, quod vno die solemnissimo in infantum mysterio solet offerri, quamuis in altari offerantur; suam tamen habeant propriam benedictionem, vt à sacramento Dominici corporis & sanguinis distinguantur: nec amplius in primitijs offeratur, quàm de vuis & frumentis.* Primitiarum igitur oblationem absque vlla temporis limitatione concedit; mel autem & lac offerri præcipit semel tantùm in anno in die Paschalis festiuitatis, quo solemne baptisma celebrari, & egressis è sacro fonte mel & lac dari consueuerat, de quo ritu egimus Lib.I. Cap.XVI. Solebat etiã populus in die Cœnæ Domini oleum offerre in ampullis ipsa die ab episcopo consecrandum, vt ex libro sacramentorum S. Gregorij apud Pamelium, & ex Ordine Romano constat. Mos enim veteris ecclesiæ fuit non conficere sacramenta, nec quidpiam ad ea pertinens benedicere, nisi ex oblatis.

V. Inter calumnias aduersùs Ecclesiam Romanam, quas Photius Bulgariæ Regi, hic Romano Pontifici Nicolao misit, vna hæc fuit, quod in Paschate more Iudaico Agnum super altare simul cum Dominico corpore offerret & benediceret. Sed hoc putidum mendacium est: quamuis enim Romana Ecclesia Agni carnibus Sacerdotalem benedictionem impertiri soleret; non eas tamen aut super altare collocabat, aut simul cum Christi corpore offerebat seu benedicebat. Extat Agni benedictio pro die Resurrectionis in Ordine Romano, ipsa enim die Agni carnes sacerdotali benedictione sanctificatas Fideles comedebãt ob reuerentiam Christi Agni immaculati pro nobis occisi: idque olim in eius figuram Domino præcipiente constituit Moyses tamquam præcipuam Iudaici Paschatis ceremoniam. Nimio zelo hunc ritum tamquam superstitiosum & erroneum Valfridus Strabo reprehendit *cap.* 18. nec video cur adeò acerbè morem antiquissimum ab ecclesia approbatum, & hodie adhuc vigentem insectetur: cum præsertim fateatur quod neque in altari, sed sub ipso vel iuxta ipsum poneretur, neque simul cum Dominico corpore, vt nequiter Latinis imposuit Photius, sed propria benedictione & à consecratione corporis Christi multùm diuersa benediceretur. Aliquem fortassis abusum improbat, quem non indicat: aut respexit ad præcitatum canonem Africanum, quo inter ea quæ offerri permittuntur, Agnus non recensetur. At omisso Strabone illud insuper obseruandum est, quod sicut omnia indiscriminatim offerre illicitum erat; ita Sacerdotes non omnium passim oblationes recipiebant. Nam primò omnia dona in locum deputatum ante Missam deferre mos erat, qui Gazophylacium siue Secretarium vocabatur, in quo & oblationum & offerentium diligens inquisitio à Diacono præmittebatur, habitoque delectu qui digni reperti erant ad offerendum admittebantur. Deinde

eiectis

eiectis siue segregatis qui offerre non poterant, ipsa dona consuetis ritibus, de quibus infra, fideles offerebant per manus Diaconorum altari inferenda. Mos autem antiquus erat, vt qui communicandi ius non habebant, ijdem offerre prohiberentur, vt ex concilij Illiberitani can. 28. manifestum est. *Episcopum placuit ab eo qui non communicat, munera accipere non debere*. Omnes enim qui Missæ intererant & communicabant, panem quoque & vinum offerebant, ex quibus Eucharistia conficeretur; atque ideò cum iure communicandi annexum erat ius offerendi. Lites ferunt super huius canonis intelligentia viri eruditi, sed facilè componi possunt duplicis communionis, munerumque & oblationum adhibita & benè perpensa distinctione. Quod enim attinet ad munera, Baronius *to. 7. anno* 523. hoc inter ea & oblationes ponit discrimen, quod munera ea dicerentur, quæ nulla habita ratione donantis in ecclesiam tamquam in Gazophylacium inferebantur: oblationes autem essent, quæ à solis Fidelibus Orthodoxis solemni ritu offerri & recipi consueuerunt, de quibus ait Irenæus lib. 4. cap. 34. *Is qui offert glorificatur ipse in eo quod offert, si acceptetur munus eius*. Et munera quidem etiam ab infidelibus acceptata fuisse ex eo probat Baronius quod Anastasius refert in vita Hormisdæ Theodoricum Italiæ Regem Arianum obtulisse B. Petro Apostolo cereostrata argentea duo pensantia libras LXX. Non semper tamen hoc obseruatum fuit ob varias rerum & personarum circumstantias. Cum enim Eusebius Constantij Imp. Ariani eunuchus multa B. Petro munera obtulisset, Liberius Papa custodem ecclesiæ acriter increpauit, quod illa inferri in ecclesiam passus esset, ipsaque tamquam illicita & execranda ab ecclesia proijci mandauit. Rem narrat Athanasius epist. ad solitariam vitam agentes. Imò aliquando si quid Hæretici ecclesiæ intulerant, antequam in hæresim laberentur, id eis post lapsum restitutum fuit: idque Tertullianus de Marcione refert lib. de Præscript. cap. 30. dicens; *Vbi tunc Marcion, vbi Valentinus? Nam constat illos in Catholicæ primò doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem sub episcopatu Eleutherij benedicti, donec ob inquietam semper eorum curiositatem, quam fratres quoque vitabant, semel & iterum eiecti; Marcion quidem cum ducentis sestertijs quæ ecclesiæ intulerat, nouissimè in perpetuum dissidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminarunt*. Adeò munera illius hæresiarchæ ecclesia detestata est, vt CC. sestertia, quæ vt supputat Budęus quinque aureorum millia valebant, illi cum è cœtu fidelium expelleretur, vltro restituerit, nihil ipsius volens retinere. Hoc verò discrimen munerum & oblationum passim negligunt probati scriptores, nam quæcunque res Deo offeruntur siue testamento, siue alia quauis donatione; siue res soli, siue mobiles sint; siue pertineant ad sacrificium, siue pauperum vel ecclesiasticorum sustentationi destinatæ fuerint, oblationes dicuntur, qua voce vsus est Vlpianus in Pandectis *lib. 24. tit. 1. de donationibus inter vi-*

rum & uxorem l. 5. §. 12. vbi ait locum furorum fieri, si maritus ad oblationem Dei vxori donauerit. Veteres, teste Festo, offerumenta vocabant. Vnde colligimus oblationis nomen æquiuocum esse: nam primò ea munera significat, quæ non altari, sed ecclesiæ extra Missam offerebantur; secundò arctatur idem vocabulum ad ea quæ intra Missarum solemnia altari inferuntur, siue ad sacrificium pertineant, siue ab eo aliena sint. Est & alia magis pressa significatio, qua oblationis nomine ipsum sacrificium à sacerdote Deo oblatum intelligimus, de qua aliquid diximus, cum de nominibus Missæ ageremus.

VI. Eadem æquiuocatio in nomine communionis reperitur, quæ necessariò explicanda est, vt palam fiat, de qua communione loquamur, cum dicimus illorum oblationes non fuisse receptas, qui ad communionem ius non habebant. Quod ergo attinet ad præsentem Dissertationem duæ erant communionis species. Vna erat participatio cum fidelibus in communi conuersatione & consortio, atque etiam in oratione, qua qui donati erant, poterant in omnibus cum fidelibus conuenire, sed non in perceptione Eucharistiæ. Altera, quæ maxima dicebatur, ius præbebat sumendæ Eucharistiæ. Qui vtrâque priuabantur, hi ab ecclesia omnino præcisi erant, quales sunt hodie excommunicati, de quibus nullum est dubium quod nihil poterant altari offerre, cum ab ipso ecclesiæ ingressu, sicut & Pœnitentes primi gradus, arcerentur. Idem dicendum est de Cathecumenis & Pœnitentibus secundi & tertij ordinis, & de reliquis qui peracto sermone ab ecclesia egrediebantur, & ianuis clausis adesse mysterijs non poterant. Pœnitentes autem qui ad quartum gradum peruenerant, illi etiam qui ob aliquod minus graue peccatum sola eucharistiæ communione priuabantur, licet sacris interessent & orationum participes fierent, atque pauperibus elemosynas erogare possent; nihil tamen poterant offerre ad altare, cum enim non liceret eis Christi corpore refici, consequens erat vt eorum oblationes reijcerentur, quia potestatem offerendi, & eius sumendi corpus Christi sibi inuicem connecti tunc ecclesia arbitrabatur; nec putabat gratas fore & acceptabiles Deo illius hostias & oblationes, qui à perceptione diuinorum munerum abstentus erat. Confirmat hunc morem epistola Augustini nomine scripta ad Bonifacium virum illustrem, qui tempore Augustini viuebat & Romani imperij perduellis erat. Hæc est 6. *in Appendice to. 2.* eamque Baronius *an.* 427. esse putat alicuius episcopi Africani. *Oblatio*, inquit, *domus tua à clericis ne suscipiatur indixi, communionemque tibi interdico, donec peracta pro ausibus vel errore à me definita tibimet pœnitentia & tempore condonato, pro hoc facto corde contrito & humiliato dignum offeras sacrificium Deo.* De vtrâque communione loquitur concilium Ancyranum, vt optimè explicat Baronius *to. 3. an.* 314. nam quibus dumtaxat permissum erat cum fidelibus orare, illos ait communicasse sine oblatione: qui verò ad Eucharistiæ perceptionem

admit-

admittebantur, ij dicebantur communicare cum oblatione. De communione laica & peregrina suo loco commodiùs agam. De Energumenis statuit concilium Illiberitanum *can.* 29. ne ipsorum nomen cum oblatione ad altare recitaretur. De Pœnitentibus autem subitò mortuis concilium Vasense I. c. 2. decreuit, vt eorum oblationes reciperentur, & nomina recitarentur. Decreti causam reddidit Concilium Arelatense II. c. 12. quia pœnitentiam honorauerunt. Idem sanciuit concilium Toletanum XI. can. 12. Atque inde originem accepit quorumdam in Africa superstitio, qui ori mortuorum eucharistiam infundebant, vt communioni ecclesiæ restituti crederentur; quæ damnata est in codice canonum Ecclesiæ Africanæ c. 18. Cum autem in ecclesia primæuus rigor vigeret, ita fideles cum mortuis communicabant, quemadmodum communicauerant cum viuentibus: atque ita qui viuens inter *Flentes* erat, siue inter *Audientes*, aut *Substratos*, vel *Consistentes*; etiam defunctus similem gradum habebat, eiusque corpus in eodem ecclesiæ loco collocabatur, in quo viuens stare consueuerat, atque inde ad sepeliendum efferebatur. De his verò qui animo iam deficientes pœnitentiam postulabant, & ante reconciliationem siue absolutionem moriebantur, Leo Magnus *epist.* 92. ad Rusticum Narbonensem episcopum sic scripsit. *Horum causa Dei iudicio reseruanda est in cuius manu fuit vt talium obitus vsque ad communionis remedium differretur. Nos autem quibus viuentibus non communicauimus, mortuis communicare non possumus.* Porrò communio in his verbis pro absolutione & venia accipitur, quo sensu antiqui canones grauiorum quorumdam criminum reis hanc pœnam imposuerunt, vt nec quidem in fine communionem acciperent, quod de reconciliatione & restitutione consortij cum fidelibus omnino accipiendum est. Mitigata deinde fuit hæc seueritas, nec vlli serio pœnitenti venia denegata est, adeò vt secunda synodus Aurelianensis c. 15. illorum etiam oblationes recipi concesserit, qui in aliquo crimine fuerant interempti, ijs tantum exceptis, qui proprij sibi manibus necem intulissent.

Sed regredior ad oblationes, & quia supra indicauimus simul cum VII. oblationibus offerentium quoque nomina oblata seu recitata fuisse, ideò inquirendum quid sit huiusmodi nominum oblatio seu recitatio. Quidam putant hoc nihil aliud fuisse quàm pro illis orare, illorumque meminisse in orationibus seu publicis seu priuatis. Verè tamen alicuius nomen offerre idem erat, ac ipsum in sancto sacrificio recitare & enuntiare; qui ritus manifestè colligitur ex epistola decima Cypriani aduersùs Presbyteros, qui lapsos nondum peracta pœnitentia ad consortium fidelium, & ad oblationem ac perceptionem eucharistiæ admittebant: *Ad communicationem*, inquit, *admittuntur, & offertur nomen eorum, & nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab episcopo & clero imposita eucharistia illis datur.* Eidem adstipulatur Innocen-

nocentius I. epist. qua respondet Decentij episcopi Eugubini consultationibus, vbi ait: *De nominibus recitandis antequam precem sacerdos faciat, atque eorum oblationes quorum nomina recitanda sunt sua oratione commendet, quàm superfluum sit, & ipse pro tua prudentia recognoscis, vt cuius hostiam nec dum Deo offeras, eius ante nomen insinues, quamuis illi incognitum sit nihil. Priùs ergo oblationes sunt commendandæ ac tunc eorum nomina, quorum sunt oblationes, edicenda vt inter sacra mysteria nominentur, non inter alia quæ ante præmittimus, vt ipsis mysterijs viam futuris precibus aperiamus*. Rursum Cyprianus *epist.* 60. de redemptione captiuorum ad episcopos Numidiæ, eorum nomina se misisse scribit, qui aliquid in opus illud contulerant: non frustra, vt ad eam notat Rigaltius, nec superuacuè, nam in sacrificijs ipsorum nomina offerebantur. Hæc autem recitatio ad Diaconum spectabat, teste Isidoro, qui epist. ad Ludifredum episcopum Cordubensem de Diacono agens ait, *Ad ipsum pertinet officium precum & recitatio nominum*. Idem Hieronymus docet in cap. 18. Ezechielis dicens, *Multos conspicimus qui opprimunt per potentiam vel furta committunt, vt de multis parua pauperibus tribuant, & in suis sceleribus glorientur, publicèque Diaconus in ecclesia recitet offerentium nomina: tantum offert illa, tantum ille pollicitus est: placentque sibi ad plausum populi, torquente eos conscientia*. Ex quo discimus vitio reproborum in ambitionem degenerasse, quod pro Numinis cultu institutum fuerat. Quare idem Hieronymus lib. 2. in Hieremiam cap. 11. ait: *Nunc publicè recitantur offerentium nomina, & redemptio peccatorum mutatur in laudem*. Græci nomina recitant, cum scindunt panes, & pro singulis tam viuis quàm defunctis particulam seponunt, & offerunt, sicque eos sacrificij participes faciunt. Latini in canone distinctis locis viuorum & mortuorum memoriam agunt, quod olim fieri solebat recensitis nominibus. Ex verbis enim S. Innocentij modò citatis constat recitata fuisse nomina inter sacra mysteria, id est in Canone, post munerum commendationem; idque confirmatur ex concilio Emeritensi sub Vitaliano Papa c. 19. quo statuitur *Vt in singulis ecclesijs, in quibus Presbyter iussus fuerit præesse, singulis diebus Dominicis sacrificium Deo procuret offerre, & eorum nomina à quibus eas ecclesias constat esse constructas, vel qui aliquid his sanctis ecclesijs videntur aut visi sunt contulisse, si viuentes in corpore sunt, ante altare recitentur tempore Missæ: quod si ab hac decesserunt aut discesserint luce, nomina eorum cum defunctis fidelibus recitentur in suo ordine*. Nomina verò legebantur ex Diptychis, de quibus & de alijs ad hanc nominum recitationem spectantibus commodior agendi locus erit, cum verba illa Canonis explicabimus, *Memento Domine*. Occurrunt autem hoc loco duo quædam ex Valfrido Strabone, quæ pertinent ad oblationem nec mihi omittenda videntur. Nam primò sic loquitur cap. 22. *Sciendum quosdam inordinatè offerre, qui attendentes numerum oblationum potius quàm virtutem sacramentorum, sæpè in illis transeunter offerunt*

Missis,

Missis, ad quas persistere nolunt. Rationalibius siquidem est ibi offerre, vbi velis persistere, vt qui munus Domino obtulisti, offeras pariter pro eodem munere suscipiendo postulationem deuotam. Non enim frustra in actione dicitur, Qui tibi offerunt: *non dicit*, Qui obtulerunt, *vt intelligamus eos persistere debere in offerendo, donec oblata ad hoc perueniant ad quod oblata sunt*. Ex quibus verbis discimus seculo nono, quo Valfridus claruit, eos qui offerebant non semper communicasse, imò aliquando facta oblatione statim ab ecclesia discessisse, quem abusum acriter reprehendit. Deinde aliam perstringit consuetudinem dicens, *Sed & in hoc error non modicus videtur, quod quidam se non posse aliter plenam commemorationem eorum facere, pro quibus offerunt, nisi singulas oblationes pro singulis offerant; vel pro viuis & defunctis non simul astimant immolandum, cum verè sciamus vnum pro omnibus mortuum, & vnum panem esse & sanguinem, quem vniuersalis ecclesia offert. Quod si cui placet pro singulis singulatim offerre, pro solius deuotionis amplitudine & orationum augendarum delectatione id faciat, non autem pro stulta opinione qua putet vnum Dei sacramentum non esse generale medicamentum. Quodammodo enim in fide imperfectus est, qui putat Dominum non discernere, quando vna petitione pro multis rogatur, quid cui sit necesse: vel fastidire eum astimat, cum eadem oblatio nunc pro vno, nunc pro alio exhibetur*. Hactenus ille cuiusque Sacerdotis arbitrio seu deuotioni relinquens vnũ pro multis offerentibus sacrificium, aut singula pro singulis celebrare. Nostrorum verò temporum alia conditio est, alij mores: nec vllus ignorat quid de hac re ab Apostolica sede statutum sit.

Adhuc viget mos offerendi in multis ecclesijs prȩsertim in pagis & VIII. oppidulis Rusticorum, qui cum priscarum consuetudinum tenaciores esse soleant, superuenientibus mutationibus haud facile acquiescunt. Verùm huiusmodi oblationes non in vsum sacrificij cedunt, sed Parocho vel pauperibus tribuuntur, imò plerumque pecunia offertur, nam cum populi communio refrigescente charitate cessasset, & ad vsum celebrantis modica panis particula sufficeret; panis verò pro vsu sacrificij à clericis formaretur, cœpit populus, vt ait Honorius *in Gemma anima lib. 1. cap. 66.* pro oblatione panis siue farinæ denarios offerre. Erat hoc in vsu tempore Petri Damiani, ipse enim scribit *lib. 5. epist. 13.* quòd sibi Missarum mysteria celebrãti vxores Principum Bizanteos obtulerunt: erant autem Bizantei nummi aurei. Porrò vsum offerendi eo tempore apud Latinos desijsse existimo, quo Panis azymus à ministris altaris pro Missæ sacrificio confici cœpit: nam si quid postea oblatum legimus, id nequaquam ad sacrificium, sed ad clericorum vel pauperum sustentationem, vel ad ecclesiarum & monasteriorum constructionem pertinebat; & sic omnino intelligendæ sunt Conciliorum sanctiones, quæ post annum Millesimum aliquid offerri præcipiunt. Synodus Romana V. sub Gregorio VII. cap. vlt. *Omnis Christianus procuret ad Missa-*

Missarum solemnia aliquid Deo offerre: aliquid inquit, non panem aut vinum; *& duci ad memoriam quod Deus per Moysen dixit*, Non apparebis in conspectu meo vacuus.. *Etenim in collectis sanctorum Patrum liquidò apparet, quod omnes Christiani offerre aliquid Deo ex vsu sanctorum Patrum debeant*. Synodus Eboracensis sub Celestino III. prohibet Sacerdotem aliquid accipere pro Missarum celebratione, nisi hoc dumtaxat quod oblatum fuerit. Sunt & alia statuta quibus decernitur, ne quis laicorum de oblationibus participet, quæ offeruntur ad altare, quæ proculdubio non de his quæ ad sacrificium spectabant, sed de alijs rebus loquuntur ad vsum ecclesiæ vel pauperum oblatis: quæ quidem oblationes diu apud fideles permanserunt. Agit de his Baronius *an.* 44. *n.* 68. vbi de indictâ à Paulo collectâ sermonem habet, pluraque congerit ad comprobandum earum vsum ex Tertulliano, Cypriano, Iustino, & alijs Patribus, quibus nonnulla addit infra *an.* 57. *n.* 72. *&* 167. Easdem oblationes respiciunt decreta concilij Gangrensis *c.* 7. *&* 8. Vasensis I. apud Sirmondum *c.* 4. Arelatensis II. *c.* 28. Aurelianensis primi *c.* 14. Matisconensis I. *c.* 4. Engilenheimensis *c.* 8. Tempore Goffridi Vindocinensis in vsu erant oblationes in ecclesijs Monasterio subiectis, quæ in vtilitatem Monachorum cedebant, vti constat ex epist. 40. libri 3. Viuebat autem Goffridus anno 1130. Oblationum in ecclesiâ græcâ prisca formula hæc fuit: *Tua de tuis offerimus tibi Domine*. Similiter Latini, *Offerimus*, inquiunt, *præclaræ Maiestati tuæ de tuis donis ac datis*. Nam quicquid homo habet Dei donum est, & ideò in his quæ offert, reddit Deo quod suum non est, illo recipiente quod suum est. In Capitulari Caroli Magni *lib.* 6. *cap.* 285. alia formula oblationum recensetur his verbis. *Quisquis nostrum suas res ecclesiæ tradit, Domino Deo illas offert atque dedicat, suisque sanctis & non altari, dicendo talia & agendo ita. Facit enim scripturam de ipsis rebus, quas Deo dare desiderat, & ipsam scripturam coram altari aut supra tenet in manu dicens eiusdem loci Sacerdotibus atque Custodibus: Offero Deo atque dedico omnes res quæ in hac chartula tenentur insertæ pro remissione peccatorum meorum ac parentum & filiorum, aut pro quocunque illas Deo deliberare voluerit ad seruiendum ex his Deo in sacrificijs, Missarumque solemnijs, orationibus, luminarijs, pauperum ac clericorum alimonijs, & cæteris diuinis cultibus, atque illius ecclesiæ vtilitatibus. Si quis autem eas inde, quod fieri nullatenus credo, abstulerit, sub pœna sacrilegij ex hoc Domino Deo, cui eas offero atque dedico, districtissimas reddat rationes*. Hoc antiquis solemne fuit vt chartas donationum ponerent super altare, vt patet ex Marculfo Monacho, qui viuebat an. 660. lib. 1. formularum cap. 1. *Nec de hoc quod à Dominum timentibus hominibus transmissum, aut in altario offertum fuerit, auferre præsumat*. Anastasius quoque in Adriano donationem factam Romanæ ecclesiæ à Carlo Magno positam ab eo fuisse refert super altare S. Petri. Idem confirmat Gregorius Turonensis *lib.* 1. *de gloria Martyrum*

tyrum cap. 61. vbi narrat baltheum ex auro puriſſimo cum omni apparatu ſtudioſiſſimè fabricatum ab homine deuoto oblatum ſuper altare baſilicæ S. Nazarij. Alia quędam teſtimonia affert Bignonius in notis ad locum citatum Marculfi; quibus plura addi poſſent ex breuiculis ſiue inſtrumentis donationum, quas eccleſijs & locis religioſis Reges, Principes, & alij paſſim fecerunt. Adhuc vigebat hæc conſuetudo tempore Innocentij III. qui *cap. ex literis, de conſuetudine*, reſcribens Archiepiſcopo Lundenſi in Dania, non Lugdunenſi vt perperam ſcribitur in Decretalibus, perfectæ donationis ſignum eſſe ait, cum quis modicum terræ illius poſſeſſionis quam offert eccleſiæ, ponit ſuper altari. Eodem modo Monachi cum per ſolemnem profeſſionem ſeipſos offerunt Deo, ipſius profeſſionis chartam ponunt in altari, vt S. Benedictus præcipit in Regula *cap.* 58. Et Regula Tarnatenſis, ſiue Agaunenſis Monaſterij *cap.* 1. agens de his qui ſeculo renuntiantes ſe & ſua donabant Monaſterio, *oblationem eius*, inquit, *ad integrum deuotio ſincera commendet, & ſuper altare ſtatuat*. Conſonat Regula Magiſtri *cap.* 89. dicens: *Si quis cum rebus ſuis introierit, tunc illa breuis & donatio rerum ſuarum Deo vel Monaſterio facta ipſius donatoris manu ſuper altare ponatur, dicente ipſo fratre: Ecce Domine cum anima mea & paupertate mea quicquid mihi donaſti tibi reconſigno & offero: & ibi volo vt ſint res meæ, vbi fuerit cor meum & anima, ſub poteſtate tamen Monaſterij & Abbatis, quem mihi Domine in vice tua timendum præponis*. Ad hunc morem alludere videtur Gregorius Magnus *lib. 4. expoſit. in 1. Regum cap.* 4. cum de Nouitijs differens ait, *Quod coram nobis promittunt, Deo offerimus, vt ipſe iam de manibus noſtris teneat, quod exquirat. Cum ergo ea quæ Nouitij promittunt Deo offerimus, quaſi chirographum quod nobis faciunt, illi damus*. Quia nimirum chartam profeſſionis poſitam à Nouitio ſuper altari Abbas Miſſam celebrans accipit, & loco Dei acceptat, & ipſi offert. Idem olim ſeruabant Abbates, cum benedictionis munere accepto ab epiſcopo diœceſano, obedientiam illi & reuerentiam pollicebantur, nam chartam eius ſponſionis ſeu profeſſionis altari imponebant: quem ritum commemorat Innocentius III. *lib. 1. epiſt.* 58. ſic ſcribens epiſcopo Burgenſi: *Cum autem ab eo* Epiſcopo *fuerit benedictus reuerentiam ei ſuper his tantummodo quæ præſcripta ſunt repromittat, profeſſione huiuſmodi ſuper altare in ſcriptis oblata*. Ad quæ verba quædam eruditè obſeruat Franciſcus Boſquetus in notis. Eius autem profeſſionis formulam exhibet Honorius III. *cap.* 43. Ne Dei eccleſiam: de Simonia.

CAP. IX.

Ritus oblationum describitur. An omnes offerentes accederent ad altare. Orationes, quibus munera offeruntur, diuersas esse in diuersis ecclesiis. Vinum aqua misceri ex Christi institutione. Græci bis aquam miscent. Quo apparatu dona sacranda deferant è prothesi ad altare. Quo situ olim collocaretur hostia super altare. Thurificatio, & lotio manuum. Sacerdotis pro se ad populum deprecatio. Orationes Secretæ.

I. RItum olim in oblatione adhibitum sic describit Ordo Romanus. *Cantores cantant offertorium cum versibus, & populus dat oblationes suas, idest panem & vinum, & offerunt cum Fanonibus candidis primò masculi, deinde fœminæ.* Erant autem fanones sindones, vt notat ipsius ordinis expositio apud Cassandrum. *Nouissimè verò Sacerdotes & Diaconi offerunt, sed solum panem, & hoc ante altare. Subdiaconus verò cum calice vacuo sequitur Archidiaconum; & Pontifice oblationes populorum suscipiente Archidiaconus suscipit post eum amulas, & refundit in calicem maiorem.* Amula hic accipitur pro vasculo, quo vinum continebatur: antiquis verò amula erat vasculum quo religionis gratiâ aqua portabatur, qua voce vsus est Columella de cultu hortorum,

Aut habilem lymphis amulam, Bacchoue lagenam.

Oblationes autem à Pontifice suscipit Subdiaconus & ponit in Sindonem, qua eum sequitur, quam tenent duo Acolythi. Tunc episcopus redit in sedem & lauat manus, quibus lotis *accedit ad altare. Tunc Subdiaconi leuantes oblatas de manu Subdiaconi sequentis porrigunt Archidiacono, & ille componit altare. Ornato verò altari, Archidiaconus sumit amulam Pontificis cum vino de Subdiacono, & refundit super colum,* idest super colatorium, *in calicem. Deinde descendit Subdiaconus sequens in Scholam, & accipit fontem de manu Archiparaphonista & defert Archidiacono, & ille ex amula infundit faciens crucem in calicem.* Porrò Subdiaconus ideò ad scholam cantorum accedit vt ab eis aquam accipiat vino miscendam, quia cantores, vt docet Amalarius *lib. 3. cap. 19.* propter instantem cantandi necessi-

necessitatem non habent licentiam huc illuc discurrendi, & ne penitus extorres essent à sacrificio, aquam pro cęteris offerebant. *Mox Pontifex salutat altare*, ipsum videlicet osculando, *& suscipit oblatas de manibus Presbyterorum & Diaconorum, quibus licitum est accedere ad altare. Deinde Archidiaconus suscipit oblatas duas de oblationario, & dat Pontifici: quas dum posuerit Pontifex in altari, leuat calicem Archidiaconus de manu Subdiaconi, & ponit eum super altare iuxta oblationes Pontificis à dextris, inuolutis ansis cum offertorio suo*, id est cum velo, quod nunc quoque offertorium dicitur, quia eo vtimur, cum dona offeruntur, *quod etiam ponit in dextro cornu altaris. Post oblationem ponitur incensum super altare, & Pontifex inclinans se paululùm ad altare respicit scholam & annuit vt sileant, & conuertit se ad populùm dicens*, Orate. Hæc Ordo Romanus in prima Missæ descriptione; idemque ferè repetitur in tertia, & quarta. An verò populus sua dona oblaturus cancellos ingredi & ad altare accedere permitteretur, non potest facilè explicare, nisi tempora distinguamus & regiones. Apud Græcos omnes laicos à sacrario semper exclusos, excepto Imperatore cum dona sua Creatori offerre volebat, canon Trullanus LXIX. ostendit, multique comprobant Græci scriptores, quos Leo Allatius citat in dissertatione de templis recentiorum Græcorum. Eumdem morem diu apud latinos viguisse ex Ordine Romano liquet in secunda Missæ descriptione, quæ est Patrum occidentalium. *Pontifex*, inquit, *dum cantatur offertorium, à Presbytero & Archidiacono ad locum vbi oblationes à fidelibus laicis siue viris siue fœminis offeruntur, easdem accepturus ducatur*. Et in tertia, quæ propria Romanæ Ecclesiæ est: Pontifex descendit ad *Senatorium & suscipit oblationes Principum*. Et infra *Pontifex antequam transeat in partem mulierum, descendit ante Confessionem & suscipit oblatas Primicerij defensorum*. Idem confirmat Capitulare Caroli Magni lib. 5. cap. 219. *Vt per omnes dies Dominicos oblationes Deo offerant, & vt ipsa oblatio foris septa altaris recipiatur*. Heraldus etiam Turonensis Archiepiscopus *cap.* 7. sui Capitularis disertis verbis constituit, *Vt populus extra cancellos stet, eius oblatio extra cancellos recipiatur*. At Teodulphus Aurelianensis in suo item Capitulari cap. 6. solas fœminas excludit, quas in locis suis stare iubet, atque ibi sacerdotem earum oblationes accipere. De viris nihil statuit, ex quo licet inferre quòd illi ad altare accederent, & ibi offerrent. Sic paulatim euersa ecclesiastica disciplina omnes indiscriminatim cuiuscumque sexus & conditionis ad sacrum altare sibi aditum vsurparunt.

In Ordine Romano nulla fit mentio orationum quæ dici solent à sacerdote, dum oblationes & reliqua peraguntur, quas nec Gregorius Magnus in libro Sacramentorum, nec Alcuinus, nec Amalarius, nec alij Romanæ Missæ expositores commemorant; quia vt obseruat Micrologus *cap.* 11. Romanus Ordo nullam orationem instituit post Offerendam ante secretam; & ideò omnis ista actio sub silentio complebatur. Ex hac II.

autem consuetudine Romanæ Ecclesiæ quorumdam Scholasticorum opinio conuellitur afferentium oblationem istam cum orationibus eidem assignatis ad sacrificij integritatem pertinere. Fatentur quidem & agnoscunt omnes Theologi oblationem esse intrinsecam sacrificio, sed in qua eius parte consistat; an cum Sacerdos præscripto ritu panem & vinum offert: an cum peracta consecratione ea verba profert, *Vnde & memores nos Domine serui tui offerimus præclaræ maiestati tuæ hostiam puram*, & quæ sequuntur; quæstio inutilis est. Oblatio enim, cum sit inseparabilis à sacrificio, à certa precum siue rituum formula non dependet; alioquin sacrificium Apostolorum & cæterorum, qui nondum institutis huiusmodi orationibus vixerunt, oblatione caruisset. Quicquid igitur offertorij nomine comprehenditur, simplex ceremonia ac merè accidentalis est mox futuri sacrificij præparatoria. Hinc etiam dicimus, qua de causa orationes quæ in offertorio dicuntur in diuersis Ecclesijs diuersæ sint; quia cum diu Romana ecclesia illis vsa non fuerit, vnaquęque ecclesia sibi peculiares instituit. Micrologus duas tantum profert ex Ordine Gallicano, nempè *Veni sanctificator*, & *suscipe S. Trinitas*. Ordo Romanus in secunda descriptione Missæ hanc solam commemorat, *Veni sanctificator*, quæ non est Romanæ Ecclesiæ, sed partium occidentalium. In antiquis Missalibus Monasticis hac vnica oratione panis & vinum offeruntur.

Suscipe S. Trinitas vnus Deus hanc oblationem quam tibi offerimus in memoriam beatæ Passionis, Resurrectionis, & Ascensionis Domini nostri Iesu Christi, & in honorem B. Mariæ semper Virginis genitricis eiusdem Domini nostri, & omnium sanctorum & sanctarum, cælestium virtutum & viuificæ crucis: vt eam acceptare digneris pro nobis peccatoribus, & pro animabus omnium fidelium defunctorum. Qui viuis. Ita olim Cistercienses.

Ritu Ecclesiæ Lugdunensis cum Sacerdos calicem discooperit, ait. *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam & nomen Domini inuocabo.* Tum accipiendo calicem dicit: *Hanc oblationem quæsumus omnipotens Deus vt placatus accipias, & omnium offerentium & eorum pro quibus tibi offertur peccata indulge.* Deinde eleuat calicem dicens, *In spiritu humilitatis* &c. Et post incensatum altare & lotas manus ait: *Veni sancte Spiritus reple tuorum corda fidelium, & tui amoris in eis ignem accende.* Tum inclinat se ante altare & dicit: *Suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero in memoriam Incarnationis, Natiuitatis, Passionis, Resurrectionis, & Ascensionis Domini nostri Iesu Christi, & in honore Virginis Mariæ, & in honore omnium sanctorum tuorum, qui tibi placuerunt ab initio mundi, seu eorum quorum hodie festiuitas celebratur, & quorum nomina & reliquiæ hic habentur, vt illis proficiat ad honorem, nobis autem ad salutem; vt illi omnes Sancti pro nobis intercedere dignentur in cælis, quorum memoriam agimus in terris. Per eumdem Dominum nostrum.*

Ritu

Ritu Ecclesię Sarisburiensis panis & vinum simul offeruntur hac oratione. *Suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam ego indignus peccator offero in honore tuo, B. Maria & omnium Sanctorū tuorum, pro peccatis & offensionibus meis, & pro salute viuorum & requie omnium fidelium defunctorum. In nomine Patris & Filij & Spiritus sancti acceptum sit omnipotenti Deo hoc sacrificium nouum.*

In Missali Hispalensi ad hostiam offerendam dicitur hæc Oratio. *Acceptabilis sit maiestati tuæ omnipotens Deus hæc oblatio, quam tibi offerimus pro reatibus & facinoribus nostris, & pro stabilitate sanctæ Dei ecclesiæ catholicæ.* Ad calicem. *Offerimus tibi Domine calicem Christi filij tui humiliter deprecantes clementiam tuam, vt ante conspectum diuinæ maiestatis tuæ cum odore suauitatis ascendat.*

In antiquo Missali M. S. Bibliothecæ Vaticanæ cod. 4772. quod alicuius Monasterij fuisse constat, sic fit oblatio. Quando Diaconus offert calicem Presbytero, calicem scilicet cum patena & hostia superposita, dicit: *Immola Deo sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua.* Et sacerdos accipiens oblationem dicit: *Calicem salutaris accipiam & nomen Domini inuocabo. Laudans inuocabo Dominum, & ab inimicis meis saluus ero.* Et consequenter dicit hanc Orationem. *Suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro me peccatore, & nostra congregationis salute, & pro omnibus in Christo fratribus & sororibus nostris, & pro omni populo Christiano, & pro omnibus eleemosynas nobis facientibus, & pro his etiam qui se commendauerunt in nostras orationes, & qui nostri memoriam in suis orationibus habent, vt hic veniam recipiamus peccatorum, & in futuro præmia consequamur æterna.* Cum superposita fuerit oblatio in altari dicat. *Acceptum sit Domino Deo omnipotenti istud sacrificium altari suo superimpositum, in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti. Sit signatum, & consecratum, & benedictum sacrificium.* Super oblata. *Sanctifica Domine hanc oblationem, vt nobis vnigeniti tui corpus fiat.* Super calicem. *Sanctifica quæsumus Domine hunc calicem, vt nobis Vnigeniti tui sanguis fiat.*

In Missa codicis Tiliani apud Menardum, & in ea quam edidit Illyricus diuersæ habentur formulæ oblationum generales & particulares. Sunt & aliæ in alijs Missalibus quæ ferè cum suprascriptis coincidunt. Omnium breuissima est sequens oratio, qua panem & vinum simul offerunt Fratres Prædicatores. *Suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero in memoriam passionis Domini nostri Iesu Christi, & præsta vt in conspectu tuo tibi placens ascendat, & meam & omnium fidelium salutem operetur æternam.*

Ritu Ambrosiano Sacerdos offerens hostiam dicit: *Suscipe Clementissime Pater hunc panem sanctum, vt fiat Vnigeniti tui corpus, in nomine Patris* &c. Et dum offert calicem ait, *Suscipe clementissime Pater hunc calicem, vt fiat Vnigeniti tui sanguis, in nomine Patris* &c. Deinde iunctis manibus & inclinatus dicit, *Omnipotens sempiterne Deus, placabilis & acceptabilis*

ceptabilis sit tibi hæc oblatio, quam ego indignus pro me misero peccatore, & pro delictis meis innumerabilibus tuæ pietati offero, vt veniam & remissionem omnium peccatorum meorum mihi concedas, & iniquitates meas ne respexeris, sed sola tua misericordia mihi prosit indigno. Tum stans manibus extensis prosequitur. *Et suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam tibi offerimus pro regimine & custodia atque vnitate catholicæ fidei, & pro veneratione quoque B. Dei genitricis Mariæ, omniumque simul Sanctorum tuorum: & pro salute & incolumitate famulorum famularumque tuarum, & omnium pro quibus clementiam tuam implorare polliciti sumus, & quorum quarumque eleemosinas suscepimus, & omnium fidelium Christianorum tam viuorum quàm defunctorum; vt te miserante remissionem omnium peccatorum, & æternæ beatitudinis pręmia in tuis laudibus fideliter perseuerando percipere mereantur, ad gloriam & honorem nominis tui Deus misericordissime rerum conditor. Per Christum Dominum nostrum.* Diebus Dominicis & in festis Sanctorum dicit Orationem incipientem *Suscipe sancta Trinitas* parum differentem ab ea quæ supra descripta est in ritu Lugdunensi. Deinde manus expansas tenens super oblata ait, *Et suscipe S. Trinitas hanc oblationem pro emundatione mea, vt mundes & purges me ab vniuersis peccatorum maculis, quatenus tibi dignè ministrare merear Deus & clementissime Domine.* Postea benedicit oblata his verbis: *Benedictio Dei omnipotentis Patris & Filij & Spiritus sancti copiosa de cælis descendat super hanc nostram oblationem, & accepta tibi sit hæc oblatio Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, misericordissime rerum conditor. Amen.* Tandem si solemniter celebrat, incensat oblata.

Mozarabes dicunt duas orationes ex Missali Hispalensi supra descriptas, quibus addunt *In spiritu humilitatis*, & *Veni sanctificator*.

III. More Romano Sacerdos offert primò patenam cum hostia dicens orationem, *Suscipe sancte Pater omnipotens, æterne Deus hanc immaculatam hostiam* &c. De qua oratione Ioannes Hoffmeister ordinis S. Augustini in expositione Missæ sibi cum viro docto magnam fuisse disceptationem scribit, objiciente illo se mirari, quomodo auderemus panem & vinum vocare hostiam immaculatam, quam Deus suscipiat pro salute viuorum & defunctorum: cui ipse respondit. *Non panem & vinum vocamus immaculatam hostiam, sed corpus & sanguinem Domini, quæ ex illis conficiuntur. Igitur non ob hoc quod iam sunt, sed quod paulò post futura sunt, tali digna æstimantur appellatione, locutionis quodam modo à sacris literis non alieno. Sicut Iudas ab initio suæ vocationis vocatus est proditor, quia talis futurus erat.* Dicimus ergo immaculatam hostiam per relationem ad terminum substantiæ panis & vini mox subrogandum: neque enim aliter pertinent panis & vinum ad rem immolatam, nisi quia ex Christi institutione in his conficitur sacrificium, & sub eorum speciebus per verba consecrationis Christi corpus & sanguis verâ & reali transubstantiatione collocantur. Pane autem oblato ponit sacerdos vinum

num in calice & aquam miscet, idque ex Christi institutione, vt antiquæ Liturgiæ Iacobi, Marci, Basilij, & Ioannis Chrysostomi testantur dicentes Christum postquam cœnauit accepisse calicem & vino aquam miscuisse. Idem definitum fuit in concilio III. Carthaginensi c. 24. *Vt in sacramentis corporis & sanguinis Domini nihil amplius offeratur, quàm quod ipse Dominus tradidit, hoc est panis & vinum aqua mixtum.* Et in concilio IV. Aurelianensi c. 4. *Vt nullus in oblatione sacri calicis, nisi quod ex fructu vinea speratur, & hoc aqua mixtum offerre præsumat; quia sacrilegium iudicatur aliud offerri, quàm quod in mandatis sacratissimis Saluator instituit.* At in antiquis editionibus huius canonis textum corruptum fuisse pridem obseruarunt viri eruditi; nam sic legebatur, *& hoc sine aqua mixtum*: repugnat autem quod mixtum sit & sine aqua, quare delenda vox *sine* vel in *nisi* mutanda, quod forsitan verius est. Concilium quoque Antissiodorense *c.* 8. Vormatiense *c.* 4. Triburiense *c.* 19. vinum aqua mixtum offerri decreuerunt, idque antea constituisse dicitur Alexander I. non quod auctor huius mixtionis fuerit, vt nonnulli perperam scribunt, sed quia aduersùs hæreticorum errores, quod ex Domini & Apostolorum traditione acceperat, scripto firmauit. Longam de hoc argumento epistolam scripsit ad Cœcilium Cyprianus, quam laudat Augustinus *lib.* 4. *de doctr. Christiana cap.* 21. hoc Domini præceptum esse affirmans, cuius transgressio grauissimum peccatum sit, & huius ineffabilis sacramenti mutilatio. Iustinus Martyr Apolog. 2. panem, vinum, & aquam offerri ait. Irenæus lib. 4. cap. 57. *Dominus*, inquit, *accipiens panem suum corpus confitebatur, & temperamentum calicis suum sanguinem confirmauit.* Damascenus lib. 4. de fide Orthod. cap. 14. *Consimili modo*, ait, *acceptum calicem & vino & aqua constantem impertiuit eis.* Gennadius de ecclesiasticis Dogmatibus cap. 75. *In eucharistia non debet pura aqua offerri, vt quidam sobrietatis falluntur imagine, sed vinum cum aqua mixtum.* Ambrosius *lib.* 5. *de sacram. cap.* 1. aquam vino misceri docet, tum quia Christus petra est, quam illa præfigurauit, ex qua Moyses aquam eduxit: tum quia ex latere Christi sanguis & aqua fluxerunt. Augustinus in sermone ad Neophytos, *Hoc accipite in pane, quod pependit in cruce: hoc accipite in calice, quod manauit de Christi latere.* Teodulphus item Aurelianensis duplicem eiusdem mixtionis causam agnoscit in libello de Ordine baptismi, quem edidit Menardus in notis ad librum Sacramentorum, *cap.* 18. siue quia de latere Domini aqua cum sanguine fluxit: vel quia per vinum Christus, per aquam populus significatur. Hanc verò secundam rationem elegantissimè pertractat Cyprianus in laudata epistola ad Cœcilium. *Videmus in aqua populum intelligi, in vino ostendi sanguinem Christi. Quando autem in calice aqua vino miscetur, Christo populus adunatur, & credentium plebs ei in quem credidit copulatur & coniungitur. Quæ copulatio & coniunctio aquæ & vini sic miscetur in calice Domini, vt commixtio illa non possit*

ab in-

ab inuicem separari. Vnde ecclesiam, idest plebem in ecclesia constitutam, fideliter & firmiter in eo quod credidit perseuerantem, nulla res separare poterit à Christo. Sic autem in sanctificando calice Domini aqua sola offerri non potest, quomodo nec vinum solum potest. Nam si vinum solum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis: si verò aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo. Hæc & alia multa Cyprianus, quæ Patres concilij tertij Bracarensis *can.* 1. transcripserunt. Hydroparastatas siue Aquarios & Encratitas, qui sola aqua vtuntur in mysterijs; itemque Armenos, qui solum vinum adhibent, semper damnauit ecclesia. Aquariorum mentionem faciunt Clemens Alexandrinus *lib.* 1. *Stromatum*, Irenæus *lib.* 5. *cap.* 1. Chrysostomus *hom.* 83. *in Matth.* Augustinus *de hæresibus cap.* 64. Epiphanius *her.* 46. *aduersùs Encratitas*, Theodoretus *lib.* 1. *hæretic. fabul. cap.* 20. Aliam Aquariorum speciem Cyprianus impugnat in prædicta epist. 63. eorum nimirum qui cum vespere calicem cum vino & aqua, sicut Dominus obtulit, offerrent; in matutinis tamen & antelucanis cœtibus sola aqua vtebantur, ne Gentiles ex odore vini eos agnoscerent. Armenos damnauit concilium Trullanum *can.* 32. eosque egregiè confutat Clemens Galanus *Tomo II. secundæ partis Conciliationis ecclesiæ Armenæ cum Romana tract. de noua lege quæst.* 4. §. 3. *sect.* 2. Hi stultorum more, dum Aquariorum hęresim vitant, in contrarium errorem lapsi sunt soli vinum offerentes: siue per solum vinũ vnam duntaxat in Christo naturam designarint à Iacobo Syro Eutychianæ blasphemiæ propagatore seducti, vt Nicephorus indicauit *lib.* 18. *ecclesiast. hist. cap.* 53. siue aquam detraxerint vt à Græcis separarentur, vt ex quadam illorũ historia colligitur, quã supra cõmemorauimus *Lib. I. Cap. XXIII.* Refert Bernardus *epist.* 69. quorumdam opinionem existimantium aquę mixtionem necessariam esse ad sacramenti integritatẽ; sed certa est Theologorum sententia omissâ aquâ validam esse consecrationem, quamuis omittens grauiter peccet. Cum verò aqua mysterij causâ apponatur, vel minima gutta sufficiens est: de qua re Antonius Augustinus vir doctissimus in synodalibus Constitutionibus Tarraconensibus Pij V. ad illius ciuitatis Archiepiscopum constitutionem affert, in qua nonnullos arguit, qui non guttam tantummodo aquæ, sicut fieri debet, calici infundebant; sed plures aquæ quàm vini, aut tantumdem aquæ quàm vini, quod omnino corrigi & emendari præcepit. Hunc autem excessum præcauentes quædam ecclesiæ aquam vino miscendam paruo cochleari excipere solebant, & ex eo in calicem fundere, qui mos adhuc permanet in ecclesijs Cartusianorum. Romano ritu dum aqua miscetur vino, dicitur Oratio. *Deus qui humanæ substantiæ dignitatem*, quæ extat in Missa veteri edita ab Illyrico, & in Tilliana apud Menardum. Ecclesiæ omnes Orientales & plures Latinæ in eâdem mixtione sanguinem & aquam è Christi latere fluxisse commemorant. Sic enim Ambrosiani dicunt cum aquam infundunt, *De latere Christi exiuit sanguis & aqua pariter, in nomine*

mine Patris &c. Sic Lugdunenses, *De latere domini nostri Iesu Christi exiuit sanguis & aqua tempore passionis: id est mysterium S. Trinitatis. Ioannes Euangelista vidit & testimoniũ perhibuit, & scimus quia verum est testimonium eius*. Sic Hispalenses; *Ex latere domini nostri Iesu Christi sanguis & aqua exisse perhibetur, & ideò pariter cõmiscemus, vt misericors Deus vtrũque ad medelam animarũ nostrarum sanctificare dignetur*. Sic Cistercienses prisco ritu, *Sicut de latere domini nostri Iesu Christi exiuit sanguis & aqua, sic fiat pariter commixtio vini & aquæ in remissionem peccatorum nostrorum.*

Græci bis aquam miscent, semel frigidam cum in prothesi sancta dona præparant, pungente sacerdote panem sancta lancea & dicente, *vnus militum lanceâ latus eius aperuit, statimque exiuit sanguis & aqua*: & Diacono infundente vinum & aquam. Deinde calidam post consecrationem, immediatè ante communionem petente diacono à sacerdote vt aquam feruidam benedicat, illo verò benedicente his verbis, *Benedictus feruor sanctorum tuorum iugiter, nunc & semper & in secula seculorum. Amen.* Tum Diaconus infundit in calicem dicens, *Feruor fidei plenus Spiritu sancto. Amen*. Rationem reddunt huius secundæ mixtionis scriptores Græci apud Goar in notis ad Missam Chrysostomi *n*. 167. & apud Arcudium *lib. 3. sua concordia cap.* 39. tum quia aqua calida è latere Christi exiuit, tum quia per eam feruorem S. Spiritus intelligi volunt. Addi potest Theodorus Antidorum episcopus apud Allatium in Hottingero conuicto cap. 9. *Dictum est*, ait ille in expositione Missæ, *in principio Prothesis quo præparetur modo à Diacono tunc infundente partem pusillam aquæ. Et sic manent quousque sanctificentur & transmutentur Spiritu sancto, & ad tempus exaltationis pretiosi corporis Christi & Dei nostri. Tum verò adducitur aqua calida in paruo lebete; ex eâque infundunt in sacra mensa apposita siue crateres sint siue pocula: vt sicuti supra natura vires tamquam ex viuente vtraque tunc processerunt ex sacro latere caliditatis plena; pari modo & aqua perquam maximè calida tempore communionis immixta perfectum typum absoluit eorum, qui communicant ex calice, tamquam qui per illam lateri vitam exhibenti contigui fiunt.* Hunc autem Græcorum ritum quidam è nostris Theologis ignorantes vel vtramque mixtionem confundunt, vt Estius vir alioquin doctissimus *orat. Theologica* 16. vel putant eos aquam non apponere, vt Guido Carmelita *lib. de hæresibus* vel aquæ calidę infusionem impugnant, vt Vmbertus Sylvę candidæ episcopus in inuectiua aduersùs Nicetam Pectoratum. Sed immeritò hac de causa Græci vexantur, hunc enim ritum in suis Liturgijs præscribunt sancti Patres Basilius & Chrysostomus, vsuque perpetuo orientalis ecclesiæ Sacerdotes doctrina & sanctitate conspicui comprobarunt. Hunc eumdem Græcorum morem conuellit S. Thomas 3. *P. qu.* 83. *art. 6. ad* 4. dicens, *Nullo modo debet aqua vino iam consecrato misceri, quia sequeretur corruptio sacramenti pro aliqua parte*. Quæ doctrina ex ignoratione approbati ritus procedens occasionem Latinis prębuit Gręcos

cos impugnandi in concilio Florentino, pro quibus optimè respondit Episcopus Mitylinensis,& Eugenio Papæ plenè satisfecit. Solent etiam Græci ingenti pōpa & apparatu è Prothesi ad maius altare sacra dona consecranda deferre, quam ceremoniam maiorem ingressum vocant. Egressi enim tam celebrans quàm ministri è porta minoris aræ per ecclesiam procedunt incipientes à parte virorum. Antecedunt lectores cereas faces præferentes, & Diaconi cum thuribulis thus adolentes. Sequitur diaconus, siue sacerdos, qui panem in disco positum & opertum velamine in capite gestat: & post illum alius, qui calicem item opertum ante pectus defert. Quod si adsint plures sacerdotes concelebrantes, hi processionem comitantur vacuos calices ornatus gratiâ & alia altaris instrumenta siue Sanctorum reliquias portantes. Cantores interim graui cantu Cherubicum hymnum modulantur, & episcopus omnibus benedicit. Populus verò procumbens ipsa nuda elementa panis & vini nondum consecrata, ac si iam essent in corpus & sanguinem Christi transmutata venerabundus adorat. Iacobus Goar ad Liturgiam Chrysostomi *n.* 110. hanc adorationem sustineri posse tanquam Orthodoxam existimat, vtpotè exuberans deuotionis argumentum, quo consecratio præuenitur: & cultum exhiberi ait vel signo crucis in pane impresso; vel Christo ipsi, qui paulò post sub illis speciebus præsens aderit: fatetur tamen plebem erudiendam & admonendam, ne fortè Christum iam ibi præsentem esse opinetur. At vir doctissimus natione græcus Petrus Arcudius *lib. 3. de Eucharistia à cap. 19. ad 25.* hanc adorationem inter Græciæ eterodoxæ errores connumerat, rudemque populum errandi occasionem hausisse docet ex pompa qua dona circumferuntur: vel ex eo quod non distinguat inter ingressum qui fit in Missa Præsanctificatorum in qua verum Christi corpus, & ingressum aliarum Missarum in quibus panis nondum consecratus circumfertur. Scripsit librum pro hac adoratione Gabriel Archiepiscopus Philadelphiæ, cui doctè & diffusè respondit Arcudius.

V. Sed regredior ad Sacerdotem Latinum, qui calicem aqua mixtum Deo offert dicens, *Offerimus tibi Domine calicem salutaris* &c. cumque in panis oblatione singulariter dixerit *Offero*, hic pluraliter ait *Offerimus*, quia nimirum Romano ritu eandem orationem simul cum Sacerdote in Missa solemni recitat Diaconus, qui antea vinum calici infudit, & olim sanguinem populo ministrabat. Neque obstat quod priuatæ Missæ sine Diacono celebrantur, & nihilominus Sacerdos dicit *Offerimus*, quia formulæ pro solemni Missa institutæ in priuata non mutantur. Huius verbi *Offerimus* meminit Augustinus *lib. 20. adu. Faustum Manichæum cap. 21.* dicens: *Quis enim antistitum in locis sanctorū corporum assistens altari aliquando dixit, Offerimus tibi Petre, aut Paule, aut Cypriane? Sed quod offertur, offertur Deo qui Martyres coronauit.* Orat item Sacerdos in ipsa oblatione vt calix oblatus *in conspectu diuinæ maiestatis cum*

odore

odore suauitatis ascendat: cum illo scilicet mystico odore qui ex ipso calice, cum consecratus fuerit, suauissimè expirat. Post hanc orationem collocat Sacerdos calicem in altari, hostia ante calicem constituta. At in hoc Græci differunt à Latinis, non enim in longum coram se, sed in transuersum panem & vinum ordinant: qui mos etiam à Latinis diu obseruatus est. Nam in Ordine Romano in postrema Missæ descriptione sic legimus. *Archidiaconus suscipit oblatas Pontificis de oblationario & dat Pontifici: quas dum posuerit Pontifex in altari, leuat calicem Archidiaconus de manu subdiaconi regionarij, & ponit eum super altare iuxta oblatam Pontificis à dextris.* Et Micrologus cap. 10. *Ita*, inquit, *iuxta Romanum Ordinem in altari componenda sunt, vt oblata in corporali posita, calix ad dextrum latus Oblatæ ponatur, quasi sanguinem Domini suscepturus quem de latere Dominico profluxisse credimus.* His autem recentior B. Ioannes de Parma septimus Ordinis Minorum Minister Generalis, qui obijt anno 1289. in epistola ad Fratres prouinciæ Thusciæ, quam Lucas Vadingus refert in Annalibus, præcepit illis vt iuxta ritum Romanæ Ecclesiæ, à quo fortassis aliqui tunc deuiare incipiebant, hostiam ad sinistram sacerdotis, calicem ad dexteram ex transuerso altaris componerent. Postea hic ordo mutatus est, nam calix in medio altaris, & inter calicem & sacerdotem hostia collocatur. Sequitur deprecatio *In spiritu humilitatis* ex verbis Azariæ apud Danielem, quæ in multis Missalibus M.SS. reperitur: itemque alia *Veni sanctificator*, quæ communior & antiquior est, & dirigitur, vt plerique explicant, ad Spiritum sanctum, vt veniat & præparatum sacrificium benedicat. Inuocare autem Spiritum sanctum ad oblationẽ sanctificandam mos antiquissimus fuit ecclesiæ Africanæ, vt ex Fulgentio constat, qui *lib. 2. ad Monimum à cap. 6. & deinceps* hanc sibi propositam quæstionem soluit, cur sancti Spiritus tantùm missio postuletur ad consecrandum sacrificium corporis & sanguinis Domini, cum ipsum sacrificium omni Trinitati offeratur. Ad eandem postulationem alludit Optatus Mileuitanus lib. 6. reprehendens Donatistas, qui altaria fregerant, *In quibus*, inquit, *vota populi & membra Christi portata sunt: quo postulatus descendit Spiritus sanctus.* His peractis adoletur incensum, quod à Leone I. institutum ex quibusdam Chronicis scribit Radulfus prop. 23. Sed illis Chronicis nulla fides adhibenda est, nam si sermo sit de quocunque vsu thuris in Missa, iam supra ostendimus ab initio ecclesiæ Apostolorum decreto thus adhibitum in solemni sacrificio. Si verò loquamur de thurificatione oblatorum in altari, testis est Amalarius in præfatione librorum de ecclesiasticis officijs Romanos post euangelium incensum olim super altare non obtulisse. Et Micrologus cap. 9. ait, *Romanus ordo præcipit, vt incensum semper præcedat euangelium, cum ad altare siue in ambonem portatur: non autem concedit vt oblatio in altari thurificetur.* Et Amalario quidem testi oculato credendum est, licèt Ordo Romanus vt nunc extat in prima

descriptione Missæ post oblationem dicat incensum poni super altare: nam hæc descriptio recentior est, cum symboli post euanglium mentionem faciat, qui Romæ post annum Millesimum cantari cœpit. Tertia verò & quarta, quę verè Romanæ sunt, Amalario & Micrologo consentiunt, tunc tantùm incensi vsum præscribentes cum legendum est euangelium. Porrò fideles fumum incensi manu ad os trahere & naribus applicare solebant, vt Ordo Romanus ait in præcitata prima descriptione. Thure etiam vtebantur in Monasterijs, in priuatis ædibus tam religiosi quàm laici ante priuatas orationes. Sed istæ & aliæ turificationes ad hunc tractatum non pertinent.

VI. Postquam Sacerdos thus adoleuit, lauat manus in signum puritatis animæ, vt ait Clemens *lib.* 8. *Constit. cap.* 11. Dionysius quoque *cap.* 3. *ecclesiast. hierarch.* non solùm pontificem sacris operantem, sed omnes etiam Presbyteros manus abluisse docet, cuius lotionis prolixa ibidem Theoria legi potest. Adstipulatur Cyrillus Hierosolymitanus initio catechesis quintæ mystagogicæ dicens, *Vidistis Diaconum aquam lauandis manibus porrigentem sacerdoti, & illis qui circum altare Dei stabant Presbyteris.* Communis est omni nationi hic ritus manus abluendi post oblationem, Græcis, Latinis, Maronitis, & alijs Orientalibus. Sed singulare est quod scribit in expositione Missæ Nicolaus de Ploue presbyter Posnoniensis, hanc ablutionem in ecclesia sua dilatam vsque ad finem præfationis immediatè ante canonem, & alios quidem recitasse tunc psalmum *Lauabo inter innocentes manus meas*: ab alijs verò conuenientiùs omissum propter sequentis canonis continuationem. Post lotionem recitat sacerdos aliam orationem incipientem *Suscipe sancta Trinitas*, qua rursum dona sacranda offert Deo in memoriam passionis Christi, & in honorem B. Virginis, S. Ioannis Baptistæ, sanctorumque Apostolorum Petri, & Pauli, & *istorum*, quorum videlicet Reliquiæ in eo altari conditæ sunt. Franciscus Archiepiscopus Rothomagensis in collationibus de Missa *parte* 2. *art.* 3. ait quosdam pro *istorum* legere *iustorum* quam lectionem vulgatæ præfert, sed perperam, nam illa vox *iustorum* non benè cohæret, & superflua foret, cum statim sequatur & *omniũ sanctorum*. Quam antiqua sit hæc oratio, non liquet. Extat paucis mutatis in codice Tiliano apud Menardum, & in Missa Illyrici quotidiana & generalis nuncupatur; fitque in ea expressa mentio sanctorum quorum ibi Reliquiæ habentur. Tum memor sacerdos fragilitatis suæ, cum sit & ipse circumdatus infirmitate, orationum suffragia ab astantibus postulat dicens, *Orate fratres, vt meum ac vestrum sacrificium acceptabile fiat apud Deum Patrem omnipotentem.* In codice Tiliano hæc postulatio sic exprimitur; *Orate pro me misero peccatore ad Dominum nostrum Iesum Christum, vt meum ac vestrum sacrificium sit acceptabile in conspectu diuinæ pietatis.* In Missa Illirici. *Orate pro me peccatore fratres & sorores, vt meum & vestrum sacrificium acceptum fiat Domino Deo*

omni-

omnipotenti ante conspectum suum. Aliæ ecclesiæ apud Alensem P.4.summę tract. de off. Missæ dicunt: *obsecro vos fratres orate pro me, & ego pro vobis, vt meum pariterque vestrum sacrificium acceptabile fiat apud Deum Patrem omnipotentem.* Respondent Ministri vel circumstantes ex Missali Romano, *Suscipiat Dominus sacrificium de manibus tuis ad laudem & gloriam nominis sui, ad vtilitatem quoque nostram, totiusque ecclesiæ suæ sanctæ.* Ab alijs præscribitur hæc oratio, *Dominus sit in corde tuo & in labijs tuis, suscipiatque de manibus tuis sacrificium istud; orationes tuæ ascendant in memoriam apud Deum pro nostra & totius populi salute.* In Codice Tiliano, *orent pro te omnes sancti Dei. Memor sit Dominus sacrificij tui, & holocaustum tuum pingue fiat. Exaudiat te Dominus pro nobis orantem. Misereatur tui omnipotens Deus, & dimittat tibi omnia peccata tua.* Eadem oratio additis nonnullis habetur in Missa Illyrici. Alij apud Alensem sic respondent; *Spiritus sanctus superueniat in te, & virtus Altissimi obumbret tibi.* Græci quoque sacerdotes pro se in sua Liturgia populi orationes poscunt, vt notat Goar ad Missam Chrysostomi *n.* 113. Quod verò fideles circum astantes à sacerdote fratres appellentur, id ex veteri consuetudine simul cum religione exorta ad nos profluxit. Nam Christiani fratres se inuicē mutuæ charitatis causa nuncupabant; sed quia gentiles sacris nominibus fratris & sororis ad libidines tegendas abutebantur, vt ex Petronio & Martiali, alijsque constat; ideò Cœcilius apud Minutium Felicem hanc fratris & sororis nomenclaturam Christianis exprobrat, inde arguens stupra & libidines ab illis perpetrari. Cui respondens Octauius ait, *sic nos, quod inuidetis, fratres vocamus, vt vnius Dei parentis homines, vt consortes fidei, vt spei cohæredes.* Rectè Arnobius in Psal. 133. *Vnde estis omnes fratres? De vno patre Christo, de vna matre Ecclesia.* Denique omnia ad offertorium pertinentia secretis orationibus concluduntur, quæ super oblata recitantur, vt ea Deus ad gloriam suam, & ad salutem nostram acceptare dignetur. Ad earum originem & antiquitatem spectant quæcumque de Collectis dicta sunt supra. His vtuntur omnes ecclesiæ Latini ritus, & in fine ipsarum extollens vocem sacerdos intonat *Per omnia secula seculorum.* Græci item aliquot Liturgiæ orationes secretò legunt, quarum postremam clausulam voce elata pronunciant, vt ab omnibus audiatur.

CAPVT

CAP. X.

Præfatio Missæ, eiusque ratio, nomina, & institutio. Vsus ipsius antiquissimus in omnibus ecclesijs, sed formula diuersa. Tot erant olim Præfationes, quot Missæ. Postea in Romana ecclesia redacta ad nouem. Tributa perperam hæc restrictio Pelagio Papæ. Addita vna communis, & altera de B. Virgine. Clauditur Præfatio hymno Seraphico. Eius ritus & origo. Duplex Trisagion. Quot sint hymni liturgici.

I. LEctis secretò orationibus super oblata incipit Sacerdos Præfationem præmissa populi salutatione. Est autem Præfatio veluti proloquium astantes excitans & disponens ad præcipuam actionem, in qua propriè sacrificium consistit. In vetustissimo codice Missarum Serenissimæ Christinæ Reginæ Suetiæ sæpius laudato Præfationi præfigitur hic titulus *Immolatio*, & interdum *Contestatio Missæ*, quia in ea sacerdos audita voce populi, vel Cleri, siue Ministri asserentis dignum & iustum esse Deo gratias agere, contestatur veram esse hanc populi assertionem: tum solemni gratiarum actione se & fideles disponit ad tremenda mysteria, quibus Christi corpus immolatur. In Missali Mozarabico inscribitur *Inlatio*, quia ni fallor, ex verbis fidelium infert sacerdos verè dignum & iustum esse Deo omnipotenti gratias agere, ipsumque laudare & prædicare. De primo Præfationum auctore hæc scribit Valfridus Strabo cap. 22. *Præfationem actionis, qua populi affectus ad gratiarum actiones incitatur, at deinde humanæ vocis supplicatio cælestium virtutum laudibus admitti deposcitur, quis primus ordinauerit, nobis ignotum est*. Alij earum institutionem Gelasio I. tribuunt, ea ducti ratione quòd in libro Pontificali sacramentorum præfationes & orationes cauto sermone composuisse dicatur. Sed quamuis concedamus plures à Gelasio, plures item ab Ambrosio & à Gregorio Magno, alijsque Patribus editas fuisse; certum nihilominus est in ipsis ecclesiæ primordijs iam vsum Præfationum extitisse, earumque institutionem vel Apostolis vel Apostolicis viris tribuendam; quod facilè probari potest: nam integra, nostræque simillima legitur in Iacobi Apostoli Liturgia, eiusque

que mentio reperitur apud sanctos patres Gelasio & Ambrosio antiquiores. Et vt incipiam à Cypriano, illi etiam ex nomine nota fuit, vt ex libro de oratione manifestum est. *Quando stamus*, inquit, *ad orationem, fratres dilectissimi, vigilare & incumbere ad preces toto corde debemus. Cogitatio omnis carnalis & secularis abscedat, nec quidquam tunc animus, quàm id solum cogitet, quod precatur. Ideò & sacerdos ante orationem præfatione præmissa parat fratrum mentes dicendo,* Sursum corda, *vt dum respondet plebs* Habemus ad Dominum, *admoneatur nihil aliud se quàm Dominum cogitare debere*. Hanc Cypriani sententiam recitat & laudat Eligius Nouiomensis episcopus *hom.* 11. Cypriano autem addo Augustinum, cuius plura afferri possunt hac de re testimonia. Epist. 57. ad Dardanum, *Nosti in quo sacrificio dicatur,* Gratias agamus Domino Deo nostro. Et ad Honoratum epist. 120. cap. 19. *Hinc gratias agimus Domino Deo nostro, quod est magnum sacramentum in sacrificio noui Testamenti, quod vbi, & quando, & quomodo offeratur, cum fueris baptizatus inuenies*. Itemque ad Probam epist. 156. *Anima Christiana non frustra audis Sursum cor, nec frustra respondes se habere ad Dominum*. Idem de vera Religione cap. 3. *Quotidie per vniuersum orbem humanum genus vna penè voce respondet sursum corda se habere ad Dominum.* De dono perseuerantiæ cap. 13. *Quod ergo in sacramentis fidelium dicitur, vt sursum cor habeamus ad Dominum, munus est Domini: de quo munere ipsi Domino Deo nostro gratias agere à sacerdote post hanc vocem, quibus hoc dicitur, admonentur; & dignum & iustum esse respondent*. De bono viduitatis cap. 16. *Inter sacra mysteria cor habere sursum iubemur, ipso adiuuante id valemus, & ideò sequitur, vt de hoc tanto bono Domino Deo gratias agamus; quia hoc dignū, hoc iustum est recordari.* Eadem ferè ait in Psal. 10. & 85. De spiritu & litera *cap.* 11. *& serm.* 44. *&* 54. *de tempore*. Concilium Mileuitanum, cui interfuit ipse Augustinus, can. 12. *Placuit vt preces, vel orationes, seu Missæ, siue Præfationes, quæ probatæ fuerint in concilio, ab omnibus celebrentur*. His suffragatur Cæsarius Arelatensis hom. 12. Consonant etiam Patres Græci. Cyrillus Hierosolymitanus catechesi quinta mystagogica diffusè & eleganter, *Clamat*, inquit, *Sacerdos* sursum corda. *Verè enim circa illam maximè tremendam horam sursum ad Deum corda leuare necesse est, & non deorsum ad terram terrenaque negotia deprimere. In hanc igitur sententiam omnibus præcipit Sacerdos, curas scilicet vitæ huius omnes, & domesticas solicitudines illa hora relinquere, & cor in cœlo habere apud Deum generis humani amatorem. Vos deinde respondetis*, Habemus ad Dominum, *assentientes ei profitendo. Nullus autem sic consistat, vt ore quidem dicas,* Habemus ad Dominum, *mente verò circa vitæ huius curas vagetur. Dicit deinde sacerdos*, Gratias agamus Domino. *Certè gratias agere debemus, quod nos adeò indignos ad tantam gratiam vocauit. Ad hæc vos subijcitis*, Dignum & iustum est. *Cum enim nos Deo gratias agimus, dignum profectò & iustum opus facimus*. Et paucis interiectis, quibus

quibus totius Præfationis seriem texit, Angelosque commemorat apud Isaiam canentes *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus sabaoth*; quem hymnum nos cum illis modulamur, huius modulationis rationem reddit dicens; *Propterea enim traditam nobis hanc seraphicam Theologiam recitamus, vt in illa cælesti hymnodia cum supramundana militia communicemus*. Chrysostomus hom. 18. in 2. ad cor. *In tremendis mysterys*, ait, *vt sacerdos pro plebe, ita plebs pro sacerdote vota facit. Neque enim ipse solus gratias agit, sed etiam plebs vniuersa. Nam cum prius illorum vocem sumpsit, atque illi assenserunt id iustè ac dignè fieri, tum demum gratiarum actionem auspicatur*. Et hom. de Euchar. *Quid facis ò homo? Non promisisti sacerdoti qui dixit*, Sursum mentem & corda, *& dixisti*, Habemus ad Dominum? Anastasius synaita serm. de sacra synaxi: *Hac testatur nobis bis Sacerdos dicens* Sursum corda. *Deinde quid nos ad ista respondemus?* Habemus ad Dominum. *Quid ais, quid facis? Mens tua ad corruptibilia & temporalia temerè attollitur, & tu dicis, Habeo ad Dominum?* Occurrunt passim aliorum testimonia, sed in re clarissimâ superflua sunt.

II. Præfationes autem vbique receptas atque vsitatas fuisse, ex Liturgijs omnium ecclesiarum & nationum palam fit. Diuersæ quidem in diuersis ecclesijs illarum formulæ fuerunt, omnes tamen idem argumentum prosequuntur. Nam primò sacerdos corda sursum attolli iubet, quę verba ex Alcuino hunc sensum habent. *Iam Apostolicis & Euangelicis præceptis sufficienter instructi & confirmati corda vestra à terrenis curis sursum ad Dominum dirigite, vt sacrificium, quod Deo offerendum mihi obtulistis, dignè offerre valeam*. Ait populus se cor habere ad Dominum, & sacerdos iterum hortatur ad gratias agendas, quod populus dignum & iustum esse profitetur. Mox ille assumens fidelium vocem vertit se ad Deum Patrem omnipotentem, ipsique laudem concinit & gratias agit magnificis verbis. Demum Angelicis immixtus choris tam ipse quàm omnis populus vnanimi concentu & quasi vno ore sacrum Trisagion modulantur. Quæ omnia Iacobus Apostolus in sua Liturgia his verbis exprimit. *Verè dignum & iustum est, decens & debitum, vt te laudemus, te hymnis celebremus, tibi benedicamus, te adoremus, tibi laudem decantemus, tibi gratias agamus omnis creaturæ visibilis & inuisibilis opifici, thesauro æternorum bonorum, fonti vitæ & immortalitatis, omniū Deo ac Domino: quem cæli & cæli cælorum laudibus celebrant, ac omnis virtus eorum, sol & luna, vniuersusque astrorum chorus, terra, mare, & omnia quæ in eis sunt*, Hierusalem *cælestis congregatio, ecclesia Primogenitorum descriptorum in cælis, spiritus Iustorum & Prophetarum, animæ Martyrum & Apostolorum, Angeli, Archangeli, Throni, Dominationes, Principatus, Potestates, ac virtutes tremendæ, Cherubimque multos oculos habentia, & Seraphim sex alis prædita, quæ duabus quidem alis operiunt facies suas, duabus verò pedes, & reliquis duabus volantia clamant alterum ad alterum incessabili voce, perpetuis laudibus hymnum triumphalem tuæ magnificæ gloriæ clara voce canentia*.

tia. Sanctus, Sanctus, Sanctus, &c. Hæc est Præfatio Iacobi, quam expressit supra relatus Cyrillus eius in throno Hierosolymitano successor; nec multum ab eo discrepat Basilius in sua Liturgia. Chrisostomus verò alijs verbis, eadem sententia ait. *Dignum & iustum est te celebrare, te benedicere, te laudare, tibi gratias agere, te adorare in omni loco dominationis tua. Tu enim es Deus ineffabilis, qui nec mente percipi, videri, nec comprehendi potes. Qui semper es, eodemque & simili modo existis tu, & Vnigenitus Filius tuus, & Spiritus tuus sanctus. Tu è nihilo ad esse nos eduxisti; & cum lapsi essemus, nos rursus erexisti; & omnia facere non destitisti, donec nos in cælum deduceres,& futurum tuum regnum largireris. Pro his omnibus agimus tibi gratias,& Vnigenito Filio tuo,& Spiritui tuo sancto; pro omnibus qua nescimus & scimus,manifestis & occultis tuis beneficijs. Agimus tibi gratias etiam pro hoc sacro ministerio, quod ex manibus nostris suscipere dignatus es:& si tibi adsistant millia Archangelorum,& myriades Angelorum, Cherubim & Seraphim sex alas & multos oculos habentes, sublimes & alti, qui triumphalem hymnum canunt, clamant, vociferantur & dicunt. Sanctus, Sanctus, Sanctus &c.* Eodem ferè tenore procedunt reliquæ orientalium gentium Præfationes,quas prolixi operis foret singillatim referre. Diffusissima autem illa est, quæ tribuitur Clementi *lib.*8. *Constit. Apost. cap.* 16. In ea siquidem Dei perfectiones & attributa, ac æterna Verbi generatio, tum productio omnium creaturarum, earumque dispositio, atque in eis regendis admirabilis Dei sapientia & prouidentia, & erga homines benignitas eleganti sermone recensentur. Demum concluditur more vsitato Angelorum commemoratione canentium & dicentium, *Sanctus, Sanctus*, &c. In Missa Maronitarum Sacerdos dicit, *Sursum sint pendentes intellectus nostri,mentes nostra, & corda omnium nostrum*. Respondet populus, *Sunt ad te Domine*. Sacerdos. *Confiteamur Domino in timore, & adoremus in tremore*. Populus, *Dignum & iustum est*. Sacerdos, *Corde, intellectu, & lingua confiteamur tibi Domine Pater & Fili & Spiritus sancte, qui es vnus Deus verus. In congregationibus inuisibilibus & ordinibus innumerabilibus commisceantur seraphicè voces nostra. Populus tuus fidelis Domine ter laudant, exclamant, & dicunt ter. Sanctus, Sanctus, Sanctus*, &c. Porrò Græci & aliæ in Oriente nationes vnicam habent Præfationem, quæ in singulis Missis repetitur; Latinis variæ sunt. Ambrosiani vnam communem Romanæ similem habent: at in Missis proprijs siue de festo, siue de Dominica, aut de feria, propriam item canunt Præfationem. Simili modo Mozarabes proprijs semper vtuntur, in quibus vel mysteria eius festiuitatis quæ tunc celebratur, vel Sancti de quo est Missa laudes & encomia stylo sublimi, varijsque sententijs exornato decantantur. In libro Sacramentorum S. Gregorij propriæ item extant in singulis Missis ab Ambrosianis diuersæ, quarum vsus diu permansit, vt ex antiquis codicibus M.SS. constat. Extant aliquot libelli Præfationum in Bibliotheca Vaticana: & Corne-

lius Schultingius *to.* 1. Bibliothecæ Ecclesiasticæ *parte* 2. *cap.* 12. laudat librum editum Coloniæ ab Henrico Grauio, in quo sunt ducentæ quadraginta Præfationes propriæ. Apud Ennodium Ticinensem vna etiam legitur dictione sacra quinta pro Missa, in qua episcopus consecratur.

III. Baronius *to.* 7. *Annalium an.* 590. & Binius *to.* 4. *conciliorum*, alijque passim citant & referunt Pelagij II. epistolam ad episcopos Germaniæ & Galliæ, qui ipsum rogauerant, vt ordinem Præfationum eis mitteret, quem S. Romana Ecclesia tunc habebat, quibus sic respondet. *De vestra voluntate & studio bono multum gauisi sumus, & sacrum Ordinem Romanorum, sacraque constituta nostrorum Antecessorum solerter relegentes inuenimus has nouem præfationes in sacro Catalogo tantummodo recipiendas, quas longa retrò veritas in Romana Ecclesia hactenus seruauit. Vnam in albis Paschalibus, aliam de Ascensione Domini, tertiam de Pentecoste, quartam de Natali Domini, quintam de Apparitione, sextam de Apostolis, septimam de S. Trinitate, octauam de Cruce, nonam de ieiunio & Quadragesima tantummodo dicendam. Has Præfationes tenet & custodit S.R.E. Has tenendas vobis mandamus.* Hoc ipsum decretum in antiquis editionibus Gratiani de *consecr. dist.* 1. *c. Inuenimus*, Gelasio adscribitur. Sed hanc epistolam dum attentiùs considero, hac suspicione vehementer perculsus sum, ne alterius fortè Pontificis recentioris sit, & Pelagio per errorem tributa. Si enim ætate Pelagij illis tantum Præfationibus Romana Ecclesia tamquam dudum in ea receptis & approbatis vtebatur, quomodo Gregorius eius immediatus successor, sacrorumque rituum tenacissimus custos alias nouas instituit? Auget suspicionem Ioannes Diaconus, qui cum res à Gregorio gestas in vita ipsius minutissimè prosequatur, nullam tamen de Præfationibus ab eo contra morem diu receptum institutis mentionem facit. Ipse item Gregorius in epistola sæpius relata ad Ioannem Syracusanum, in qua de additis vel immutatis in ritibus sacrificij, propter quæ reprehensus fuerat, rationem reddit, de Præfationibus silet: sicut & de epistola Pelagij silent scriptores illius & aliquot sequentium seculorum. Quod si mea suspicio æquo lectori non placet, hoc saltem negare non poterit vsum Romanæ Ecclesiæ, de quo Palagius testatur, post eius decessum antiquatum fuisse, eiusque decretum de nouem Præfationibus nullibi receptum, nec executioni mandatum, nisi seculo X. vel XI. Euidens enim est in libris antiquis sacramentorum, qui Romanæ Ecclesiæ titulum pre se ferunt, plures reperiri Præfationes vixque vlla Missa est, cui propria & peculiaris non assignetur. Accedit testimonium Guitmundi ex Monacho S. Benedicti episcopi Auersani, qui obijsse dicitur anno MLXXX. Romanis ritibus iam vbique receptis. Nam *lib.* 1. de Eucharistia aduersùs Berengarium, *Ne quis*, inquit, *existimet me hanc sententiam ex meo sensu commentatum, Præfationem istam, quæ per totum penè orbem Latinum inter Epiphaniam & Septuagesimam in quadam die Dominica habetur, hic suppo-*

sui

sui hac continentem. Aeterne Deus: Et tibi hanc immolationis hostiam offerre, quæ est salutifera, & ineffabile diuinæ gratiæ sacramentum: quæ offertur à plurimis, & vnum corpus Christi sancti Spiritus infusione perficitur. Singuli accipiunt Christum Dominum, & in singulis portionibus totus est, nec per singulos minuitur, sed integrum se præbet in singulis. Propterea ipsi qui sumimus communionem huius sancti panis & calicis, vnum Christi corpus efficimur. Eiusdem Præfationis auctoritate vtitur Algerus Monachus Cluniacensis, qui anno MCXXX. floruit *lib. 1. de sacram. Corp. & sanguis Domini cap. 5.* Extat autem in libro sacrament. S. Gregorij Dominica V. post Epiphaniam, & in hodierno Missali Ambrosiano VI. quamuis Algerus eam ex Ambrosio Dominica V. citet. Quo verò tempore tot Præfationes desierint, non liquet; nisi quod in Missalibus scriptis post annum MCC. illæ nouem dumtaxat reperiuntur à Pelagio enumeratæ; quibus duæ additæ sunt, vna communis antiquissima, quæ Gelasij siue Gregorij creditur esse, altera de B. Virgine ab Vrbano II. instituta. Et hæ vndecim sunt, quibus omnes ecclesiæ ritui Romano adhærentes hodie vtuntur.

Sequitur hymnus quem Epinicion, siue triumphalem vocant Græci. IV.
Hunc in omnibus Liturgijs ecclesia militans à triumphante edocta Deo exercituum modulatur, *cui*, vt loquitur Tertullianus lib. de oratione, *illa Angelorum circumstantia non cessant dicere, Sanctus, Sanctus, Sanctus.* Vidit Isaias *cap. 6.* Dominum sedentem super solium excelsum, & audiuit seraphicos Spiritus alterna modulatione psallentes, *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus exercituum. Plena est omnis terra gloriâ eius.* Et Ioannes in Apocalypsi *cap. 4.* quatuor mystica animalia plena oculis describit, requiem non habentia die ac nocte & dicentia: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus omnipotens, qui erat, qui est, & qui venturus est.* Præclarè Ambrosius lib. 3. de Spiritu sancto cap. 18. *Cherubim & Seraphim indefessis vocibus laudant & dicunt*, Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus sabaoth. *Non semel dicunt, ne singularitatem credas: non bis dicunt, ne Spiritum excludas: non sanctos dicunt, ne pluralitatem æstimes: sed ter repetunt & idem dicunt, vt etiam in hymno distinctionē Trinitatis & diuinitatis intelligas vnitatem. Hæc cum dicunt, Deum prædicant.* Additum hunc hymnum sacrificio Missæ à Sixto I. plerique scribunt, sed liber Pontificalis hoc solùm à Sixto constitutum ait, vt sacerdote ipsum incipiente, etiam populus eumdem cantaret. Quia verò progressu temporis quidam abusus irrepserat, vt non nisi in solemnibus Missis diceretur, eo tollendo hic canon à concilio Vasensi anno 529. editus est; *Vt in omnibus Missis siue matutinis, siue Quadragesimalibus, vel quæ in defunctorum commemorationibus fiunt, semper* Sanctus, Sanctus, Sanctus, *eo ordine quo ad Missas publicas dici debeat: quia tam dulcis & desiderabilis vox, etiamsi diu noctuque posset dici, fastidium non potest generare.* Altera pars hymni, *Benedictus qui venit in nomine Domini. Osanna*

in excelsis, Christo Domino à turbis in solemni Ierosolymæ ingressu ante passionem decantata fuit. Antiqua Ritualia statuunt vt Trisagion psallentes inclinent se chorus contra chorum, & incipientes, *Pleni sunt cæli*, erigant se. Idem pręcipit Lanfrancus in suis statutis cap. 5. *nisi*, inquit, *versus interponantur*. Solebant enim alicubi eo tempore versus quidam interponi, licentia, quam vt alibi notatum est, sequioris æui Religiosi sibi inconsultò vsurparant. In vetusto quodam Missali sequentes rythmos interpositos reperi pro festis Domini,

Cæleste præconium
Sonet vox fidelium
Ad Dei magnalia. Sanctus.
Virgo parit Filium
Castitatis lilium
Dei plena gratia. Sanctus.
Cuius natalitia
Stella prodit prævia.
Quem paterna proprium
Vox testatur Filium
Ad Iordanis flumina. Sanctus,
Cuius sancta Passio,
Mors, & Resurrectio
Mundi lauit crimina. Pleni sunt &c.
Iam in Patris dextera
Sedens super æthera
Regnat super omnia,
Cum paterno Numine,
Et cum sancto Flamine. O sanna in excelsis.
Ipsi laus & gloria, in excelsis.

Alia similis interpolatio rythmica extat in Missa Thomæ Aquinati adscripta de sanctissimo Sacramento.

Sanctus. *Sanctum diuinum mysterium semper declaratur*,
Et mens infidelium tumens excæcatur.
Firma spes credentium fide robaratur.
Sanctus, *Fides est summopere credere in Deum*,
Panem sanctum edere, & tractare eum,
Iubens dicit sumite, Hoc est corpus meum.
Sanctus. *Panis prius cernitur, sed dum consecratur*,
Caro Christi sic mutatur, quomodo conuertitur,
Deus operatur. Dominus Deus Sabaoth.
De vino similiter si sit benedictum,
Et tunc est veraciter sanguis Christi dictum,
Credamus communiter verum & non fictum.
Pleni sunt cœli & terra gloria tua, Osanna in excelsis,

Nobis

Nobis celebrantibus illud sacramentum,
Et cunctis fidelibus fiat nutrimentum,
Iudæis negantibus sit in detrimentum,
Benedictus qui venit &c.

Sunt autem hoc loco duo quædam aduertenda. Vnum quod duplex est Trisagion, istud nimirum de quo nunc agimus omnibus ecclesijs commune: & illud, quod Græci quotidie, Latini semel in anno græce simul & latinè concinunt in magna Parasceue, nempè *Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis miserere nobis*, cuius originem Felix III. Pontifex narrat in epistola ad Petrum Cnaphæum. Cum enim Constantinopolis terræ motu quateretur, & populus in campo oraret cum Proclo Patriarcha, Puer paruulus spectante multitudine in cœlum raptus est, & post horam in terram demissus narrauit se hunc hymnum à cœlestibus spiritibus cantari audiuisse, sibique præceptum impositum, vt populo denuntiaret Deum illi propitium futurum, si eumdem hymnum deuotè cantarent; atque ita eo decantato ab imminenti clade liberati sunt. Addidit postea huic hymno nequissimus vir Petrus Cnapheus Patriarcha Antiochenus hanc clausulam, *Qui crucifixus es pro nobis miserere nostri*, eâ dolosè tegens hæresim Eutychetis, qua infectus erat. Facti seriem, huiusque additamenti condemnationem, & quicquid pertinet ad hoc Trisagion congessit in notis ad can. 81. concilij Trullani Christianus Lupus. V.

Alterum notandum est quatuor esse Liturgicos hymnos vt ait Goar in notis ad Missam Chrysostomi, quorum primus est Angelicus *Gloria in excelsis Deo*, quem nato Domino Angeli cecinerunt. Secundus Cherubicus, quem Græci Cherubim voces æmulantes ante magnum introitum cantant dicentes, *Qui Cherubim mysticè repræsentamus, & viuificanti Trinitati ter sanctum hymnum canimus, omnem secularem deponamus solicitudinem, tanquam Regem omnium suscepturi Angelicis inuisibiliter stipatum agminibus. Alleluia.* Huius institutionem ad Iustini tempora reuocat Cedrenus. Tertius Trisagion, de quo supra, nempe *Sanctus Deus, sanctus fortis*, &c. Quartus Epinicion, Deo tanquam Victori & omnium triumphatori ab omnibus post Præfationem decantatum. Obseruo nihilominus plures ex Græcis scriptoribus secundum à tertio non distinguere, & tam illis quàm vltimo Cherubici & Seraphici nomen passim tribuere.

CAPVT

C A P. XI.

Transitur ad Canonem. Ipsum interpolare illicitum. Varia eius nomina. Origo & auctores inuestigantur. Agitur de prima Canonis oratione. In ea mentio Papæ, Episcopi, & Regis fit. Orat sacerdos generaliter pro cunctis fidelibus, tum specialiter pro offerentibus. De nominum recitatione.

I. HActenus sacerdos seipsum & astantes ijs omnibus quæ præcesserunt ad tremenda mysteria in sacra Synaxi perficienda tamquam præuijs initiationibus dispofuit & præparauit: iam propiùs ad ea accedit, & eleuatis in cœlum oculis, sursumque expansis manibus, quasi ingressus in Sancta Sanctorum, secretò cum Deo loquitur, vt rei diuinæ hac silentij grauitate maior reuerentia concilietur. Multa verò à sacerdotibus secretò dici vsus antiquissimus est, vt ex Iacobi & aliorum Liturgijs, & ex *can.* 19. concilij Laodiceni euidenter ostenditur. In vetustissimis Sacramentorum codicibus inter Præfationem & Canonem Christi crucifixi imago picta conspicitur, qui ritus etiam hodie seruatur, vt eius aspectus in mentem celebrantis reuocet cruentum illud sacrificium,quod in cruce semel oblatum quotidie in ecclesia verè & realiter, sed actione incruenta renouatur. Ipsi imagini osculum figendum à sacerdote, priusquam canonem incipiat, scribit Nicolaus de Ploue in expositione Missæ, sed ex more singulari suæ ecclesiæ Posnoniensis. Addit Petrus ab opmeer in assertione Missę *pag.* 362. hanc orationem post hymnum triumphalem canoni præmittendam. *Domine Iesu Christe fili Dei viui adiuua infirmitatem meam, & conforta me nunc in hac hora: quia imperfectum meum vident oculi tui. Adoramus te Domine Iesu Christe & benedicimus tibi, quia per sanctam crucem tuam redemisti mundum. Qui passus es pro nobis, miserere nostri.* At huiusmodi interpositiones, vt sępe dictum est, inconsulta quorumdam deuotione introductas nunquam approbauit Ecclesia. Vt enim rectè ait Micrologus cap. 12. *Nimis temerarium videtur, vt nos aliqua canoni ad nostrum libitum adijciamus, nisi quæ à sanctis Patribus adiecta vel adijcienda esse cognouimus; præcipuè cum inter ipsos sanctos Patres nulli aliquid adiecisse legantur, nisi qui Apostolica auctoritate præditi hoc facere potuerunt. Optimum ergo videtur, vt in*

vt in hac causa terminos patrum nostrorum non excedamus, nec nos Apostolicæ auctoritatis reos efficiamus, si quod soli Apostolicæ auctoritati competit, canonem nostris interpositionibus augumentare præsumamus. Ideò expunctæ sunt ab ipso canone diuersę oratiunculę, quæ in antiquis Missalibus M. SS. varijs in locis interiectæ leguntur, quia tametsi ex se bonæ sint, ei tamen actioni non conueniunt: & hæc semper summorum Pontificum cura fuit, ne quid irreperet inordinatum, superfluum, aut superstitiosum. Incipit ab oratione *Te igitur clementissime Pater*, vsque ad orationem Dominicam, quæ absoluto canone alta voce recitatur. Nomen canonis tempore Gregorij Magni in vsu erat, nam *lib. 7. epist. 64.* referens quorumdam aduersùs se murmurationes, hoc inter cætera querelarum caput enumerat, quod orationem Dominicam mox post canonem dici statuisset. Et *lib. 11. epist. 59.* narrat Ianuarium episcopum Calaritanum tempore, quo sacrificium celebrabat, tantam passum frequenter angustiam, vt vix post longa interualla ad locum canonis, quem reliquerat, redire valeret. Canon autem regula est, qua voce vsa est ecclesia, vt indicaret hanc esse regulam fixam & stabilem, qua noui Testamenti sacrificium celebrandum est. Idem Gregorius *eadem epist. 64. lib. 7.* precē vocat, eo loquendi genere, quo nonnunquam Patres vtuntur, dum verba consecrationis preces nuncupant, quia sunt verba sacra: neque enim totus canon ex precibus contextus est. Haymo Halbestatensis explicans cap. 2. epist. 1. ad Timoth. *Orationes*, inquit, *sunt, quas fundit Sacerdos in consecratione Eucharistiæ*. In concilio Eboracensi tempore Celestini III. *Secretum* Missæ nuncupatur his verbis: *Quia secretum Missæ frequenter inuenitur, aut Scriptorum falsitate, aut librorum vetustate corruptum, ita vt distinctè legi non possit, Archidiaconorum solicitudo prouideat; vt in singulis ecclesijs ad verum & probatum exemplar canon Missæ cum omni diligentia corrigatur*. Ab alijs Actio dicitur, quia in eo, vt ait Valfridus, dominica sacramenta conficiuntur. Atque hinc intelligitur, qua de causa cum aliquid in ipso canone in oratione quæ incipit *Communicantes* addendum est, quod in Christi Domini festiuitatibus fieri solet, titulus apponatur, *Infra actionem*, siue vt melius in M. SS. codicibus legitur, *Intra actionem*: quia nimirum actio sacrificij ibi propriè continetur. Hic verò titulus *Infra actionem* ante ipsum *Communicantes* in editis Missalibus passim reperitur.

Auctorem canonis quidam fuisse putant Gelasium Papam, alij Musæum Presbyterum Massiliensem, alij Voconium Episcopum Castellanensem in Mauritania, qui teste Gennadio libros sacramentorum composuerunt. Aldelmus episcopus *lib. de laudib. Virginitatis cap. 23.* à Gregorio Magno editum existimat. At ipse Gregorius epist. præcitata ait à Scholastico compositum, sed quo tempore id factum fuerit non dicit. Iacobus Ianssonius in suis Liturgicis *lib. 3. cap. 11.* per precem, quam Gregorius ait à Scholastico compositam, non putat cano- II.

nem

nem intelligi debere, sed aliquam orationem actioni Missæ insertam. Reuerà tamen de canone ibi Gregorium loqui, ipse contextus epistolę euincit. Miras nugas de hoc Scholastico quidam scribunt, præsertim Eterodoxi Misoliturgi; cum manifestissimum sit in prædicta Gregorij epistola nomen Scholastici non esse proprium alicuius hominis, sed accipi pro viro docto & erudito, quales olim fuerunt qui scholis christianorum præficiebantur, vt conuersos ad fidem erudirent. Augustinus tract. 7. in Ioannem, *Qui habent causam, & volunt supplicare Imperatori, quærunt aliquem Scholasticum Iurisperitum, à quo sibi preces componantur*. Saluianus in Præfatione libri de guber. Dei, *Id facere annisi sunt, vt Scolastici ac diserti haberentur*. Hieronymus de viris Illustr. *Serapion episcopus ob elegantiam ingenij cognomen Scholastici meruit*. Quicunque autem fuerit ille Scholasticus, à quo canonem compositum indicat Gregorius, certum est antiquiorem fuisse Gelasio & alijs supra nominatis. Nec credendum Polydoro Virgilio, qui *libro 5. de Inuent. rerum cap.* 10. à multis Pontificibus compactum asseuerat: licèt enim aliqui paucula quædam verba adiunxerint; ipsum tamen, vt ait Vigilius Papa epist. ad Eucherium, *ex Apostolica traditione suscepimus*. Concilium quoque Tridentinum *sess.* 22. *cap.* 4. constare canonem docet ex ipsis Domini verbis, ex Apostolorum traditionibus, ac sanctorum Pontificum institutionibus. Obseruandum nihilominus neminem ex Pontificibus post Gregorium Magnum quidpiam addidisse aut immutasse. Hoc solum legimus apud Anastasium, quod sæuiente Leonis Isaurici Imp. aduersùs imagines & reliquias Sanctorum acerrima persecutione, Gregorius III. Oratorium ædificauit in honorem omnium Sanctorum, quorum reliquias toto orbe collectas in eo collocauit, ac ibidem eorum natalitia à Monachis trium Monasteriorum Basilicæ S. Petri seruientibus celebrari præcepit; & à sacerdote in ipso Oratorio Missas agente hanc clausulam in canone post illa verba, & *omnium sanctorum tuorum*, dici instituit: *Quorum solemnitas hodie in conspectu tuæ maiestatis celebratur, Domine Deus noster, in toto orbe terrarum*. At hoc specialiter pro illo oratorio institutum fuit, atque ideò vt notat Valfridus *cap.* 22. non est canoni, qui generaliter dicitur adnotatum: cumque plura viderim Missalia M. SS. in vno dumtaxat hæc verba adscripta reperi, quod extat in Bibliotheca Barberina cod. 1858. Idem Valfridus canonem per partes compositum fuisse ex eo arguit, quia nomina Sanctorum in duobus locis posita sunt; quæ sanè leuissima coniectura siue suspicio est, nullâ veterum Patrum auctoritate comprobata. Primam verò partem ex eo conijcit antiquissimam esse, quia nomina Apostolorum non sunt eo ordine digesta, quo in emendatioribus euangelijs inueniuntur. Idque fortasse hac de causa euenisse putat, quia pars illa prius composita est, quàm euangelia ad eam veritatem, quæ nunc habetur apud Latinos, corrigeretur, cuius rei S. Hieronymum

testem

testem producit. Porrò Canon penè ad verbum reperitur apud Ambrosium *lib.* 4. de sacramentis. Auctor item quæstionum veteris & noui Testamenti apud Augustinum *to.* 4. qui *quæst.* 44. se scribere testatur annis trecentis post elapsas Danielis hebdomadas, hoc est integro seculo ante Gelasium, asserit *quæst.* 109. Melchisedech esse quidem sacerdotem, sed non summum, *vt*, inquit, *in oblatione præsumunt Antistites*: in oratione scilicet quæ incipit, *supra quæ propitio ac sereno vultu*. Alludere etiam ad Canonem mihi videtur Optatus Mileuitanus *lib.* 2. his verbis *Offerre vos dicitis pro ecclesia toto terrarum orbe diffusa*. Sed his generaliter præmissis operis ratio postulat, vt singulas eiusdem Canonis partes percurramus.

Prima oratio est, *Te igitur Clementissime Pater*, quam referens Haymo Halberstatensis *in* 1. ad Timoth. *cap.* 2. omittit hæc verba *supplices rogamus*, breuitatis causa, vt puto, nam extant in omnibus M. SS. Ad hanc respexit Vigilius Papa sic scribens in epist. ad Iustinianum Imperatorem: *Omnes Pontifices antiquâ in offerendo sacrificia traditione deposcimus, vt catholicam fidem adunare, regere Dominus, & custodire toto orbe dignetur*. Et primò quidem offert Sacerdos pro ecclesia, deinde pro Papa. Hæc tessera vnitatis ecclesiæ est, *in qua*, vt ait Cyprianus epist. 76. ad Magnum, *nonnisi concordes & vnanimes habitant*: hæc nota vnionis membrorum cum capite, quia vt idem Cyprianus scribit *epist.* 52. *&* 55. cum ecclesia catholica ille communicat, qui cum Romano Pontifice consentit: & à Petri cathedra vnitas sacerdotalis exoritur. Teste item Irenæo *lib.* 3. *cap.* 3. Ad Romanam Ecclesiam propter potentiorem principalitatem necesse est omnem conuenire ecclesiam: quia nimirum, vt scribit Augustinus epist 162. *semper in ea viguit Apostolica cathedræ principatus*. Vnde constat, inquit Pelagius Papa citatus ab Alcuino, ab vniuersi orbis communione separatos esse, qui qualibet dissensione inter sacra mysteria Apostolici Pontificis memoriam secundùm consuetudinem non frequentant. Refert Nicephorus *lib.* 16. *cap.* 17. Acacium Constantinopolitanum primum omnium Papæ nomen (erat tunc Felix II.) è sacris tabulis erasisse, quod nemo ante eum tentauerat, quamuis in eo throno plures episcopi hæretica labe infecti sedissent. Idem ausus est in ecclesia Alexandrina impius Dioscorus, pronunciato aduersùs Leonem Magnum anathemate. Episcopi quoque orientales eodem spiritu diuisionis imbuti Athanasium causâ fidei persequentes, vt scribit Sozomenus *lib.* 3. *cap.* 10. à Iulio Romano Pontifice recesserunt. Patres verò orthodoxi semper Papæ nomen in Liturgicis precibus commemorarunt; quod cum in aliqua Galliarum ecclesia fortassis prętermitteretur, id concilium Vasense II. pręcepit hac lege edita can. 4. *Nobis iustum visum est, vt nomen Domini Papæ, quicunque Apostolicæ sedi præfuerit, in nostris ecclesiis recitetur*. Ennodius Ticinensis in Apologia pro synodo, nullo vnquam tempore à nominis Papę, III.

Ccc Symma-

Symmachi videlicet, commemoratione cessatum esse asserit, dum sacra Missarum solemnia celebrarentur, quo argumento ostendit ipsum, non Laurentium, legitimum Pontificem fuisse. In Liturgia quæ Marci nomine inscripta est, Papę mentionem ter fieri legimus, sed cuius æui illa sit ignoramus. In Liturgijs Iacobi, Basilij, & Chrysostomi generalis commemoratio omnium episcoporum fieri solet hac formula: *Memento Domine sanctorum Patrum, qui in ecclesia catholica sunt, & fratrum nostrorum ac episcoporum, qui per vniuersum orbem orthodoxè administrant verbum veritatis tuæ.* An verò primis seculis Græcia orthodoxa mentionem fecerit Romani Pontificis, non liquet. Isaacius Habertus *ad partem VIII. Pontificalis Græcorum Obseruat.* 12. tunc putat Papam cœpisse in sacris nominari, cum reliquorum Patriarcharum mentio fieri cœpit, cuius coniecturę nihil habeo quod opponam, nisi aliquid certius elucescat. Nunc teste Arcudio *lib. 3. cap. 39.* Antistitum mentio à Gręcis hoc ordine fit. Presbyter pro suo episcopo orat, episcopus pro Archiepiscopo seu Metropolita, is verò pro Patriarcha: Hunc autem orasse olim pro summo Pontifice addit Arcudius nullum afferens testimonium ad suæ sententiæ confirmationem. Testatur Habertus in quibusdam exemplaribus Liturgię Chrysostomi legi hęc verba, *Nicolai sanctissimi vniuersalis Papæ longa sint tempora*, quę viuente Nicolao primo ab aliquo Patriarcha addita putat. Habemus autem huius rei antiquius monumentum in Diuali sacra Constantini Pogonati Imperatoris ad Agathonem Papam concilio sexto pręfixa, in qua asserit se Patriarchis illarum partium restitisse postulantibus vt nomen Papę à Diptychis expungeretur, donec eorum, quę inter Romanam & Constantinopolitanam sedem controuersa erant, inquisitio fieret & satisfactio. Hinc quoties actum est de vnione vtriusque ecclesię, id semper inter cętera stabilitum fuit, vt nomen Papę in sacrificio recitaretur. Petijt hoc à Michaële Palęologo Vrbanus IV. vt scribit Nicetas *lib. 5.* Hoc idem exegit Gregorius X. teste Nicephoro Gregora, qui factā refert concordiam sub certis conditionibus, quarum prima fuit, vt in sacris hymnodijs Papæ mentio fieret cum quatuor Patriarchis: quam conditionem adimpletam fuisse narrat Gregorius Pachymeres in historia nuper edita ex Bibliotheca Barberina *lib. 5. cap. 22.* duo afferens subsecuta esse ex aduentu legatorum pacem factam referentium, Patriarchę schismatici exauctorationem, & publicam Papę in sacro commemorationem. Celebrata enim synaxi die prima Augusti, mentio Papę proprio loco per diaconum facta est, & Gregorius summus Pontifex Apostolicę ecclesię ac Oecumenicus Papa proclamatus. Ducas quoque in historia Byzantina *cap. 36.* celebratam ait Constantinopoli Liturgiam in magna ecclesia anno 1452, pręsente Isidoro Cardinali Legato, in qua Nicolai Papę facta est commemoratio, plerisque repugnantibus, & à sacris donis abstinentibus ob initam concordiam cum Latinis, quos

acriter perstringit Ducas, eosque meritò ait in Turcarum manus deuenisse. Summo Pontifici singulæ ecclesię proprij Antistitis commemorationem subiungunt, quæ in omnibus M. SS. sacramentorum libris, & in omnibus Græcorum Liturgijs reperitur.

Addunt Græci nomen Imperatoris, & aliquot Latinæ ecclesiæ nomen Regis ex Apostolica traditione, præcipiente Paulo *1. ad Timoth. cap. 2.* vt fiant orationes pro Regibus, & omnibus qui in sublimitate sunt, idque etiam pro infidelibus, quales erant qui Paulo viuente regnabant. *Sacrificamus pro salute Imperatoris*, ait Tertullianus ad Scapulam cap. 2. *sed Deo nostro & ipsius, sed quomodo præcepit Deus, pura prece.* Idem hoc argumentum fusius prosequitur in Apologetico *cap. 30. & 31.* sic etiam Arnobius loquitur *lib. 4.* contra gentes. *Nostra scripta cur ignibus meruerunt dari? cur immaniter conuenticula dirui? in quibus summus oratur Deus, pax cunctis & venia postulatur, magistratibus, exercitibus, Regibus, familiaribus, inimicis, adhuc vitam degentibus, & resolutis corporum vinctione.* Sic Dionysius Alexandrinus apud Eusebium lib. 7. hist. cap. 11. *Nos vnum Deum rerum omnium opificem, qui Valeriano & Gallieno sacratissimis Augustis imperium tradidit, colimus & adoramus. Huic continuas preces offerimus pro imperio illorum, vt stabile & inconcussum permaneat.* Sic Origenes *lib. 8.* respondens Celso qui Christianos hortabatur ad gerenda bella pro Imperatore. *Laboramus*, inquit, *pro imperio Romano, dum iustè viuentes vota pro eo facimus.* Et supra iam dixerat nos ferre auxilia Imperatori, sed diuina, idque Apostoli monitis obedientes. Consonant Iustinus martyr *Apolog. 2.* Melito Sardianus in libro pro christianis ad Antoninum Imperatorem, quem laudat Eusebius *lib. 4. hist. cap. 26.* Athenagoras in fine suæ legationis. Imò etiam pro Constantio Imperatore hæretico Liturgicas preces habitas testatur Athanasius in apologia ad ipsum Constantium. Quod si pro impijs & infidelibus in sacris conuentibus deprecationes fieri consueuerunt, quanto magis pro christianis & orthodoxis? Ita lib. 3. arguit Optatus Mileuitanus dicens, *Meritò Paulus docet orandum esse pro Regibus & Potestatibus, etiamsi talis esset Imperator, qui gentiliter viueret. Quantò magis quod Christianus, quantò quod Deum timens, quantò quod religiosus, quantò quod misericors?* Sequitur, *& omnibus Orthodoxis, atque catholicæ & Apostolicæ fidei cultoribus.* Quæ verba desunt in antiquo Ordine Romano, & in libro Sacramentorum S. Gregorij M. S. Bibliothecæ Vaticanæ Palatinæ cod. 495. itemque in vetusto Missali Vaticano cod. 4770. Eaque superfluò poni notat Micrologus cap. 13. *Nam Ordo*, ait, *statim in sequenti versu, vbi dicitur* Memento Domine, *nobis concedit, vt omnium viuorum commemoremus quoscunque voluerimus.* Et *cap. 23.* describens canonem ea omittit, sequutus nimirum Ordinem Romanum, in quo non extant. Sed meritò addita esse, nec superflua censeri ex eo euidens fit, quod per ipsa omnes fideles viui generaliter commemoran-

morantur: at in sequentibus *Memento Domine* offerentium dumtaxat commemoratio propriè fit, & ibi olim ex sacris tabulis quorumdam nomina legebantur, vt mox videbimus. Ita sanè Alcuinus. *Cum dicitur* Memento Domine famulorum famularumque tuarum, *& sic deinde subiungitur*, & omnium circumstantium, *manifestum est, quod quasi quidam locus sit, vbi aliquibus specialiter nominatis, etiam cæterorum qui assistunt in ecclesia commemoratio adiungatur. In quo loco liberum est Sacerdoti quos desideraverit peculiariter nominare. Aut certè illud ab antiquis est obseruatum, vt ibi offerentium nomina recitarentur.*

V. Post illa verba *& omnium circumstantium*, siue circumadstantium, addunt quidam libri *omniumque fidelium*: sed omnino reijcienda hæc additio tamquam superflua; nam in fine præcedentis orationis præmissa est pro omnibus fidelibus deprecatio illis verbis, *& omnibus orthodoxis*. In alijs codicibus post eadem verba *& omnium circumstantium*, hæc adduntur: *Et eorum quorum nomina ad commemorandum conscripsimus, ac super sacrum altare tuum scripta adesse videntur*. Hæc autem suspicor substituta à quibusdam nominum recitationi, postquam prætermitti cœpit, vt saltem generalis eorum mentio fieret, pro quibus orandum erat, posita super altari charta, in qua singillatim omnes descripti forent. Hæc formula orandi per verbum *Memento* extat in omnibus Liturgijs Iacobi, Marci, Basilij, Chrysostomi, & aliorum, & in quibusdam sæpius repetitur: quod à sanctis Patribus sapientissimè constitutum est, nam vt ait Augustinus, meminisse Dei adiuuare est. In quibusdam M. SS. priusquam sacerdos pro alijs oret, hanc pro seipso orationem præmittit. *Memento mei quæso & miserere, licèt hæc indignè tibi sancte Pater omnipotens, æterne Deus, meis manibus offerantur sacrificia, qui nec inuocare nomen tuum dignus sum. Sed quoniam in honore, laude, & memoria gloriosissimi dilecti Filij tui Domini Dei nostri Iesu Christi offeruntur, sicut incensum in conspectu diuinæ maiestatis tuæ cum odore suauitatis accendantur*. In Missali Vaticano num. 4770. oratio incipiens *Memento* sic concepta est. *Memento Domine famulorum famularumque tuarum, quorum commemorationem agimus, & qui nobis bona fecerunt, & qui de eleemosynis suis commemorauerunt loca sanctorum, & qui nobis confessi sunt, & qui se nostris orationibus commendauerunt, & pro quibus orare polliciti sumus. Retributor omnium bonorum retribuat illis bona in vitam æternam. Et omnium circumstantium*. Eadem ferè formula reperitur in Missali Palatino eiusdem Bibliothecæ Vaticanæ num. 499. *Memento Domine mei peccatoris & pessimi in bonum æternum*: & *omnium quorum ego eleemosynas suscepi, & quorum confessionem peccatorum audiui, & quorum manus in memoriam familiarnatis suscepi, & qui mihi amicitia vel cognatione iunguntur, etiam illorum qui mihi emendabiles inimici sunt; & famulorum famularumque tuarum* &c. In Missali Bibliothecæ Barberinæ num. 1858. post illa verba primæ orationis *Apostolicæ fidei cultoribus*,

hæc

hæc ſubduntur. *Mihi quoque indigniſſimo famulo tuo propitius eſſe digneris, & ab omnibus meis delictorum offenſionibus me clementer emundare dignare.* Et immediatè ſequitur *Memento*, præmiſſa hac inſcriptione, *Petitio ſecunda. Recita nomina.* In multis poſt *Memento* hæc vox parentheſi incluſa vel minio exarata legitur, *Nomina*, quia videlicet hoc loco nomina recitabantur. In aliis vel diuerſo charactere, vel in margine ſcriptum eſt: *Hic recitantur Nomina.* In Miſſali eiuſdem Bibliothecæ Barbarinæ circa annum 900. conſcripto num. 326. poſt verba *Et nota deuotio*, hæc interſeruntur, *Mihi quoque indigno famulo tuo peccatori propitius eſſe dignare, & cum his omnibus me à cunctis emunda delictis, pro quibus tibi offerimus &c.* In alio quod erat Cardinalis Beſſarionis in margine è regione verbi *Memento* ſcriptum eſt *Beſſarionis Epiſcopi, Theodulæ matris eius, Georgij, & Baſilij.* Hæc verba *Pro quibus tibi offerimus*, deſunt in antiquo Ordine Romano, & in aliquot M. SS. eaque omittit Micrologus *cap.* 23. & ſuperflua eſſe ait *cap.* 13. quia in antiquioribus & veracioribus ſacramentarijs offerentes non niſi in tertia perſona reperiuntur. At non eſſe ſuperfluas, vt alias rationes omittam, vſus omnium eccleſiarum euincit. In libro Sacramentorum ſæpius laudato ante annos nongentos ſcripto Dominica tertia Quadrageſimæ, in qua fieri olim ſolebat Scrutinium electorum, fit ſpecialis mentio ſuſceptorum his verbis: *Memento Domine famulorum famularumque tuarum, qui electos tuos ſuſcepturi ſunt ad ſanctam gratiam baptiſmi tui: & recitantur nomina virorum & mulierum, qui ipſos infantes ſuſcepturi ſunt.* Quo verò tempore omitti cœperit hæc nominum recitatio, incertum eſt. Remigius Antiſiodorenſis, qui viuebat anno Chriſti 900. lib. de celebr. Miſſarum, *etiam hodie*, inquit, *Romana Eccleſia recitat nomina ex Diptychis.* Auctor item Micrologi, quem poſt annum 1085. claruiſſe ex eo apparet, quod Gregorij VII. & Anſelmi Lucenſis meminerit, recitanda nomina monet poſt *Memento*, ſed non die Dominico. Idem mos recitandi nomina in ſacrificio vigebat eo tempore in Monaſterijs, vt patet ex Victore III. Rom. Pontifice olim Deſiderio Abbate Montis Caſini *lib.* 1. Dialogorum, vbi refert miracula Ioannis Lucenſis Præpoſiti Monaſterij. De ijſdem nominibus agit Honorius ſcriptor XII. ſeculi in Gemma animæ *lib.* 1. *cap.* 107. ea tamen ratione vt ſatis clarè indicet iam tunc illam recitationem in deſuetudinem abire cœpiſſe. Cur verò die Dominico nomina non recitarentur, fateor me ignorare.

CAPVT

CAP. XII.

Diptycha quid sint, & quot eorum genera, qui vsus. Inscripta eis nomina viuorum & defunctorum. De solis viuis hic agitur. Cur fiat in canone quorundam Sanctorum commemoratio. Quædam notatu digna de Cosma & Damiano. Diuersos fuisse mores ecclesiarum in hac Sanctorum commemoratione. De oratione Hanc igitur oblationem, *eiusque varijs formulis apud Antiquos.*

I. QVoniam de Dyptychis sæpe mentio facta est, & oratio quæ *Memento* incipit in quibusdam Missalibus M. SS. *Oratio super Dypthycha* inscribitur, explicare hîc breuiter oportet, quid ea sint, & quis eorum in sacris vsus fuerit. Diptychorum nomen à Ptychis id est plicis deriuatur: vnde Diptycha tabulæ sunt, quę duas habent plicas, de quibus, earumque profano vsu plura ex Ethnicis scriptoribus congerit Heribertus Rosuueydus in Onomastico ad Vitas Patrum. Erant & Triptycha atque Pentaptycha, triplices nimirum & quintuplices tabulæ, de quibus Turnebus *lib. 9. Aduersar. cap.* 23. Publica etiam ratiocinia Polypthycha à Græcis dicta asserit Gothofredus *ad l. 2. de discussoribus lib.* 10. *Codicis*, quod illæ chartæ multas plicas haberent: quæ vox à Gregorio Magno *lib. 7. epist. 40. Indict.* 2. à Cassiodoro *lib. 5. epist.* 16. à Marculfo in Formulis, & ab alijs passim Latinis scriptoribus eo sensu vsurpatur. Inuenio autem tria fuisse genera Diptychorum siue tabularum, quibus nomina in singulis ecclesijs inscribebantur. Primum erat peculiare episcoporum, eorum præsertim qui illam ecclesiam rexerant, dummodo probitate ac sanctis moribus claruissent. Secundum viuorum, in quibus eorum nomina descripta erant, qui adhuc viuentes dignitate aliqua, vel beneficijs illi ecclesiæ collatis conspicui, vel alio titulo benemeriti erant. In his primo loco Romanus Pontifex, tum alij Patriarchę, & proprius Antistes, ac reliqui clero adscripti recensebantur; postea Imperator, Principes, Magistratus, & populus fidelis. Tertium erat mortuorum, qui in catholica communione decesserant. Vsum verò Diptychorum, eorumque lectionem intra Missarum solemnia vel ab Apostolis, vel ex illorum institutione seu traditione ab immediatis successoribus cœpisse satis cōstat ex ijs quæ supra Cap. VIII. de nomi-

nominum recitatione ex priscis Patribus allata sunt. Quod autem spectat ad primum genus pro solis episcopis cum opinione sanctitatis vita functis, eam inscriptionem speciem quamdam habuisse canonizationis seu beatificationis fidem facit Dionysius in theoria capitis tertij eccles. Hierarchiæ. *Sacrarum*, inquit, *tabularum recitatio deprædicat eos, qui sanctè vixerunt, & ad studiosa vita perfectionem constanter peruenerunt. Nos quidem eorum imitatione ad beatissimum illum statum quietemque deiformem adhortando ac manuducendo: illos verò ceu viuentes celebrando; quippe vt Theologia docet, nequaquam mortuos, sed ex morte ad vitam diuinissimam translatos*. Ideò Ecclesia solicitè semper cauit, ne sanctorum episcoporum nomina ob quorundam prauorum hominum calumnias, vel ob errores proborum è sacris Diptychis expungerentur. Hæc enim expunctio pœnas erat illis solis irrogata, qui vel à fide defecerant, vel ob aliquod crimen à cõmunione Fidelium abstenti erãt. Notæ sunt diuturnę altercationes de Chrysostomi nomine in Diptycha referendo, in quibus ipsum scribere multi renuebant, eo quod à Theophilo Alexandrino exauctoratus, tametsi iniqua sententia, & non absolutus mortuus esset: qua de re rescribens Theodoretus *lib. 5. histor. cap.* 34. ait episcopos Occidentis non prius cum episcopis Aegypti, Orientis, Bosphoris, & Thraciæ communicare voluisse quàm nomen illius sanctissimi viri in tabulas defunctorum episcoporum retulissent. Et quidem S. Cyrillus Theophili nepos & in Cathedra Alexandrina successor diu renuit Chrysostomum recipere, vt ex eius & Attici literis constat, quarum partem Facundus Hermaniensis *lib.* 4. integras affert Nicephorus *lib.* 14. sed tandem cessit, eumque recepit, ne gratiam & communionem Romanæ Ecclesiæ amitteret. Ex eodem more Adrianus II. in epist. commonitoria ad synodum Tricassinam episcopis mandat, vt decessorem suum Nicolaum Papam Apostolicæ recordationis in Diptychis ecclesiarum scribi, & nomen eius inter sacra Missarum solemnia recitari faciant. Plures occurrunt similes historię in actis Conciliorum, & in epistolis veterum Patrum. Nec solùm Episcopi, sed etiã Oecomenica concilia Diptychis inscripta sunt. In synodo Cpolitana sub Menna act. v. sępius à fidelibus conclamatum est, vt Diptycha portarentur ad ambonem. *Quatuor synodos Diptychis, Leonem episcopum Romanum Diptychis, Diptycha ad ambonem*; nempe vt publicè legerentur, & populus audiret nomina quatuor synodorum & Leonis Papæ, & Macedonij, atq; Euphemij restituta. *Tempore autẽ Diptychorum cucurrit omnis multitudo cum magno silentio circumcirca altare: & cum lecta fuissent à Diacono appellationes sanctarum quatuor synodorum, & sancta memoria Archiepiscoporum Euphemij & Macedonij & Leonis, voce magna vniuersi clamarunt, Gloria tibi Domine, & post hoc cum omni modestia completa fuit cum Deo Diuina Liturgia*. Iustinianus item Augustus in epist. ad Epiphanium Cpolitanum, quam Codici inseruit L. 7. de summa Trinitate §. 5. ait

ait: *Nullus frustra nos turbet spe vana innixus, quasi nos contrarium quatuor concilijs fecerimus, aut faciamus, aut fieri a quibusdam permittamus, aut aboleri eorumdem sanctorum quatuor conciliorum piam memoriam ex ecclesiæ Diptychis sustineamus.*

II. Cæterum cum de Diptychis sermo est, id minimè prætermittendum, quod præter tabulas quæ sola nomina in ecclesijs recitanda complectebantur, aliæ erant ab his diuersæ, in quibus omnium, qui ad baptismum accedebant, nomina describi solebant. Quam tabularum seu Diptychorum diuersitatem quidam non attendentes existimarunt omnium prorsus fidelium nomina intra sacram synaxim à Diacono lecta fuisse. Atqui hoc absurdum omnino est, Fide enim iam propagatâ & euersâ idolatriâ ad eam recitationem nec menses nec anni suffecissent; præsertim in ciuitatibus, quę innumerabilem populi multitudinem continebant. Delectus itaque habebatur, & in Diptychis tam viuentium quàm defunctorum, quæ publicè in ecclesia recitabantur, eorum tantùm nomina notabantur, qui inter cæteros aliqua speciali nota pręeminebant, facta de reliquis generali commemoratione. Iacobus Goar in varijs lectionibus Liturgię Chrysostomi *pag.* 97. ex codice M. S. ducentorum & amplius annorum Bibliothecæ Christianissimi Regis hanc breuem exhibet formulam commemorationis viuorum. *Memento mei, & cunctorum, & cunctarum. Ioseph sanctissimi & vniuersalis Patriarchæ,* nempe Constantinopolitani, nomen enim Papæ scriptor schismaticus omisit, *Philothei Alexandriæ, Marci Antiochiæ, Theophili Hierosolymorum, & pro offerente Domino Deo sancta dona N. honorando Sacerdote, Sacerdotum etiam adstantium, venerandi Presbyterij, ministerij in Christo, & omnis sacri ordinis cœtu. Pro salute, victoria, permanentia deuotissimorum & Christum diligentium Imperatorum nostrorum: deuotissimæ & Christum amantis Dominæ nostræ Hypomenes monialis: deuotissimæ & Christum amantis Dominæ nostræ Eugeniæ Monialis: deuotissimorum Christum diligentium Imperatorum nostrorum Ioannis & Mariæ. Pro pace & consistentia totius mundi, & sanctarum Dei ecclesiarum: pro redemptione fratrum nostrorum captiuorum: prosperitate & firmitate Christum diligentis exercitus: residui populi salute; & cunctorum & cunctarum.* Porro hæc formula contractior est, alias autem ampliores esse non dubito. De Diptychis mortuorum infra agam. Viui autem dicuntur offerre *pro se suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis & incolumitatis suæ:* memorię Sanctorum *communicantes* & eos venerantes; Ecclesia enim, quæ militat in terris, cum ea communicat, quæ in cœlis triumphat. Vsus autem commemorandi B. Virginem & Sanctos in Missa omnium ecclesiarum immemorabili consuetudine comprobatur, vt patet ex earum Liturgijs. Cyrillus Hierosolymitanus sacram synaxim describens Cathech. V. Mystagogica asserit Sacerdotem memoriam in ea facere SS. Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum,

Mar-

Martyrum, vt Deus orationibus illorum & deprecationibus suscipiat preces nostras. Augustinus lib. de Virginitate cap. 45. *Fidelibus*, inquit, *notum est, quo loco Martyres, & quo defunctæ sanctimoniales ad altaris sacramenta recitentur*. Idem tract. 84. in Ioannem, *Ideo ad mensam Domini non sic Martyres commemoramus, quemadmodum alios, qui in pace requiescunt, vt etiam pro eius oremus; sed magis vt ipsi orent pro nobis, vt eorum vestigijs adhæreamus*. Et serm. 17. de verbis Apostoli, *Martyres eo loco recitantur ad altare Dei vbi non pro ipsis oretur: pro cæteris autem commemoratis defunctis oratur*. Agit de hac Sanctorum commemoratione apud Græcos Nicol. Cabasilas *in exposit. Liturgiæ cap. 33*. Maronitæ in sua Missa hanc ipsam commemorationem sic peragunt. *Memoria Domini Dei, & saluatoris nostri Iesu Christi, & totius dispensationis illius salutaris quæ est erga nos recordamur in hoc momento. Item patris nostri Adam, & matris nostræ Euæ, & omnium hominũ, qui placuerunt ante Deum ab Adamo vsque in hodiernum diem, scienter autem & nominatim sanctæ & laudabilis Virginis, & in omni tempori beatæ genitricis Dei Mariæ, & Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, Confessorum, Iustorum, Sacerdotum, Patrum sanctorum, & Doctorum, Rectorum, Religiosorum, & omnium Virginum, & Sancti N. supra cuius altare offerimus*.

In canone Romano post B. Virginem & Apostolos, Martyres duodecim nominantur. Confessorum nulla fit mentio, vel quia Martyres passionem & mortem Domini, quæ in hoc sacrificio repræsentatur, effuso sanguine imitati sunt: vel quia canon editus est, antequam Confessorum memoria celebraretur, de quibus silent tribus prioribus seculis ecclesiastica monumenta. Quarto verò Gregorius Nyssenus Basilij laudes celebrauit in die anniuersaria obitus eius, Gregorius quoque Nazianzenus Athanasij. Obijt eodem seculo Martinus Turonensis, cuius festiuitas statim coli cœpit, vt alibi notauimus, & ideò solus ex Cõfessoribus officium proprium in vetustissimis Breuiarijs habet, quia ipsi primo publicus ab Ecclesia cultus tributus est. Cur autem Lini, Cleti, Clementis, & cæterorum potius quàm aliorum mentio fiat, euidens ratio assignari non potest, & fortasis non vna & eadem omnium & singulorum est. Porrò omnes, qui hic nominantur, vel Romæ pasi sunt, vel in locis Romano Patriarchatui immediatè subiectis: ex qua consideratione hæsi diu anceps, nesciens qua de causa soli inter orientales Cosmas & Damianus Arabes, & in Aegæa ciuitate martyrio coronati hoc loco recenserentur. Sed tandem inueni tria fuisse paria sanctorum eiusdem nominis Cosmæ & Damiani: vnum Martyrum in Arabia, alterum Confessorum in Asia, tertium Martyrum qui Romæ martyrium subierunt. Extat de his ex M. SS. græcis syntagma historicum Viennæ in Austria editum, interprete Simone Vuangnereckio. Arabum memoria in Menæis legitur die XVII. Octobris, Romanorum I. Iulij, Confessorum I. Nouembris. Quomodo autem Latini solos Arabes colant III.

die XXVII. septembris, qua Romano Martyrologio inscripti sunt, quomodo confusa sint horum omnium acta, & quid in notis eius diei peccauerit Baronius, eruditè pertractat Reinoldus Dehnius in Præfatione Apologetica prædicto Syntagmati præfixa. Credibile est amissa fuisse acta Romanorum, & per ignorantiam seu negligentiam substitutos Arabes, quorum passio illustrior fuit. Omnes professione Medici fuerunt, & dicti Anargyri, quia sine pretio ægrotos curabant. Ex qua professionis, & nominum similitudine facilè æquiuocatio & confusio oriri potuit. Agit etiam de his Florentinius in suo Martyrologio ad diem XXVII. Septembris, vbi optimè aduertit Romanis in Vrbe dicatam ecclesiam, eorumque Natalitia tum in veteri Kalendario, tum in libro Sacramentorum S. Gregorij V. Kal. Octobris inscripta fuisse. Et hos proculdubio esse censeo, qui in canone nominantur. Ambrosiani post Apostolos addunt Xystum, Laurentium, Hippolytum, Vincentium, Cornelium, Cyprianum, Clementem, Chrysogonum, Ioannem & Paulum, Cosmam & Damianum, Apollinarem, Vitalem, Nazarium & Celsum, Prothasium & Geruasium, Victorem, Naborem, Felicem, & Calimerum. In libro Sacramentorum Petauiano post nomina Cosmæ & Damiani hæc addita sunt, Dionysij, Rustici, & Eleuterij, Hilarij, Martini, Augustini, Gregorij, Hieronymi, Benedicti. In Codice Bibliothecæ Vaticanæ Palatinæ paris antiquitatis cum superiori *num*. 495. adduntur nomina Hilarij, Martini, Augustini, Gregorij, Hieronymi, Benedicti, & manu recentiori Vuldarici, Adalberti, Codex item Vaticanus num. 4772. addit Donatum, Hilarinum, Laurentinum, & Pergentinum. Et alius num. 4770. Hilarium, Martinum, Augustinum, Gregorium, Hieronymum, Ambrosium, Benedictum, Isidorum. Eadem nomina Hilarij, Martini, Augustini, Gregorij, Hieronymi, & Benedicti leguntur in libro Sacramentorum, quem edidit Menardus. At hæc additamenta particularium ecclesiarum fuerunt: nam Ordo Romanus eos tantùm Martyres admisit, qui in hodierno canone sunt, confessoribus semper exclusis. Quare nonnulli haud temerè existimarunt Lucam & Marcum euangelistas non esse in canone, quia dubium est an fuerint Martyres. Adiungunt aliqui Codices nomen Sancti, cuius eâ die festiuitas celebratur, quod ex Liturgijs Basilij & Chrysostomi desumptū est. Refert etiā Matthæus Paris. in vita Gulielmi Abbatis S. Albani interrogatum Innocentium III. an liceret addere in secreto Missæ nomen illius Sancti, cuius corpus in ecclesia requiescit, respondisse id sibi dignum iurique consonum videri. Sed nihil addendum esse iam supra ostensum est.

IV. In sequenti oratione, *Hanc igitur oblationem*, rogat Deum Sacerdos, vt oblationem ipsius, cunctæque familiæ suæ, omnium videlicet assistentium, qui olim oblatis muneribus, nunc voto & animo offerunt, placatus accipiat: tum pacem petit in præsenti seculo, ereptionem à

perpetua

perpetua damnatione, & æternam patriæ felicitatem. Hæc autem verba, *Diesque nostros in tua pace disponas*, cum reliquis vsque ad finem orationis addidit Gregorius Magnus, vt referunt in eius vita Ioannes Diaconus & Anastasius. In festiuitatibus Paschæ & Pentecostes fit specialis oblatio pro renatis ex fonte baptismatis, quæ in omnibus antiquis codicibus extat. In vetustissimo autem sacramentorum libro Reginæ Suetiæ specialis intentio sæpe in hac oratione exprimitur, propter quam sacrificium offertur.

In Missa Dominicæ tertiæ Quadragesimæ pro scrutinio Electorum. *Hanc igitur oblationem Domine vt propitius suscipias deprecamur, quam tibi offerimus pro famulis & famulabus tuis, quos ad æternam vitam & beatum gratia tua ..... dinumerare, eligere, atque vocare dignatus es.* Et recitantur nomina Electorum, & postquam recensita fuerunt, dicis. *Hos Domine fonte baptismatis innouandos spiritus tui munere ad sacramentorum tuorum plenitudinem poscimus præparari*. Porrò hîc notandum quod in *Memento* huius Missæ recensentur nomina susceptorum, & hoc loco nomina electorum.

Feria V. in cœna Domini. *Hanc igitur oblationem Domine cunctæ familiæ tuæ, quam tibi offerunt ob diem ieiunij cœnæ Dominicæ, in qua Dominus noster Iesus Christus tradidit discipulis suis corporis & sanguinis sui mysteria celebranda, quæsumus Domine placatus intende, vt per multa curricula annorum salua & incolumis munera tua tibi Domine mereatur offerre; diesque nostros &c.* In Missa de Pascha annotino, quam festiuitatem, qui in Paschate baptismi gratiam susceperant, anno sequenti celebrabant, die anniuersaria suæ regenerationis. *Hanc igitur oblationem famulorum famularumque tuarum, quam tibi offerunt annua recolentes mysteria, quibus eos tuis adoptasti regalibus institutis, quæsumus Domine placatus intende, pro quibus supplices preces effundimus, vt in eis & collata custodias, & promissæ beatitudinis præmia largiaris; diesque nostros.*

In dedicatione nouæ Basilicæ. *Hanc igitur oblationem famuli tui vel famulæ tuæ illius, quam tibi offerunt hanc dedicantes ecclesiam, quæsumus Domine placatus accipias, nostrasque preces dignanter exaudias, vt sint oculi tui aperti super domum istam die ac nocte, templumque hoc in honorem Beatorum Martyrum tuorum illorum, vel illarum Sanctarum, & Confessorum sacris mysterijs institutum clementissimus dedica, miserator illustra, propitius splendore clarifica. Cunctam familiam tuam ad aulæ huius suffragia concurrentem benignus exaudi, eiusdemque conditorum omnia desideria cordis complacita tibi pius adimple, votisque responde. Augmenta eis annos vitæ & temporum felicitatem, vt per spatia longæua viuentes melioribus ornamentis studio eorum locus iste refulgeat: diesque nostros.*

In natali consecrationis Presbyteri, qualiter sibi Missam debeat celebrare. Mos enim antiquorum fuit singulis annis diem recolere suæ Ordinationis, seu Professionis quoad Religiosos, qui ritus in sola die

anniuersaria consecrationis Episcoporum hodie remansit: & hunc diem natalem vocabant, diem verò natiuitatis ex vtero matris natalem genuinum nuncupabant. *Hanc igitur oblationem quam tibi offero ego tuus famulus hodie, ob diem quo me nullius dignum meriti, sed solo tua misericordia dono ad hunc locum perducere dignatus es Presbyterij, quæso placatus accipias: diesque nostros,*

In consecratione sacræ Virginis, quæ in Epiphania, vel secunda feria Paschæ, aut in Apostolorum natalitio celebratur. *Hanc igitur oblationem famula tua quam tibi offert ob diem natalis sui, in quo eam tibi socians sacro velamine protegere dignatus es, quæsumus Domine propitiatus sanctifica, vt tibi Domino, ac sponso suo venienti cum lampade suo inextinguibili placitura occurrere mereatur,*

In Missa pro his qui Agape faciunt. *Hanc igitur oblationem Domine famuli tui illius, quam tibi offert cum iustis eleemosynis suis, quas in pauperes tuos operatur, vt placatus suscipias deprecamur, pro quo maiestati tuæ supplices fundimus preces, vt adijcias ei tempora vitæ, vt per multa curricula annorum lætus tibi in pauperes tuos hac operetur, atque annua tibi vota persoluat,*

In trigesimo vel annuali nuptiarum. *Hanc igitur oblationem famulorum tuorum, quam tibi offerimus ob diem trigesimum vel annualem, quo eos iugali vinculo sociare dignatus es, vt placatus suscipias deprecamur, pro quibus tremendæ pietati tuæ supplices fundimus preces, vt pariter bene & pacificè senescant, & videant filios filiorum suorum vsque in tertiam & quartam progeniem, & te benedicant omnibus diebus vitæ suæ.*

In natali genuimo. *Hanc igitur oblationem famuli tui illius, quam tibi offert ob diem genuinum natalis sui, quo eum de maternis visceribus in hunc mundum nasci iussisti ad recognoscendum Deum viuum & verum, vt placatus suscipias deprecamur: pro quo maiestati tuæ supplices fundimus preces, vt adijcias ei annos & tempora vitæ, vt per multa curricula annorum lætus tibi hæc sua vota persoluat, atque ad optatam perueniat senectutem, & te benedicat omnibus diebus vitæ suæ.*

Pro defuncto. *Hanc igitur oblationem seruitutis nostræ quam tibi offerimus pro anima famuli tui illius, quæsumus Domine placatus intende, pro quo maiestati tuæ supplices fundimus preces, vt eum in numero sanctorum tuorum tibi placentium facias dignanter adscribi: diesque nostros, &c.* Sunt & alia multa eiusdem generis in eo Codice, sed hæc in exemplum allata sufficiunt.

CAPVT

CAP. XIII.

De consecratione, eiusque forma & ritu. Olim Fideles post verba consecrationis respondebant Amen. *Mos eleuandi sacramentum antiquissimus apud Græcos. Quando cœperit apud Latinos. Explicantur reliqua vsque ad commemorationem defunctorum. Error Græcorum schismaticorum perstringitur. Latini ab eorum calumnia vindicantur.*

I. ACcedimus ad consecrationem, cui præmittitur hæc oratio, *Quam oblationem* &c. quę à Paschasio *lib. de corp. & sang. Christi cap.* 12. sic explicatur. *Rogamus hanc oblationem benedictam, per quam nos benedicamur: adscriptam, per quam nos omnes in cælo adscribamur: ratam, per quam in visceribus Christi censeamur; rationabilem, per quam à bestiali sensu exuamur: acceptabilemque facere digneatur: quatenus & nos per hoc quia in nobis displicuimus, acceptabiles in eius vnico Filio simus.* Hæc Paschasius sub Augustini nomine citatus à Gratiano *de consecr. dist.* 2. *cap.* 72. & à S. Thoma 3. P. *qu.* 83. *art.* 4. Reperitur hęc ipsa oratio apud Ambrosium *lib.* 4. *de sacram. cap.* 5. Tum ait Sacerdos, *Qui pridie quam pateretur, accepit panem,* & quæ sequuntur, & possit in persona Christi formam ipsam proferre, qua idem Dominus & Saluator vsus est in hoc sacramento conficiendo. Obseruat Innocentius *lib.* 4. *mysteriorum Missæ cap.* 5. tria hîc commemorari, quæ non sunt in euangelio, videlicet *eleuatis oculis in cælum*: & in calicis consecratione *æterni* testamenti, & *mysterium fidei*: quæ tamen asserit addita ex Apostolica traditione. Valfridus & Micrologus opinati sunt ab Alexandro Papa additam hanc clausulam, *Qui pridie*; sed rectiùs sentit Alcuinus etiam Apostolis in vsu fuisse. Extat autem in Liturgia Iacobi & Clementis, & apud Ambrosium *lib.* 4. *de Sacramentis*. Christum autem, cum gratias Patri acturus erat, oculos in cœlum eleuare consueuisse, notum est ex euangelio: nec dubitare licet, quin eumdem ritum in hac maxima actione seruauerit, licèt non scripserint Euangelistæ. Forma consecrationis panis in Liturgijs Gręcorum hęc est: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur;*

gitur, addunt Iacobus & Marcus, *& datur* siue *distribuitur*, *in remissionem peccatorum*. In Missali Mozarabum, *Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur*. Integra formula, qua vinum consecratur ex Euangelistis accepta est, his vocibus additis *aeterni et mysterium fidei*: quæ in Liturgijs Græcorum non extant. In Missali Mozarabum sic concepta est. *Hic est calix noui testamenti in meo sanguine, qui pro vobis & pro multis effundetur in remissionem peccatorum*. In Liturgia Iacobi, *Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro vobis & multis effunditur & datur in remissionem peccatorum*. Apud Basilium & Chrysostomum eadem est, excepto verbo *et datur*. Hæc verba *Misterium fidei* non sunt in Ordine Romano; sunt tamen in omnibus antiquissimis Missalibus M. SS. quos vidi. Erasmus Roterodamus temeritatem suam ac impietatem ostendit, cum in Annotationibus *ad cap.* 11.primæ ad Corinthios optare se ait vt Scriptura nobis exprimeret quibus verbis Christus consecrauit, & quibus nos oporteat consecrare. Vtrumque enim Scriptura expressit, & manifestè tradidit Ecclesia diuino magisterio edocta, debere nos facere quemadmodum fecit Dominus, à quo Apostolus accepisse se ait quod & tradidit nobis: & quandoquidem Erasmus ad antiquos Patres prouocare solet, docere eum poterat, si aures audiendi habuisset, Latinorum antiquissimus Tertullianus, qui lib. 4. adu.Marcionem cap.40. ait: *Acceptum panem & distributum discipulis corpus illum suum fecit, dicendo Hoc est corpus meum.* De qua Tertulliani sententia cum his qui sequuntur, nos alibi fusius. Græci & alij Orientales verba consecrationis clarâ voce pronuntiant, & populus respondet *Amen*. Dionysius Alexandrinus de hoc ritu testimonium perhibet epist. ad Xystum Romanum Pontificem apud Eusebium lib. 7.hist. eccl. cap.9. *Qui gratiarum actionem*, inquit, *frequenter audierit, & qui cum cæteris responderit* Amen, *qui ad sacram mensam astiterit*, & quæ sequuntur. Eumdem morem seruabat olim ecclesia occidentalis, omnes enim audiebant sanctissima & efficacissima verba, quibus Christi corpus conficitur. Hinc Tertullianus *lib. de spectaculis cap.* 25. in eos inuehitur, qui *eo ore quo* Amen *in sanctum protulerant*, gladiatori testimonium reddere non verebantur. Et Ambrosius lib. de ijs qui initiantur ait: *Ante consecrationem aliud dicitur: post consecrationem sanguis nuncupatur. Et tu dicis* Amen, *hoc est, verum est*. Alcuinus idem asserit, & ex eo Florus magister in expositione Missæ: *Amen autem quod ab omni ecclesia respondetur, interpretatur verum non vbicunque & quomodocumque, sed mystica religione. Hoc ergo ad tanti mysterij consecrationem, sicut & in omni legitima oratione respondent Fideles, & respondendo subscribunt*. Postea statutum est, vt canon submissa voce recitaretur, & sic desijt ea consuetudo, seculo decimo vt conijcio, quia post Florum, qui nono labente vixit, eius mentionem non reperi apud æui posterioris scriptores.

II. Latini peracta consecratione, Græci paulò ante communionem, vt ex Li-

ex Liturgijs Iacobi, Basilij, & Chrisostomi manifestum est, corpus Dominicum & calicem eleuant, vt à populo adoretur. Idque ab antiquo tempore fieri solitum indicant scriptores Græci. Dionysius cap. 3. eccl. hierarchiæ, *Diuinissima*, inquit, *consecrat mysteria, & in aspectum ducit quæ celebrauit*. Et infra. *Obiecta munera in apertum producit*. Basilius lib. de Spiritu sancto cap. 27. *Inuocationis verba, cum ostenditur panis Eucharistiæ & poculum benedictionis, quis sanctorum scripto nobis reliquit?* S. Germanus in contemplatione rerum ecclesiasticarum circa finem: *elatio autem in altum venerandi corporis repræsentat crucis elationem*. Anastasius Synaita serm. de sacra synaxi: *sacerdos post sanctificatam sacrificium incruentum, attollit panem vitæ, & omnibus illum ostendit*. Maronitæ post orationem Dominicam & alias preces eamdem hoc ritu peragunt eleuationem. Sacerdos eleuat corpus Christi, & vocem attollens dicit: *Sancta sanctis in perfectione, puritate, & sanctitate dentur*. Respondet populus, *vnus Pater sanctus, vnus Filius sanctus, vnus Spiritus sanctus. Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto*. Tum eleuat calicem dicens: *Ita Domine in veritate & verè credimus in te, sicut credit in te Ecclesia sancta catholica, quia es vnus Pater sanctus, cui gloria, Amen: vnus Filius sanctus, cui gloria, Amen: vnus Spiritus sanctus, cui gloria & gratiarum actio in secula, Amen*. Eumdem ritum sequuntur Aethiopes, nam sancta dona eleuant ante communionem dicente Diacono, *Inspiciamus*. Tum ait Sacerdos, *sanctum date sanctis*. Subdit populus, *vnus Pater sanctus, vnus Filius sanctus, vnus Spiritus sanctus*. Et sacerdos eleuans sacramentum dicit alta voce, *Domine Iesu Christe miserere nobis*. Habet exemplum in veteri Testamento hæc hostiæ eleuatio: nam passim legimus partem victimæ à sacerdotibus eleuatam coram Domino, *Exodi* 29. *Leuitici* 7. & 23. *Numerorum* 5. 6. & 8. Dauid quoque eucharistiæ nostræ eleuationem prædixisse dicitur *Psal.* 71. *vers.* 17. Siquidem verba illa, *Et erit firmamentum in terra in summis montium*, paraphrasis Chaldæa sic legit, *Erit placenta tritici in capitibus sacerdotum*, sicut in commentario eiusdem psalmi refert Genebrardus, quod Hebræorum magistri, qui ante Christum vixerunt, de sacrificio venturi Messiæ explicarunt, si verè tradit Galatinus *lib.* 10. *arcanorum catholicæ veritatis cap.* 4. & ante ipsum Raimundus Martinus in Pugione Fidei *Parte* 3. *dist.* 3. *cap.* 15. De campana pulsanda, dum fit eleuatio, extat statutum Gulielmi Parisiensis episcopi To. VII. conciliorum Binij p. 1. cap. 14. *Sicut alias*, inquit, *statutum fuit, in celebratione Missarum, quando corpus Christi eleuatur, in ipsa eleuatione vel paulò ante campana pulsetur, vt sic mentes fidelium ad orationem excitentur*. Et Iuo Carnotensis, qui eodem tempore vixit, eius ritus meminit *epist.* 142. qua gratias agit Matildi Anglorum Reginæ ob campanas quas dederat ecclesiæ B. Virginis, quarum sonitu renouari ait in cordibus fidelium ipsius Reginæ memoriam, tunc præsertim, *quando illa salutaris hostia*

pro

pro nobis redimendis in ara crucis oblata per noui sacerdotij ministros in Domini mensa quotidie consecratur. Ex quibus discimus hanc piam consuetudinem viguisse in Gallia initio seculi XII. At verò in Germania, sequenti seculo introducta fuit à Guidone Cardinali, qui prius fuerat Abbas Cistercij, cum legatus Apostolicæ sedis Coloniam missus est ad confirmandam Othonis Imperatoris electionem. Hic enim, vt scribit Cæsarius Heisterbacen. lib. 9. Dialog. cap. 51. *Bonam illic consuetudinem instituit, vt ad eleuationem hostiæ omnis populus in ecclesia ad sonitum nolæ veniam peteret, sicque vsque ad calicis benedictionem prostratus iaceret*. Contigit hoc anno 1203. vt refert Odoric. Raynaldus to. 13. Annalium ecclesiasticorum. Quo verò tempore in Italia, alijsque regionibus hic mos incœperit, incertum est. Nec etiam liquet quæ prima origo fuerit in ecclesia Latina eleuandi sacra mysteria statim ac consecrata sunt: in antiquis enim Sacramentorum libris & in codicibus Ordinis Romani tam excusis, quam M. SS. nec in priscis rituum expositoribus Alcuino, Amalario, Valfrido, Micrologo, & alijs aliquod eius vestigium reperitur. Ea dumtaxat in Ordine Romano eleuatio commemoratur, qua calix attollitur ante orationem Dominicam. *Cum dixerit* Per quem hæc omnia Domine, *erigit se Archidiaconus solus, & cum dixerit* per ipsum & cum ipso, *leuat eum offertorio calicem per ansas & tenet exaltans illum iuxta Pontificem*. Stephanus Durantus *lib. 2. cap. 40.* ab ipsis ecclesiæ incunabulis consuetum putat Eucharistiam in altum tollere Græcorum Patrum testimonio suffultus, qui de Latinis ritibus nihil probant. Scriptor Eterodoxus id primum introductum comminiscitur in Concilio Lateranensi sub Innocentio Tertio, sed crassâ iuris & facti ignorantiâ, vt ex Gulielmo & Iuone supra citatis euincitur, qui integro seculo Innocentium antecesserunt: quibus accedit Hildebertus Turonensis ipsam eleuationem commemorans in versibus de sacrificio Missæ. Solent quædam Galliarum ecclesię, dum tollitur in altum hostia, eos versiculos canere, *O salutaris hostia* &c. idque rogante Ludouico XII. ab episcopis illius regni ingruentibus vndique bellis statutum fuit: cum tamen satius sit Christum in silentio adorare, sicut consueuit Romana Ecclesia: quod etiam sancitum est in concilio Prouinciali Coloniensi P. 2. *can.* 14. Synodus verò Augustana c. 18. quamuis permittat Antiphonas ad sacrificium pertinentes sub eleuatione decantari, rectè tamen subdit melius fore & veteri ecclesię conuenientius pręsentiam Dominici corporis in altissimo silentio prostratos venerari. Missale Carmelitarum post eleuationem calicis recitari pręcipit diebus ferialibus Quadragesimę in Missa conuentuali psalmum *Deus venerunt gentes*, cum hac oratione. *Pientissime Deus, qui iniquitatum ad te conuersorum non recordaris, sed eorum gemitus clementer exaudis, respice templa tua infidelium manibus profanata, & tui electi gregis afflictionem: reminiscere hæreditatis tuæ effusione pretiosissimi sanguinis tui Vnigeniti*

acqui-

acquisita: vineamque tua plantatam dextera, quam ferus aper exterminare conatur, feruenter visita: ac illius cultores aduersùs deuastantium rabiem tua virtute corrobora, victores effice, in eâque bene operantes tui fac regni possessores. Per eumdem. Diebus verò Dominicis & festis eodem loco dicunt Psalmum. *Lætatus sum*, cum orationibus *Ecclesiæ tuæ. Hostium nostrorum. Deus à quo sancta desideria.*

Peracta consecratione in omnibus Liturgijs Christi mandatum commemoratur præcipientis, vt ipsum sacrificium in eius memoriam peragamus. *Hæc quotiescumque feceritis in mei memoriam facietis.* Quis enim auderet ad altare Dei accedere, & augustissimum mysterium celebrare, nisi Dominus tanti sacramenti institutor præcepisset? Ideò, ait Gaudentius *tract. 2. de Paschate*, discipulis mandauit, *quos primos ecclesia sua constituit sacerdotes, vt indesinenter ista vitæ æternæ mysteria exercerent, quæ necesse est à cunctis sacerdotibus per singulas totius orbis ecclesias celebrari, vsquequò iterum Christus de cælis adueniat, quo & ipsi sacerdotes & omnes pariter fidelium populi exemplar passionis Christi ante oculos habentes quotidie, & gerentes manibus, ore etiam sumentes ac pectore, redemptionis nostræ indelebili memoriâ teneamus.* Propterea Ecclesia Domini mandato obsequens sequentia verba recitari constituit: *Vnde & memores Domine nos serui tui, sed & plebs tua sancta*, fidelis scilicet & in ecclesiæ gremio consistens; sancta, non quidem actu, cum non omnes sancti sint, sed vocatione, debito, & professione; quæ vel præsens adest sacrificio, vel vnitate Ecclesiæ vbique degens particeps est sacrificij, *eiusdem Christi filij tui Domini nostri tam beatæ passionis, necnon & ab inferis resurrectionis, sed & in cælos gloriosæ Ascensionis, offerimus præclaræ maiestati tuæ de tuis donis ac datis hostiam puram*, & quæ sequuntur. Eadem hoc loco expressit Chrysostomus in sua Liturgia his verbis. *Memores igitur salutaris huius mandati, & omnium quæ pro nobis facta sunt, crucis, sepulchri, triduanæ resurrectionis, in cælos ascensionis, à dextris sessionis, secundi & gloriosi rursus aduentus, tua ex tuis tibi offerimus per omnia & in omnibus.* Auctor libri Pontificalis in vita Alexandri I. ait, *Hic passionem Domini miscuit in precatione sacerdotum, quando Missæ celebrantur.* Ad quæ verba notat in scholijs ineditis Petrus Vrbeuetanus, *ibi videlicet, tam beatæ passionis*. Alij etiam passim scribunt hanc orationem, *vnde & memores* ab Alexandro institutam. Sed si præcisè de memoria passionis sermo fit, siue istis siue alijs verbis fiat, ea certè non fuit ab hoc sancto Pontifice instituta, vt præclarè obseruat Baronius *anno 132. n. 3.* habemus enim hac de re expressum in euangelijs præceptum Domini: & Paulus *1. ad Cor. cap. 11.* luculentum eiusdem rei testimonium præbet dicens, *Quotiescumque manducabitis panem hunc & calicem bibetis, mortem Domini annunciabitis donec veniat*: quia nimirum durabit hoc sacrificium vsque ad secundum Christi aduentum in fine mundi. Extat apud Ambrosium hæc oratio *lib. 4. de sacramentis*, simul cum sequenti, qua pro-

III.

 pitium

pitium Dei vultum super munera nostra precamur, quatenus nostra sunt, ne fortè propter iniquitates nostras minus grata sint Deo, quæ alioquin ex parte rei oblatæ, & ex parte primarij offerentis, qui est Christus, semper illi placita sunt. Similia habentur in Liturgia Iacobi & Basilij, & ad ea verba, quibus Melchisedech summus sacerdos nuncupatur, respexit auctor quæstionum veteris & noui Testamenti supra à nobis citatus Cap. II. §. 2. Anastasius in vita Leonis Magni refert eum constituisse vt intra actionem sacrificij diceretur *sanctum sacrificium, immaculatam hostiam*, quæ sunt postrema verba huius orationis. An verò hæc sola verba huic orationi, an ipsam integram orationem canoni Leo addiderit, Pamelius noluit definire *Tom.* 1. *Liturgicorum pag.* 572. At ego censeo nihil addidisse nisi prænotata verba, ipsius enim orationis memoratus auctor quęstionum vtriusque Testamenti mentionem fecit, qui Leone antiquior fuit. Maronitæ quoque in sua Liturgia veterum Patrum sacrificia commemorant hac oratione. *Deus qui acceptasti sacrificium Abel in planitie, & Noë in arca, & Abraha in summitate montis, & Dauidis in area Dosçn Iebusei, & Helia in monte Carmelo, & quadrantes vidua in gazophylacio, tu Domine Deus accipe oblationes istas, qua offeruntur tibi per manus meas infirmas & peccatrices, & fac in eis Domine Deus memoriam bonam viuis & defunctis, pro quibus offeruntur, & benedic habitationem offerentium eas. Amen.*

IV. Post hæc Sacerdos externo gestu summam indicans animi demissionem supplex Deum rogat vt perferri iubeat, non ipsa corporis & sanguinis Christi mysteria; sed vota, fidem, & preces fidelium in sublime altare suum, de quo Irenæus ait lib. 4. cap. 34. *Est altare in cælis, illuc preces nostra & oblationes diriguntur*; per manus S. Angeli sui, cuius ministerio fidelium orationes in cœlum deferri testatur Scriptura, *Tobia* 12. *& Apoc.* 8. Vnde Tertullianus *lib. de orat. cap.* 12. eorum irreuerentiam acriter reprehendit, qui sedendo orant, *sub conspectu*, inquit, *Dei viui, Angelo adhuc orationis astante.* Id autem à Deo poscit Sacerdos, vt quotquot Christi corpus & sanguinem ex ea altaris participatione sumpserint, omni benedictione cœlesti & gratia repleantur. Nam cum olim qui aderant communicarent, pro illis est hæc deprecatio: & hinc deducitur eam antiquissimam esse, cuius etiam meminit Ambrosius *lib. cit. de sacramentis*. Ex hac oratione scriptor schismaticus Nicolaus Cabasila in expositione Liturgiæ Latinis appingit recentioris Græciæ pessimum ac detestandum errorem, consecrationem scilicet non fieri verbis in persona Christi à Sacerdote prolatis, sed precatione eiusdem Sacerdotis postea orantis & dicentis: *Fac hunc panem pretiosum corpus Christi tui*, quæ post verba consecrationis extat in Liturgia Chrysostomi: ac si verba Christi ad conficiendum sacramentum inefficacia forent, aut forma eucharistiæ deprecatoria sit. Sed præstat verba Cabasilæ audire, quibus Latinos huius hæresis assertores efficere conatur ex verbis orationis,

tionis, *supplices te rogamus*, de qua nunc agimus, perperam intellectis, & ad prauum sensum violentâ explicatione pertractis. Postquam enim *cap.* 29. dixit verba Christi narratiuè tantùm proferri, & non sufficere ad donorum sanctificationem, subdit cap. 30. *Quod autem os eis*, qui contradicunt, *omnino obstruit, est quod etiam Latinorum ecclesia, ad quam se referre videntur, post verbum Domini pro donis orare non recusat. Ii autem ideò falluntur, quod Latini non statim post Domini prolatum sermonem orant, & quod non apertè petunt sanctificationem, & mutationem in corpus Dominicum, sed alijs vtuntur nominibus eò ferentibus, & quæ tantumdem valent. Quæ est autem oratio? Iube sursum ferri dona hæc in manu Angeli ad supercœleste tuum altare. Dicant enim quid est hoc, sursum dona deferri? Vel enim localem eis translationem precantur à terra & inferioribus locis in cœlum, vel dignam aliquam & ab humilioribus ad altiora mutationem.* Et paucis interiectis. *Vnde manifestum est eos omnino scire ea adhuc esse panem & vinum, quæ sanctificationem nondum susceperunt, & propterea pro ipsis quidem orant, quæ oratione adhuc indigent. Orant autem vt ea sursum ferantur, vt quæ adhuc inferiùs sita sint; & ad altare, vt quæ nondum sint sacrificata, vt illic posita sacrificentur.* Hæc Cabasilas Latinæ Ecclesiæ catholicam deprecationem ad suam hæresim distortâ interpretatione detorquens. At Græci orthodoxi veterum Patrum suorum ac fidei sententiæ adhærentes hac de re in concilio Florentino à Latinis interrogati, apertè professi sunt panem & vinum in corpus & sanguinem Christi per ipsius verba transubstantiari: illam verò orationem, *Fac hunc panem pretiosum corpus* &c. quam postea adiungunt, hunc sensum habere, vt quod iam consecratum est verbis Christi, fiat suscipientibus in salutem. Hæc ipsorum verba sunt *sess.* 25. Concilij. *Fateri nos diximus; per hæc verba* Hoc est corpus meum, *transubstantiari sacrum panem & fieri corpus Christi: sed postea quemadmodum & vos dicitis, Iube hæc perferri per manus sancti Angeli tui in sublime altare tuum, ita nos quoque oramus dicentes, vt Spiritus sanctus descendat super nos, & efficiat in nobis panem hunc pretiosum corpus Christi sui, transmutetque ipsa dona Spiritu sancto suo, vt fiant communicantibus in purgationem animæ, in remissionem peccatorum, & non fiant in iudicium aut condemnationem nostram.*

V. Hanc autem veram & orthodoxam esse illorum verborum *Fac hunc panem* &c. explicationem, hunc legitimum sensum, quem Græci Antistites professi sunt; quarumdam etiam in Occidente ecclesiarum consensus euincit. Ritus enim Mozarabicus, quo omnes Hispaniæ & Galliarum ecclesiæ olim vtebantur, vt Lib. I. Cap. XI. & XII. ostensum est, post consecrationem breuem ponit orationem quæ *Post pridie*, siue *Post Secreta* inscribitur; & in ea sacerdos precatur, vt descendat Spiritus sanctus & dona benedicat atque sanctificet, ac si nondum benedicta & sanctificata forent. Ita legimus in Missa S. Germani, quam ex

veteri codice M. S. transcripsimus supra Cap. XII. *Descendat super hæc, quæ tibi offerimus, verbum tuum sanctum: descendat inæstimabilis gloriæ tuæ spiritus, vt fiat oblatio nostra hostia spiritalis*. Ita sæpius in Mozarabico. In die Natalis Domini: *In altare tuum panis ac vini holocausta proponimus, rogantes vt has hostias Trinitas indiuisa sanctificet*. Dominica secunda post octauam Epiphaniæ: *Quæsumus vt oblationem hanc spiritus tui permixtione sanctifices, & corpus ac sanguinem Domini nostri Iesu Christi plena transformatione conformes*. Dominica V. *Vt has hostias intendas propitius, sanctifices, & benedicas*. Dominica I. Quadragesimæ: *Emitte spiritum tuum de sanctis cælis tuis, quo sanctificentur oblata*. Dominica III. *Digneris hæc oblata sanctificare*. In die Paschatis: *Vt hic panis cum hoc calice in Filij tui corpus & sanguinem te benedicente ditescat*. Dominica III. post Pascha: *His sacrificijs propitiatus illabere, hisque benedi. ctarus descende*. Hæc & alia plura his similia in Missali Mozarabico legimus iam peracta consecratione. At ea prorsus eundem sensum orthodoxum habere, quo Patres Græci in synodo Florentina suam orationem *Fac hunc panem pretiosum corpus Christi tui* explicarunt, vt nimirum hostia iam consecrata nobis nostræque saluti sancti spiritus illapsu sanctificetur, ipsimet Mozarabicæ Missæ institutores in hac ipsa oratione *Post pridie* euidenter declarant. Nam Dominica III. Aduentus hoc modo concepta est: *His quoque te quæsumus sacrificijs nostris ita sanctificationem tuam infunde, quo ex his sumpturi nullo decidamus in crimine, sed sanctificati tuum mereamur aduentum impauidi sustinere*. Dominica VI. post Pascha: *Oramus vt hæc libamina spiritus tui sancti benedictione respergens sumentium visceribus sanctificationem accommodes*. Dominica I. post Pentecosten: *Imposita hæc altaribus tuis munera benedicere nobis & sanctificare digneris*. Nobis inquit, idest pro nostra salute & sanctificatione. Et hæc quidem vera & catholica expositio est, sed recentioribus non est visa sufficiens ad vindicandam Græcorum precationem ab omni nota & suspicione erroris: Ritum autem Mozarabicum in hoc conuenire cum Græco nemo hactenus obseruauit. Ideò nonnulli existimarunt Græcos ab initio ea precatione vsos ante consecrationem; postea ad eum locum translatam, in quo nunc est. Sed huic coniecturæ obstant antiqui Codices M. SS. in quibus legitur eo ipso loco, in quo hodie reperitur. Omnes autem corruptos fuisse nefas est suspicari. Deinde eadem extat eodem loco in Liturgijs Iacobi, Marci, Clementis, & Basilij, paucis verbis additis vel immutatis, sensu tamen integro permanente. Extat etiam in Liturgia Armeniorum, quæ dum hæc scribo data est mihi examinanda à S. congregatione de Propaganda Fide in latinum translata à Sacerdote illius nationis Basilio Barsech. Verba eorum hæc sunt. *Adoramus, rogamus & petimus à te benefactor Deus, mitte in nos & in proposita hæc munera consempiternum tuum & coessentialem S. Spiritum. quem panē hunc benedicens corpus verè facies Domini nostri & red*

Iesu Christi. & dicitur ter. *Et calicem hunc benedicens sanguinem certè facies Domini nostri & redemptoris Iesu Christi*. Et dicitur ter. Alij ipsam sic intelligendam putant, vt respiciat non tempus quo profertur, sed quod consecrationem antecedit: ac si sacerdos tanti mysterij sublimitate extra se raptus, suæque memor fragilitatis, id quod iam factum ex fide credit, quasi efficiendum consideret, ac propterea oret, Fac panem hunc pretiosum corpus Christi tui: neque enim absurdum videtur quod iam concessum est, ac si nondum concessum foret, iteratis precibus postulare. Alij dicunt corpus Christi duplex esse, verum quod ipsius verbis conficitur; & mysticum quod est ecclesia, supra quod sacerdos Spiritum sanctum iam facta consecratione descendere precatur, vt participatione sacramenti vnum corpus ecclesia cum Christo efficiatur. Alias aliorum explicationes omitto, ne actum agam. Tractant de hac controuersia Bessarion Cardinalis *lib. de Eucharistia*, Goar *ad Liturgiam Chrysostomi num.* 139. Allatius *lib. 3. de perpetua vtriusque ecclesiæ consensione cap.* 15. Diffusissimè autem Petrus Arcudius *lib. 3. suæ concordiæ cap. 27. & nouem sequentibus*.

CAP. XIV.

Refertur & reijcitur quædam interpolatio. Memoria defunctorum recitatis eorum nominibus. Cur Dionysius sola Diptycha mortuorum commemoret. Specialis ritus Mozarabum. Quare cum mortuis nomina simul Sanctorum recenseant. Qua ratione sacrificium oblatum pro Sanctis. De oratione Nobis quoque peccatoribus. *Olim post eam benedictiones frugum & aliarum rerum fieri solebant. Omnes sacræ & ecclesiasticæ functiones intra Missarum solemnia. Finis Canonis.*

IN Missali Bibliothecæ Vaticanæ *num.* 4770. ante annos sexcentos scripto post orationem *Supplices te rogamus*, ante commemorationem defunctorum in[illegible]onitur hęc oratio. *Omnipotens sempiterne Deus dignare susc[illegible]ere ha[illegible]tionem & hoc sacrificium, quod ego peccator præsumo offe[illegible] onor[illegible] ini nostri [illegible] Christi: in memoriam Incarnationis, N[illegible], R[illegible] is, As[illegible] is eius: in honorem Beatæ & gloriosæ sem[illegible] ini[illegible] ricis [illegible] sanctorumque omnium Angelorum, Ar[illegible] rũ, [illegible] rũ, Apostolorũ, Martyrum, Confessorum [illegible] m tuorum & eorum ad quorum* I.

ho-

honorem in isto altario reliquiæ habentur, & cuius hodie festa celebrantur, & pro me misero peccatore, & pro omnibus meis parentibus, & pro omnibus benefactoribus meis. Vt & ipsi pro nobis intercedere dignentur in cælis, quorum memoriam facimus in terris. Per Christum Dominum nostrum. Amen. Constat autem vel ex ipsius orationis textura, priuata alicuius scriptoris licentia eam hîc alieno loco insertam esse. In alio item Missali paris antiquitatis *num.* 4772. eodem loco sequens deprecatio scripta est, cuius meminit Durandus lib. 4. Rationalis cap. 45. *Memento mei quæso peccatoris, Domine Deus misericors, & miserere mei, licet hæc sancta indignè tibi, sancte Pater omnipotens, æterne Deus, meis pollutis manibus offeruntur sacrificia, qui nec inuocare sanctū ac venerabile nomen tuum dignus sum: sed quoniam in honorem & memoriā gloriosissimi & dilecti filij tui Domini nostri Iesu Christi tibi offeruntur, quæso Domine tibi placeant, & sicut incensum in conspectu diuinæ maiestatis tuæ in odorem suauitatis accendantur. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.* Sed & hæc inconsultò hîc posita est, nam sacerdos pro se orare debet, cum fidelium viuentium meminit ante consecrationem. In eodem codice post hanc orationem hæc leguntur. *Sequuntur nomina. Ingizo Præpositus, Petrus Presbyter,* & alia nomina in sequenti oratione, *Memento etiam Domine*, recitanda. In alijs Codicibus hæc ipsa oratio sic inscribitur: *Super diptycha*. Nomina enim fidelium defunctorum tabulis inscribere, & intra Missarum solemnia recitare, vt supra indicaui, antiquissima consuetudo est, & Apostolicum institutum. Habent mortuorum commemorationem omnes Liturgiæ, & de hac salubri institutione testimonium perhibent omnes ferè antiqui Patres, quos recensui in *tract. de Diuina Psalmodia cap.* 13. Chrysostomus hom. 69. ad pop. Antioch. *Non temerè*, inquit, *ab Apostolis hæc sancita fuerunt, vt in tremendis mysterijs defunctorum agatur commemoratio*. S. Monica moritura filio Augustino, vt idem refert *in fine lib. 9. confessionum*, mandauit memoriam sui fieri ad altare Dei. Et ipse Augustinus *lib. de cura pro mortuis gerenda cap.* 1. vniuersæ ecclesiæ consuetudinem esse testatur, vt in precibus Sacerdotis, quæ Domino Deo ad eius altare funduntur, locum suum habeat commendatio mortuorum. Serm. item 32. de verbis Apostoli ait, *Hoc à Patribus traditum vniuersa obseruat Ecclesia, vt pro eis qui in corporis & sanguinis Christi cōmunione defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium suo loco commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur.* Epiphanius quoque *hær.* 75. antiquum morem fuisse testatur defunctorum nomina proferendi & pro eis orandi. Hinc aliquem post mortem excommunicari nihil aliud erat quàm nomen eius è sacris diptychis eradi, & à suffragijs ecclesiæ excludi, vt ostendit Pamelius *ad epist. 66 Cypriani*. Florus Magister in explicatione Missæ, cuius duo exemplaria M.SS. vidi in Bibliotheca Serenissimæ Reginę Sueciæ *num.* 927. & 1348. ex quibus suppleri possunt multa, quæ in editis desunt. *Vsus*, inquit, *antiquorum fuit,*

sicut

sicut etiam vsque hodie Romana agit Ecclesia, vt statim recitarentur ex diptychis, id est tabulis, nomina defunctorum; atque ita post lectionem nominum subiungerentur verba sequentia, Ipsis Domine &c. *Ipsis videlicet quorum nomina memorantur, & cæteris omnibus in Christo quiescentibus.*

Hunc autem ritum orandi pro aliquibus prolatis eorum nominibus, & pro reliquis generali commemoratione commendat Augustinus eodem libro de cura pro mortuis dicens: *Non sunt prætermittendæ supplicationes pro spiritibus mortuorum, quas faciendas pro omnibus in Christiana catholica societate defunctis, etiam tacitis nominibus quorumcumque sub generali commemoratione suscepit Ecclesia, vt quibus ad ista desunt parentes, aut filij, aut quicumque cognati, vel amici, ab vna eis exhibeantur matre communi.* In Monasterijs viguit olim hic mos, & in plerisque adhuc manet, vt mitterent sibi inuicem Fratrum, amicorum, & benefactorum defunctorum nomina, vt diptychis inscriberentur. Postquam verò diptychorum vsus desijt, in libro, quem Necrologium vocabant, scribebantur; & quotidie post lectionem Martyrologij ex ipso Codice eorum nomina legebantur, qui ipsa die obierant, & pro ipsis psalmus *De profundis* cum oratione competenti cantari solebat, sicut hodie fit in cœnobijs benè institutis post generalem defunctorum commemorationem. Ven. Beda *lib. 4. hist. Anglic. cap. 14.* loquens de obitu Osuualdi Regis, *Quærant*, inquit, *in suis codicibus, in quibus defunctorum est adnotata depositio, & inuenient illum hac vt diximus die raptum esse de seculo.* Plura eiusdem consuetudinis testimonia exhibent epistolæ S. Bonifacij Martyris: nam *epist.* 24. Fratrum defunctorum nomina se mittere scribit Aldherio Abbati: & *epist.* 52. scripta nomine trium monasteriorum ait, *Nomina nostrarum defunctarum sororum ego Cnenburg memorialiter te habere, ò Vuitberte Presbyter fidelis, deprecor, & omnibus circumquaque amicis transmittere quarum prima fuit Quongyth soror mea germana, & Ellu.* Epist. item 74. *Nomina Presbyterorum vestrorum, Diaconorumque ac Monachorum vel Monacharum per monasteria & ecclesias nostra diœcesis direximus.* Et sic alibi sæpe, *vt epist.* 62. 84. 95. 106. Similia leguntur in antiquis statutis & Ritualibus Monachorum. Non est autem hoc loco prætermittendum, quod Dionysius *cap. 3. eccles. hierarchia* diuinæ Liturgiæ mysteria edisserens nusquam meminit nomina viuentium recitata tunc fuisse, sed mortuorum dumtaxat, idque ante consecrationem. Hoc in scholijs tanquam dignum obseruatione à S. Maximo notatum est. *Notandum*, ait, *mortuorum tantùm eo Pontifice recitari solita fuisse nomina.* Cuius rei causam inuestiganti illud venit in mentem, in ea ecclesia cui præfuit Dionysius, omnes fideles, qui pauci erant nondum extincto ethnicismo sacris solemnijs interfuisse: atque ideò defunctorum, qui soli aberant, factam dumtaxat commemorationem. At vbi postea vel aucto fidelium numero, vel diminuto feruore, plures abesse cœperunt, illorum quoque nomina recitata sunt, viuorum quidem ante II.

te consecrationem, & post illam defunctorum. Sunt qui scribunt à Pelagio II. sancitum, vt mortuorum memoria post consecrationem fieret, sed hi recentiores sunt, nec vllam afferunt ex antiquis scriptoribus sui dicti confirmationem.

III. Ritu Mozarabum nomina eodem contextu leguntur paulò post offertorium primò quidem viuorum, deinde defunctorum. Sacerdos enim generaliter Ecclesiam catholicam, omnesque lapsos, captiuos, infirmos, & peregrinos Deo commendat: tum sacrificium offerri ait pro vniuersa fraternitate dicens, vt suo loco notauimus: offerunt Papa Romensis & reliqui pro se & pro omni clero. Item offerunt vniuersi Presbyteri, Diaconi, clerici, ac populi circũ adstantes in honorẽ Sanctorum pro se & suis. Et chorus respondet: *Offerunt pro se & vniuersa fraternitate.* Hic verò recitabantur nomina viuorum offerentium, seu pro quibus ipse celebrans offerebat. Deinde præmissa commemoratione B. Virginis, Zachariæ, Ioannis, Infantium, Petri, Pauli, & reliquorum Apostolorum, atque Euangelistarum, & omnium Martyrum, ait Sacerdos: *Item pro spiritibus pausantium.* Et recitat nomina Hilarij, Athanasij, Martini, & aliorum plurimorum, ex quibus nonnulli Sanctorum catalogo adscripti sunt, alij non item: quibus recitatis ait chorus, *& omnium pausantium.* Tum sequitur oratio in singulis Missis diuersa, in qua sæpe mentio fit offerentium, itemque defunctorum, & omnium ipsorum: ex quo palam fit ante hanc orationem ipsa nomina ex tabulis lecta fuisse. Inscribitur autem *Post nomina*, eiusque formula hæc est. Dominica III. Aduentus. *Tu offerentium nomina illuc adscribe, quo ipse praecessisti in corpore, vt quos hic aduentus primi gratia redemisti, in secundi aduentus examinatione nulla exurantur pœna supplicij: sicque nunc pro defunctorum quiete exaudiamur, quo te opitulante æterno cum illis pariter fruamur consortio Beatorum.* In Missa S. Andreæ Apostoli. *Nominibus sanctorum Martyrum, offerentiumque fidelium, atque eorum qui ab hoc seculo transierunt, à ministris iam sacris ordinis recensitis, te Dominum Deum nostrũ per intercessiũ sancti tui Andreæ Apostoli & Martyris deprecamur, vt, & Martyrum patrocinia nobis semper opitulentur, & offerentiũ obsequia à te clementer accipiantur, ac defunctorũ fidelium animabus cœlestiũ receptacula mansionum, & sempiterna quietis tutamina tribuantur.* In Missa Circumcisionis in fine orationis. *Offerentium sacrificia sanctificanda suscipias, atque spiritus quiescentium, quorum est facta commemoratio nominum, in requiem electorum perducas.* Dominica ante cineres. *Recensita Domine tuorum Fidelium nomina quæsumus vt liber vitæ æternæ contineat: & defunctos eruas à tenebrosa infernali caligine.* In festo Apostolorum Petri & Pauli. *Quorum nomina ore prolata sunt recitantium.* Et sic alibi sæpe. Nullibi autem clariùs distinctio nominum, quæ legebantur, apparet, quam in Missa Dominicæ quartæ Aduentus, cuius orationem *Post nomina* hic exhibeo. *Sanctorum tuorum Domine communicantes memoriæ, Patriarcharum, Prophetarum-*

phetarumque tuorum non sumus immemores, ipsis enim renūciantibus aduentus tuus claruit mundo. Memoramus etiam Apostolos tuos, qui aduentum tuum à Prophetis, Patriarchisque prędicatum oculis suis cernere meruerunt. Facimus quoque & tuorum Martyrum mentionem qui te Dominum redemptorem iam venisse confessi, ad mortem vsque sunt certati pro veritate. Fidelium praterea tuorum in hac adhuc peregrinatione degentium nomina recensemus protestantes, vt eorum vita cursum & perfectionem consummes, quos sanctos tuos apud te in cœlesti habitaculo cautos perfectosque iam retines (quos scilicet ad vitam æternam prædestinasti) *Non obliuiscimur quoque defunctos natura nostra ac fidei socios: sed precamur te Dominum amplissima pietatis, vt eis refrigeria tribuas sempiterna quietis*. In Missali item antiquissimo Reginæ Sueciæ, de quo supra actum est Lib. I. Cap. XII. extāt huiusmodi orationes *post nomina*, ex quibus idem ritus probatur, nomina enim offerentium & defunctorum audita & recensita multoties commemorantur; oratque Sacerdos, vt ea Dominus in libro vitæ inscriptione sempiternâ figere dignetur.

Quia verò inter defunctos, pro quibus hoc ritu sacrificia offerri dicuntur, illi etiam enumerantur, quos catholica Ecclesia sancti spiritus infallibili magisterio edocta cum beatis æternæ patriæ ciuibus veneratur; legentium scrupulo occurrendum est, ne mores antiquos ex præsentis æui vsu æstimantes in suspicionem erroris trahant, quod à sanctis & orthodoxis Patribus institutum fuit. Tempora igitur distinguenda sunt, vt omnis offensionis occasio præcidatur. Quamuis enim tempus præcisum ignoremus, quo à sanctis Hispaniæ Episcopis hæc Missa instituta fuit, credimus tamen eius originem illi æuo adscribendam, quo solis Martyribus publicus & solemnis cultus concedi solebat: reliqui autem, præsertim episcopi, qui in pace ecclesiæ, etiam cum opinione sanctitatis decedebant, sacris defunctorum tabulis inscribi, eorumque nomina promiscuè legi consueuerant: ita vt nullum discrimen esset inter illos qui postea sancti nuncupati sunt, quales fuerunt Hilarius, Athanasius, Martinus, Ambrosius, Augustinus, Fulgentius, Leander, Isidorus; & cæteros quibus hic titulus nunquam tributus fuit. Cum igitur eo tempore vtrorumque par causa esset, nec vlla ecclesiæ declaratione constaret quemquam ex illis Dei visione perfrui, & consequenter viuentium non indigere suffragijs, pro omnibus indiscriminatim preces & sacrificia offerebantur: eâdem prorsus ratione qua nunc solemus pro singulis defunctis orare, tametsi aliqui ex illis cum opinione sanctitatis decesserint: nec tamen erramus, quia donec à summo Pontifice Sanctorum numero adscripti sint, certò scire non possumus in quo statu reperiantur. Ecclesia autem per Sacerdotem ministrum suum sacrificium offert pro mortuis intentione conditionata, vt si quidem eo indigent, illis prosit; alioquin alijs indigentibus applicetur. Illud insuper aduertendum quod veteris Ecclesiæ phrasi etiam pro iustis & sanctis, atque IV.

Fff adeo

adeò pro ipsis Martyribus sacrificium offerri dicebatur, non quidem pro eis orando, non enim ignorabant antiqui Patres superfluum id fore, cum persuasissimum omnibus esset Martyres Christi statim post obitum supernæ patriæ felicitate frui, sed pro illorum honore & commemoratione. Testatur hoc Cyprianus *epist.* 34. in qua differens de Martyribus, qui *palmas à Domino & coronas illustri passione meruerant*, ait: *Sacrificia pro eis semper vt meministis offerimus*: quod pro illorum commemoratione intelligendum esse idemmet clariùs edisserit *epist.* 37. dicens, *Dies eorum*, qui scilicet in carcere & vinculis propter Christum detenti decesserant, *quibus excedunt, annotate, vt commemorationes eorum inter memorias Martyrum celebrare possimus*. Et infra. *Celebrentur hic à nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum*. Aliter explicat hanc phrasim, qua etiam in Liturgia vtuntur Græci, Nicolaus Cabasila in eiusdem Liturgiæ expositione *cap.* 33. vt offerri dicatur sacrificium pro Sanctis in gratiarum actionem Deo pro donis ab ipso eisdem collatis. *Hi enim*, ait, id est sancti, *sunt ecclesiæ agendarum Deo gratiarum causa. Pro ijs offert rationabilem hunc cultum, tanquam Deo gratiarum actionem, & præ cæteris omnibus pro Beata Dei matre, vt quæ omnem sanctitatem excedat. Propterea nihil pro eis orat Sacerdos, sed potius eos orat, vt ab eis in orationibus adiuuetur. Quia non ad supplicationem, sed ad gratiarum actionem, vt dictum est, facit pro ipsis donorum oblationem*. Sic Caius Papa, vt refert Baronius *an.* 295. *num.* 9. à die quo Susanna virgo neptis eius martyrio coronata fuit, in loco vbi percussa est, iugiter obtulit sacrificium pro eius commemoratione. Innocentius quoque Tertius *c. cum Marthæ, de celebr. Missarum* secretam orationem S. Leonis, pro vt legitur in antiquis codicibus, videlicet: *Annue nobis Domine vt animæ famuli tui Leonis hæc profit oblatio*, ita explicat vt profit illi ad honorem, adeò vt magis à fidelibus glorificetur, quod fit eiusdem annua commemoratione. Siue igitur in commemorationem, siue in gratiarum actionem siue in honorē modo explicato sacrificium pro sanctis offerri dicatur, nihil in hoc vel fidei catholicæ, vel ecclesiasticis ritibus dissonum est. Sed ex hoc diuerticulo in semitam redire oportet.

V. Orationi pro defunctis aliâ subnectitur incipiens, *Nobis quoque peccatoribus*, qua seipsum & adstantes Deo Sacerdos commendat, vt sibi & alijs sanctorum societatem, & partem aliquam beatitudinis donare dignetur. Rursum autem aliquot Sancti hîc recensentur, quorum in priore parte canonis mentio facta non est. Et primo quidem loco nominatur Ioannes, non euangelista, vt putat Alexander Alensis in expositione Missæ, non Marcus item euangelista, qui & Ioannes ex quorundam sententia dictus est, vt Honorius asserit *lib.* 1. *Gemma cap.* 107. Sed Ioannes Baptista precursor Domini, quem etiam commemorant post consecrationem Basilij & Chrysostomi Liturgiæ. Cæteri ex diuersis ordinibus selecti sunt, vt idem Honorius obseruat *ibidem cap. sequenti*, ex

Diaco-

Diaconis Stephanus, ex Apostolis Matthias, ex discipulis Barnabas, ex episcopis Ignatius, ex summis Pontificibus Alexander, ex Presbyteris Marcellinus, ex clericis minorum ordinum Petrus, ex coniugatis Felicitas & Perpetua, ex virginibus, quas à Gregorio Magno canoni adiunctas scribit Aldelmus episcopus *lib. de Virginitate cap.* 25. Agatha, Lucia, Agnes, Cœcilia, Anastasia. Florus magister post Marcellinum & Petrum addit Hilarium & Martinum, & in quibusdam codicibus Vaticanis adiungitur Augustinus, in alijs Iuliana, & Euphemia: sed solos Martyres in canone admitti, nec vlli licere aliquid adijcere, iam supra ostendimus, *alioquin*, vt ait Honorius, *præsumptioni non deuotioni adscribetur*. Finita hac oratione post illa verba *Largitor admitte*; si nouæ fruges, aut quælibet alia humanis vsibus inseruientia benedicenda erant, ante altare collocari olim solebant, & hîc à Sacerdote benedici, & terminata benedictione solita clausula *Per Christum Dominum nostrum*, sequentem addebant orationem, *Per quem hęc omnia Domine semper bona creas*: quæ vt notat Lucas Dacherius in præfatione ad Lectorem *tomo* 4. sui spicilegij præfixâ, non solùm referuntur ad oblata, sed etiam ad res tunc benedictas, quas Deus continuò creat siue producit, easque petimus eius benedictione sanctificari nostris vsibus profuturas. In libro antiquissimo sacramentorum Reginæ Sueciæ ponitur hoc loco benedictio ista nouarum frugum in die Ascensionis Domini. *Benedic Domine & has fruges nouas faba, quas tu Domine rore cælesti & inundantia pluuiarum ad maturitatem perducere dignatus es ad percipiendum nobiscum gratiarum actionem in nomine Domini nostri Iesu Christi, Per quem hæc omnia Domine* &c. In antiquo item Missali Vaticano *num.* 4770. inserta est eodem loco benedictio Agni in die Paschatis, quæ legi potest in Ordine Romano. In alijs plerisque tam Vaticanæ quàm Barberinæ Bibliothecę lac & mel benedicuntur pro Catechumenis in Missa sabbati sancti hac oratione: *Benedic Domine & has creaturas fontis lactis & mellis, & pota famulos tuos de hoc fonte perenni, qui est spiritus veritatis, & enutri eos de hoc lacte & melle. Tu enim Domine promisisti patribus nostris Abraha, & Isaac, & Iacob dicens, Introducam vos in terram fluentē lacte & melle. Coniunge Domine famulos tuos spiritu charitatis & pacis, sicut coniunctum est hoc lac & mel, in Christo Iesu Domino nostro. Per quem hęc omnia* &c. Antiqua statuta Monasterij Cluniacensis edita à Dacherio *tomo* 4. *spicilegij* alterius benedictionis mentionē faciūt, *lib.* 1. *cap.* 35. quæ olim cōmunis erat in die Natalis S. Sixti Martyris, Vuarum scilicet, si tamen ea die essent maturæ. *Sed si nondum sunt maturę*, inquiunt statuta, *custos ecclesię obseruat quando primò maturescant, vt faciat eas ad ecclesiam deferri: allatas Armario repręsentat, & Armarius Sacerdoti inter canonem ad horam competentem & pręnotatam, vt eas benedicat. Postea in Refectorio per Sacerdotem distribuuntur*. Porrò Armarius voce barbara is dicebatur, cui Armarij id est cellarij cura commissa

 erat,

gitur; addunt Iacobus & Marcus, *& datur* siue *distribuitur*, *in remissionem peccatorum*. In Missali Mozarabum, *Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur*. Integra formula, qua vinum consecratur ex Euangelistis accepta est, his vocibus additis *aeterni et mysterium fidei*: quæ in Liturgijs Græcorum non extant. In Missali Mozarabum sic concepta est. *Hic est calix noui testamenti in meo sanguine; qui pro vobis & pro multis effundetur in remissionem peccatorum*. In Liturgia Iacobi, *Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro vobis & multis effunditur & datur in remissionem peccatorum*. Apud Basilium & Chrysostomum eadem est, excepto verbo *et datur*. Hæc verba *Misterium fidei* non sunt in Ordine Romano; sunt tamen in omnibus antiquissimis Missalibus M. SS. quos vidi. Erasmus Roterodamus temeritatem suam ac impietatem ostendit, cum in Annotationibus *ad cap.* 11. primæ ad Corinthios optare se ait vt Scriptura nobis exprimeret quibus verbis Christus consecrauit, & quibus nos oporteat consecrare. Vtrumque enim Scriptura expressit, & manifestè tradidit Ecclesia diuino magisterio edocta, debere nos facere quemadmodum fecit Dominus, à quo Apostolus accepisse se ait quod & tradidit nobis: & quandoquidem Erasmus ad antiquos Patres prouocare solet, docere eum poterat, si aures audiendi habuisset, Latinorum antiquissimus Tertullianus, qui lib. 4. adu. Marcionem cap. 40. ait: *Acceptum panem & distributum discipulis corpus illum suum fecit, dicendo Hoc est corpus meum*. De qua Tertulliani sententia cum his qui sequuntur, nos alibi fusius. Græci & alij Orientales verba consecrationis elatâ voce pronuntiant, & populus respondet *Amen*. Dionysius Alexandrinus de hoc ritu testimonium perhibet epist. ad Xystum Romanum Pontificem apud Eusebium lib. 7. hist. eccl. cap. 9. *Qui gratiarum actionem*, inquit, *frequenter audierit, & qui cum cæteris responderit* Amen, *qui ad sacram mensam astiterit*, & quæ sequuntur. Eumdem morem seruabat olim ecclesia occidentalis, omnes enim audiebant sanctissima & efficacissima verba, quibus Christi corpus conficitur. Hinc Tertullianus *lib. de spectaculis cap.* 25. in eos inuehitur, qui *eo ore quo* Amen *in sanctum protulerant*, gladiatori testimonium reddere non verebantur. Et Ambrosius lib. de ijs qui initiantur ait: *Ante consecrationem aliud dicitur: post consecrationem sanguis nuncupatur. Et tu dicis* Amen, *hoc est, verum est*. Alcuinus idem asserit, & ex eo Florus magister in expositione Missæ: *Amen autem quod ab omni ecclesia respondetur, interpretatur verum non vbicunque & quomodocumque, sed mystica religione. Hoc ergo ad tanti mysterij consecrationem, sicut & in omni legitima oratione respondent Fideles, & respondendo subscribunt*. Postea statutum est, vt canon submissa voce recitaretur, & sic desijt ea consuetudo, seculo decimo vt conijcio, quia post Florum, qui nono labente vixit, eius mentionem non reperi apud æui posterioris scriptores.

II. Latini peracta consecratione, Græci paulò ante communionem, vt ex Li-

ex Liturgijs Iacobi, Basilij, & Chrisostomi manifestum est, corpus Dominicum & calicem eleuant, vt à populo adoretur. Idque ab antiquo tempore fieri solitum indicant scriptores Græci. Dionysius cap. 3. eccl. hierarchiæ, *Diuinissima*, inquit, *consecrat mysteria, & in aspectum ducit quæ celebrantur*. Et infra. *Obtecta munera in apertum producit*. Basilius lib. de Spiritu sancto cap. 27. *Inuocationis verba, cum ostenditur panis Eucharistiæ & poculum benedictionis, quis sanctorum scripto nobis reliquit?* S. Germanus in contemplatione rerum ecclesiasticarum circa finem: *elatio autem in altum venerandi corporis repræsentat crucis elationem*. Anastasius Synaita serm. de sacra synaxi: *sacerdos post sanctificatum sacrificium incruentum, attollit panem vitæ, & omnibus illum ostendit*. Maronitæ post orationem Dominicam & alias preces eamdem hoc ritu peragunt eleuationem. Sacerdos eleuat corpus Christi, & vocem attollens dicit: *Sancta sanctis in perfectione, puritate, & sanctitate dentur*. Respondet populus, *vnus Pater sanctus, vnus Filius sanctus, vnus Spiritus sanctus. Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto*. Tum eleuat calicem dicens: *Ita Domine in veritate & verè credimus in te, sicut credit in te Ecclesia sancta catholica, quia es vnus Pater sanctus, cui gloria, Amen: vnus Filius sanctus, cui gloria, Amen: vnus Spiritus sanctus, cui gloria & gratiarum actio in secula, Amen*. Eumdem ritum sequuntur Aethiopes, nam sancta dona eleuant ante communionem dicente Diacono, *Inspiciamus*. Tum ait Sacerdos, *sanctum date sanctis*. Subdit populus, *vnus Pater sanctus, vnus Filius sanctus, vnus Spiritus sanctus*. Et sacerdos eleuans sacramentum dicit alta voce, *Domine Iesu Christe miserere nobis*. Habet exemplum in veteri Testamento hæc hostiæ eleuatio: nam passim legimus partem victimæ à sacerdotibus eleuatam coram Domino, *Exodi* 29. *Leuitici* 7. *&* 23. *Numerorum* 5. 6. *et* 8. Dauid quoque eucharistiæ nostræ eleuationem prædixisse dicitur *Psal.* 71. *vers.* 17. Siquidem verba illa, *Et erit firmamentum in terra in summis montium*, paraphrasis Chaldæa sic legit, *Erit placenta tritici in capitibus sacerdotum*, sicut in commentario eiusdem psalmi refert Genebrardus, quod Hebræorum magistri, qui ante Christum vixerunt, de sacrificio venturi Messiæ explicarunt, si vera tradit Galatinus *lib.* 10. *arcanorum catholicæ veritatis cap.* 4. & ante ipsum Raimundus Martinus in Pugione Fidei *Parte* 3. *dist.* 3. *cap.* 15. De campana pulsanda, dum fit eleuatio, extat statutum Gulielmi Parisiensis episcopi To. VII. conciliorum Binij p. 1. cap. 14. *Sicut alias*, inquit, *statutum fuit, in celebratione Missarum, quando corpus Christi eleuatur, in ipsa eleuatione vel paulò ante campana pulsetur, vt sic mentes fidelium ad orationem excitentur*. Et Iuo Carnotensis, qui eodem tempore vixit, eius ritus meminit *epist.* 142. qua gratias agit Matildi Anglorum Reginæ ob campanas quas dederat ecclesiæ B. Virginis, quarum sonitu renouari ait in cordibus fidelium ipsius Reginæ memoriam, tunc præsertim, *quando illa salutaris hostia*

pro

pro nobis redimendis in ara crucis oblata per noui sacerdotij ministros in Domini mensa quotidie consecratur. Ex quibus discimus hanc piam consuetudinem viguisse in Gallia initio sæculi XII. At verò in Germania sequenti seculo introducta fuit à Guidone Cardinali, qui prius fuerat Abbas Cistercij, cum legatus Apostolicæ sedis Coloniam missus est ad confirmandam Othonis Imperatoris electionem. Hic enim, vt scribit Cæsarius Heisterbacen.lib.9. Dialog. cap. 51. *Bonam illic consuetudinem instituit, vt ad eleuationem hostiæ omnis populus in ecclesia ad sonitum nolæ veniam peteret, sicque vsque ad calicis benedictionem prostratus iaceret*. Contigit hoc anno 1203. vt refert Odoric. Raynaldus to. 13. Annalium ecclesiasticorum. Quo verò tempore in Italia, alijsque regionibus hic mos incœperit, incertum est. Nec etiam liquet quæ prima origo fuerit in ecclesia Latina eleuandi sacra mysteria statim ac consecrata sunt: in antiquis enim Sacramentorum libris & in codicibus Ordinis Romani tam excusis, quam M. SS. nec in priscis rituum expositoribus Alcuino, Amalario, Valfrido, Micrologo, & alijs aliquod eius vestigium reperitur. Ea dumtaxat in Ordine Romano eleuatio commemoratur, qua calix attollitur ante orationem Dominicam. *Cum dixerit* Per quem hæc omnia Domine, *erigit se Archidiaconus solus, & cum dixerit* per ipsum & cum ipso, *leuat cum offertorio calicem per ansas & tenet exaltans illum iuxta Pontificem*. Stephanus Durantus *lib.* 2. *cap.* 40. ab ipsis ecclesiæ incunabulis consuetum putat Eucharistiam in altum tollere Græcorum Patrum testimonio suffultus, qui de Latinis ritibus nihil probant. Scriptor Eterodoxus id primum introductum comminiscitur in Concilio Lateranensi sub Innocentio Tertio, sed crassâ iuris & facti ignorantiâ, vt ex Gulielmo & Iuone supra citatis euincitur, qui integro seculo Innocentium antecesserunt: quibus accedit Hildebertus Turonensis ipsam eleuationem commemorans in versibus de sacrificio Missæ. Solent quædam Galliarum ecclesię, dum tollitur in altum hostia, eos versiculos canere, *O salutaris hostia* &c. idque rogante Ludouico XII. ab episcopis illius regni ingruentibus vndique bellis statutum fuit: cum tamen satius sit Christum in silentio adorare, sicut consueuit Romana Ecclesia: quod etiam sancitum est in concilio Prouinciali Coloniensi P. 2. *can.* 14. Synodus verò Augustana c. 18. quamuis permittat Antiphonas ad sacrificium pertinentes sub eleuatione decantari, rectè tamen subdit melius fore & veteri ecclesię conuenientius pręsentiam Dominici corporis in altissimo silentio prostratos venerari. Missale Carmelitarum post eleuationem calicis recitari pręcipit diebus ferialibus Quadragesimę in Missa conuentuali psalmum *Deus venerunt gentes*, cum hac oratione. *Pientissime Deus, qui iniquitatum ad te conuersorum non recordaris, sed eorum gemitus clementer exaudis, respice templa tua infidelium manibus profanata, & tui electi gregis afflictionem: reminiscere hæreditatis tuæ effusione pretiosissimi sanguinis tui Vnigeniti*

acqui-

acquisita: vineamque tua plantatam dextera, quam ferus aper exterminare conatur, feruenter visita: ac illius cultores aduersùs deuastantium rabiem tua virtute corrobora, victores effice, in eâque bene operantes tui fac regni possessores. Per eumdem. Diebus verò Dominicis & festis eodem loco dicunt Psalmum. *Lætatus sum*, cum orationibus *Ecclesiæ tuæ. Hostium nostrorum. Deus à quo sancta desideria.*

Peracta consecratione in omnibus Liturgijs Christi mandatum commemoratur præcipientis, vt ipsum sacrificium in eius memoriam peragamus. *Hæc quotiescumque feceritis in mei memoriam facietis.* Quis enim auderet ad altare Dei accedere, & augustissimum mysterium celebrare, nisi Dominus tanti sacramenti institutor præcepisset? Ideò, ait Gaudentius *tract. 2. de Paschate*, discipulis mandauit, *quos primos ecclesia sua constituit sacerdotes, vt indesinenter ista vita æterna mysteria exercerent, quæ necesse est à cunctis sacerdotibus per singulas totius orbis ecclesias celebrari, vsquequò iterum Christus de cælis adueniat, quo & ipsi sacerdotes & omnes pariter fidelium populi exemplar passionis Christi ante oculos habentes quotidie, & gerentes manibus, ore etiam sumentes ac pectore, redemptionis nostræ indelebili memoriâ teneamus.* Propterea Ecclesia Domini mandato obsequens sequentia verba recitari constituit: *Vnde & memores Domine nos serui tui, sed & plebs tua sancta*, fidelis scilicet & in ecclesiæ gremio consistens; sancta, non quidem actu, cum non omnes sancti sint, sed vocatione, debito, & professione; quæ vel præsens adest sacrificio, vel vnitate Ecclesiæ vbique degens particeps est sacrificij, *eiusdem Christi filij tui Domini nostri tam beatæ passionis, necnon & ab inferis resurrectionis, sed & in cælos gloriosæ Ascensionis, offerimus præclaræ maiestati tuæ de tuis donis ac datis hostiam puram*, & quæ sequuntur. Eadem hoc loco expressit Chrysostomus in sua Liturgia his verbis. *Memores igitur salutaris huius mandati, & omnium quæ pro nobis facta sunt, crucis, sepulchri, triduanæ resurrectionis, in cælos ascensionis, à dextris sessionis, secundi & gloriosi rursus aduentus, tua ex tuis tibi offerimus per omnia & in omnibus.* Auctor libri Pontificalis in vita Alexandri I. ait, *Hic passionem Domini miscuit in precatione sacerdotum, quando Missæ celebrantur.* Ad quæ verba notat in scholijs ineditis Petrus Vrbeuetanus, *ibi videlicet, tam beatæ passionis*. Alij etiam passim scribunt hanc orationem, *vnde & memores* ab Alexandro institutam. Sed si præcisè de memoria passionis sermo sit, siue istis siue alijs verbis fiat, ea certè non fuit ab hoc sancto Pontifice instituta, vt præclarè obseruat Baronius *anno* 132. *n.* 3. habemus enim hac de re expressum in euangelijs præceptum Domini: & Paulus 1. *ad Cor. cap.* 11. luculentum eiusdem rei testimonium præbet dicens, *Quotiescumque manducabitis panem hunc & calicem bibetis, mortem Domini annunciabitis donec veniat*: quia nimirum durabit hoc sacrificium vsque ad secundum Christi aduentum in fine mundi. Extat apud Ambrosium hæc oratio *lib.* 4. *de sacramentis*, simul cum sequenti, qua propitium

III.

pitium Dei vultum ſuper munera noſtra precamur, quatenus noſtra ſunt, ne fortè propter iniquitates noſtras minus grata ſint Deo, quæ alioquin ex parte rei oblatæ, & ex parte primarij offerentis, qui eſt Chriſtus, ſemper illi placita ſunt. Similia habentur in Liturgia Iacobi & Baſilij, & ad ea verba, quibus Melchiſedech ſummus ſacerdos nuncupatur, reſpexit auctor quæſtionum veteris & noui Teſtamenti ſupra à nobis citatus Cap. II. §. 2. Anaſtaſius in vita Leonis Magni refert eum conſtituiſſe vt intra actionem ſacrificij diceretur *ſanctum ſacrificium, immaculatam hoſtiam*, quæ ſunt poſtrema verba huius orationis. An verò hæc ſola verba huic orationi, an ipſam integram orationem canoni Leo addiderit, Pamelius noluit definire *Tom. 1. Liturgicorum pag.* 572. At ego cenſeo nihil addidiſſe niſi prænotata verba, ipſius enim orationis memoratus auctor quęſtionum vtriuſque Teſtamenti mentionem fecit, qui Leone antiquior fuit. Maronitæ quoque in ſua Liturgia veterum Patrum ſacrificia commemorant hac oratione. *Deus qui acceptaſti ſacrificium Abel in planitie, & Noë in arca, & Abraha in ſummitate montis, & Dauidis in area Deſ:n Iebuſai, & Helia in monte Carmelo, & quadrantes viduæ in gazophylacio, tu Domine Deus accipe oblationes iſtas, quæ offeruntur tibi per manus meas infirmas & peccatrices, & fac in eis Domine Deus memoriam bonam viuis & defunctis, pro quibus offeruntur, & benedic habitationem offerentium eas. Amen.*

IV. Poſt hæc Sacerdos externo geſtu ſummam indicans animi demiſſionem ſupplex Deum rogat vt perferri iubeat, non ipſa corporis & ſanguinis Chriſti myſteria; ſed vota, fidem, & preces fidelium in ſublime altare ſuum, de quo Irenæus ait lib. 4. cap. 34. *Eſt altare in cælis, illuc preces noſtræ & oblationes diriguntur*; per manus S. Angeli ſui, cuius miniſterio fidelium orationes in cœlum deferri teſtatur Scriptura, *Tobiæ* 12. *& Apoc.* 8. Vnde Tertullianus *lib. de orat. cap.* 12. eorum irreuerentiam acriter reprehendit, qui ſedendo orant, *ſub conſpectu*, inquit, *Dei viui, Angelo adhuc orationis aſtante.* Id autem à Deo poſcit Sacerdos, vt quotquot Chriſti corpus & ſanguinem ex ea altaris participatione ſumpſerint, omni benedictione cœleſti & gratia repleantur. Nam cum olim qui aderant communicarent, pro illis eſt hæc deprecatio: & hinc deducitur eam antiquiſſimam eſſe, cuius etiam meminit Ambroſius *lib. cit. de ſacramentis*. Ex hac oratione ſcriptor ſchiſmaticus Nicolaus Cabaſila in expoſitione Liturgiæ Latinis appingit recentioris Græciæ peſſimum ac deteſtandum errorem, conſecrationem ſcilicet non fieri verbis in perſona Chriſti à Sacerdote prolatis, ſed precatione eiuſdem Sacerdotis poſtea orantis & dicentis: *Fac hunc panem pretioſum corpus Chriſti tui*, quæ poſt verba conſecrationis extat in Liturgia Chryſoſtomi: ac ſi verba Chriſti ad conficiendum ſacramentum inefficacia forent, aut forma euchariſtiæ deprecatoria ſit. Sed præſtat verba Cabaſilæ audire, quibus Latinos huius hæreſis aſſertores efficere conatur ex verbis orationis,

tionis, *supplices te rogamus*, de qua nunc agimus, perperam intellectis, & ad prauum sensum violentâ explicatione pertractis. Postquam enim *cap. 29.* dixit verba Christi narratiuè tantùm proferri, & non sufficere ad donorum sanctificationem, subdit cap. 30. *Quod autem os eis*, qui contradicunt, *omnino obstruit, est quod etiam Latinorum ecclesia, ad quam se referre videntur, post verbum Domini pro donis orare non recusat. Ii autem ideò falluntur, quod Latini non statim post Domini prolatum sermonem orant, & quod non apertè petunt sanctificationem, & mutationem in corpus Dominicum, sed aliis vtuntur nominibus eò ferentibus, & quæ tantumdem valent. Quæ est autem oratio? Iube sursum ferri dona hæc in manu Angeli ad supercœleste tuum altare. Dicant enim quid est hoc, sursum dona deferri? Vel enim localem eis translationem precantur à terra & inferioribus locis in cælum, vel dignam aliquam & ab humilioribus ad altiora mutationem.* Et paucis interiectis. *Vnde manifestum est eos omnino scire ea adhuc esse panem & vinum, quæ sanctificationem nondum susceperunt, & propterea pro ipsis quidem orant, quæ oratione adhuc indigent. Orant autem vt ea sursum ferantur, vt quæ adhuc inferiùs sita sint; & ad altare, vt quæ nondum sint sacrificata, vt illic posita sacrificentur.* Hæc Cabasilas Latinæ Ecclesiæ catholicam deprecationem ad suam hæresim distortâ interpretatione detorquens. At Græci orthodoxi veterum Patrum suorum ac fidei sententiæ adhœrentes hac de re in concilio Florentino à Latinis interrogati, apertè professi sunt panem & vinum in corpus & sanguinem Christi per ipsius verba transubstantiari: illam verò orationem, *Fac hunc panem pretiosum corpus* &c. quam postea adiungunt, hunc sensum habere, vt quod iam consecratum est vèrbis Christi, fiat suscipientibus in salutem. Hæc ipsorum verba sunt *sess.* 25. Concilij. *Fateri nos diximus; per hæc verba* Hoc est corpus meum, *transubstantiari sacrum panem & fieri corpus Christi: sed postea quemadmodum & vos dicitis,* Iube hæc perferri per manus sancti Angeli tui in sublime altare tuum; *ita nos quoque oramus dicentes, vt Spiritus sanctus descendat super nos, & efficiat in nobis panem hunc pretiosum corpus Christi sui, transmutetque ipsa dona spiritu sancto suo, vt fiant communicantibus in purgationem animæ, in remissionem peccatorum, & non fiant in iudicium aut condemnationem nostram.*

Hanc autem veram & orthodoxam esse illorum verborum *Fac hunc panem* &c. explicationem, hunc legitimum sensum, quem Græci Antistites professi sunt; quarumdam etiam in Occidente ecclesiarum consensus euincit. Ritus enim Mozarabicus, quo omnes Hispaniæ & Galliarum ecclesiæ olim vtebantur, vt Lib. I. Cap. XI. & XII. ostensum est, post consecrationem breuem ponit orationem quæ *Post pridie*, siue *Post Secreta* inscribitur, & in ea sacerdos precatur, vt descendat Spiritus sanctus & dona benedicat atque sanctificet, ac si nondum benedicta & sanctificata forent. Ita legimus in Missa S. Germani, quam ex V.

veteri codice M. S. transcripsimus supra Cap. XII. *Descendat super hæc, quæ tibi offerimus, verbum tuum sanctum: descendat inæstimabilis gloriæ tuæ spiritus, vt fiat oblatio nostra hostia spiritalis.* Ita sæpius in Mozarabico. In die Natalis Domini: *In altare tuum panis ac vini holocausta proponimus, rogantes vt has hostias Trinitas indiuisa sanctificet.* Dominica secunda post octauam Epiphaniæ: *Quæsumus vt oblationem hanc spiritus tui permixtione sanctifices, & corpus ac sanguinem Domini nostri Iesu Christi plena transformatione conformes.* Dominica V. *Vt has hostias intendas propitius, sanctifices, & benedicas.* Dominica I. Quadragesimæ: *Emitte spiritum tuum de sanctis cælis tuis, quo sanctificentur oblata.* Dominica III. *Digneris hæc oblata sanctificare.* In die Paschatis: *Vt hic panis cum hoc calice in Filij tui corpus & sanguinem te benedicente ditescat.* Dominica III. post Pascha: *His sacrificijs propitiatus illabere, hisque benedicturus descende.* Hæc & alia plura his similia in Missali Mozarabico legimus iam peracta consecratione. At ea prorsus eundem sensum orthodoxum habere, quo Patres Græci in synodo Florentina suam orationem *Fac hunc panem pretiosum corpus Christi tui* explicarunt, vt nimirum hostia iam consecrata nobis nostræque saluti sancti spiritus illapsu sanctificetur, ipsimet Mozarabicæ Missæ institutores in hac ipsa oratione *Post pridie* euidenter declarant. Nam Dominica III. Aduentus hoc modo concepta est: *His quoque te quæsumus sacrificijs nostris ita sanctificationem tuam infunde; quo ex his sumpturi nullo decidamus in crimine, sed sanctificati tuum mereamur aduentum impauidi sustinere.* Dominica VI. post Pascha: *Oramus vt hæc libamina spiritus tui sancti benedictione respergens sumentium visceribus sanctificationem accommodes.* Dominica I. post Pentecosten: *Imposita hæc altaribus tuis munera benedicere nobis & sanctificare digneris.* Nobis inquit, idest pro nostra salute & sanctificatione. Et hæc quidem vera & catholica expositio est, sed recentioribus non est visa sufficiens ad vindicandam Græcorum precationem ab omni nota & suspicione erroris: Ritum autem Mozarabicum in hoc conuenire cum Græco nemo hactenus obseruauit. Ideò nonnulli existimarunt Græcos ab initio ea precatione vsos ante consecrationem; postea ad eum locum translatam, in quo nunc est. Sed huic coniecturæ obstant antiqui Codices M. SS. in quibus legitur eo ipso loco, in quo hodie reperitur. Omnes autem corruptos fuisse nefas est suspicari. Deinde eadem extat eodem loco in Liturgijs Iacobi, Marci, Clementis, & Basilij, paucis verbis additis vel immutatis, sensu tamen integro permanente. Extat etiam in Liturgia Armeniorum, quæ dum hæc scribo data est mihi examinanda à S. congregatione de Propaganda Fide in latinum translata à Sacerdote illius nationis Basilio Barsech. Verba eorum hæc sunt. *Adoramus, rogamus & petimus à te benefactor Deus, mitte in nos & in proposita hæc munera consempiternum tuum & coessentialem S. Spiritum. Per quem panē hunc benedicens corpus verè facies Domini nostri & redemptoris*

Iesu

Iesu Christi. & dicitur ter. *Et calicem hunc benedicens sanguinem certè facies Domini nostri & redemptoris Iesu Christi*. Et dicitur ter. Alij ipsam sic intelligendam putant, vt respiciat non tempus quo profertur, sed quod consecrationem antecedit: ac si sacerdos tanti mysterij sublimitate extra se raptus, suæque memor fragilitatis, id quod iam factum ex fide credit, quasi efficiendum consideret, ac propterea oret, Fac panem hunc pretiosum corpus Christi tui: neque enim absurdum videtur quod iam concessum est, ac si nondum concessum foret, iteratis precibus postulare. Alij dicunt corpus Christi duplex esse, verum quod ipsius verbis conficitur; & mysticum quod est ecclesia, supra quod sacerdos Spiritum sanctum iam facta consecratione descendere precatur, vt participatione sacramenti vnum corpus ecclesia cum Christo efficiatur. Alias aliorum explicationes omitto, ne actum agam. Tractant de hac controuersia Bessarion Cardinalis *lib. de Eucharistia*, Goar *ad Liturgiam Chrysostomi num.* 139. Allatius *lib.* 3. *de perpetua vtriusque ecclesiæ consensione cap.* 15. Diffusissimè autem Petrus Arcudius *lib.* 3. *suæ concordiæ cap.* 27. *& nouem sequentibus*.

CAP. XIV.

Refertur & reijcitur quædam interpolatio. Memoria defunctorum recitatis eorum nominibus. Cur Dionysius sola Diptycha mortuorum commemoret. Specialis ritus Mozarabum. Quare cum mortuis nomina simul Sanctorum recenseant. Qua ratione sacrificium oblatum pro Sanctis. De oratione Nobis quoque peccatoribus. *Olim post eam benedictiones frugum & altarum rerum fieri solebant. Omnes sacræ & ecclesiasticæ functiones intra Missarum solemnia. Finis Canonis.*

IN Missali Bibliothecæ Vaticanæ *num.* 4770. ante annos sexcentos I.
scripto post orationem *Supplices te rogamus*, ante commemorationem defunctorum interponitur hęc oratio. *Omnipotens sempiterne Deus dignare suscipere hanc oblationem & hoc sacrificium, quod ego peccator præsumo offerre in honorem Domini nostri Iesu Christi: in memoriam Incarnationis, Natiuitatis, Resurrectionis, Ascensionis eius: in honorem Beatæ & gloriosæ semper Virginis Dei genitricis Mariæ, sanctorumque omnium Angelorum, Archangelorum, Patriarcharũ, Prophetarũ, Apostolorũ, Martyrum, Confessorum, & Virginum, & omnium Sanctorum tuorum, & eorum ad quorum ho-*

honorem in isto altari o reliquiæ habentur, & cuius hodie festa celebrantur, & pro me misero peccatore, & pro omnibus meis parentibus, & pro omnibus benefactoribus meis. Vt & ipsi pro nobis intercedere dignentur in cœlis, quorum memoriam facimus in terris. Per Christum Dominum nostrum. Amen. Constat autem vel ex ipsius orationis textura, priuata alicuius scriptoris licentia eam hîc alieno loco insertam esse. In alio item Missali paris antiquitatis *num.*4772.eodem loco sequens deprecatio scripta est, cuius meminit Durandus lib.4. Rationalis cap.45. *Memento mei quæso peccatoris, Domine Deus misericors, & miserere mei, licet hæc sancta indignè tibi, sancte Pater omnipotens, æterne Deus, meis pollutis manibus offeruntur sacrificia, qui nec inuocare sanctũ ac venerabile nomen tuum dignus sum: sed quoniam in honorem & memoriã gloriosissimi & dilecti filij tui Domini nostri Iesu Christi tibi offeruntur, quæso Domine tibi placeant, & sicut incensum in conspectu diuinæ maiestatis tuæ in odorem suauitatis accendantur. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.* Sed & hæc inconsultò hîc posita est, nam sacerdos pro se orare debet, cum fidelium viuentium meminit ante consecrationem. In eodem codice post hanc orationem hæc leguntur. *Sequuntur nomina. Ingizo Præpositus, Petrus Presbyter*, & alia nomina in sequenti oratione, *Memento etiam Domine*, recitanda. In alijs Codicibus hæc ipsa oratio sic inscribitur: *Super diptycha.* Nomina enim fidelium defunctorum tabulis inscribere, & intra Missarum solemnia recitare, vt supra indicaui, antiquissima consuetudo est, & Apostolicum institutum. Habent mortuorum commemorationem omnes Liturgiæ, & de hac salubri institutione testimonium perhibent omnes ferè antiqui Patres, quos recensui in *tract. de Diuina Psalmodia cap.* 13. Chrysostomus hom.69. ad pop. Antioch. *Non temerè*, inquit, *ab Apostolis hæc sancita fuerunt, vt in tremendis mysterijs defunctorum agatur commemoratio.* S. Monica moritura filio Augustino, vt idem refert *in fine lib. 9. confessionum*, mandauit memoriam sui fieri ad altare Dei. Et ipse Augustinus *lib. de cura pro mortuis gerenda cap.* 1. vniuersæ ecclesiæ consuetudinem esse testatur, vt in precibus Sacerdotis, quæ Domino Deo ad eius altare funduntur, locum suum habeat commendatio mortuorum. Serm. item 32. de verbis Apostoli ait, *Hoc à Patribus traditum vniuersa obseruat Ecclesia, vt pro eis qui in corporis & sanguinis Christi cõmunione defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium suo loco commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur.* Epiphanius quoque *hær.* 75. antiquum morem fuisse testatur defunctorum nomina proferendi & pro eis orandi. Hinc aliquem post mortem excommunicari nihil aliud erat quàm nomen eius è sacris diptychis eradi, & à suffragijs ecclesiæ excludi, vt ostendit Pamelius *ad epist.66 Cypriani*. Florus Magister in explicatione Missæ, cuius duo exemplaria M.SS. vidi in Bibliotheca Serenissimæ Reginæ Suetiæ *num.* 927.& 1348. ex quibus suppleri possunt multa, quæ in editis desunt. *Vsus*, inquit, *antiquorum fuit, sicut*

ficut etiam vfque hodie Romana agit Ecclefia, ut statim recitarentur ex diptychis, id est tabulis, nomina defunctorum; atque ita post lectionem nominum subiungerentur verba sequentia, Ipsis Domine &c. *Ipsis videlicet quorum nomina memorantur, & cæteris omnibus in Christo quiescentibus.*

Hunc autem ritum orandi pro aliquibus prolatis eorum nominibus, & pro reliquis generali commemoratione commendat Augustinus eodem libro de cura pro mortuis dicens: *Non sunt prætermittendæ supplicationes pro spiritibus mortuorum, quas faciendas pro omnibus in Christiana catholica societate defunctis, etiam tacitis nominibus quorumcumque sub generali commemoratione suscepit Ecclesia, vt quibus ad ista desunt parentes, aut filij, aut quicumque cognati, vel amici, ab vna eis exhibeantur matre communi.* In Monasterijs viguit olim hic mos, & in plerisque adhuc manet, vt mitterent sibi inuicem Fratrum, amicorum, & benefactorum defunctorum nomina, vt diptychis inscriberentur. Postquam verò diptychorum vsus desijt, in libro, quem Necrologium vocabant, scribebantur; & quotidie post lectionem Martyrologij ex ipso Codice eorum nomina legebantur, qui ipsa die obierant, & pro ipsis psalmus *De profundis* cum oratione competenti cantari solebat, sicut hodie fit in cœnobijs benè institutis post generalem defunctorum commemorationem. Ven. Beda *lib. 4. hist. Anglic. cap. 14.* loquens de obitu Osuualdi Regis, *Quærant*, inquit, *in suis codicibus, in quibus defunctorum est adnotata depositio, & inuenient illum hac vt diximus die raptum esse de seculo.* Plura eiusdem consuetudinis testimonia exhibent epistolæ S. Bonifacij Martyris: nam *epist.* 24. Fratrum defunctorum nomina se mittere scribit Aldherio Abbati: & *epist.* 52. scripta nomine trium monasteriorum ait, *Nomina nostrarum defunctarum sororum ego Cneuburg memorialiter se habere, ò Vuitberte Presbyter fidelis, deprecor, & omnibus circumquaque amicis transmittere quarum prima fuit Quongyth soror mea germana, & Ellu.* Epist. item 74. *Nomina Presbyterorum vestrorum, Diaconorumque ac Monachorum vel Monacharum per monasteria & ecclesias nostræ diœcesis direximus.* Et sic alibi sæpe, *vt epist.* 62. 84. 95. 106. Similia leguntur in antiquis statutis & Ritualibus Monachorum. Non est autem hoc loco prætermittendum, quod Dionysius *cap. 3. eccles. hierarchiæ* diuinæ Liturgiæ mysteria edisserens nusquam meminit nomina viuentium recitata tunc fuisse, sed mortuorum dumtaxat, idque ante consecrationem. Hoc in scholijs tanquam dignum obseruatione à S. Maximo notatum est. *Notandum*, ait, *mortuorum tantùm eo Pontifice recitari solita fuisse nomina.* Cuius rei causam inuestiganti illud venit in mentem, in ea ecclesia cui præfuit Dionysius, omnes fideles, qui pauci erant nondum extincto ethnicismo sacris solemnijs interfuisse: atque ideò defunctorum, qui soli aberant, factam dumtaxat commemorationem. At vbi postea vel aucto fidelium numero, vel diminuto feruore, plures abesse cœperunt, illorum quoque nomina recitata sunt, viuorum quidem an-

te

te consecrationem, & post illam defunctorum. Sunt qui scribunt à Pelagio II. sancitum, vt mortuorum memoria post consecrationem fieret, sed hi recentiores sunt, nec vllam afferunt ex antiquis scriptoribus sui dicti confirmationem.

III. Ritu Mozarabum nomina eodem contextu leguntur paulò post offertorium primò quidem viuorum, deinde defunctorum. Sacerdos enim generaliter Ecclesiam catholicam, omnesque lapsos, captiuos, infirmos, & peregrinos Deo commendat: tum sacrificium offerri ait pro vniuersa fraternitate dicens, vt suo loco notauimus: offerunt Papa Romensis & reliqui pro se & pro omni clero. Item offerunt vniuersi Presbyteri, Diaconi, clerici, ac populi circũ adstantes in honorẽ Sanctorum pro se & suis. Et chorus respondet: *Offerunt pro se & vniuersa fraternitate.* Hîc verò recitabantur nomina viuorum offerentium, seu pro quibus ipse celebrans offerebat. Deinde præmissa commemoratione B. Virginis, Zachariæ, Ioannis, Infantium, Petri, Pauli, & reliquorum Apostolorum, atque Euangelistarum, & omnium Martyrum, ait Sacerdos: *Item pro spiritibus pausantium.* Et recitat nomina Hilarij, Athanasij, Martini, & aliorum plurimorum, ex quibus nonnulli Sanctorum catalogo adscripti sunt, alij non item: quibus recitatis ait chorus, *& omnium pausantium.* Tum sequitur oratio in singulis Missis diuersa, in qua sæpe mentio fit offerentium, itemque defunctorum, & omnium ipsorum: ex quo palam fit ante hanc orationem ipsa nomina ex tabulis lecta fuisse. Inscribitur autem *Post nomina*, eiusque formula hæc est. Dominica III. Aduentus. *Tu offerentium nomina illuc adscribe, quo ipse precessisti in corpore, vt quos hic aduentus primi gratia redemisti, in secundi aduentus examinatione nulla exurantur pœna supplicij: sicque nunc pro defunctorum quiete exaudiamur, quo te opitulante æterno cum illis pariter fruamur consortio Beatorum.* In Missa S. Andreæ Apostoli. *Nominibus sanctorum Martyrum, offerentiumque fidelium, atque eorum qui ab hoc seculo transierunt, à ministris iam sacris ordinis recensitis, te Dominum Deum nostrũ per intercessiũ sancti tui Andreæ Apostoli & Martyris deprecamur, vt, & Martyrum patrocinia nobis semper opitulentur, & offerentiũ obsequia à te clementer accipiantur, ac defunctorũ fidelium animabus cælestiũ receptacula mansionum, & sempiterna quietis tutamina tribuantur.* In Missa Circumcisionis in fine orationis. *Offerentium sacrificia sanctificanda suscipias, atque spiritus quiescentium, quorum est facta commemoratio nominum, in requiem electorum perducas.* Dominica ante cineres. *Recensita Domine tuorum Fidelium nomina quæsumus vt liber vitæ æterna contineat: & defunctos eruas à tenebrosa infernali caligine.* In festo Apostolorum Petri & Pauli. *Quorum nomina ore prolata sunt recitantium.* Et sic alibi sæpe. Nullibi autem clariùs distinctio nominum, quæ legebantur, apparet, quam in Missa Dominicæ quartæ Aduentus, cuius orationem *Post nomina* hic exhibeo. *Sanctorum tuorum Domine communicantes memoriæ, Patriarcharum, Prophetarum-*

phetarumque tuorum non sumus immemores,ipsis enim renūciantibus aduentus tuus claruit mundo. Memoramus etiam Apostolos tuos, qui aduentum tuum à Prophetis, Patriarchisque prędicatum oculis suis cernere meruerunt. Facimus quoque & tuorum Martyrum mentionem qui te Dominum redemptorem iam venisse confessi, ad mortem vsque sunt certati pro veritate. Fidelium praterea tuorum in hac adhuc peregrinatione degentium nomina recensemus protestantes,vt eorum vita cursum & perfectionem consummes,quos sanctos tuos apud te in cælesti habitaculo cautos perfectosque iam retines (quos scilicet ad vitam æternam prædestinasti) *Non obliuiscimur quoque defunctos natura nostra ac fidei socios: sed precamur te Dominum amplissima pietatis, vt eis refrigeria tribuas sempiterna quietis*. In Missali item antiquissimo Reginæ Sueciæ,de quo supra actum est Lib.I.Cap.XII.extāt huiusmodi orationes *post nomina*, ex quibus idem ritus probatur, nomina enim offerentium & defunctorum audita & recensita multoties commemorantur; oratque Sacerdos, vt ea Dominus in libro vitæ inscriptione sempiternâ figere dignetur.

Quia verò inter defunctos, pro quibus hoc ritu sacrificia offerri dicuntur, illi etiam enumerantur, quos catholica Ecclesia sancti spiritus infallibili magisterio edocta cum beatis æternæ patriæ ciuibus veneratur; legentium scrupulo occurrendum est, ne mores antiquos ex præsentis æui vsu æstimantes in suspicionem erroris trahant, quod à sanctis & orthodoxis Patribus institutum fuit. Tempora igitur distinguenda sunt, vt omnis offensionis occasio præcidatur. Quamuis enim tempus præcisum ignoremus, quo à sanctis Hispanię Episcopis hæc Missa instituta fuit, credimus tamen eius originem illi æuo adscribendam, quo solis Martyribus publicus & solemnis cultus concedi solebat: reliqui autem, præsertim episcopi, qui in pace ecclesiæ, etiam cum opinione sanctitatis decedebant, sacris defunctorum tabulis inscribi, eorumque nomina promiscuè legi consueuerant: ita vt nullum discrimen esset inter illos qui postea sancti nuncupati sunt,quales fuerunt Hilarius,Athanasius, Martinus, Ambrosius, Augustinus, Fulgentius, Leander, Isidorus; & cæteros quibus hic titulus nunquam tributus fuit. Cum igitur eo tempore vtrorumque par causa esset, nec vlla ecclesiæ declaratione constaret quemquam ex illis Dei visione perfrui, & consequenter viuentium non indigere suffragijs, pro omnibus indiscriminatim preces & sacrificia offerebantur: eâdem prorsus ratione qua nunc solemus pro singulis defunctis orare, tametsi aliqui ex illis cum opinione sanctitatis decesserint: nec tamen erramus, quia donec à summo Pontifice Sanctorum numero adscripti sint, certò scire non possumus in quo statu reperiantur. Ecclesia autem per Sacerdotem ministrum suum sacrificium offert pro mortuis intentione conditionata, vt si quidem eo indigent, illis prosit; alioquin alijs indigentibus applicetur. Illud insuper aduertendum quod veteris Ecclesiæ phrasi etiam pro iustis & sanctis, atque IV.

adeò pro ipsis Martyribus sacrificium offerri dicebatur, non quidem pro eis orando, non enim ignorabant antiqui Patres superfluum id fore, cum persuasissimum omnibus esset Martyres Christi statim post obitum supernæ patriæ felicitate frui, sed pro illorum honore & commemoratione. Testatur hoc Cyprianus *epist.* 34. in qua differens de Martyribus, qui *palmas à Domino & coronas illustri passione meruerant*, ait: *Sacrificia pro eis semper vt meministis offerimus*: quod pro illorum commemoratione intelligendum esse idemmet clariùs edisserit *epist.* 37. dicens, *Dies eorum*, qui scilicet in carcere & vinculis propter Christum detenti decesserant, *quibus excedunt, annotate, vt commemorationes eorum inter memorias Martyrum celebrare possimus*. Et infra. *Celebrentur hic à nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum*. Aliter explicat hanc phrasim, qua etiam in Liturgia vtuntur Græci, Nicolaus Cabasila in eiusdem Liturgiæ expositione *cap.* 33. vt offerri dicatur sacrificium pro Sanctis in gratiarum actionem Deo pro donis ab ipso eisdem collatis. *Hi enim*, ait, id est sancti, *sunt ecclesiæ agendarum Deo gratiarum causa. Pro ijs offert rationabilem hunc cultum, tanquam Deo gratiarum actionem, & præ cæteris omnibus pro Beata Dei matre, vt quæ omnem sanctitatem excedat. Propterea nihil pro eis orat Sacerdos, sed potius eos orat, vt ab eis in orationibus adiuuetur. Quia non ad supplicationem, sed ad gratiarum actionem, vt dictum est, facit pro ipsis donorum oblationem*. Sic Caius Papa, vt refert Baronius *an.* 295. *num.* 9. à die quo Susanna virgo neptis eius martyrio coronata fuit, in loco vbi percussa est, iugiter obtulit sacrificium pro eius commemoratione. Innocentius quoque Tertius *c. cum Marthæ, de celebr. Missarum* secretam orationem S. Leonis, pro vt legitur in antiquis codicibus, videlicet: *Annue nobis Domine vt animæ famuli tui Leonis hæc prosit oblatio*, ita explicat vt profit illi ad honorem, adeò vt magis à fidelibus glorificetur, quod fit eiusdem annua commemoratione. Siue igitur in commemorationem, siue in gratiarum actionem siue in honorẽ modo explicato sacrificium pro sanctis offerri dicatur, nihil in hoc vel fidei catholicæ, vel ecclesiasticis ritibus dissonum est. Sed ex hoc diuerticulo in semitam redire oportet.

V. Orationi pro defunctis aliâ subnectitur incipiens, *Nobis quoque peccatoribus*, qua seipsum & adstantes Deo Sacerdos commendat, vt sibi & alijs sanctorum societatem, & partem aliquam beatitudinis donare dignetur. Rursum autem aliquot Sancti hîc recensentur, quorum in priore parte canonis mentio facta non est. Et primo quidem loco nominatur Ioannes, non euangelista, vt putat Alexander Alensis in expositione Missæ, non Marcus item euangelista, qui & Ioannes ex quorundam sententia dictus est, vt Honorius asserit *lib.* 1. *Gemmæ cap.* 107. Sed Ioannes Baptista præcursor Domini, quem etiam commemorant post consecrationem Basilij & Chrysostomi Liturgiæ. Cæteri ex diuersis ordinibus selecti sunt, vt idem Honorius obseruat *ibidem cap. sequenti*, ex

 Diaco-

Diaconis Stephanus, ex Apostolis Matthias, ex discipulis Barnabas, ex episcopis Ignatius, ex summis Pontificibus Alexander, ex Presbyteris Marcellinus, ex clericis minorum ordinum Petrus, ex coniugatis Felicitas & Perpetua, ex virginibus, quas à Gregorio Magno canoni adiunctas scribit Aldelmus episcopus *lib. de Virginitate cap.* 25. Agatha, Lucia, Agnes, Cœcilia, Anastasia. Florus magister post Marcellinum & Petrum addit Hilarium & Martinum, & in quibusdam codicibus Vaticanis adiungitur Augustinus, in alijs Iuliana, & Euphemia: sed solos Martyres in canone admitti, nec vlli licere aliquid adijcere, iam supra ostendimus, *alioquin*, vt ait Honorius, *præsumptioni non deuotioni adscribetur*. Finita hac oratione post illa verba *Largitor admitte*; si nouæ fruges, aut quælibet alia humanis vsibus inseruientia benedicenda erant, ante altare collocari olim solebant, & hîc à Sacerdote benedici, & terminata benedictione solita clausula *Per Christum Dominum nostrum*, sequentem addebant orationem, *Per quem hęc omnia Domine semper bona creas*: quæ vt notat Lucas Dacherius in pręfatione ad Lectorem *tomo* 4. sui spicilegij pręfixâ, non solùm referuntur ad oblata, sed etiam ad res tunc benedictas, quas Deus continuò creat siue producit, easque petimus eius benedictione sanctificari nostris vsibus profuturas. In libro antiquissimo sacramentorum Reginæ Suecię ponitur hoc loco benedictio ista nouarum frugum in die Ascensionis Domini. *Benedic Domine & has fruges nouas faba, quas tu Domine rore cælesti & inundantia pluuiarum ad maturitatem perducere dignatus es ad percipiendum nobiscum gratiarum actionem in nomine Domini nostri Iesu Christi, Per quem hæc omnia Domine* &c. In antiquo item Missali Vaticano *num.* 4770. inserta est eodem loco benedictio Agni in die Paschatis, quæ legi potest in Ordine Romano. In alijs plerisque tam Vaticanæ quàm Barberinæ Bibliothecę lac & mel benedicuntur pro Catechumenis in Missa sabbati sancti hac oratione: *Benedic Domine & has creaturas fontis lactis & mellis, & pota famulos tuos de hoc fonte perenni, qui est spiritus veritatis, & enutri eos de hoc lacte & melle. Tu enim Domine promisisti patribus nostris Abraha, & Isaac, & Iacob dicens, Introducam vos in terram fluentē lacte & melle. Coniunge Domine famulos tuos spiritu charitatis & pacis, sicut coniunctum est hoc lac & mel, in Christo Iesu Domino nostro. Per quem hęc omnia* &c. Antiqua statuta Monasterij Cluniacensis edita à Dacherio *tomo 4. spicilegij* alterius benedictionis mentionē faciūt, *lib.* 1. *cap.* 35. quæ olim cōmunis erat in die Natalis S. Sixti Martyris, Vuarum scilicet, si tamen ea die essent maturæ. *Sed si nondum sunt maturę*, inquiunt statuta, *custos ecclesię obseruat quando primò maturescant, vt faciat eas ad ecclesiam deferri: allatas Armario repręsentat, & Armarius Sacerdoti inter canonem ad horam competentem & pręnotatam, vt eas benedicat. Postea in Refectorio per Sacerdotem distribuuntur*. Porrò Armarius voce barbara is dicebatur, cui Armarij id est cellarij cura commissa

Fff 2 erat,

erat, quem Latini promum condum vocant. Eadem benedictio vuæ in die S. Sixti in libro sacramentorũ S. Gregorij legitur apud Menardum, à quo quædam adduntur in notis. Hanc ipsam habent Græci die item sexta Augusti in Euchologio edito à Goar *pag. 695*. Ritus autem eius sic describitur ipsa die S. Sixti in Missali Lugdunensi. *In canone Missæ antequam Sacerdos dicat*, Per quem hæc omnia Domine bona creas, *ponantur à Diacono super altare ad partem dexteram propè manum Sacerdotis dexteram acini vuarum in vase mundo, & sacerdos dicat*: Benedic Domine hos fructus nouos vuæ, quos tu Domine rore cœli, & inundantia pluuiarum, & temporum serenitate atque tranquillitate ad maturitatem perducere dignatus es, & dedisti eos ad vsus nostros cum gratiarum actione percipere in nomine Domini nostri Iesu Christi. *Deinde Sacerdos aspergat acinos vuarum aqua benedicta, & postea subiungat*, Per quem hæc omnia. *Diaconus verò eleuet vas acinorum de altari, & tradat Vicemagistro chori, quo accepto, ipse videlicet Vicemagister chori distribuat acinos vuarum omnibus de conuentu in choro existentibus, & omnibus alijs laicis in ecclesia*. Hęc nimirum maiorum nostrorum religio fuit, vt omnes sacrę & ecclesiasticę functiones, sacramentorum administrationes, & quęcunque benedictiones intra Missarum solemnia peragerentur, omnium enim, vt diximus supra Lib. I. Cap. III. vltima perfectio & consummatio eucharistia est, à qua vim energeticam & sanctitatem accipiunt. Siue fœdus sanciendum foret, siue ineunda concordia, siue aliquid Deo offerendum, siue hæretici excommunicandi; siue Sanctorum natalitia, aliçque Festiuitates denunciandæ, siue indicanda ieiunia & Litaniæ, siue reconciliandi pœnitentes, siue imponendę manus super initiandos, siue episcopi consecrandi, siue Reges inungendi, siue chrisma conficiendum; hęc & alia eiusdem generis ab eucharistia auspicari solebant, nec quidquam sine sacrificio rectè institui existimabant. Sed tepescente successu temporis feruore multa ex his, ne Missa prolixior euaderet, ab ea paulatim seiuncta sunt; adeò vt etiam ipsa communio post Missam differatur, non sine magna rituum ecclesiasticorum perturbatione; quia orationes, quæ post communionem à Sacerdote dicuntur, pro ipsis communicantibus sunt. Porrò ecclesia finem canoni imponit hac oratione, *Per quem hæc omnia Domine semper bona creas*, qua veluti epilogo supremam Christi excellentiã strictim commendat, quia *per ipsum, & cum ipso & in ipso est Deo Patri omnipotenti in vnitate Spiritus sancti omnis honor et gloria*. Primam huius partem putant nonnulli apud Cyprianum reperiri *serm. de cæna Domini*, sed dudum obseruarunt Eruditi tractatum illum, qui de operibus Christi cardinalibus inscribitur perperam tribui Cypriano, cum sit Arnoldi Abbatis Bonæuallis.

CAP.

CAP. XV.

De prisco vsu Orationis Dominicæ in sacrificio. Gregorij Magni hac de re sententia expenditur. Ipsius orationis præfationes. Olim interdicta Cathecumenis. Breuis eius expositio. Addita oratio Libera nos *quæ Embolismus nuncupatur. Hostiam frangi, & particulam in calicem mitti mos est omnium ecclesiarum. Horum rituum antiquitas.*

Dignum & conueniens fuit post actionem sanctissimam sacrificij, I.
orationem recitari quam Christus docuit, vt eius acerbissimæ passionis præmissa commemoratione fidelium petitiones faciliùs à Deo patre exaudiri mereantur. Errant autem qui putāt hoc à Gregorio Magno statutum fuisse; veterem quippè & Apostolicam consuetudinem esse ipsemet Gregorius testatur *lib. 7. epist. 64.* dicens, *Orationem Dominicam idcircò mox post precem dicimus, quia mos Apostolorum fuit, vt ad ipsam solummodo orationem oblationis hostiam consecrarent.* Quæ verba qua ratione intelligenda sint supra explicauimus Lib.I.Cap.V.§.3. Deinde illa dictio exceptiua *solummodò* aut irrepsit in textum Gregorij,aut ad alias orationes restringenda est, quæ consecrationem antecedunt & subsequuntur. Nam verba, quibus Christus hoc sacrificium instituit, Apostoli proculdubio recitabant non omissa memoria passionis eius, sicut ille præcepit, *Hoc facite in meam commemorationem.* Hieronymus etiam ait *lib. 3. adu. Pelagianos* Apostolos quotidie orationem Dominicam solitos dicere in sacrificio, sed non addit solam. De prisco autē ipsius vsu in Missę celebratione testimonium perhibent tum omnes Liturgiæ,tum sancti Patres Gregorio antiquiores.Optatus Mileuitanus lib.2. *Inter vicina momenta dum manus imponitis & delicta donatis, mox ad altare conuersi dominicam orationem prætermittere non potestis.* Quia nimirum absolutio Pœnitentium, de qua loquitur, fieri solebat ante orationem Dominicam & communionem. Augustinus *epist. 59. ad Paulinum* explicans de sacrificio Missę obsecrationes & orationes,quas Apostolus commendat *1. ad Timoth. cap. 2.* orationes tunc fieri dicit, cum id quod est in Dominica mensa benedicitur & sanctificatur,& ad distribuendum comminuitur: *quam totam petitionem,* inquit, *ferè omnis eccle-*

sia do-

ſia dominicâ oratione concludit. Idem hom. 42. inter 50. *In eccleſia ad altare Dei quotidie dicitur oratio dominica, & audiunt illam fideles*. Cyrillus Hieroſolymitanus catech. myſtag. 5. *Poſt hæc*, inquit, nempe poſt commemorationem fidelium defunctorum, *dicimus orationem illam, quam Saluator ſuis diſcipulis tradidit*. Cæſarius Arelatenſis hom. 12. quæ eſt de ſacrificio Miſſæ ait, *Quando oratio dominica dicitur, quis eſt qui humiliter aut veraciter clamet*, Dimitte nobis debita noſtra? Eiuſdem meminit Ambroſius *lib. 6. de Sacram. cap. vlt.* illique addita ait hæc verba, quibus caret hodiernus ritus; *Audi quid dicat ſacerdos. Per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, in quo tibi eſt, cum quo tibi eſt honor, laus, gloria, magnificentia, poteſtas, cum Spiritu ſancto à ſeculis, & nunc & ſemper & in omnia ſecula ſeculorum*. Quod ſi vſus vniuerſæ Eccleſiæ à temporibus Apoſtolorum fuit hanc orationem in ſingulis Miſſis recitare, neſcio cur Gregorius in præcitata epiſtola dicat, inconueniens ſibi viſum eam omittere, ac ſi ſuo tempore in vſu non eſſet: nec video cur hac de cauſa à quibuſdam reprehenſus fuerit, ac ſi nouos & græcanicos ritus introduxiſſet. An fortè in quotidianis Miſſis omittebatur, ipſe autem priſtinum morem reſtituit? Sanè hunc abuſum in eccleſijs Hiſpaniarum inualuiſſe, eodem ſeculo quo Gregorius deceſſit, concilium IV. Toletanum nos docet c. 9. *Nonnulli*, inquir, *ſacerdotum in Hiſpanijs reperiuntur, qui dominicam orationem, quam Saluator noſter docuit & præcepit, non quotidie, ſed tantùm die dominica dicunt*. Id autem vetat deinceps fieri, & ſingulis diebus dici conſtituit; eum verò qui prætererit, ordinis ſui honore mulctari iubet. Verùm ſi attentiùs verba Gregorij conſiderentur, & cum ijs conferantur quę de illo Ioannes Diaconus ſcribit *vita eius lib. 2. cap. 20.* nihil aliud à Gregorio ſtatutum fuiſſe conſtat, niſi vt loco congruo recitaretur. *Orationem dominicam*, ait Ioannes, *mox poſt canonem ſuper hoſtiam cenſuit recitari*. Notat autem Gregorius in eâdem epiſtola, apud Græcos ab omni populo, apud nos à ſolo ſacerdote dici, qui mos etiam hodie in vtrâque eccleſia græca & latina perſeuerat. Præmittitur item ab omnibus breuis Præfatio, qua ſacerdos ſe indignum & degenerem Dei filium agnoſcens proteſtatur ſe non audere Deum patrem compellare, niſi Chriſtus monitis & præceptis fiduciam præbere dignatus eſſet. *Dignos nos redde Domine*, aiunt Græci, *qui cum fiducia abſque condemnatione auſimus inuocare te Deum patrem cæleſtem, & dicere*: Pater noſter. Maronitæ hac formula vtuntur. *Aperi Domine Deus ora noſtra & labia noſtra, ſanctifica corpora noſtra atque animas omnium noſtrum, & purifica intellectus ac mentes noſtras, adeò vt ſuppliciter clamemus ad te Deus Pater miſericordiarum, atque oremus & dicamus*: Pater noſter &c. Mozarabes diuerſas habent formulas in ſingulis Miſſis, vt in die Natalis Domini, *Quod via, vt ſequeremur, oſtendit: quod vita, vt loqueremur, edocuit: quod veritas, vt teneremus, inſtituit; tibi ſumme Pater cum tremore cordis proclamamus è terris*, Pater noſter.

noster. In die Resurrectionis. *Christe Iesu bone, qui ad Patrem de cruce clamasti, tu nos in hac die, qua ipse de tumulo surrexisti, ad te clamantes exaudi: quo Resurrectionis tuæ hilaritate, gaudentium ora repleantur iubilo laudis, & corda effectum percipiant exorationis, cum nunc exorauerint ea quæ præcepisti, clamantes atque ita dicentes è terris*, Pater noster qui es in cœlis. In Assumptione B. Mariæ. *Domine Iesu Christe, qui sic Virginem matrem honorificasti, quo vsque Assumptionis gratia eam coram te euexisti suffragatricem incomparabilem, indigni quæsumus diuinitatis tuæ clementiam, quatenus per obtentum illius Beatissimæ genetricis emundati ab vniuersis contagijs audeamus exclamare & dicere è terris*; Pater noster qui es in cœlis. Romana Ecclesia vno semper tenore dicit, *Præceptis salutaribus moniti, & diuina institutione formati audemus dicere*, Pater noster. Conueniunt semper cum Romanis Ambrosiani, excepto die cœnæ Domini, quo hac formula vtuntur. *Ipsius præceptum est Domine quod agimus, in cuius nunc te præsentia postulamus. Da sacrificio authorem suum, vt impleatur fides rei in sublimitate mysterij, vt sicut veritatem cœlestis sacrificij exequimur: sic veritatem dominici corporis & sanguinis hauriamus, per eumdem Christum Dominum nostrum dicentes*, Pater noster. Discrepant etiam aliquantulum in die S. Paschæ, nam dicunt: *Diuino magisterio edocti, & salutaribus monitis instituti audemus dicere*, Pater noster. Huius autem formulæ antiquitatem indicat Hieronymus lib. 3. adu. Pelagianos: *sic docuit Apostolos suos vt quotidie in corporis illius sacrificio credentes audeant loqui, Pater noster*. Ad eamdem alludit Chromatius Aquileiensis *tract. de octo beatitudinibus* Deum nobis indulsisse dicens, vt ipsum patrem dicere audeamus.

Hanc olim orationem recitare solis initiatis licitum erat. *Qui enim nondum initiatus est*, inquit Chrysostomus hom. 21. in Matth. *non potest patrem appellare Deum*. Ideò Competentibus tradi consueuerat feria 4. post Dominicam quartam Quadragesimæ, vt ex Ordine Romano constat: & in Africa feria 2. maioris hebdomadæ, vt ostendit Augustinus *hom.* 42. superiùs citata, quam dixit illa die. Tradebatur autem breui & neruosa expositione adiuncta, quæ in Ordine Romano & in antiquis codicibus M. SS. extat: neque extra propositum meum erit, aut legenti inutile, eam hîc transcribere. II.

Pater noster qui es in cælis. Hæc libertatis vox est, & plena fiduciæ. Ergo nobis his moribus est viuendum, vt & filij Dei & fratres Christi esse possimus. Nam patrem suum Dominum qua temeritate dicere præsumit, qui ab eius voluntate degenerat? Vnde vos dilectissimi dignos exhibete adoptione diuina: quoniam scriptum est, Quotquot autem crediderunt in eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri.

Sanctificetur nomen tuum. Non quod Deus nostris sanctificetur orationibus, qui semper est sanctus: sed petimus vt nomen eius sanctificetur in nobis, vt qui in baptismate eius sanctificamur, in eo quod esse cœpimus perseueremus.

Ad-

Adueniat regnum tuum. Deus namque noster quando non regnat maximè, cuius regnum est immortale? Sed cum dicimus, Adueniat regnum tuum, regnum petimus aduenire à Deo nobis promissum, Christi sanguine & passione quæsitum.

Fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra. Idest, in eo fiat voluntas tua, vt quod tu vis in cœlo, hoc nos in terra positi irrepræhensibiliter faciamus.

Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Hîc spiritalem cibum intelligere debemus. Christus enim panis est noster, qui dixit, ego sum panis viuus qui de cœlo descendi. Quem quotidianum dicens, ita nos semper immunes præcipit esse peccati, vt digni simus cœlestibus alimentis.

Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Hoc pactum est significans nos non aliter peccatorum posse veniam promereri, nisi priùs nos in nobis delinquentibus alijs veniam relaxemus, sicut in euangelio Dominus noster dicit: Nisi dimiseritis peccata hominibus, nec vobis Pater vester dimittet peccata vestra.

Et ne nos inducas in tentationem. Id est, ne nos patiaris induci ab eo qui nos tentat prauitatis auctore: nam dicit Scriptura, Deus enim intentator malorum est, diabolus verò est tentator, ad quem euincendum Dominus dicit, Vigilate & orate, ne intretis in tentationem.

Sed libera nos à malo. Hoc ideò ait, quia dixit Apostolus, Nescitis quid vobis oporteat orare. Vnde Deus omnipotens ita à nobis orandus est, vt quicquid humana fragilitas cauere non præualet, hoc ille propitius nobis conferre dignetur Iesus Christus Dominus noster. Qui viuit & regnat cum Deo Patre & Spiritu sancto, per omnia secula seculorum. Amen.

Hactenus antiquus Paraphrastes, qui in petitione 4. subobscurè loquitur de sacramento eucharistiæ, quod ante baptismum non licebat Catechumenis clarè explicare. Sequutus est autem in huius petitionis expositione illorum sententiam, qui putant hîc peti panem spiritualem siue eucharisticum. Et hunc quidem principaliter petimus, secundariò autem quicquid pertinet ad vitæ sustentationem. Sacerdotes græci recitatà à populo hac oratione dicunt elata voce: *Quia tibi conuenit regnum & virtus & gloria Patri & Filio & Sancto Spiritui, nunc & semper, & in secula seculorum. Amen.* Qua exclamatione à Græcis omnes orationes terminantur. Postrema petitio latiùs extenditur sequenti deprecatione, *libera nos*, quam prisci rituum expositores græca voce Embolismum vocant, latinè interpositionem, siue excrescentiam, aut superaugmentum. Ea siquidem magis exprimitur, à quibus malis liberari petamus, à præteritis scilicet, præsentibus, & futuris, intercedente B. Virgine cum beatis Apostolis Petro & Paulo, atque Andrea, qui primus ad Apostolatum vocatus fuit. Vsus erat antiquus hîc addere plu-

res

res sanctos ad arbitrium sacerdotis. Ita Micrologus asserit cap. 13. *Aliorum Sanctorum nomina annumerare non debemus, nisi quos in canone inuenimus antiquitus descriptos, excepto post* Pater noster *in illa oratione* Libera nos, *vbi iuxta ordinem quorumlibet Sanctorum nomina internumerare possumus*. Honorius in Gemma *lib.* 1. *cap.* 109. idem testatur. Vetus Missale M. S. Bibliothecæ Vaticanæ Palatinę *num.* 483. post hæc verba, *atque Andrea*, ait: Hîc nominat quotquot sanctos voluerit. In alijs plerisque M. SS. additos legimus Patronos illius ecclesię, ad quam codex ille pertinebat. Ambrosiani addunt Ambrosium. Nonnulli teste Schultingio *to.* 4. *Biblioth. Eccl. P.* 1. *pag.* 74. post hanc orationem, perperam vsurpata licentia, sequentem recitant. *Respice Domine Iesu Christe Deus noster de sancto habitaculo tuo, & de sede gloria regni tui, & veni ad sanctificandum nos, qui sursum cum Patre sedes, & hic nobiscum inuisibiliter ades, & dignare potenti manu tua participes nos facere immaculati corporis tui & pretiosi sanguinis, & per nos omnem populum. Qui viuis.*

Orationi *Libera nos* consueta clausula apponitur *Per Dominum nostrum Iesum Christum*, quam dum profert Sacerdos, hostiam frangit ritu antiquissimo, & cum ipsa huius sacramenti institutione exorto. Christus enim in mystica cœna accepit panem, benedixit & fregit, deditque discipulis suis dicens, *Hoc est corpus meum*. Et quia præcepit Apostolis, vt idem in eius commemorationem facerent, eumdem morem & ipsi sequuti sunt, & ecclesiæ tradiderunt. Ideò in actis ipsorum legimus *cap.* 20. quod die Dominico conueniebant cum Fidelibus ad frangendum panem: ipsique fideles supra cap. 2. perseuerasse narrantur in communicatione fractionis panis. Non vtique panis communis, sed eucharistici, de quo ait Apostolus 1. *ad Cor. cap.* 10. panis quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est? Hunc igitur ritum ex Domini traditione accepimus, qui passionem suam mox futuram ea fractione designauit. Ideò ecclesia, quæ hoc sacrificio incruento eamdem passionem quotidie repræsentat, corpus eius sub specie panis immolatum quotidie frangit, quia quæ fiunt in speciebus panis, in Christi corpore dicuntur fieri, quod sub illis reipsa existere non dubitamus. Frangitur autem & diuiditur ad diuisionem specierum, ipso in se integro permanente & in qualibet particula existente; sicut anima rationalis, vt præclarè dixit Augustinus lib. 6. de Trinit. cap. 6. *Et in toto corpore tota est, & in qualibet eius parte tota est*. Aptè id explicat Cæsarius lib. 3. dialog. Interrog. 169. *Credimus secundùm sermonem diuinum id esse corpus dominicum quod in diuina mensa sanctè consecratur, & vniuerso cœtui sacro absque sectione diuiditur, & absque defectu participatur*. Hoc sensu Chrysostomus *hom.* 24. *in* 1. *ad Corinthios* exponens Pauli verba, *Panis quem frangimus*, ait: *Hoc licet videre fieri in eucharistia, in cruce autem non item, sed vtique ei contrarium, os enim, inquit, eius non conteretur: Sed quod non est passus in cruce, hoc in oblatione patitur propter te,* III.

 & pati-

& pariter frangi, vt omnes impleat. Diuiditur enim, vt scitè dixit Cæsarius, sine sectione; frangitur incruenta fractione, eodem modo quo Christus in cœna corpus suum fregit absque scissura & dolore: quod multò magis nunc fit, cum eius corpus immortale est, nulliquę passioni obnoxium. Sed hæc obiter dicta sint; nam fusior huius mysterij explicatio ad Theologos spectat. Huius fractionis tamquam in ecclesia semper & vbiquę à temporibus Apostolorum vsitatæ mentionem faciunt sancti Patres, & alij Ecclesiastici scriptores. Clemens Alexandrinus lib. 1. Strom. *Cum eucharistiam, vt mos est, diuiserint, permittunt vnicuique ex populo eius partem sumere*, Dionysius cap. 3. eccl. hierarch. §. 13. *Pontifex obtecta munera in apertum producit, ipsorumque vnitatem in plura diuidit*. Gregorius Nazianzen. epist. 240. ad Amphilochium. *O Dei cultor sanctissime, ne cuncteris orare & intercedere pro nobis, quando dicto allicis Verbum Dei, quando incruenta sectione corpus & sanguinem Dominicum secas, vocem adhibens pro gladio*. Augustinus epist. 59. ad Paulinum loquens de pane eucharistico, *Cum benedicitur*, inquit, *& sanctificatur, & ad distribuendum comminuitur*, Omitto alios innumeros, præsertim recentiores. Liturgiæ quoque quęcunque extant hanc fractionem præscribunt, eiusque mysteria edisserunt sacrorum rituum expositores, Amalarius *lib. 3. cap. 31*. Vualfridus *cap. 22*. Micrologus *cap. 18. & 23*. Iuo Carnotensis *tract. de conuenientia vet. & noui sacrificij propè finem*. Hugo à S. Victore *lib. 2. de eccl. off. cap. 39*. Honorius in Gemma *lib. 1. cap. 63*. Germanus in expositione Liturgię; quibus addi possunt S. Thomas *3. parte qu. 83. art. 5*. Ernulfus Roffensis episcopus *epist. 2. to. 2. spicilegij, quæst. 2*. & alij passim.

IV. Latini diuidunt in tres partes, Græci & reliqui orientales in quatuor, Mozarabes in nouem. Olim fracta hostia vna pars seruabatur vsque ad finem Missæ, vt ex Sergio Papa refert Gratianus *de consecr. dist. 2. cap. 22*. quam pro infirmis reseruatam fuisse asserit Micrologus. Ordo quoque Romanus ait particulam oblatę quam frangit Pontifex ab eo relinqui super altare. Maronitæ, dum hostiam frangunt; *Credidimus*, inquiunt, *& obtulimus, signamus & frangimus eucharistiam hanc, panem cœlestem, corpus Verbi Dei viui in calice salutis & gratiarum actionis; signamus in face ardenti, propitianti, & plena mysterijs ab excelso: in nomine Patris viui in vitam: & Filij Vnigeniti & sancti, geniti ab eo, & illi consubstantialis in vitam: & Spiritus Sancti principij & finis & sigilli totius quod factum est & fit in cælo et in terra. Vna virtus, vna potestas, vna voluntas: vnus Deus verus, benedictus et excelsus, in quo non est diuisio, à quo est vita in secula seculorum*. Amen. Græci frangunt statim post eleuationem hoc modo, Diaconus stans à dextris sacerdotis ait: *Diuide Domine panem sanctum*. Sacerdos verò frangit in quatuor partes dicens, *Frangitur et diuiditur Agnus Dei, Filius Patris; qui frangitur, et non comminuitur: qui semper comeditur et non consumitur: sed eos qui sunt participes*

cipes sanctificat. Tum accipit partem vnam, & in manu tenet, & Diaconus ostendens sacrum calicem dicit, *Imple Domine sanctum calicem*. Ait Sacerdos, *Plenitudo fidei Spiritus sancti*. Et exprimens signum crucis immittit in sanctum calicem. Quid verò per plenitudinem Spiritus Sancti Patres Græci hoc loco intelligant, luculenter edisserit Isaacius Habertus *ad Partem X. Liturgiæ ordin. obseru.* 4. Ritu Ambrosiano post orationem *Per quem hæc omnia*, sacerdos diuidit hostiam super calicem dicens, *Corpus tuum frangitur Christe, calix benedicitur*. Tum aliam detrahit particulam dicens, *Sanguis tuus sit nobis semper ad vitam, & ad saluandas animas, Deus noster*. Mox particulam ponens in calicem ait, *Commixtio consecrati corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi nobis edentibus & sumentibus proficiat ad vitam & gaudium sempiternum*. Interim chorus concinit Antiphonam, quam vocant Confractorium, statimque sequitur oratio Dominica, & post eam *libera nos*: deinde, *Pax & communicatio Domini nostri Iesu Christi sit semper vobiscum*. Et Diaconus subdit, *offerte vobis pacem*; choro respondente *Deo gratias*. Romano more Sacerdos fracta hostia in duas partes æquales, vnâque deposita super patena, ex altera parte quam tenet sinistra manu, aliam particulam decerpit, qua ter signans calicem dicit, *Pax Domini sit semper vobiscum*: quæ salutatio in Ordine Romano, & in omnibus antiquis Missalibus reperitur. Illam verò particulam mittit in calicem dicens, *Hæc commixtio & consecratio corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi fiat accipientibus nobis in vitam æternam*. Abest à quibusdam codicibus vox *consecratio*, quæ de exteriori quadam consecratione ex corporis & sanguinis mixtione intelligenda est: quamuis enim nec corpus sine sanguine, nec sanguis sine corpore sit, quia tamen seorsum corpus sub specie panis, & sanguis sub specie vini consecrantur, iustis de causis, quas tradunt Missæ expositores, statutum est vt corpus sanguini misceretur. Extat hęc mixtio in Liturgia Iacobi, & in vetustissimo Ordine Romano, alijsque Missalibus, sed oratio quæ miscendo dicitur in diuersis codicibus alijs verbis concepta est, quæ tamen idem significant, vt ex infrascriptis formulis apparet. In codice Ratoldi apud Menardum: *Hæc sacrosancta cōmixtio corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi fiat omnibus sumentibus salus mentis & corporis, & ad vitam capiendā æternā præparatio salutaris.* In codice Tiliano apud eumdem: *Sancti sanguinis cōmixtio cum sancto corpore Domini nostri Iesu Christi prosit omnibus sumentibus ad vitam æternā.* Apud Micrologū cap. 23. *Fiat commixtio & consecratio corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi accipientibus nobis in vitam æternam*. Ritu Maronitarum dum sacerdos ponit particulam in calice, dicit. *Coniunxisti Domine diuinitatem tuam cum humanitate nostra, & humanitatem nostrā cum diuinitate tua, & vitā tuam cum mortalitate nostra, & mortalitatē nostram cum vita tua. Tu nostrum tulisti, & dedisti nobis tuum in vitam & salutem animarum nostrarum. Tibi gloria in secula. Amen.*

CAP. XVI.

Benedictiones episcopales ante communionem, & priscus earum vsus. De duplici benedictione in Missa. Olim preces indicta post orationem Dominicam. Mos antiquus denuntiandi festa, ieiunia, aliasque functiones post fractionem hostia. Ritus dicendi Agnus Dei *quando & à quo institutus. Orationes ante communionem. Osculum pacis. Quadam obiter de osculo.*

I. OLim post orationem *Libera nos*, antequam Sacerdos diceret, *Pax Domini sit semper vobiscum*, interponi solebat benedictio, quam Scriptores sacrorum rituum episcopalem vocant, quia ad solum episcopum pertinebat. Extant huiusmodi benedictiones in vetustis libris Sacramentorum, & in Romano Pontificali edito sub Leone X. Sunt etiam seorsum M. SS. in codicibus Vaticanis. Constant tribus capitulis seu precationibus, & nonnunquam quatuor, addita conclusione, vt mox videbimus: singulis autem respondetur *Amen*. Ex recentioribus Pontificalibus expunctæ sunt, earum tamen vsum in quibusdam ecclesijs adhuc vigere testatur Menardus in notis ad librum Sacramentorum Gregorij *pag.* 30. Earum meminit Ordo Romanus in prima Missæ descriptione his verbis. *Post solutas, vt in his partibus mos est, Pontificales benedictiones, cum dixerit*, Pax Domini sit semper vobiscum, *mittit in calicem de sancta oblatâ*. Et in secunda ait idem Ordo: *episcopo dicente per omnia secula seculorum*, nempe post libera nos, *accipiat Diaconus benedictionalem librum, & conuersus ad populum dicat*, Humiliate vos ad benedictionem, *& clero respondente* Deo gratias, *porrigat episcopo librum. Expleta autem benedictione veniens Presbyter accipiat pacem ab episcopo, eadem cæteris oblaturus*. Eiusdem benedictionis ritus sic fusiùs describitur in Missali Vaticano M. S. cod. 4743. *Responso* Amen *post orationem* Libera, *Pontifex ponit particulam super patenam. Tum Diaconus ad populum conuersus cambucam*, ita baculum pastoralem vocant medij æui scriptores, *in manibus tenens dicit alta voce*: Humiliate vos ad benedictionem, *& chorus respondet* Amen. *Et statim cantat alta voce*, Princeps ecclesiæ, pastor ouilis, tu nos benedicere digneris. *Mox diaconus rursus ait*: Cum mansuetudine & charitate humiliate vos ad benedictionem. *Chorus dicit*: Humili voce clamantes atque dicentes Deo gratias semper agamus. *Quibus dictis Pontifex conuertit se ad*

se ad populum ante medium altaris, & legit benedictionem solemnitati congruentem, qua data ait, Et pax eius sit semper vobiscum: *tum particulam mittit in calicem dicens,* Fiat commixtio. Idem ferè ritus habetur in Pontificali M. S. Bibliothecæ Barberinæ *n.* 1866. & in alijs codicibus apud Menardum *pag.* 27. Ritu Mozarabum non solum episcopi, sed omnes presbyteri hanc benedictionem in singulis Missis impertiri solent; de qua re loquitur canon 17. Concilij IV. Toletani, *Nonnulli Sacerdotes post dictam orationem Dominicam statim communicant, & postea benedictionem in populo dant, quod deinceps interdicimus, sed post orationem Dominicam, & coniunctionem panis & calicis benedictio in populum sequatur.*

Harum benedictionum formulam pro singulis Missis apud Pamelium habemus Tom. 2. Liturgicorum post librum sacramentorum Grimoldi Abbatis, quarum prima hæc est in Aduentu Domini. II.

Omnipotens Deus, cuius Vnigeniti aduentum & præteritum creditis & futurum expectatis, eiusdem aduentus nos illustratione sanctificet, & sua benedictione locupletet. Respondet chorus. *Amen.*

In præsentis vitæ stadio vos ab omni aduersitate defendat, & se vobis in iudicio placabilem ostendat. Amen. Quo à cunctis peccatorum contagijs liberati illius tremendi examinis dies expectetis interriti. Amen.

Quod ipse præstare dignetur, qui cum Patre & Spiritu sancto viuit & gloriatur Deus per omnia secula seculorum. Amen.

Benedictio Dei Patris & Filij & Spiritus sancti, & Pax Domini sit semper vobiscum.

Item in Natiuitate S. Ioanni Baptistæ.

Benedicat vobis omnipotens Deus B. Ioannis Baptistæ intercessione, cuius hodie natalitia celebratis, concedatque vt cuius solemnia colitis, patrocinia sentiatis. Amen.

Illius obtentu ab omnibus aduersis tueamini, & bonis omnibus perfruamini, qui aduentum Redempteris mundi necdum natus agnouit, matris sterilitatem nascendo abstulit, patris linguam natus absoluit. Amen.

Quatenus ipsius Agni quem ille digito ostendit, cuius immolatione estis redempti, ita virtutum lanis vestiri, & innocentiam valeatis imitari, vt ei in æternæ patriæ felicitate possitis adiungi. Amen.

Quod ipse præstare. Benedictio Dei Patris, vt supra. Istę enim clausulę semper postremo loco adiunguntur: & per vltimam, vt patet, connectitur antecedenti benedictioni subsequens salutatio, *Pax Domini.* Vltima verò clausula in præcitato códice Vaticano *num.* 4743. his verbis concipitur. *Benedictio Dei patris omnipotentis et Filij et Spiritus sancti descendat super vos et maneat semper Amen,* Tum additur hęc notula. *Isto loco Indulgentia pronuntiatur: et postea dicit;* Et Pax eius sit semper vobiscum; *faciendo cum hostia, sicut est fieri consuetum, tres cruces.*

Mozarabes hanc benedictionem conferunt hoc ritu. Dicit Diaconus, *Humi-*

Humiliate vos benedictioni. Tum ait Sacerdos, *Dominus sit semper vobiscum*. Respondet chorus, *Et cum spiritu tuo*. Deinde Presbyter legit benedictiones: quarum formula hæc est. Dominica prima Aduentus.

Illustret vos Vnigenitus Dei Filius lumine aduentus sui, qui vos redimere non dedignatus est pretio sanguinis proprij. Amen.

Accingat vos virtutibus pacis, et ditet muneribus copiosis. Amen.

Ipsumque Dominum semper habeatis protectorem, quem omnipotens Pater suscitauit de tribu Iuda victorem. Amen

Per misericordiam ipsius Dei nostri, qui est benedictus et viuit, et omnia regit in secula seculorum. Amen.

In veteri quoque Missali, quod Gallicanum supra nuncupauimus, similes benedictiones reperiuntur, quę quatuor vel quinque continent petitiones, vt in Missa S. Cæciliæ.

Summe, optime, misericordissimo Deus, benedic famulos, & famulas tuas. Amen.

Tribue eis per interuentum S. Cæciliæ virginis cor in tuo amore solicitum, in tuo timore deuotum, in tuo feruore perfectum. Amen.

Da eis tranquillitatem temporum, salubritatem corporum, salutem animarum. Amen.

Mereantur te fide quærere, operibus inuenire, gratia promereri. Amen.

Et illa studeant agere te teste, quæ digna fiant in remuneratione te iudice. Amen.

Quod ipse præstare digneris, qui in Trinitate perfecta viuis, dominaris, & regnas in secula seculorum. Amen.

De hac benedictione loquitur Cæsarius Arelatensis hom.8. inter eas quas nuper edidit Stephanus Balusius, his verbis: *quia præmissa oratione Dominica benedictio vobis non ab homine, sed per hominem datur, grato & pio animo, humiliato corpore, & corde compuncto, rorem diuinæ benedictionis accipite, vt fiat in vobis fons aquæ salientis in vitam æternam.* Similes benedictiones plura capita continentes leguntur apud Hincmarum in coronationibus Regum Caroli Calui, & Ludouici in fine tomi primi. Huius item benedictionis tamquam communiter tunc vsitatæ mentionem faciunt Acta concilij Lemouicensis apud Baronium *anno* 1034. in causa Apostolatus S. Martialis. *Cum ad horam fractionis Dominici corporis ventum esset, atque ex more Archiepiscopus benedictionem populo funderet super interinseruit B. Martialis nominis mentionem, ita dicens.* Benedicat & custodiat vos omnipotens Deus, domumque hanc sui numinis præsentia illustrare, atque suæ pietatis oculos super eam die ac nocte dignetur aperire. Amen. Concedatque propitius, vt omnes qui ad solemnitatem anniuersariam huius Basilicæ hodierna die conuenistis, intercedente B. Martiale Apostolo, & cæteris Sanctis eius, quorum Reliquię hic pio venerantur amore, vobiscum hinc veniam peccatorum vestrorum reportare valeatis. Amen. Quatenus eorum interuen-

uentione ipsi templū sancti spiritus, in quo Deus Trinitas iugiter habitare dignetur, effecti post huius vitæ labētis excursum ad gaudia æterna feliciter venire mereamini. *Et cetera quæ episcopali benedictione proferri solitum est.* Hactenus acta illius concilij.

III. Hunc ritum ignorantes quidam scriptores nostri temporis, & priscos mores ex hodierno vsu perperam æstimantes, confundunt hanc benedictionem episcopalem cum ea quæ in fine Missæ ab omnibus Presbyteris dari consueuit: & cum legunt in concilio Agathensi sub Symmacho cap. 44. *Benedictionem super plebem in ecclesia fundere, aut pænitentem in ecclesia benedicere Presbytero penitus non licebit*: vel hunc canonem intelligendum esse aiunt de benedictione extra Missarum solemnia, qualem episcopi per ecclesiam incedentes largiri solent: vel mendum in eum irrepsisse. Id verò confidentiùs asserunt, quia alia sanctio in eodem concilio extat c.47. priori contraria, vt ipsi putant. *Missas*, inquit, *die Dominico secularibus totas tenere speciali ordine præcipimus, ita vt ante benedictionem Sacerdotis egredi populus non præsumat.* Hoc igitur canone prior destrui vel corrigi videtur: nam hic præcipit vt populus non discedat ante benedictionem Sacerdotis; ille autem edicit nō licere Presbytero benedicere. At nullo modo concilium duo sibi aduersantia constituit. In priori etenim canone sermo est de benedictione episcopali intra Missarum solemnia, & de solemni ac publica pœnitentium reconciliatione, quæ duo ad solos episcopos tunc pertinebant: & hanc esse veram & communem illius canonis interpretationem asserit Micrologus *cap.* 21. Posterior autem sanctio vel nomine sacerdotis episcopum intelligit, pro vt vsus illorum temporum ferebat; & benedictio de qua loquitur illa est, quam dabat Episcopus post Dominici corporis confractionem: vel vt indicat Micrologus benedictionis nomine intelligitur oratio quæ post communionem dicitur. Porrò hoc firmiùs stabilitur, quia aliunde non constat, quod eo tempore benedictio, pro vt hodie accipitur, in fine Missæ dari soleret: & nos supra ostendimus nomen benedictionis olim Collectis siue orationibus tributum. Hanc meam expositionē confirmat Vualfridus Strabo *cap.* 22. licèt concilium Aurelianense nominet pro Agathensi. Illi adstipulantur Amalarius & Rabanus, quorum verba expendens Menardus in notis ad librum Sacramentorum, licèt fateatur in antiquis Missis & codicibus M. SS. nullam reperiri in fine Missæ benedictionem, canonem tamen Agathensem loqui existimat de benedictione, quæ datur peracta Missa: *nam si hæc benedictio*, ait ille pag. 28. *non daretur in fine Missæ, sed ante communionem, illa data populus egrediens non interesset integræ Missæ, quia ante communionem discederet.* Sed hoc erat illi probandum, quod huiusmodi finalis benedictio tunc esset in vsu, aliquid enim asserenti absque legitima probatione non creditur: neque satis percipio quomodo sequentia Cæsarij Arelatensis verba, quibus ad confirmandam suam sententiam

tiam vtitur, benedictioni in fine Missæ aptari possint. *Qui vult Missas*, ait Cæsarius hom. 12. *ad integrum cum lucro animæ suæ celebrare, vsquequo oratio Dominica dicatur & benedictio populo detur, humiliato corpore & compuncto corde debet se in ecclesia continere.* Sanè hîc benedictio connectitur cum oratione Dominica, & de illa proculdubio sermo est, quæ post ipsam orationẽ ab episcopo dari consueuerat. Idem sancitum fuit in concilio III. Murelianensi can. 28. *De Missis nullus laicorum ante discedat, quã Dominica dicatur oratio: & si episcopus præsens fuerit, eius benedictio expectetur.* Vbi vides præceptũ concilij ad illos primitus dirigi, qui nondũ recitata Dominica oratione ab ecclesia egrediebantur: tum subdit, quod si Episcopus præsens fuerit, ipsius benedictio, quæ post prædictam orationem dari consueuerat, expectetur. Sed dices, ergo licitum erat ante communionem discedere, Missa nondum peracta. Ita planè, si mores attendantur illius æui, quo omnes qui aderant Missæ communicabant: quicunque enim aut non poterant, aut nolebant mysteriorum esse participes, absoluto canone priusquam oratio Dominica recitaretur ab ecclesia discedebant, quia quod reliquum erat, ad communionem pertinebat; ipsa scilicet oratio & benedictio Antistitis atque osculum pacis tanquam dispositio; vt his expiati puriores ad diuinam mensam accederent: mox ipsa communio sequebatur, & post eam gratiarum actio. Iubet ergo concilium, vt saltem permaneant, donec recitata Dominica oratione episcopali benedictione muniti discedant. Idem præcipit, ni fallor, verbis citatis Cæsarius, quia fortassis ea tunc erat in illis regionibus consuetudo siue abusus. Obseruo tamen canonem, de quo sermo est, totidem verbis insertum esse Capitularibus Caroli Magni *lib.* 7. *cap.* 201. cum hac additione, *Neque ante Missam expletam quis egredi præsumat*: quæ verba aliud mandatum à superiori distinctum continent, permanendi in ecclesia vsque ad finem Missæ: at hoc fortassis addiderunt Episcopi, qui iussu Caroli Magni Capitulare compilarunt, trecentis ferè annis post dictum concilium, habita suorum temporum consideratione. Nec obstat his quæ hactenus dicta sunt Concilij primi Aurelianensis canon. 28. apud Binium. *Cum ad celebrandas Missas in Dei nomine conuenitur, populus non ante discedat, quàm Missæ solemnitas compleatur, & vbi episcopus non fuerit, benedictionem accipiat Sacerdotis.* Nam vt testatur Carolus le Cointe *to.* 1. *Annal. Eccl. Francorum an.* 511. aliter legitur hic canon in Codicibus M. SS. expuncta scilicet negatione, *et vbi episcopus fuerit, benedictionem accipiat Sacerdotis.* Quam sanè negationem idem auctor à Collectoribus canonum adiunctam fuisse arbitratur, quia Sacerdotem hoc loco diuersum ab episcopo putarunt, cum idem sit. Loquitur ergo concilium de benedictione episcopali post Dominicam orationem, quia Presbyteri non benedicebant, nec vlla tunc erat in fine Missæ benedictio. Hinc autem liquet eradicandæ prauæ consuetudini, quæ irrepserat, exeundi

ante

ante communionem illarum partium episcopos semper in Synodis incubuisse. Hæc occasione episcopalium benedictionum dicta sunt, quas solemnes vocat Guibertus Tornacensis, qui viuebat an. 1260. lib. de offic. episcopi cap. 2. *Solemnes*, inquit, *benedictiones ad solemnes pertinent Sacerdotes, scilicet ad Pontifices, quas solemniter per solemnes exhibent dies, quæ causam & originem nanciscuntur ex eis quæ in Numeris sic leguntur*. Loquutus est Dominus ad Moysen dicens: loquere Aaron & filijs eius, sic benedicetis filijs Israel, & dicetis eis. Benedicat tibi Dominus & custodiat te: ostendat Dominus faciem suam tibi & misereatur tui: conuertat Dominus vultum suum ad te, & det tibi pacem. *Tres igitur clausulæ in hac benedictione tanguntur, & tres clausulæ similiter in benedictionibus episcopi solemnibus apponuntur*. Et post allatas earum mysticas rationes easdem ait pro festorum & temporum differentia variari. *Sunt & aliæ*, inquit idem cap. 3. *benedictiones non solemnes, quæ in fine Missæ conferuntur populo tam per episcopos, quàm per minores alios sacerdotes*: iam enim ipso viuente instituta fuerat benedictio expletâ Missâ. Alias quoque recenset benedictiones minus solemnes cap. 4. *quæ vsitato & communi nomine benedictiones dicuntur, & quadragesimali tempore conferuntur, cum humiliare Deo capita iubemur*. Hinc verò confirmatur quod supra dictum est, sumi quandoque nomen benedictionis pro Collecta siue oratione, quæ in fine Missæ recitatur.

Nicolaus III. ad impetrandam pacem inter Principes christianos IV.
statuit in Missa solemni, postquam Sacerdos dixit *Pax Domini sit semper vobiscum*, ante *Agnus Dei* cantari psalmum *Lætatus sum* cum aliquot versiculis & Collecta pro pace. Idemque constituit Ioannes XXX. pro tollendo schismate, vt testatur Angelus Roccha in Paralipomenis commentarij de campanis. Idem psalmus cum precibus extat in Missali Cisterciensi dicendus post *Pater noster* pro pace ecclesiastica & tẽporali. Missale Sarisburiense editum Parisijs an. 1555. in Quadragesima & certis ferijs tres psalmos dici decernit, antequam dicatur *Pax Domini*, nempe *Deus venerunt gentes*. *Deus misereatur*. *Domine in virtute tua*, cum Antiphona *Tua est potentia*, & post eam precibus ac tribus orationibus, quarum prima est pro recuperatione Terræ sanctæ, altera pro Pontifice, tertia pro Rege. In libro Sacramentorum Romanæ Ecclesiæ ante annos nongentos scripto, quem sæpè citauimus, post salutationem *Pax Domini sit semper vobiscum*, hæc ex vsu illorum temporum adnotantur. *Post hæc commonenda plebs pro ieiunijs quarti, septimi, & decimi mensis temporibus suis: siue pro scrutinijs, vel aurium apertione: siue orandum pro infirmis, vel annuntianda Natalitia Sanctorum*. Hæ sunt autem in hoc codice formulæ Denunciationum.

Denunciatio ieiunij. *Anniuersaria fratres carissimi, ieiunij puritate, quæ &*

corporis acquiritur & anima sanctitas, *nos commonet illius mensis instaurata deuotio*: *Quarta igitur & sexta feria solito conuenientes occursu offeramus Deo spirituale ieiunium*. *Die verò Sabbati apud B. Petrum*, *cuius nos intercessionibus credimus adiuuandos*, *sanctas vigilias christiana pietate celebremus*, *vt per per hanc institutionem salutiferam peccatorum sordes*, *quas corporis fragilitate contraximus*, *ieiunijs & eleemosynis abluamus*. *Auxiliante Domino nostro Iesu Christo*, *qui cum Patre & Spiritu sancto viuit & regnat per omnia secula seculorum*. Ieiuniorum autem denunciatio necessaria olim fuit, quia statam & definitam sedem non habebant. Vetus quidem consuetudo fuit vt ieiunium æstiuum mense Iunio, autumnale Septembri, hiemale Decembri fieret, in designanda autem hebdomada diuersus diuersarum Ecclesiarum mos erat, vt notat Sirmondus *ad epist. 23. lib. 3. Goffridi Vindocinensis*. Gregorium VII. certam eis hebdomadam assignasse docet Micrologus, sed eius decretum non statim vbique promulgatum fuit: nam Goffridus ibidem, ac si res adhuc incerta foret, ab Hildeberto episcopo quærit, qua hebdomada Iunij ieiunium celebrari deberet.

Denunciatio pro scrutinio. *Scrutinij diem*, *dilectissimi fratres*, *quo electi nostri diuinitus instruantur*, *imminere cognoscite*. *Ideoque sollicita deuotione illa feria circa horam diei sextam conuenire dignemini*, *vt cæleste mysterium*, *quo diabolus cum sua pompa destruitur*, *& ianua regni cælestis aperitur*, *inculpabili Deo iuuante ministerio peragere valeamus*.

Denunciatio pro Natalitijs Sanctorum. *Nouerit vestra deuotio*, *sanctissimi fratres*, *quod B. Martyris illius anniuersarius dies intrat*, *qua diaboli tentationes exuperans vniuersitatis creatori gloriosa passione coniunctus est*. *Ideoque Dominum collaudemus*, *qui est mirabilis in sanctis suis*, *vt qui illis victoria coronam contulit*, *nobis eorum meritis delictorum indulgentiam largiatur*. *In illo igitur loco*, *vel in illa via*, *illa feria hanc eandem festiuitatem solita deuotione celebremus*.

Denunciatio cum reliquiæ Martyris ponendæ sunt. *Dilectissimi fratres inter catera virtutum solemnia*, *qua ad gloriam pertinent Christi Domini nostri*, *hoc quoque præstitit Martyribus*, *qui pro nominis eius confessione morte suscepta cælestia præmia meruerunt*, *vt fidelium votis*, *eorum præclaris Reliquijs collocatis*, *integritas sancti corporis esse credatur*. *Et ideò commonemus dilectionem vestram*, *quoniam illa feria*, *illo loco*, *Reliquiæ sancti illius Martyris collocandæ sunt*. *Quæsumus vt vestram præsentiam nobis admonentibus non negetis*. Has Denuntiationes in notis ad librum Sacramentorum commemorat Menardus ex Codice Remensi *pag.* 164. *&* 208. vbi etiam testatur, postquam dixerat Sacerdos, *Pax Domini sit semper vobiscum*, eas legi consueuisse.

Con-

Confracta hostia & immissa in calicem particula sequitur deprecatio ad Christum Agnum Dei tollentem peccata mundi, incruentè à Sacerdote immolatum, de quo ad se veniente testimonium perhibuit Ioannes Baptista dicens, *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi*. Ex quo Præcursoris elogio mos emanauit pingendi Christum in forma Agni, quem synodus Trullana *c.* 82. ausu temerario conuellere tentauit prohibens ne deinceps Christus Dominus sub Agni figura pingeretur. Sed pseudosynodi conatibus restitit Romana Ecclesia, quæ veterem vsum semper retinuit. Et Sergius I. summus Pontifex, teste Anastasio, *statuit vt tempore confractionis dominici corporis* Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis, *à clero & populo decantaretur*. Apud Græcos antiquior est Agni Dei mentio in sacris solemnijs, sed non per modum precationis. Iacobus in Liturgia: *Ecce Agnus Dei filius Patris, qui tollit peccata mundi*. Et in Liturgia Chrysostomi Sacerdos diuisurus sanctum panem dicit, *Frangitur, & diuiditur Agnus Dei, filius Patris*. Hac autem Agni in græca synaxi commemoratione quidam decepti, & eam ad Latinorum precationem trahentes, scripserunt ante Sergium cœpisse, & concilio Nicœno antiquiorem, vel certè coæuam existimarunt. Et Sergius quidem instituit ter dici *Miserere nobis*; sed multis postea ingruentibus ecclesiæ aduersitatibus, vt ait Innocentius *lib. 6. de mysterijs Missæ cap. 6.* siue ad tollendum schisma, vt alij scribunt, statutum fuit vt in tertio diceretur, *dona nobis pacem*: qui ritus vbique receptus est, excepta basilica Lateranensi, in qua adhuc seruatur antiqua forma dicendi ter, *miserere nobis*. In antiquis Missalibus ante annum millesimum scriptis hæc oratio tertiò reperitur cum clausula *Miserere nobis*: ex quo apparet prædictam mutationem post eum annum contigisse. A quo Pontifice statuta fuerit, nusquam memini me legisse. At si verax est Robertus Abbas Montensis in supplemento Chronici Sigiberti, hanc pacis postulationem attulit è cœlo B. Virgo. Apparuit enim, vt ipse refert *anno* 1183. cuidam fabro lignario opus facienti in sylua, deditque illi sigillum cum imagine sua & Filij sui, & cum hac inscriptione, *Agnus Dei qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem*: iussitque vt ferret ad episcopum, atque ei diceret, vt qui vellent pacem ecclesiæ, facerent huiusmodi sigilla, & portarent in signum pacis. In quodam Missali antiquo sic interpolatam reperi priuatâ quorumdam licentiâ hanc precationem. Agnus Dei qui tollis peccata mundi, *crimina tollis, aspera mollis, Agnus honoris*, miserere nobis. Agnus Dei qui tollis peccata mundi, *vulnera sanas, ardua planas, Agnus amoris*, miserere nobis. Agnus Dei qui tollis peccata mundi, *sordida mundas, cuncta fœcundas, Agnus odoris*, dona nobis pacem. V.

Ante communionem tres orationes Romano ritu præmitti solent, non ex antiqua summorum Pontificum institutione, sed ex Religiosorum traditione, vt ait Micrologus *cap.* 18. Prima est qua Sacerdos pa- VI.

cem precatur Ecclesiæ, post quam sequitur osculum pacis, quo ipse Ministros; tum illi, omnesque fideles se inuicem salutant in signum vnionis & mutuæ charitatis. Apostolicum institutum hoc est, vt per solemnia pacis sacrificij consummatio fiat. Et Romani quidem atque Ambrosiani hoc loco, Græci verò & alij Orientales, itemque Mozarabes ante Præfationem dant osculum pacis, diuerso ritu, sed eâdem fide & religione, vt ostendant se omnes in Christo vnum esse; eosque dumtaxat diuinorum munerum participatione dignos censeri, qui pacem fratribus verbo & opere impendunt. In Liturgia Iacobi post symboli recitationem porrigitur osculum præmonente Diacono, *Osculemur nos in osculo sancto*. In Liturgia Chrysostomi ante symbolum ait Diaconus, *Diligamus nos inuicem, vt in concordia confiteamur Patrem, Filium, & Spiritum sanctum*. Apud Maronitas Sacerdos ante Præfationem dat pacem altari & mysterijs dicens. *Pax tecum altare Dei, & pax mysterijs sanctis positis super te*. Et dat pacem ministro dicens, *Pax tibi minister Spiritus sancti*. Minister dicit. *Veni in pace Pater noster, sacerdos candide*. Et dant pacem in ecclesia. Mozarabes in singulis Missis proprias habent orationes pro osculo pacis, quibus breuiter à Deo petunt, vt oscula fidelia sint, & pax sincera: vt per exterioris hominis osculum indisrupta maneat interioris hominis pax: vt pacem quam ore annunciant, opere impleant: vt vna dilectionis copula iungat, quos vnius fidei sacramenta locupletant. Similes habentur precationes in Missali Gallicano, orat enim Sacerdos *in Missa Epiphaniæ*, vt osculum quod in labijs datur, non negetur in cordibus: *in Missa S. Clementis*, vt qui in præsenti labiorum impressione illigati fuerint osculo, Dei custodia pacifici permaneant in futuro: *in Cathedra S. Petri*, vt qui ex præcepto iunguntur osculo, liuore pectoris excluso illuc per gratiam ducantur, vbi est Petrus ianitor cœli. Ritu Ambrosiano dicit Diaconus, *offerte vobis pacem*. Chorus autem respondet, *Deo gratias*. Et præmissa oratione *Domine Iesu Christe, qui dixisti Apostolis tuis*, pro vt in Romano, datur Pax. In quibusdam Missalibus M. SS. Diaconus ait, *Habete vinculum pacis & charitatis, vt apti sitis sacrosanctis mysterys*. Et circumstantes se inuicem osculantes dicunt, *Pax Christi & ecclesia abundet in cordibus nostris*. In alijs sunt orationes peculiares, quibus Sacerdos, dum se populus inuicem osculatur, Deum rogat vt omnes pacificare dignetur. Errant qui Innocentio Primo huius osculi institutionem adscribunt: non enim instituit, sed abusum emendauit, qui irrepserat, vt contra vsum Romanæ Ecclesiæ Pax alicubi ante confecta mysteria traderetur, cum necessariò indicenda sit post consecrationem, vt pacis osculo demonstretur populum ad omnia quæ in mysterijs aguntur atque in ecclesia celebrantur præbuisse consensum. Ita ille scribit *epist. 29.* ad Decentium episcopum Eugubinum. Deinde eiusdem osculi tanquam ab Apostolis instituti mentionem faciunt veteres & orthodoxi

Patres

Patres. Tertullianus de Orat. cap. 14. *Alia iam consuetudo inualuit, ieiunantes habita oratione cum fratribus subtrahunt osculum pacis, quod est signaculum orationis. Quæ oratio cum diuortio sancti osculi integra? Quale sacrificium est, à quo sine pace receditur?* Et lib. 2. ad vxorem *cap.* 4. non passurum ait maritum infidelem vxorem fidelem alicui fratrum ad osculum conuenire. Narrat Optatus Mileuitanus *lib.* 1. Lucillam fœminam potentem & factiosam, quæ schismati Donatistarum occasionem præbuit, solitam fuisse ante communionem os cuiusdam Martyris, si tamen Martyris, aut si Martyris necdum vindicati, osculari: qua de re à Cœciliano tunc archidiacono postea episcopo Carthaginensi correpta, ipsi Cœciliano irata schisma aduersùs illum suscitauit. Hanc autem mulierem ideò reprehensam puto quod fraternum osculum, quod sibi mutuò ante susceptionem corporis Christi præbebant fideles, vel dedignata vel eo non contenta, incertas insuper reliquias osculari præsumeret. Meminit eiusdem osculi Dionysius *cap.* 3. *eccl. Hierarchiæ*, itemque Iustinus Martyr *Apolog.* 2. quibus suffragantur alij Patres græci & latini. Cyrillus Hierosolymitanus initio Catechesis quintæ: *Clamat Diaconus, cõplectimini & osculamini vos inuicem; atq; tunc mutuo nos osculo salutamus.* Hieronymus epist. 62. ad Theophilum Alexandr. *Quisquamne extensa manu vertit faciem, & inter sacras epulas Iudæ osculum porrigit?* Augustinus serm. 83. de diuersis: *Ecce vbi peracta est sanctificatio, dicimus orationem Dominicam, quam accepistis & reddidistis. Post ipsam dicitur, Pax vobiscum, & osculantur se Christiani in osculo sancto, quod est signum pacis, si quod ostendunt labia fiat in conscientia. Id est quo modo labia tua ad labia fratris tui accedunt, sic cor tuum à corde eius non recedat.* Chrysostomus lib. 1. de compunctione: *Osculum pacis porrigere tempore, quo munera offeruntur, in vsu est; sed vereor ne fortè plures ex vobis labijs hoc tantummodo faciant, cum Christum pacem non ex ore, sed ex corde desideret.* Anastasius Synaita orat. de sancta Synaxi: *Propter hoc ipsum nos mutuò in osculo pacis amplexamur, vt omni colligatione impietatis & cordis duritie abiecta puro corde ad Dominum accedamus.* In actis S. Mariæ AEgyptiacæ, *Pacis osculum obtulit seniori, & sic viuifica dona suscepit.* Gregorius 3. *dialog. cap.* 36. nauim describens tempestate agitatam, omnes qui in ea erant pacem sibi dedisse ait, corpusque & sanguinem Redemptoris accepisse. Huc pertinet quod non semel Apostolus hortatur fideles, vt salutent se inuicem in osculo sancto: ex quo inquit Haymo Halbestaten. in epist. ad Romanos cap. 16. *Mos traditus est Ecclesiæ, vt conuenientes fideles ad audiendum verbum diuinum, Missarumque celebrationem, post orationes osculo dilectionis suscipiant se inuicem.*

Erat autem osculum non solius communionis, sed & omnium Ecclesiasticarum functionum signaculum & sigillum, quod in omnibus sacramentis adhiberi solebat. Nam episcopum baptizatum & confirma- VII.

tum collato sacramento osculabatur addita salutatione *Pax tecum*: quam cum Ordo Romanus, ac veteres Sacramentorum libri præscribunt, osculum quoque subintelligitur. Cyprianus *epist. 59. ad Fidum* de baptizandis infantibus; *Et si infans*, ait, *à partu nouus est, non ita est tamen vt quisquam illum in gratia danda atque in pace facienda horrere debeat osculari*. In ordinum collatione consueuisse Episcopum initiatos osculari testes sunt post Dionysium *in Eccl. hier.* Ordo Romanus, & antiqua Pontificalia. Mos item fuit osculari mortuos, vt idem Dionysius scribit *cap. postremo eiusdem libri*, qui in pace & communione Ecclesiæ decedebant, cuius ea salutatio indicium & protestatio erat. Sed postea concilium Antissiodorense sub Gregorio Magno c. 12. osculum dari mortuis prohibuit. Missæ quoque defunctorum olim osculo carebant, quia priuatæ & sine communione erant; qui ritus etiam nunc permanet. Scribit etiam Albaspinæus *obseru. 17. lib. 1.* Missis Monachorum osculum defuisse, quia priuatæ: & Durandus lib. 4. Ration. cap. 53. *Inter Monachos*, inquit, *Pax non datur, quia mundo mortui reputantur*. Contrarium tamen euincitur ex vetustis Monachorum Ritualibus, quæ osculum ante communionem præscribunt: & ipse Monachorum Pater Benedictus *cap. 63. Regulæ* præcipit Monachos secundùm ordines quos constituerit Abbas, vel quos ipsi habuerint debere ad pacem & ad communionem accedere. Idem *cap. 53.* suscipi hospites iubet in osculo pacis. Subtrahitur similiter osculum feria VI. ante Pascha in signum mœstitiæ: quare Procopius in historia arcana Iustinianum & Theodoram infausto omine imperium suscepisse refert ea die, qua nulli pacem & salutem dicere fas erat. Signum igitur mutuæ dilectionis & pacis erat osculum inter Christianos, à quo procul aberat omnis suspicio impuri affectus. Commendant eius sanctitatem Clemens Alexandrinus *lib. 3. Pædag. cap. 11.* & Athenagoras circa finem Apologiæ. Aptissimè autem & eleganter Chrysostomus hom. 30. *in epist. 2. ad Cor.* agens de osculo, quod communioni præmittitur: *De hoc*, inquit, *sancto osculo aliud quoque afferri potest. Templ'um Christi sumus. Itaque templi vestibula & aditum osculamur, cum alij alios osculamur. Neque enim vulgari quodam honore os nostrum afficitur, cum corpus Dominicum excipit: eâque præsertim de causa tũ mutua oscula iungimus.* Veteri tandem simplicitate in malitiam degenerante subtractum paulatim est osculum, & eius vice mos introductus porrigendi tabellam cum crucis vel Christi imagine, quam sequioris seculi scriptores *osculatorium* vocant, de quo vocabulo agit Spelmannus in Glossario. Hanc dum primùm Sacerdos, tum reliqui osculantur, eandem mutuam charitatem & fidem se habere testantur, quæ olim per osculum indicabatur. Alij mutuo amplexu idem munus persoluunt. Osculum oris adhuc vigebat tempore Innocentij III. qui de eo loquitur *lib. 6. mysteriorum Missæ cap. 5.* atque hinc inferre probabiliter possumus osculi consuetudinem permansisse, donec à Fratribus

Fran-

Franciscanis pleriq; ritus Romanæ Ecclesiæ, vt Lib. I. Cap. VII. ostendimus, aut sublati aut immutati sunt.

CAP. XVII.

Ritus & vsus Antiphonæ, quæ communio nuncupatur. Orationes Sacerdotis ante communionem. Eius dandæ, & accipiendæ diuersa consuetudo. Quotidiana veterum communio. Ea ad Clerum, tum ad ministros altaris redacta. Olim Eucharistia manu excepta, domi seruata, ad absentes missa, delata in itinere, custodita in ecclesijs, defunctis consepulta. Hi mores an & quando desierint; Qui fuerint alicubi in communione abusus. Modus, ordo, situs communicantium.

POst osculum pacis suscipit Sacerdos sacra dona, quibus ipse refe- I.
ctus ea populo dispensat, & interim chorus cantat Antiphonam, quæ ideo communio dicitur, quia populo communicante cantatur. Olim psalmus simul concini solebat cum *Gloria Patri*, atque ipsius antiphonæ repetitione, vt tota actio cõmunionis laude Dei personante perficeretur. *Sciendum est autem*, inquit Micrologus cap. 18. *eandem antiphonam semper eundem psalmum cum introitu habere, si non habet proprium, ex quo sumpta videatur.* Cuius rei exemplum habemus in Antiphonario S. Gregorij, & in antiquis Missalibus manu exaratis. Testatur Augustinus *lib. 2. Retract. cap.* 11. hanc consuetudinem in ecclesia Africana ipso viuente cœpisse, vt hymni ad altare de Psalmorum libro dicerentur, cum populo oblatio sacra distribueretur. Ordo Romanus in prima descriptione Missæ eiusdem ritus antiquitatem confirmat dicens: *Mox vt Pontifex cæperit communicare populum in Senatorio, statim Schola incipit antiphonam ad communionem, & psallunt vsque dum communicato omni populo, etiam in parte mulierum, redit in sedem, & repetito versu quiescunt. Pontifex verò contemplans populum communicatum esse innuit per subdiaconum primo Scholæ, & ille resalutato eo dicit* Gloria Patri, *&* Sicut erat, *& Versum. Et finita antiphona surgit Pontifex cum Archidiacono, & veniens ad altare dat orationem ad complendum.* Eundem morem vigere apud Aethiopes docet eorum Missa his verbis. *Dum ministratur sacramentum populo, psallunt docti aliqua carmina in honorem sacramenti, & sanctorum quorum festa celebrantur composita, quæ populus reiterat canendo.* Armenij quoque hymnos canunt & psalmos non solum tempore communionis,

sed

ſed etiam cum eulogiæ peracta ſynaxi diſtribuuntur. In Liturgia S. Iacobi, dum ſacerdos oblata in partes diuidit, cantantur Pſalmi, *Dominus regit me*, *Benedicam Dominum in omni tempore*, *Exaltabo te Deus meus rex*, & *Laudate Dominum omnes gentes*. Ante communionem ter dicit Sacerdos, *Domine non ſum dignus*: qui verſus in quibuſdam antiquis Miſſalibus M. SS. reperitur, at in plerſque deeſt. Eius vſus commendat Origenes *hom*. 5. in diuerſa loca Euangelij, *Quando*, inquit, *ſanctum cibum, illudque incorruptum accipis epulum, quando vitæ pane & poculo frueris, manducas & bibis corpus & ſanguinem Domini, tunc Dominus ſub tectum ingreditur. Et tu ergo humilians te ipſum imitare hunc Centurionem & dicito: Domine non ſum dignus vt intres ſub tectum meum*. Chryſoſtomus item hom. de S. Thoma Apoſtolo exhortans fideles vt puri accedant ad Dominum ait, *Dicamus Redemptori noſtro, Domine non ſum dignus vt intres ſub tectum animorum noſtrorum; quia tamen tu à nobis teneri vis, de tua freti indulgentia ad te accedimus*. Sunt & aliæ peculiares orationes à diuerſis eccleſijs in ſuis Miſſalibus præſcriptæ à Sacerdote recitandæ ante communionem, quarum nonnullæ cum Romanis ferè coincidunt, aliæ diuerſę ſunt. In Miſſali Romano M.S. quod mihi oſtendit vir multæ eruditionis Camillus de Maximis Patriarcha Hieroſolymitanus hęc indicitur, quam etiam legi in Miſſali Sarisburienſi. *Deus pater, fons & origo totius bonitatis, qui ductus miſericordia Vnigenitum tuum pro nobis ad infima mundi deſcendere & carnem ſumere voluiſti, quam ego indignus hic in manibus meis teneo, te adoro, te glorifico, te tota mentis ac cordis intentione laudo & precor, vt nos famulos tuos non deſeras; ſed peccata noſtra dimittas, quatenus tibi ſoli viuo ac vero Deo puro corde & caſto corpore ſeruire valeamus*. Tum immediate ante communionem. *Aue in æternum ſanctiſſima caro Chriſti, mihi ante omnia & ſuper omnia ſumma dulcedo*. Et ante ſumptionem ſanguinis. *Aue in æternum cæleſtis potus mihi ante omnia & ſuper omnia ſumma dulcedo*.

II. Dandę verò & accipiendę communionis diuerſæ olim fuerunt conſuetudines, pro vt diuerſa locorum, temporum, gentiumque conditio exigebat. In primordijs Eccleſię certum eſt & exploratum omnes fideles, quorum erat cor vnum & anima vna, quotidie perſeueraſſe in communicatione fractionis panis, vt acta Apoſtolorum teſtantur: nec vllus ſacris Myſterijs intereſſe permittebatur, ſicut alibi oſtenſum eſt, niſi qui offerre poterat, & de oblatis participare; quam conſuetudinem diu perſtitiſſe euidens eſt. Nam ex Iuſtino *Apolog*. 2. ex conſtitutionibus Apoſtolicis *lib*. 8. *cap*. 20. ex Dionyſio *cap*. 3. *Eccl. hierarchiæ*, & ex alijs conſtat Pontificem confectis myſterijs ſumpſiſſe Euchariſtiam & ſingulis præſentibus tradidiſſe ſiue per Diaconos, ſiue per ſeipſum. Cyprianus lib. de Oratione, *Hunc panem*, inquit, *dari nobis quotidie poſtulamus, ne qui in Chriſto ſumus & euchariſtiam quotidie ad cibum ſalutis accipimus, intercedente aliquo grauiore delicto, dum abſtenti & non communicantes*

cantes à cœlesti pane prohibemur, à Christi corpore separemur. Hieronymus *epist.* 50. Ad Pammachiũ, *Scio*, ait, *Romæ hanc esse consuetudinem, vt fideles semper Christi corpus accipiant, quod nec reprehendo, nec probo.* Nec solũ Romę, sed etiam in Hispania eumdẽ morem sumẽdi quotidie Eucharistiam eo tempore viguisse *epist.* 28. *ad Lucinium Baticũ* affirmat. Augustinus hac de re varias in Africa extitisse sentẽtias indicat *epist.* 118. *ad Ianuarium,* nec declarat cui ipse adhæreat. Ambrosius *lib.* 5. *de Sacram. cap.* 4. hortatur ad quotidianam communionem, sic tamen viuendum monet, vt quotidie mereamur accipere. Ex quibus liquet initio quinti seculi in quibusdam ecclesijs occidentalibus nondum abrogatum fuisse vsum quotidie communicandi. Imò alicubi adeò inualuerat mos communicandi quoties quis aderat Missę, vt aliqui existimarint eum qui pluribus eâdem die Missis intererat, debere in singulis communicare. Quęstionem ex occasione proponit & soluit Vualfridus Strabo prope finem cap. 22. his verbis. *Quia de cõmunicandi varietate quadam præmisimus, hoc addendum videtur, esse quosdam qui semel in die communicare, etiam si pluribus interfuerint Missis, pro dignitate sacramentorum sufficere credant: esse verò alios, qui sicut in vna, sic in omnibus quibus affuerint Missis in die communicare velint. Quorum neutros culpandos existimo, quia sicut Augustinus ait de his qui quotidie communicant, & illis qui rariùs, istos reuerentia sanctarum retrahit rerum, illos verò amor salubrium inuitat sacramentorum. Nam & ipse sacerdos quoties in die Missas facit, communicare non omittit. Quod si non faciat, canonico est feriendus iudicio.* Hæc Vualfridus, qui seculo nono viuebat. Citiùs autem in Oriente eorum qui sacris mysterijs intererant, communio desijt: nam Chrysostomus sæpè, & aliquando Athanasius, atque alij Patres Græci de infrequentia communicantium, vt superiùs dictum est, in suis ad populum homilijs conqueruntur. Solidæ tandem pietatis in aliqua prouincia defectu eò redacta res est, vt in concilio Turonensi II. sub Leone III. c. 50. sancitum fuerit, vt homines laici, si non frequentiùs, ter saltem in anno communicarent. Tum labente per vniuersum orbem religionis studio, cum rarior in dies fieret vsus communionis, in concilio Lateranensi sub Innocentio III. singulis fidelibus mandatum est, vt cum ad annos discretionis peruenerint, semel saltem in anno peccata sua confiteantur, & in Paschate sacra communione reficiantur. In Missa autem solemni retenta est ab aliquibus ecclesijs communio Ministrorum, quæ Romæ nunc permanet in insignioribus Basilicis, & vbi desierat, Apostolicæ visitationis decreto restituta est. Sapientissimo sanè consilio, ne in desuetudinem abeat antiquissimus ecclesiæ ritus, sine quo vix possunt intelligi, quæ in Liturgicis orationibus quotidie recitantur.

Olim ante communionem clamabat Diaconus *Sancta sanctis*: ac si diceret, qui non est sanctus non accedat. Eadem verba nunc etiam apud Græcos dicit sacerdos. Quæ verò sanctitas ad hoc requiratur, quæstio III.

perplexa est ante aliquot annos excitata, de qua plures circumferuntur libelli, partium potius quàm veritatis indagandæ studio conscripti. De lotione manuum ante Missam, deque nitidis & mundis vestibus, quas sumere solebāt ad hanc diuinā mēsam accessuri egimus supra Capite I. Ipsam autem eucharistiam sumpturis tabellæ quædam spongiā perpolitę à ministris apponebantur, veluti mensulæ, vt ex Chrysostomo & Athanasio obseruat Baronius *anno* 57. *num.* 146. quibus hodie linteamina successerunt, vt si quid fortè decidat, his excipiatur. At verò Sacerdos sacramentum distribuens quid daret contestabatur dicens, *Corpus Christi*: & accipiens respondebat *Amen*, qua voce verum illud esse profitebatur. Auctor Constitut. Apostolicarum lib. 8. cap. 13. *Episcopus tribuat oblationem dicens corpus Christi, & accipiens dicat Amen, Diaconus verò tribuat calicem dicens, sanguis Christi poculum salutis, & bibens dicat Amen.* Cornelius Papa epist. ad Fabium Antiochenum apud Eusebium *lib. 6. hist. eccl. cap.* 43. Nouatiani mores & schisma describens ait inter cętera eum quosdam communicasse, & ab illis iuramentum exegisse quod nunquam ad Cornelium reuerterentur. Tum subdit. *Et cum panem illum accipiens dicere debuisset* Amen, *dicit: Non reuertar deinceps ad Cornelium.* Tertullianus *de spectat. cap.* 25. eos reprehendit, qui ex ore quo *Amen* in Sancta protulerant, testimonium gladiatori reddebant. Ambrosius lib. 4. de sacram. cap. 5. *Dicit tibi sacerdos, Corpus Christi, & tu dicis Amen, id est verum.* Hieronymus epist. 62. ad Theophilum Alexandrinum: *Qua conscientia ad eucharistiam accedam, & respondebo* Amen; *cum de charitate dubitem porrigentis?* Augustinus lib. 12. contra Faustum cap. 10. *Habet enim magnam vocem Christi sanguis in terra, cum eo accepto ab omnibus gentibus respondetur* Amen. Leo Magnus serm. 6. de ieiunio septimi mensis: *Sic sacra mensa communicare debetis, vt nihil prorsus de veritate corporis Christi & sanguinis ambigatis. Hoc enim ore sumitur quod fide creditur, & frustra ab illis* Amen *respondetur, à quibus contra id, quod accipitur, disputatur.* Sunt alia quamplurima Patrum testimonia, quæ in re clarissima coaceruare inutile foret. Tempore Gregorij Magni sacerdos tradens eucharistiam hac formula vtebatur, vt in eius vita scribit Ioannes Diaconus lib. 2. *Corpus Domini nostri Iesu Christi conseruet animam tuam.* Auctor anonymus de Persica captiuitate editus à Combefis, *Vt quid*, inquit, *his qui accedunt ait, corpus & sanguis Agni Dei quod tibi datur in remissionem peccatorum.* Alcuinus hanc formulam habet. *Corpus Domini nostri Iesu Christi custodiat te in vitam æternam.* Helgaldus in vita Roberti Regis Galliæ, *A dante*, inquit, *sacerdote dicitur, Corpus Domini nostri Iesu Christi sit tibi salus animæ & corporis.* Ipsa quoque sacra communio antiquo ritu non ore excipi solebat, vt hodie fit, sed manu: quam qui susceperat ori reuerenter admouebat. Suppetunt hac de re sanctorum Patrum Græcorum & Latinorum innumerabiles auctoritates; sed ne prolixior sim, modum

in ijs

in ijs recensendis seruabo. Tertulliano primus locus tribuendus est. Is lib. de Idololatria exclamãs aduersùs Christianos ab idolis ad ecclesias euntes, ingemit illos *eas manus admouere corpori Domini, quæ dæmonijs corpora conferunt*, quæ scilicet idola gentibus fabricant. *O manus præcidendæ!* Et in fine libri de baptismo agit de prima manuum cum fratribus apertione post lauacrum; vtique ad accipiendam eucharistiam. Clariùs Magistro hunc ritum exprimit Cyprianus epist. 56. ad Thibaritanos, *Armemus & dexteram gladio spiritali, vt sacrificia funesta fortiter respuat, & eucharistiæ memor, quæ Domini corpus accepit, ipsum complectatur.* Idem lib. de lapsis: *Quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat, aut ore polluto Domini sanguinem bibat, sacerdotibus sacrilegus irascitur.* Et pauló post. *Quidam & ipse maculatus, sacrificio à Sacerdote celebrato, panem cum cæteris ausus est latenter accipere, Sanctum Domini edere & contrectare non potuit, cinerem ferre se apertis manibus inuenit.* Alia Cypriani testimonia affert Pamelius *lib. 1. Liturgicorum.* Ambrosius apud Theodoretũ *lib. 5. hist. eccl. cap.* 17. increpans Theodosium post cœdem Thessalonicensium, *Quomodo*, inquit, *manus extendes iniustæ cædis sanguine adhuc stillantes? Quomodo huiusmodi manibus Domini corpus accipies?* Augustinus lib. 2. contra literas Petiliani cap. 23. *Illum commemoro*, Optatum scilicet Gildonianum Donatistarum episcopum, *qui vobiscum vixit, cui pacis osculum inter sacramenta copulabatis, in cuius manibus eucharistiam ponebatis, cui vicissim danti manus porrigebatis.* Dionysius Alexandrinus epist. ad Xystum Romanum Pontificem apud Eusebium *lib. 7. cap. 9.* agens de quodam ab hæreticis baptizato, qui reconciliatus Catholicæ Ecclesiæ eius baptismum postulabat, ait: *Ego eum qui ad sacram mensam astiterit, & manus ad suscipiendum sacrum cibum porrexerit, renouare non ausim.* Basilius Magnus *epist. 289.* ad Cæsariam Patriciam, *Nam & in ipsa ecclesia sacerdos partem aliquam* eucharistiæ *in manus tradit, & illam apprehendit qui percipit cum omni libera potestate, atque ita suis proprijs manibus eandem suo ori admotam ingerit.* Chrysostomus hom. 21. ad pop. Antioch. *Cogita quid manu capias, & ipsam ab omni auaritia & rapina liberam conserua. Reputa quod non tantùm manu capias, verùm & ori admoueas, & linguam custodi à contumeliosis & turpibus verbis mundám.* Idem hom. in recens baptizatos edita à Francisco Combefis: *Tene manu donum, animo id quod est occultum. Manus teneat, & mens ista dicat, Deus meus & Dominus meus.* Gregorius Antiochenus orat. in diem sabbati sancti apud eumdem: *O cælorum rex ne nos repellas, cum de tua freti clementia scelestis manibus sacrum tuum corpus tenere ausi fuerimus.* Sozomenus *lib. 8. cap. 5.* & Nicephorus *lib. 13. cap.* 7. narrant factum mulieris Macedonianæ, quæ Chrisostomo sacris operante, vt marito orthodoxo se fidei consortem probaret, eucharistiam accepit, quam manu retinens tradidit ancillæ ab ea accipiens panem communem domo allatum. Sed dum ori admotum

 den-

dentibus conterere conatur in lapidẽ conuersum sensit. Conciliũ Trullanũ *c.101.* illos reprehendit qui corpus Christi non manu excipiebãt, sed quibusdã instrumẽtis seu receptaculis ex auro vel alia materia pretiosa comparatis: quod licèt à religione profectum, vt ait Zonaras in huius canonis expositione, synodus tamen improbauit: quia nulla res sensibilis ipso homine, eiusque manu præstantior est. Idem canon modum præscribit, quo sacra dona excipienda erant, dicens: *Si quis immaculati corporis particeps esse voluerit, & offerre se ad communionem, manus in crucis formam figurans sic accedat.* Eamdem manuum compositionem antea docuerat Cyrillus Hierosol. Catech. 5. Mystagog. *Accedens ad communionem non expansis manuum volis accede, neque cum disiunctis digitis, sed sinistram veluti sedem quamdam subijciens dexteræ, quæ tantum Regem susceptura est, & concaua manu suscipe corpus Christi dicens Amen.* Hunc ipsum ritum commendat Damascenus lib.4. orthod. fidei cap. 14. *Ardenti cupiditate ad eum adeamus, manibusque in crucis formam compositis Crucifixi corpus suscipiamus.* Eâdem ætate qua Damascenus in Oriente, vixit Beda in Occidente, qui vitam Cednonis Monachi enarrans *lib. 4. hist. Anglicanæ cap. 24.* ait ipsum de hoc seculo exiturum petijsse sibi afferri eucharistiam, *qua accepta in manu, interrogauit si omnes placidum erga se animum haberent; sicque se cœlesti muniens viatico vitæ alterius ingressui parauit.* Huius ritus ignorantia quidam apud Galanum in conciliatione ecclesiæ Armenæ cum Romana *Parte 1. pag. 132.* inter errores Iberorum, quos nunc Georgianos vocamus, hunc enumerat. *Aliquibus diebus festiuis multi sacerdotes Missæ sacrificio adstantes communicant, sed eucharistiam ab episcopo celebrante recipiunt in proprijs manibus, quam ipsimet propria apponunt ori.* Tangit autem hic articulus & alium veteris ecclesiæ morem, de quo suo loco dictum est, omnes scilicet presbyteros episcopo concelebrasse, & ab eo communionem suscepisse: qui & perperam errori adscribitur. Porrò hîc notandum est in susceptione eucharistiæ inter viros & mulieres discrimen aliquod fuisse: nam viri nuda manu, mulieres subiecto linteolo, quod Dominicale dicebatur, illam accipiebant. Sic statutum legimus in concilio Antissiodorensi c. 36. *Non licet mulieri nuda manu eucharistiam accipere.* Et c. 42. *Vt vnaquaque mulier, quando communicat, Dominicale suum habeat: quod si qua non habuerit, vsque ad alium diem Dominicum non communicet.* Augustinus item *serm. 252. de tempore*, diu ante hoc concilium inualuisse per Africam hanc consuetudinem testis est dicens: *Mulieres quomodo nitidum exhibent linteolum, vbi corpus Christi accipiant, sic corpus castum & cor mundum exhibeant.* Hanc tamen differentiam apud Orientales non inuenio, nam silent de ea Patres Greci, & synodus Trullana censuit nudam manum alia quauis materia digniorem esse.

IV. Hoc etiam hoc circa vsum eucharistiæ seuiente persecutione introductum fuit, vt cum in locis abditis sacra synaxis peragebatur, qui ad

eam

eam conueniebant, non solùm de oblatis participarent, sed particulas quoque acceptas à sacerdote secum deferrent, & domi reuerenter custodirent, vt quia quotidie vitæ periculum eis imminebat, quotidie seipsos possent sacra communione ad certamen præparare. Id in primis Tertullianus ostendit lib. 2. ad Vxorem cap. 5. *Non sciet maritus quid secretò ante omnem cibum gustes? Et si sciuerit panem, non illum credit esse qui dicitur.* Et de orat. cap. 14. *Accepto corpore Domini & reseruato, vtrumque saluum est, & participatio sacrificij, & executio officij.* Cyprianus lib. de spectaculis, *Qui festinans ad spectaculum, & adhuc gerens secum, vt assolet, eucharistiam.* Et lib. de lapsis: *Cum quadam mulier arcam suam, in qua Domini Sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire, igne inde surgente deterrita est, ne auderet attingere.* Narrat Gregorius Nazianzenus orat. in funere sororis suæ Gorgoniæ eam apud se in cubiculo reconditum habuisse corpus Christi, & fusâ ante ipsum oratione à graui morbo liberam euasisse. Basilius epist. cit. ad Cæsariam: *Quoniam verò per tempora illa persecutionum cogebantur homines necessariò, sacerdote vel ministro non præsente, proprijs manibus percipere communionem, non est nisi supernacuum vt demonstrem illam ipsam rem non esse grauiter & iniquè ferendam, eo quod inueterata consuetudo hoc ipsum reuera confirmatum dederat. Nam & illi omnes qui per eremos vitam monasticam instituunt, vbi copia non suppetit sacerdotis, cum habeant domi communionem, de suis manibus illam percipiunt. Alexandriæ autem & per Aegiptum vnusquisque etiam de plebe vt plurimùm habet domi sua communionem.* Et paucis interiectis. *Idem igitur quo ad potestatem est, siue quis de manu sacerdotis partem vnam aliquam percipiat, siue partes simul quàm plurimas.* Hieronymus *epist. 50. ad Pammachium* illos obiurgat, qui post nocturnum concubitum ecclesiam ingredi non audebant diuinam timentes vltionem, domi autem accipere eucharistiam non formidabant. *Ipsorum*, ait, *conscientiam conuenio, qui eodem die post coitum communicant, & iuxta Persium Noctem flumine purgant: quare ad Martyres ire non audent? quare non ingrediuntur ecclesias? an alius in publico, alius in domo Christus est? Quod in ecclesia non licet, nec domi licet.* Philippicus gener Mauritij Imperatoris, vt Anastasius Bibliothecarius in historia scribit, noctu ab eo accersitus, timens vitæ suæ corpus Christi percipere quæsiuit, vtique domi asseruatum, antequam pergeret ad Imperatorem. Seleuciæ sub Dionysio episcopo miraculum accidisse narrat Ioannes Moschus in Prato spirituali; quidam enim seruus fidelis sumptam communionem in die cœnæ Domini secundùm consuetudinem illius prouinciæ linteo mundissimo inuoluit, & reposuit in armario; Dominus autem eius aperiens armarium vidit omnes sanctas particulas culmos & spicas germinasse.

Ad absentes quoque mitti consueuit, quod multiplici veterum Scriptorum testimonio probatur. Iustinus Apolog. 2. *Diaconi distribuunt* V.

vnicui-

vnicuique præsenti, & ad absentes perferunt. Dionysius Alexandrinus apud Eusebium *lib. 6. cap.* 44. seni cuidam Serapioni missam refert à Presbytero partem eucharistiæ per puerum laicum, qui eam aqua intinctam in os senis infudit, & protinus animam exhalauit. Romanum Martyrologium die XV. Augusti Tharsicium acolythum commemorat, quem cum pagani inuenissent corporis Christi sacramenta portantem, cœperunt disquirere quid gereret, at ille indignum iudicans porcis prodere margaritas, tamdiu ab illis fustibus & lapidibus mactatus est, donec spiritum emisit: cuius corpore reuoluto sacrilegi discussores nihil sacramentorum Christi inuenerunt. Irenæus Martyr in epist. ad Victorem Papam, quam historiæ suæ inserit Eusebius *lib. 5. cap.* 24. testis est à summis Pontificibus Victoris prædecessoribus diuersarum ecclesiarum presbyteris seu episcopis transmissam eucharistiam, in signum videlicet mutuæ communionis, vt alibi notatum est. Refert Palladius in historia Lausiaca *cap. 9. & 52.* olim Monachos in solitudine habitantes non antea sumpsisse cibum, quàm spiritale alimentum animæ accepissent, sanctam nimirum communionem in cellis seruatam, quam sacerdotes vel illis in ecclesia dabant, vel domum mittebant. Iustinianus *Nouella* 123. *de Episcopis & Monachis c.* 41. Sanctimonialibus fœminis presbyterum siue diaconum ab episcopo deputari statuit *ad faciendum eis responsum, aut sanctam eis communionem portandam*. Scriptor vitæ S. Laurentij Dublinensis *apud Surium die* 14 *Nouembris* alium morem indicat ab antiquis vsurpatum, & ipsius viri sancti, qui obijt anno 1181. temporibus adhuc vigentem, deferendi secum eucharistiam, cum quis longè proficiscebatur. Narrat enim quatuor sacerdotes augustissimum Sacramentum secum portantes incidisse in latrones, qui sacra dona irreuerenter tractantes eos spoliarunt, & mox iniuriam Deo vlciscente suspendio interierunt. Confirmant eumdem ritum, quę de Satyro fratre nauigante refert Ambrosius orat. in funere ipsius: de Maximiano episcopo Syracusano Gregorius *lib. 3. Dialog. cap. 36.* de Monachis Constantinopolim nauigantibus Ioannes Diaconus in vita Gregorij *lib. 1. cap. 33.* de S. Birino episcopo Dorcestriensi Anonymus apud Surium *die 3. Decembris cap.* 1. Atque huc forsitan respexit Hieronymus cum in fine epist. 4. ad Rusticum ita de S. Exuperio episcopo Tolosæ scribit, *Nihil illo ditius qui corpus Domini canistro vimineo, sanguinem portat in vitro*. Idem mos etiam hodie seruatur à Monachis Græcis in longiori itinere, vt Petrus Arcudius testatur *lib. 3. de sacramen. cap.* 59. Romanus quoque Pontifex cum extra Vrbem longum iter agit, eucharistiam deferre solet, quæ cum magnifico & religioso comitatu ipsum præcedit: de qua re eruditum commentarium edidit Angelus Rocca Apostolici sacrarij Præfectus, vbi eius originem refert ad hunc priscum morem de quo agimus.

VI. Quod si olim licitum fuit & domi priuatim habere eucharistiam, & eam

eam secum in itinere deferre, multò credibilius est in ecclesijs conseruatam fuisse, vt semper in promptu esset ad infirmos communicandos. Nec desunt probationes. Nam Optatus Mileuitanus de conseruata in templo Eucharistia intelligendus est, cum à Donatistis inaudito scelere traditam canibus narrat *lib.* 2. non sine signo diuini iudicij, canes enim accensi rabie homines ipsos dente vindice laniauerunt. Victor episcopus *lib.* 1. *Africanæ persecutionis* de diuinis quoque sacramentis in ecclesia asseruatis agit, cum Valerianum episcopum viriliter dimicasse ait ne ipsa traderet, qua de causa ab impio Rege Geiserico foras ciuitatem singularis iussus est pelli, addito præcepto, ne quis eum in domo aût agro permitteret habitare. Cyrillus Alexandrinus eiusdem moris testis est in epist. ad Calosyrium præfixa libro aduersùs Antropomorphitas, qua eos redarguit qui dicebant Eucharistiam in sequentem diem seruandam non esse. Idem colligitur ex Pœnitentiali Columbani Abbatis, in quo præscribit quæ pœna sit illis imponenda quorum negligentia Eucharistia corrupta & putrefacta sit. Eudocia martyr apud Henschenium *die* 1. *Martij* antequam ad martyrium duceretur, breui morula à satellitibus impetrata ad sacram ædem cucurrit, & arcula reserata sacri doni corporis Christi particulam acceptam sinu recondidit, & cum militibus abijt. Est item de hac re canon Concilij II. Turonensis, *vt corpus Domini in altari non in imaginario ordine, sed sub crucis titulo componatur*: videlicet non inter imagines, sed sub cruce in loco digniori ponatur. Ad quem ritum sunt qui existiment multò ante hoc conciliũ respexisse Paulinum Nolanum *epist.* 12. *ad Seuerũ* his versibus.

Diuinum veneranda tegunt altaria fœdus,
Compositis sacra cum cruce Martyribus.
Cuncta salutiferi coeunt martyria Christi,
Crux, corpus, sanguis, Martyris ipse Deus.

At hæc subobscura sunt: imò ex antecedentibus de solis Sanctorum lipsanis Paulinus loqui videtur. Clariora sunt quæ Venantius Fortunatus scribit *lib.* 3. *carm.* 25. ad Felicem Bituricensem episcopum, qui turrim auream fecerat, qua corpus Domini asseruaretur.

Quam bene iuncta decent, sacrati vt corporis Agni
Margaritum ingens, aurea dona ferant.
Cedant Chrysolithis Salomonia vasa metallis,
Ista placere magis ars facit atque fides.

Similem turrim commemorat Gregorius Turonensis *lib.* 1. *de gl. martyrum cap.* 86. quam è manibus impuri diaconi elapsam refert, seque in altari collocasse, ita vt eam diaconus nunquam assequi potuerit. Ad eundem vsum suspensas in altari aureas & argenteas columbas legimus in vita S. Basilij Amphilochio adscripta. Eas autem sublatas à Seuero hæretico conquesti sunt clerici & monachi Antiocheni, oblato quintæ synodo supplici libello. Rectè verò obseruat Morinus *lib.* 8. *de pœniten-*

nitentia cap. 14. seruatum antiquitus in ecclesia corpus Christi propter infirmorum communionem, addens hodiernam consuetudinem plures particulas reseruandi ad fideles in ipsa ecclesia etiam extra sacrificium communicandos à Mendicantibus primùm introductam, & ab alijs deinde vsurpatam, ipso Romano Rituali refragante, in quo nunc etiam decernitur propter infirmos asseruari. Sanis veteri ritu nullus erat communionis vsus extra sacrificij actionem, nisi cum permisit ecclesia, vt accepta mysteria domum deferrent. Notabile est autem quod in præcitata Basilij vita refertur; cum enim precibus à Deo gratiam obtinuisset, vt suis verbis sacrificium offerre posset, accepto diuinitus pane & vino, ipsisque consecratis; tempore confractionis panem diuisit in três partes, & vnam quidem cum multo timore & veneratione sumpsit, alteram verò vnà secum sepeliendam seruauit, tertiam denique in columba aurea depositam desuper sacrum altare suspendit. Quod ideò hoc loco adnotandum censui, quia olim viguit hic mos consepeliendi mortuis eucharistiam, non solum apud Græcos, sed etiam apud Latinos. Extat siquidem exemplum S. Benedicti, qui vt Gregorius scribit *lib.* 2. *Dialog. cap.* 24. puerum monachum extra claustra defunctum sepulturæ tradi iussit posito super pectus eius Dominico corpore, quod ad hunc effectum ipsemet dedit, ne terra defossum cadauer proijceret, sicut antea bis acciderat. Siue autem id fecerint sancti Patres peculiari instinctu, ne vnquam à Domino separarentur, siue ex consuetudine tunc recepta; hæc tamen postmodum abrogata fuit. Alius quoque vsus olim irrepserat mortuos communicandi, præsertim pœnitentes, qui sine communione decesserant, credentibus nonnullis pia quadam simplicitate ipsos ecclesię ea communione reconciliari. Sed hic vetitus est c.6. Concilij III. Carthaginensis, c. 12. Antissiodorensis, & c. 83. Trullani.

VII. Simili modo desijt mos accipiendi manibus eucharistiam, & eam domum deferendi, pœnisque grauissimis transgressoribus impositis sancitum fuit, ne quis eam, exceptis ministris, attrectaret; nam paulatim abusus irrepserant, & fraudes multæ, & sacrilegia. Ideò Concilium Cęsaraugustanum sub Damaso c.3. decreuit, vt si quis probaretur eucharistiæ gratiam in ecclesia non sumpsisse, anathema esset in perpetuum. Et Toletanum I. anno Christi 400. c. 14. *Si quis*, inquit, *acceptam à sacerdote eucharistiam non sumpserit, velut sacrilegus propellatur*. Idque primum in Hispania constitutum fuit propter Priscillianistas & alios infideles, vt indicat hoc canone recitato Concilium Toletanum XI. anno 675. c. 11. Et hi quidem canones hoc tantum præcipiunt vt statim accipiatur, nec reseruetur & domum deferatur: quando verò cœperit in os immitti, sicut hodie fit, incertum est. Ordo Romanus in secunda Missæ descriptione ita de communione decernit: *Presbyteri ergo & diaconi osculando episcopum corpus Christi ab eo manibus acci-*

accipiant, in finistra parte altaris communicaturi. Subdiaconi autem osculando manum episcopi ore accipiant corpus Christi ab eo. Quam sententiam testatur Morinus *de sacris Ordinat. p. 3. exercit. 12. cap. 3.* se totidem verbis legisse in Ordine Romano ante annos septingentos conscripto. Hinc autem deducitur nec subdiaconis quidem tunc permissum corpus Dominicum manu attingere, multò minus secularibus. Sed variæ fuerunt diuersarum ecclesiarum consuetudines nec omnia vbique vno eodemque tempore recepta & immutata sunt. Quod si coniecturis in re obscura aliquid tribuere fas est, satis mihi probabile videtur tunc cœpisse in Occidente corpus Christi ore accipi, cum in pane azymo confici cœpit: idque vbique receptum fuisse, cum panis consecrandus ad eam formam tenuissimam, qua nunc vtimur, redactus est; ob periculum videlicet ne leuissima particula manu elabi, & in terram decuti posset. Est & alia causa, vt impiorum fraudibus, cunctisque irreuerentijs & abusibus, quantum fieri poterat, occasio præcluderetur. Perpetuæ scilicet mutationi obnoxiæ sunt res humanæ, nec quidpiam tam sanctè institutum est, quin aliquando in superstitionem & prauos vsus degeneret. Sic ex domestica communione, quæ olim omnibus licita erat, abusus in quibusdam locis exortus est, vt etiam intra ecclesiam, publicam sibi eucharistiæ administrationem laici homines vsurparent. Patres enim concilij Trullani c. 58. statuerunt, ne quis eorum qui sunt in ordine laicorum diuina sibi mysteria impertiret præsente episcopo, vel presbytero, vel diacono. Sic ex more mittendi ipsa sacramenta ad ægrotos vel absentes detestabilis abusus emanauit, quē proscripsit synodus Remensis apud Iuonem *p. 2. Decreti c. 39.* & apud Gratianum *de consecr. dist. 2. c. 29.* his verbis. *Peruenit ad notitiam nostram quod quidam presbyteri in tantum paruipendant diuina mysteria, vt laico vel fœminæ sacrum corpus Domini tradant ad deferendum infirmis: & quibus prohibetur ne sacrarium ingrediantur, nec ad altare propinquent, illis sancta sanctorum committuntur. Quod quàm sit horribile, quàmque detestabile, omnium religiosorum animaduertit prudentia. Igitur interdicit per omnia synodus, ne talis temeraria præsumptio vlterius fiat; sed omnimodis presbyter per semetipsum infirmum communicet. Quod si aliter fecerit, gradus sui periculo subiacebit.* Alia item synodus habita Lundoniæ in Anglia anno 1138. sanciuit vt corpus Domini non deferatur ad infirmos nisi per sacerdotem vel diaconum: at verò in necessitate per quemlibet deferri permisit, vt referunt Ricardus Hagustaldensis & Geruasius monachus inter X. scriptores antiquos historiæ Anglicanæ editi. Sed alia multò turpior & vix credibilis corruptela in quibusdam Galliæ prouincijs occurrit, vt mulieres intolerabili impudentia ad altaria irrumpere auderent, atque ipsa diuina mysteria populis ministrare. Rem narrant, & qua par est seueritate execrantur episcopi in synodo Parisiensi anno 829. congregati lib. 1. cap. 45. *Quidam*, inquiunt

nostrorum verorum virorum relatu, quidam etiam visu didicimus in quibusdam prouincijs contra legem diuinam, canonicamque institutionem fœminas sanctis altaribus se vltrò ingerere, sacrataque vasa impudenter contingere & indumenta sacerdotalia administrare: & quod his maius, indecentius, ineptiusque est, corpus & sanguinem Domini populis porrigere, & alia quæque quæ ipso dictu turpia sunt exercere. Miranda sanè res est, vnde is illicitus in christiana religione irrepserit vsus, vt quod viris secularibus illicitum est, fœminæ, quarum sexui nullatenus competit, aliquando contra fas sibi licitum facere potuerint. Inhibent deinde ne hoc vlterius fiat, eiusque rei curam seriò episcopis iniungunt. Hæc de abusibus dicta sint, nunc ad alios priscæ communionis ritus transeundum est.

VIII. Ordo communionis hic erat, vt primò quidem celebrans seipsum communicaret, deinde episcopos si qui aderant, vel presbyteros simul cum eo synaxim agentes: tum diaconos, subdiaconos, & clericos; monachos, diaconissas, & sacras virgines; nouissimè populum adiuuantibus presbyteris, primùm viros, postea mulieres. Idem in calicis distributione seruabatur, nisi quod presbyteri per se illum sumebant, diaconi à presbyteris, reliqui à diaconis, vt ex Ordine Romano & ex Græcorum Euchologio constat. Præmittebatur communicantium exploratio & notitia, vnde illa vox in quibusdam Liturgijs, *Agnoscite vos inuicem*: & Græci nunc etiam hoc seruant, vt nomen communicantis inquirant, si ignotus sit: & cum sacerdos alicui porrigit eucharistiam, nomen eius exprimit dicens: *Sumis serue Dei N. pretiosum & sanctum corpus & sanguinem Domini & Saluatoris nostri Iesu Christi in remissionem peccatorum tuorum & vitam æternam.* Quod spectat ad locum, celebrans in medio altaris, alij presbyteri in circuitu, diacono retro altare communicabant, subdiaconi & Clerici in limine Sanctuarij, siue in choro; reliqui extra cancellos. Græci sanctuarium ingredi soli permiserunt Imperatori *can. Trullano 69.* At Theodosium, qui ex græca consuetudine eum sibi locum assumpserat, inde amouit Ambrosius, & docuit purpuram Imperatorem facere, non sacerdotem. Hic ordo diu permansit in Romana ecclesia, vt latinorum rituum Scriptores ostendunt; deinde paulatim tum Romæ, tum alibi mutatus est. Concilium Toletanum IV. sub Honorio c. 17. Sacerdotem & Leuitam ante altare communicare constituit, in choro clerum, populum extra chorum. Bracarense I. tempore Ioannis III. c. 31. sic decreuit: *Placuit vt intra sanctuarium altaris ingredi ad communicandum non liceat laicis viris vel mulieribus, nisi tantùm clericis, sicut & antiquis canonibus statutum est.* Sub eodem Pontifice celebrata in Gallia II. synodus Turonensis, in qua c. 4. sancitum est ne laici intra cancellos ad Missam stare præsumant: ad communicandum verò statuit vt tam viris quàm fœminis pateant Sancta Sanctorum. Ex quo apparet eodem tempore varias de eadem re leges & consuetudines in diuersis regionibus extitisse. De situ

com-

communicantium, si de Græcis sermo sit, nulla est dubitatio; quin stantes diuina dona percipiant; ita enim præscribunt ipsorum Ritualia, quibus consonant sancti Patres: sed prono capite, & demissis oculis, vt Cyrillus *Catech.* 5. & Chrysostomus *orat.in Encænia* monent. De latinis non ausim affirmare, nihil enim habeo ex antiquis scriptoribus, quo id confirmem, nisi quod etiam hodie in Missa solemni Romani Pontificis diaconus communicat stans, omnino ex veteri ritu. Deinde puto vt in reliquis, ita etiam in hac re similes ab initio vtriusque ecclesiæ ritus fuisse. Nunc solus sacerdos celebrans communicat stans, reliqui omnes genibus flexis de manu sacerdotis communionem accipiunt. Summus Pontifex cum solemniter celebrat, sedens communicat hoc modo. Data pace episcopo & duobus diaconis assistentibus, qui os eius & pectus osculantur, ascendit ad sedem suam comitantibus ipsum diaconis & episcopis. Tum diaconus euangelij apud altare patenam cum sacramento reuerenter accipiens, ambabus manibus in altum eleuat vsque ad oculos habentem desuper auream stellam cum nominibus XII. Apostolorum, ne hostia labi possit. Et primò vertit se ad latus epistolæ cum summa grauitate, & per eandem viam reuertitur ad medium altaris: postea eodem modo vertit se ad latus euangelij, vbi subdiacono genuflexo patenam tradit cum sacramento. Tum surgit subdiaconus, & ipse diaconus flectit genua, donec ille discesserit portans sacramentum Pontifici, qui ei aduenienti profundè inclinat, ac ipsum reuerenter adorat. Subdiaconus verò cum peruenerit ad Pontificem stat rectus ad eius sinistram. Post hæc diaconus accipiens calicem paruo velo aureo coopertum eodem modo se vertit ad vtrumque latus altaris, sicut cum patenam tenebat: & inde cum ipso calice ad dextrum latus Pontificis accedit. Pontifex verò sumit vnam partem hostiæ, & aliam in duas partes diuidit pro communione diaconi & subdiaconi. Sumpto autem à Pontifice Christi corpore episcopus Cardinalis assistens porrigit ei calamum aureum, quo sanguinis partem sugit, residuum dimittens pro diacono & subdiacono. Tum Pontifex communicat diaconum stantem & tenentem dextera manu calicem, calamum sinistra; qui accepto corpore Christi faciem Pontificis osculatur, & reuersus ad altare partem sanguinis sugit. Eodem modo corpus Christi porrigit Pontifex subdiacono coram se genuflexo & patenam tenente, qui & ipse ad cornu altaris accedens residuum sanguinis cum calamo sugit. Vnus autem ex ipsis particulam hostiæ, quæ calici de more immissa fuerat, ad labia ipsius calicis retrahit & sumit. Hæc ex ceremoniali Romani Pontificis excerpta sunt, quæ ab antiquissimo Ordine Romano in paucis discrepant, vt vtrumque conferenti manifestum erit.

CAP. XVIII.

Communio olim sub vtraque specie. Sub vna tantùm nunquam vetita, imò multoties vsitata à primis ecclesiæ seculis & deinceps. Quando & qua occasione fieri desierit sub vtraque. Græcorum ritus in paranda eucharistia, quam pro infirmis conseruant. Mos eorum discutitur corpus Domini sanguine intinctum communicantibus porrigendi. Viguit aliquando idem vsus in Occidente. Horribile exemplum damnationis hæreticorum calamo intincto in sanguine Christi.

I. PRæter ea quæ dicta sunt, ad veteres ritus eucharistiæ pertinet communio sub vtrâque specie nouissimis hisce temporibus inter catholicos & hæreticos acerrimè controuersa. Omissis autem disputationibus in his dumtaxat immorabor, quæ ad veterem administrandæ communionis sub vna vel sub duplici specie consuetudinem spectant, ad duo puncta breuissimè redigens quicquid spissis voluminibus de hoc argumento à viris præstantissimis scriptum est. An videlicet communio sub vtrâque specie semper in vsu fuerit: & an permissum olim sit sub vna tantùm communicare. Facilè autem vtraque lis componi potest, si communionem publicam intra Missarum solemnia à priuata extra ecclesiam & synaxim distinguamus. Certum quippe est omnes passim clericos & laicos, viros & mulieres sub vtrâque specie sacra mysteria antiquitus sumpsisse, cum solemni eorum celebrationi aderant, & offerebant, ac de oblatis participabant. Extra sacrificium verò, & extra ecclesiam semper & vbique communio sub vna specie in vsu fuit. Primæ parti assertionis consentiunt omnes tam catholici, quàm sectarij; nec eam negare potest qui vel leuissima rerum ecclesiasticarum notitia imbutus sit. Semper enim & vbique ab ecclesiæ primordijs vsque ad seculum XII. sub specie panis & vini communicarunt Fideles, cœpitque paulatim eius seculi initio vsus calicis obsolescere plerisque episcopis cum populo interdicentibus ob periculum irreuerentiæ & effusionis, quod ineuitabile erat aucta fidelium multitudine, in qua deesse non poterant minus cauti & attenti ac parum religiosi. In ordine Cisterciensi statutum olim fuit, ne vlla persona ordinis exceptis ministris altaris sacris vestibus indutis ad sacrum calicem pro percipiendo sanguine accedere præsumeret propter periculum & scandalum euitandum

dum. Ob eamdem causam Rodulfus Abbas S. Trudonis, qui viuebat anno 1110. remoueri à laicis calicem suadet his versibus:

Hic & ibi cautela fiat, ne Presbyter agris
Aut sanis tribuat laicis de sanguine Christi,
Nam fundi posset leuiter; simplexque putaret,
Quod non sub specie sit totus Iesus vtraque.

Sic paulatim, vt dixi, introducta est communio sub sola specie panis, postea quam intolerandi abusus religiosos Antistites ad abrogandum communem calicis vsum induxerunt. Moribus enim immutatis leges quoque mutandæ sunt, quę aliquando vtiles atque optimæ fuerunt. Hæc autem mutatio facta est primum à diuersis episcopis in suis ecclesijs, deinde à Synodo Constantiensi canonica sanctione pro omnibus stabilita, nullo profectò spiritualis refectionis detrimento, vt fideles experiuntur; nulla diuinæ legis transgressione: quia communio sub vtrâque specie nec diuinitus instituta fuit, nec vnquam antiqui Patres eam ad salutem necessariam esse docuerunt. Obijciunt aliqui canonem Gelasij apud Gratianum *de consecr. dist. 2. Comperimus*, aduersùs eos qui sumpta tantummodo corporis sacri portione à calice abstinebant: sed ex ipsa lege manifestè cognoscitur sanctum Pontificem assertioni nostrę non aduersari. *Comperimus*, ait, *quod quidā sumpta tantūmodo corporis sacri portione à calice sacri cruoris abstineant, qui proculdubio, quoniam nescio qua superstitione docentur obstringi, aut integra sacramenta percipiant, aut ab integris arceantur: quia diuisio vnius eiusdemque mysterij sine grandi sacrilegio non potest prouenire.* Illos igitur ferit hic canon, qui calicem respuebant, non quia crederent communionem sanguinis non esse necessariam, cum integer Christus sub specie panis sumatur; sed quia moti quadam superstitione à calice abstinebant. Erat autem hæc superstitio Manichæorum, qui cum dicerent vinum esse fel principis tenebrarum & à diabolo creatum, communionem sub specie vini sumere recusabant, vt testatur Leo Magnus serm. 4. de Quadrag. in quo de illis disserens inter cætera ait: *Cumque ad tegendam infidelitatem suam nostris audeant interesse mysterijs, ita in sacramentorum communione se temperant, vt interdum tutiùs lateant; ore indigno corpus Christi accipiunt, sanguinem autem redemptionis nostræ haurire omnino declinant. Quod ideò vestram volumus scire sanctitatē, vt vobis huiuscemodi homines, & his manifestentur indicijs, & quorum deprehensa fuerit sacrilega simulatio, notati & prohibiti à sanctorum societate sacerdotali auctoritate pellantur.* Ex his apparet aduersùs Manichæos promulgatam hanc legem; qui, vt ait Anastasius, temporibus Gelasij inuenti sunt in Vrbe Roma, & in exilium deportati, eorumque codices ante fores Basilicę S. Mariæ incendio concremati. Vt igitur latitantes sub catholico nomine proderentur, idem remedium adhibuit Gelasius, quo pridem Leo vsus fuerat, præcipiens vt sub vtrâque specie omnes communicarent: ne si catholici à calice ab-

stine-

ſtinerent, ſe de hæreſi Manichæorum ſuſpectos redderent: aut ipſi Manichęi eo ſigno detegi non poſſent, ſi idem facerent quod catholici ſub ſpecie ſola panis communicantes. Cum verò rationem reddens ſanciti decreti ait diuiſionem myſterij ſine grandi ſacrilegio prouenire non poſſe, eoſdem Manichęos perſtringit, qui hauſtum vini reſpuentes tanquam fel diaboli diuina myſteria proculdubio mutilabant, ſeque grandi ſacrilegio obſtringebant. Notabile eſt quod Princeps Theologorum docet 3. p. qu. 80. art. 12. ad 2. *Perfectionem* videlicet *huius ſacramenti non in vſu fidelium, ſed in conſecratione materia ſitam eſſe, & ideò nihil derogat perfectioni huius ſacramenti, ſi populus ſumat corpus ſine ſanguine, dummodo Sacerdos conſecrans ſumat vtrumque.* Nec Manichæos à ſanctis Patribus reprehenſos & ab Eccleſia damnatos legimus, quod ſub vnica ſpecie communicarent, ſed quia, vt diximus, à conſecratione & communione calicis tanquam à re mala & diabolica abſtinendum eſſe ſacrilego errore dicebant.

II. Sic prima aſſertionis parte luculenter comprobata, ad alteram tranſeundum eſt, quæ veterum Patrum doctrina & praxi, totiuſque Chriſtiani orbis conſenſu, atque inconcuſſo catholicæ fidei firmamento ſtabilita, à nemine, cui ſcintilla rationis adſit, negari poterit. Quid enim clarius & frequentius in veteri hiſtoria, quam communio ſub vna ſpecie? Hanc euincunt exempla ſuperius allata de euchariſtia domi aſſeruata, ad abſentes tranſmiſſa, atque in longis itineribus ac nauigationibus à fidelibus delata, vtique in ſola ſpecie panis, cum ferret occaſio ſumenda. Nec aliter communicabant Anachoretæ in vaſtis ſolitudinibus, quàm particulis quas ſecum ferebant, cum in ſolemnioribus feſtis ad eccleſiam conueniebant; vel ad eos mittebant aut portabant Sacerdotes. Vinum ſiquidem diu conſeruatum aceſcit, & corrumpitur, nec poteſt ſine periculo effuſionis longè portari. S. Virgo Theoctiſte Lesbia, cum XXXV. annis in inſula Paro ſolitaria vixiſſet, inuenta à viro ſeculari & venatore rogauit eum vt anno ſequenti vnum ex intemeratis donis corporis Chriſti ad illam afferret, quod ille attulit, eoque accepto migrauit ad cœlum, vt narrat Metaphraſtes apud Surium die X. Nouembris. Lucas iunior Monachus, cuius vitæ excerpta edidit Franc. Combefis *tom. 2. Auct. Biblioth. Patrum*, cum à Corinthi Archiepiſcopo quęſiuiſſet, quomodo ſolitarij horrenda myſteria percipere poſſent, apud quos nec ſynaxis erat, nec ſacerdos. Reſpondit ille, decere Sacerdotem adeſſe, quod ſi non adſit, conſeruandas ſacras particulas, ſumptoque Chriſti corpore loco ſacri laticis vini poculum bibendum, vini ſcilicet non conſecrati, qui ſanguinis locum ſuppleret: idque ex more qui tunc apud ſolitarios vigebat. Semper etiam fuerunt homines vel ex natiuitate, vel ob infirmitatem abſtemij, qui nec quidem odorem vini ferre poſſunt. Acceſſit & conuerſio gentium Aquilonarium, apud quas nec vinum naſcebatur, nec facilè ferri poterat. Hos autem vel

vel priuare debemus diuinę mensæ participatione, vel dicendum sola panis specie communicasse. Legimus enim in quibusdam regionibus vix repertum à fidelibus per eas iter agentibus vinum pro sacerdote celebrāte. Græci sub vna specie communicant toto tempore Quadragesimæ, quo Præsanctificatis vtuntur, exceptis Sabbatis & Dominicis. Alijs diebus quamuis doceant faciendam communionem sub vtrâq; specie, factam tamen sub vna non damnant. Nec vnquā legimus aut Græcos à Latinis ob duplicem speciem, aut latinos à græcis ob vnicam reprehensos fuisse: nec ipsi Græci, qui post Schisma nullam occasionem prætermiserunt vexandi Latinos, hoc dissimulassent, si vtramque speciem ex præcepto Christi necessario sumendam credidissent. Imò ipsi ægrotis & moribundis sub vna tantùm præbent: nam singulis annis feria V. maioris hebdomadæ panem recentem solito maiorem præparant & consecrant, cuius quartam partem sacerdos absumit, tres reliquas in minutulas particulas comminuit, quas *Meridas*, & communiori vocabulo *Margaritas* vocant. Sed antea consecratum panem Christi sanguine leuiter humectant, tum sacro disco ignem subijcientes cunctum humorem exprimunt, & sic adeò indurescit, vt per totum annum à corruptione immunis seruari possit. A pane verò ea ratione exiccato modicum illud vinum quo imbutus fuerat omnino euanescit, & consequenter remanet sub sola specie panis corpus Christi, quod ad ægrotum, cum opus est, deferentes, prius extrahunt è pyxide margaritam vnam, & in cochleari vino communi perfundunt, vt emollescat; eâque sic perfusa illum communicant. Agit de hoc ritu Græcorum doctè & diffusè Leo Allatius *epist. 2. ad Nihusium in suis Symmictis lib. 1.* Infantibus verò dant Græci more antiquo eucharistiam sub sola specie vini, cochlear sanguine intinctum ori ipsorum inferentes vt lambant, quibus postea matres vel nutrices à sanctuario recedentes vbera præbent, vt sanguinem simul cum lacte deglutiant, vt idem Allatius asserit in annotationibus de communione Orientalium additis ad Tract. de consensione vtriusque ecclesiæ. Extat ibidem testimonium Abrahami Ecchellensis Maronitæ asserentis non solùm Maronitas, sed & reliquas nationes Orientales sub vnica panis specie communionem præbere ægrotis, pastoribus, rusticis, & alijs qui ecclesiam adire non possunt, ad quos calicem deferre nec solent, nec tutum esset propter infideles, quorum dominio subsunt, & propter locorum distantiam, cum quatuor vel sex vici Christianorum longo itinere inter se dissiti sæpè vnicā habeant ecclesiam, ad quam omnes confluere nequeunt, & vnicum sacerdotem qui ad absentes solum panem eucharisticum defert. Addit Gabriel Sionita *epist. ad Nihusium in symmictis Allatij* eosdem Maronitas & reliquos Orientales infantibus sacro fonte nuper ablutis cochlear solo sanguine delibutum sugendum exhibere: iter quoque longum ingressuris & profecturis ad bellum sacrum donum sub vna specie panis secum ferendum con-

concedi, vt ipsum sumant vitę discrimine imminente. Quod verò subiungit duobus hisce casibus exceptis cæteros omnes cuiusuis ætatis & conditionis sub vtrâque specie communicare, id sacerdotes Maronitæ in Vrbe degentes à me consulti de his intelligendum testantur, qui intra ecclesiam communicant. Liber enim constitutionum Ecclesiæ orientalis, quem citat Abraham Ecchellen. epist. ad Nihusium, postquam decreuit *cap. 3. sect. 3.* non licere Sacerdoti præbere corpus sine sanguine, statim subdit: *exceptis ægrotis, & qui longè distant ab ecclesia, & qui impedientibus sunt distracti negotijs, vt sunt pastores & agricolæ qui incolunt villas, nec habent ecclesias, nec ecclesiam remotam adire possunt: similiter quoque mulieres, præsertim cum timetur ne hinc accidat eis ignominia aliqua propter itineris distantiam: deferre autem ad hos calicem periculosum est valde, ideoque corpus sine sanguine detur illis.* Simili modo apud Abassinos viaticum moribundis præberi sub vnica specie panis Lucas Holstenius ad Nihusium scribit ex certa & fida sacerdotis Abassini relatione: idque mihi sciscitanti duo eius nationis Monachi viri graues & senio venerabiles, quos per interpretem allocutus sum, confirmarunt. Ipse Christus duobus discipulis euntibus in Emmaus sub sola specie panis corpus suum præbuit, vt asserit Augustinus lib. 3. de consensu Euangelistarum cap. 25. vbi explicans verba illa, *Oculi eorum tenebantur ne eum agnoscerent*, ait: *Non incongruenter accipimus hoc impedimentum in oculis eorum à sathana factum fuisse, ne agnosceretur Iesus: sed tamen à Christo facta est permissio vsque ad sacramentum panis, vt vnitate corporis eius participata, remoueri intelligatur impedimentum inimici, vt Christus posset agnosci.* Patet autem calicem à Domino consecratum non fuisse, quia cum illis porrexisset panem, illicò euanuit. Non nego aliquando simul cum corpore Christi sanguinem quoque extra ecclesiam delatum, in vita cnim S. Mariæ Aegyptiacæ à Sophronio conscripta legimus, quod cum in vasta eremo annis XLVII. vitam rigidissimam egisset, ab Abbate Zozima Dei nutu reperta, sibique mortem imminere cognoscens, rogauit illum vt reuersus in Monasterium diuini corporis & viuifici sanguinis portionem in vaso sacro sibi afferret, quia nunquam communicauerat, ex quo desertum ingressa fuerat. Ille verò statuto tempore mittens in modico calice intemerati corporis & pretiosi sanguinis portionem ad eam attulit, quę susceptis sacris mysterijs in pace quieuit. Sed hoc exemplum, & alia similia, si quæ adsunt, vtramque speciem necessario sumenda esse non euincunt, & contraria totius ecclesiæ praxi obruuntur. Ideò Synodus Tridentina à Spiritu sancto edocta, ac ipsius ecclesiæ iudicium ac consuetudinem sequuta declarauit & docuit Laicos & Clericos non conficientes nullo diuino pręcepto obligari ad sumendam eucharistiam sub vtrâque specie: deinde perpetuò fuisse in ecclesia potestatem in administratione sacramentorum ea mutandi & statuendi, quę suscipientium vtilitati, & illorum venerationi; salua manen-

manente substantia, pro rerum, temporum, & locorum varietate magis expedire iudicaret. Quare grauibus, ac iustis causis adducta veterem consuetudinem sumendi eucharistiam sub vtrâque specie, quæ iam ferè desierat, alterâ commutauit sub vna duntaxat communicandi, atque hanc pro lege habendam decreuit. Quamuis autem ipsum concilium summi Pontificis prudentiæ discutiendum reliquerit, an communio sub vtrâque specie alicui regno vel nationi permittenda quandoque foret, docuit tamen experientia rerum magistra id nec vtile Reip. Christianæ, nec salutare petentibus esse. Constat ex Actis consistorialibus Pium IV. anno 1564. sacro cętui Cardinalium sępius repetitas Ferdinandi Imperatoris preces retulisse, quibus Germanicę nationi vsum calicis concedi postulabat. Id ni fieret, breui futurum vt grassantem in illis prouincijs hæresim omnes amplecterentur: hunc verò vsum vnicum tanto malo remedium esse. Qua spe motus optimus Pontifex episcopis Germaniæ facultatem dedit deputandi sacerdotes, qui seruatis quibusdam conditionibus Fidelibus laicis communionem sub vtrâque specie præberent. Verùm nec fructus inde prouenit qui sperabatur, nec petentium saluti aut deuiorum reductioni id profuit: imò statim irrepserunt abusus, adeò vt Pius V. anno vix elapso coactus fuerit quicquid de hac re Pius IV. permiserat reuocare, præcipiens sub pœna excommunicationis, vt decretum de communione sub vna specie ab omnibus inuiolabiliter seruaretur.

Græci hodie traditâ sibi ante aliquot secula à maioribus suis consuetudine sub vtrâque specie, non seorsum sed simul mixta, populum communicant. Sacras enim particulas sanguine perfusas sacerdos distribuit, singulis singulas præbens paruo cochleari, cuius tenue & oblongum manubrium est in paruam crucem desinens, quas singuli ore excipiunt. Suspicatur Arcudius *lib. 3. cap. 53.* hanc communionem originem traxisse ex facto mulieris Macedonianæ supra commemoratæ, quæ celebrante Chrysostomo se catholicam simulans de manu eius Eucharistiam suscepit, quam ancillæ occultè dedit, & alium panem ab eâdem acceptum ori imposuit, qui in lapidem versus est. Sed nusquam lego hoc factum occasionem dedisse veterem ritum immutandi, & ex scriptis Chrysostomi constat Diaconum sanguinem distribuisse: quo munere fungi desijt, cũ panis sacer sanguine tinctus cochleari præberi cœpit. Potiùs crediderim non tam fraudis euitandæ gratia, quàm ob periculum effusionis hunc vsum introductum, vt sacra mysteria simul mixta populo dispensarentur. Humbertus Syluæ candidæ Episcopus in libro aduersùs calumnias Græcorum hunc ritum insectatur, sed acrius fortassis quàm oportuit, totius enim orientalis ecclesiæ, & sanctorum Patrum, qui eosdem ritus vsu approbarunt, auctoritatem reuereri par est. Idem mos intinctum panem porrigendi viguit etiam in Ecclesia Latina: nam Iuo Carnoten. *P. 2. cap. 11. & 85.* & Gratianus *de consecr. dist. 2.* III.

dist. 2. c. Cum omne crimen, afferunt decretum Iulij I. vetantis communionem intinctam, quod iisdem verbis extat in concilio Bracarensi III. habito anno 675. c. 1. vbi cum inter abusus qui irrepserant, & hunc enumerasset, quod quidam intinctam eucharistiam populis pro complemento communionis porrigerent, id vetat deinceps fieri, quia hoc non recipit prolatum ex Euangelio testimonium, vbi seorsum panis, seorsum calicis commendatio memoratur. Micrologus item cap. 19. *Non est*, inquit, *authenticum, quod quidam corpus Domini intingunt, & intinctum pro complemento communionis populo distribuunt, nam Ordo Romanus contradicit*. Exceptus est casus necessitatis & cautelæ in canone concilij Claromontani sub Vrbano II. quem refert Baronius To. XI. ex schedis Antonij Augustini. At verò Paschalis II. etiam casum necessitatis exclusit ep. 32. ad Pontium Abbatem Cluniacensem pręcipiens vt paruuli & infirmi, qui panem absorbere non possunt, in solo sanguine communicent, hoc decentiùs existimans, quàm intinctam communionem permittere. Alicubi tamen inualuit vsus infirmos eo modo communicandi, adeò vt apud Iuonem P. 2. *cap.* 19. decretum hac de re sancitum legamus à quodam concilio Turonensi. *Omnis Presbyter*, inquit, *habeat pyxidem aut vas tanto sacramento dignum, vbi corpus Domini cum diligentia recondatur ad viaticum recedentibus de seculo. Quæ tantùm sacra oblatio intincta debet esse in sanguine Christi, vt veraciter Presbyter possit dicere infirmo, corpus, & sanguis Domini nostri Iesu Christi proficiat tibi in remissionem peccatorum & vitam æternam*. Sic Patres Turonenses decreuerunt, sed ratio quam afferunt quanti ponderis sit norunt Theologi: neque enim corpus Christi est sine sanguine. Alibi inualuit idem mos pro omni populo, non alia sanè de causa quàm propter cautelam, ne sanguis effunderetur. Ritus antiquus Missæ à Ioanne episcopo Abrincatensi descriptus apud Menardum in Appendice libri Sacramentorum vetat sacerdotem & ministros intincto pane communicare, excipit autem populum, *quem*, inquit, *intincto pane non auctoritate, sed summa necessitate timore effusionis sanguinis Christi permittimus communicare*. In antiquis consuetudinibus Monasterij Cluniacensis *lib. 2. cap. 30. tomo 4. Spicilegij* statutum extat de communione intincta. In margine autem ex alio codice ratio addita est, id contra vsum aliarum ecclesiarum esse, permitti tamen propter nouitios & alios rudes, qui si sanguinem separatim acciperent, vix fieri posset quin aliquam negligentiam incurrerent. In Anglia adeò propagatus erat hic vsus, vt eum prolixè defendat Ernulfus Roffensis Episcopus epist. ad Lambertum *To. 2. Spicilegij*. Concilium verò Anglicanum sub Richardo Archiepiscopo Cantuariensi an. 1175. cap. 15. prohibuit, ne quis quasi pro complemento communionis intinctam alicui eucharistiam tradat. Erat autem duplex intinctio vna cum sanguine, altera cum vino communi, & hæc etiam aliquando viguit pro pueris & infirmis, qui panem siccum deglutire non

non poterant. In præcitatis statutis Cluniacensibus *lib. 3. cap. 28.* communio moribundi sic describitur. *Sacerdos corpus Domini incensat, frangit, & partem quam allaturus est super calicem tenet, & tam ipse calix quam manus sacerdotis linteolo candidissimo cooperitur. Interea curatur, vt infirmi bucca lauetur recepturi ipsum corpus Domini, quod recipit vino intinctum, quo epotato ebibit quoque ablutionem calicis*, ne videlicet aliquod fragmentum in eo remanserit: nondum enim in vsu erat panis ille tenuissimus, quo nunc vtimur in sacris mysterijs, vt alibi ostensum est. De hac ipsa intinctione loquitur, ni fallor, S. Prosper *cap. 6. dimidij temporis*, vbi narrat historiam mulieris energumenæ, quæ diebus septuaginta nullum cibum, nullumque potum sumpserat. Huic sacerdos particulam corporis Domini tinctam præbuit, vino scilicet non consecrato siue aqua, vt eam faciliùs deglutiret. Nunc omnes intinctiones abierunt in desuetudinem, cum enim ad tollendos abusus decreta & præcepta non sufficerent, cœpit tandem communio fieri sub vna specie, nullusque locus intinctioni in ecclesia occidentali relictus est. Porrò cum agimus de corpore Domini sanguine intincto, alia quædam singularis intinctio dictu horrenda mihi venit in mentem, quam ex Græcorum Annalibus sic narrat Baronius *an.* 648. Cum perditissimus Pyrrhus Monothelita post recantatam palinodiam in pristinum errorem lapsus esset, *Theodorus Papa plenitudine conuocata Ecclesiæ ad sepulchrum verticis Apostolorum accessit, & diuino calice expostulato ex viuifico sanguine in atramentum stillauit, & ita propria manu depositionem Pyrrhi excommunicati fecit*. Simili modo scribit Nicetas in vita S. Ignatij Constantinopolitani subscripsisse episcopos damnationi Photij Pseudopatriarchę calamo intincto in sanguine Domini vice attramenti: quod sane horrendum est: sed illi peculiares sui consilij rationes habuerunt.

CAP. XIX.

Communio puerorum. De ea quid senserint antiqui Patres, & quæ veteris ecclesiæ praxis fuerit. Communionis nomen æquiuocum. Perceptionē eucharistiæ & mutuam fidelium societatem significat. Quæ fuerit communio laica, quæ ecclesiastica. Quibusdam olim negatum in fine viaticum eucharistiæ. Examinantur Doctorum sententiæ de communione peregrina. De eulogijs, earumque vsu ac distributione.

QVia supra de communione puerorum mentio frequenter facta est, operæ pretium erit, quid de illa senserint antiqui Patres, & I.

quid tandem definitum ſit pleniùs explicare. Innocentius Papa ſcribens ad Patres concilij Mileuitani epiſtolam aduersùs Pelagianos, *quæ eſt 93. apud Auguſtinum*: & ipſe Auguſtinus *lib. 1. contra duas epiſtolas Pelagianorum cap. 22. & lib. 1. de peccatorum meritis cap. 20.* atque alibi ſæpè baptiſmi neceſſitatem ex neceſſitate euchariſtiæ inferentes in ea ſententia fuiſſe videntur, quod etiam infantibus rationis vſu carentibus tribuenda eſſet neceſſariò poſt baptiſmum euchariſtia, adeò vt ſine ea ſaluari omnino non poſſent. Sed aliam fuiſſe illorum mentem, ſi ſcripta ipſorum diligentiùs excutiantur, perſpicuum eſt. Neque enim de reali ſiue ſacramentali communione loquuti ſunt, ſed de eius effectu, qui eſt vnio & incorporatio cum Chriſto, quæ etiam per ſolum baptiſmum fit, ſine actuali euchariſtiæ ſuſceptione. Quamuis ergo reuera priſci Patres ſoliti ſint infantes communicare, non tamen ad communionem eis exhibendam ea ratione moti ſunt, quod eam crediderint ad eorum ſalutem neceſſariam. Plura congerunt Scholaſtici, vt hanc fuiſſe Auguſtini aliorumque Patrum ſententiam oſtendant, ſed his omiſſis inſtar omnium & ſuper omnes mihi eſt auctoritas concilij Tridentini. Seſſione ſiquidem 21. cap. 4. poſtquam declarauit paruulos vſu rationis carentes nulla obligari neceſſitate ad ſacramentalem euchariſtiæ communionem, ait: *Neque ideò tamen damnanda eſt antiquitas, ſi eum morem in quibuſdam locis ſeruauit. Vt enim ſanctiſſimi illi Patres ſui facti probabilem cauſam pro illius temporis ratione habuerunt: ita certè eos nulla ſalutis neceſſitate id feciſſe ſine controuerſia credendum eſt.* Neque aliter crediderunt ipſimet diſcipuli S. Auguſtini, is præſertim qui primum inter eos locum tenet Fulgentius Ruſpenſis epiſcopus. Is etenim epiſt. ad Ferrandum Diaconum de baptiſmo Aethiopis moribundi cap. 11. manifeſtè docet ex ea ſententia Saluatoris Ioan. 6. *Niſi manducaueritis carnem Filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis*; non poſſe inferri actualem communionem poſt baptiſmum neceſſariam eſſe ad ſalutem; quandoquidem effectum euchariſtiæ in ipſa regeneratione baptizatus ſuſcepit factus corporis Chriſti verum membrum. *Quod etiam*, inquit, *ſanctos Patres indubitanter credidiſſe ac docuiſſe cognoſcimus.* Tum ſermonem hac de re habitum à S. Auguſtino ſubiungit, ac tandem ſic concludit epiſtolam. *Arbitror ſancte frater diſputationem noſtram præclari doctoris Auguſtini ſermone firmatam, nec quicquam eſſe aliquatenus ambigendum, tunc vnumquemque fidelium corporis ſanguiniſque dominici participem fieri, quando in baptiſmate membrum corporis Chriſti efficitur, nec alienari ab illo panis caliciſue conſortio; etiam ſi antequam panem illum comedat & calicem bibat de hoc ſeculo in vnitate corporis Chriſti conſtitutus abſcedat. Sacramenti quippe illius participatione ac beneficio non priuatur, quando ipſe hoc, quod illud ſacramentum ſignificat, inuenitur.* Hinc colligitur ſenſum Auguſtini non bene ab illis perceptum fuiſſe, qui perperam eum accuſant, quod euchariſtiam

ſtiam paruulis neceſſariam ad ſalutem eſſe docuerit, contra eccleſiæ definitionem, quæ hanc ſententiam inflicto anathemate condemnauit. Cautiùs loquutus eſt Hugo à S. Victore doctrinæ Auguſtini ſectator egregius, qui veteris eccleſiæ conſuetudinem attendens, tradendam quidem pueris euchariſtiam ſub ſpecie vini docuit *lib. 1. de Sacram. cap. 20.* ſed cum cautela & limitatione: nam *ſi in reſeruando ſanguine Chriſti vel miniſtrando pueris, immineat periculum, potius ſuperſedendum videtur.* Tum ait pueris nullum imminere ſalutis periculum, ſi eos contingat abſque communione decedere, quia membrum corporis Chriſti iam ſunt effecti per baptiſmum. Idem ſcribit Lanfrancus Cantuarienſis *epiſt. 33.* ad Domnaldum epiſcopum Hiberniæ, qua doctè & ſubtiliter de Infantium communione pertractat. Horum autem aliorumque Patrum doctrinam, & verborum Chriſti expoſitionem ab illis traditam non conſiderans Radulfus Ardens Hugoni contemporaneus loquens de Euchariſtiæ neceſſitate ferm. in die Paſchæ, *Statutum, eſt,* inquit, *vt pueris mox baptizatis ſaltem in ſpecie vini tradatur, ne ſine neceſſario ſacramento diſcedant.* Et Radulfo antiquior Gualterius Aurelianenſis, qui vixit ſeculo nono, cap. 7. ſui Capitularis mandat vt Presbyter ſemper euchariſtiam paratam habeat, vt quando quis infirmatus fuerit, aut paruulus ægrotauerit, ſtatim eum communicet, ne ſine viatico moriatur.

Quod verò Antiqui miniſtrare paruulis ſacra myſteria conſueuerint II.
ex eorum ſcripis euidenter oſtenditur. Cyprianus epiſt. 63. ad Cæcilium, *Per baptiſmum*, ait, *ſpiritus ſanctus accipitur, & ſic à baptizatis & ſpiritum ſanctum conſecutis ad bibendum calicem Domini peruenitur.* Idem libro de lapſis ab indigna communione horrendis exemplis deterrens, celeberrimam hiſtoriam narrat, quam etiam ex ipſo refert & ponderat Auguſtinus *epiſt. 23.* cuiuſdam infantulæ, quę cum parentum incuria & nutricis delatione panem vino mixtum de idolothytis comediſſet, ipſo Cypriano ſacrificante aderat cum matre in eccleſia. *Vbi verò ſolemnibus adimpletis calicem Diaconus offerre præſentibus cœpit, & accipientibus cæteris locus eius aduenit, faciem ſuam paruula inſtinctu diuinæ maieſtatis auertere, & labys obturantibus premere, calicem recuſare. Perſtitit tamen Diaconus, & reluctanti licèt de ſacramento calicis infudit. Tunc ſequitur ſingultus & vomitus. In corpore atque ore violato euchariſtia permanere non potuit.* Dionyſius in fine cap. 2. eccl. hierarch. *Omnibus*, inquit, *peractis eum qui initiatus eſt ad euchariſtiam vocat, & myſteriorum perficiendi vim habentium communionem illi tradit.* Et infra cap. 7. *Quod autem infantes, qui per ætatem nequeunt intelligere, diuinæ regenerationis, ſanctorumque diuinæ communionis myſteriorum participes fiant, videtur hominibus profanis non immeritò riſu dignum.* Mox huius facti rationem reddit. Vetus hæc conſuetudo fuit vt quicunque baptizabantur ſiue adulti ſiue infantes, ſacra ſtatim communione reficerentur. Liber Sacramentorum S. Gregorij editus à Menardo in officio Sabbati ſancti agens de

baptiſmo

baptiſmo infantium ait, *Qui etiam non prohibentur lactari ante ſacram communionem, ſi neceſſe fuerit*. Iobius Monachus apud Photium, *Primò*, inquit, *baptizamur, deinde vngimur, inde pretioſo ſanguine dignamur*. Theophanes Nicenus, cuius frontem verſibus conſcribi iuſſit impius Theophilus Iconoclaſta, aſſerit *epiſt. 3. ad ſacerdotes* ſtatim poſt baptiſmum datā omnibus communionem. Hieronymus aduersùs Luciferianos Hilarium ait non potuiſſe baptiſmum ſine eucharistia adminiſtrare, quia presbyter non erat. Huc item reſpicit Tertullianus *lib. de pudicitia cap. 9.* vbi explicans filij prodigi parabolam, *Annulum*, inquit, *accipit tunc primùm, quo fidei pactionem interrogatus obſignat, atque ita exinde opimitate Dominici corporis veſcitur, eucharistia ſcilicet*. Narrat Euagrius *lib. 4. hiſt. eccl. cap. 35.* deiecto Anthimo è throno Conſtantinopolitano, eique Menna viro orthodoxo ſubſtituto, hoc miraculum in puero Hebræo contigiſſe. Vetus fuit conſuetudo Conſtantinopoli, vt ſi quando multæ particulæ corporis Christi ſupereſſent, ſacerdotes pueros incorruptos accerſerent, qui eas comederent. Cum his adfuit aliquando puer Hebræus, & cum cæteris ſacrorum myſteriorum particeps effectus eſt. Quod cum Pater didiciſſet furore ac rabie ſuccenſus in clibanum ardentem, in quo vitrum formare ſolebat, puerum coniecit; qui triduo in igne, Deo protegente, illæſus permanſit, donec à matre eductus è fornace ipſe cum matre baptiſmum ſuſcepit, pater cruci affixus eſt. Hoc miraculum referunt Greg. Turonen. *lib. 1. de gloria martyrum cap. 10.* & Nicephorus Calliſtus *lib. 17. cap. 25.* atque hic poſtremus addit ſe cum puer admodum eſſet ſæpenumero cum alijs interfuiſſe, & reliquias ſacramentorum ſuſcepiſſe. Vixit autem Nicephorus ſeculo XIV. ex quo infertur hunc morem in Vrbe regia octo ſeculorum ſpatio perſtitiſſe, nam Mennas claruit ſeculo VI. Ioannes Moſchus *in prato ſpirituali cap. 19.* aliud miraculum narrans, quod pueris Apamienſibus accidit, qui per iocum ſacram ſynaxim celebrantes verba conſecrationis ſuper panem & vinum protulerunt, eos potuiſſe ait illa verba ediſcere, quia conſuetudo tunc erat in eccleſia, vt pueri ante ſacrarium aſſiſterent, & primi poſt clericos communicarent. Eundem morem reliquias ſacramenti pueris miniſtrandi in Occidente quoque, ſaltem in Gallia, viguiſſe docet nos concilium II. Matiſconenſe habitum an. 588. nam cap. 6. ait: *Quæcunque reliquiæ ſacrificiorum poſt peractam Miſſam in ſacrario ſuperſederint, quarta vel ſexta feria innocentes pueri ab illo cuius intereſt ad eccleſiam adducantur, & indicto eis ieiunio, eaſdem reliquias conſperſas vino percipiant*. Poſtea concilium Turonenſe III. tempore Caroli Magni c. 19. presbyteros admonendos eſſe ſanciuit, vt cum ſacra Miſſarum ſolemnia peregerint atque communicauerint, pueris aut alijs quibuslibet perſonis adſtantibus corpus Domini indiſcretè non tribuant. Et Odo epiſcopus Pariſienſis, qui viuebat an. 1175. in ſtatutis ſynodalibus cap. 39. *Communium præ-*

ceptorum

septimum discretè præcipit presbyteris, ne hostias licèt non sacratas dent pueris vllo modo. Sic desijt in Gallicana ecclesia seculo XII. mos pueros cōmunicandi, quem licèt optauerit instaurare eiusdem seculi scriptor Hugo à S. Victore, asserit tamen loco supra citato iam suo tempore desijsse, aliquo eius vestigio remanente; nam presbyteri retinentes veterem formam, sed non rem, vinum commune pueris recens baptizatis dabant pro sanguine, quod Hugo superfluum & dimittendum arbitrabatur. Ne verò reliquiæ sacramenti superessent, sæpe decretum est, vt tot dumtaxat particulæ consecrarentur, quot erant parati ad communionem: & si quid residuum foret à sacerdote seu ministris comederetur, aliquot tantùm particulis pro infirmorum communione reseruatis, quæ statis diebus renouarentur. Quod si contingeret vt ministrorum incuria putrescerent, statuit concilium Arelatense apud Iuonem P. 2. c. 59. vt igne comburantur & cinis iuxta altare sepeliatur, idque in vsu fuisse docet Algerus *lib. 2. cap. 1.*

Est autem nomen communionis æquiuocum. Quamuis enim hodie nihil sit, quod nomine communionis intelligatur, nisi sola eucharistiæ participatio, hæc tamen vox latiùs olim patebat, & præter eucharistiam alia multa complectebatur. Congerunt in hanc rem plurima testimonia è veteris ecclesiæ praxi viri eruditissimi Gabriel Albaspinæus *lib. 1. obseruat.* & Ioannes Morinus *lib. 2. ecclesiastic. exercitationum*. Et primo quidem duo veluti genera erant Christianæ communionis, communio scilicet commercij siue mutuæ cum cæteris Fidelibus societatis; & communio eucharistiæ, quæ prioris perfectio, finis, & centrum est. Illa habitudinem habet & relationem ad corpus Christi mysticum, quod est ecclesia: hæc verum corpus eiusdem respicit, quod sumitur in eucharistia. Illa dicebatur communio sine oblatione, vtpotè consistens in sola participatione orationum & consortij fidelium: hæc communio cum oblatione ijs concessa, qui corporis & sanguinis Domini participes erant. Quia verò ecclesia ex populo constat, cuius est instituí, dirigi, & perfici; & ex clero, ad quem spectat docere, sacramenta administrare, dirigere, & perficere; ideò communio, quatenus respicit mysticum Christi corpus diuiditur in laicam & ecclesiasticam. Ecclesiasticæ tot sunt species, quot ordinum gradus: aliter enim inter se & cum alijs clerici minorum ordinum, aliter subdiaconi, & diaconi, aliter presbyteri & episcopi communicabant. Cum ergo aliquis ordinis sui munia in pœnam alicuius delicti obire non poterat, is communione priuari dicebatur, quia cum cæteris in his quæ sui ordinis erant communicare vetitum illi & illicitum erat. De hac communione antiqui canones loquuntur, quoties clericos, diaconos, presbyteros, siue episcopos communione priuari præcipiunt. Quod si quis perpetua depositione à sui gradus honore & functione remouebatur, is omne ius ecclesiasticæ communionis amittebat, & inter laicos relegatus ip- III.

sorum

ſorum tantùm communione fruebatur. Vnde fit vt communio laica, quæ laicis honor eſt, eccleſiaſticis dedecus eſſet, quia illis in pœnam irrogari ſolebat, cum admiſſo aliquo crimine è loco & gradu ſuo detruſi cum laicis eſſe iubebantur. Recentiores qui audito nomine communionis, eius veteri notione neglecta, id ſolum concipiunt quod hodie ea voce ſignificatur, laicam communionem nihil aliud eſſe putant, quàm perceptionem eucharistiæ ſub vnica ſpecie aut extra cancellos more laicorum, quod quàm falſum ſit vel ex eo liquet, quod ſæpe clericos ad laicam communionem detruſos legimus eo tempore, quo etiã laici ſub vtrâque ſpecie communicabant. Eſt igitur communio laica ius ſocietatis & communicationis cum cæteris fidelibus in rebus tam ſacris quàm ciuilibus more laicorum: ex quo conſequens erat, vt clerici ad eam damnati, quandoquidem à gradu clericali deiecti in ordinem plebis redigebantur, in perceptione eucharistiæ inſtar laicorum ſe gererent, eam ſumentes extra ſepta altaris, aut ſub vna vel vtrâque ſpecie, ſicut ex vſu eccleſiæ tunc laici ſumere conſueuerant.

IV. Illud autem difficilius videtur, quod aliquando antiqui canones in fine tantùm vitæ, aliquando nec quidem in fine laicam communionem reis concedebant, vt c.2. concilij Sardicenſis & c. 18. Illiberitani. Sed quibus perſpecta eſt veteris eccleſiæ diſciplina, ignotum eſſe non poteſt hanc diuerſitatem animaduerſionis ex criminum diuerſitate prouenisse. Quædam enim crimina adeò grauia cenſebantur, vt eorum reus non ſolùm depoſitione puniretur, ſed etiam ad agendam pœnitentiam, tanquam indignus ipſa laica communione, extra limen eccleſiæ vſque ad finem vitæ inter *Flentes* ablegaretur, cui animam agenti concedebatur, vt tanquam laicus fidelis præuia peccatorum abſolutione eucharistiam more laicorum acciperet. At qui ſcelera atrociora perpetrauerant, ijs ſeueriore ſententia abſolutio quidem à peccatis, quæ nemini verè pœnitenti in fine negari ſolebat, concedebatur; ſed viatico eucharistiæ priuabantur, vt qui flagitijs ſuis clericalem gradum viuendo deturpauerant, nec viaticum quidem corporis Christi in morte ſuſciperent, quod nulli laico fideli ab hoc ſeculo decedenti negabatur. Hæc durior animaduerſio an fuerit mitigata can. 13. magnæ ſynodi Nicænę quo præcipitur, *vt ſi quis vita excedat, vltimo & neceſſario viatico minimè priuetur*, controuerſum eſt. Nam cum duplex apud antiquos viaticum eſſet, nempe abſolutionis & eucharistiæ, hîc per vltimum & neceſſarium viaticum putat Albaſpinęus ſacramentalem abſolutionem & ſolam admiſsionem ad conſiſtentiam à Patribus Nicænis indicatam, cui explicationi fauere videtur idem Canon ſtatuens quod ſi is ſuperuixerit, ſit inter eos qui communionem tantùm orationis conſequuntur. Habertus verò *ad partem X. Liturgiæ obſeru.X.* contrariam ſententiam ſuſtinet, de viatico eucharistiæ canonem Nicænum loqui; idque deducit ex ſecunda parte eiuſdem qua ſancitur, vt cuilibet

bet generaliter in exitu posito, & eucharistiæ participationem poscenti episcopus cum probatione oblationem impertiat. Vtraque sententia probabili fundamento innititur, & per me liberum cuique erit cui maluerit adhærere. Quæcunque enim fuerit Nicænę synodi mens, certissimum illud est, cuius gratia huc digressi sumus, quibusdam pœnitentibus propter horrenda crimina negatum in fine viaticum eucharistiæ, & solam precum communionem cum viatico absolutionis concessam. Imò primis ecclesiæ temporibus, vt Lib. I. Cap. XVII. ostensum est, idololatriæ, mœchiæ, & homicidio ipsam etiam absolutionem negatam, quorumdam sententia est, qui ad hanc non ad eucharistiam omnino referendos putant concilij Illiberitani canones, quibus decernitur, vt rei prædictorum criminum nec in fine ad communionem suscipiantur. Arguitur hæc synodus à nonnullis nimiæ seueritatis, sed sic ea tempora & fidelium mores ferebant. Fuit ergo, vt Innocentius I. ad Exuperium episcopum Tolosanum scribit, *Obseruatio prior durior, posterior interueniente misericordia inclinatior. Nam consuetudo prior tenuit, vt concederetur eis pænitentia*, id est vt admitterentur qui lapsi fuerant in ordine pœnitentium, *sed communio*, id est participatio cum fidelibus & absolutio sine qua illorum consortio frui non poterant, *negaretur. Nam cum illis temporibus crebræ persecutiones essent, ne communionis concessa facilitas homines de reconciliatione securos non reuocaret à lapsu, negata meritò communio est, concessa pænitentia, ne totum penitus negaretur, & duriorem remissionem fecit temporis ratio. Sed postquam Dominus noster pacem ecclesijs suis reddidit, iam depulso terrore, communionem dari abeuntibus placuit*, nempe communionem reconciliationis de qua ab Exuperio interrogatus fuerat, *quasi viaticum profecturis*. Idem ferè decernitur can. 3. concilij I. Arausicani: *Qui recedunt de corpore pænitentia accepta, placuit sine reconciliatoria manus impositione*, publica scilicet & solemni quæ in ecclesia fieri solebat, *eis communicari. Quod morientis sufficit consolationi secundùm definitiones Patrum, qui huiusmodi communionem sufficienter viaticum nominarunt. Quod si superuixerint, stent in ordine Pænitentium, & ostensis necessarijs pænitentiæ fructibus, legitimam communionem cum reconciliatoria manus impositione percipiant.* Legitimæ autem communionis tunc participes erant, cum plenè reconciliati ad diuina mysteria percipienda admittebantur.

Erat & aliud genus communionis, quæ peregrina dicebatur, de V. qua variæ sunt Eruditorum sententiæ. Quidam, inter quos est Binius in notis ad concilium Ilerdense, eam cum laica confundunt: sed non est credibile veterem ecclesiam eandem rem diuersis adeò vocabulis expressisse. Ingens quoque inter vtramque discrimen fuit, clerici enim ad laicam damnati gradu suo in perpetuum carebant, peregrinâ verò mulctati, vt constat ex concilio Agathensi c. 11. non semper ei pœnæ subiacebant. Alij existimarunt communionem peregrinam nihil aliud

liud esse, quam perceptionem eucharistiæ sub vna tantùm specie. Verùm quid magis alienum à disciplina veterum Patrum, quàm vt eucharistiæ etiam sub vna specie sumptionem tanquam pœnam irrogarent Clericis furti & aliorum criminum reis, qui etiam in fine vitæ constitutis & longa ac ęrumnosa pœnitentia functis eam aliquando denegabant? Franciscus Bosquetus vir multæ eruditionis *In notis ad epist.* 174. *lib.* 1. *Innocentij* III. peregrinæ communionis nomine pœnam suspensionis intelligit, cum episcopus omni Pontificali potestate exutus, honorem dumtaxat habebat, & primam sedem inter presbyteros: quæ pœna ad alios deinde ordines, vt ipse putat, translata est. At hæc communio non pœna, sed solatium fuit: idque tributum episcopis Nouatianis post abiuratos errores legimus can. 8. concilij Nicæni, vt honore seruato primi inter presbyteros sederent. Nec aliter explicandus est canon 3. synodi Reiensis, quo nititur Bosquetus. Sermo enim in eo est de Armentario, qui Ebredunensis episcopus à duobus tantùm ordinatus fuerat cum multiplici canonum transgressione: quam ordinationem irritam & nullam synodus pronunciauit, vetuitque illi consistere intra fines Alpium maritimarum. Quia tamen facti pœnitens se ignoranter deliquisse dicebat, permisit ei extra illam prouinciam manere, & in aliqua ecclesia ei misericorditer attributa peregrina communione foueri, iuxta decretum præcitatum concilij Nicæni. Patet autem hanc communionem in solatium amissæ dignitatis concessam, eique potius ornamento quàm pœnæ fuisse. Alia est singularis sententia Gabrielis Henao, qui *lib. de sacrif. Missæ p.* 3. *disput.* 28. *sect.* 49. *& sequentibus* diffusissimè agens de communione peregrina, eam tandem fuisse concludit, ad quam clerici admittebantur, quibus in pœnam alicuius peccati peregrinationes siue perpetuæ siue ad tempus impositæ erant. Sed quamuis multa dicat, non tamen probat, quæ & qualis fuerit peregrinantium communio. Et hoc deinde ab illo demonstrari oportebat, quod quando canones de communione peregrina editi sunt, solerent clericis ad expianda peccata peregrinationes iniungi. Cellotius *lib.* 6. *de Hierarchia cap.* 16. nihil sacrum respicere hanc communionem existimat, sed tantùm humanam societatem & subsidia victus ac vestitus clericis erogata, quibus hæc pœna peregrinitatis imponebatur: dictam autem peregrinam autumat, quia sic mulctati non merebantur tractari vt ciues Sanctorum & domestici Dei, sed tanquam aduenæ & peregrini. At hæc ingeniosa nominis explicatio est rem non attingens, de qua quæritur. Simili modo aberrant à scopo Scholastici & Canonistæ, qui cum solam eucharistiæ perceptionem audito communionis vocabulo mente concipiant, eam peregrinam dici scribunt, quæ olim peregrinis speciali aliquo ritu, separatim ab incolis loci præberi solebat. Alij dicunt eam esse, quæ ad finem vsque vitæ reseruabatur, quia ex hoc seculo migraturi quasi in exteras regiones

nes

nes peregrinantur. Sed turpe est huiusmodi ineptijs recensendis tempus prodigere.

Sirmondus *in historia publica pœnitentiæ cap.vlt.* & Albaspinæus *lib.1. Obseruat.* tunc peregrina communione mulctatos fuisse clericos crediderunt, quando in eo loco & statu collocabantur, quo poni solebant clerici peregrini, qui sine literis commendatitijs, quas *Formatas* vocabant, extra propriam diœcesim peregrinabantur. Excipi enim benignè consueuerant, & sumptibus ecclesiæ ali, nullo prætermisso humanitatis officio: nemo tamen clericorum cum illis tanquam cum clericis communicabat, nec vllis sui ordinis muneribus fungebantur. Sic statuisse legimus concilium Liptinense c.4. vt episcopi vel presbyteri ignoti vndecunque venientes in ecclesiasticum ministerium non admitterentur ante probationem synodalem. Hoc autem aduenis nulla erat pœna, sed sic ferebat vsus ecclesiæ, vt clerici vagantes sine Formatis ad suorum ordinum exercitia in aliena diœcesi non admitterentur: quæ cautio etiam hodie adhibetur, vt ignoti & extranei sacerdotes non permittantur celebrare, nisi literas suæ ordinationis ostendant, tametsi in reliquis omnia illis officia christianæ charitatis impendantur. Cum verò clerici alicui ecclesiæ adscripti functiones sui ordinis exercere prohibebantur, id sanè pœna erat in hoc sita, quod licèt peregrini non essent, certumque domicilium & gradum in propria ciuitate & ecclesia obtinerent; sic tamen cum eis agebatur, ac si peregrini forent, de quorum statu & conditione non constaret. Cumque sui ordinis exercitio carerent, non tamen abstenti erant à perceptione eucharistiæ, quæ nec peregrinis quidem & ignotis negabatur, cum se verè orthodoxos esse docuissent. Putat Albaspinæus desumptam hanc pœnā ex legibus Romanorum, quibus sancitum erat, vt deportati & extorres ius ciuitatis & ea quæ erant iuris ciuilis amitterent, illa tantū retinentes quæ sunt iuris gentium, vt docent Vlpianus *l. 1. §. 2. & 4. ff. de legatis III.* et Marcianus *ibid. de pœnis l. 17.* Agit de his eruditè, vt solet, doctissimus vir Nicolaus Antonius *lib.2. de exilio cap.5. num.10. & cap. 7. num. 12.* Testatur quoque Suetonius in Claudio *cap. 16.* redactos quandoque Romæ viros illustres ad peregrinitatem: *Splendidum virum*, inquit, *Græciæque prouinciæ Principem, verùm latini sermonis ignarum, non modo albo Iudicum erasit, sed etiam in peregrinitatem redegit.* Huius communionis vt pœnę duo tantùm concilia mentionem faciunt, Agathense sub Symmacho, & Ilerdense sub Ioanne I. Agathense can. 2. ait: *Contumaces clerici ab episcopis corrigantur, & si qui prioris gradus elati superbia communionem*, consortium scilicet cæterorum, *fortasse contempserint, aut ecclesiam frequentare vel officium suum implere neglexerint, peregrina eis communio tribuatur, ita vt cum eos pœnitentia correxerit, rescripti in matricula gradum suum dignitatemque suscipiant.* Idem can. 5. *Si quis clericorum furtum ecclesiæ fecerit, peregrina ei communio tribuatur.*

tur. Ilerdense can. 16. *Si quis clericus quacunque occasione de omni facultate* ecclesiæ *quippiam probatus fuerit abstulisse, vel forsitan dolo aliquo suppressisse, reus sacrilegij prolixiori anathemate condemnetur, & vix quoque peregrina communio concedatur*. Anathema autem hîc sumitur in latiori significatione pro quacunque ecclesiastica pœna. Patet autem ex c. 2. Agathensi hac pœna mulctatos à cęterorum societate subductos, ex matricula expunctos, gradu submotos, & in ordinem redactos fuisse, donec per pœnitentiam diluto peccato matriculæ & corpori, à quo segregati fuerant, restituerentur. Sed quid propriè peregrinæ communionis nomine præcitata Concilia intellexerint, ex horum canonum contextu colligere non possumus. Probabilis quidem est Sirmondi & Albaspinæi coniectura, nec aliquid mihi occurrit, quo eam falsi arguere possim; optarem nihilominus eamdem solidioribus magisque perspicuis ex antiquitate argumentis fulciri. Moueor autem ad dubitandum eo confidentiùs, quod legerim suprascriptam sententiam ipsi Albaspinæo postea displicuisse, seque pleniùs & vberiùs de ea scripturum in altera editione promisisse, quod tamen non fecit morte præuentus. Quid igitur verè sit peregrina communio, libenter discam à peritioribus, mihi enim non liquet; licebitque fateri cum viro nec indocto nec ignaro antiquitatis Guillielmo Lindano *lib.4. Panopliæ cap.* 58. eam mihi non satis perspectam esse.

VII. Postremum genus communionis illud erat, quod per eulogias fieri instituit vetus Ecclesia. Quid autem sint eulogiæ, & qua de causa institutæ diximus supra Lib. I. Cap. XXIII. §. 12. Erat enim panis qui superferat consecrationi in particulas dissectus, & in fine Missæ à Sacerdote ijs distributus qui ob aliquod impedimentum non poterant, aut non erant parati communicare. Id Græci & Latini scriptores testantur Theodorus Balsamon *in can. 2. concilij Antiocheni*, Simeon Thessalonicensis *lib. de diuino templo*, Nicol. Cabasilas *in expositione Liturgiæ*, Gemma animæ *lib. 1. cap. 67.* Durandus in rationali *lib. 4. cap. 53.* Illis verò dumtaxat eulogia præberi poterat, qui ius habebant ad communionem, cæteris negabatur quibus vel nondum patebat aditus ad eucharistiam, vel ob aliquod crimen interclusus erat: quales erant Catechumeni, Pœnitentes, & abstenti à communione. Hoc edicit Theophilus Alexandrinus can. 7. *Quæ in sacrificij rationem offeruntur, post ea quæ in sanctorum vsum consumuntur, clerici diuidant, & nec Cathecumenus ex ijs bibat vel comedat, sed solùm clerici, & qui cum eis sunt fideles fratres*. Quia enim, vt explicat Balsamon, altari oblata sunt, & ex illis sumptæ sunt partes ad diuina dona, qui sunt imperfectiores ex ijs edere non debent. Errant igitur qui de Catechumenis aliter sentiunt decepti loco quodam Augustini, quem malè interpretati sunt. Is lib. 2. de peccat. meritis & remiss. cap. 26. ait; *Catechumenos secundùm quendam modum suum per signum Christi & orationem manus impositionis*

puto

puto sanctificari: & quod accipiunt, quamuis non sit corpus Christi, sanctum est tamen, & sanctius quàm cibi quibus alimur, quoniam sacramentum est. At Augustinus non hîc de pane, vt illi perperam existimant, sed de sale loquutus est, quod Catechumenis dari solebat, vt Eruditis notum est. Negatas quoque Eulogias excommunicatis & grauiorum criminum reis exemplo suo docuit Gregorius Turonensis *lib.* 5. *hist. cap.* 15. agens de Merouco Apostata, & *lib.* 8. *cap.* 20. de Vrsicino episcopo Cadurcensi. Eamdem ob causam cautum est in synodo Laodicena *can.* 32. & in secunda Bracarensi *can.* 70. ne Fideles orthodoxi ab hæreticis eulogias acciperent, quia cum illis communicare non debent. Solebant autem comedi in ecclesia, de qua re extat decretum Synodi Constantinopolitanæ tempore Alexij Comneni habitæ ad quintam Monachorum quæstionem: quem ritum etiam à Latinis seruatum legimus. Græci tamen recentiores, cum peregrè proficiscuntur, Antidoron siue eulogiam secum deferre consueuerunt tanquam alexiterium in tempestatibus & periculis, vt scribit Goar in notis ad Euchologium *pag.* 155. Monachos item Cluniacenses eulogias in refectorio comedisse antiquæ eorum consuetudines testantur apud Lucam Dacherium *to.* 4. *spicilegij lib.* 2. *cap.* 30. his verbis. *Priuatis diebus hostia non consecrata portantur in Refectorio, vt his qui eo die non communicauerunt, per manus sacerdotis distribuantur.* Et infra *lib.* 3. *cap.* 12. Officium sacristæ describentes inter cætera ab eo agenda hoc recensent. *Portat pyxidem cum hostijs non consecratis in Refectorium, de quibus singuli prælibant, qui noluerunt aut non potuerunt communicare.* Apud Christophorum Brouuerum *Antiquit. Fuldensium lib.* 3. *cap.* 12. extat libellus supplex Monachorum, quo inter cætera petunt, vt communionem fracti panis ante cibum quotidie sumere non respuatur secundùm exempla præcedentium Patrum. Et in Aquisgranensi concilio *c.* 68. decernitur vt eulogiæ fratribus à presbyteris in Refectorio dentur, his nimirum qui non communicauerant. Hæc enim, vt diximus, potissima causa fuit institutionis eulogiarum, vt vices agerent eucharistiæ, & communioni succederent, quæ olim frequentior erat. Nihilominus successu temporis his etiam datæ sunt, qui eucharistia refecti fuerant. Codinus *lib. de officijs aulæ Constantinopol. cap.* 17. Imperatoris coronationem describens, *Postquam*, inquit, *diuinorum mysteriorum particeps effectus est, imposita rursus capiti corona egreditur ex tabernaculo, finitàque Liturgia & pane sanctificato, quod antidoron nominamus, populo distributo, de quo postquam & ipse participauit, & benedictionem à Patriarcha cæterisque præsentibus episcopis accepit, eorumque manus deosculatus est, ascendit ad locum Catechumenorum.* Idem asserit Cantacuzenus *lib.* 1. *hist. cap.* 41. Permansit huius ritus vestigium aliquod in quibusdam prouincijs in quibus panis die festo benedicitur, & in frusta diuisus astantibus post Missam, etiam si communionem perceperint, distribuitur in signum fra-

fraternæ communionis & charitatis. Ab hac verò publica & solemni eulogiarum distributione aliæ priuatæ exortæ sunt inter ecclesiasticos & religiosos, qui vt supra ostensum est Lib.I.Cap.XXIII. panes sibi inuicem mittebant velut symbolum religiosæ fraternitatis. Atque hinc factum puto, vt nomen eulogiarum, ad cuiuscunque generis munuscula translatum sit, loquendi formula ab Hebræis deducta, qui munus benedictionem appellant, vt 1. Reg. cap. 25. *Accipe benedictionem, quam attulit ancilla tua*: vbi in textu hebraico est *Beracah*, in græco *eulogia*, quæ voces idem significant. Sic eulogias accipit S. Benedictus, cum *cap.* 54. *suæ regulæ* Monachis prohibet ne absque licentia Abbatis sibi inuicem eulogias mittant. Sic Marculfus *lib.* 2. *Formularum* exhibens formulam qua episcopus alteri episcopo in resurrectione Domini eulogias mittit. Sic Magister in regula *cap.* 76. modum præscribens quo debent suscipi eulogiæ missæ ad monasterium à summo Pontifice siue à Sacerdotibus. Sic alij scriptores passim, quos prætermitto; nam de eulogijs hoc sensu acceptis non est hîc locus differendi. Multa congerit de his Gretserus lib. 2. de benedictionibus.

CAP. XX.

Ablutio & gratiarũ actio post communionem. Orationes pro his qui communicarunt. Oratio super populum. Dimissio astantium dicente Diacono, Ite Missa est. *Cur hæc dimissio certis diebus omittatur. Consummatio Missæ & populi benedictio. Eius origo & ritus diuersi. Euangelium post Missam. Vsus ipsius recentior. Recessus Sacerdotis ab altari. Hymnus trium puerorum. Sacrarum vestium depositio. Finis Libri.*

I. Diutiùs in disquisitione communionis immorati sumus ita exigentibus priscis ecclesiæ institutis, iam ad finem diuini sacrificij accedendum est. Postquam omnes communicauerunt, ait Micrologus *cap.* 23. dicit sacerdos, *Quod ore sumpsimus Domine pura mente capiamus, & de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum*. Hanc orationem secretò recitandam plerique codices M. SS. insinuant. Alterâ, quæ nunc dicitur cum digiti & calix abluuntur, videlicet, *Corpus tuum Domine quod sumpsi, &c.* carent veteres libri, nec eam reperi nisi in Missa edita ab Illyrico. Lotionis manuum post communionem men-

mentio fit in Ordine Romano, sed non ablutionis, quæ nunc sumitur à sacerdote; tantummodo monet vt Diaconus cautè procuret, ne quid in calice aut patena sanguinis vel corporis Christi remaneat. Ritus Missæ à Ioanne episcopo Abrincacensi descriptus apud Menardum, post communionem sacerdotis & aliorum ait. *Particulam quæ in calice remansit sacerdos sumat, & post Diacono calicem ad mundandum & sumendum quod remansit porrigat, qui in sinistrum cornu altaris calicem cum patena deferat, vbi partem sibi accipiat, & partem subdiacono tribuat. Post mundato vtroque vtrique participent. Acolythus verò alterum calicem sacerdoti ad mundandos digitos deferat.* Sed quid fieret de ablutione non dicit: puto autem proiectam in sacrarium, nam in antiquis ecclesijs præsertim Monachorum singula altaria à parte epistolæ paruam habent piscinam in hunc vsum paratam. In libro Vsuum ordinis Cisterciensis *cap.* 53. hic modus ablutionis præscribitur. *Si quid residuum fuerit de sanguine bibat illud Diaconus cum calice, postquam fistulam reddiderit subdiacono. Quam fistulam antequam reddat, in quantum potuerit, ab vtraque parte sugendo à sanguine Domini euacuet, subdiaconus verò tenens fistulam contra faciem suam in transuerso, eat ad sacerdotem per retrò altare ministrare vinum in calice. Qui recepto calice respergat digitos suos in ipso, quē ponens super altare eat ad piscinam abluere in ipsa digitos aqua. Quibus tersis redeat ad altare sumere vinum quod dimisit in calice. Quo sumpto iterum aspergat calicem vino. Quo hausto ponat illum non reclinatum super altare iuxta patenam.* Eadem ferè leguntur in alijs Ritualibus monachorum post annum millesimum scriptis. Nihil autem antiquius occurrit, nisi quod semper summa diligentia ministri altaris curarunt, ne quæ reliquiæ sacramenti, vt superiùs diximus, peracta synaxi remanerent, ijs particulis exceptis quæ pro communicandis infirmis conseruabantur.

II. Diaconus verò ex præscripto Ordinis Romani videns omnes communicasse faciebat signum crucis in fronte, vt Prior scholæ cantorum ex eo intelligeret, quando deberet post antiphonam, quę communio vocatur, gloriam S. Trinitati psallere & versum repetere. Olim enim post ipsam communionem psalmus, & Diacono innuente versiculus *Gloria Patri* cantari solebant, cum antiphonæ repetitione. Tum surgens Pontifex è sede sua & veniens ad altare dabat orationem ad complendum. Sic enim in libro Sacramentorū S. Gregorij nuncupatur oratio, quę nunc dicitur Postcommunio, quia nimirum ea recitata pro gratiarum actione sacrificium completur. Optimè Augustinus disserens de sacramentorum celebratione epist. 59. ad Paulinum, *Participato*, inquit, *tanto sacramento, gratiarum actio cuncta concludit*. Porrò istæ orationes pro communicantibus institutæ sunt, quando omnes vel plerique qui aderant sacrificio communicabant: nam & ipsum communionis vocabulum impropriè hîc vsurparetur, nisi plures de eodem sacrificio participarent.

parent. Quamuis autem mos ille desierit, nihil tamen in orationibus immutatum est; sed ideò retentæ sunt, vt sciamus quid olim factum sit, & ex ipso precationum tenore ad pristinum feruorem excitemur. Accedit & alia ratio, quam tangit Vualfridus Strabo *cap.22.* quia licet totius Missæ decursu pro his maximè & quasi nominatim oretur, qui ibi offerunt atque communicant: cæteri tamen in fide & deuotione offerentium atque communicantium persistentes, eiusdem oblationis & communionis participes fiunt, tanquam eiusdem actionis cooperatores. Hinc infert Radulfus Tungrensis *propos.23.* ante has orationes communicare eos debere, qui earundem orationum benedictione foueri desiderant: neque vt fieri solet cum notabili sacrorum rituum trangressione vsque ad finem Missæ differenda communio. Est & alia oratio quæ dicitur super populum, quam Amalarius *lib. 3. cap. 37.* vltimam benedictionem vocat, & potissimum in Quadragesima frequentatur, Diacono præcinente *Humiliate capita vestra Deo*. Cur verò hæc addi soleat, diebus præsertim solemnis ieiunij sic edisserit Micrologus cap. 51. *Orationem super populum in Quadragesima ideò frequentamus, quia oratio post communionem pro solis communicantibus solet orare. Populus autem & si quotidie in Quadragesima conueniat, non tamen quotidie vt deberet communicat. Ne ergo populus ita oratione vt communione careret, adiecta est oratio super populum, in qua non de communicatione, sed pro populi protectione specialiter oratur. In Dominicis tamen diebus non dicitur, quia genuflexio vitatur, quæ huic orationi à populo antiquitus persoluebatur. Vel potius ideò quia omnes iuxta attestationem S. Ambrosij in Dominicis diebus communicare deberent; quibus & oratio post communionem pro benedictione sufficere posset.* Aliam rationem affert Honorius in Gemma animæ *cap. 67.* dicens: *Statutum est vt panis post Missam benediceretur, & populo pro benedictione communionis partiretur: sed quia hoc in Quadragesima fieri non licuit* propter ieiunium, *orationem super populum dici ecclesia instituit, vt per hanc particeps communionis sit.* De hoc enim fideles semper soliciti fuerunt, vt secum inuicem vnionem & communicationem seruarent, vel Eucharistiæ participatione; vel Eulogiæ seu antidori, quod loco sacri doni dabatur, perceptione; vel saltem mutuo orationum consortio. In libro Sacramentorum S. Gregorij, & in nonnullis Missalibus MSS. sunt in plerisque Missis etiam extra Quadragesimam huiusmodi orationes super populum quas ex veteri Anglicano Missali suæ Bibliothecæ Ecclesiasticę *To. 3. p. 2.* inseruit Cornelius Schultingus. Excepta autem hac oratione super populum, tot sunt numero Collectę ad complendum, quot initio dictæ sunt: quibus recitatis salutat populum Sacerdos consueta formula *Dominus vobiscum*.

III. Tum Diaconus dimittit populum dicens, *Ite Missa est*: idem enim est Missa ac missio siue dimissio, vt initio Libri I. explicauimus. Græci quoque in fine Liturgiæ *Apolysin* canunt, id est dimissionem. Nam

pera-

peracta communione sacerdos dicit secretò orationem pro gratiarum actione; postea Diaconus hortatur populum ad gratias agendas, eumque dimittit his verbis: *In pace procedamus*. Respondet chorus, *In nomine Domini*. Deinde Sacerdos benedicit populum, & distributis Eulogijs facit apolysin, cuius varias formulas pro varietate festiuitatum exhibet Euchologium *pag.* 922. Communis hæc est, *Gloria tibi Christe Deus noster, spes nostra, gloria tibi*. Apud Clementem *lib.* 8. *Constitut.* dimissio populi his verbis fit, *Ite in pace*. Ordo Romanus antiquissimus debere ait vnum ex Diaconis, cui præceperit Archidiaconus, finita oratione ad complendum dicere ad populum *Ite Missa est*. Etiam Ethnici sacrificijs peractis licentiam abeundi à sacerdotibus accipiebant, qui certa formula licere cunctis discedere alta voce indicabant. Apuleius *lib.* 11. *fabula Milesiæ* sacris peractis vnum inquit de sublimi suggestu solemni ritu clamasse, *Populis missio*: quę vox abire omnibus fas esse significabat. Putabant siquidem viri sapientes indecens esse, vt qui simul conuenerant nulla habita licentia discederent. In funere Romanorum combusto cadauere, collectisque in vrna cineribus, Præfica nouissimum verbum alta voce pronuntiabat, *Ilicet*, quod est *Ire licet*: quo audito qui funus comitati fuerant domum redibant. Virgilius, *Lustrauitque viros, dixitque nouissima verba*, id est *Ilicet*, vt Seruius exponit. Brissonius *lib.* 2. *de formulis* dimissum senatum scribit his verbis, *Nil vos moramur Patres Conscripti*. Concionis verò dimittendæ hæc erat formula, *Si vobis videtur, discedite Quirites*. Christianis autem sæpè præcipiunt canones, ne conuentum deserant nondum expletis Missarum solemnijs, vt alibi notauimus & ideò tempus quo abire liceret, Diaconi voce indicendum fuit. Chrysostomus homil. de ecclesia non contemnenda, *Ingressus es in ecclesiam ò homo: ne exeas nisi dimittaris*. Cur verò certis diebus omissa dimissione per verba *Ite Missa est*, dicat Diaconus, *Benedicamus Domino*, hanc rationem affert Micrologus cap. 46. *Congruè in festiuis diebus* Ite Missa est *dicitur, quia tunc generalis conuentus celebrari solet, qui per huiusmodi denunciationem licentiam discedendi accipere solet. Ad quotidiana autem Missarum solemnia non generaliter ab omnibus, sed à Religiosis conuenitur, qui plus spiritualibus negotijs quàm secularibus inuigilant, qui & reliqua dum licet officia frequentant. Ergo conuenienter illis post Missam, vt non statim discedant, sed vt Dominum benedicant, denuntiatur. Huic assertioni & ecclesiastica consuetudo videtur adstipulari: quia cum* Ite Missa est *dicimus, ad populum vertimur, quem discedere iubemus: cum autem* Benedicamus Domino *dicimus, non ad populum, sed ad altare, id est ad Dominum vertimur, nosque ipsos non ad discedendum, sed ad benedicendum Domino adhortamur. Sciendum tamen quod* Ite Missa est *infra Aduentum Domini & Septuagesimam non recitetur; non quasi eo tempore nullus fiat conuentus qui sit dimittendus, sed potius pro tristitia temporis insinuanda*. Hæc Micrologus non satis appositè,

tè, illi enim probandum erat, quod olim quotidianis Missarum solemnijs populus non interesset. Crederem potius tunc omissam dimissionem, cum fideles Missa peracta non statim abibant, sed permanebant in ecclesia, donec recitatis canonicis precibus, & statione soluta abire fas erat: deinde extensum hunc morem ad Missas minus solemnes & quotidianas. Dimisso populo inclinatus sacerdos in medio altaris recitat orationem incipientem, *Placeat tibi S. Trinitas*, quam in omnibus ferè Missalibus antiquis reperi, etiam in scriptis ante annum millesimum. Extat item in Missa Illyrici, & in alijs apud Menardum. In Liturgia Chrysostomi orat similiter sacerdos pro omnibus pro quibus obtulit sacrificium. In Missa Maronitarum sic orat Sacerdos priusquam discedat ab altari: *Mane in pace altare sanctum, ad te reuertar in pace. Oblatio quam accepi à te sit mihi in propitiationem debitorum & in remissionem peccatorum, vt adstem ante thronum Christi sine damnatione & confusione. Nescio vtrum reuertar offerre super te aliam oblationem, vel non.*

IV. Sequitur recentiori ritu benedictio, quam olim ante communionem Episcopus largiri solebat, vt suo loco ostendimus; illi enim potissimùm conuenit populum benedicere, qui peculiari quadam ratione Christum sũmum sacerdotem & episcopum animarum nostrarum repræsentat. Cum autẽ in vsu erant Pontificales benedictiones, nulla in fine Missę præscripta erat: & in Missali Vaticano M. S. *num.* 4743. in quo ritus episcopalis benedictionis fusiùs explicatur, hoc peculiariter notatur, quod quando hæc solemnis benedictio datur ante communionem, non est necesse in fine Missæ iterum benedicere. Atque hinc vt puto factum est, quod tam in Ordine Romano, quàm in antiquis sacramentorum libris nulla fit mentio benedictionis in fine Missæ. Quod verò afferunt recentiores ex Amalario *lib. 3. cap. 36.* & ex Rabano Mauro *lib. 1. cap. 33.* datam olim hanc benedictionem antequam diaconus diceret, *Ite Missa est*; error est à nobis alibi indicatus & explosus, ex eo proueniens quod lecto locis citatis nomine benedictionis, illud protinus mente conceperunt, quod nunc ea voce intelligitur, nescientes vel non aduertentes olim Collectis siue orationibus tributum hoc nomen. Cum igitur Amalarius & alij eiusdem æui dicunt consummato sacrificio populum à sacerdote benedici de postrema oratione loquuntur, quæ Postcommunio vocatur; idque ex verbis Rabani manifestum est. *Post communionem*, inquit, *& post eiusdem nominis canticum*, post antiphonam scilicet quæ communio nuncupatur, *data benedictione à Sacerdote ad plebem Diaconus prædicat Missæ officium esse peractum dans licentiam abeundi*. Clariùs Vualfridus in fine cap. 22. *Statutum est Aurelianensi Concilio vt populus ante benedictionem sacerdotis non egrediatur de Missa. Quæ benedictio intelligitur illa vltima sacerdotis oratio.* Illa scilicet quę ad complendum dicitur, de qua paulò ante loquutus est. Et ad hanc procul-

du-

dubio respexit decretum Aurelianense Capitulari Caroli Magni insertum lib. 1. cap. 71. *Vt fideles quando veniunt ad Missarum solemnia, non exeant ante completionem benedictionis sacerdotalis.* Ritu veteri Cisterciensi, qui paucis ab hinc annis mutatus est, nulla extat in fine Missæ benedictio, sed sacerdos dicta oratione *Placeat tibi S. Trinitas*, osculatur altare dicens, *Meritis & precibus istorum & omnium Sanctorum suorum misereatur nostri omnipotens Dominus. Amen.* Sicque signans se & inclinans recedit. Eodem ritu vtuntur Cartusiani, cuius rationem ex Ioanne de Indagine hanc assignat Ioannes Bechoffen in expositione Missę edita Basileæ an. 1519. quia qui populum non habent, non obligantur ad huiusmodi benedictionem dandam: Cartusiani autem non habent populum. Auctor libri de ecclesiasticis obseruationibus sub nomine Micrologi, qui viuebat propè annum 1090. multa congerit *cap.* 21. de benedictione post Missam tum ex canonibus à nobis alibi perpensis, tum ex epistola ad Rusticum Narbonensem perperam S. Hieronymo attributa; sed his omissis hoc solum obseruo vsum benedictionis in fine Missæ iam eo tempore in aliquibus ecclesijs introductum fuisse; sic enim capitulum concludit. *Soli communicantes confectioni sacramentorum antiquitus intererant, quibus oratio post communionē, qua pro solis cōmunicātibus instituta est, pro benedictione potuit satisfacere. Apud Modernos autem, cum iam populus communicare cessaret, nec tamen à diuinis mysterijs se subtraheret; necessariò permissum est, vt à Presbytero benediceretur, ne tam benedictione quàm communione priuatus discedere videretur. Siue autem ea occasione, siue alia hoc Presbyteris permitteretur ab episcopis, adeò tamen in vsum iam vsquequaque venit, vt nequaquam absque graui scandalo à Presbyteris in populo prætermitti possit, nisi fortè Apostolica sedes generaliter & synodaliter prohibere voluerit.* Mozarabes prę̨ter benedictionem, quę datur ante communionem, aliam dant in fine Missæ his verbis, *In vnitate Sancti Spiritus benedicat vos Pater & Filius.* Gręci sæpè benedicunt, aliquando cum dicerio vel tricerio, cereo scilicet duplici vel triplici, aliquando sola manu signum crucis efformantes. In fine autem Liturgiæ sacerdos depositis sacris vestibus rursum benedicit populum dicens: *Custodiat Dominus Deus omnes vos sua gratia & humanitate perpetuò, nunc & semper & in secula seculorum, Amen.* Et populus respondet: *Benedicentem & sanctificantem nos Domine conserua in multos annos.* Et in pace cum Deo discedunt. In Ordine Romano alia quędam benedictio commemoratur, quam dat Pontifex postquam peractis omnibus ad Missam pertinentibus recessit ab altari. Eo enim descendente in Presbyterium episcopi primum dicunt, *Iube Domine benedicere*, et ille respondet, *Benedicat nos Dominus.* Hæc autem benedictio nihil aliud est quàm salutatio Pontificis & licentia abeundi. Maronitarum benedictio in fine Missæ hæc est. *Benedictio Domini nostri Iesu Christi veniat de cælo & requiescat super me & super vos, ac ignoscat debitis vestris, &*

dimittat defectus vestros, & requiescere faciat animas defunctorum vestrorum, & scribat nomina vestra in libro regni cælestis, ac nos & vos eripiat Deus à damnatione & confusione in die iudicij iusti & recti. Pater & Fili & Spiritus sancte tibi gloria in secula seculorum. Amen. In veteri Testamento *Numer. 6.* Deus ipse formulam docuit, qua sacerdotes filijs Israël benedicerent. *Benedicat tibi Dominus & custodiat te. Ostendat Dominus faciem suam tibi & misereatur tui. Conuertat Dominus vultum suum ad te, & det tibi pacem.* Ex hac autem desumptam formulam episcopalis benedictionis iam supra dictum est. *Benedictio*, ait Tertullianus lib. de testim. animæ cap. 2. *Inter nos summum est disciplinę & conuersationis sacramentum. Benedicat te Deus tam facile pronuntias, quàm Christiano necesse est.* De ritu verò suscipiendæ benedictionis, an & à quibus flexis genibus siue stando suscipi debeat, extat dissertatio Isaaci Haberti aduersùs Franciscum Menardum I. C. *ad partem XI. Liturgiæ Patriarchalis obseru. 6.* in qua & in tribus antecedentibus diffusè agit de benedictione. In Missis pro defunctis omittitur benedictio, quia pertinet ad solemnitatem, qua carent officia defunctorum. In quodam tamen Missali M. S. hanc assignatam legi, *Deus qui est vita viuorum & resurrectio mortuorum benedicat vos in secula seculorum.* Carmelitæ post benedictionem ante medium altaris genuflexi dicunt antiphonam *Salue Regina* cum versu & oratione: tempore autem Paschali dicunt stantes *Regina Cæli*.

V. Denique sacerdos postquam à Deo benedictionem populo precatus est, legit initium euangelij secundùm Ioannem, in quo fidei orthodoxæ quædam veluti anacephalæosis continetur. Præclarum de eo testimonium cuiusdam Platonici refert Augustinus *lib. 10. de Ciuit. Dei cap. 29.* dicens: *Initium sancti Euangelij, cui nomen est secundùm Ioannem, quidam Platonicus sicut à sancto sene Simpliciano, qui postea Mediolanensi ecclesiæ præsedit episcopus, solebamus audire, aureis literis conscribendum, & per omnes ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse dicebat.* Hoc in nouissima Missalis recognitione Pius V. legi præcepit, cum antea certa sine lege ex sola consuetudine à quibusdã dici ab alijs omitti pro cuiusque arbitrio soleret, vt Paris Crassus testatur in Ceremoniali summi Pontificis inedito *cap. 65.* Qua de causa in quibusdam Missalibus tam editis quam M. SS. tam Romanis quàm aliorum ecclesiarum, nihil de eo decernitur, sed dicta oratione *Placeat tibi sancta Trinitas*, osculetur, inquiunt, altare, & recedat dicens Canticum trium Puerorum. Ita Missale Romanum à Paulo III. recognitum & Lugduni editum an. 1550. Silent etiam de illo vetus M. S. Bibliothecę Barberinæ num. 1858. et aliud recentiori manu descriptum, quod ostendit mihi vir natalibus & eruditione conspicuus Camillus de Maximis inter R. E. Cardinales à Clemente X. nuper adscriptus. Zacharias Andrianus Brixiensis in expositione Missæ quam edidit an. 1573. cum omnes eius

partes

partes minutissimè explicet, nihil prorsus dicit de euangelio in fine, sed data benedictione recitandum esse ait canticum *Benedicite*. Missale M. S. *num.* 501. Bibliotheeę Palatinę Vaticanę, & aliud Vaticanum *num.* 3807. hoc ipsum euangelium dici statuunt dum exuitur sacerdos, vel post vestium depositionem. Sarisburiense editum post orationem *Placeat*, signat se inquit, & recedit, & in redeundo dicit euangelium *In Principio*. Ordo Missę editus Romę an. 1502. à Ioanne Burchardo Præfecto ceremoniarum summi Pontificis, & Missale pro regno Noruegiæ impressum Hafniç anno 1519. Augustanum item an. 1510. & alia quædam typis excusa ante Pium V. ipsum legi constituunt priusquam sacerdos ab altari recedat. Testes sunt eiusdem consuetudinis Stephanus Brulefer Armoricus ordinis Minorum, qui viuebat anno 1480. in declaratione mysteriorum Missæ, & Ioannes Bechoffen supra citatus. Suspicor autem hanc consuetudinem à Pio V. lege firmatam ex eo traxisse originem, quod olim Fideles hoc initium euangelij collo appensum tamquam amuletum gestare solebant, vt refert Maldonatus *initio comment. in Ioannem num.* 15. cumque difficile foret, vt ipsum singuli sibi in membranis exarari facerent, aut exaratum solicitè custodirent; saltem curarunt vt ipsum post Missarum solemnia audirent: cumque hoc in superstitionem aliquando degenerasset, concilium Salegunstadiense an. 1022. can. 10. ne vlterius fieret hoc edicto sanciuit: *Quidam etiam laicorum, & maximè matrona habent in consuetudine, vt per singulos dies audiant euangelium*, In principio erat Verbum, *& Missas peculiares, hoc est de sancta Trinitate, aut de S. Michaele, et ideò sancitum est vt hoc vlterius non fiat, nisi suo tempore, & nisi aliquis fidelium audire velit pro reuerentia S. Trinitatis, non pro aliqua diuinatione.*

Lecto demum euangelio sacerdos ab altari recedens & sacris vestibus se exuens hymnum recitat trium puerorum ex veteri consuetudine cuius meminit Micrologus *cap.* 22. Missa Codicis Tiliani apud Menardum, *Expletis omnibus*, inquit, *episcopus rediens ad sacrarium cum Diaconibus & cateris cantet hymnum trium Puerorum.* Idem ferè ait Missa Illyrici. Quod verò Micrologus & post eum recentiores à concilio IV. Toletano decretum fuisse asserunt vt hoc canticum à sacerdote post Missam diceretur, id omnino falsum est, errorique causam præbuit ritus ecclesiastici, qui tunc in Hispania vigebat, ignorantia. In eo siquidem concilio multa sancita sunt, quæ ad ritum Mozarabicum pertinebant: atque inter cætera decretum est, ne hymnus trium puerorum omitteretur. Hunc autem non quotidie dicunt Mozarabes, sed diebus tantùm Dominicis & in solemnitatibus Martyrum: nec in fine Missæ, sed in principio ante Epistolā, iisdem ferè verbis quibus canitur ritu Romano sabbatis quatuor temporum, vt ex eorum Missali euidens est: atque ideò concilij decretum nullo modo spectat ad canticum quod post Missam à nobis recitatur. Clarissimè hoc patet ex ipsius decreti tenore, VI.

can.

can. 13, qui in noua editione est 14. *Hymnum trium puerorum, in quo vniuersa cæli terraque creatura Dominum collaudat, & quem ecclesia catholica per totum orbem diffusa celebrat, quidam sacerdotes in Missa Dominicorum dierum, & in solemnitatibus Martyrum canere negligunt: proinde hoc sacrum concilium instituit, vt per omnes ecclesias Hispaniæ vel Galliæ in omnium Missarum solemnitate idem in pulpito decantetur, communionem amissuri qui & antiquam huius hymni consuetudinem, nostramque definitionem excesserint.* Quædam ecclesiæ pro cantico *Benedicite* recitant hymnum *Te Deum laudamus*.

Et hic finis est diuini ac tremendi sacrificij, hæc meta suscepti operis, cui multo tempore insudaui, dubio sanè, ac minus felici euentu. Sæpe enim volenti & conanti vel ingenij vires, vel rerum antiquarum notitia, vel alia subsidia defuerunt: nec fieri potuit, quin per loca salebrosa in tenebris ambulans interdum offenderim. Sed & aliquando, quod vltrò confiteor, labore & ægritudine fesso ac defatigato somnus obrepsit. Viam nihilominus straui, & facem prætuli peritioribus, atque minus occupatis vt penetralibus augustissimi mysterij intimiùs se inferant, abdita veteris ecclesiæ monumenta diligentiùs perquirant & subtiliùs excutiant: cumque aliquid incautiùs & negligentiùs à me scriptum offenderint, ignoscant primùm, meosque conatus ac vigilias non despiciant, deinde amica manu corrigant & emendent, & quæ omisi suppleant. Si quid verò boni repererint, Deo adscribant non mihi; ipsique meo m gratias agant bonorum omnium largitori, cui est laus, honor, & gloria per infinita secula. Amen.

FINIS LIBRI SECVNDI.

APPEN-

APPENDIX.

VT fidem liberem quam supra dedi Lib. I. Cap. XII. addo hic veluti Appendicem Missam ante annos centum & ampliùs editam Argentinæ à Matthia Flacco Illyrico, de cuius antiquitate, vsu, & auctoritate quid sentiendum sit, non sine diligenti examine ibidem exposui. In editione Illyrici sic inscribitur. *Missa Latina, quæ olim ante Romanam circa 700. Domini annum in vsu fuit, bona fidę ex vetusto authenticoque Codice descripta.* Sed titulus mentitur; est enim ipsamet Missa Romana varijs orationibus interpolata.

MISSA LATINA.

INcipit Ordo Sacramentorum. *In primis, quomodo sacerdos Apologetica celebrare debeat, antequam ad Missarum celebrationem accedat. Mox antequam sacerdotalibus induatur vestibus, si locus acciderit, vel tempus permiserit, flexis genibus coràm Altare cantet VII. Psalmos pænitent. cum litania, qua finita dicat.* Pater noster. Credo in Deum Patrem omnipotentem: *post has preces.*

Exurge Domine adiuua nos, & redime nos propter nomen tuum.

Dirige me in veritate tua, & doce me: quia tu es Dominus Saluator meus, & te sustinui tota die.

Reminiscere miserationum tuarum Domine: & misericordiarum tuarum, quę à seculo sunt.

Delicta iuuentutis meæ, & ignorantias meas ne memineris Domine.

Secundùm misericordiam tuam memento mei tu: propter bonitatem tuam Domine.

Propter nomen tuum Domine propitiaberis peccato meo; multum est enim.

Non derelinquas me Domine Deus meus, ne discesseris a me.

Complaceat tibi Domine, vt eruas me: Domine ad adiuuandum me respice.

Fac mecum Domine signum in bono, vt videant, qui me oderunt, & confundantur, quoniam tu Domine adiuuisti me, & consolatus es me.

Ma-

Manus tuæ Domine fecerunt me, & psalmauerunt me, da mihi intellectum vt discam mandata tua.

Seruus tuus sum ego da mihi intellectum, vt sciam testimonia tua.

Egredere Domine in salutem populi tui: in salutem cum Christo tuo.

Conuerte nos Deus salutaris noster: & auerte iram tuam à nobis.

Dignare Domine die isto: sine peccato nos custodire.

Miserere nostri Domine, miserere nostri.

Fiat misericordia tua Domine super nos: quemadmodum sperauimus in te.

Peccauimus cum patribus nostris, iniustè egimus, iniquitatem fecimus Domine.

Domine ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum: citò anticipent nos misericordiæ tuæ, quia pauperes facti sumus nimis.

Adiuua nos Deus salutaris noster, propter gloriam nominis tui Domine libera nos,& propitius esto peccatis nostris propter nomen tuum;

Domine non secundùm peccata nostra facias nobis: neque secundùm iniquitates nostras retribuas nobis.

Ne reminiscaris Domine delicta nostra, vel Parentum nostrorum: neque vindictam sumas de peccatis nostris.

Libera nos Deus in mirabilibus tuis: & da gloriam nomini tuo.

Extende Domine brachium tuum: & libera animas nostras, ne pereamus.

Memento nostri Domine in beneplacito populi tui: visita nos in salutari tuo.

Memor esto Domine congregationis tuæ: quam possedisti ab initio.

Custodi nos Domine, vt pupillam oculi: sub vmbra alarum tuarum protege nos.

Protege nos Domine à facie impiorum; qui nos afflixerunt.

Esto nobis Domine in Deum protectorem, & in domum refugij, vt saluos nos facias.

Esto nobis Domine turris fortitudinis, à facie Inimici.

Da nobis Domine auxilium de tribulatione, quia vana salus hominis.

In Domino faciemus virtutem: & ipse ad nihilum deducet tribulantes nos.

Fiat pax in virtute tua, & abundantia in turribus tuis.

Deus tu conuersus viuificabis nos, & plebs tua lętabitur in te.

Ostende nobis Domine misericordiam tuam: & salutare tuum da nobis.

Sacerdotes tui induantur iustitia: & sancti tui exultent.

Domine Deus virtutum conuerte nos: & ostende faciem tuam; & salui erimus.

Domi-

Domine exaudi orationem meam: Et clamor meus ad te veniat.

His autem precibus finitis, dicat sacerdos has Orationes.

Dominus vobiscum. *Oremus.*

OMnipotens mitissime Deus respice propitius preces meas, & libera cor meum de malarum tentatione cogitationum, & sancti Spiritus dignum fieri habitaculum merear.

Deus, cui proprium est misereri semper, & parcere suscipe deprecationem nostram, & quod delictorum catena constringit miseratio tuæ pietatis absoluat.

Exaudi quæsumus Domine supplicum preces, & confitentium tibi parce peccatis, vt pariter nobis indulgentiam tribuas benignus, & pacem.

Omnipotens sempiterne Deus misericordiam tuam nobis ostende supplicibus, vt qui de meritorum qualitate diffidimus, non iudicium sed indulgentiam sentiamus.

Omnipotens Deus misericordiam tuam nobis placatus impende, vt qui te contemnendo culpā incurrimus, confitendo veniā consequamur.

Postea surgens ad induendum se vestimentis sacerdotalibus primò dicat.

INteruenientibus pro nobis omnibus Sanctis, & electis tuis, actiones nostras quæsumus Domine, & aspirando præueni, & adiuuando prosequere, vt omnis oratio, & cuncta nostra operatio à te semper incipiat, & per te cæpta finiatur.

Tunc lauet manus hunc versum dicendo.

LAuabo inter innocentes.

Oremus.

LArgire sensibus nostris omnipotens Deus, vt sicut hic exteriùs abluuntur inquinamenta manuum, sic à te mundentur interiùs pollutiones mentium, & crescat in nobis augumentum sanctarum virtutum.

Cum se exuerit quotidianis vestibus, dicat.

COnscinde Domine saccum meum, & circumda me lætitia salutari.

Hos psalmos interim dum paratur episcopus, circumstantes Clerici cantent.

QVam dilecta tabernacula &c. Benedixisti Domine terram &c. Inclina Domine aurē tuam &c. Fundamenta eius in montibus &c. Domine Deus salutis meæ. Credidi propter quod locutus sum. Memento Domine.

Induendum ad Ephot, vel Amictum.

HVmeros meos sancti Spiritus gratia tege Domine, renesque meos vitijs omnibus expulsis præcinge ad sacrificandum tibi viuenti, & regnanti in secula seculorum.

Ad Albam.

CIrcumda me Domine fidei armis, vt ab iniquitatum sagittis erutus valeam æquitatem, & iustitiam custodire.

Oratio ad Albam.

OMnipotens sempiterne Deus, te suppliciter exoro, vt fraude omnium fuscatorum exutus, alba veste indutus te sequi merear ad regna, vbi vera sunt gaudia.

Ad Cingulum.

CIrcumcinge lumbos meos Domine zona iustitiæ, & circumcide vitia cordis, & corporis mei.

Ad Præcinctorium.

PRæcinge me Domine virtute, & pone immaculatam viam meam.

Ad Stolam.

STola iustitiæ circumda Domine ceruicem meam, & ab omni corruptione peccati purifica mentem meam.

Oratio ad Stolam.

DIrumpe Domine vincula peccatorum meorum, vt iugo tuæ seruitutis innixus valeam tibi cum timore, & reuerentia famulari.

Ad Subtile.

INdue me Domine vestimento salutis, & circumda me lorica fortitudinis.

Ad Dalmaticam.

INdumento hoc typico priscorum patrum ritu in modum crucis tramitibus purpureis contexto vestitus humiliter postulo, vt ex commemoratione passionis tuæ, fiam tibi Domine Iesu Christe iugiter gratiosus, qui viuis &c.

Ad Casulam.

INdue me Domine sacerdotali iustitia, vt induci merear in tabernacula sempiterna.

Oratio ad Casulam.

INdue me Domine ornamento humilitatis, & charitatis, & concede mihi protectionem contra hostem insidiatorem, vt valeam puro corde, & casto corpore laudare nomen tuum sanctum in secula seculorum. Amen.

Cum Mappulam acceperit.

INuestione istius mappulæ subnixè deprecor Domine, vt sic operer in temporali conuersatione, quatenus exemplo priorum patrum in futuro merear perenniter gaudere per omnia &c.

Cum mappulam induerit.

DA Domine virtutem manibus meis ad abstergendam omnem maculam immundam, vt sine pollutione mentis, & corporis valeam tibi seruire. Amen.

Ad induendas manus.

CReator totius creaturæ dignare me indignum famulum tuum indumentis iustitiæ, & lætitiæ induere, vt puris mentibus ante conspectum tuum assistere merear mundus.

Ad Annulum.

CIrcumda Domine digitos meos virtute, & decora sacrificatione.

Ad Rationale.

DA nobis Domine veritatem tuam firmiter retinere, & doctrinam veritatis plebi tuæ dignè aperire.

Post quam infulatus fuerit dicat hanc Orationem.

ROgo te altissime Sabaoth, pater sancte, vt me tunica castitatis digneris accingere, & meos lumbos baltheo tui amoris ambire ac renes cordis, ac corporis mei charitatis igne perurere, quatenus pro peccatis meis possim dignè intercedere, & astantis populi peccatorum veniam promereri, ac pacificas singulorum hostias immolare, me quoque audactèr Domine ad te accedentem non sinas perire, sed dignare me mundare, lauare, ornare, & leniter, ac benignè suscipere, Pater sanctissime, qui cum Filio, & Spiritu sancto viuis, & regnas Deus in secula seculorum Amen.

Inde confessio singularis.

DOmine Deus omnipotens, qui es trinus, & vnus, & vbique præsens tibi confiteor omnia peccata mea, quæ si non confiterer, te tamen latere non possunt, quia peccaui nimis in cogitationibus, in locutionibus, diuersisque operibus malis, & multis, & quia ego miser, & miserabilis Domine propter duritiam, & nequitiam cordis mei, nisi tu adiuues me, in ipsa peccatorum meorum morte perduro, propterea propter te miserere mei, qui viuis, & regnas.

His omnibus ritè peractis dicat Episcopus preces has.

EXurge Domine adiuua nos: Et redime nos propter nomen tuum.

Fiat misericordia tua Domine super nos: Quemadmodum sperauimus in te.

Deus tu conuersus viuificabis nos: Et plebs tua lætabitur in te.

Ostende nobis Domine misericordiam tuam: Et salutare tuum da nobis.

Ne intres in iudicium cum seruis tuis Domine: Quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens.

Domine ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum: Citò anticipent nos misericordiæ tuæ, quia pauperes facti sumus nimis.

Propitius esto peccatis nostris Domine: Propter nomen tuum Domine.

Domine exaudi orationem meam: Et clamor meus ad te veniat.

Sequuntur Orationes. *Oremus.*

FAc me quæso omnipotens Deus ita iustitia indui, vt in sanctorum tuorum merear exultatione lętari, quatenus emundatus ab omnibus sordibus peccatorum consortiū adipiscar tibi placentium Sacerdotum meque tua misericordia à vitijs omnibus exuat, quem reatus propriȩ conscientiæ grauat. Qui &c.

Alia.

AVres tuæ pietatis mitissime Deus inclina precibus meis, & gratia sancti Spiritus illumina cor meum, vt tuis mysterijs dignè ministrare, atque æterna charitate diligere merear. Per &c.

Ad Incensum imponendum.

IN nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti sit benedictum hoc incensum in odorem suauitatis Domino, & in remissionem omnium peccatorum nostrorum. Amen.

Ad osculandum Euangelium.

PAx Christi in visceribus nostris permaneat.

Cum egreditur Episcopus de Sacrario dicat.

DEduc me Domine in via tua, & ingrediar in veritate tua, lętetur cor meum, vt timeat nomen tuum. Voluntariè sacrificabo tibi, & confitebor nomini tuo Domine, quoniam bonum est.

Ecclesiam intrans dicat.

INtroibo in domum tuam Domine, & adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo.

Domine deduc me in iustitia tua propter inimicos meos dirige in conspectu meo viam tuam.

Auerte Domine oculos meos, ne videant vanitatem, in via tua viuifica me. Deus propitius esto mihi peccatori.

Interim cum Processione egrediens ad gradus hunc psalmum pro se cum deducentibus eum cantet.

DOminus regit me, & nihil mihi deerit &c.

Cum Versu.

VIrga tua, & baculus tuus &c. *Quo finito subiungat orationem hanc* Dominus vobiscum, Et cum spiritu tuo.

Oremus.

DOmine Deus omnipotens, qui es magnus, & mirabilis Dominus, qui nobis donasti introitum in Sancta Sanctorum incarnationem Vnigeniti Filij tui Domini nostri, obsecrantes, postulamus benignitatem tuam, quia in timore sumus, & tremore, volentes assistere ante sanctum, & gloriosum Altare tuum, vt emittas super nos donum gratiæ Spiritus sancti, & innoues animas nostras, & corpora, vt mundo corde offeramus tibi sacrificium, donum fructiferum in remissionem pecca-

peccatorum nostrorum, & populi tui per gloriam; & humanitatem Iesu Christi filij tui, qui tecum &c.

Coràm Altare autem stans cum Processione proferens confessionem det indulgentiam Ministris hanc.

INdulgentiam, & remissionem ipse occultorum omnium cognitorum per Dominum nostrum Iesum Christum filium suum, vnà cum Spiritu sancto contritionem spiritus, gemitum cordis, & confessionem oris vestri blandè, & venerabiliter suscipere dignetur, quique mulieri peccatrici omnia peccata dimiserat lachrymanti, & latroni ad vnã confessionem claustra aperuit Paradisi, ipse vos redemptionis suæ participes ab omni vinculo peccatorum absoluat, & membra aliquatenus debilitata suæ medicina misericordiæ sanata, corpori sanctæ ecclesiæ redeunte gratia restituat, atque in perpetuum solidata custodiat. Qui viuit, & regnat.

Data indulgentia adnectat has Orationes

Oremus.

OMnipotens sempiterne Deus te humiliter deprecamur, vt non nos permittas perire, quia tua creatura sumus, sed concede nobis spatium vitæ viuendi, vt ante diem exitus nostri per veram pœtentiam, fidemque rectam, & puram confessionem tibi omnipotenti Domino in hac presenti vita placere mereamur, Per &c.

Alia.

PRæsta quæsumus omnipotens, & misericors Deus, vt reatus nostri confessio indulgentiam valeat percipere delictorum, Per &c.

Alia.

FAmulorum tuorum quæsumus Dòmine delictis ignosce, & qui placere de actibus nostris non valemus Genitricis filij tui Domini Dei nostri, & istorum, atque omnium Sanctorum tuorum intercessione saluemur. Per eundem &c.

Deinde in eodem loco presbyteris illum ducentibus, & diaconis prabeat osculum pacis, ipsique post acceptam pacem ab episcopo, singuli ascendant ad cornu altaris, osculantes illud. Et redant presbyteri ad ducendum Episcopum ad altare, et in ascendendo dicat orationem hanc.

DOminus Vobiscum
Et cum spiritu tuo.

Oremus.

AVfer à nobis quæsumus Domine iniquitates nostras, vt ad sancta sanctorum puris mereamur mentibus introire.

Et dum peruenerit ad Altare imponat per se Antiphonam.

INtroibo ad altare Dei, ad Dominũ, qui lætificat iuuentutem meam. *Cum psalmo.* Iudica me Deus, & discerne causam meam de gente.

Quo

Quo finito has adnectat preces.

DElictum meum cognitum tibi feci,& iniustitias meas non abscondi, iniquitates meas ego cognosco, & delicta mea contra me sunt semper. Auerte faciem tuam à peccatis meis, & omnes iniquitates meas dele.

Redde mihi lætitiam salutaris tui, & spiritu principali confirma me. Auditam fac mihi mane misericordiam tuam; quia in te speraui.

Notam fac mihi viam,in qua ambulē,quia ad te leuaui animā meam.

Eripe me de inimicis meis Domine ad te confugi, doce me facere voluntatem tuam, quia Deus meus es tu.

Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam propter nomen tuum Domine viuificabis me in æquitate tua.

Educes de tribulatione animam meam, & in misericordia tua disperdes inimicos meos.

Et perdes omnes, qui tribulant animam meam, quoniam ego seruus tuus sum.

Egredere Domine in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo.

Tunc salutat Euang. dicens

PAx Christi, quam nobis per euangelium suum tradidit,confirmet, & conseruet corda, & corpora nostra in vitam æternam. Amen.

Deinde osculetur Altare dicens hanc orationem.

OMnipotens sempiterne Deus, qui me peccatorem sacris Altaribus adstare voluisti, & sancti nominis tui laudare potentiam, concede quæso per huius Sacramenti mysterium meorum mihi veniam peccatorum, vt tuę maiestati dignè ministrare, atque æterna charitate diligere merear. Per &c.

Post hæc secretò dicat hanc confessionem.

SVscipe confessionem meam vnica spes salutis meæ Domine Deus meus Iesu Christe, quia gula, ebrietate, fornicatione, libidine, tristitia, accidia, somnolentia, negligentia, ira, cupiditate, inuidia, malitia, odio, detractione, periurio, falsitate, mendacio, vanagloria, leuitate, & superbia perditus sum, & omnino cogitatione, locutione, actione, atque omnibus malis extinctus sum, qui iustificas impios, & viuificas mortuos, iustifica me, & resuscita me Domine Deus meus. Qui viuis &c.

Alia.

COnfiteor tibi peccata mea æterne Pontifex, & Sanctorum minister, & veri tabernaculi sacerdos, qui semel in anno in mysteria sancta intrasti, & sanctum immaculatum agnum proprij corporis tui ad hostiam dedisti, pro peccatis meis. Tibi confiteor, quia debitor sum tibi non solum decem millia talenta delictorum meorum, sed totius vitæ meæ reddere rationem debeo, quia in omni vita mea nullum manda-

mandatum tuum perfectè à me custoditum scio, in quo ego sermone, visu, auditu, gestu, gressu, opere, cogitatione, aut suasione, vel consensu me deliquisse profiteor. Sed nunc Domine præuenio faciem tuam in confessione, & in conspectu Angelorum, & omnium sanctorum confiteor tibi peccata mea, veniam postulo pro delictis meis, teque obsecro, vt in hoc tempore accepto exaudias me, & in his diebus salutis adiuues me, vt in præsenti perfectè valeam recognoscere peccata mea, & æterno Iudici confiteri,& per id veniam mereri omnium delictorum meorum, quatenus ad tremendum iudicium tuum seuerum me ab omnibus accusationibus inimici facias peruenire. Per &c.

Alia.

EGo miser peccator, qui me præ omnibus Christianis sceleratissimum puto, & scio, confiteor Domino, & omnibus Sanctis eius, omnibus sceleribus, & flagitijs infinitis ab ineunte ætate vsque in præsentem diem me semper occupatum fuisse, sine aliquo Diuini timoris intuitu, maximè autem in fornicationibus nimijs, & varijs, sedula ebrietate hoc perpetrante, negligentijs omnigenis, periurijs, mendacijs, inuidia, superbia, malitia, gula, auaritia, rapina, furto, in vanagloria, in arrogantia, in inobedientia, in contumacia, in duritia mentis, in contradictione, in murmuratione, in indignatione, in detractione, in ira, in odio, in maledictione, in susurratione, in tristitia, in lętitia vana, in loquendo, in reticendo, in increpando immoderate in remittendo incautè, in dilectione vana, in risu, in ioco, in scurrilitate, in discordia, in seminando discordiam, in ficta amicitia, in dando, & accipiendo, & in omnibus sensibus corporis me corruptum esse confiteor, & in omnibus pestibus, quæ ad mortem meam pertinent, me grauatum, & repletum esse profiteor; in tantùm vt nec homicidij me securum confidam, quia plurimos per meam negligentiam fame mortificatos esse, quos aliquatenus viuificare potuissem, si de his, quæ superflua erant, propensiorem eis curam impendissem. Hæc omnia cum semper fecissem, nunquam ea pura confessione purgaui, vel debita pœnitentia minui, sed semper grauibus grauiora adieci, pro his omnibus, & alijs innumerabilibus, quæ non solùm nõn numerare, sed nec ad memoriam reducere potero, veniam à misericordissimo Domino peto, quia nescio, vbi fugiam ab ira eius nisi ad illum.

Post confessionem singularem sequuntur orationes.

TVam Domine clementiam deprecor, vt mihi veniam peccatorum meorum concedas, & me in mandatorum tuorum custodias obseruatione, nec non etiam me indignum exaudiri digneris pro omnibus, quorum confessiones, vel eleemosynas suscepi, vel qui se confidentia charitatis mihi commendauerunt, vt siue viuunt, siue in tuæ pacis spe requiescunt tuæ propitiationis perpetualiter sentiant adiumentum.

Salua me Domine Rex æternæ gloriæ, qui potes saluare, da mihi & velle

velle, & operari, & perficere, quæ tibi placent, & mihi expediunt, da in perturbatione auxilium, in persecutione solatium, & in omni tentatione virtutem, tribue de præteritis veniam, de præsentibus malis emendationem, de futurisque digneris largiri custodiam. Amen.

Alia.

OBsecro Domine Iesu cunctas Ciuitatis meæ portas iustitiæ facias, vt ingressus in eas confitear nomini tuo, tuæque maiestati cum ministris cælestibus eam crebriùs inuisenti non fætor elati cadaueris occurrat. Sed occupet salus muros illius, & portas eius laudatio.

Alia.

DEus Omnipotens miserere supplici tuo, quia non sum sicut innumeri serui, contemptu seculi sublimes, iustitiæ merito gloriosi, castitatis laude angelici, velut etiam multi illorum, qui post flagitia publica, pœnitendo tibi meruerunt esse deuoti, qui etiam, si quid boni, tua gratia largiente fecero, quo fine hoc faciam, quâue à te districtione pensetur, ignoro.

Alia.

INdignum me Domine fateor tuis sacris, qui innumeris quotidie fuscor peccatis, nam qui te blandis verbis rogare præsumo, improbis sæpissimè factis offendo, tu enim mihi medicinam ingeris ægro, ego sanitati meæ indesinenter contraria ago, legem tuam sacris inditam paginis lego, sanam verò disciplinam infelix negligo, ad tuum quidem altare, quasi deuotus accedo, sed à præceptis tuis contumaci corde recedo, quasi dignum me in oculis hominum ostendo, sed in tuo conspectu, quem occulta non fallunt diuersis sceleribus pollutus sordeo. Sed tuum est Domine Deus dare peccatori cor compunctum, fontemque lacrymarum, quo dignè valeam abluere multitudinem scelerum. Meum est, si donaueris delicta deflere, tuum est, ea, vt nubem, citò delere, & licèt palmam amiserim innocentiæ Inimico suadente, saltem per confessionem veniam merear, te miserante, vt tibi sit gloria, laus, & honor, cuncta regenti in secula sec. &c.

Alia.

DEus propitius esto mihi peccatori, quia tu es immortalis, & sine peccato solus Domine Deus meus indulge mihi indigno famulo tuo & peccatori, quia peccator sum, & indignus, qui præsumo ad sanctum Altare accedere, & inuocare te, quia peccaui coram te, & coram Angelis tuis: sed per illorum intercessionem tribue mihi Indulgentiam delictorum meorum, & confirma me in sancta Ecclesia tua in fide Orthodoxorum, & doce me facere voluntatem tuam omnibus diebus vitæ meæ.

Alia.

DOmine Iesu Christe Redemptor Mundi propitius esto mihi peccatori omnibus modis in peccatis iacenti, quia tu solus Domine immor-

immortalis es, & sine peccato; indulge mihi miserrimo pręsumenti accedere ad sanctum altare tuum & inuocare te, quia peccaui ab infantia mea vsque nunc coram te, & coram Angelis, & omnibus Sanctis tuis, sed per illorum intercessionem tribue mihi diuinam clementiam, veniamque peccatorum meorum, & doce me facere voluntatem tuam omnibus diebus vitæ meæ, Amen.

Alia.

DEus misericordiæ & veritatis, clementiam tuam suppliciter deprecor, vt mihi misero innumerabilium veniam concedas peccatorum, quibus iram tuæ potentiæ prouocaui, quatenus te miserante in hac vita secundùm tuam voluntatem purgatus ad æternę beatitudinis participationem pertingam, cunctis etiam in corpore, siue extra corpus viuentibus, qui mihi spiritali, vel carnali coniunctione cohęrent, & qui se mihi vel confitendo, vel rogando commendauerunt, nec nō & quorum pecunias, vel eleemosynas suscepi, vel qui per meam negligentiam, seu malitiam corrupti sunt, manum misericordiæ tuæ porrigas, & per ineffabilem largitatem tuam adoptatam eis indulgentiam peccatorum concedas & ad requiem beatorum spirituum perducere digneris. Per. &c.

Alia.

CLementissime Christe fidelium animarum redemptor, propitius quæso adesto meis indignis precibus exauditor, qui ad immolandam sacræ tuę passionis hostiā tremens assisto, dum multifaria, & noxia me accusantia crimina recognosco, debita altaribus tuis indignus sacrificia tuo conspectui offerre præsumo, qui ante tuæ Maiestatis præsentiam iaceo, corpore, mente, cordeque pollutus, sed habeas inter hæc tuum antidotum Christe, quo sanare bone Medice animarum vulnera nosti. Conscriptum quæso contra me, Arbiter alme, dele peccati chirographum, ne vltor à me suum vltra valeat exigere nummum. Ob hoc tuam Domine clementiam indigno ore, menteque deposco, vt sereno familiam tuam, sacri tui nominis officia præstolantē digneris aspicere vultu, ne per me indignum eorum salutis pereat pretium, pro quibus dignatus es tuum sanctum fundendo sanguinem esse redemptio, sed tua nos semper, & vbique protectione conserua, vt quos pretioso sanguine redemisti in terris, æternâ facias cum sanctis tuis gloria numerari in cœlis, qui cum æterno Patre, viuis, & regnas Deus in vnitate Spiritus sancti in secula seculorum. Amen.

Has orationes interim dicat, donec cantentur Versus ad introitum, & Kyrie eleison, & deinde carmen Angelorum.

GLoria in excelsis Deo. Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Laudamus te, benedicimus te, adoramus te, glorificamus te, Hymnum dicimus tibi, Gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam. Domine Deus Rex cœlestis, Deus pater omnipotens; Do-

mine fili vnigenite Iesu Christe altissime, Domine Deus, Agnus Dei, filius Patris, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. Qui tollis peccata mundi suscipe deprecationem nostram, qui sedes ad dexteram Patris miserere nobis, quoniã tu solus sanctus, tu solus Dominus, tu solus Altissimus Iesu Christe cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris. Amen.

Hac sequens Oratio dicatur ab episcopo interim donec hymnus Angelicus finiatur.

Oremus.

DEus, qui iustè irasceris, & clementer ignoscis, qui etiam non mortem peccatorum, sed vitam desideras, me miserum, fragilemque peccatorem delictorum sordibus plenum à tua pietate non repellas, neque respicias ad peccata mea, quæ malè viuendo commisi, sed ad immensas misericordias tuas, quibus gratuito munere peccantibus subuenire consueuisti, obsecro itaque Domine, vt immemor sis peccatorum meorum, & memor misericordiarum tuarum, vota, precesque meas dignanter suscipias, & dissimulatis fragilitatis meæ peccatis labia mea aperias, & ad confessionem me tuæ laudis placatus admittas, qui per incarnationem, & humanitatem D. N. I. Christi filij tui dedisti pacem hominibus, & cœlestium collegium Angelorum, da me & de tuæ pacis vbertate repleri, & de Angelicæ societatis vnitate lętari; sicque me facias his temporalibus officijs interesse, vt ad tuas misericordias in æternum cum illis decantandas perpetuis electorum tuorum choris aggregari pręcipias. Per &c.

Finita Angelica laude missalem orationem dicat sacerdos. Deinde lectio recitetur, & inter lectionem, & euangelium, id est tempore Gradualis, & Alleluia, ac Sequentiæ episcopus dicat has orationes.

ANte oculos tuos Domine Deus, conscientiæ testis assisto, rogare non audeo; quod impetrare non mereor, tu scis Domine, quæ aguntur in nobis, erubescimus fateri, quod non timemus admittere: verbis tibi tantùm obsequimur, corde mentimur, & quod velle nos dicimus, nolle nostris actibus approbamus. Sed parce Domine confidentibus, ignosce precantibus, miserere te rogantibus. Et quia meus sensus in sacramentis tuis infirmus est, & apud te non habeant peccatores verba sine crimine, præsta Domine, vt si ex nobis indignis duri cordis verba non suscipis per temetipsum veniam largiaris. Qui viuis &c.

Alia.

CHriste parce miserere mei, non secundùm merita mea, sed secundùm misericordiam tuam. Noli me despicere peccatorem. Noli me reprobare, sed suscipe me secundùm eloquium tuum, & viuam, & non confundas me ab expectatione mea, miserere mei Domine, quia peccaui tibi, da mihi fontem lachrymarum, fons vitæ, & lux luminis, concede mihi in præsenti vita veram pęnitentiam de peccatis meis,

meis, & in bono perseuerantiam. Domine exaudi orationem meam; Qui viuis &c.

Alia.

QVęsumus immensam pietatem tuam Deus ne nos pro nostra iniquitate condemnes, sed pro tua pietate in viâ rectâ disponas, nec sicut meremur delinquentibus irascaris, sed fragilitati nostræ inuicta bonitate subuenias, omnibusque errantibus indulge iuxta magnitudinem pietatis tuæ.

Alia.

MOrdacis conscientię stimulis, & delictorum nostrorum recordatione commoniti Dominum indulgentię deprecamur, vt quidquid, dicto, facto, cogitatione deliquimus, siue lubricæ ætatis impulsu, siue errore ignorantiæ commisimus, pietas Domini nostri soluere, ac perdonare dignetur, vt te Domine annuente, valeamus quæ mala sunt declinare, & quæ bona sunt consequenter explere, & quia nos fecisti ad tua sacramenta pertinere, tu clementer in nobis eorum munus operare, omnibusque errantibus indulge, iuxta magnitudinem pietatis tuæ.

Alia.

SI ante oculos tuos Domine, culpas quas fecimus, & plagas quas vel durissimas in hac vita pati possumus conferamus, minus est, quod patimur, maius est, quod meremur; peccati pęnam sentimus & peccandi pertinaciam non euitamus, in flagellis tuis fragilitas nostra frangitur, & iniquitas non mutatur; mens ęgrota torquetur, & ceruix dura non flectitur, vita in dolore suspirat, & tamen in opere non se emendat. Si expectamur, non corrigimur; si vindicas non duramus, confitemur in correptione, quod fecimus, obliuiscimur in visitatione, quod fleuimus; si impresseris manum facienda promittimus, si suspenderis gladium promissa non facimus, si ferias clamamus vt parcas, si parcis iterum te prouocamus vt ferias; si angustiæ veniunt tempus petimus pęnitentiæ, si misericordia subueniat, abutimur patientia, quæ pepercit: adhuc plaga illata vix præterit, etiam non recolit mens ingrata, quod pertulit: si citius nos exaudias, ex misericordia insolescimus, si tardiùs ex impatientia murmuramus. O Domine volumus te seruare, quod feceris, non timemus negligere, quod iusseris, habes Domine confitentes reos, parce quia pius es. Vouimus, quod nisi dimittas, rectè nos punias; sed apud te est multa miseratio, & propitiatio perabundans; præsta sine merito, quod rogamus, qui fecisti qui te rogarent. Clamantibus autem ad te nobis Domine miserere. Moueat pietatem tuam vox fidelis, & flebilis, atque illa de qua totum speramus pietas non reputet quod offendimus, dum respicit quod rogamus; & cum sit grandis miseria esse nos reos, maior tibi sit clementia erga nos miseros. Erige nos Domine Deus noster, & alleua mi-

ſericordia tua, vt communione ſalutis, & gaudio charitatis, dum ipſi ſaluari ex munere tuo cupimus, etiam fide & pace cunctarum gentium gaudeamus. Per &c.

Alia.

ANte conſpectum tuæ inæſtimabilis maieſtatis, ſancta Trinitas, & vera Vnitas omnipotens æterne Deus non ſine debita reuerentia, attamen nulla officij dignitate vilis admodum precator accedo, & reus conſcientiæ aſſiſto teſtis, accuſo ego me, & non excuſo, ſed coram teſtibus; ſcilicet omnium Sanctorum tuorum reliquijs, vel omnibus Sanctis tuis in cœlo, & in terra, confiteor omnes iniuſtitias meas tibi, quatenus per eorum merita, & interceſſiones remittas omnem peccati mei impietatem, quia ego peccaui in cœlum, & coram te; etiam non ſum dignus vocari filius tuus, peccatorum ſordibus inuolutus, ſed tu occultorum cognitor miſerere mei, & reſuſcita me de morte animæ meæ, & ſeptiformis gratia Spiritus ſancti illumina cor meum, & doce me facere voluntatem tuam vbique, quia Deus meus es tu. Amen.

Alia.

MIſerere Deus omnibus errantibus, & ad te pertinentibus, & his omnibus miſereſce, pro quibus debitores ſumus exorare viuis, ſiue defunctis, vel quorum eleemoſynas, & confeſſiones ſuſcepimus, & nomina ad commemorandum conſcripſimus, quatenus his omnibus miſericorditer indulgeas, & vitam æternam concedas, nec non perſequentibus nos, & calumniantibus indulge iuxta magnitu dinem pietatis tuæ. Amen.

Alia.

SVccurre mihi Deus meus antequam moriar, antequam me tormenta rapiant, antequam me tenebræ obuoluant; Deus enim iudicij tui teneor peccati pauore, iram tuam formido; ſi enim vix iuſtus ſaluabitur, ego impius vbi ero, quid faciam, dum venerit tremendi iudicij dies? Cum examen iudicis venerit, quid reſpondeam? quid verò dicturus ſum, cum ante tribunal Chriſti fuero præſentatus? Melius fuiſſet non in ſeculo procreatum, quàm ęterna ſupplicia perpeti cruciandum: Peccaui enim ſępè in verbo, in facto, in cogitatione, & peccaui crudeliter, nullum inuenitur peccatum, cuius ſordibus non ſim ego miſer inquinatus, nullus eſt morbus vitiorũ, à quo non contraxi contagium. Semper delicta mea iteraui: plurimos prauis moribus ad iniquitatem peruerti: exemplis vitæ meę multi ſubuerſi ſunt. Obſecro vos omnes choros ſanctorum Patriarcharum, Prophetarum, Apoſtolorum, Martyrum, & omnium ſanctorum, vt oretis pro me, vt miſereatur mei Deus, & deleat peccata mea, vti auferat iniquitatem meam, & recipiat me in gaudium ſempiternum. Tu Domine miſericors, clemens, & pius nullum relinquis, nullum reſpuis, nullum ſecludis à miſericor-

ſericordia tua. Conuerte animam meam in requiem Paradiſi. Tu ouem errantem requiſiſti, & inuentam tuis humeris reportaſti ad gregem; quæſo hanc viliſſimam animam manibus attrahe, & offer benedicto, & immortali Patri tuo, coram Cherubim & Seraphim, & coram ſanctis Angelis, vt delicijs paradiſi fruens cum eis dicere poſſim. Gloria Patri immortali, gloria Filio immortali, gloria Spiritui ſancto immortali, in ſecula ſeculorum. Amen.

Alia.

DOmine Ieſu Chriſte, qui me tuo ſanguine redemiſti exaudi me peccatorem quotidie peccantem, & in peccatis nimijs iacentem. Tibi ſoli peccaui, te Chriſte confeſſus ſum. Ego peccaui coram te, & coram omnibus ſanctis tuis, in verbis, & in factis, in omnibus cogitationibus meis, quibus excogitare potui. Infelix ego homo innumerabilia ſunt peccata mea: miſerere mei Deus, omnipotens Deus. Veniam peto coram te, & ſanctis tuis de vniuerſis peccatis meis præteritis, præſentibus, & futuris. Deus propitius eſto mihi peccatori, & da mihi licentiam in hac vita agendi pænitentiam, per quam deleam omnia peccata mea, quia neſcio vbi fugiam, niſi ad te Chriſte, quia tu es vita viuorum, & reſurrectio mortuorum. Orate pro me miſero omnes ſancti Apoſtoli, atque Martyres, Confeſſores, & ſanctæ Virgines, atque Viduæ, & omnes Sancti, & electi Dei; orate pro me, vt Deus omnipotens illuminet vultum ſuum ſuper me miſerum, & miſereatur mei. Qui viuit, & regnat &c.

Alia.

DOmine Ieſu Chriſte integritatis amator muni cor meum ab omnibus ſagittis, & inſidijs inimici, & extingue in me omne incendium libidinis, & ad veram humilitatem, & patientiæ tranquillitatem conuerte, pectus meum ſuccende charitatis ſtimulis vt odio habens omnem viam iniquitatis poſſim cunctis diebus vitæ meæ tibi complacere. Qui viuis &c.

Alia.

TVam Domine clementiam precor, vt mihi famulo tuo remiſſionem cunctorum tribuas peccatorum, & omnibus pro quibus debitor ſum exorare, viuis ſiue defunctis, miſericordiæ tuę munus impendas, vt ad æternam vitam tua gubernatione perueniant, & tuæ vbique gratiæ dona percipiant. Per &c.

Alia.

PRoiectis nobis Domine in condemnationem operum noſtrorum, da capiti noſtro aquam, & oculis noſtris fontem infunde lachrymarum, vt peccati maculas abluendo vltrices pęnarum flammas fletuum vbertate vincamus, & quia tibi Domine non ſunt occulta, quæ geſſimus, concede, vt in nobis, non oris ſit tantùm confeſſio, ſed etiam cordis, nec excuſatio criminum, ſed lamentatio peccatorum,

Siqui-

Siquidem castos cordis nostri oculos lasciuiæ violauit aspectus, sunt mores corrupti, disciplina violata, simulatio in vultu, fallacia in verbis, dolus in corde, volubilitas in lingua, operatio stulta, mens dubia, concupiscentia carnalis, sollicitudo terrena, obliuio animæ, negligentia sanctitatis, super hæc autem mortis timor increuit. Miserere nobis Domine, miserere nobis, & da de præteritis malis veniam, de præsentibus emendationem, & de futuris cautelam. Qui viuis &c.

Alia.

IMpellit me peccatorem ministrandi officium, hostiam salutarem offerre pro populi delicto: sed terret conscientia indebiti sacerdotij pro reatu, si à me omnium sacerdotum peripsema sacrificium offertur, pollutæ conscientiæ crimen augetur. Si tantæ maiestati, & vniuersę carnis iudici non offertur, negligentiæ reatus adscribitur, inter hæc tuæ omnipotens Deus libramen pietatis imploro, cuius vltionis diem accusante conscientia pertimesco, ne me indignum, quæso, misericordiâ tuâ iudices, quem à tempore pęnitentiæ non excludis.

Suspende, precor, interuentu istorum, & omnium sanctorum meritis securim, donec cultor vineæ admoueat cophinum stercoris ad radicem infructuosæ arboris. Parce mihi Domine clementissime pęnitenti, qui Dauid post lapsum clementer ad veniam reuocasti, qui Petri, Misericors amarè flentis lachrymas respexisti; qui Latronem in crucis patibulo tanti facinoris reum, diuina gratia illustrasti; cui mox obtinuit confessio propitium Dei filium, fides premium, pœna veniam, lamenta gaudia sempiterna, dum confessor in cruce, possessor extitit Paradisi propter crucem, sed quia verba veniæ tuæ pietatis indigent, quæ indigni sacerdotis opera non commendant, saltem adstantium vota suscipe, vt & mihi suis apud te precibus veniam, & eorum meritis sacrificia, nostrorum vulnerum nobis conferant medicinam. At quia Omnipotens pro omnium peccatis factus es hostia salutaris, adsis nobis iustificatio pro delictis Iesu Christe Saluator Mundi. Qui cum Patre, & Spiritu sancto viuis, & regnas &c.

Oratio pro semetipso.

SAlua me Domine Rex æternæ gloriæ, qui potes saluare, & da mihi, vt valeam & operari, & perficere, quæ tibi placeant, & mihi expediant: Domine sancte Pater omnipotens Deus da mihi in tribulatione auxilium, in persecutione solatium, & in omni tempore tentationis virtutem.

Domine sancte, pijssime pater da mihi de præteritis delictis veniam, de præsentibus emendationem, de futuris largire custodiam, quia malum dimittere non possum, nec bonum facere, nisi succurrat mihi misericordia tua magna, vt te merear cognoscere, & timere, & amare ex toto corde Domine Iesu Christe Redemptor omnium, qui es refugium pauperum, & consolator tribulatorum, per tuam magnam misericor-

diam

diam sis mihi consolatio in omnibus angustijs, & tribulationibus meis, quia non habeo in alium spem nisi in te, quia tu es refugium meum, & virtus in tribulationibus meis, quæ inuenerunt me nimis. Propterea clamo ex toto corde ad te, vt exaudire me digneris, & hæc omnia, quæ indignus precor, clementia tuæ pietatis merear adipisci, & quicquid illud est quod infelicitas mea à te petere non sapit, aut non præsumit, id tu pro tua pietate, ac maiestate tribue, quia tu es consolatio, & protectio vitæ meæ in omni tempore &c.

Oratio in quacunque tribulatione.

DEus qui Contritorum non despicis gemitum, & merentium non spernis affectum, adesto precibus nostris, quas pietati tuæ pro tribulatione nostra effundere præsumimus implorantes, vt eas clementer suscipere digneris, tribuasque, vt quicquid contra nos diabolicæ, atque humanæ moliuntur aduersitates, ad nihilum redigas, & consilio pietatis tuæ allidas, vt nullis aduersitatibus læsi, sed erepti de omni tribulatione, & angustia, læti tibi in ecclesia tua sancta gratias referamus per Christum, per quem te summe Deus rogamus, vt preces has attendas, & propitiabili dignatione ad hanc nostram orationem respicias, quam tibi pro ereptione, ac releuatione à pressura nostræ infirmitatis offerimus, iam Domine respice super nos vultu placabili, & misericordia singulari à nobis amoue, quod sæuitia malorum promittit, quod inimicorum prauitas infert, quod prauorum in consilijs aduersitas alligat, quod ex iudicio imminet, quod ex sententia pendet, quod conspiratione machinatur, quod accusatione confringitur, quod propriæ merentur iniquitates, quod alienis fictionibus alligamur, quod pressuris deijcimur, quod cruciatibus premimur, quod angustijs angustiamur, non iustitiam tuam, quæsumus Domine in iniustitijs nostris exerceas, sed potiùs pietatem tuam in iniquitatibus nostris manifesta; non nos in persecutione deijcias, non per intolerantiam perdas; sed per tribulationem exerce, per pietatem attolle, per misericordiam tege, quò te protegente ab inimicorum iaculis tuti, à præsenti tribulatione exempti, te Dominum viuum in Trinitate consonâ laudemus voce. Qui cum Vnigenito filio tuo, sanctoque Paraclito spiritu viuis, & regnas per infinita secula seculorum. Amen.

Oratio Pastoris dicenda pro se, & pro subditis.

DImitte Domine Deus omnipotens quicquid per intemperantiam mordacis linguæ incauta oris nostri increpatio momordit in subditos, quicquid minus de boni perfectione diximus parce, quicquid incongruum, vel minus temperatè protulimus ignosce. Non incautum præsumptio puniat, sed agnoscentem me iniquitates meas, miserationis tuæ pietas absoluat. Et quia non mihi alibi est fiducia, nisi in misericordia tua, Tu & os meum præconio veritatis perarma, & opus pleniore vbertate sanctifica, vt & indignum salues, & commissum mihi gregem

gregem pro tua pietate sanctifices. Quidquid in illis vitiatum est sana, & quidquid in me vitiosum inspicis cura; si quæ vitio tepiditatis meæ, vel incuria contraxerunt delicta, propitius dimitte. Si quo etiam me ignorante, vel sciente ceciderunt in crimine, atque si exempli mei offendiculo proruerunt manu misericordiæ tuæ inde eripe, & pro talibus culpis misero mihi non restituas vltionis vicem. His tamen, quibus increpationis visus sum adhibere iudicium, increpatio proficiat ad salutem. Et oratio hæc interpellans commisso eos reuocet ab errore, vt non perferant tartareos cruciatus, quibus vtpote mortalibus pænitentię indiximus leges, quo vtrorumque incommodis parcens, & illorum iniquitatibus tribuas veniam, & meam contractam abluas de regendi incommoditate offensam. Præbe Deus aurem sacrificijs nostris, & me, mihique commissos tuis adscribe in paginis, quò cum Grege mihi credito, & à cuncto eluar crimine, & ad te merear peruenire in pace. Pacatum redde Deus nostrorum cordium habitaculum, expulsione carnalium vitiorum; & quia in subditis conor summam exercere virtutum, pacatis mentium corporumque incommodis pacificus merear te iudicante coronari cum Angelis. Fac ergo quæsumus nos pie Deus adspicientes in conspectu tuo flammescere tuæ gratiæ dono, vt zelus Domus tuæ nos comedat, atque ita per vigorem sancti Spiritus regentes subditos temperemus, vt ex disciplina nostri regiminis capiant lucrum, & illorum duritia frangatur, ac vita sanctificetur. Suscipe Domine nostrorum votorum libamina, & per hæc quidquid in subditos correctionis verbo, vel merito impertimur, non ad discordiam nostri, sed ad dulcedinis perpetuæ gaudium, & nobis, & illis profecisse gaudeamus: ablue nos omnipotens Deus, & alieno, & proprio delicto, vt in vtroque & spiritalis gratiæ efficientiam capientes, fiducialius tuo nomini supplicemus. Per &c.

Cum Incensum ante euangelium in thuribulum mittitur dicat sacerdos.

ODore cęlestis inspirationis tuæ accendat, & impleat Dominus corda nostra ad audienda, & implenda euangelij sui præcepta. Qui viuis &c.

Benedictio eiusdem.

IN nomine Domini nostri Iesu Christi benedicatur incensum istud, & acceptabile fiat in odorem suauitatis.

Deinde inclinanti se diacono dat benedictionem Dei dicens.

BEnedictio Dei Patris omnipotentis, & Filij, & Spiritus sancti, descendat super te, & aperiat Christus Dominus os tuum ad dignè, idoneèque pronunciandum sanctum euangelium suum. Dominus Deus sit in corde tuo, & in labijs tuis, vt nuncies competenter euangelium pacis.

Diaconus

Diaconus accipiendo, vel osculando euangelium dicat.

DA mihi Domine sermonem rectum,& bene sonantem in os meum, vt placeant tibi verba mea, & omnibus audientibus propter nomen sanctum tuum in vitam æternam. Amen.

Perlecto autem euangelio, Diaconus dicat.

PEr istos sermones sancti Euangelij tui indulge mihi Domine omnia peccata mea.

Et cæteri omnes dicant.

Pax tibi.

Tunc allato incenso, simulque Euangelio ad salutandum dicant singuli.

PEr istos sanctos sermones Euangelij Domini nostri Iesu Christi, indulgeat nobis Dominus vniuersa peccata nostra.

Quando incensum offertur dicant singuli.

DIrigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo Domine.

Tunc sacerdos incipiat Symbolum, idest.

CRedo in vnum Deum Patrem omnipotentem factorem cœli, & terræ. Visibilium omnium, & inuisibilium; Et in vnum Dominum Iesum Christum filium Dei vnigenitum. Et ex Patre natum ante omnia secula. Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero. Genitum non factum consubstantialem Patri per quem omnia facta sunt. Qui propter nos homines, & propter nostram salutem descendit de cælis. Et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine, & homo factus est. Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus & sepultus est. Et resurrexit tertia die secundùm scripturas, & ascendit in cœlum, sedet ad dexteram Patris. Et iterum venturus est cum gloria iudicare viuos, & mortuos. Cuius Regni non erit finis, & in Spiritum sanctum Dominum, & viuificantem. Qui ex Patre, filioque procedit, qui cum Patre, & Filio simul adoratur, & conglorificatur. Qui locutus est per Prophetas, & vnam sanctam catholicam, & Apostolicam Ecclesiam. Confiteor vnum Baptisma in remissionem peccatorum, & expecto resurrectionem mortuorum, & vitam futuri seculi. Amen.

Finito Symbolo Apostolorum dicat Sacerdos.

DOminus vobiscum.
Et cum Spiritu tuo.

Deinde lauat manus hanc Orationem dicens.

LArgire sensibus nostris omnipotens Pater, vt sicut hic exteriùs abluuntur inquinamenta manuum, sic à te mundentur interiùs pollutiones mentium, & crescat in nobis sanctarum augumentum virtutum. Per &c.

Hæc prædicta oratio dicenda est à sacerdote cum manus lauat, siue ante Missam, vel interim, seù posteà.
Tam diù autem, quàm diù offertorium, & versus canuntur has dicat Orationes.

DOmine Deus omnipotens fac me peccatorem hodie, secundùm magnam misericordiam tuam accedere ad sanctum Altare tuum, & presta vt non sit mihi hoc sacrificium reatus ad pœnam, sed ablutio salutaris ad veniam. Per &c.

Deus, qui de indignis dignos facis, de peccatoribus iustos, de immundis mundos; munda cor meum, & corpus meum ab omni cogitatione mala, & sorde peccati, & fac me dignè, atque strenuè sanctis Altaribus ministrare tuis, & concede propitius, vt in hoc Altari, ad quod indignus accedo hostias acceptabiles offeram pietati tuæ pro peccatis, & offensionibus meis, & innumeris quotidianis excessibus. Et pro Grege mihi commisso, & famulis, & famulabus tuis, qui mihi confessi sunt peccata sua, & suas eleemosynas largiti sunt. Et pro populo mihi subiecto, & omnibus circumstantibus, omnibusque mihi familiaritate coniunctis, atque omnibus odio execrabili insectantibus, & ecclesię mihi commissę aduersantibus, cunctisque simul fidelibus Christianis. Et per eum sit tibi meum votum, atque sacrificium acceptabile, qui se tibi Deo Patri pro nobis obtulit in sacrificium, qui est summus Sacerdos, & Pontifex, & solus sine macula peccati Iesus Christus filius tuus Dominus noster, qui tecum viuit & regnat in vnitate Spiritus sancti Deus per omnia &c.

Alia.

MAiestatem tuam totis viribus Deus pijssime humili prece deposco, & exoro, vt remittas crimina, quæ caro fragilis à tentatione iniquorum spirituum nequiter admisit, etiam reuerti ad ea vltra non finas, sed confirma me in iustificationibus tuis, & perseuerantiam mihi tribue in illis, & fac me dignum ante conspectum Maiestatis tuæ astare, & sacrificium tibi Domine casto corpore, & mundo corde dignè offerre. Per &c.

Cum autem ornatum fuerit Altare, antequam oblationes accipiat has orationes humillimè ante altare se flebiliter accusans dicat.

ANte oculos tuos Domine reus conscientiæ testis assisto, rogare non audeo, quod impetrare non merear; Tu scis Domine, quę aguntur in nobis, erubescimus confiteri, quod non timemus admittere. Verbis tibi tantùm obsequimur, corde mentimur, & quod velle nos dicimus, nolle nostris actibus approbamus. Sed parce Domine confitentibus: ignosce peccantibus: miserere te rogantibus: Et quia meus sensus in sacramentis tuis infirmus est, & apud te non habent peccatores verba sine crimine, presta Domine, vt si ex nobis indignis, & pec-

& peccatoribus duri cordis verba non suscipis, per temetipsum veniam largiaris. Qui viuis, & regnas &c.

Alia.

DEus, qui te præcipis à peccatoribus exorari, tibique contriti cordis sacrificium offerri, hoc sacrificium, quod ego indignus famulus tuus confisus de tua misericordia, tuæ immensæ maiestati offerre præsumo, acceptare dignare; & vt ipse tibi sacerdos & ara, & templum, & sacrificium esse merear propitiatus concede quo per ministerij huius exhibitionem peccatorum meorum adipisci merear remissionem, mihique & his omnibus pro quibus offertur tuam misericordissimam propitiationem concede. Per &c.

Alia.

COnscientia quidem trepidi Domine ad Altare tuum accedimus, sed fiduciam de tua misericordia retinemus,& licet ad celebranda sacrificia semper inueniamur indigni, tamen si recedimus, veremur de inobedientia condemnari, pro qua re pietate paterna omnipotens Deus, atque placabili vultu cordis nostri interiora purgare digneris, precamur etiam, licet culpabiles simus, nostrorum tamen tibi sint placita mysteria consecrata.

Alia.

ANte conspectum diuinæ Maiestatis tuæ reus assisto, qui inuocare nomen sanctum tuum præsumo, miserere mihi Domine homini peccatori, ignosce indigno sacerdoti, per cuius manus hæc oblatio videtur offerri. Parce mihi Domine præ cæteris capitalium criminum labe polluto, & non intres in iudicium cum seruo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens, scilicet vitijs, ac voluptatibus carnis aggrauatus sum; recordare Domine, quod caro sum, in tuo conspectu etiam cœli non sunt mundi, quanto magis ego homo terrenus immundus, sicut pannus menstruatæ. Indignus sum Domine Iesu Christe, vt sim viuens, sed tu, qui non vis mortem peccatoris, sed vt conuertatur & viuat; da mihi veniam in carne constituto vt per pęnitentiæ labores vita ęterna perfrui merear in cœlis &c. Qui viuis &c.

Alia.

ALtissime Deus ignosce mihi peccatori, quia totius vitæ meæ superauit me iniquitas; quo vultu te conspiciam Domine,vel quibus verbis me coram tuis conspectibus excusabo, nec enim potero abscondi ante te, qui secreta cordis consideras. Væ mihi peccatori, qui sancto Altari tuo indignus assistens, nullum apud voluntatem tuam mentis ornatum exhibui: sed tu Domine miserator, & misericors, qui creasti cuncta ex nihilo, qui me quoque immeritum formasti, & statuisti dignè tibi seruire, non me repellas à cœlesti tuo sacrario, nec confundas me ante conspectum tremendæ Maiestatis tuæ.

Ego verò tibi seruire, tibi Domine placere proposui, sed per meam negligentiam non impleui; ego ergo tam in terris, quàm in cœlo destitutum, & nudum me esse conspicio, quia mandatorum tuorum non custodiui præcepta. Non est igitur mihi spes salutis in operibus meis, sed anima mea in sola pietatis tuæ immensitate suspensa est, & in multitudine misericordiæ tuę confidit, vt eam saluam facias Domine Iesu Christe, qui non vis mortem peccatorum, nisi vt conuertantur, & viuant. Respice secundùm magnam misericordiam tuam super me miserum, & rumpantur funes peccatorum meorum, vt non peream. Respice in me Domine de sede Maiestatis tuæ, & tenebras cordis mei radio tuæ lucis expelle; protege me Domine scuto veritatis tuæ, ac fidei, vt me diaboli iacula ignita non penetrent; Et quicquid illud est, quod infelicitas mea à te petere non sapit, aut non præsumit, id tu Domine pro virtute tua tribue, quod animam meam saluet à morte, & exeunti mihi de hoc cęno tenebrarum manum porrigas, & lumen ostendas, & illud indulge, quod feci, & concede ne amplius faciam. Amen.

Alia.

IGnosce quæso mihi Domine, quem maculatæ vitę conscientia trepidum, & criminum meorum confusio fecit esse captiuum, & qui pro me veniam obtinere non valeo, pro alijs rogaturus assisto, profero ad te, si digneris Domine captiuorum gemitus, tribulationes plebium, pericula populorum, necessitates peregrinorum, inopiam debilium, desperationes languentium, defectus senum, suspiria iuuenum, vota virginum, lamenta viduarum, desolationes ecclesiarum, sed quoniam me eadem, quæ populum catena peccati constringit; ideo omnes lugeo passiones: non obsit Domine populo tuo oratio subiugata peccatis, per me offertur votum, per te Domine meum compleatur officium, quia viuis, & regnas &c.

Tunc accedens ad Altare, & illud osculando dicat.

ORo te Domine Omnipotens Deus, vt per merita sanctorum tuorum, quorum reliquiæ hîc continentur eorum intercessionibus indulgere digneris mihi omnia peccata mea. Qui viuis &c.

Tunc conuertat se suscipere oblationes Presbyterorum aliorumque,
Quando quis oblationem in manum episcopi, vel presbyteri offert, dicat.

TIbi Domino creatori meo offero hostiam pro remissione omnium peccatorum meorum, & cunctorum fidelium tuorum viuorum, ac defunctorum.

Pro semetipso, & pro cuncto populo Christiano.

TIbi Domino creatori meo offero hostiam placationis pro delictis meis, & populi tui, peto Domine, vt des nobis veniam omnium peccatorum nostrorum.

Pro

Pro Rege, & Antistite nostro, & pro cuncto clero, ac pro omni populo christiano.

TIbi Domino creatori meo offero hostiam placationis, & laudis pro me, & pro Rege nostro, & Antistite nostro, ac pro cuncto populo christiano, peto Domine, vt des nobis vitam æternam.

Episcopus verò, vel presbyter oblationes accipiens dicat.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offert famulus tuus N. & præsta, vt in conspectum tuum tibi placens ascendat &c.

Post acceptas oblationes à clero, vel plebe accipiat Diaconus de manu Subdiaconi oblatam ita dicendo.

ACceptum sit omnipotenti Deo, & omnibus sanctis eius sacrificium tuum.

Veniensque diaconus ante episcopum offerat dicens hoc offertorium.

SVscipe Domine sancte Pater hanc oblationem, & hoc sacrificium laudis in honorem nominis tui, vt cum suauitate ascendat ad aures pietatis tuæ. Per &c.

Et episcopus accipiens oblationem à diacono dicat.

ACceptabilis sit omnipotenti Deo oblatio tua.

Tunc puro corde offerat Domino oblatam ita dicens.

SVscipe sancte Pater omnipotens æterne Deus hanc immaculatam hostiam, quam ego indignus famulus tuus tibi offero Deo meo viuo & vero, quia te pro æterna salute cunctæ Ecclesiæ tuæ suppliciter exoro. Per &c.

Alia.

SVscipe clementissime pater hostias placationis, & laudis, quas tibi offero ego indignus famulus tuus, quia tu scis figmentum meum, quia peccaui in conspectu tuo, & non sum dignus tibi hostiam offerre, sed tu clemens, & misericors indulge mihi, & indulgentiam quęrentem placatus suscipe Clementissime. Qui viuis &c.

Istæ orationes cum oblationes offeruntur ad altare dicendæ sunt, & est hac prima quotidiana, & generalis.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero in memoriam incarnationis, natiuitatis, passionis, resurrectionis, ascensionis Domini nostri Iesu Christi,& in honorem sanctorum tuorum, qui tibi placuerunt ab initio mundi, & eorum quorum hodie festiuitas celebratur, & quorum hic nomina, & reliquię habentur, vt illis proficiat ad honorem, nobis autem ad salutem, vt illi omnes pro nobis intercedere dignentur in cœlis, quorum memoriam agimus in terris. Per &c.

Pro

Pro semetipso.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro innumerabilibus peccatis atque offensionibus meis; vt prӕterita mihi dimittas, & de futuris me custodias, pro salute corporis & animӕ meӕ; vt hîc te donante mandata tua custodiam, & in futuro prӕmia ӕterna consequi merear. Per.

Alia pro semetipso.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro me peccatore, & miserrimo omnium hominum, & pro meis peccatis innumerabilibus, quibus peccaui coram te in dictis, in factis, in cogitationibus, vt prӕterita mihi dimittas, & de futuris me custodias, & pro sanitate corporis,& animӕ meӕ,et pro gratiarum actione de tuis bonis, quibus quotidie vtor. Domine auerte faciem tuam à peccatis meis, & omnes iniquitates meas dele.

Exaudi Domine vocem deprecationis meӕ, dum oro ad te, dum extollo manus meas ad templum sanctum tuum. Domine exaudi orationem meam, & clamor meus ad te veniat.

Apologia Sacerdotis.

SVscipe confessionem meam vnica spes salutis meӕ Domine Deus meus, quia peccaui in lege tua in cogitationibus, in verbis, in factis, & multa sunt peccata mea, & negligens sum de opere Dei, & de ordine meo; quia peccaui de vana gloria, de superbia, de detractione, de fornicatione, de furto, de falso testimonio, de periurio, de adulterio, de opere Dei, quod ego negligenter feci, de concupiscentia carnali, de risu, de auditu, de visu, de gula, de crapula, vel de omnibus malis meis; quӕ ego negligenter commisi, veniam inde peto Domine, quia culpabilem me recognosco.

Alia.

DEus, qui per os Dauid locutus es, vouete, & reddite Domino Deo vestro, te suppliciter exoro, vt me famulum tuum vigilanter custodias, & oblationem, quam tibi prome metipso offero, interueniente Beata Maria semper Virgine, clementer accipias, qui viuis &c.

Alia.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam ego indignus, & peccator famulus tuus tibi offerre prӕsumo pro absolutione peccatorum meorum quatenus te Domino miserante mihi remissio, & indulgentia peccatorum concedatur.

Pro familiaribus, ac fratribus, & sororibus.

SVscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro me peccatore, & nostrӕ congregationis salute, & pro omnibus in Christo fratribus, & sororibus nostris, & pro omni populo Christiano, & pro omnibus eleemosynas nobis facientibus,& pro his etiam,qui

se

ſe commendauerunt in noſtras orationes, & qui noſtri memoriam in ſuis orationibus habent, vt hîc veniam recipiamus peccatorum, & in futuro prœmia conſequi mereamur æterna.

Pro Rege, & populo Chriſtiano.

SVſcipe ſancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offerimus pro Rege noſtro, & ſua venerabili prole, & ſtatu regni ſui, & pro omni populo Chriſtiano, & pro elemoſynarijs noſtris, & pro his, qui noſtri memoriam in ſuis continuis orationibus habent, vt hîc veniam recipiant peccatorum, & in futuro conſequi prœmia æterna mereantur. Per &c.

Pro Eccleſia Catholica.

SVſcipe ſancta Trinitas hanc oblationem, quam pro Eccleſia tua ſancta catholica tibi offero, vt tibi grata ſit, & ipſi ſalutaris ſemper exiſtat. Per &c.

Pro ſalute Viuorum.

SVſcipe ſancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro ſalute famuli N. tui, quatenus te donante perceptâ veniâ peccatorum, vitæ quoque ſempiternę immenſa gaudia percipere mereatur.

Pro infirmis.

SVſcipe ſancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro infirmo famulo tuo N. vt mentis, & corporis recepta ſanitate, in eccleſia tua ſancta tibi laudes referat, & de *verbere* tuo æterna prœmia conſequi mereatur.

Pro defuncto.

SVſcipe Sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro anima famuli tui N. vt per hoc ſalutare ſacrificium purgata ſanctorum tuorum conſortio coadunari mereatur. Per &c.

Pro defunctis.

SVſcipe ſancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero pro animabus famulorum, famularumque tuarum, & requiem æternam dones eis inter tuos ſanctos, & electos, vt in illorum conſortio vita perfruantur æterna. Per &c.

Alia.

SVſcipe Sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offerimus pro omnibus in tui nominis confeſſione defunctis, vt te dexteram auxilij tui porrigente vitæ perennis requiem habeant, & à pœnis impiorum ſegregati, ſemper in tuę laudis lętitia perſeuerent. Per &c.

Pro omnibus vniuerſalis.

SVſcipe ſancta Trinitas hanc oblationem, quam pro ſeniore noſtro, & cuncta congregatione ſancti Petri, meiſque parentibus, fratribus, benefactoribus, fidelibus, amicis, meiſque propinquis, & omnibus circumſtantibus, cunctiſque, qui ſe mihi commendauerunt, & qui

qui pro me orant, seù pro quibus debitor sum exorare tam viuis, quàm defunctis, tibi offero, quatenus te Domino miserante, eis & mihi remissio, & indulgentia peccatorum concedatur, & vita æterna condonetur. Per &c.

Tunc imponat oblatam altari, & dicat.

SAnctifica Domine hanc oblationem, vt nobis vnigeniti filij tui Domini nostri Iesu Christi corpus fiat. Qui tecum viuit &c.

Deinde Diaconus accipiat à Subdiacono vinum, & misceat cum aqua in calice, dicens.

DEus, qui humanæ substantiæ dignitatem mirabiliter condidisti, & mirabiliùs reformasti, da nobis quæsumus huius aquæ, & vini mysteria eius diuinitatis esse consortes, qui humanitatis nostræ dignatus est fieri particeps Iesus Christus.

Tunc Diaconus calicem offerat super altare & Episcopo dicat.

IMmola Domino sacrificium laudis, & redde Altissimo vota, sit Dominus adiutor tuus, mundum te faciat, & dum oraueris ad eũ exaudiat te.

Et Sacerdos calicem offerens dicat offertarium istud.

OFferimus tibi Domine calicem salutaris, & deprecamur clementiam tuam, vt in conspectu diuinæ maiestatis tuæ cum odore suauitatis ascendat.

Sequitur Oratio.

DOmine Deus Iesu Christe, qui in cruce passionis tuæ, de latere tuo sanguinem, & aquam, vnde tibi Ecclesiam consecrares, manare voluisti, suscipe hoc sacrificium Altari tuo superpositum, & concede clementissime, vt pro redemptione nostra, & etiam totius Mundi in conspectum Diuinæ Maiestatis tuæ cum odore suauitatis ascendat. Qui viuis &c.

Posito Calice super altare dicat sacerdos.

OBlatum tibi Domine calicem sanctifica, vt nobis vnigeniti tui D. N. Iesu Christi sanguis fiat. Qui tecum &c.

Tunc benedicat vtrosque eleuata manu, & dicat.

IN nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, sit signatum, ordinatum, sanctificatum, & benedictum hoc sacrificium nouum.

Adiungat.

VEni sanctificator omnipotens æterne Deus, & benedic hoc sacrificium, tibi præparatum. Qui viuis &c.

Postea accipiens episcopus thus à diacono ponat in thuribulum, dicens.

PEr intercessionem sancti Gabrielis Archangeli stantis à dextris Altaris incensi, & omnium electorum suorum incensum istud Dominus dignetur benedicere, & in odorem suauitatis accipere,

Hac

Hæc oratio dicenda est, dum Incenso misso in Thuribulum ipsum Turibulum super panem, & calicem circumducitur.

MEmores sumus æterne Deus, Pater omnipotens, gloriosissimæ passionis Filij tui, resurrectionis etiam eius, & ascensionis eius in cœlum. Petimus ergo Maiestatem tuam, vt ascendant preces humilitatis nostræ vnà cum Incenso isto in conspectum tuæ clementiæ, & descendat super hunc panem, & super hunc calicem plenitudo Diuinitatis: descendat etiam Domine illa sancti spiritus incomprehensibilis inuisibilisque maiestas, sicut quondam in Patrum hostias descendebat. Per eumdem eiusdem &c.

Circumiens autem altare cum incenso Episcopus aut Presbyter dicat.

INcensum istud à te benedictum, ascendat ad te Domine, & descendat super nos misericordia tua.

Sequitur.

DIrigatur oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo Domine.

Quando odor Incensi porrigitur sacerdoti & fratribus, dicat vnusquisque eorum.

ACcendat in nobis Dominus ignem sui amoris, & flammam æternæ charitatis.

Tunc sacerdos humillimè se conuertat ad circumstantes dicens.

ORate pro me peccatore fratres, & sorores, vt meum, & vestrum sacrificium acceptum fiat Domino Deo omnipotenti ante conspectum suum.

Tunc respondeatur ei à singulis.

SVscipiat omnipotens Deus de manibus tuis sacrificium, & orationes tuæ ascendant in memoriam ante Dominum, ipseque te exaudiat, qui te constituit intercessorem pro peccatis nostris.

Orent pro te omnes sancti, & electi Dei, memor sit omnis sacrificij tui, & holocaustum tuum pingue fiat.

Immola Domino sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua.

Exaudiat te Dominus orantem pro nostra omnium salute.

Misereatur tui omnipotens Deus, & dimittat tibi omnia peccata tua.

Dominus sit in corde tuo, & in ore tuo, & suscipiat sacrificium sibi acceptum de manibus tuis pro nostra, omniumque salute.

Tunc conuersus sacerdos ad altare fundat pro semetipso hanc orationem ante secreta.

DOmine Iesu Christe fides, & fiducia nostra, & tota in huius præsentis vitæ ærumna consolatio nostra, me indignum, & peccatorem propitius respice, & placatus exaudi, & mitte sanctum Angelum tuum de cœlis, qui hanc oblationem suscipiat, & ante conspe-

ctum tuæ miserationis repræsentet in memoriam mei ad laudem, & gloriam nominis tui. Qui viuis &c.

Tunc incipiat secreta, quibus finitis, & præfatione dicta, quando alij sanctus, sanctus, sanctus *decantant, hac oratio cursim dicenda est à sacerdote.*

Domine Deus, qui non mortem, sed pęnitentiam desideras peccatorum me miserum, fragilemque peccatorem à tua non repellas pietate, neque adspicias ad peccata, & scelera mea, & immunditias, turpesque cogitationes, quibus flebiliter à tua disiungor voluntate, sed ad misericordias tuas & ad fidem, deuotionemque eorum, qui per me peccatorem tuam deprecantur misericordiam, & quia me indignum inter te, & populum tuum medium fieri voluisti, fac me talem, vt dignè possim tuam exorare misericordiam pro me, & pro eodem populo tuo.

Domine adiunge voces nostras vocibus sanctorum Angelorum tuorum, & sicut illi te laudant incessabiliter, & infatigabiliter in æterna beatitudine, ita nos quoque eorum interuentu te mereamur laudare inculpabiliter in hac peregrinatione. Per &c.

Hac oratione finita, antequam sacramenta incipiantur iterum se Domino commendet dicens.

FActurus memoriam salutaris hostiæ totius mundi, cum illius dignitatem, & meam intueor fęditatem, conscientia torqueor peccatorum; verùm quia tu Deus multùm misericors es, imploro, vt digneris mihi dare spiritum contribulatum, qui tibi gratum sacrificium reuelasti, vt eo purificatus vitali hostiæ pias manus admoueam, quæ omnia peccata mea aboleat, & ea deinceps in perpetuum vitandi mihi tutelam infundat, omnibusque fidelibus viuis, & defunctis pro quibus tibi offertur, præsentis vitæ, & futuræ salutis commercia largiatur. Qui viuis, & regnas. &c.

Deinde cum summa reuerentia incipiat, Te igitur, *& Ministri stantes in gradibus suis cantent ipsos psalmos, vsque dum* Te igitur *finiatur.*

EXaudiat te Dominus

Ad te Domine leuaui animam meam.

Miserere mei Deus secundùm magnam

Domine refugium.

Qui habitat in adiutorio.

Deinde Preces.

SAluum fac seruum tuum Domine Deus meus sperantem in te.

Desiderium cordis eius tribuisti ei Domine, & voluntate labiorum eius non fraudasti eum.

Vitam petijt à te, & tribuisti Domine longitudinem dierum in seculum, & in seculum seculi.

Oculi

Oculi Domini super iustos, & aures eius in preces eorum.

Fiat misericordia tua Domine super nos quemadmodum sperauimus in te.

Exurge Domine adiuua nos, & redime nos propter nomen tuum.

Domine exaudi orationem meam; & clamor meus ad te veniat.

Oratio pro sacerdote.

GAudeat Domine quæsumus famulus tuus beneficijs impetratis, & cui fiduciam sperandæ pietatis tribuisti, optatæ misericordiæ præsta benignus effectum.

Alia communis.

PRecibus nostris quesumus Domine aures tuæ pietatis accommoda, & orationes supplicum, occultorum cognitor benignus exaudi; vt te largiente ad vitam perueniamus sempiternam. Per &c.

Infra actionem.

IN primis vnà cum famulo tuo Papa nostro N. & pro omnibus orthodoxis, atque Apostolicæ Fidei cultoribus Pontificibus, & Abbatibus, Gubernatoribus, & Rectoribus Ecclesiæ sanctæ Dei, & pro omni populo sancto Dei

Memento Domine famulorum famularumque tuarum, cunctorum scilicet consanguinitate mihimet, vel familiaritate, & amicitia coniunctorum, cunctorumque sua mihi peccata confitentium, meque in tuo nomine bonis reficientium, & omnium circumstantium.

Hanc etiam oblationem humilitatis meæ, & deuotionis, quam tibi offero pro peccatis meis, & criminosis actionibus meis castigandis, & dimittendis, pro cæca, & lapidea cordis mei duritia dissoluenda, & illuminanda, quæso Domine, vt placatus accipias, & sinum pietatis super me expandas, meque illumines, sensum aperias, spiritum corrigendi tribuas, & ad te misero mihi redeundi aditum per lamenta pœnitentiæ concedas. Per Christum Dominum &c.

Quam oblationem tu Deus in omnibus quæsumus.

Illud præfer in eodem canone, quando concilium, vel consilium aliquod agitur; postquam dixeris æterno Domino viuo, & vero.

HAnc igitur oblationem, quam tibi offerimus pro huius negocij qualitate, de quo in præsentis disputationis actione ventilatur, vt benignè suscipias suppliciter deprecamur, quatenus, non humano, sed tuo sancto consilio æquoq; iudicio misericorditer terminatum, vel directum, iustitiæ, veritatisque termino finiatur, atque secundùm tuam voluntatem modis omnibus ordinetur, & compleatur. Per Christum Dominum nostrum.

Communicantes, & memoriam venerantes.

Pro semetipso.

MEmento Domine, & miserere mei, multi enim, & magni sunt languores mei, mali sunt & pessimi, sed maior est misericor-

diæ tuæ multitudo, miserere mei Domine qui venisti in multitudine misericordiæ, & sana languores animæ meæ, miserere mei Domine, & per hoc vnicum mundi remedium aliquod stillicidium cœlestis gratiæ arido cordi meo infunde ad cognoscendum te.

Nobis quoque peccatoribus.

Pro semetipso, & pro debitoribus.

MEmento Domine famulorum, famularumque tuarum N. N. præcipuè deprecor pro his, qui memoriam mei coram te in suis precibus faciunt, vel qui se meis indignis precibus commendauerunt, quique etiam in tuo conspectu, sua mihi delicta confessi sunt, & qui mihi, vel congregationi tuæ aliquid charitatis officio siue pietatis, vel largitatis suæ studio impenderunt, quique etiam mihi propinquitatis, vel consanguinitatis, seù tuę charitatis affectu coniuncti sunt; mihi quoque indignissimo famulo tuo propitius esse digneris, & ab omnibus delictorum offensionibus me emundare. Per &c

Nobis quoque peccatoribus.

Item pro semetipso in eodem canone dicenda.

MEmento etiam mei, quæso Deus, & miserere: & licèt hæc sancta indignis meis manibus tibi sanctæ Pater omnipotens æterne Deus offerantur sacrificia, qui nec inuocare sanctum, ac venerabile nomen tuum dignus sum, tamen, quæ in honore, laude, & memoria gloriosissimi & dilectissimi filij tui D. N. I. C. offeruntur, sicut incensum in conspectu Diuinę maiestatis tuæ cum odore suauitatis accendantur. Per eumdem Christum Dominum &c.

Nobis quoque peccatoribus.

Item pro salute viuorum, & mortuorum.

MEmento etiam Domine famulorum, famularumque tuarum, & beatissimę Virginis Mariæ, omniumque sanctorum tuorum intercedentibus meritis suppliciter quæsumus omnipotens Deus, vt famulos, ac famulas tuas, quorum eleemosynas accepimus, seù qui nobis familiaritate coniuncti sunt larga misericordia tua protegas, & ab omnibus impugnationibus defendas, vt tua vbique protectione saluentur, & animabus famulorum, famularumque tuarum, videlicet omnium orthodoxorum, quorum commemorationem agimus, & quorum corpora hîc, & vbique requiescunt, vel quorum nomina hîc in libro vitæ scripta esse videntur, indulgentiam, & remissionem omnium tribuas peccatorum, & in consortio electorum tuorum habere digneris.

Hic recites nomina quorum velis.

IStis, & omnibus in Fide catholica quiescentibus locum pacis, refrigerij, & quietis, vt indulgeas deprecamur. Per Christum &c.

Nobis quoque peccatoribus.

MEmento etiam Domine famulorum, famularumque tuarum N. N. qui nos præcesserunt cum signo fidei, & dormiunt in somno

somno pacis, ipsis & omnibus in Christo quiescentibus locum refrigerij lucis & pacis vt indulgeas deprecamur. Per Dominum.

Nobis quoque peccatoribus.

Expletâ secretâ, & oratione Dominicâ cum dixerit.

PAx Domini sit semper Vobiscum.

Misceatur corpus Dominico sanguini, & dicatur.

HAec sacrosancta commixtio corporis,& sanguinis D. N. I. C. fiat omnibus nobis sumentibus salus mentis & corporis, & ad æternam vitam capessendam præparatio salutaris. Per eumdem &c.

Fiat commixtio & consecratio corporis, & sanguinis D. N. I. C. omnibus accipientibus nobis in vitam æternam.

Non mittat episcopus in calicem partem oblata, vt presbyteri solent, sed expectet, donec finita benedictione episcopus communicare debeat: & tunc accipiens partem, quam antea fregerat tenensque super calicem immittat dicens.

SAcri sanguinis commixtio cum sancto corpore D. N. I. C. prosit omnibus sumentibus ad vitam æternam.

Oratio.

COncede Domine Iesu Christe, vt sicut hæc sacramenta corporis, & sanguinis tui fidelibus tuis ad remedium contulisti; ita mihi famulo tuo indigno, & omnibus per me sumentibus, hæc ipsa mysteria non sint ad rearum, sed prosint ad veniam omnium delictorum per te Iesu Christe &c.

Post hæc dicta osculetur altare, dicens.

DOmine Iesu Christe, qui dixisti Apostolis tuis, pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, ne respicias peccata mea, sed fidem Ecclesiæ tuæ, eamque secundùm tuam voluntatem pacificare, & adunare dignare.

Deinde conuertat se ad circumstantes, pacemque ferat dicendo.

HAbete vinculum pacis, & charitatis, vt apti sitis sacrosanctis Misterijs.

Et ipsi inuicem se pacificando dicant.

PAx Christi, & Ecclesiæ abundet in cordibus nostris.

Quando corpus Dominicum sacerdos in manus accipit dicat.

PAnem cælestem accipiam, & nomen Domini inuocabo.

Sequitur oratio.

PErceptio corporis tui Domine Iesu Christe, quam indignus sumere præsumo, non mihi proueniat ad iudicium, & condemnationem, sed pro tua pietate prosit mihi ad tutamen mentis, & corporis, qui cum Patre &c.

Alia.

Alia.

FIat mihi obsecro Domine hoc sacramentum tuum, quod indignus, & peccator præsumo percipere confisus de tua larga clementia, ad viscera misericordiæ tuæ, & gratiam salutis, ad sanitatem animæ, & corporis, remissionemque omnium peccatorum, vt non ad iudicium, sed ad remedium, illud merear percipere Saluator mundi &c.

Cum corpus sumitur.

COrpus D. N. I. C. sit mihi remedium sempiternum in vitam æternam.

Quando calicem in manus accipit sacerdos dicat.

QVid retribuam Domino pro omnibus, quæ retribuit mihi. Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Laudans inuocabo Dominum, & ab inimicis meis saluus ero.

Sequitur oratio.

COmmunicatio, & confirmatio corporis, & sanguinis D. N. I. C. prosit mihi in remissionem omnium peccatorum meorum, & conseruet me ad vitam æternam.

Alia ad vtrumque.

DOmine sancte pater omnipotens æterne Deus da mihi hoc corpus, & sanguinem filij tui, ita sumere, vt per hoc merear remissionem omnium peccatorum accipere, & tuo sancto Spiritu repleri, quia tu es Deus, & præter te non est alius, cuius gloriosum nomen permanet in secula seculorum Amen.

Cum sanguis sumitur.

SAnguis D. N. I. Christi custodiat me in vitam æternam.

Post perceptam communionem.

DOmine I. C. Fili Dei viui, qui ex voluntate Patris cooperante Spiritu sancto per mortem tuam mundum viuificasti, libera me per hoc sacrum corpus, & sanguinem tuum à cunctis iniquitatibus, & vniuersis malis meis, & fac me tuis obedire mandatis, & à te nunquam in perpetuum separare digneris. Qui viuis &c.

Alia.

COrpus tuum Domine, quod accepi, & calix quem potaui, adhęreant in visceribus meis, & præsta vt nulla ibi remaneat peccati macula; vbi tua sancta introierunt sacramenta. Qui viuis &c.

Deinde presbyteris, & diaconis corpus in manus accipientibus, & communicantibus dicitur singulis.

PAx tecum. ℟. Et cum spiritu tuo.

Alia.

VErbum caro factum est, & habitauit in nobis.

Calicem

Calicem verò cum sacrosancta commixtione dando vnicuique dicat.

HAec sacrosancta commixtio corporis, & sanguinis D. N. I. C. profit tibi ad vitam æternam.

Subdiaconis autem, ac alio clero communicet hoc modo dicens.

PErceptio corporis, & sanguinis D. N. I. C. sanctificet corpus, & animam tuam in vitam æternam. Amen.

Populo quidem communicando dicat.

COrpus, & sanguis D. N. I. C. proficiat tibi in remissionem omnium peccatorum, & ad vitam æternam. Amen.

Interim dum communicant, dicat.

IGnosce Domine, quod dum rogare compellor, dum per immunda labia nomen sanctum tuum assumo, & immundorũ actuum secreta confiteor, non habeo apud te verba sine crimine, tu enim conscientiæ meæ vulnera, tu cogitationum mearum occulta nosti, & immunditias meas tu solus agnoscis. Miserere mei Domine, miserere, mihi ignoscè mysterij tui secreta tractanti, nec indignum misericordiæ tuę iudices quem pro alijs rogare permittis, & in quo testimonium boni operis non agnoscis, officium saltem dispensationis creditæ non recuses. Saluator miserere mei.

Post perceptam communionem.

QVod ore sumpsimus Domine, mente capiamus, & de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum. Per &c.

Oratio.

OBsecro etiam te pijssime omnium auxiliator, ne ad damnationem æternam mihi proueniat, quod quotidie cum conscientia polluta nomen sanctum tuum præsumo inuocare, corpusque Christi Filij tui, & sanguinem indignus audeo accipere: quin magis per hoc me expurges sedulò, & munias ab omnium inimicorum iaculo, ac per eum in me habitare digneris, quem ad hoc misisti, vt redimeret nos ab omni inquinamento spiritus, & carnis per ipsum vnigenitum Filium tuum Dominum nostrum Iesum Christum, nos omnes ab omni libera malo, & in omni bono conserua. Qui tecum &c.

Alia.

COnseruent nos Domine munera tua, & æternam vitam tribuant nobis. Per &c.

Alia.

CVstodi intra nos Domine gratiæ tuę munus, vt aduersùs omnia præsentis, & futuri seculi mala, eucharistiæ, quam percepimus viribus, & virtute muniamur. Qui viuis &c.

Alia.

PRęsta Domine Iesu Christe fili Dei viui, vt qui corpus, & sanguinem proprium pro nobis indignis datum edimus, & bibimus, fiat nobis

nobis ad salutem, & ad redemptionis remedium sempiternum omnium criminum nostrorum. Per &c.

Postquam Diaconus dixit Ite Missa est, *veniat Sacerdos ante Altare, & osculando dicat.*

PLaceat tibi Sancta Trinitas obsequium seruitutis meę, & præsta, vt sacrificium, quod oculis tuæ maiestatis obtuli, sit tibi placens, mihique, & omnibus, pro quibus illud obtuli, sit te miserante propitiabile. Qui viuis &c.

Finitâ Missâ accedat ad Altare, & osculetur illud dicens.

MEritis, & intercessionibus Beatæ Mariæ semper Virginis, & istorum atque omnium sanctorum suorum misereatur nostri omnipotens Deus, qui viuit &c.

Expletis omnibus, episcopus de altari ad sacrarium rediens cum diaconibus, & cæteris quibus voluerit, cantet hymnum trium Puerorum.

BBenedicite omnia opera Domini Domino.
Laudate Dominum omnes gentes.
Laudate Dominum in sanctis eius.

Postea,

PAter noster, qui es in cœlis.

Et preces.

COnfiteantur tibi Domine omnia opera tua, Et sancti tui benedicant tibi.

Exultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis.

Exultent iusti in conspectu Dei: & delectentur in lætitia.

Non nobis Domine non nobis: sed nomini tuo da gloriam.

Sacerdotes tui Domine induantur iustitia, & sancti tui exultent.

Non intres in iudicium cum seruis tuis Domine, Quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens.

Domine Deus virtutum conuerte nos: Et ostende faciem tuam, & salui erimus.

Benedicat nos Dominus Deus noster, benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terrę.

Domine exaudi orationem meam; & clamor meus ad te veniat.

Oremus.

DEus, quem omnia opera benedicunt, quem cœli glorificant, quem Angelorum multitudo conlaudant, quæsumus te, vt sicut tres pueros de camino incendij, non solùm illæsos, sed etiam in tuis laudibus conclamantes liberasti; ita nos peccatorum nexibus obuolutos, velut de voragine ignis eripias, vt dum te pari benedictione laudamus, criminumque flammas, operumque carnalium incendia superantes, hymnum tibi debitum iure, meritoque reddamus. Per Dominum nostrum &c.

Alia.

Alia.

DEus, qui tribus pueris mitigasti flammas ignium concede propitius per interceſſionem eorum, & merita omnium Sanctorum tuorum, vt nos famulos tuos non exurat flamma vitiorum, atque tormentorum. Per Dominum &c.

Alia.

ACtiones noſtras quæſumus Domine, aſpirando præueni, & adiuuando proſequere, vt omnis oratio, & cuncta noſtra operatio à te ſemper incipiat, & per te cœpta finiatur. Per &c.

Explicit ordo de officio Miſſæ.

ALTERA APPENDIX.

COntinet hæc Appendix Fragmentum Miſſę ab initio vſque ad euangelium ad inſtar ſuperioris varijs precationibus interpolatæ hactenus ineditum, de quo legenda ſunt, quæ ſupra notauimus *Lib. I. Cap. XII. §. 4.* Atque vtinam integram Miſſam haberemus, ſed à codice M. S. auulſa erant in fine plurima folia. Erat codex Monaſterij S. Vincentij Ordinis S. Benedicti, nunc aſſeruatur in Bibliotheca Eminentiſſimi Cardinalis Chiſij.

Incipit Ordo qualiter Miſſa celebrari debeat. In primis ſacerdos dicat orationem ad calceandum ſe.

Calcea Domine pedes meos in præparatione euangelij pacis, & protege me in velamento alarum tuarum.

Ad manus lauandas. *Largire ſenſibus meis omnipotens Pater, vt ſicut exterius abluuntur inquinamenta manuum, ſic à te mundentur interius pollutiones mentis, & creſcant in nobis ſanctarum augmenta virtutum. Per Chriſtum &c.*

Ad mappam. *Da Domine virtutem manibus meis ad abſtergendam omnem maculam immundam, vt ſine pollutione mentis & corporis valeam tibi ſeruire. Per Chriſtum.*

Ad amictum. *Obumbra Domine caput meum vmbraculo ſanctæ fidei, & pelle à me nubila ignorantiæ.*

Ad albam. *Indue me Domine veſtimento ſalutis, & circunda me lorica fortitudinis.*

Ad zonam. *Domine accinge in me cuſtodiam mentis meæ, ne ipſa mens infletur ſpiritu elationis. Amen.*

Ad ſtolam. *Stolâ iuſtitiæ circunda Domine ceruicem meam, & ab omni corruptione peccati purifica mentem meam.*

Ad casulam. *Indue me Domine ornamento humilitatis, charitatis, & pacis, vt vndique munitus virtutibus possim resistere vitijs, & hostibus mentis & corporis.*

Ad manipulum. *Da mihi Domine sensum rectum & vocem puram, vt implere possim laudem tuam. Amen.*

Deinde canet cum circumstantibus clericis hos psalmos, *Quam amabilia*, id est Psal. 83. qui sic incipit in versione Italica & propria Romanæ Ecclesiæ, de qua egimus Lib. II. Cap. III. *Benedixisti. Inclina Domine. Pater noster.* Vers. *Exurge Domine adiuua nos. Fiat Domine misericordia tua super nos. Deus tu conuersus viuificabis nos. Ostende nobis Domine misericordiam tuam. Non intres in iudicium cum seruo tuo. Propitius esto Domine peccatis nostris. Domine exaudi orationem meam.*

Oremus.

AVres tuæ pietatis mitissime Deus inclina precibus meis, & gratia S. Spiritus illumina cor meum, vt tuis mysterijs dignè ministrare, teque æterna charitate diligere merear. Per Dominum nostrum &c.

Tum dicat apud se. *Rogo te Deus Sabaoth altissime, pater sancte, vt tunica castitatis digneris me accingere, & lumbos meos balteo tui amoris ambire, ac renes corporis mei igne charitatis exurere, quatenus pro peccatis meis te Dominum meum dignè possim intercedere, & astantis populi peccatorum veniam promereri, ac pacificas singulorum tibi hostias immolare. Me quoque indignum audacter ad te accedentem non sinas perire, sed dignare me tua pietate mundare, lauare, ornare, tibique idoneum & dignum ministrum efficere, leniter me ac benignè suscipere. Præsta mihi hæc omnipotens Pater per Vnigenitum Filium tuum Dominum nostrum, qui tecum viuit, &c.*

Fac me quæso omnipotens Deus ita iustitia indui, vt in sanctorum tuorum merear exultatione lætari, quatenus emundatus ab omnibus sordibus peccatorum consortium adipiscar tibi placentium sacerdotum, meque tua misericordia à vitijs omnibus exuat, quem reatus propriæ conscientiæ grauat. Per Christum, &c.

Deinde cum clerici inceperint *Gloria* post Introitum, procedat antecedente eum diacono, & ante eum subdiacono cum libro euangelij, & ante subdiaconum acolytho cum thymiamate; ante quem duo alij acolythi præcedant cum candelabris & luminaribus, & sic ordinatè exeant à Secretario cum Antiphona, *Redime me & miserere mei, vt in ecclesijs benedicam te Deus Israël*: & Psalmo *Iudica me Domine, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum*: & vt peruenerint ante altare incipiant Psalmum cum Antiphona *Introibo ad altare Dei*. Psal. *Iudica me Deus & discerne causam meam*, cum *Gloria Patri*, & repetitur Antiphona. Deinde inclinati faciant confessionem diacono stante ad dexteram sacerdotis cum Acolytho, & subdiaconus à sinistris teneat librum euangelij contra faciem eius.

Sequi-

Sequitur confessio.

Confiteor Deo omnipotenti, & istis, & omnibus Sanctis eius, & vobis fratribus, quia ego miser peccaui nimis in lege Dei mei cogitatione, sermone, & opere, pollutione mentis & corporis, & in omnibus malis, quibus humana fragilitas contaminari potest, propterea precor vos, vt oretis pro me misero peccatore.

Precibus & meritis sanctæ Dei genitricis & Virginis Mariæ & omnium Sanctorum suorum misereatur vobis omnipotens Dominus, & dimittat vobis omnia peccata vestra præterita, præsentia, & futura: liberet vos ab omni malo, conseruet vos in omni opere bono, & perducat nos pariter Christus Filius Dei viui in vitam æternam. Amen.

Indulgentiam & absolutionem & remissionem omnium peccatorum nostrorum, et spatium veræ pœnitentiæ per intercessionem omnium Sanctorum suorum tribuat nobis omnipotens, pius, et misericors Dominus. Amen.

Vers. *Conuerte nos Deus salutaris noster.* Resp. *Et auerte iram tuã à nobis.*
Dignare Domine die ista. Sine peccato nos custodire.
Fiat Domine misericordia tua super nos. Quemadmodũ sperauimus in te.
Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus ad te veniat.

Oremus.

Aufer à nobis quæsumus Domine iniquitates nostras, vt ad Sancta Sanctorum puris mereamur mentibus introire. Exaudi quæsumus Domine supplicum preces, & confitentium tibi parce peccatis, vt pariter nobis indulgentiam tribuas benignus et pacem. Per Dominum &c.

Quibus expletis subdiaconus apertum librum præbeat sacerdoti osculandum. Osculato autem euangelio, quod eo die legendum est, dicat: *Pax Christi, quam nobis per euangelium suum tradidit, conseruet et confirmet corda nostra et corpora in vitam æternam, Amen.* Et subdiaconus claudens librum ponat super altare in sinistro cornu. Cum verò inceperint in choro *Kyrie eleison*, acolythi deponant candelabra in pauimento. Diaconus verò accipiat thuribulum de manu acolythi & accedens osculetur altare, quem subsequitur sacerdos, & inclinatus oret prius huiusmodi.

Ad te Plasmator meus, redemptor meus, saluator meus, ego miserrimus seruus tuus ad te cordis deuotione confugio. Tu quia pius es miserere mei & suscipe confessionem meam vnica spes salutis meæ, Domine Deus meus, Nam gulæ, ebrietatis, & crapulæ vitiys quotidie sine intermissione deseruio, & delector. Fornicationis, pollutionis, & libidinis stercoribus ab ipsa penè pueritia putrefactus sum: et omni spurcitia et immunditia libidinis intus exteriùsque maculatus sum. Tristitia, acedia, somnolentia, iracundia, concupiscentia, cupiditate, auaritia, inuidia, malitia, odio, detractione, suspicione, simulatione, periurio, falsitate, mendacio, negligentia, inobedientia, vanagloria, leuitate, ac superbia perditus sum: et omni mala cogitatione, locutione, siue actione, atque omnibus malis et iniquitatibus ex-

tinctus sum. Sed tu qui iustificas impios et viuificas mortuos, iustifica me et resuscita me Domine Deus meus.

Deinde surgat & osculetur altare dicens. *Omnipotens sempiterne Deus, qui me peccatorem sacris altaribus astare voluisti, & sancti nominis tui laudare potentiam, concede quæsumus per huius sacramenti mysterium, meorum mihi veniam peccatorum, vt tua maiestati dignè ministrare merear. Per &c.*

Et sic accepto thuribulo de manu diaconi faciat incensum super altare, & reddat eidem diacono porrigens ei osculum. Diaconus verò faciat incensum circum altare, & reuersus odorem præbeat sacerdoti, redditoque thuribulo acolytho stet post sacerdotem, & subdiaconus retrò post eum. Finitis in choro *Kyrie eleison*, si tempus fuerit, dicat sacerdos *Gloria in excelsis Deo*. Deinde versus ad populum, cum quo verti debet & diaconus, dicat *Dominus vobiscum*, & orationem. Qua dicta subdiaconus contra altare legat epistolam, quam dum incipit, sacerdos & diaconus sedeant in sedilibus suis ad dexteram partem altaris, iuxta quos & subdiaconus post lectam epistolam sedeat. Deinde canatur Graduale, Alleluia, vel Tractus, seu Sequentia. Interim verò dicantur à sacerdote vel ministris istæ Orationes.

Oratio.

Benignissime ac misericordissime, serenissime ac clemētissime Deus, cui omnis Angelica famulatur virtus, cuique quicquid sanctum ac mundum est obsequitur, ante conspectum diuinæ maiestatis tuæ assisto reus, sacrosancti mysterij vsurpator satis indignus: quin & inuocare sanctum ac venerabile nomen tuum non sum idoneus, quippe qui sum innumerabilibus criminibus prægrauatus, superbia inflatus, cenodoxia turgidus, inuidia demolitus, accedia anxiatus, libidine fracidus, lasciuia dissolutus, iracundia stimulatus, odio inueteratus, detractione perditus, proteruia tumidus, ventris ingluuie & gulę appetitu immoderatus, fallacia repletus, immunditia sordidatus, amore seculi nimis detentus, auaritia irretitus, iactantia elatus, hypocrisi subdolus, contentione pertinacissimus, discordia fraudulentus, susurratione promptissimus, rancore cordis & pusillanimitate affectatus, torpore ignauus, in iurando inconsideratus, scurrilitate assiduus, verbis otiosis & superfluis atque criminosis deditus, fornicatione tam spirituali quàm corporali grauiter pollutus, & in cunctis voluptatibus in quibus humana fragilitas labi potest miserrimè pręcipitatus; & in omnibus omnino vitijs atque criminibus, in quibus cogitando, loquendo, & operando peccari potest, coram examine æquitatis tuæ me grauiter peccasse & reum esse recognosco & confiteor. Sed tu pijssime & misericordissime Deus, ne intres in iudicium cum seruo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis homo viuens, quippe qui est fœnum arescens, & corruptibilis caro, quotidièque ad non esse tendens omnino.

omnino. Quis ergo potest mundum de immundo conceptum semine facere, nisi tu qui solus es Deus? Sicut enim pannus menstruatæ, sic immundi sumus ante maiestatem claritatis tuæ Domine. In tuo namque conspectu nec ipsi cœli sunt mundi, quanto magis nos creati in carne corruptibili, atque homines terreni & immundi? Quid enim dignè offerat mortalis immortali, corruptibilis incorruptibili, mutabilis incommutabili? Sed vt hoc valeret fieri, incarnatus es pro nobis Fili Dei, mundus & incorruptibilis permanens sicut es. Sacramentum quoque corporis & sanguinis tui electis tuis tradidisti, quo efficeremur de immundis mundi, de peccatoribus sancti, de incestis casti, & de fœditate nitidi, & quo possemus ante maiestatem gloriæ tuæ apparere præclari. Ergo tu Domine sacerdos summe, sanctificator & sanctificatio sacerdotij, miserere mihi homini peccatori, parce indigno sacerdoti, ignosce mysterij tui secreta tractanti, nec indignum misericordiæ tuæ iudices, quem pro alijs rogare permittis, & in quo testimonium boni operis non agnoscis, officium saltem creditæ non recuses dispensationis. Et fiat mihi hæc sacrosancti mysterij frequentatio omnium scelerum meorum indulta propitiatio, Saluator mundi. Qui viuis &c.

Alia oratio.

Deus misericordiæ, & veritatis clementiam tuam suppliciter deprecor, &c. *Extat supra in Missa Illyrici.*

Alia oratio.

Deus qui non mortem, sed pœnitentiam desideras peccatorum. *Vt supra in Missa Illyrici.*

SEQVITVR LITANIA.

Christe audi nos.
Pater de cælis Deus, miserere nobis.
Fili redemptor mundi Deus, miserere nobis.
Spiritus sancte Deus, mis. nobis.
S. Trinitas vnus Deus, mis. nobis.
Sancte Sanctorũ Deus, mis. nobis.
Sancta Maria, ora pro nobis.
S. Dei Genitrix, ora.
S. Mater Domini, ora.
S. Virgo Virginum.
S. Regina cœlorum.
S. Mater misericordiæ.
S. Michaël.
S. Gabriel.
S. Raphaël.
Omnes S. Angeli & Archangeli.
S. Ioannes Baptista.
Omnes S. Patriarchæ & Prophetæ.
S. Petre.
S. Paule.
S. Andrea.
S. Iacobe.
S. Ioannes.
S. Iacobe.
S. Philippe.
S. Bartholomæe.
S. Matthæe.
Omnes S. Apostoli & Euangelistæ.
S. Dionysi.
S. Stephane.
S. Corneli.
S. Cypriane.
S. Sebastiane.
S. Chrysante.

S. Ge-

S. Georgi.
S. Aureli.
S. Processe.
S. Ianuari.
S. Hermes.
S. Vite.
S. Mercuri.
S. Cæsari.
S. Pancrati.
S. Adelberte.
S. Cyriace.
S. Euatici.
S. Phocas.
S. Ioannes & Paule.
SS. Tiburti & Valeriane.
SS. Faustine & Iouita.
SS. Prime & Feliciane.
SS. Sergi & Bacche.
SS. Nazari & Celse.
SS. Felicissime & Agapite.
SS. Nicander & Marciane.
SS. Valentine & Hilari.
SS. Cirine & Maxime.
SS. Quadraginta Martyres.
S. Fortunate cum socijs tuis.
Omnes sancti Martyres.
S. Gregori.
S. Martine.
S. Ambrosi.
S. Pauline.
S. Maxime.
S. Felix.
S. Nicolae.
S. Remigi.
Omnes ss. Pôtifices & Côfessores.
S. Benedicte.
S. Maure.
S. Placide.
S. Seuerine.
S. Romane.
Omnes SS. Monachi & Heremitę.
S. Sholastica.
S. Cęcilia.
S. Daria.
S. Catherina.
Omnes sanctæ Virgines.
Omnes Sancti & Sanctæ Dei.
Propitius esto, Parce nobis Dñe.
Ab insidijs dæmonũ lib. nos Dñe.
A periculo mortis. libera
Ab immundis cogitationibus.
A dominatu omnium vitiorum.
A cæcitate cordis.
Ab omni malo.
Peccatores, Te rogamus audi nos.
Vt parcas nobis, te rog.
Vt nobis spem certam dones.
Vt fidem rectam tribuas.
Vt charitatem perfectam côferas.
Vt cunctorum in nobis vitiorum monstra mortifices.
Vt omnium nos virtutum prærogatiua viuifices.
Vt nobis per incarnationem tuam introitum in sancta sanctorum pandas.
Vt per hoc sacrosanctũ mysterium animas & corpora nostra renoues.
Vt per hoc conscientias nostras purifices.
Vt hoc terribile mysterium non sinas nobis fieri ad iudicium.
Vt istud ineffabile sacramentum mundis manibus tractemus.
Vt puris mentibus sumamus.
Vt indulgentiam omnium peccatorum per hoc consequamur.
Vt per hoc tibi semper inhęrere valeamus.
Vt per hoc & tu in nobis, & nos in te manere mereamur.
Vt gratiã S. Spiritus cordibus nostris infundere digneris.
Vt cunctum populum christianum pretiosissimo sanguine tuo redemptum conseruare digneris.
Vt locũ pęnitentiæ nobis côcedas.

Pa-

Pater noster. *Verſ.* Conuerte nos Deus ſalutaris noſter.
Dignare Domine die iſta.
Miſerere nobis Domine.
Fiat Domine miſericordia tua ſuper nos,
Delicta iuuentutis meæ & ignorantias meas,
Adiuua nos Deus ſalutaris noſter.
Non intres in iudicio cum ſeruo tuo Domine,
Domine non ſecundùm peccata noſtra facias nobis.
Non nobis Domine, non nobis,
Exurge Domine adiuua nos,
Domine exaudi orationem meam.

Sequitur oratio.

ADiuua nos Domine Deus noſter tuorum deprecatione Sanctorum, vt omnium beatorum Angelorum, Archangelorum, cunctorumque ſpiritum ſupernorum, Patriarcharum, Prophetarum, Apoſtolorum, Euangeliſtarum, Martyrum, Confeſſorum, Sacerdotum, Leuitarum, Monachorum, Virginum, Viduarum, Innocentium, atque omnium fidelium tibi in cęlo & in terra miniſtrantium, quorum hodie feſta geruntur per vniuerſum mundum, eorum nos peccatores & indigni quod optamus & indigemus opportune tempore ſentiamus auxilium. Per te Ieſu Chriſte Saluator mundi. Qui viuis &c.

Alia oratio.

COnſcientia quidem trepida omnipotens Deus ad altare tuum accedo, ſed ſi dimitto vereor de inobedientia condemnari. Parce ergo mihi Domine indigno famulo tuo, & licèt ad tanta myſteria celebranda ſemper indignus inueniar, tamen fiduciam de tua miſericordia retineo. Pro quare Deus omnipotens dignare me paterna pietate, placidoque vultu reſpicere, & cordis mei interiora purgare; & ſi ego reatu culpabilis exiſto, beatæ tamen & glorioſæ ſemperque Virginis Mariæ, & omnium ſanctorum tuorum obtentu ſint tibi in omnibus placita mea miniſteria. Qui viuis &c.

Alia oratio.

DOmine Deus omnipotens qui es trinus & vnus, vbique præſens, vbique totus, tibi confiteor omnia peccata mea, quæ ſi non confiterer, te tamen Domine, quem occulta non fallunt, latere non poterant: quia peccaui nimis in cogitationibus, loquutionibus, diuerſiſque operibus malis & multis. Et quia ego miſer & miſerabilis propter duritiam cordis mei, niſi tu adiuues me in ipſa peccatorum meorum morte perduro, propterea precor te, miſerere mei. Qui viuis & regnas in ſecula ſeculorum. Amen.

Alia.

DEus qui de indignis dignos, de immundis mundos, de peccatoribus efficis iuſtos, munda cor meum & corpus meum ab omni
ſorde

forde & contagione peccati, & fac me dignum sacris altaribus tuis ministrum, & concede propitius, vt in hoc altari ad quod indignus ministraturus accedo, hostias acceptabiles atque placabiles offeram pietati tuæ pro omnibus peccatis & offensionibus meis, & innumeris quotidianis excessibus, & pro omnibus qui se meis indignis precibus commendauerunt; sed & pro omnibus fidelibus christianis, & pro omnibus circumstantibus, omnibusque mihi familiaritate vel consanguinitate coniunctis, & pro omnibus etiam qui mei memoriam in suis orationibus faciunt: & per eum fit tibi meum votum atque sacrificium acceptabile, qui se tibi Deo Patri obtulit in sacrificium Iesus Christus Dominus noster. Qui tecum &c.

Alia.

INdignum me Domine fateor tuis sacris, qui innumeris quotidie fuscor peccatis. *Extat totidem verbis in superiori Missa Illyrici.*

Alia.

ALtissime Deus ignosce mihi &c. *Extat etiam supra aliquot verbis additis et immutatis.*

Alia.

IMpellit me ministrandi officium hostiam salutarem offerre pro populi delicto, sed terret conscientia indebiti sacerdotij &c. *Habetur item in superiori Missa.*

Cætera desunt.

FINIS.

IN-

INDEX
RERVM, ET VERBORVM.

A.

B.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

K.

L.

Linea

Mona-

FINIS.

